

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

Den danske Kirkes Historie.

Den
Danske Kirkes
Historie
efter Reformationen

ved

NEW YORK
E. S. LANGE
LIBRARY

Anden Deel.

Kjøbenhavn.

Udgivet af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie.

Trykt hos J. C. Schalling.

1855.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

100

100

100

Forord.

Med Behandlingen af den danske Kirkes Historie maa naturligtvis Spørgsmaalet om hvad der skal regnes til Danmark, og til den danske Kirke, være af Bigtighed. Mange vilde maaskee mene, at Norge og den norske Kirke nødvendig maatte tages med, da Talen er om Tiden efter Reformationen, hvor begge Riger vare i alle Henseender saa noie sammenflattede, at de synes uadskillelige, og nægtes skal det jo vistnok ikke, at den danske Kirkes Historie nødvendig maa med Hensyn til Gangen og Udviklingen i det Hele ogsaa oplyse den norske; men desuagtet har jeg dog villet holde dem ud fra hinanden og aldrig taget særlig Hensyn til Norge. Hvor meget nemlig begge Riger end havde Hefælles og maatte have det, paa Grund af den fælles Rigsret og saavel som paa Grund af den fælles Høifole, saa har den norske Kirke dog sine Eiendommeligheder, der ligge deels i Landets mere affondrede Beliggenhed, deels i Folkets Natur og gamle Bedtægter. Disse vilde let blive oversete eller dog urigtigt bedømte, naar den kun skulde behandles som et Annex til den danske, og jeg antager derfor, at Norge selv er bedst tjent med, at dens Kirkehistorie bliver særskilt behandlet. I det Hele har jeg holdt mig til de Grændser, der i Middelalderen vare afflutne for Kirkeprovincen Dacia. Selvsølgelig maatte da Skaane tages med, der i Middelalderen endog var Hovedstiftet, og som siden, skjøndt det tabte denne Bærdighed, dog var saa noie forbundet med det øvrige Danmark, at det var ganske samme Bilskaar undertastet. Men dette Forhold ophørte med 1660, og derfor træder det ogsaa fra den Tid ud af den danske Kirkes Historie.

Storre Banskfeligbed frembød derimod Slesvig, da det ligesfra Reformationstiden af blev draget altid stærkere ind i de tydske Forhold, især da det i Kieler-Universitetet fik ligesom et andet Centrum, og derfor udtræver dets Historie gjennem hele Tiden en særskilt Betragtning, der ikke ret falder i Traad med det øvrige Danmark. Men selv i dets meest fortydskede Tid var dog altid det danske Sprog og den danske Dannelselse der medvirkende, og det kom netop ved flere afgjørende Vendepunkter i Udviklingen til at staae som Mellemleddet mellem Tydskland og Danmark.

Saameget angaaende Grændsen i Rummet, angaaende Tidsgrændsen maa jeg endnu kun tilføje nogle Ord. Det maa vistnok meest berøe paa et Skjøn, naar man vil standse; men spørger man, hvorfor jeg er gaaet saavidt, saa er mit Svar, at det var mig umueligt at bryde af midt i Nationalismens gølle Drik, uden at medtage de Aar, der hvordan man end bedømmer dem, altid maa regnes til de mærkeligste i den danske Kirkes Historie; det var mig umueligt, naar Bogen skulde siene til, hvad der altid maa være Formaalet for en Skildring af Fortiden, nemlig at oplysne Nutidens Stilling. Men videre vilde jeg heller ikke komme Sindre gaae, fordi det forekom mig, at de Mænd, der efter den Tid ere optraadte som firkelige Ordførere, endnu ikke ere saa afsluttede og færdige, at deres Virksomhed er hjemfalden den historiske Bedømmelse. At en Strid der blev ført for saa Aar tilbage med saa stor Bitterhed, endnu vil blive opfattet og bedømt meget forstjelligt, er let at forudsæe; og jeg skal ikke betrage mig, om man finder min Fremstilling, eensidig, subjectiv, partiisk hvad man nu vil kalde det, naar man derved kun forstaaer, at der igjennem Fremstillingen udtaler sig en bestemt Mening. Saameget vil jeg kun i den Henseende siige, at saaledes som jeg her har givet den, vilde jeg have givet den om Striden havde ligaaet hundrede Aar tilbage, saa at Samtidigheden, eller de reent personlige Forhold ingen Indflydelse har haft paa min Dom, og dermed mener jeg at have fyldelsgjort de videnska-

belige Forbringere. Jeg har bestræbt mig for fuldstændig at gengive de forskjellige Anskuelser og saameget som muligt at lade Ensbret fremsætte sine Tanker med egne Ord, for paa den Maade ved at drage de vigtigste Afskytter i Sagen frem fra begge Sider, at sætte enhver Læser iskand til, selv at danne sig en Mening.

Behandlingsmaaden af Stoffet er i denne Deel naturligviis væsentlig den samme som i den foregaaende, og jeg maa her ved Bortsets Slutning gjentage et tidligere Ord, at jeg under Udarbejdelsen aldrig har haft Grund til at fortryde Balget, skjøndt der hører Dvælse til at bruge den, saameget mere som en saadan Form for Fremstillingen ikke tidligere er anvendt. Den er beregnet paa Læser, der taalmodig ville følge mig heelt igjennem, og ikke paa saadanne, der søgte Oplysning om en eller anden enkelt Mand eller enkelt Sag; til disse sidstes Tjeneste er et temmelig fuldstændigt Register tilføjet; men for de egentlige Læsere har det efter mit Skjøn langt fra noget trættende at føres om i forskjellige Livsgebetter, naar disse dog ikke ligge længer fra hinanden end at der altid bevares et vist indre Sammenhæng. Hvad der foresvævede mig, kan jeg maaskee bedst tydeliggjøre ved at sige, at det var Romanens Fremstilling i Sammenligning med den sædvanlige historiske; med langsomme men sikre Skridt følger den Hovedhandlingen, bryder ofte af netop naar Opmærksomheden er meest spændt, for at se sig om til alle Sider; dvæler ofte ved Skildringen af Situationer og Charakterer, der ikke ligefrem fortsætte Handlingens Gang, men dog altid staae i et vist Forhold til den, saa at naar denne optages igjen er Situationen ikke ganske den samme. Det var ikke den annalistiske Form i og for sig jeg tilfjædede, men en historisk Fremstilling med Tidsfølgen bestemt for Die, for at vise den indre Sammenhæng i Udviklingen, hvorledes det ene griber ud i det Andet, hvorledes Forhold og Omstændigheder have Indflydelse paa Enkeltmændenes Tale og Handling, ligesom atter disse efter den Kraft og Dygtighed hvormed de formaae at gjøre sig gjæl-

dende, ved deres Tale og Handling indvirke paa Forholdene, saa at Situationen bliver en anden. Vistnok er det Stof den danske Kirkehistorie skal behandle temmelig eensformigt, somme ville sige saa eensformigt, at det neppe formaaer at vække endelige spænde og Dyrkelsesheden; men skjøndt Udviklingens Strøm flyder langsomt, saa langsomt at den undertiden næsten kunde synes at staae stille, saa rører sig dog under denne ydre eensformighed de dybe religiøse og kirkelige Livsopgaver, der bestandig drive fremad, og komme derved til at udgjøre den egentlige Hovedhandling. Dem maa man i Livet have lært at kjende for at forstaae Fortidens Udvikling, ligesom det overhoved kun er ved levende Deeltagelse i Nutidens aandelige Stræben, man faaer Interesse for Historien. Indvendes der, at man ad den Vej aldrig kommer til nogen reen objektiv Fremstilling, saa vilde denne Indvending kun have Gyldighed, dersom Nutiden og dens aandelige Stræben ikke virkelig var i Sammenhæng med Fortiden; men er den det, saa maa det være Nutidens Opgave at eftervise denne Sammenhæng; det maa være dens Ret som det er dens Pligt, for dermed at godtgjøre sin egen Berettigelse. Meget mere maa vi derfor sige: jo dybere Nutiden er aandeligt bevæget, jo klarere Opgaverne stille sig for den, desto dybere og klarere formaaer den ogsaa at opfatte og fremstille Fortidens Udvikling. Den rene Objektivitet i Fremstillingen, der i sin Nøgenhed er udtalt i den Sætning, at Historieforfatteren hverken maa have Religion eller Fædreland, er kun et Selvfødsel, hvis egentlige Mening er, at al dybere Livsinteresse er udhulet for Betragteren, hvoraf Følgen bliver, at han heller ikke i Historien kan finde nogen saadan. Eller med andre Ord, han kommer ogsaa til at see Historien paa sin Maade, og derfor er kun den, at han kan ingen dybere Mening finde i den, saalidt som han har kunnet finde den i Livet selv.

Spørgsmaal: om jeg tilligede en videnskabelig Behandling af Stoffet eller blot en populær let læselig Fremstilling, har jeg

allerede besvaret, foranlediget ved en Recension, i Nyt Theol. Tidst. I; men da min ærede Recensent i Nyt Theol. Tidst. IV S. 356 ikke har fundet sig tilfredsfullet ved dette Svar, maa jeg desangaaende endnu tilføie nogle Ord. Videnskabelig maa vel den Fremstilling kaldes, der støtter sig til „Kilderne“, men hvad der skal kaldes „Kilder“ er det netop vanskeligt at afgjøre, og i en vis Henseende kan derfor ingen historisk Fremstilling kaldes „videnskabelig“, da der altid kan drages nye og bedre Oplysninger frem, og det er umuligt for Enkeltmand at udtømme dem alle. Naar derfor Rec. bemærker, at jeg „efter Tid og Billaar og Stoffets Bestaafenhed har givet snart det videnskabelige snart det populære Formaal Overvegen“ — saa er det ganske sandt, naar Sætningen kun nærmere begrændses saaledes, at jeg i det for mig mindre væsentlige, har optaget meget saaledes som jeg foresandt det, naar jeg paa min Del ikke var stødt paa noget, der bragte mig til at tvivle om Angivelsens Rigtighed. Det kan neppe nogen Historiker, især naar han behandler Specialhistorien, fritjendes for, og Spørgsmaalet maa derfor kun blive, om denne Specialhistories Hovedemner virkelig ere behandlede selvstændigt og efter de bedste Kilder. At gjere dette har været mit Formaal, og hver man i den Henseende kan paavise mig Feil og Urigtigheder, skal jeg villig anerkjende dem som saadanne, uden derfor at kunne opgive Fordringen paa at have leveret en videnskabelig Fremstilling, selv om det tillige var mig maagtpaaliggende at give denne i en let læselig Form.

Det er første Gang at en fuldstændig Bearbejdelse af den Danske Kirkes Historie efter Reformationen er kommen for Lyset. Saavel Biskop Münter som Prof. Jens Møller havde i deres sidste Leveaar tænkt paa at skrive den, men de kom ikke videre end til offentlig at udtale deres Forsæt. Hvorvidt jeg vil see mig i stand til at behandle den ældre danske Kirkehistorie efter samme Plan, derom kan jeg kun sige, at det vilde være min Lyst og mit

...ing til at haave .

ogsaa paa en eller anden Maade vil give
stændigt at gjennemføre det hele Arbeide.

Overfigt over Indholdet.

Tredie Afsnit.

(1730—1825).

Pietisme. S. 1—145.

Christian VI. Buxter om religiøs Frihed. Synode i Slesvig. J. A. Blubme og G. Pontoppidan. Untverftitet. Jenzendorf i Kjøbenhavn. Miſſionen. Strid mellem Kjøbenhavns Præfter om Striftemaalene. Ole Herſleb, Gwald og P. Solit. Forbud mod Forſamlinger og mod de Orthodoxes Toren. Krauen. Commiſſion; Raasbøl og Gwald; Keuſ. Kongens Aigjorelie. Separatiſtiſke Sværmerter. P. Holſt's Aſſættelſe. Brud med Jenzendorf. Pietiſtiſke Præfter, N. Brorſon, Sungen, Werner, G. A. Brorſon o. A. Om Forandringer i Ritualet; P. Herſleb. Confirmationen. Separatiſter; Stotrupperne. — General-Kirke-Inspection-Collegiet; den reudberger Synode. Collegiets Inſtrug; dets Medlemmer; dets vrende Circularer. Ritualets Reviſion; Exorcismens Aſſættelſe i Slesvig. Pſalmebog og Forklaring. Bibeloverſættelſe. Almueſkoler. Univerſitetet. Hiſtoriſke Studier; Holberg. Kirke-

VIII

Collegiets Virksomhed. Separatister. Theologernes Betænkning. Om gudelige Forsamlinger. Forbud mod Separatister og Gjen-
døbere. Strid om Pontoppidans Forklaring. Videnskabelighed.
Almuesteier i Slesvig. Christian VI's Død.

Fornuft-Christendom. S. 146—256.

Frederik V. Forbud mod Herrnhutter. Pietistiske Præster. An-
reth paa Kirke-Collegiet. Fritankere; den wolfiske Philo-
sophie. Solberg og Gilschow. Rosenstand-Geiste. Basedow i
Zerr. Klopstock og Gramer. Kirkesagers Forvaltning. Inter-
esse for Naturvidenskaberne. Pontoppidan som Profantsker;
om Besættelsen af geistlige Embeder; Pastoraltheologie. Pieti-
stiske Kretser. Basedows Afstættelse. Dne Guldberg; Fr.
Lutken. Brerfjens, Pontoppidans Død. — **Nationalistisk
Theologie**; Semler, Joh. D. Michaelis. Gramer. Frederik
V's Død. Christian VII. Afstættelse af aabenbart Skriftemaal.
Struense; Censurens Dyrkelse; Angreb paa den geistlige
Stand; Helligdagsanordning. Struenses Planer; hans Fald.
Guldberg; hans theologiske Standpunkt. N. G. Valle og Chr.
Bairbelm. Det theologiske Studium ved Un versitetet. Prædi-
kauter. Herrnhutter i Christiansfeld. Præsevang; C. F.
Hornemann og Bairbelm. Psalmebeg. Davides-Heiden. Valle,
Biskop i Sjælland. Exercisens Afstættelse. Guldbergs Fra-
trædelse.

Nationalisme. S. 257—480.

Kronprinds Frederik. Kritiske Bibelstudier; Adler, Birch, Fr.
Rünter. Reformativiste Forslag. Bastholms liturgiske
Forslag og den liturgiske Heide. Bairbelms Religionsbeg. Al-
muesteieren. Universitetet. S. Ussing. Evangel. - Psalmebeg.
Liturgiske Endringsforslag. Fritankeri; Hornemann og Gam-
berg. Valles Bibellæsning; Bairbelm om den geistlige Stand.
Den kantiske Philosophie. Wellers Repertorium. Kærup og
Horrebow. Fritankernes Besvættelser. Valles Forsvar for
Bibelen. Horrebow o; N. S. Fristed. Jrd. om Trykfeirbeden.
Evangel.-Psalmebeg. Nationalismens Seier. S. G. Clausen;

IX.

P. D. Boisen. Pietistisk Dyvættelse. Naturphilosophie. S. Steffens. Rynster og Grundtvig. P. D. Boisens liturgiske Forslag. Amtsprovster. Fr. Rünter Biskop i Sjælland. Videnskabelige Forhandlinger ved Landemødet. Kirkelovens Revision, Grundtvigs Dimtsprædiken. Grundtvigs Christelige og videnskabelige Virksomhed. P. E. Müller og J. Røller. Rynsters Prædiken. Bibelselskab. Grundtvigs Prædiken; Strid med S. C. Orsted. Reformationens Jubelfest. Førfølgelser med de stærke Jyder. Harms's Theses. Berlin. Bibelselskabet. B. F. Rønne. Rationalister. Amtsprovstiers Redlæggelse. Dyvættelse i Høen. Rynster og Grundtvig. S. A. Clausen og A. G. Rudelbach. J. Eghed i Kjøbenhavn. Prof. Cowth, om Determinismen.

Fjerde Afsnit.

(1825—36).

Iretæmpen. S. 481—640.

Theol. Raanedeskrift. Clausen, „Om Katholicisme og Protestantisme“. Grundtvig „Kirkens Gjenmæle“. Cl.'s Erklæring. Gr.'s Mod-Erklæring. Rudelbachs Kritik, Engelbreth's og A. Røller's. Rynster, „D. Christ. Viisdom“. Grundtvig „Om den christ. Kamp“. Juristernes Bedømmelse; Paulsen; A. S. Orsted; J. C. Lindberg. Iniuriaproces. Gr.'s Redlæggelse af Embedet. Jubelfest; Bispernes Hverbrev. Iniuriaproces. Spandet og Lindberg. Cl.'s Erklæring. Gr.'s kirkelige Anstaltelse. Rituelle Stridigheder. Stridens første Afsnit sluttet. Prof. J. Røllers Erklæring. Lindbergs Spørgsmaal til Prof. J. Røller. Høst-Action. Cl.'s Erklæring. P. E. Müller Biskop i Sjælland. Clausen „Den theol. Partiaand“; Lindbergs „Oplysninger“. Pastor Busch's Protest. Clausens Klage til Cancelliet; J. P. Rynster. Begjæring om Udtrædelse af Statskirken; Grundtvig som Fripræst. Strid om Ritual-Forandringer; Stenersen Gad, S. G. Clausen. Strid om Djævel-

Kerfagelsen. Proces mellem Bisby og Lindberg. Den vest-sjællandske Felde; S. Bøstholm, P. M. Fenger. — J. P. Knudsen Biskop i Sjælland. Forhandlinger om Ritualet. Grundtvigs Forslag om Sogebæandets Løsning. Dyrkelse blandt Almuen i Fven, Jylland og Vest-Sjælland. Reformationsfest.

Borm, Ole, Rector i Horsens *268-69. *331-32.

Bormorjen, Frands, Biskop i Skaane 7. 8. 16. 118.

Bowern, Joh., hert. Rantsler 238-39. 260. 265.

Byømyler, Arnold, Katholik 290; 92.

Beldise, Andr. *32, Biskop i Viborg *58. *74.

*77. *184.

Beldise, Marcus, theol. Prof. *14. *32. *37. *58.

*100. *101. *105. *107, Betænkning *118-19. *156.

Beldise, Peter, Præst i Sommersøed *14.

Biegenbald, Missionær 514-15. 535-36. 540.

542. 560. *19.

Bimmer, Præst i Ryskjøbing 494.

Binzendorff, Rif. L., Greve *10, Opbold i Rbh

*15-19. 22, Afviisning *54-55. *133, Psalmer *178.

Zwergius, D. G., „Sjæll. Kierste“ *168.

Ægteffabssager 54. 186-88. (269). *201-2, Trolovelse *288-89. *337.

Dehlenschläger, Adam *358-59. *363-64. *365; 66. *371.

Olgaard, Præst *384.

Drsted, A. S., om Rants Philos. *309, mod Forretsom *327-32. *333-34.

*345-46. *384. *392.

*479-80, om Clausens Bog *512-16. *518. *535 fgd.

*612.

Drsted, S. Chr., Strid med Gr. *426-29.

Drstrup, pers. Kapellan *599. *636.

Rettelser til Anden Deel.

(j. S. 655).

- S. 21 Lin. 14 fremstillede læs forestillede
— 38 — 18 underrettede læs underrettede
— 18 — 11 dens læs deres
— 83 i Overtakelsen, Den verdslige S. læs Den rensborger
Svunde
— 161 Lin. 10 vare læs var
— 383 — 18 gjengribende læs gjennemgribende.

Sm 1
13
24

Credie Affnit.

Første Afdeling.

(1730—1784).

Pietisme og Fornuft-Christendom.

Christian VI's Regjering danner et mærkeligt Vendepunkt i danske Kirkes Historie, da man i den Tid sporer et kirke-
Røre og en religiøs Bevægelse i Landet, som man ikke
seet Mage til siden Reformationstiden. Det var den
første Dyrkelse, der kom til at gjennemtrænge alle kirkelige
vold; havde det end været længe, førend den kom til Gjen-
brud, var Bevægelsen i Tydskland dengang allerede bety-
sagt, saa kom den ogsaa her til at virke desto stær-
re, ja kom her mere end noget andet Sted til fuldstændig
at ubiøde sin Giendommelighed. Frederik IV, skjøndt selv
nogen stærk religiøs Følelse, var villig gaaet ind paa
et af det, man i Halle anbefalede som de virksomste Mid-
til Christendommens Fremme, og han havde derved lige-
forstet den religiøse Folkebevægelse; men han kunde dog
forebygge dens Frembrud, da med Christian VI en Mand
paa Thronen, der af ganske Hjerte delte sin Tids religiøse
ærmeri. Det fuldkommen Uvante ved al aandelig Bevægelse
lem Folk kan vistnok have bidraget til, at man dengang
de mere Ophævelse af de mangfoldige kirkelige Trætter

end man til andre Tider vilde have gjort; men dog vilde det være urigtigt at miskende Bevægelsens store Betydning, da det var den, der først løsne de stive statskirkelige Former, der stærkt udviklede den religiøse Forskjællighed i Folket selv, og bred derved nye Veie for Fremtidens Udvikling.

At der siden Midten af det forrige Aarhundrede ikke sjælden yttrede sig Skulde og Ugegyldighed mod alt det kirkelige mellem Tidens Fornemme og Dannede, er i det foregaaende oftere bemærket, og at det samme ogsaa var Tilfældet i Christian VI's Tid, kan man allerede slutte deraf, at den Mand, der af Samtiden ikke uden Grund betragtedes som Fritænkernes dygtigste Ordforer, Ludvig Holberg, var til samme Tid fortrinlig virksom som Forfatter og skaffede sig saa udbredt en Væserfreds som neppe nogen anden. Men Theatret forblev dog lukket siden Branden 1728, og selv Holberg hysfælsatte sig med mere alvorlige Studier; om ogsaa kun for en Tid overdøvedes den kaade latter af de tungsindige Klager, Fritænkernes Spot af Bodsprædikanternes Alvorsord. Hvad der giver Pietismen sin store Betydning er, at den udtaler en kraftig Indsigelse mod den Sammenblanding af den borgerlige og kirkelige Myndighed, der hidtil stadig havde raadet uanfægtet. Det er derfor ikke sjælden hos dens Ordforere at finde Ytringer som de følgende af Erik Pontoppidan, der udtaler en aldeles anden Anskuelse af Forholdet mellem Stat og Kirke end man tidligere er vant til at træffe hos Theologer: „Gud har befalet os at styre et hættet Menneske efter een og anden Formaning, men ikke at jage ham af Landet, medmindre han foretager sig Noget ganske stridigt mod Landets Love og det borgerlige Samvæns Sikkerhed og Rolighed, i hvilket Fald han bør straffes med verdslig Arm som en ond Borger uden Henseende til, hvad Christen han er, thi den Sag tager Enhver

med sig ind i Eviigheden for Christi Domstol som dens rette Bærnerhing, og det er farligt at falde Gud i sin Dom over den fremmede Tjener.... Var end Kirken saa reen og god som Christi eget Selskab var i hans Kjøds Dage, da burde dog Ingen tvinges til dens Samfund; thi hvad gjorde Frelseren, da Nogle allerede i hans Tid separerede sig, adskilte sig som vi læse Joh. 6, 66? Monne Jesus da tvang disse Separerede eller hævne sig paa dem? Nei han saae deres Afvigelse med et ynksomt Hjerter, og spurgte de Lov, om de ogsaa vilde gaae bort, visende at saadant stod til dem, og han skjottede ikke om en eneste tvungen Efterfølger. Saa længe Kirken bestod af lutter Voluntiers, da vare ogsaa dens slette Lemmer levende Lemmer. Men siden Konstantini Magni Tid, da hver Mand med Vold og Magt skal være Christen, er det urimeligt at vente den store Hob skulde svare til sit Ravn^{*)}. Ytringer af den Art ere ingenlunde eneaaende, tværtimod vi ville ofte høre dem ved de forskjelligste Leiligheder, og det ikke blot af de Undertrykte men selv af dem, der havde Magten i Hænde. Hvad der bragte Pietisterne ind paa denne Betragtning var altsaa ikke det, at det var dem, der maatte lide under Statskirkens Tryk, men fornemlig den Erkjendelse, at Christendommen væsentlig er Hjertets Sag, at det ikke kommer an paa en Anerkjendelse af Latens objektive Sandhed men af dens subjektive, at den er sand i mig og for mig, og ved at lægge Eftertrykket derpaa, ligger det nær ogsaa at fremhæve Friheden, der er Betingelsen for Sandheden i Tilsegnelsen. Bistnok var det en Anskuelse man mere leilighedsviis blev ført hen til og udtalte, og man mærker ikke til nogen bestemt planmæssig Stræben

*) Renoja, En asiatisk Prinds, som drog Verden omkring og søgte Christus. III. S. 435—37.

Stemning havde stor Indflydelse paa den
Liv dengang antog, saavel i fornemmere &
Talemaader og Gebærder snart blev en Mi
Almuen, der fik Mod til at tale høireste
dærvelse og Præsternes Berdslighed. All
dom var han stærkt religiøst paavirket. H
ning Louise havde en Søster Christine, gi
af Gendern af Familien Stolberg-Bernigen
Spener's ældste Benner, og denne Dame
delse ikke blot i sin nærmeste Kreds men paa
grenede Slægt. I hans Moders daglige
forst Barnets fromme Følelser, og de næret
hans Lærer Joh. Vilh. Schröder's Veilednin
var en af hine Melancholikere, vi i den
mange af, hvis Livskraft næsten ganske hente
Skrupler*), men som isørigt ved sin hie
ganske vandt sin kongelige Myndlings Gun
ikke uden Indflydelse paa Kirkestyrelsen i

deres Hofholdning med al dens glimrende Pragt og fine Etiquette dog fra først af bar en alvorlig Fromheds Præg. Denne Kronprindsens Stemning var vel bekendt baade heri Landet og i Tydskland, hvorfor en Mængde urolige Hoveder, der sammensattedes under Benævnelsen „Dyvalte“, flokkedes om ham og knyttede store Forventninger til hans Thronbestigelse. Dog var Christian VI ingenlunde et villieløst Bærtsøi i Andres Hænder; af Naturen var han godt begavet, og arbejdede under hele sin Regjering med utrættelig Flid; men det var ogsaa et stort Maal, der foresvævede ham, at forbedre og fremfalde en aandelig Bevægelse i den danske Kirke. Han indsaae, at for at opnaae dette, maatte han indrømme en større aandelig Frihed, og derfor var det altid hans første Fortring til hans Ministre, at de skulde være tolerante*), ligesom han ogsaa idennindste til en Tid og til en vis Grad søgte selv at være det. Han frygtede ikke selv de vilde sværmeriske Bevægelser, fordi han ansaae dem for et nødvendigt Duce, og fordi han ligesom vilde benytte den frembrusende Strømning ved at danne for den og ved at skaffe den Afsløb i ordentlige Bantledninger, at den istedetfor at overvælde og ødelægge, tjente til at frugtbargjøre det hele aandelige Agerland. Men Pietismen var som ovenfor bemærket et kirkeligt Oppositionspartic, og kunde egentlig kun virke i det Smaa og i det Enkelte som en Modvægt mod den mechamiske Formalisme i Statens Behandling af de kirkelige Sager; det kan derfor ikke undre os, at den, da den nu paa cengang af Magten i Hænde, samlede i Benyttelsen af samme, og under benændige Forsøg paa at befæste Guds Riges Udbredelse ved Regjeringsforanstaltninger dog i Grunden forfejlede sit Maal.

Det var fra Tydskland, at den aandelige Bevægelse var

*) Jens Møllers Mæmofyne. IV. S. 328.

... aarede vundet Jodeli-
lige Præster," som Almuen spotvis
havde endteel at stride imod. Saaledes
i Lønder „en særdeles hellig Mand,
gik stort Ry og Rygte" *), til samme T
H. A. Brorson var dansk Præst i Bye
vil senere blive Keilighed til at omtale
Superintendent i Slesvig var siden 172
radi, der var en af de halleste Profes
og som i sin Ungdom havde levet paa
flere af den Tids bekjendte Sværmere
som Præst for den tydske Menighed i S
Hofpræst i Kjøbenhavn (1721—28) vun
som en særdeles nidhær og dygtig Præst.
først bragte reformatoriske Forslag paa B
det, fordi de slesvigste og holsteenske Kirke
Synode besad en mere selvstændig Repræ
terne i det egentlige Danmark. Da Syn
samlehed af

og kunde føies til Kirkebogen; 4) Affattelsen af en General-
 Valmebog, af hvilken atter Præsterne kunde efter eget Skjøn
 foranstalte smaae Samlinger til Brug for Menighedene;
 endelig 5) Forbud imod private Communioner, der var bleven
 Skik imellem de Fornemme for at unddrage sig det alminde-
 lige Striftemaal og Altergang. Provsterne gik med Glæde
 ind paa disse Forslag, da de indeholdt Ønsker, der ofte vare
 gaaede af Slesvigs Geistlighed; man gjennemgik nøiagtig
 isavel Kirkeordningen som Kirkebogen Stykke for Stykke for
 at sees om, paa hvilken Raade Forandringerne burde fore-
 tages, og derpaa indsendtes Synodens consulta til kongelig
 Approbation*). Imidlertid paafulgte denne ikke saaledes som
 det ellers var Skik, og Grunden til Regjeringens Betænke-
 lighed er ikke vanskelig at see. At iværksætte alle disse For-
 slag udkrævede betydeligt Arbeide i længere Tid, og desuden
 var man nok ikke rigtig paa det rene med, hvad der egentlig
 tilsigtedes, om der saaledes ved en Revision af Ritualet blot
 skulde tænkes paa en bedre ordnet Udgave af de gamle
 Haandbøger, eller om der skulde foretages virkelige Forandrin-
 ger i Kirkeskikkene o. desl. Conradi, hvem det nærmest
 maatte paaligge at fremstynde Sagen, blev kort efter dødelig
 syg, og denne Svækkelse i Forbindelse med hans gamle Dnde,
 hyppige Anfald af mørk Tungstindighed, lammede hans Kræf-
 ter**). Keppe har heller Kongen ønsket strax at gaae saa
 reformatorisk til Værks, men derfor bleve Forslagene ikke
 uden Betydning, da de senere ofte enkeltviis bleve bragte
 frem igjen.

En af Kongens meest betroede Mænd i alle kirkelige

*) Burghard, Ueber die Synoden in Schleswig u. Holstein. S.
 85—89.

***) Zwergius, Det sjæll. Clerike. S. 784.

... de gamle kirten i Rendsborg ble
IV, der under et Opbeld i Byen havde
faldet til tydsk Hofprædikan i Conradi's
hans Indfydelse paa Christian VI er tit
færdig bedømt, og vil den følgende. S
Bidrag til hans Charakteristik. Ved samm
en Aandsfrænde af Bluhme, der ligesom
Rendsborg, til Kjøbenhavn, nemlig Anton
der blev Hovedpræst ved Petri Kirke, og b
Bluhme's Indfydelse ved Hove, saa var i
Menigheden ikke ubetydelig. Mellem de
Geistlige i Christian VI's Tid maae vi ogsaa
Ludvigsen Pontoppidan, en Mand, der
ter mere end nogen Anden har bidraget til
aandelige Eiendommelighed, skjøndt han sø
havn 1735, efterat de første stærkt bevæged
gaaede. Vel var han ikke nogen Slesvigi
han var født i Aarhus (1698), hvor hans

geistlige Ansættelse erholdt han 1723 i Nordborg paa Als, hvor han blev Hofpræst hos den unge Hertug Carl til Søen og Nordborg, og her blev han strax indviklet i en hæftig kirkelig Tvist, da hans ældre Collega, Hans Caspar Brandt, Sognepræst i Nordborg, bestyrelte ham for at være en Kjætter og Pietist. For at gjøre en Ende paa denne Trætte udnævnte Hertugen Pontoppidan til Præst i Hagebjerg (1726); men hans gamle Modstander Brandt var ved samme Leilighed bleven Provst, og forlangte nu, at Pontoppidan som mistænkt for falsk Lærdom først skulde understrive form. Cone. som de øvrige membra ministerii ducatus Nordborgensis, hvilket altsaa vakte den gamle Trætte paany. Pontoppidan søgte sig ved at gjøre det, fordi Danske Lov, der var gældende paa Als, ikke paalagde nogen saadan Forpligtelse; men for Enigheds Skyld erklærede han sig tilsidst for villig, naar det maatte see „per quatenus.“ Dette kunde imidlertid ikke tilfredsstille hans Modstander, og Striden ophørte først, da Nordborg ved et andet Arvestifte kom under Kongen, og Præsterne dermed under den syenske Bispestols Jurisdiction*). Ved disse Stridigheder fik Pontoppidan først Anledning til at betænde Forsatterbanen med et Par Smaa skrifter: „*Dialogus* oder Unterredung *Severi* eines pseudoorthodoxen Predigers, *Sinceri* eines Stadtsecretairen, und *Simplicis* eines einfältigen Bürgers von der Religion und Reinheit der Lehre“ (1727), og „Heller Glaubens-Spiegel, in welchem die Kennzeichen der Kinder Gottes vorgestellt werden“ (1728), der senere udfom i dansk Oversættelse under Navn af „Aandeligt Speil.“ Pontoppidan var ikke nogen søramerisk Pietist; af Naturen var han livlig og munter, stærkt paavirket

*) Graf Pontoppidans Lænet og Charakteristik (tildeels efter Autogram), J. Møller, Tidsskrift for Kirke og Theologie. IV. S. 58—158.

den paa betroede Minister Jvar N
var imidlertid fra forskjellige Sider indso
f ud paa at berøve Kjøbenhavns Univer
men de fandt ikke synderlig Fremgang.
Lassen Tychoenius i Viborg foreslog saaledes
Universitet for Jylland i denne By, hvor
t sig selv og Biskoppen et theologisk Pri
stede kun Spot til Laffe*). Der var
oprette i Slesvig et særskilt Universitet.
Undersaatter, da Kiel som bekjendt horte
Andeel; men skjøndt dette Forslag, som
under sit Ophold i Kjøbenhavn ogsaa at
ve givet den første Anledning til at der sid
ere Dannelsesanstalt i Altona, saa blev
ifet intet Hensyn taget til det**). Forund
en ved denne Keilighed tænkte paa Norge,
otyhundredde Aar senere ved mange Keiligh
almindeligt Dnske. For at udarbeide en

Bartholin og Justitsraad Gram, den navnkundigste og dygtigste Lærde, Kjøbenhavn dengang besad. Commissionen blev hurtig færdig med sit Arbejde, og den nye Fundats udsom d. 31 Marts 1732, der ikke væsentlig forandrede Universitetets gamle Indretning, men som dog i smaa Stridt altid ledede noget bort fra den gamle Bei*). Universitetet var fra først af en reent kirkelig Indretning for at danne vorbende Præster, og det var kun langtfomt de øvrige Videnskabsfag kunde skaffe deres selvstændige Betydning Anerkjendelse. Bevægsen gik sin langsomme men sikre Gang, og den havde nemlig i Holberg fundet en dygtig og ivrig Forsvarer. „Det fornemste, hvorfor dette Akademi maa høre ilde, er, at intet Studium undtagen Theologien bliver med sonderlig Zor lært. Paa andre Akademier ere Studenterne delte ad udi visse Klasser; nogle ere Theologer, andre Jurister, andre Mediciner, andre Mathematici; men paa dette Akademi findes ingen uden Theologi, saa at de Andres Tal strækker sig neppe til et Douzaine. Om dette kommer af Studenternes Gudsfrygtighed, at de have en naturlig Begjærlighed til dette Studium, eller de finde deres Regning bedre derved, dette lader jeg Andre efterforske“. Han indrømmede, at den studerende Ungdom i Kjøbenhavn „var høilig anseet formedelt sin Færdighed at erprimere sig paa Latin“; men hvad han savnede var Øvelse i de praktiske Studier, Historie og Retskyndighed; „derfom disse bleve øvede tilligemed de andre, vilde de tybeste Studenter, som komme hid udi Hobetal og ved deres ihvorvel overfladiske Kundskaber udi Historicis og Juridicis insinuere sig udi fornemme Folks Huse og blive Hovmestere for adelige Børn, af sig selv tage Afsted. Men saasom de Fornemme stjotte ikke meget om at lade deres Børn lære *logica*

*) Ryerup, Kjøbenhavns Universitets Annaler. S. 270—77.

og *metaphysica*, hvorudi vore Studenter ere fast alene øvede, saa maa de imod deres Billie betro deres Born til Fremmede, som andre adskillige Studier profitere^{*)}. Det var altsaa en Udfordring af de forskjellige Classer eller Faculteter, Holberg forlangte, og Fundatsen indeholdt forsaavidt en Tilnærmelse hertil, som den bestemte, at enhver Professor stulde for Fremtiden være bunden til sit bestemte Fag, medens det tidligere var almindeligt, at han stiftede Fag, efterhaanden som han rykkede op i Anciennitet, fordi man tidligere kun betragtede de forskjellige Fag som Forgaarde til den samme Helligdom, nemlig Theologien. Pigeledes blev den Usik udtryffeligt hævet, at man designerede Folk til de akademiske Værkerposter nuumtum længe før der blev nogen ledig, en Usik, der ogsaa hyppig fandt Sted ved geistlige og andre Embeder, men som ved Christian VI's større Samvittighedsfuldhed af sig selv maatte falde bort. Angaaende theologist Attestats blev her bestemt, at Studiosi, foruden at udvise nogen anseelig Prosect *in fontibus S. Scr.*, ogsaa stulde prøves i Kirkehistorien; men allerede denne lille Forandring vakte megen Misnoie; „de skrege det ud som en urimelig Ting, et *jugum intolerabile, quod nec nos in juventute nec parentes nostri unquam portavissent* ^{**)}, og dog har det neppe været syndelig bevendt med det kirkehistoriske Studium, da der ikke blev holdt Forelæsninger over denne Disciplin forend over tredive Aar senere. Der indtraadte altsaa ved Fundatsen enkelte Smaasforandringer, og, hvad der saaledes var begyndt, blev efterhaanden videre fortsat og det endnu i denne Konges Tid. Christian VI slyssellatte sig nemlig bestandig med Planer og Forslag til det lærde Underviisningsvæsens For-

*) Holberg, Danmarks og Norges Beskrivelse 1729. S. 183—85.

**) Nyerup, Kjøbenhavns Universitets Annales. S. 303.

betring, og allerede Aaret efterat Universitetet havde faaet sin Juraats sit den samme Commission (d. 13 Martz 1733) det Hverv at overveie de Relationer, der vare affordrede alle Stifters Biskopper angaaende de lærde Skoler; men med Udarbejdelsen af den nye Skoleplan gif ikke det saa rast fra Haanden, og der gif Aar hen, forend man saae Frugterne af Commissionens Arbeide.

Hvad der interesserede Kongen meest ved Universitetets fornøiede Virksomhed, var at faae det theologiske Facultet besat med lutter gjenfødte, aandelig oplyste Lærere; men for at det kunde stee maatte der først foretages en Udrenening. Den lærde Søren Pintrup, der som Confessionarius strax havde maattet vige Pladsen for Johan Frauen, skulde dog fremdeles fortsætte sin Docentvirksomhed, „saasom vi vide, at Du dertil med besynderlig Talent er begavet, og at de Studerende Din Underviisning vel kunne behøve“; men han døde allerede Aaret efter 1731, og Universitetet mistede i ham en af sine anseeteste Lærere*). Pietismens hæftige og utrættelige Befjæmpet, den gamle Hans Bartholin kunde umulig være en Mand, som Christian VI onskede, og efterat han derfor i et lille Skrift „Underretning om endeel Pietisters Bilsfarelse“ 1731, der dog aldrig blev trykt**), havde samlet alle sine Klagepunkter over Speners og Francks Kjætterier, søgte han selv sin Afsked paa Grund af Alderdoms Svaghed, og døde otte Aar derefter (1739). — En vel anseet ung Docent og Disputator var Frederik Rannestad, der som Provst paa Klosteret vicarierede for Biskoppen; han var ligeledes af den strængt orthodoxe Skole***), og blev 1732 Sog-

*) J. Røller, *Memosyne*. IV. S. 97.

**) Håndst. paa Kgl. Bibl. Gl. Kgl. Sml. 4, 1495 o. fl. St.

***) *Enbm*, *Samlede Skrifter*. X. S. 33.

nepræst ved Domkirken i Aarhus. Saaledes blev af de Ældre Hans Steenbuch alene tilbage, og da han, saavidt man kan sjonne, ansaaes omtrent for den ringeste af dem alle, trængte han høilig til yngre og dygtigere Medarbejdere. Først udnævntes Sognepræsten i Varde, Marcus Woldike, en Søn af den gamle Peder Woldike i Sommersted, Haderslev Amt, der i sit Huus havde ligesom et heelt Seminarium, hvori han tillige underviiste sine tre Sønner, Andreas, Jørgen og Marcus, der alle bleve høit anseete og lærde Mænd. Om denne blev det sagt, at „han kunde være Professor i hvilken Bidskab det skulde være“*), men især havde han dog under sin Faders Veiledning“ lagt sig efter det Hebraiske og læst Rabbinerne“ og derfor blev det gl. Test. egentlig hans Fag. Hans Værdom havde banet ham Vej, men iøvrigt hørte han ikke til de „ret Dyrakte“, ligesom det vist var umuligt at træffe nogen saadan blandt alle dem, der i Kjøbenhavn havde erholdt deres theologiske Dannelse. Derfor vilde Kongen heller see sig om paa de tydske Hoiskoler for der at finde en Præstelærer ret efter sit Hjerte; han henvendte sig til flere af Tidens berømteste Mænd, men af dem kunde han ikke formaae Nogen til at komme berind, og hans Valg faldt derfor paa en Theolog af anden Rang, som især Zinzendorph havde anbefalet, Byrtembergeren J. r. Fred. Keuf. Han var en Discipel af den berømte Bengel, og ligesom sin Lærer forbandt han med sin Tver for christelig Dyrækkelse et mere aabent og velvilligt Blif for Tidens Bestræbelser i forskjellige Retninger. I hans yngre Aar havde den wolfske Philosophies strengt bevisende Methode meget tiltalt ham, men da alle hans christelige Venner eenstemmig udtalte Mistillid til den nye Philosophie, kom han selv

*) J. Møller, Mnemosyne. IV. S. 99.

mere og mere bort derfra, og hans Disputationer og Forelæsninger over Moralen blev det mærkeligste ved hans akademiske Virksomhed. Med denne forenede han tillige en præstelig, da han strax efter sin Ankomst som Devis paa Kongens særdeles Raade tillige blev beskiftet til tydsk Hofprædikant*). Som Præst var han især ualmindelig begavet, og slattede sig ganske til sine ligefindede Venner, de tvende andre tydske Præster i Byen, Bluhme og Rhon. Men ved Universitetet fandt han egentlig kun hos Steenbuch noget Medhold, og han kunde derfor heller ikke, hvad det følgende vil vise, ganske undgaae flere haarde Sammenstød.

Mellem de mange Udlændinger, som Kongens bekjendte religiøse Retning bragte ind i Landet, var Ingen mærkeligere end den ovennævnte Mik. Lud. Greve af Zinzendorph. Han havde gjort Kongens nærmere Bekjendtskab, da denne som Kronprinds gjorde sin Reise i Tydskland, og ved sin Ankomst til Kjøbenhavn i Sommeren 1731 fandt han ved Hofset en yderst forekommende, næsten glimrende Modtagelse. Henfigten med hans Reise var just ikke den at virke for sit eget affondrede kirkelige Samfund, men i Almindelighed at udbrede, hvad han kaldte, Jesu Christi Korsrige, og samle alle de opvakte Brødre og Søstre til en aandelig Eenhed. En Forskiel mellem herrnhutist og pietistisk Opvakte erkjendte han egentlig ikke, ligesaa lidt som Folk i Almindelighed gjorde det, der sammensattede begge under Navnet „de Hellige“; men desuagtet var der dog en Forskiel, som gjorde, at de aldrig ret kunde smelte sammen, hvormeget de end i deres hele Levevis havde tilfælles. De egentlige Pietister lægge hele Bøgen paa Helliggjørelsen, og deres hele Liv gaaer op i ængstelige Strupler for at vaage over deres Handlinger,

*) Zwergius, Det sjæll. Clerike. S. 816—17.

deres Ord og Miner; Herrnhutterne derimod dvæle i Betragtningen over den stiftede Forsoning, og deres Liv er Jubel og Glæde over at vore Synder ere afsøskede i Lammets Blod og Bunder. Men en bestandig Rugin i dunkle uklare Følelser er fælles for dem begge, ligesom og Mangel paa indre Sandhed og fuldgyldig Livsfriskhed; derfor var et vist paataget Væsen, der tvang dem til at lægge deres Fremhed for Dagen ved enhver Leilighed, det almindelige Særkende, hvorpaa Mængden kjendte dem, ligesom de ogsaa begge vare forenede i deres Iver imod den herskende Kirkes Verdslighed og Fordærvelse. Zinzendorph var nu paa sin Raade meget virksom i Kjøbenhavn, og Kongen gav ham et sønligt Beviis paa sin Gunst ved at gjøre ham til Ridder af Dannebrogen, hvad der dengang endnu betragtedes som en særdeles Udmærkelse. Men desuagtet er det ikke rimeligt, hvad Grevens Beundrer Spangenberg fortæller, at der for Alvor skulde være tænkt paa at tilbyde Zinzendorph en Plads i Ministeriet, ja at Kongen endog gjennem sin Overkammerherre, Zinzendorphs fortrolige Ven, C. N. Pless, skulde have gjort ham bestemt Tilbud derom; det er ikke rimeligt, ikke blot fordi Ivar Rosenfrands og Mange med ham vilde være afgjort imod et saadant Skridt, men fornemmelig fordi man seer af det følgende, at Kongens Tillid til Greven ingentunde var saa ubetinget, som et saadant Tilbud vilde forudsætte. Der var altid Noget i Grevens sværmeriske Hærd, som Kongen ikke kunde billige, om der end paa den anden Side var Noget, hvori han gjerne borte og stundum fulgte hans Raad*).

Zinzendorphs bekjendte Iver for Missionen blandt Hedningerne bevægede ham til ogsaa at bringe den Sag paa

*) Om Zinzendorphs Orhold i Kjøbenhavn see: Evangenberg, Leben des Grafen Zinzendorphs. III. S. 683—95.

Bane, og hans Raad i denne Henseende blev ikke uden Virkning. Det er en mærkelig og paasaldende Ligegyldighed, som Christian VI i det Hele udviste mod dette Værk, der i hans Faders Tid havde taget et ſaa stærkt Opsving; thi om han end lod sig bevæge til ikke at afbryde hvad der allerede var begyndt, ſaa blev der dog ikke arbeidet paa Fortſættelſen med ſpæderlig Liv og Interæſe. Hele Kongens Virksomhed var optaget af at gjenopvække den allerede ſtiftede Chriſtenhed, og han kunde derfor kun ſjæmpe alt hvad der laae udenfor en flygtig Opmærksomhed. Dette kom den grønlandſke Miſſion iſær til at ſole. Det første Skib, der i Sommeren 1731 bragte Budſkabet om Frederik IV's Død til Grønland, overbragte tillige den nye Regjeringſ Beslutning at afbryde den hele Foretagende, med Befaling til alle Danſke at vende hjem. Hans Egede kunde og vilde ikke forlade ſine Grønlandere, og derved atter adſprede den lille Hjord, han nu ved mange Aars utrættelige Arbeide havde ſamlet omkring ſig; han valgte derfor at blive, i Fortroſtning til at Gud nok vilde beſkjærme ham ſelv mellem Grønlands Iſbjerge, og hans Haab beſkjæmmedes ikke. Hans Søn Povl Egede, der opholdt ſig i Kjøbenhavn for at forberede ſig til ſit tilkomnende Kald, henledede først Zinzendorphs Opmærksomhed paa Grønland, og denne formaaede atter Kongen til at forandre ſin Beſlutning. Nu blev der ogſaa i de følgende Aar foretaget adſkilligt til Bedſte for Miſſionen; ved Reſkr. af 4 April 1733 beſtemtes 2000 Rdl. aarlig til dette Niemed, ſaa at Egedes Stilling derved udvortes var ſikket; i Nærheden af Godtbaab ved Baalørevier, der hidtil var den eneſte Station, nedſatte ſig tre hærnhuſiſke Haandværkere, mellem hvilke Chriſtian David en af Brødreſamfundets ældſte Medlemmer; det følgende Aar 1734 blev der ved Povl Egede's Ankomſt anlagt en ny Station langt nordligere, Chriſtianshaab ved Disco

sværgede Demvreden at den hele Mission
Iver og Njærslighed for den kunde ikke for
Bestyrelse jo strax antog den mefaniſte
eer, ſom den senere bevarede. Selv de
Hans Egedes Efterfølgere, den eneſte af
kendte Gronlændernes Sprog og Charakter
el Egede kunde ikke bringe det over ſig,
det øde Land end de reglementerede je
nindre var det at vente om nogen af de o
ller deres Landsfrænder mellem Præſterne,
hørd, der var Miſſionær i Godthaab (17:
neſte, der viiſte nogen Iver; men deres
Egede mere Sorg end Glæde. Hvor ma
en gronlandſke Miſſion var i ſin Begyndelſe
aeligt end Hans Egedes Navn er i den
orie, ſaa kunne vi kun ſkjænke dens Fortſ
Opmærksomhed *). Det ſamme gjælder og
Frankerbar, endſkjøndt den i Benjamin C
en en ret lille M

Men derved blev Missionen efterhaanden mere en almindelig nord-europæisk end egentlig en dansk; den hentede sin pecuniære Understøttelse ligesaameget fra Tyskland og England som fra den danske Regjering, og sine Arbeidere udelukkende fra Tyskland. Naar desuagtet ogsaa her Begejstringen kjøledes, baade ude og hjemme, og Ziegenbalgs Virksomhed altsid betragtedes som Missionens gyldne Tid, da er det et Beviis paa at Jøeren var kjølnet allevegne, og man indskrænkede sig til at vedligeholde hvad der var begyndt. Zinzendorph og hans Brødremenighed vare egentlig de eneste, der endnu med Jøer antog sig Missionsværet; men han bekymrede sig ikke videre om Krankebar, da den, som væsentlig blev ledet fra Halle af, efter hans Mening maatte antages at være i gode Hænder. Derimod udfastede han under sit Ophold i Kjøbenhavn Planen til en ny Mission, nemlig mellem Neger-slaverne paa de dansk-vestindiske Øer, og denne blev for det første en reen herrnhuttisk, uden at Regjeringen besattede sig videre dermed. Var det end ikke betydeligt hvad Brødrene kunde atrette, da Slaveforholdene lagde Missionen større Hindringer i Veien der end nogensteds, saa fortjener dog deres Bestræbelse Opmærksomhed, fordi det unægtelig er Herrnhutternes Fortjeneste, først at have mindet Europæerne om, at Neger-slaverne dog ogsaa ere Mennesker, og saaledes først at have gjort Begyndelsen til de Bestræbelse for Negernes Emancipation, der vakte saa almindelig Deeltagelse mod Aarhundredets Slutning.

Mærkeligt bliver imidlertid for os Zinzendorphs korte Ophold i Kjøbenhavn derved, at han først bragte de guddelige Forsamlinger i Gang mellem de aandelige Brødre og Søstre saavel i de fornemme Kredse som mellem Almuen, og fremkaldte derved det Schisma mellem Pietister og Orthodoxe, der giver Christian VI's Tid sit eiendommelige Præg.

havde han uoveret paa meite Unverneret
ansat i Kjøbenhavn først som Lærer og
Baisenhuset. Hans varme Opvækkelses
Opfigt, og selv hans private Bedetimer
Mennesker af alle Stænder. Han fandt
Præster, Keuf, Bluhme og Rhon, og
sig til ham som deres aandelige Fader,
leb ved Bartou og Peder Nikola
pellan ved Trinitatis; men ellers havde
Præsteskab i Kjøbenhavn imod sig. En
Datter af en Enke, Madam Wulf, der
havende Kone, som pleiede i sit Huus
samlings, hvor der gjerne holdtes tyske
søgtes jævnlig af endeel Studenter for
Præster; engang bemærkede en Student
at ogsaa Dr. Keuf gif derind og udbr.
"Nu maa en Canaille og Stjælm mere
læsninger." — De meest høirostede blandt

mere og mere bort derfra, og hans Disputationer og Forelæsninger over Moralen blev det mærkeligste ved hans akademiske Virksomhed. Med denne forenede han tillige en præstelig, da han strax efter sin Ankomst som Beviis paa Kongens særdeles Naade tillige blev bestiftet til tydsk Hofprædikanant^{*)}. Som Præst var han især ualmindelig begavet, og sluttede sig ganske til sine ligefindede Venner, de tvende andre tydske Præster i Byen, Bluhme og Rhon. Men ved Universitetet fandt han egentlig kun hos Steenbuch noget Medhold, og han kunde derfor heller ikke, hvad det følgende vil vise, ganske undgaae flere haarde Sammenstød.

Mellem de mange Ublændinger, som Kongens bekjendte religiøse Retning bragte ind i Landet, var Ingen mærkeligere end den ovennævnte Mik. Lud. Greve af Zingendorph. Han havde gjort Kongens nærmere Bekjendtskab, da denne som Kronprinds gjorde sin Reise i Tydskland, og ved sin Ankomst til Kjøbenhavn i Sommeren 1731 fandt han ved Hofet en yderst forekommende, næsten glimrende Modtagelse. Hensigten med hans Reise var just ikke den at virke for sit eget affondrede kirkelige Samsfund, men i Almindelighed at udbrede, hvad han kaldte, Jesu Christi Korsrige, og samle alle de opvakte Brødre og Søstre til en aandelig Eenhed. En Forskjel mellem herrnhutist og pietistisk Opvakte erkjendte han egentlig ikke, ligesaa lidt som Folk i Almindelighed gjorde det, der sammenfattede begge under Navnet „de Hellige“; men desuagtet var der dog en Forskjæl, som gjorde, at de aldrig ret kunde smelte sammen, hvormeget de end i deres hele Leveviis havde tilfælles. De egentlige Pietister lægge hele Bøgen paa Helliggjørelsen, og deres hele Liv gaaer op i ængstelige Strupler for at vaage over deres Handlinger,

*) Zwergius, Det sjæll. Clericie. S. 816—17.

med i en anledning et langt Brev til han beraabte sig paa, at han som Nidderpligtig til at forsvare Kongens Ære, og kunde undlade at benytte sin Frihed „til Jesum, til at forsvare mine af Conseilet, behavn haardt trykte Troesforvandre, og at sætte min dyrebareste Christian VI's Isted, hvorom jeg ogsaa ved denne Keilighe rette Lys“. Det var iøvrigt ikke hans Valtale Reskript skulde tages tilbage, da det vendes paa de enthousiastiske Conventikler; men til fra alle „redelige Præster“ at indhøve, hvorledes hine kunde stilles fra de tillige, der ikke havde nogen secterist Charakteer blev ikke upaaagtet, skøndt der gif nogen Afsigt til Anvendelse.

Den Bøgt de pietistiske Præster lagd Bederimer, hvorved de ligesom vilde udfo

Bane, og hans Raad i denne Henseende blev ikke uden Birkning. Det er en mærkelig og paasaldende Vigeegyldighed, som Christian VI i det Hele udviste mod dette Værk, der i hans Faders Tid havde taget et ſaa ſtærkt Opſving; thi om han end lod ſig bevæge til ikke at afbryde hvad der allerede var begyndt, ſaa blev der dog ikke arbeidet paa Fortſættelſen med ſpæderlig Liv og Interesſe. Hele Kongens Birkſomhed var optaget af at gjenopvække den allerede ſtiftede Chriſtenhed, og han kunde derfor kun ſjæmpe alt hvad der laae udenfor en flygtig Opmærkſomhed. Dette kom den grønlandſke Miſſion iſær til at ſole. Det forſte Skib, der i Sommeren 1731 bragte Budſkabet om Frederik IV's Død til Grønland, overbragte tillige den nye Regjerings Beſlutning at afbryde det hele Foretagende, med Befaling til alle Danſke at vende hjem. Hans Egede kunde og vilde ikke forlade ſine Grønlandere, og derved atter adſprede den lille Hjord, han nu ved mange Aars utrættelige Arbejde havde ſamlet omkring ſig; han valgte derfor at blive, i Fortroſtning til at Gud nok vilde beſkjærme ham ſelv mellem Grønlands Iſbjerg, og hans Haab beſkjæmmedes ikke. Hans Søn Povl Egede, der opholdt ſig i Kjøbenhavn for at forberede ſig til ſit tilkomnende Kald, henlede ſiſt Zinzendorphs Opmærkſomhed paa Grønland, og denne formaaede atter Kongen til at forandre ſin Beſlutning. Nu blev der ogſaa i de følgende Aar foretaget adſkiligt til Bedſte for Miſſionen; ved Reſkr. af 4 April 1733 beſtemtes 2000 Rdl. aarlig til dette Diemed, ſaa at Egedes Stilling derved udvortes var ſikket; i Nærheden af Godthaab ved Baaldrevier, der hidtil var den eneſte Station, nedſatte ſig tre herrnhutiſke Haandværkere, mellem hvilke Chriſtian David en af Brødreſamfundets ældſte Medlemmer; det følgende Aar 1734 blev der ved Povl Egedes Ankomſt anlagt en ny Station langt nordligere, Chriſtianshaab ved Disco

sig paa Reformatorerne's Vidnebyrd, i Grunden kun til at føre Ordet for en aandelig Magelighed og Egegyldighed, et blot opus operatum, en reent mekanisk Deeltagelse i visse ydre Handlinger; medens de pietistiske Præster dog varmt udtalte en sand, christelig Følelse, om end det, som de egentlig vilde, kun stod uklart for dem, ligesaa uklart som overhoved deres ecclesiolæ in ecclesia stode til den almindelige Kirke. Den sædvanlige Udvei blev snart, at meddele Tilfagnet betingelsesviis: „Saafremt J af Hjertet angre osv.“, og skjøndt det er imod Ritualer, blev det snart anbefalet af mange vægtige Stemmer*).

Alle pietistiske Præster i Kjøbenhavn, paa Bluhme nær, yttrede i Foraaret 1733 deres Betænkeligheder ved Skriftestolen, men Sagen blev først afgjort for Ole Hersleb's Bedkommende, der var Præst ved Barton. Han indgav nemlig til Dyrigheden en Begjæring om at fritages i sin Samvittighed for den Byrde, Skriftestolen paalagde ham, og anholdt om Tilladelse til, efter Omstændighederne aldeles at undlade Absolutionen, og kun meddele den til dem, der efter hans Skjøn vare værdige Gjæster ved Herrens Naadebord. Det er ikke ganske klart, hvilken juridisk Fremgangsmaade der blev anvendt mod Hersleb; men Sagens endelige Udfald seer man af et Brev, som han d. 30 Juni 1733 tilstillede Biskop Worm, der slutter med de Ord: „Da jeg af foregaaende mig forkyndte Suspension maa slutte, at det formodentlig ikke har behaget Hs. kgl. M. at tillade mig med en saadan Frihed mit Embede at forrette -- saa, for at forekomme al Proces og Vidtløstighed, frastiger jeg mig herved aldeles det mig hidtil betroede Præsteembede, isald mig ikke

* Jfr. Boutoppidans Collegium Pastorale practicum S. 535.

Men derved blev Missionen efterhaanden mere en almindelig nord-europæisk end egentlig en dansk; den hentede sin pecuniære Understøttelse ligesaameget fra Tydssland og England som fra den danske Regjering, og sine Arbeidere udelukkende fra Tydssland. Naar desuagtet ogsaa her Begejstringen kjøledes, baade ude og hjemme, og Ziegenbalgs Birkjomhed altid betragtedes som Missionens gyldne Tid, da er det et Beviis paa at Iveren var kjølnet allevegne, og man indskrænkede sig til at vedligeholde hvad der var begyndt. Zinzendorph og hans Brødre menighed vare egentlig de eneste, der endnu med Iver antog sig Missionsværket; men han bekymrede sig ikke videre om Trankabar, da den, som væsentlig blev ledet fra Halle af, efter hans Mening maatte antages at være i gode Hænder. Derimod udfastede han under sit Ophold i Kjøbenhavn Planen til en ny Mission, nemlig mellem Regerslaverne paa de dansk-vestindiske Øer, og denne blev for det første en reen herrnhuttisk, uden at Regjeringen befattede sig videre dermed. Var det end ikke betydeligt hvad Brødrene kunde udrette, da Slaveforholdene lagde Missionen større Hindringer i Veien der end nogensteds, saa fortjener dog deres Bestræbelser Opmærksomhed, fordi det unægtelig er Herrnhutternes Fortjeneste, først at have mindet Europæerne om, at Regerslaverne dog ogsaa ere Mennesker, og saaledes først at have gjort Begyndelsen til de Bestræbelser for Regernes Emancipation, der vakte saa almindelig Deeltagelse mod Aarhundredets Slutning.

Mærkeligt bliver imidlertid for os Zinzendorphs korte Ophold i Kjøbenhavn derved, at han først bragte de gudelige Forsamlinger i Gang mellem de aandelige Brødre og Søstre saavel i de fornemme Kredse som mellem Almuen, og fremkaldte derved det Schisma mellem Pietister og Drithodore, der giver Christian VI's Tid sit eiendommelige Præg.

moni for evlyste Guds Børn; at den er en Styrke for Synd og et Kastel for Satans Rige hos Vanfundige og Skjedelse osv.“^{*)}). Hagerup forbausedes over slige Ytringer af en Biskop, og lod paa dette Brev et latinsk Svar trykke, der forsvarede den angrebne Kirkeskif; der blev verket flere bitre Feidestrifter imellem dem, som dog aldrig bleve trykte, og overalt tog man levende Deel i denne Strid, især Præsterne og Studenterne paa Klosteret^{**}). Men Kongen havde imidlertid taget sin Beslutning

Til samme Tid som Hersleb havde Ewald indgivet sin Begjæring om Fritagelse for Skriftestolen til sine nærmeste Joresatte, Missionscollegiet, og havde her modt større Bevillie end Hersleb hos Fattigdirektionen. Rigtignok havde Joh. Frauen, der var Medlem af hint Collegium, udtalt sig skarpt derimod som en Ulydighed mod kirkeretmaalet, der paa ingen Maade maatte taales; men de øvrige Herrer domte mildere, og Ewald erholdt endelig Dispensation til en Tid, for først noiere at overlægge Sagen^{***}). Imidlertid havde Holst ved Trinitatis og Hofrætt, Prof. Reuß benvendt sig umiddelbart til Kongen med deres Begjæring, og det viiste sig, da han kom tilbage fra Norge, at han tildeels vilde indremme den. Hans Minister Ivar Rosenfrands yttrede vel adskillige Betænkeligheder, men Kongen blev fast i sin Beslutning: „da Gud selv har Taalmodighed med vor Svaghed, saa bør vi Mennesker ogsaa billigen have Taalmodighed med hverandre, især hvad Samvittighedsstrupler angaaer, saa længe

*) Brevet findes i Håndt i Nn fgl. Sml. 4, 1157.

***) Denne Brevverling findes i Kallste Sml. fol. 102. Jvf. „For Literatur og Kritik“. III. „Christian VI og den Tids religiøse Bevægelse“. S. 238—44.

***) Beretning om disse Mars kirkelige Bevægelser (Bl. fgl. Sml. fol. 123).

is Hvirvlet iorede han nu med de nye Prebeter uden at
 antie nogen Paamindele. Jehan Åranen barde i sin Ung-
 dem icke andetret i Halle, hrevier han utrar efter sin Hjem-
 lensis var bleven brugt i Niønenscollegiens Tjenste, var der-
 paa bleven kaldet til Præst af Prinsesse Sophie Hedevig, og
 var nu endelig bleven Confessionarius. Han omstalte ogsaa
 endnu sine færdigste Rædere, Spener og Åranse, med al Ag-
 telse og Kjærlighed, men kun for at vise, hvor langt de, der
 nu paastode at vilde følge deres Spor, vare afregne fra dem,
 og iorede hæftigere end Noget imod Endet, der foretog den
 mindste Forandring i de vedtagne kirkelige Skikke*).

Retens de ortbokere Præster tordnede paa Prædikestolens
 mod de gudelige Forsamlinger, gif den slige og sintige Bi-
 skop Borm en anden Veie. Han fremstillede nemlig Kongen
 i en privat Samtale, at det vilde være onskeligt om det gamle
 forbud mod slige Sammenkomster fra hans Faders Tid af
 1708 atter blev fornyet, og dette Raad fandt ganske Retbold
 hos Ministeren Jovar Rosenkrands. Christian VI indvilligede
 ogsaa heri, men vilde dog, at Forbudet skulde opfattes no-
 get mildere nu end dengang**); og han vilde paa den anden
 Side heller ikke, at de alifor ivrige Præster gif fri for en
 alvorlig Paamindele. Det blev altsaa ved et Reskr. til Rags-
 straten af 5 Febr. 1732 forbudt at holde Forsamlinger, hvori
 Noget paatog sig at forklare den hell. Skrift, »ef:ersom En-
 hver til den Ende kan søge Kirkerne, og slige Forsamlinger
 have foranlediget Uorden og Tumult“. Men til samme Tid
 blev det paalagt Biskoppen at forbyde Præsterne under Em-
 bedsførtabelse at tale for eller imod slige Forsamlinger paa

*) En haandskreven tydk Beretning om disse Mars kirkelige Livstige-
 heder i Hndskt paa Kgl. Bibl. Bl. Kgl. Saml. fol. 123.

***) J. Nøller, Nuemosyne. III. Bilag Nr. 278.

og uuen uanædig i sine Prædiferer
imod Ewald og hans Venner; da n
saadan Skjælden og Smælden, saa ve
til at dæmpe hans Hæstighed. Offen
han, maatte ogsaa offentlig straffes, og
tagne Naamindelser vedblev han best
Det var tidligere bleven ham sagt, at
holde ham som sin Skriftefader, men
hele Gage, til han kunde blive anden
han havde svaret, at man kun ikke maatt
men atter lade ham blive Præst paa
før havde været. Han vedblev altsaa b
Raade, indtil det gjennem Conseile
blev ham forbudet at prædike oft
vilde prædike mod Dyrigheden; der bl
Kgl. i Pension, naar han vilde begive
bringe sin Tid i Rolighed. Dette kunde
gere var passeret, ikke komme Frauen :

lede dem i al deres Tale og Handling, var grundforskjellig fra den, hvoraf hiin er fremgaaet. Dette viiste sig især ved Skriftestolen, hvor alle pietistiske Præster havde store Betænkkeligheder ved, uden al noiere Prøve at meddele Enhver, der meldte sig, Tilfagnet om hans Synders Forladelse. Ritualets Forfættelse herom er som bekjendt meget skarp, at Præsten skal tilføje Syndsforladelsen „ikke suskendes eller med noget Bilskaar om han gjør en sand Poenitens, men med en vis Slutning paa denne Maade: Efterdi I af Hjertet angre osv.“ *) Denne Forfættelse er forsaavidt i Overensstemmelse med Reformatorenes Tankegang, som de altid talte for at berolige de ængstede Samvittigheder, under den Forudsætning, at de talte til Christne, der oprigtigt holdt fast ved Troen og Daaben; men Tankegangen var væsentlig jervedt, naar den blotte passive Underkastelse under de statslige Lovbud var nok til at godtgjøre Betkommendes Ret til Christnavnet og dets Betsignelser. Naar Reformatorene talte for at berolige de ængstede, saa talte de pietistiske Præster derimod gjerne for at vække Angsten i de sovende Samvittigheder, og derfor fremhævede de, at de kun kunde meddele Syndsafløsningen til dem, hos hvem de mærkede Christendommens Frugter i et fromt og gudeligt Liv. Ikke uden Joie beskyldte deres Modstandere dem for at efterstræbe en pharisæisk eller papistisk Gjerningshellighed, hvorved de opfyldte deres Tilhængere med hovmodige Indbildninger om egen Aandelighed; man maatte, meente de, holde sig til Læbernes Bekjendelse, da Ingen kan kjende Hjerternes Tanker, men overfaae derved rigtignok ganske, at Læbernes Bekjendelse maatte være en frivillig for at have aandelig Betydning. Derved kom de orthodoxe Præster, hvor ofte de end beraabte

*) Kirkeritualet 1685. S. 146.

... og bevare følgende trede Er
havde noget at klage? 2) I saa faa
han meente at overtrædes af Pietiste
eller Personer han havde at besvære 1

Her maatte altsaa alle Kjøbenhavn
for at fremsætte deres Klagepunkter og
bedsbrødre, og fornemmelig var det
alle Sider gjaaldt. En af hans dygtig
standere var Sognepræsten ved Hellig
var bekendt som en af Byens bedste
Tid, og han fremlagde en udførlig Klage
dom, hvoraf man lærer denne nærmere
det Foregaaende ofte bemærket, at Fore
hedens Forhaabninger i de kommende
stærkt frem i den pietistiske Bevægelse, og
man klagede over dens daværende Til
udmalede man sig hine Billeder om de
formationstiden vare hine Forhaabning
meest sammentrængte.

den allerund. ansøgte Frihed vorder bevilget^{*)}. Da Præsten ved Bartou dengang blev kaldet af Fattigdirektionen i Kjøbenhavn, er det ikke ganske klart, om Kongen nogenstunde kom til bestemt at erklære sig om denne Sag, da Borm, der som Biskop selv var Medlem af hiin Direktion, betragtede det omtalte Brev som en Fravigelse, og lod Embedet uden videre erklære for ledigt. Hersleb fortvivlede for tidlig, og han vilde ved rolig at have oppebiet Kongens Afgjørelse uden al Tvivl have beredet sig selv en blidere Skjæbne end den han nu gif imøde, at lære Naabsens Brød først i Herrnhut siden i Kjøbenhavn.

Sagen vakte imidlertid ved Herslebs raske Stridt i hoi Grad den almindelige Opmærksomhed. Folk i Byen fandt det moersomt, at han vilde gjøre saa mange Ophævelser over at meddele en af de gamle Bartoushjørtinger Absolution; men Alle, der vare mindre lattermilde, erkjendte nok Spørgsmaalets store Betydning. Samme Sommer gjorde Christian VI en Reise i Norge, og der fandt imod Alles Forventning Ole Hersleb en djærv og ivrig Forsvarer i sin Broder, Peter Hersleb, der siden 1730 var Biskop i Christiania. I et Brev til Biskop Eiler Hagerup i Thronhjem af 8 Aug. d. A. udtalte han sig paa følgende Maade om Sagen. „Hvad synes Dig om min Broders Naafund? Det har bedrovet mig indertlig, og det kommer i en ubeleilig Tid. Sagen selv har sin Rigtighed; thi der er vel ingen rettsindig Præst, som vil nægte, at den Absolution (endogsaa conditionelle, som dog er tvertimod Rimaalet) er kun lidt grundet i Guds Ord, in praxi primitivæ ecclesiæ, og er introduceret i de obscure Tider; at den er en Pinebænk for en redelig Præstes Samvittighed; at den er et ludibrium for kloge Verdens Børn, at den er en pur Cere-

*) Sædft paa Rgl. Bibl.; i Paffen Gl. Rgl. Smi. fol. 123.

ning, havde Raasbøl opstillet 13
fens daværende Tilstand, ne
dens Aarsag og dens Virkninger.
ning, naar den ikke afgjort schismatist
det bestaaende Kirkesamfund, kunde fu
det ved skarpt at skjelne mellem den sy
saaledes at hiin omfattede alle dem,
vare knyttede til Kirken, denne derimod
af dem, der vare valte til en sand d
Det gjælder her som allevegne, hvor I
mellem den Tids kirkelige Partier, at
altid kunde beraabe sig paa Reformato
maader; saaledes naar de holdt paa, at D
vare de Raademidler, gjennem hvilke I
retholdtes; men de oversaae sædvanlig,
gjennem en levende Tilsegnelse først erh
eller rettere istedetfor den levende Til
passiv Underkastelse under de

som man seer, at Intentionen er god, og at der ingen Ulydighed er med i Spillet^{*)}. Holst blev altsaa fritaget for at sidde i Skriftestolen, men dog kun paa det Vilkaar, at han skulde afftaae den halve Deel af Embedets faste Indkomster til en anden Capellan, der forrettede Tjenesten i hans Sted. Den samme Tilladelse blev givet Ewald, saaledes at han ogsaa selv skulde lønne en Capellan; men Keusf derimod blev ganske fritaget, da man fandt, at han i sit theologiske Professorat havde Undskyldning nok til at unddrage sig denne Deel af Hofpræstens Forretning^{**)}. Rosenfrands havde i et Brev af 2 Oct. 1733 ytret sine Betænkeligheder ved disse Fritagelser: „Jeg ønsker, at D. N's Niemed at befæste Holigheden i Kirken derved maatte opnaaes, og at ikke snarere det Modsatte maatte blive Virningen af den Mildhed, hvormed D. N. behager at behandle Folk, som erklære sig saa offentlig som Capellanen Holst gjør, imod de i Menigheden antagne og af Statens Love autoriserede Meninger; og endelig ønsker jeg i Almindelighed, at ikke alle Slags Nyhedsfræmmere i Religionen maa tage Anledning til at prædike frit deres Meninger af den Omstændighed, at der i den Forordning, som D. N. har besluttet at kundgjøre, Intet er, som forhindrer dem det^{***)}. Denne sidste Yttring sigter til Forordn. af 7 Oct. s. A.†), som altsaa Kongen heller ikke af Ministerens Modforestillinger lod sig bevæge til at holde tilbage. Christian VI udtaler heri „særdeles Misshag“ over, at nogle Geistlige paa Prædikestolene lade ilde paa dem, som de holde for at være af nogen synderlig Mening i Religionen, og be-

*) Jens Nøller, Mnemosyne. IV. S. 332.

***) J. Nøller, Nyt theol. Bibl. 2. S. 318—19. Mnemosyne IV. S. 342—43.

***) J. Nøller. Mnemosyne II. S. 273.

†) Dvart-Udgaven af Kgl. Forordninger.

jom ogsaa fordi de ikke havde gjenne
Censur. Blandt disse nævnes hyppig
ligt Speil, hvorefter man kan kjent
andre efter Menneskenes tredobbelte
lige"; og "Korte skriftmæssige Betrag
Saligheder af Matth. 5 udi et Se
liste Menighed i Kjøbenhavn, fremlagt
(o: Christian David, en af de Herrnh
land). Fremdeles var der udkommen
Censur, men det viste sig ved Underse
af Regidius samlede saakaldte „Flen s b
som kun havde faaet et nyt Titelblad.
den nye Udgave af Bibelen fr
havde besørget, men som dog Steenb
med, da han var theologisk Professor og
collegiet. Den var ledsaget af en lill
hed, at den var paany gennemseet o
texten, samt ledsaget af forklarende Parc

ofte er bleven misforstaaet^{*)}. Den affledigede Confessionarius tog for Fremtiden sit Ophold i Helsingør, hvor han døde 1736. Da hans Broder Toldinspecteur Marcus Frauen var død i Kjøbenhavn, bad han Kongen om Tilladelse til at følge ham til Graven i følgende lakoniske Brev: „Allernaadigste Konge! tillad en Synder at følge en Tolder“, hvortil Kongen svarede, at han kunde komme hvor han vilde, kun ikke til Hove.

For atter at bringe Fred tilveie i Kirkerne havde Kongen nedsat en Commission, der nøie skulde prøve de omvistede Lærdomme. „Efterdi de fleste Præster i Staden prædike saameget mod falsk Lærdom, finde vi det høiligt fornuet, at en Commission udnævnes, som kan undersøge disse Ting nøie, paa det at, dersom falsk Lære og falske Lærere virkelig findes i Staden, den falske Lære kan aflaffes, og de falske Lærere enten bedre oplyses, eller, dersom de ikke ville lade sig oplyse, de da kunne removeres; men dersom de, der prædike saa stærkt imod falsk Lære, intet vigtigt kunne fremføre, og intet bevise, maa de straffes derfor som Folkeopførere.“ Saaledes skrev Kongen den 16 Nov. og saa Dage efter den 28 Nov. 1733 erholdt sex Herrer Commissorium at træde sammen i en saadan Commission nemlig tre Geistlige: Biskop Worm, Professorene Steenbuch og Neuf, samt tre Verdslige Stiftamtmand Holst, Etatsraadene Schröder og Schulin. Selve Commissionens Sammensætning røber dens mæglende Charakter, dog saaledes at den pietistiske Retning var den overveiende, ligesom og den nærmeste Hensigt

^{*)} Kongens Brev til Consellet og detses Svar findes i *Mnemofyne* II. S. 71—74. J. Møller har her vildledet af sin Polemik mod Riegels ogsaa misforstaaet Frauenes Entledigelse, men allerede en uheldig Prøvelse af de enkelte Udtryk i Brevene maatte lode til at see Sagen i dens rette Sammenhæng.

med dens Redfættelse var at dæmpe de Orthodores forføltrende Iver. Medens Biskoppen og Stiftamtmanden, der begge ubentvivl paa Grund af deres Embedsstilling havde faaet Sæde i Forsamlingen, vare disses Talsmænd, saa hørte de fire andre alle til den pietistiske Skole, meest afgjort Neuf og Schrøder, Kongens forrige Lærer. For denne Commission skulde enhver Præst indkaldes, der ivrede imod Pietisterne, og besvare følgende trende Spørgemaal: 1) Om han havde noget at klage? 2) I saa Fald, hvilke Troesartikler han meente at overtrædes af Pietisterne? 3) Hvilke Bøger eller Personer han havde at besvare sig over?*)

Her maatte altsaa alle Kjøbenhavns Præster give Møde for at fremsætte deres Klagepunkter over deres pietistiske Embedsbrødre, og fornemmelig var det Ewald, Angrebet fra alle Sider gjaldt. En af hans dygtigste og besindigste Modstandere var Sognepræsten ved Helliggeist Kaa sbøl, der var bekendt som en af Byens bedste Prædikanter paa den Tid, og han fremlagde en udførlig Klage over Ewalds Lærdom, hvoraf man lærer denne nærmere at kjende. Det er i det foregaaende ofte bemærket, at Forestillingen om Christenhedens Forhaabninger i de kommende Tider traadte meget stærkt frem i den pietistiske Bevægelse, og at netop jo bitterere man klagede over dens daværende Tilstand, desto dristigere udmalede man sig hine Billeder om det kommende. I Reformationstiden vare hine Forhaabninger fremtraadte i den meest sværmeriske Skikkelse blandt Gjendøberne, og dette gav Anledning til at Conf. aug. i art. XVII ubetinget fordømte disse Lærdomme. Da de nu vaagnede igjen med Pietisterne, om end hos Præster og Theologer i en mildere og finere Skikkelse, havde de orthodoxe Præster i Confessionens Ord et

*) J. Røller, *Remosyne* IV. S. 333 fgg.

Baaben imod dem, som de ikke undlode at benytte. I denne Henseende fremsatte *K a a s b o l t r e n d e* Klagepunkter mod *Ewald*: 1) at han ikke blot hos sig selv nærede den Mening, at der skulde foregaae en stor og vidunderlig Omvendelse blandt Jødefolket før end Herrens Tilfommelse, men at han endog hyppig i sine Prædikener havde omtalt denne Sag som om det var en *Sætt*, almeen anerkjendt Sandhed; 2) at han med *Anabaptister*, *Beigelianer* og andre Sværmere lærte om et tusindaarigt *Rige*, og det ikke blot den fine men den grove *Chiliasme*, nemlig som en Tilstand, hvori Christus skulde regiere med alle de Hellige, efterat den verdslige *Dorigheds* *Ag* er afløst; endelig 3) at han lærte, hvad man gjerne satte i *Færbindelse* dermed, *Apokatastasis*, eller alle *Tings* *Gjenoprettelse*, at der altsaa vil være en *Ende* paa de *Fordømtes* *Time*; denne sidste farlige *Værdom* havde han rigtignok ikke offentlig foredraget, men han havde i *toende* *Mænds* *Nærværelse* tilstaaet, at det var hans Mening. *Ewalds* *Svar* herpaa var følgende: til 1, at han ved *Forflaring* af *Rom. 11* rigtignok havde udviklet den *Værdom*, at der vilde foregaae en stor *Omvendelse* blandt *Jødefolket*, og han kunde ikke see andet, end at det var *Skristens* *Mening*, hvad ogsaa mange anseete *Theologer* før end ham havde antaget; men han havde aldrig med *Flid* fremdraget den, han havde kun berørt den, naar *Texten* gav *Anledning* til det; til 2 derimod, fralagde han sig bestemt, at han nogensinde havde talt om det tusindaarige *Rige*, endstjøndt han rigtignok ikke kunde give dem *Medhold*, der lærte, at hvad *Skristen* talte herom allerede var opfyldt ved den *Forandring*, der var foregaaet med *Kirken* siden *Constantin* den *Stores* *Tid*; til 3, at han ikke kunde nægte, at *Skristen* efter hans *Formening* indeholdt *Værdommen* om alle *Tings* *Gjenoprettelse*, at der vilde være en *Ende* paa de *Fordømtes* *Dvaler*; men han havde aldrig of-

Worm fik Begens Trykning standset
at det vilde volde Splid i Kirken,
Skrift kom ud. Tilfaldt trængte dog
Forestillinger, og Bogen udkom 17:
hans Modstandere til i sex Punkter
om Neuf's Orthodorie, som denne
ling maatte besvare*).

Hvad Christian VI dømte o
satte Commissionen i Vinteren m
underrettede han hemmelig denne om,
udgif et Reskript til Biskop Worm, f
samtlige Kjøbenhavns Præster. „End
have ønsket — hedder det i dette Res
— end jo før jo hellere at gjøre Ent
delige og Guds Ære meget ufordeela
vil det dog ikke lykkes os at kunne det
decisum inden vor tilstundende Reis
har været saalænge med Commissionen

Tid omstridte Sætninger og Meninger paa Prædikestolen eller at prædike derom enten direkte eller indirekte. Naar de finde noget Anstød eller nogen Tvivl ved Nogens Lære eller Levnet, skulle de aabenbare saadant for Biskoppen og forresten hverken publice eller privatim tale derom til Nogen. Hvorefter Biskoppen vil vide at fremkalde de Beshyldte og i collegial Tillid og med christelig Kjærlighed at undersøge det Forebragte, samt om mueligt at bilægge det, eller i Mangel deraf allerunderdanigst at forebringe os det^{*)}. Rædens Reskriptet saaledes holder sig til almindelige Udtryk, saa lærer man Kongens Tanker tydeligere at kjende af den „Instruction for den Commission, som er nedsat for at examinere Klagerne over falsk Lære“, og han udtaler sig her langt mere afgjort til Gunst for Pietisterne^{**}). Her paalægges der nemlig denne at forde af Præsterne^{***} ganske at afholde sig saavel fra offentlig Skælden paa Prædikestolen imod Christi rettskafne Tjenere og andre gode Sjæle, som fra allebaande hemmelig Suggestion under Straf af Remotion, ja efter Omstændighederne endog haardere Afstraffelse“. Uagtet Kongen her bestemt tager Pietisterne i Forsvar, naar han kalder dem „Christi rettskafne Tjenere og andre gode Sjæle“, saa gif de pietistiske Præster dog ikke fri for en lemsældig Jettejættelse. Reuf og Ewald skulde coram commissione i alt Alvor formanesh til at afholde sig fra alle Talemaader og Sætninger, der „synes“ at stride mod Guds Ord og den augh. Conf.; og „fornemmelig skal det betydes Hr. Ewald,

*) Udkastet til dette Reskript findes Mnemosyne IV S. 348-53.

***) Denne Instruction findes i Mnemosyne IV S. 337-42. Den er uden Angivelse af Aar og Datum, men det i § 2 omtalte Patent, som Biskoppen skal meddele Præsterne, kan ikke være noget andet end det omtalte Reskript.

... med anbragte af 30 §
— see igjennem Tingre dermed“. I
Udsald. Ewald kom til at betale ei
ikke havde holdt sig Censuranordning
Angrebet paa hans Læresætninger bli
paa Misforstaaelser eller som ubetime
Dermed maatte Commissionens Hver
den var det ogsaa virkelig, endstjøndt
der ophævede den, først kom d. 16
den nemlig i § 1 formeent at vedbliv
og stjøndt det udtrykkelig hedder i § 7
indtil videre vedblive, saa mærker ma
den, da alle Sager, der forelaae til de
havde faaet deres Afgjørelse, og det umis
Stenisterne.

Hidtil have vi kun talt om Uenighe
men denne havde atter fremkaldt en Be
hederne, hvor Modsætningerne kom
flærere...

ens og det deraf i Gud fremgaaende nye Fys Grund. te er en Feil, som ikke alene er meget almindelig hos Ar- anerne og de engelske Lærere, men som ogsaa i vor e og andenstedes findes. En overfladist Literalismus kal- jeg den Afvei, naar man i Skriftens Fortolkning ikke seer paa Sagen selv og paa Værdommens sande Analogie, bliver med sin blotte grammatikalste og philologiske Kund- hængende i Ordene alene. Det er jo lutter farlige Af- ; desaarfaag har jeg agtet det fornødent udtryffeligen at ire dem derfor, som ville have en grundig og rigtig Kund- om praktist Christendom“.

For fuldstændig at retfærdiggjøre sig havde Keuf, me- han afgav sit Indlæg til Commissionen, opstillet de om- ede Sætninger som Theses ved en akademist Disputation, beredede sig derved nye Vanskeligheder, da tvende af hans eger Bisshop Worm og Profesfor Woldise nægtede at med- diese Theses deres Censur. De ankede fornemmelig over forstnævnte Sætning, at en Christen kun kjender een , vor Herres Jesu Christi Fader, en Sætning, der var imod Hedningers Polytheisme, men hvori de saae en nægtelse af Sonnens og Mandens Guddom, og bestyldte or Keuf for Socinianisme. Der kan neppe være nogen ol om; at det var personlig Uvillie mod den nye tydske pietistiske Profesfor, der ledede hans Modstandere, da allerede tidligere for Commissionen havde afgivet følgende laring: „Hvilket er det Navn, som i N. T. isærdeleshed rer Gud for at adskille ham fra alle falske Guder? I de T. heed det Abrahams, Isaks og Jakobs Gud. Men r dette ikke mere den sædvanlige Benævnelse; en Christen der Gud efter en langt herligere Charakter; hans Hoved- a (som jeg saa maa sige) er nu i N. T. at han hedder i Christi Fader. Grunden hertil er vel denne: Gud har

... Synd og U-
hyer Mundfuld Mad, man putter i :
man da nødvendig at gaae til Guds Be-
Strifter ere ligesaa høit at agte som :
Forskiæl, at Bøhm har havt Guds Aand
„Bibelens Læsning kan være god nok til
lig-Aand, da have vi ikke længer Læsi-
Aand randsager alle Ting“ *). Paa saa
i et udførligt Bønskrift, som ved den
til Kongen, og dette Skrift afgiver et sa-
drag til Sværmeriets Historie i hine Dag-
theologisk Dygtighed, en Klarhed i Dpfatt-
Polemiken, som man ikke skulde vente at finde
Da Herrnhutternes bekjendte Theolog
netop opholdt sig i Kjøbenhavn Vinteren 11

*) Sandorps Tanker om Religionen for
Ol. Kgl. Eml. 4. 1496.

kunde man formode, at han var dets Forfatter, og rimeligviis er det kommet frem i hans Kreds, men dog synes flere Ting at tyde paa, at Forfatteren har været en dansk Mand, da han er meget nøie bekendt med de forskellige Forhold i ældre og nyere Tid, saavel hertillands som andesteds. Hvad Suppliken begjærer, er Frihed for de Fromme i Landet „de saakaldte Pietister og Separatister“ og, udtaler tillige et bittert Had mod dens Tids Præster. „Af hvad maa disse usle Mennesker inderlig takke den naadige Gud, at de lever under en saa sagtmodig og langmodig Enevoldskonge; thi sandelig havde Du ikke, o Konge, ved allern. Forbud holdt disse Mennesker noget i Tøilen, saa troer jeg, at de i deres Sjæls og Sindes Bitterhed havde oprørt Folket til at øve en eller anden Boldsamhed fornemmelig mod Ewald paa Vaisenhuset og Capellanen Holst til runde Kirke. Og som gammelt Ordprog lyder, hvad Hjertet er fuldt af det løber Munden over af, Matth. 12, 34, saa har og deres Præstener, der blot og alene burde sigte til Guds Ære og Menighedens Opbyggelse, været opfyldte med saa mange sensible Expressioner og Calumnier, saa at om disse saakaldte Pietister og Separatister havde været det ugudeligste Folk under Solen, havde de ikke mere kunnet fortykke dem. Og at forbigaae vores, Gud give, ærlige og sanddru Biskop Worm, i hvis Mund der siges ikke at være et sandt Ord, der som en Fuchs har indneget sig i disse Dage under en Helligheds Maske, og saaet en af dine bedste Mænd, o Konge, paa sin Side (rimeligviis Ministeren Ivar Rosenfrands), saa har hans Skolemester, den gode gamle orthodoxe Provst Kcenberg, efter sin sædvanlige opblæste og affekterede Talemaade, fremfor andre herudi signaliseret sig. „Denne Forordning,“ sagde han nemlig om det allernaadigste Forbud, at Ingen maatte tale ilde om Pietisterne,“ tager vi med os for Christi Domstol; — da

... og Syge og Strebelige,
for Galne, Forstyrrede, urelige og
nye Lærdomme osv". Grusom var
hans Fætter, den unge Keenberg,
gjorde paa Prædikestolen, idet han lig
Dathans og Abirams Parti. Og en
paa, at Commissionens Protokol, som
gens Dine, jo bærer tilstræffelig Bidi
andre Præsters offentlige Bespottelse, Av
Dg hvorfor skulde Du da ikke, o Konge,
og Lande, naar Gud taaler dem? Er
Fylde Herrens? Taaler Du Katholiker,
som baade nægte og bespotte Christum
og yppigt Folk, hvi skulde Du da ikke
Gud og frygte ham? Hvad Bud og
delse af den Herre Christus monne de
bringe af den hellige Skrift, for derefter
stelig Regentere at gjøre saadanne usky
neh Pandafamilierne ...

udbredte sig med en forbausende Hurtighed og Hæftighed. I den nylig nævnte Instruction omtales disse Folk, der ved at afholde sig fra Naderen havde viist deres Separation fra Kirken, samt holdt Privatforsamlinger, og der bestemtes tillige, hvorledes man skulde forholde sig med dem. „Det er enten saadanne — hedder det i Instructionen § 8 — som staae under Følelsen af deres Eendighed, og altsaa befrygte at nærme sig samme uværdigen, disse maa langt snarere underholdes i deres velgrundede Ængstelighed end drives til Naderen; ... eller og er det Sjæle, som forarges derover, at saamange Uværdige stedes til den hellige Nader. Disse maa det Rette betydes i al Kjærlighed af rettskafne Lærere; dog hvis de ikke ere at vinde, maa ingen Strikke lægges for deres Samvittighed, saalænge til Herren værdiger dem en bedre Indsigt i denne Sag (§ 9). Men sporer man hos Noget af dem sand Foragt for dette Naatemaaltid og en Tilgift af Billiens Ondskab, da maa saadanne ansees for udbodfærtige og altsaa uværdige, følgelig overgives til Guds forbarmende Kjærlighed indtil de omvende sig; med mindre de skulde forsøge at formere deres Parti, i saa Fald maatte et *Consilium abeundi* gives dem (§ 10). Privatforsamlinger maa *convivendo* tillades af Commissionen; dog saa at de ikke bestaae af for mange Personer; ikke holdes paa en Tid, hvorved den offentlige Gudsstjeneste vilde forsummes; rettskafne Lærere, Præster og Guds sande Tjenere maa være tilstede og see til, at alle Afsvigelser forebygges og Alt gaae^r ordentligt og ærligt til“*). Det er altsaa en meget læmsfældig Fremgangsmaade, Kongen her anbefaler mod de religiøse Sværmere, men dog saaledes at han skjelnede

*) J. Røller, *Ruemosyno* IV. S. 339-41.

netop det, der var Grundvolden for den hele
lidt og mere leilighedsviis havde den ang
vundet den kirkeretlige Stilling som ufi
den indtog i det syttende Aarhundrede, ud
i selve Reformationstiden, ja i hele det ser
havde tænkt paa at tillægge netop dette Si
tydning. Heller ikke i det syttende havde
sig dette Spørgsmaal; rigtignok vare fakti
Professorer og Præster ubetinget bundne i
Confession som Lærenorm, men ved Siden
dog indtil Kongeloven, de af Hemmingsen fo
ler for de Fremmede“ ved mange Leilig
samme. Gyldighed; og selv efterat Kongelo
fremhævet Confessionen og den lille Cat
juridisk gjældende, føies dog selv i officielle
øvrige symboliske Bøger“ til disse to, hvo
forstaaes andet end de øvrige Skrifter, den
diebog indeholdt. Man aif ud fra at den

kunde man formode, at han var dets Forfatter, og rimeligvis er det kommet frem i hans Kreds, men dog synes flere Ting at tyde paa, at Forfatteren har været en dansk Mand, da han er meget nøie bekendt med de kirkelige Forhold i ældre og nyere Tid, saaavel hertillands som andetsteds. Hvad Suppliken begjærer, er Frihed for de Fromme i Landet „de saakaldte Pietister og Separatister“ og, udtaler tillige et bittert Had mod dens Tids Præster. „At hvad maa disse usle Mennesker inderlig takke den naadige Gud, at de lever under en saa sagtmødig og langmødig Enevoldskonge; thi sandelig havde Du ikke, o Konge, ved allern. Forbud holdt disse Mennesker noget i Tøilen, saa troer jeg, at de i deres Sjæls og Sindes Bitterhed havde oprørt Folket til at øve en eller anden Boltksomhed fornemmelig mod Evald paa Baisenhuset og Capellanen Holst til runde Kirke. Og som gammelt Ordprog lyder, hvad Hjertet er fuldt af det løber Munden over af, Matth. 12, 34, saa har og deres Præstener, der blot og alene burde sigte til Guds Ære og Menighedens Opbyggelse, været opfyldte med saa mange sensible Expressioner og Calumnier, saa at om disse saakaldte Pietister og Separatister havde været det ugudeligste Folk under Solen, havde de ikke mere kunnet forkyffe dem. Og at forbigaae vores, Gud give, ærlige og sanddru Biskop Worm, i hvis Mund der siges ikke at være et sandt Ord, der som en Fuchs har indneget sig i disse Dage under en Helligheds Maske, og saaet en af dine bedste Mænd, o Konge, paa sin Side (rimeligvis Ministeren Ivar Rosenfrands), saa har hans Skolemester, den gode gamle orthodoxe Provst Kcenberg, efter sin sædvanlige opblæste og affekterede Talemaade, fremsat andre herudi signaliseret sig. „Denne Forordning,“ sagde han nemlig om det allernaadigste Forbud, at Ingen maatte tale ilde om Pietisterne,“ tager vi med os for Christi Domstol“; — da

1000 Deener „som nogle faa Sjæle
tilbage efter den første og ældgam
overbeviste af dens Puurhed og Re
fra disse Hovedsefter med samt dens
Formulis, Ceremonier m. v. og for
søgt at tjene Gud i en ensfoldig E
hed“*). Den samme Betragtning
Herrnhutterne, men deraf tør man i
Suppliken var udgaaet fra dette I
vare almindelige hos den Tids Svæ
uden al direkte Paavirkning af hiin E
Imidlertid er det meget mærkel
ger dengang kunde yttres ja endog i
Christian VI viiste ved denne Le
Alvor med at lade den Strid, der va
beet, udfjæmpes med aandelige Vaab
selv ingenlunde de sværmeriske Paast
han dog ikke mildere stemt mod de ot
forfjættrende Iver og Halsstarrighed i
religiøse Bevæelse. der i sin indvirkning

endog kronede Hoveder til at binde sig med Eed derved. Men, mildeste retfærdige Konge! skal da de livsalige Ord, som Livsens Ord selv og alle Kongers Konge har budet og befalet, skal Sandhedens Aand og de guddommelige Sandheder i de sande Troende da dømmes efter disse Skrifter og Menneskebud? Bor ikke aandelige Ting dømmes aandelig? Hvorledes kan da vel nogen verdslig og tillige kristelig Regent enten paabyrde sig selv eller paatvinge sine Undersaatter den af nogle hans saakaldte Geistlige vedtagne Tro? Monne den lutherste Sekt's Geistlige og Lærere fatter alene den sande Tro? Monne der da ikke ogsaa kan findes sande Troende blandt andre Sekter? Altsaa haaber da, stormægtigste Konge, dette ringe Folk, som man kalder Pietister og Separatister, til Din kongelige Naade, at Du tager dem i Din Protektion imod deres Forfølgere; de leve i Kjærlighed til Gud og deres Næste; de ere langt fra sektærisk Væsen; de deels beslittede sig paa, deels have den Salvelse af den Hellige, som lærer dem alle Ting, at de ikke have Behov at Noget skal lære dem; de have hørt hans Stemme i sig, at han vil boe i dem og vandre i dem, og være deres Gud, og denne guddommelige Stemme raaber til dem som til Alle saaledes: „Gaaer ud fra dem, og frastiller Eder, siger Herren, og rører Intet ureent, og jeg vil annamme Eder, og jeg vil være Eders Fader, og I skal være mine Søner og Døttre, siger den almægtige Herre“ *).

Disse Ord af den ovennævnte Supplik angiver omtrent den Tone, hvori dens Forfatter taler, og hvad det var han og hans Benner begjærede. Man seer heraf, at „dette ringe Folk, som man kalder Pietister og Separatister“, ikke gave de

*) Hallefen, Theol. Raanedrift. 1804. Fjerde Bind. S. 246-54.

iii at foretage noget Skridt, saalænge
sin holstenske Reise. Da han kom tilba
der blev nedsat en Provsteret, der
afgjorte Modstandere, nemlig Stiftsp
Dorphy, Sognepræst ved Nikolai, og
Capellan ved Frue Kirke, medens den
A. Bredenberg bestiftedes til Actor i
imod ham var, at han paa Prædikesto
embedet i vor Kirke det fordærvede Em
ver det fordærvede Sacrament, den f
bandede Banddaab; samt at han i hal
holdt sig fra Sacramentet. I sine Ti
han bestandig sine fanatiske Paastande,
paa, at den hele Kirke paa Grund af sin
havde mistet Kraften til at velsigne E
viges ingen Frugter af Nadveren; saa
brig saa tit: "Dette er Jesu sande !
Jesu sande Blod", det er det dog ikke

Stilling giver Supplikens Forfatter følgende korte Overfigt over deres Historie: „Disse symboliske Bøger, som de Geistlige jorde for et ret guddommeligt Værk, og først mange Aar efter Lutherum ere opfundne, beder jeg, at det ikke i Unaade maa optages, at jeg kortelig gjør en Beretning om af Historien; og da erindrer, at ubi Luthers Tider og mange Aar efter ham er der ikke nær bleven gjort saadant Afguberi af dem, som nu desværre skeer, idet man forhen har sat andre private Skrifter lige ved dem, og regnet dem iblandt de Bøger, som foredroge den kristelige Lærdoms Summa“ ... Det er derfor Supplikens Raad og Begjæring, at ligesom Baldemar Atterdag engang skal have svaret Paven, saaledes skulde Kong Christian nu svare sine Geistlige, naar de vedblev at skjænde paa Pietisternes, at han da sendte dem alle deres symboliske Bøger igjen tilbage*). En saa afgjort Uvillie mod hine Lærdoms Forskrifter lader naturligt formode, at man misbilligede den Lærdom, de indeholdt, og det seer man ogsaa nok var Tilfældet; dog gives der ikke nogen udførlig Udvikling af denne Sag, uden forsaavidt vi af Supplikens Bedømmelse af Luther tydelig lærer den Mand at kjende, der her taler. Vel indrømmes det: „Ingen Retfærdig nægter, at Luther jo har været et Redskab, som Gud har udsæet til at tale mod de Intriguer, som den skjulte Skalk i Rom med hans ganske Cleresie dengang spillede, hvortil han og af Gud var udrustet med Kraft, og lod se en stor Frimodighed, Alvorlighed og Nidkjærhed for Evangeliets Sandhed“**); — men paa den anden Side misbilliges det, at man over Luther har glemt og tilfidesat ikke blot hans Forgjængere, men ogsaa hans Samtidige, Sveitseren

*) Gallefen, Theol. Raanedst. 1804. IV. S. 236 og 342.

**) Emkds S. 229 fgd.

Kølelser mod denne Mand. Han i
af sine Stridt, erklærede udtryffeligt
Bistand af ham under Processen,
ikke billigede hans Fremgangsmaat
ikke at istemme de haarde Domme
sædte over ham.***) Holst maatte
Nar i Landflygtighed, men kom do
landet og tog sit Ophold i Ribe, |
ernærede sig af at holde Skole for

Imidlertid var Kommissionen k
og i den endelige Decision af 16 2
atter temmelig ubetinget udtalt sig t
imod de forfættrende Orthodoxe. "2
nummet, — det var Decisionens
denne Splid og Uenighed har haft |
ilde og ud af deres Sammenhæng begr
ogsaa af nogle trætteriære og fredhat
bede Angivelser og Relationer; saa at
derreos og besees ved Pysset, meget er bl
ret om Tina. der hos funder

en saaar bedre Dine til at kjende de fleste Christnes stræf-
lige Affald fra Christi Sind og hans første Efterfølgeres
Afsort, der reiser sig tillige i mange Sjæle en Ridskærhed,
en ikke altid er tempereret med den rette Grad af Buisdom,
ærlighed og Sagmodighed. Men hos de fleste er denne
eparatiemus kun en Overgang, og naar den første Hebe
forbi, da noies man med at see paa sig selv, efter Pauli
regel: Ethvert Menneske skal prøve sig selv, og saa æde han
dette Brød osv. *). Men denne Estergivenhed mod Svær-
merne fra Regjeringens Side gjorde dem altid dristigere og
istigere, og mellem Præsterne sluttede Capellanen ved Tri-
nitatis Peter Nikolai Holst sig afgjort til dem. Hvad
en offentlig og en Tidlang uanfægtet lærtie, stemmede saa
mange med de i hiin Supplik udtalte Meninger, at man næ-
n kunde antage ham for Forfatter til den; men hvad en-
i han er det eller ei, saa er det vist, at Sværmeriets Svim-
mel og den deraf fremgaaede ubetingede Fordømmelsesdom
over den hele bestaaende Christenhed aldrig før eller senere
udtalt dristigere i Danmark end det fete dengang i Holst's
rædiferer.

Dengang den kongelige Dispensation, som ovenfor blev
nalt, for at sidde i Striftestolen imod at antage en anden
apellan blev meddeelt Holst af Biskoppen, udbad han sig
Dages Betænkningstid om han vilde gaae ind paa de til-
budne Billaar, hvilket harmede Borm meget, da han meente,
en snarere maatte vise sig taknemlig over den overdrevne
hunst og Wildhed; men Kongen sandt det ganske i sin Dr-
en, at han vilde betænke sig paa hvad han lovede. Han
ik da imidlertid ind paa de tilbudne Billaar, men da han
ermed som Præst var fritaget for at være tilstede ved Rad-

*) G. Pontoppidan, Renoza III S. 421.

rer vare valgte og bestiffede af
nok er det, at Kongen til samme
Greve Zinzendorph idetmindste forsa
Maade vilde tillade denne at kom
Greven desuagtet paa en Gjennem
lagde et kort Besog i Kjøbenhavn,
kammerherre C. v. Pless følgende Skri
ffe lidet forundret mig over en saa ur
og finder det raadeligt, at Overka
meldte Greve, hvorledes jeg paa in
at han eller hans næyriste Brødre
Land uden at lade sig examinere af
Altsaa maa Greven, dersom han ik
eller tre Gange 24 Timer begive sig
Lande, isald han ikke vil exponere sig
Dette pludselige Omflag i det forher
hvorpaa Kongen netop kort iforveien
dorph havde givet denne det meest

med hinanden om Kjærlighedens Nadver og Samsfundets Maaltid“. Disse og lignende Sætninger, der bestandig gjentages i Holst's fanatistiske Indlæg, bragte hans Dommere i den Grad i Affect, at de i deres Kjendelse af 2 Dec. 1734 erklærede sig for incompetente til at dømme saadanne uhorste Forbrydelser; „eftersom P. N. Holst har saaledes opført sig uden al Undseelse for Guds Frygt, Guds Ord, for høie Dyrigheds Værd, for christelige Love og Anordninger; baade berøvet sit Fædreland og dets Kirke med det Embede, som han for har bekjendt sig til; . . . viist sig selv som en aabenbar Forfører, saaat Tyrker, Hedninger og Jøder ikke have ladet sig forlybe imod Christendommen med forstrækkeligere Bespøttelser end hvad han har vovet offentlig for Lyset at fremføre midt i Guds Kirke, som nu over 200 Aar har siddet i sin Rolighed og maa nu drages med sin Bitterhed, som denne affaldne fortabte Fordærvelsens Søn har istjænknet sin bedrøvede Moder“ . . .*) Med denne Afgjørelse var imidlertid Kongen ikke tilfreds, og han forlangte, at Provsteretten skulde „forsatte og underskrive en lovlig og endelig Dom i Sagen“, hvorfor den samledes paany. Denne Dom, der blev afgivet den 24 Jan. 1735, lød paa, at Holst skulde være affat fra det hæderlige Præsteembede og ikke lade sig høre som Lærer hverken i Kirker, Skoler eller private Huse, som og at han hendtes uværdig til at bære nogen Tid herefter den hæderlige Præstedragt, og skulde derpaa ifølge Loven overleveres til den verdslige Dyrigheds Ret. Dette sidste vilde Kongen imidlertid paa ingen Maade tilstede, men isvrigt bekræftede han Dommen, med det Tillæg, at Holst saasnart den var

*) Proces og Dom med Dokumenter i P. N. Holst's Sag. Bl. Kgl. Eml. 4. 1497. Prædiker og Breve til og fra Holst findes flere Steder. j. Gr. Ny Kgl. Eml. 4. 1159.

34, ver fra Modstandernes Side ind-
lige Embedsførelse. Niels Brorson
han var Præst i Vedsted og Veffum
søgte Forsamlinger i sit Huus; men før
hans Forslyttelse, begyndte hans nærm
Dr. Koch i Aabenraa, at klage over
endstjændt han altid forhen havde levet
Præsten. Brorson svarede i et daut 2
og søgte efter bedste Evne at forsvare
medens han til samme Tid fik Sagen for
hvis Medhold han kunde stole. Derfor
fort efter ved følgende tal. Reskript, der
General-Superintendenten: „Efter som Vi
indgivet Klage over, at Kirkeprovsten i
har anbefalet ham at holde inde med sine
Andagtsøvelser, saa er det vor Villie og
Koch skal lade hine Hunsandagter usforst
holdes som hidtil.“ Nu vendte Provsten
Kannabi

Analogie...^{*)}. Det var denne Eftergivenhed fra Regjeringens Side, der havde givet den pietistiske Bevægelse en saadan Styrke, og den viser, at Kongen just ikke var saaa bange, som man tidligere havde været, for aandeligt og kirkeligt Røre. Det er i den Henseende mærkelige Ytringer, som Pontoppidan lægger Prof. Steenbuch i Munden angaaende den forstyrrede Kirkesred, naar man erindrer, hvor stærkt Forskillingen om Enighed som det højeste Gode var sammensmeltet med hele Fortidens Tankegang. »Sandt nok, — hedder det nemlig ^{**)} — at Freden er forstyrret og Enighed omstøvet med Uvedragt: men Enighed er tvende Slags, enten i Aanden til det Gode, eller i Kjødets til det Onde. Nu mener jeg ei den første men den sidste anfægtes meest i disse Tider. Sandt nok, at Folk hidindtil har været mere enige, rolige og tilfredse med hverandre hvad Religionen og det Geistlige angaaer... Ræsten alle Kirkens Lemmer har holdt hverandre for gode Guds Børn og sande Christne, haabende at følges eendragtlig til Himmels ligesom til Kirke med hverandre; endskiøndt denne store Hob ikke har fundet sig samlet paa Saligheds trange Veie... St. Paulus siger: Der maa være Sekter iblandt Eder, paa det de Rædselsfulde kunne blive aabenbare. Denne Apostel var jo ingen Effter af Splid og Uvedragt, dog saae han vel, at Gud, som fremfører Lyset af Mørket, og gjør Forgiften selv til Læge, aabenbarer Sandhed i Samvittighederne ved Andledning af Splid langt bedre end ved kjødelig Fred. Kristus selv, den store Fredsforstærker, siger: Jeg er kommen at kaste Ud paa Jorden osv.; seer I, naar Fredens Gud vil træde Satan under vore Fødder, da gaaer det ikke af uden Strid...^{**)} Det var den samme Betragtning, der ledede Christian VI, men dog saaledes, at han higebe efter Endemaalet, nemlig

*) J. Müller, *Mnemofyne* IV. S. 373-76.

**) C. Pontoppidan, *Revoja* III. S. 422-29.

Hygum blev han fuldkommen vundet
han havde indgivet sit vidtsøftige Ø
pen nu om Sommeren kom til Bis
endt Kirketjeneste som sædvanlig spi
der havde Noget at klage, var der
Med til at fremstamme nogle Di
men Biskoppen ned slog enhver Ind
ring, at Peder Hygum ikke forte n
han, saa at enhver Klage over Pre
ham selv*). Dermed faldt Sagen
var omme, modtog Hygum udmærket
VPs Gunst.

Det var naturligviis ikke mueligt
danne Folk ved alle Vacancer, men
det Kongen om at gjøre at foretage e
benhavns Præster. Denne Hensigt ri
hver Befordring. Saaledes blev P
en Broder til Professor Marcus W
som denne horte til den strengt pietist
rigt var en dyatia da anføet 1762.

ham til Brug paa Prædikestolen; men det var tillige et Strid, der væsentlig maatte forandre Zinzendorphs Stilling, da han saa ikke længer kunde modtages som tydsk Rigssyrke, men som Præst af en fremmed Confession. Hvad der imidlertid mere end noget andet bevægede Kongen til at bryde med Zinzendorph, var uden tvivl de Erfaringer, han havde gjort i de foregaaende Aar, da det uimodsigeligt var de herrnhutistiske Brødre, der havde fremkaldt Bevægelsen; derfor maatte Grevens gjentagne Besøg i Kjøbenhavn komme ham saameget mere ubeleiligt, som han netop nu arbejdede stærkt paa at forebygge slige Udtryk for Fremtiden. Det var altid Bluhme's Tanke, som denne udtalte ved mange Leiligheder, at al Separatisme og Splid i Menighederne kun havde sin Grund i Præsternes Forsømmelighed, saa at alting snart vilde jævne sig af sig selv, naar man kun sørgede for at ansætte grundig opvakte, rettsindige Lærere. Derved var det Bluhme udøvede saa stor Indflydelse i Christian VI's Tid, langt mere end ved egentlig at blande sig i Regjeringsforanstaltninger, og hans Raad bleve ofte hørte ved Besættelsen af geistlige Embeder, om end ikke altid fulgte. Fremgangsmaaden var sædvanlig den, at Kongen selv leilighedsviis hørte dem prædike, som Bluhme anbefalede, og derefter tog sin Bestemmelse. Paa denne Raade blev Erik Pontoppidan kaldet fra Hagebjerg paa Als; efter en Opfordring gjennem Bluhme holdt han en Proveprædiken i Kjøbenhavn for Kongen, og blev strax derpaa 1734 bestillet til Slotspræst paa Frederiksborg, men var neppe kommen til Ro her, førend han 1735 blev dansk Hofprædikan i Kjøbenhavn. Paa samme Raade kom ogsaa de andre Slesvigere frem, der fulgte snart efter Pontoppidan, nemlig de tre Brødre, Niels, Broder og Hans Adolph Brorson og deres Ven Peder Jakobsen Hygum. Der blev ved slige Tilfælde ikke

værte, der naturligviis ofte maade
det mere undtagelsesviis dette Her
og den almindelige Regel udtaler
hvorefter det blev paalagt Professor
efter et bestemt Schema at give al
et Embede, et noiagtigt Vidnesbyr
bliver Guds Kirke og Fædrelandet i
Bistnok var det selv med den størst
at undgaae Misgreb, men meget
ubrettet til at affaaste gamle Uvaner.
være ved de private Kald, og he
standig over, at Patronerne folgt
Kjøbmandsvare, ligesom de sædvan
denne Rettighed for rede Penge*).
Kongen noiere paa; ved Reskr. 21
Kongen sig Kaldsret til alle Kjøbstad
dog kun gjaldt det egentlige Danmark
og saa blev udstrakt til de fiesvigiske

hyrtepligt.“ Koch svarede derpaa i et Brev af 6 April: —Jeg har ogsaa i henved 34 Aar ved Guds Naade fort Lærerembedet saaledes, at jeg tiltroet mig at kunne forsvare det for Gud og Menneſter;.... men Gud bevare mig fra at anordne Conventikler, som fra Labadie have deres sorgelige Oprindelse, og som have voldet ubestribelig megen Ulykke.“ Efterat der desangaaende var verlet et Par Skrivelser, henvendte Koch sig til Kongen, og for at give sin Forestilling mere Eftertryk soiede han til: „Det er en Sag, som angaaer Bibeholdelsen af den rene uforfalskede Lære, Kirkerne's Nødsigtighed og de dyrefjæbte Sjæles Saligheds Befordring; det angaaer nemlig de Conventikler, som i saa mange Aar have voldet saa megen Ulykke og Uro i det romerſte Rige, da disse med Vold ville trænge ind i disse Lande“ *). Kongens Svar derpaa er ikke bekjendt, men det blev i Gjærningen givet tydeligt nok, da han samme Sommer under et Ophold paa Rosdillinghuus, lod Præsten i Bedsted kalde til sig for at holde en Prøveprædiken, og derpaa det følgende Aar (1735) kaldte ham i Pontoppidans Sted til Slotspræst paa Frederiksberg. — P. Hygum i det Tørningleenske foresaldt en lignende Trætte, dengang Peder Hygum var bleven sin Faders Medhjælper i Præsteembedet. Saavel da han var Sognepræst i Lintrup som nu i Hygum pleiede han ligeledes at holde Bedetimer i sit Huus, hvilket vakte Uvillie imod ham hos mange af Sognemændene. Disse indgik nemlig med en Klage til Biskoppen (af 24 Febr. 1735), hvori de beslydte Peder Hygum for at vække stor Forvirring i Lærdommen „da vi syndige Menneſter i Hygum dog ikke andet vide end at vi hidtil have haft og brugt den rene evangeliske Lærdom,“ og tillige

*) Dr. Koch's Briefwechsel mit Nicolai Brorion. Winkler. Anecdota eccl. nova et antiqua. Brannschweig 1757. I. S. 208—84.

Klagerne se over, at han fra Præstestanden lod sig kogle, som han kaldte -Curatere, troede vi mere at være dem, der hørte sig til ham i hans Hånd, men derimod så af Biskopperne kaldet han dem af Sæcular og Curatals - Biskoppen i Ribe, Nidaros's Antwerpen, var en saag, getuetig Mand, der gjerne vilde være gode Venner med Alle. Herud gav han Klagerne Rettest, men rimt havde talt med Peter Hygum blev han indfremmen vunden af denne, endog forend han havde indgivet sin vittelselige Herrensret. Da Biskoppen nu om Sommeren kom til Biskops i Søgnen, og efter en Kirkeretseie som satværlig frugte, om der var nogen, der havde noget at klage, var der derfor kun En, der havde Med til at fremhæve nogle Ord om "den nye Tro"; men Biskoppen nedfleg enhver Indvending med den Erklæring, at Peter Hygum ikke lærte nogen anden Lærdom end han, saa at enhver Klage over Præsten, ligesaa fuldt angik ham selv*). Dermed kaldt Sagen hen, og inden to Aar var omme, modtog Hygum utværfede Brevise paa Christian VII's Gavn.

Det var naturligtvis ikke mueligt strax at faae lutter saadanne Folk ved alle Bacancer, men først og fremmest var det Kongen om at gjøre at foretage en Udrensning med Kjøbenhavns Præster. Denne Henfigt rober sig næsten ved enhver Befordring. Saaledes blev Provst Andreas Boldise, en Broder til Professor Marcus Boldise, der ligesaalet som denne horte til den strengt pietistiske Retning, men især var en dygtig og anseet Præst, forfremmet ved Treskunds Død (1735) til Biskop i Viborg, hvorved han skærfedes fra Kjøbenhavn, og erholdt til sin Eftersolger som Provst og

*) Alle Brev og Erklæring i denne P. Hygum's Sag findes i Dublet. paa Kgl. Bibl. Kall'ke Em. fol. 102.

Sognepræst ved Holmens Mathias Hvid, en ung Mand ifkun 32 Aar, der havde sin fortrolige Dmgang med Blahme at talke for sin hurtige Befordring. Stiftsprovst Morten Keenberg, der altid havde været mellem de hæftigste Jvrere, beholdt dog sit Embede til sin Død (1736), og blev efterfulgt af en norsk Præst Niels Dorph, der imidlertid neppe har svaret til Forventningerne, da han allerede det følgende Aar blev Hersøls Eftemand paa Christianias Bispestol. Hans Mosfin holdt sig heller ikke længe i Kjøbenhavn; rigtignok blev han 1736 forflyttet fra Trinitatis til Nikolai, og en ivrig Pietist Chr. Lange mach Peth, af en gammel dansk Præstefamilie, der i nogle Aar havde været ansat i Norge, blev i hans Sted Sognepræst ved Trinitatis. Ved Nikolai Kirke beredte Mosfins Jvrer ham snart nye Fortrædeligheder, hvillke siden nærmere skulle omtales; men da (1738) Niels Brorson var bleven Sognepræst ved Nikolai og Henrik Gerner Stiftsprovst i Niels Dorph's Sted, saa var omtrent den attraaede Samstemning tilveiebragt. — Dgsaa udenfor Kjøbenhavn gjorde sig saavidt mueligt det samme Hensyn gjældende, men dog her mindre især i de første Aar, og navnlig ved Besættelse af Bispeembederne. Den første Præst ret efter Kongens Hjerte, der blev befordret til en Bispestol var Broder Brorson, der 1736 blev Stiftsprovst i Ribe og 1737 Biskop i Aalborg. Efterat han havde holdt sin Prøveprædiken paa Frederiksborg, gav Kongen ham i et Brev til Blahme følgende Vidnesbyrd: „Han er et udvalgt Redskab i Herrens Haand, og det er næsten Skade med Hensyn til hans Prædiken, at han skal være Biskop; thi saa har Ingen Nytte af den Gave, han besidder til at prædike.... Han overgaaer langt sin Broder“ (Niels Brorson)*).

*) *Mnemofyne*, IV. S. 401, hvor dog denne hele Uttring er

ringstiltrædelse hævet sig vægtige
dring i Ritualer, der altsaa forenet
Kongen lod derfor ved sin Storke
Hofstein i Foraaret 1735 forskjellige
rænkning besaaende. Mellem
der 1732 var bleven Biskop i Fyen
nok ligesom adskillige andre Geistlige
stet enkelte Ændringer, men han ha
ning. „Jeg tilstaaer, at da det for
Ungdom at betro mig et Embede i
den Ting i vort Ritual har forarsa
og Samvittigheds Urolighed, men se
hjælp mig til at overvinde dem uden
eller min Menighed“. Paa samme
Biskop Eiler Hagerup i Thronhjem,
en af de syv nordlandske Præster selv
Revision af Ritualer, medens han
næsten fraraabede alle Ændringer. D
leb bleven fast ved sin Mening, og d
Opfordringa kommen kom

1736 blev bestemt, at enhver Præsentation til et ledigt Præseembede først skulde have kongelig Approbation førend det endelige Valg maatte foregaae *). Fremdeles blev der med Strænghed vaaget over, at enhver Candidat, der var privat kaldet, skulde førend Tiltrædelsen aflægge den efter Forord. af 23 Oct. 1700 befalede Eed paa ikke at have tillistet sig Kaldelsen ad ulovlige Veie, og særlig indstærpet, at Ingen maatte fritages for den Clausul om Giftermaal, hvilket vel ikke ganske kunde forhindre, men dog altid hidrog til at modarbejde slige Kunstgreb **). Det kan heller ikke være andet, end at den religiøse Alvor, der er Tiden eiendommelig, ogsaa maatte have Indflydelse paa disse Forhold, og at vi stundum træffe Herremænd, der med samme Alvor udøve deres Kaldsret. Saaledes beretter P. Hygum, at han, da han kom som Biskop til Aarhus, foresandt mange Steder i Stiftet en glædelig Dyrkelse og mange oplyste Mænd blandt Præsterne, hvilket han tilskrev Grev Reventlow, der som Patron havde kaldet Nicolai Wedel til Børum og Drum i Galten Herred, og denne, en gammel Discipel af Franke og Dr. Anthon i Halle, havde atter havt stor Indflydelse paa den hele Omegn ***).

Hvad nu disse Mænds hele præstelige Virksomhed angaar, da var det ikke egentlig som Prædikanter de udmærkede sig, tværtimod havde de snarere en vis Sky for den glimrende Talekunst som verdslig Forfængelighed, og stattede i det hele Jølelsens Varme høiere end den klare Tankeudvikling. Det var en stræng sædelig Alvor, de allevegne søgte at vække, og derfor var Spørgsmaalet om Grændsen for det

*) Udsig. Kirkeforfatning. III. 1. S. 49, 107 og 112.

***) Udsig. Kirkeforfatning. III. 1. S. 91.

***) Hygums Biskopsrelationer for 1740. R. Insp. Coll.'s Archv.

Skriftemaal vel nok i Theorien i den noieste Sammenhæng, men derimod ikke i Praxis, hvor dette sidste var bleven en reent verdslig Straf, som de borgerlige Domstole idømte, næsten udelukkende kun Overtræderne af det sjette Bud. Det Forkeerte i det aabenbare Skriftemaals hele Stilling til Kirken og den kirkelige Tugt, det aldeles Vilkaarlige i dets praktiske Anvendelse, hvortil de kongelige Dispensationsbreve ikke lidet bidroge, havde allerede været Gjenstand for Dmtale af de syv nordlandste Præster i Frederik IV's Tid, og blev nu atter bragt paa Bane af Herøleb. Det var dog ikke hans Raad ganske at afskaffe „denne eneste liden Lønning, der er bleven af den gamle Kirke-Disciplin“; blandt de Misbrug, der forventte dens Anvendelse, fremhævede han, deels at den af Folk betragtedes som en Straf og blev af Domstolene anvendt paa denne Maade, uden at der blev spurgt, om Synderen virkelig erkjendte sin Synd, begjærede Samsund med Menigheden og vilde arbeide den givne Forargelse; deels at det aabenbare Skriftemaal var „som et Spindelbæw, hvor de store Bremser bryde igjennem og kun de smaa Fluer blive hængende“. Dette kunde siges i en dobbelt Forstand, forsaavidt nemlig det sædvanlig kun var Smaaafolk, der kom til at staae aabenbar Skrifte, medens de Fornemme gif fri, enten ved Dispensation eller paa anden Maade; men Herøleb vilde dog nærmest have sin Lignelse anderledes anvendt, at denne Kirkestraf aldrig blev brugt uden ved Forseelser *in puncto sexti* medens andre „langt mere publice og skadelige Synder — dagligt Fjldereri, Klammeri, Banden og Sværgen osv. — fast aldrig straffedes“. Noget Hensyn blev der ogsaa taget til disse Anker, da det ved Frd af 23 Dec. 1735 befaledes Dvrigheden noie at paaagte, „at alt, hvad Loven og Frd. om aabenbar Skrifte og Kirke-Disciplin byder, uden Undtagelse paa det allernoieste efterledes“ dog med Forbe-

bød af den kgl. Dispensationsret; ja der blev endog føiet til, at „Præsten skal tiltales og straffes, dersom han tager saadanne til Skrifte, om hvem han veed, at de leve i aabenbar Forsærgelse“. Saaledes blev altsaa Loven om Kirkens Disciplin chentryffeligt nok indskærpet, men intet Kongebud formaaede at hæve de Hindringer, der altid stillede sig i Veien for dens rette Anvendelse. — Endelig bragte Hersleb ogsaa, og her atter i Overeensstemmelse med de nordlandste Præster, Ererciøsmen ved Daaben paa Tale, „endstjødnt, føier han til, man skulde næsten befrygte at yttre sin Mening om denne Sag, i Betragtning af de haarde Procedyrer, som i fordom Dage baade her i Riget og udenlands er øvet mod dem, som have turdet modsigge denne ugrundede Ceremoni.“ Han gjennemgik derpaa alt hvad der var bleven sagt til Forsvar, samt trøstede, hvorefter Kongen havde Ret til at foretage Forandringer i Kirkesager, og kom derved til det Resultat, „at Kongen af Gud har Magt og Ret til at afskaffe denne anstødelige og ufornodne Skik, saa og at det uden allermindeste Fare og Skade for Guds Kirke kan stee“. Dette Raad blev rigtignok ikke strax taget til Følge, men bestyrkede dog Kongen i hans Betragtning af Sagen, nemlig ikke just at befale dens Afskaffelse, men at tilstede det, hvor man begjærede det, enten enkeltviis som Dispensation, eller fuldstændigt, som Tilfældet senn efter blev i Slesvig.

En Forandring, som Alle, det vil sig alle Pietister saavel af den ældre som af den yngre Skole, vare enige i at anbefale, var Confirmationens Indførelse, og det blev derfor ogsaa den vigtigste kirkelige Foranstaltning fra Christian VI's Tid. Biskop manglede den ikke Tilfnytningsvunker i den tidligere Lovgivning; det var tidligere gjentagne Gange af nidhjære Biskopper blevet Præsterne paalagt, nøie at prøve de Unge i deres Christendoms Kundskab førend de

første Gang stedes til Nadderer, gjerne saaledes at der knyttedes Katechisationer til Skriftemaalet; men sædvanlig var det gaaet af Brug eller blev kun meget sjædesløst iagttaget. I Slesvig var det derimod, som tidligere ved flere Leiligheder bemærket, i det Helt anderledes, og derfor kunde her langt lettere og umærkeligere den Forandring foretages, at Confirmationen blev almindelig Lov. Det var steet ved en Resolution til Superintendent Conradi af 9 Mars 1733, uden at man mærker til, at Forandringen mødte nogen Betænkelse. For Pietisterne maatte nu denne Skik synes ubetinget at anbefales; deres mange Skrupler ved Skriftestolen maatte for en Deel staves til Side, naar Præsten derved fik Leilighed til at tale med hver Enkelt i Menigheden om hans Saligheds Sag, og ikke sjælden betragtede de den kristelige Oplysning, de ved Underviisningen meddeelte de Unge, som disses sande aandelige Daab, der kun var sigurlig betegnet i Barnedaaben. Overalt derfor, hvor Pietisterne havde vundet nogen Indflydelse, havde de siden Speners Tid varmt anbefalet Confirmationen, og mange Steder var det lykkedes dem at bevirke dens Indførelse. Den samme Bestræbelse mærke vi ogsaa her i Landet. Hofpræst Lytens havde i Frederik IV's Tid begyndt at confirmere den tydske Ungdom i Petri Kirke; Rudolph Møller, Biskop i Fyen, havde til samme Tid opmuntret Præsterne i sit Stift til at gjøre det samme; Ewald begyndte at indføre Confirmation i Vaisenhuset, og efter Hersøls Forsikring „gjorde den, saa ofte den blev holdt, ugemeen Bevægelse i Gemysterne“; endelig havde Hersø selv som Biskop i Christiania meget ivrigt arbeidet paa dens Indførelse i sit Stift*). — Det var Christian VI's Fortrolige, Etatsraad Schrøder og Hofpræst Bluhme,

*) Zwergius, det sjæll. Cleroie S. 386.

der først bragte Kongen paa den Tanke, at knytte Confirmationens Indførelse til Reformationens andet Jubelaar 1736, og denne Tanke vandt ganske hans Bifald. Det blev derfor overbraget disse toende at udarbejde et fuldstændigt Forslag, hvilket de ogsaa gjorde, og det saaledes at de med Hensyn til Handlingens Ceremonier laante adskillige Træk af den romerske Kirkes gamle Confirmationsskrift, s. Ex. Balget af Døgene, Haandspaalæggesen o. desl. Forslaget blev sendt til Borms Betænkning, men ikke til nogen af de øvrige Biskoppers, rimeligvis fordi man hastede saa meget med det Jærkættelse. Biskop Borms Betænkning er udsærlig og karakteristisk; man mærker det nok, at han i Grunden ikke tilliger dette Skridt, idetmindste ikke paa den Raade, man tænkte at foretage det, men allfor forsigtig til at sige det ligesom indskrænker han sig til at gjøre flere Indvendinger, som han gjerne støtter til Citater af Dr. Spener, hvis Ord han nok vidste dengang havde meest Bægt, og sluttelig henstiller han det til Kongens Eftertanke, „om det ei kunde synes tjenligt, at dermed endnu i nogen Tid henhvilede, indtil de baarlige og ugrundede Tanker kan komme den eensfoldige Minne af Hovedet, ved hvilke en stor Deel af dem uden Føie indbilde sig, at adskilligt i vor Kirkes ustyldige Ceremonier skal forandres“. Denne Betænkning havde til Følge, at de Toende, der havde indgivet Forslaget, eller vel især Blahme maatte afgive en udsærlig Gjendrivelse deraf, og denne maa Kongen have fundet fyldestgjørende, da Forordningen udgik først efter den 13 Jan. 1736, næsten ordlydende som Forslaget, forberedt ved et Reskript til alle Biskopper af 16 Dec. 1735, der befalede at Confirmationen med det forderligste skulde indføres i alle Menigheder paa den foreskrevne Raade^{*)}.

^{*)} J. Nøker, Pneumofyne IV S. 232-266, hvor Biskop Borms Betænkning fuldstændig er meddeelt.

Hvor meget man nu end kan have at indvende imod Kongens Smag i Valget af Præster, saa er det dog umis-
kjendeligt, at han ved dette alene lededes af Jær for Kirkens
Tary, en Jær, der danner en skjærende Modsetning til
Regjeringens sædvanlige Lunkenhed og Ligegyldighed. Heller
ikke er det Meningen, at Kongen aldeles ingen anden Maa-
lestof havde for præstelig Dygtighed end Dyræffelsen, et
Mærke, der naturligviis ofte maatte stufte. Tværtimod var
det mere undtagelsesviis dette Hensyn blev gjort gjældende,
og den almintelige Regel udtaler Forord. af 2 Nov. 1736,
hvorefter det blev paalagt Professorer, Biskopper og Provster
efter et bestemt Schema at give alle de Studenter, der søgte
et Embede, et nøiagtigt Vidnesbyrd „for at erfare hvem det
bliver Guds Kirke og Fædrelandet tjenligt at see befordrede.“
Bistof var det selv med den største Umhyggelighed umueligt
at undgaae Misgreb, men meget blev der dog altid derved
udrettet til at affaffe gamle Uvaner. Banffeligst maatte dette
være ved de private Kald, og her klages derfor endnu be-
standig over, at Patronerne folgte deres Præstekald som
Kjøbmandsbare, ligesom de sædvanlig selv havde tilkjøbt sig
denne Rettighed for rede Penge*). Men selv her passede
Kongen noiere paa; ved Reskr. 21 Octb. 1735 forbeholdt
Kongen sig Kaldsret til alle Kjøbstadkald, en Anordning, der
dog kun gjaldt det egentlige Danmark, men leilighedsviis
ogsaa blev udstrakt til de slesvigste Stæder, saaledes Abens-
raa og Tønder. I en anden Henseende ffete der en Ind-
strænkning i Menighedens aldeles ubundne Valgret, der be-
standig havde holdt sig i Slesvig, da det ved Fr. af 12 Nov.

hensført til S. N. Brorson, men med Urette: thi Brevet er skrevet
1737, og denne blev først Biskop 1741.

*) G. Pontoppidan, *Nenoja*. III. S. 391.

1788 blev bestemt, at enhver Præsentation til et ledigt Præsterembede først skulde have kongelig Approbation forend det endelige Valg maatte foregaae^{o)}. Fremdeles blev der med Strænghed vaaget over, at enhver Candidat, der var privat kaldet, skulde forend Litrædelssen aflægge den efter Forord. af 23 Oct. 1700 befalede Eed paa ikke at have tillistet sig Kaldelsen ad ulovlige Veie, og særlig indffærpet, at Ingen maatte fritages for den Clausul om Giftermaal, hvilket vel ikke ganske kunde forhindre, men dog altid bidrog til at modarbejde sige Kunstgreb^{oo)}. Det kan heller ikke være andet, end at den religiøse Alvor, der er Tiden eiendommelig, ogsaa maatte have Indflydelse paa disse Forhold, og at vi stundum træffe Herremænd, der med samme Alvor udøve deres Kaldsret. Saaledes beretter P. Hygum, at han, da han kom som Biskop til Aarhus, foresandt mange Steder i Stiftet en glædelig Opvækkelse og mange oplyste Mænd blandt Præsterne, hvilket han tilstrev Grev Reventlow, der som Patron havde kaldet Nicolai Wedel til Bærum og Drum i Galtens Herred, og denne, en gammel Discipel af Franke og Dr. Anthon i Halle, havde atter havt stor Indflydelse paa den hele Omegn^{oo)}.

Hvad nu disse Mænds hele præstelige Virksomhed angaar, da var det ikke egentlig som Prædikanter de udmærkede sig, tværtimod havde de snarere en vis Sky for den glimrende Talekunst som verdslig Forsængelighed, og slattede i det hele Høielsen Barme høiere end den klare Tank udvikling. Det var en stræng sædelig Alvor, de allevegne søgte at vække, og derfor var Spørgsmaalet om Grændsen for det

^{o)} Udsig. Kirkeforsatning. III. 1. S. 49, 107 og 112.

^{oo)} Udsig. Kirkeforsatning. III. 1. S. 91.

^{oo)} Hygums Biskopsrelationer for 1740. R. Jasp. Coll.'s Archlv.

1735, uden at dog det Ringeste af disse Forhandlinger kom til offentlig Kundskab *).

Det var første Gang efter Reformationen der med Regeringens Samtykke var Tale om Forandringer i Kirkens Skikke, og skjøndt Forhandlingerne just ikke ledede til noget bestemt Resultat, saa blive de dog mærkelige ved at pege hen paa den Vej, der senere er fulgt. Hvad der fornemmelig var Tale om, var dels Forberedelsen til Nadværen, eller Skriftemaalet, saavel det private som det aabenbare, dels Forberedelsen til Daaben eller Exorcismen. Hvad nu det første Punkt angaaer nemlig det private Skriftemaal med den almindelige Absolution, da er Peder Herslebs Mening derom allerede bekendt af de foregaaende Aars Heider, hvor han gav sin Broder Ole Hersleb Ret i Sagens Realitet, og han udtalte sig her i sin Erklæring ikke mindre skarpt mod, at Absolution og Skriftestol saaledes var sammensøiet med Sacramentet. Hermed vilde han i og for sig ikke laste Ritualet, da dette tilholdt Præsterne at handle med hver Enkelt Synder førend Absolutionen og høre hans Syndsbekjendelse; men naar dette nu alligevel ikke skete, saa fandt han det uforsvarligt at beholde den almindelige Absolution, og foreslog isteden derfor, at Præsten skulde have Ret til at indrette sit Tilfagn til hver Enkelt efter sit bedste Skjonnende og efter sit Kjendskab til ham. Hvor eftertryffeligt nu end denne Sag under Striden var bleven draget frem, saa skete der desuagtet ikke nogen Forandring i Lovgivningen — rimeligvis fordi man nok saa det betænkelige ved de foreslaaede Forandringer — og selv Meddelelsen af den betingede Absolution forblev som hidtil kun tilladt ved særegen Dispensation. — Med det almindelige og private staaer det offentlige

*) Ritualets Revision: 1735 og 36. Gen. Kir. Ins. II. K. 17.

første Gang stedees til Nadveren, gjerne saaledes at der knyttedes Katechisationer til Skriftemaalet; men sædvanlig var det gaaet af Brug eller blev kun meget skjodesløst iagttaget. I Slesvig var det derimod, som tidligere ved flere Leiligheder bemærket, i det Hele anderledes, og derfor kunde her langt lettere og umærkeligere den Forandring foretages, at Confirmationen blev almindelig Lov. Det var steet ved en Resolution til Superintendent Conradi af 9 Mars 1733, uden at man mærker til, at Forandringen mødte nogen Betænkelse. For Pietisterne maatte nu denne Stik synes ubetinget at anbefale; deres mange Skrupler ved Skriftestolen maatte for en Deel staves til Side, naar Præsten derved fik Leilighed til at tale med hver Enkelt i Menigheden om hans Saligheds Sag, og ikke sjælden betragtede de den kristelige Oplysning, de ved Underviisningen meddeelte de Unge, som disses sande aandelige Daab, der kun var figurlig betegnet i Barnedaaben. Overalt derfor, hvor Pietisterne havde vundet nogen Indflydelse, havde de siden Speners Tid varmt anbefalet Confirmationen, og mange Steder var det lykkedes dem at bevirke dens Indførelse. Den samme Bestræbelse mærke vi ogsaa her i Landet. Hofpræst Lyffens havde i Frederik IV's Tid begyndt at confirmere den tydske Ungdom i Petri Kirke; Rudolph Møller, Biskop i Fyen, havde til samme Tid opmuntret Præsterne i sit Stift til at gjøre det samme; Evald begyndte at indføre Confirmation i Baisenshuset, og efter Herølsø's Forsikring „gjorde den, saa ofte den blev holdt, ugemeen Bevægelse i Gemytterne“; endelig havde Herølsø selv som Biskop i Christiania meget ivrigt arbejdet paa dens Indførelse i sit Stift*). — Det var Christian VI's Fortrolige, Etatsraad Schrøder og Hofpræst Bluhme,

*) Zwergius, det sjæll. Cleroie S. 386.

der først bragte Kongen paa den Tanke, at knytte Confirmationens Indførelse til Reformationens andet Jubelaar 1736, og denne Tanke vandt ganske hans Bifald. Det blev derfor overdraget disse tvende at udarbejde et fuldstændigt Forslag, hvilket de ogsaa gjorde, og det saaledes at de med Hensyn til Handlingens Ceremoniel laante adskillige Træk af den romerske Kirkes gamle Confirmationsserius, f. Ex. Valget af Døgene, Haandspaalæggelsen o. dsl. Forslaget blev sendt til Borms Betænkning, men ikke til nogen af de øvrige Biskoppers, rimeligviis fordi man hastede saa meget med dets Jærkshættelse. Biskop Borms Betænkning er udførlig og karakteristisk; man mærker det nok, at han i Grunden ikke tilliger dette Skridt, idetmindste ikke paa den Raade, man tænkte at foretage det, men altfor forsigtig til at sige det ligesom indskrænker han sig til at gjøre flere Indvendinger, som han gjerne støtter til Citater af Dr. Spener, hvis Ord han nok vidste dengang havde meest Bægt, og sluttelig henstiller han det til Kongens Estertanke, „om det ei kunde synes tjenligt, at dermed endnu i nogen Tid henhvilede, indtil de daarlige og ugrunde Tanker kan komme den eenfoldige Almue af Hovedet, ved hvilke en stor Deel af dem uden Føie indbilde sig, at adskilligt i vor Kirkes ustyldige Ceremonier skal forandres“. Denne Betænkning havde til Følge, at de Tvende, der havde indgivet Forslaget, eller vel især Bluhme maatte afgive en udførlig Gjendrivelse deraf, og denne maa Kongen have fundet fyldestgjørende, da Forordningen udgik læst efter den 13 Jan. 1736, næsten ordlydende som Forslaget, forberedt ved et Reskript til alle Biskopper af 16 Dec. 1735, der befalede at Confirmationen med det forderligste skulde indføres i alle Menigheder paa den forestrevne Raade*).

*) J. Nøller, *Mnemosyne* IV S. 232-266, hvor Biskop Borms Betænkning fuldstændig er meddeelt.

Hvad de Gammel-Orthodore havde herimod at indvende, uden at de ret turde komme frem med det, var af en dobbelt Art. Det angif nemlig deels Sagen selv, at en Handling, der i og for sig kun kunde kaldes en nyttig Kirkeskik, ikke maatte gjøres til almindelig Lov, at den ved at foretages med en saadan Hvitidelighed, stillede de egentlige sacramentale Handlinger i Skygge; deels angif det Formen, da man nodig vilde indromme Kongen Ret til at forandre Kirkens Ordinants, idetmindste ikke uden samtlige Bissoppers Raad, ved hvilken Leilighed det gjerne udtryffeligt bemærkedes, at hvad der var skeet i Christian V's Tid kun angif Lovens Redaktion, men ikke nogen Forandring i selve Kirkeskikkene. Biskop Worm havde slet ikke indladt sig paa denne Sag og kun holdt sig til den første; men tydeligere finde vi Indvendingerne fremfattede i et lille utrykt Skrift af Stiftsprovst Lassen Tycho-nius i Viborg. De vare her fremfattede i korte Sætninger med vedføiet Gjendrivelse, men saaledes at man nok mærker, det var Fors. mere om det første end om det sidste at gjøre *). Her hedder det angaaende Maaden, hvorpaa Confirmationen var indført, blandt andet saaledes: „At den ikke bar Bissopernes, som Gud har betroet sin Kirke, deres veloverveiede Consens“; „at man ei maa vige de i vore Tider indsnigende falske Brødre, som uden al Tvivl have udvirket dette Værk

*) Hndst paa Kgl. Bibl. Kallste Eml. 4. 476. *Confirmatio confirmationis*, eller Enfaldig Betænkning af Guds Ord, den hellige Kirkes Skikke, Luthers Reformationens Orden og en øyblst Jernrust, hvad der kan og bør holdes om de Unges Bekræftelses Skik, Ret og Dybyggelighed af Confirmationens Indvige Tjener (o: Christ. Lassen Tycho-nius). Bent. emtaler dette Skrift i Coll. past. pract. S. 455 paa følgende Maade, at det „vilde efter Anseelse vindicere dens Ufskyldighed, men Andre holdt det for en Modsigelse, skjøndt sin og ufor-mærkt“.

Proces (1733-38), hvori de egentlig imod Regjeringens Døffe bleve indvilliede. Hovedmanden mellem dem var atter den ældste Morten Stottrup, der som Student var bleven greben af Tidens Sværmeri og nu havde revet sine Brødre med sig, især den yngste Niels, der ligeledes var Student. Grunden til, at disse maatte erføre en langt strengere Medfart end mange ligefinde, var uden Tvivl den, at de bestræbte sig for at udbrede deres sværmeriske Meninger i deres Hjemstavn, og paa Landet var baade den geistlige og verdslige Dyrighed langt fra saa lemsfædig mod slige Folk som i Hoffets Nærhed. Morten Stottrup gjorde to saadanne Risfærdreiser til Viborg i Efteraaret 1734 og 35; den første Gang var han falden tilføie, og havde endog ladet sig overtale til at gaae til Alters; men desto ivrigere var han anden Gang. Han overtalte snart sine gamle Forældre til at holde sig borte fra Kirken, „hvor de kun hørte Ord uden Aand, Lyd uden Liv“, og til dem sluttede sig Enkelte andre, „der søgte at de vare i Naadestanden, og derfor vilde affondre sig fra Verdens Galenskab“. For nu at undgaae den retslige Følgelse besluttede de sig alle til at drage bort og begave sig strax paa Reisen til Kjøbenhavn. Midt om Vinteren vandrede de tilfods igjennem Jylland, men da de formedelst Frosten maatte lægge Veien om over Fyen, bleve de anholdte i Nyborg, hvor man ikke vilde lade dem komme over Beltet uden Pas. Paa Reisen havde de vistnok døiet meget ondt, men hvor de fandt aandelige Brødre og Søstre, havde disse villig understøttet dem, ligesom de og ved given Keilighed havde prædikeret deres Lærdomme*). Dette havde været Tilfældet i Nyborg, hvorfor de bleve paagrebne, og da de mangede Pas, som Løsgjængere sendte tilbage til Viborg, saa at

*) R. Lillelund, Danmarks Kirkehistorie. Viborg 1773. S. 106.

de altsaa dog ikke undgik den rettlige Følgelse paa det Sted. Biskop Andreas Boldske behandlede dem meget streng det vil sige de Unge, især Morten og Niels, medens de Gamle snart gik fri. Der blev holdt flere skarpe Føyer med dem, men da Sagen traf sig hen uden at komme til nogen Afgjørelse, kom der til deres store Glæde i Febr. 1738 Ordre til at de skulde sendes til Kjøbenhavn, hvorhen de bleve førte som Forbrydere i Kænter, og hensatte i Kæstle — Da nu Sagen var begyndt saaledes i Viborg, var man i Kjøbenhavn i stor Forlegenhed med hvad man skulde gøre ved disse Folk. Biskop Boldske fik igjennem Gen.-Kirke-Insp. Coll. en skarp Trettesættelse, hvori det blandt andet hed: „De Maj. vil ikke at ustyldige Folk skulle anses for Kjætere, eller at de Menneſter, som af Strobellighed kunne fare vidt, straa under Skin af den rene Kærdom med Bitterhed forfølges men at slige Menneſter med en sagtmødig Aand hjælpes til rette“ *). Det var altsaa Fremgangsmaaden, man i Kjøbenhavn vilde anvende imod dem; og det blev paalagt Provst Mathias Hvid ved Holmens tilligemed Professor Reuß flittig at besøge dem, for at prøve paa ved Grunde at bringe dem fra deres Bildfarelse. Disse forelagde Støttrupperne de Spørgsmaal, hvorom man altid handlede med Fanatikerne; „er Kærerembedet og Sacramenterne kun ere indvortes ceremonialſke Ting?“ og fik til Svar, at det kun var den indre Daab og den indvortes aandelige Nydelse af Herrens Legeme og Blod ligesom det indre aandelige Kald til at prædike, de kunde til lægge nogen Betydning; medens Kærerembedet med Daab og Nadveren, som de ere i Statskirken, kun ere Menneſke

*) Af Collegiets Copibog fra 1738 i Gen. K. Insp. Coll. Archiv.

paafund og idel Misbrug af det Aandelige*). Desuagtet kunde Christian VI vanskeligt beqvemme sig til at der blev anvendt strengere Midler imod dem, da han fandt al Trængsel i Religionen ligesaa stridende mod Naturens Love som imod den evangeliske Kirkes Grundsætninger. Der blev tilbudt Brødrene Frihed, naar de vilde love ikke at tale til Andre om deres særdeles Meninger; men da de heller ikke vilde gaae ind paa dette Tilbud, maatte Kirke-Collegiet erklære, "at den almindelige Sikkerhed ei kan tillade Morten og Niels Støttrup, som have baade Gaver og Drift til at føre Andre paa farlige Tanker, med Frihed opholde sig i D. N.'s Lande" (**). De to af Brødrene, der vare Studenter, maatte altsaa forlade Landet, efterat være blevne forsynede med Rejsepenge, og toge deres Ophold i Hamborg, uden nogensinde senere at vende tilbage (**).

Kjøbenhavn blev derfor Samlingsstedet for alle urolige Hoveder saavel fra Provindserne som fra Nabolandene, og man møder derfor her i disse Aar Sværmeriet under de sjælsomme Skikkelser, saa at det ikke sjælden gik over i fuldkommen Galleskab. En assat jydsk Skolelærer Jens Christensen Brock, en Ben af Støttrup, var mellem de første, der vægrede sig ved at lade deres Børn døbe. Præsterne skulde da forsøge paa at overtale ham, og i Begyndelsen lod det ogsaa til som om han ikke reent ud forfæstede Børnedaaben, men kun støbtes over Djævelbesværgelsen, og forlangte Neddrypelse istedetfor

*) N. Støttrups Forklaring for Gen. R. Just. Coll. i Collegiets Archiv. Jfr. Krog. Samlede Efterretninger om Viborg By; Afsnang.

**) Brev af 10de Juli 1738 i Coll. Copibog. Gen. R. Coll. Archiv.

***) J. "Baselows" Leben, Charakter u. Schriften ved J. G. Meier S. 236" omtales mellem haardtplagede danske heterodere Theologer en Støttrup, hvem Jorf. havde kjendt i Hamborg, og hvis Sønnen endaa levede der i Wee og Anseelse.

de altsaa dog ikke undgik den retslige Forsølgelse paa dette Sted. Biskop Andreas Woldike behandlede dem meget strængt, det vil sige de Unge, især Morten og Niels, medens de Gamle snart gik fri. Der blev holdt flere skarpe Forhør med dem, men da Sagen traf sig hen uden at komme til nogen Afgjørelse, kom der til deres store Glæde i Febr. 1737 Ordre til at de skulde sendes til Kjøbenhavn, hvorhen de bleve førte som Forbrydere i Kænker, og hensatte i Kastellet. — Da nu Sagen var begyndt saaledes i Viborg, var man i Kjøbenhavn i stor Forlegenhed med hvad man skulde gjøre ved disse Folk. Biskop Woldike fik igjennem Gen.-Kirke-Insp.-Coll. en stærk Trettesættelse, hvori det blandt andet hed: „Hø. Maj. vil ikke at uskyldige Folk skulle anses for Kjættere, eller at de Menneſter, som af Skrøbelighed kunne fare vild, strax under Skim af den rene Værdom med Bitterhed forfølges, men at sliqe Menneſter med en sagtmødig Aand hjælpes til rette“ *). Det var altsaa Fremgangsmaaden, man i Kjøbenhavn vilde anvende imod dem; og det blev paalagt Provst Mathias Hvid ved Holmens tilligemed Profesſor Neuf ſittig at besøge dem, for at prøve paa ved Grunde at bringe dem fra deres Bildfarelse. Disse forelagde Støttrupperne de Spørgsmaal, hvorom man altid handlede med Fanatikerne; „om Lærerembedet og Sacramenterne kun ere udvortes ceremonialſke Ting?“ og fik til Svar, at det kun var den indre Daab og den indvortes aandelige Nydelse af Herrens Legeme og Blod, ligesom det indre aandelige Kald til at prædike, de kunde tillægge nogen Betydning; medens Lærerembedet med Daaben og Nadveren, som de ere i Statskirken, kun ere Menneſte-

*) Af Collegiets Coribog fra 1738 i Gen. R. Insp. Coll. Archiv.

paasand og idel Misbrug af det Handelige*). Desuagtet kunde Christian VI vanskeligt beqvemme sig til at der blev anvendt strengere Midler imod dem, da han fandt al Tvang i Religionen ligesaa stridende mod Naturens Love som imod den evangeliske Kirkes Grundsætninger. Der blev tilbudt Brødrene Frihed, naar de vilde love ikke at tale til Andre om deres særdeles Meninger; men da de heller ikke vilde gaae ind paa dette Tilbud, maatte Kirke-Collegiet erklære, „at den almindelige Sifferhed ei kan tillade Morten og Niels Støttrup, som have baade Gaver og Drift til at føre Andre paa særlige Tanter, med Frihed opholde sig i D. N.'s Lande“**). De to af Brødrene, der vare Studenter, maatte altsaa forlade Landet, efterat være blevene forsynede med Rejsepenge, og tage deres Ophold i Hamborg, uden nogenstunde senere at vende tilbage***).

Kjøbenhavn blev derfor Samlingsstedet for alle urolige hoveder saavel fra Provindserne som fra Nabolandene, og man møder derfor her i disse Aar Sværmeriet under de sælsomste Skikkelser, saa at det ikke sjælden gik over i fuldkommen Galleskab. En affat jydsk Skolelærer Jens Christensen Brock, en Ven af Støttrup, var mellem de første, der vægrede sig ved at lade deres Børn døbe. Præsterne skulde da forsøge paa at overtale ham, og i Begyndelsen lod det ogsaa til som om han ikke reent ud forkastede Barnebaaben, men kun stødtes over Djævelbefærgelsen, og forlangte Reddhyppelse istedetfor

*) N. Støttrups Forflaring for Gen. R. Just. Coll. i Collegiets Archiv. Jfr. Krog, Samlede Efterretninger om Viborg By; Auhang.

**) Brev af 10de Juli 1738 i Coll. Copibog. Gen. R. Coll. Archiv.

***) J. Bafedow's Leben, Charakter u. Schriften ved J. G. Meier S. 236" omtales mellem haardtylagede danske heterodore Theologer en Støttrup, hvem Jorf. havde kjendt i Hamborg, og hvis Sønnen endaa levede der i Ure og Anseelse.

Bestænkelse, hvilket man endda nok vilde have tilstaaet ham; men siden kom han paa andre Tanker. Han raadforte sig nemlig med en af sine Venner ved Navn Thaisen, der engang havde været Student, men nu var bleven Stomager, da han dog ikke vilde tage imod noget Embede i Statskassen, og efter hans Raad forkastede Brod aldeles Barnebaaben, hvorfor han maatte ligesom Stottrupperne forlade Landet*). Sværmeriets værste Skikkelse var imidlertid det Mordraseri, der langtsfra horte til Sjældenhederne. Saaledes fortælles der, at „i Aaret 1736 huserede Morderenglen ret i Kjøbenhavn; i de 10 Maanedes Mai og Juni stete otte Mord, mestendeels af saadanne Folk, der vare fjeede af Livet og vilde dee; derfor have de, efterat have myrdet syvde Børn, angivet sig selv for Ketten“**). Det var en frygtelig Virkning af den Livslede og Fortvivlelse, som de evindelige Trusler om Helvedes evige Qvaler vakte, og vi træffe dette Raseri ikke blot dengang, men endog mange Aar derefter, hvorom de dertil sigtende Lovbestemmelser bære Vidnesbyrd. Af en mere usfabelig Art var Sværmeriets Banvid, naar f. Ex. en Mand listede sig ind i Kirken, førend en Daabshandling skulde foregaae, og vadskede sig i Funten i den Tanke nu at blive rigtig døbt***); eller naar Andre kjøbte sig i Forening en Gaard i Frederiksberg, for der fuldkommen affondrede fra Verden at vente paa det tusindaarige Riges Frembrud****).

Ogsaa mellem Præster antog Sværmeriet undertiden en næsten fuldkommen vanvittig Charakter. En jydsk Præst

*) Pontoppidan, Hndff. Fortsættelse til Annalerne: A. 1735 Ny Igl. Eml. fol. 1737

**) Emlids. til A. 736.

**) Henrik Gerner, Vita og fata S. 23.

****) Erik Pontoppidans Levnet; S. Møllers Fideikrist for Kirke og Theologi IV. S. 169.

eneste, der endnu var tilbage af de gamle Orthodoxe, nemlig
 Hans Rosin. Da han forflyttedes fra Trinitatis til Ni-
 solai, skulde han efter Lovens Bydende antage og lønne to
 Katecheter, og dertil bestilledes Andreas Balslev og Henrik
 Kehling. At man dermed ligesom paanedte ham to Medhjæl-
 pere, maatte allerede være Rosin ubehageligt, og det blev
 det end mere derved, at disse tvende hørte til de ivrigste Pie-
 tæter, der i Grunden kun erkjendte dem for Christne, der toge
 Deel i de gudelige Forsamlinger. Rosin undlod ikke at
 være imod dem ved alle Keiligheder, og gik endog saavidt,
 at han offentlig i en Prædiken, d. 4 Aug. 1737, nævnedes
 begge sine Katecheter, og beskyldte dem for at føre falsk og
 jævlest Lærdom. Dette aabenbare Brud paa Kirkefreden
 foranledigede atter Nedsættelsen af en Commission, der skulde
 bedømme saavel begge Parteris Lærdom som fornemmelig
 Rosins ved denne Keilighed udviste Forhold. Commissionen
 bestod af Kongens meget formaende Minister Grev Joh.
 Ludv. Holstein, samt tre andre Præster, Stiftsprovst Dorph, den
 udlig afsøde Keenbergs Eftermand, Chr. V. Veth ved Trini-
 tatis, og Matth. Hvid ved Holmens-Kirke. Blandt disse
 var Dorph den eneste, der kunde være tilbøielig til at give
 Rosin Medhold, men deels var han kun een mod tre, deels
 kunde han heller neppe forsvare Rosins ubesindige Frem-
 gangsmaade. Hvad Lærdommen angik, da fandt Commis-
 sionen ikke, at nogen af Parterne havde foredraget andet end
 hvad der ved hjærlig Fortolkning kunde findes overensstem-
 mende med Guds rene Ord og den augsb. Conf., om det
 end her og der kunde behøve en nøiere og tydeligere Forfla-
 ring; men desto strængere blev Dommen over Rosins For-
 hold. Uden at have henvendt sig enten til Provst eller Bi-
 skop, uden at have agtet paa diesses Formaning, havde han
 værtimod den sgl. Decision af 16 Dec. 1734 bragt theolo-

giste Controverser paa Prædikestolen, og det endog paa i meest stødende Raade. Begge Katecheter bleve derfor af led' frifundne, men Mag. Rosfin dømt til at have sit K forbrudt, betale ad pios usus 350 Rdl. samt Processu Omkostninger. Desuden skulde, for at oprette den givne F argelse, ved Successors Introduction Rosfins begangne F seelse tydeligt og med Estertryk forklares Menigheden. Der Dom blev affagt d. 31 Martis og confirmeret af Kongen 2 April 1738 *). Rosfins Estermand blev den ovenfor o talte Nikolai Brorson, men da Stiftsprovst Dorph ved ha Introduction skulde efter Dommens Lydelse tydeligt forkl Rosfins Forseelse, stede det paa en saadan Raade, at m forstod det, som om han vilde advare Menigheden for i nye Præst. De tvende Katecheter forbleve altsaa i deres E beder, og Balslev blev siden Præst i Jylland, men Reblu hvem Rosfin ogsaa havde nævnet som „den groveste, der Ungdoms Uforstand ikke saa vidste at tæmme sig“, søgte 17 selv sin Affed og gif til Herrnhut, hvorved han altsaa vi at han selv sølte sig meest hjemme blandt Herrnhutterne**.

I det Foregaaende er Kirke-Collegiet, eller som bed med sit fulde Navn, „General-Kirke-Inspektionens Collegiet, der oprettedes ved Forordn. af 1 E 1737, oftere nævnet, men denne nye Foranstaltning har K paa særlig Opmærksomhed, og vi ville derfor dvæle lidt noi ved dette Collegiums Stilling. Det er ikke noget Omf

*) Mag. Rosfins Sag mod hans to Katecheter med den ergangne Dom. R. L. Rahbel, Hesperus VIII. 1823 S. 385-4

**) De sidste Bemærkninget ere hentede fra forskjellige hui Presbyterologier. (Kall. Smf. 4. 489 o. fl.)

eller nogen væsentlig Forandring, der dermed indtræder i Kirkestyrelsen, men det Særegne bestaaer kun deri, at alt, hvad der hidtil har spøselsat Christian VI i kirkelig Henseende, ved dette Collegium faaer en bestemtere og fastere Form. Det har derfor ikke noget at gjøre med det i det syttende Aarhundrede flere Gange yttrede Ønske om en særskilt kirkelig Overbestyrelse, da man derved kun tænkte paa et særegent Collegium for Kirkesagernes administrative Forvaltning, medens man derimod med Føie betragtede dette Collegium, ligesom Christian VI's Kirkestyrelse overhovedet, som væsentlig reformatorisk, hvad enten man nu fulgte disse Bestræbelser med Frygt eller Haab. Fra deres Side, der frygtede enhver Forandring, laae det nær atter at gjøre den gamle theologiske Theori gjældende, at Kongen kun udøvede den lovgivende Magt i Kirken gjennem en kirkelig Repræsentation, bestaaende af Biskopperne og de theologiske Professorer. Vel var denne Theori aldrig egentlig juridisk anerkjendt, men dog var den i tidligere Tider ved flere Leiligheder praktisk anvendt især forend Suveræniteten. Vel pleiede ogsaa Enevoldskongerne i kirkelige Sager gjerne at høre geistlige Mænds Raad, men disse Forespørgsler havde endnu langt mere end de tidligere Bispemøder en reent tilfældig Charakter. Dette var ogsaa Tilfældet i Christian VI's Tid, og deels fordi at de Geistlige, Kongen havde Tillid til, alle vare af en bestemt Farve, deels fordi der dengang mere end nogenstunde var Tale om vidtloftige Forandringer i det Kirkelige, var det naturligt, at Ønsket om en større kirkelig Selvstændighed, der kunde sætte en Grænse for Kongens vilkaarlige Indgrib, rørte sig blandt Geistligheden. Saaledes beretter P. Hørsleb: „Endogsaa en Biskop lader i et Stift omløbe og insinuere saadanne Ord til Rigets høieste Mænd: Alt, hvad som i Kirken skal forandres og forordnes, det kan ikke stee

giste Controversjer paa Prædikestolen, og det endog paa den meest stødende Maade. Begge Katecheter bleve derfor aldeles frifundne, men Mag. Mossin domt til at have sit Kald forbrudt, betale ad pios usus 350 Rdl. samt Processens Omkostninger. Desuden skulde, for at oprette den givne Forargelse, ved Successors Introduction Mossins begangne Forseelse tydeligt og med Eftertryk forklares Menigheden. Denne Dom blev affagt d. 31 Marts og confirmeret af Kongen d. 2 April 1738*). Mossins Eftermand blev den ovenfor omtalte Nikolai Brorson, men da Stiftsprovst Dorph ved hans Introduction skulde efter Dommens Lydelse tydeligt forklare Mossins Forseelse, skete det paa en saadan Maade, at man forstod det, som om han vilde advare Menigheden for den nye Præst. De tvende Katecheter forbleve altsaa i deres Embeder, og Balslev blev siden Præst i Jylland, men Rehling, hvem Mossin ogsaa havde nævnet som „den groveste, der af Ungdoms Uforstand ikke saa vidste at tæmme sig“, søgte 1741 selv sin Afsted og gik til Herrnhut, hvorved han altsaa viste, at han selv sølte sig meest hjemme blandt Herrnhutterne**).

I det Foregaaende er Kirke-Collegiet, eller som det hed med sit fulde Navn, „General-Kirke-Inspektionens-Collegiet, der oprettedes ved Forordn. af 1 Oct. 1737, oftere nævnet, men denne nye Foranstaltning har Krav paa særlig Opmærksomhed, og vi ville derfor dvæle lidt nøiere ved dette Collegiums Stilling. Det er ikke noget Omflag

*) Mag. Mossins Sag mod hans to Katecheter med den deraf ergangne Dom. R. L. Rahbek, Hesperus VIII. 1823 S. 385—424.

**) De sidste Bemærkninger ere hentede fra forskjellige budskr. Presbyterologier. (Kall. Eml. 4. 489 o. fl.)

det var for fastere at samle den hele Kirkefyrelse i Kongens Haand, saa blev ved Reskr. af 21 Mai 1737 General-Superintendent Conradi underrettet om, at Synoden herefter ikke maatte drøfte noget Forslag, uden at det først var forelagt og billiget af Regjeringen. Det var denne Ret til at gjøre Forslag, og dermed paa lovlig Maade at bringe forskjellige Betænkninger ind i den almindelige Discussion, der havde givet Synoden i Rendsborg sin Betydning, og Virkningen af dette Forbud blev derfor den, at der aldrig siden blev holdt nogen saadan Synode*). Derfor opgav den slesvigske Geistlighed dog ikke sine tidligere udtalte Ønsker, men de kunde nu kun komme frem i General-Superintendentens officielle Forhandlinger med Regjeringscollegierne, uden at disse bleve bekendte i videre Kredse.

Hvad man dengang stattede høiere end slige Deliberationer var moralsk opvækkende Formaninger, og Slesvigs Geistlighed var ligeledes den første, der slog ind paa denne Vej. „Des königlichen Synodi zu Rendsburg wohlgemeinte und herzliche Ansprache an sämtliche Lehrer der beiden Herzogthümer“, blev en berømt lille Bog, der efter sigt. Reskript skulde uddeles til alle Hertugdømmernes daværende og vordende Præster.**). Den indeholder en Samling af pastorale Formaninger, angaaende alle Præstens Embedsforhold, og er rimeligviis i Udfast forfattet af Conradi og derpaa gennemseet af de øvrige Provster, navnlig af Schrader i Lønder. Dette Exempel blev ogsaa efterfulgt

*) Burghard, Über die Synoden in Schleswig u. Holstein. S. 93.

***) Denne „Ansprache“ er optrykt, omtrent 100 Aar derefter af General-Superintendent Gallisen i Slesvig 1836, for vaant at bringes Præsterne i Arindring.

uden alle Stænders Samtykke; hvad Kirkens Stænder samtykker og forandrer, bertil ere alle Kirkens Medlemmer forpligtede til adlyde; fremdeles skriver samme Biskop: Alle christelige Potentater have altid tempereret det *exercitium* af *jure episcopale*, at de ved deres Biskopper og Theologer have ladet opsætte, raadføre og beslutte alt hvad som henhører til disse Ting^{*)}. Herøleb navngiver ikke Manden, rimeligvis fordi slige Ytringer efter hans Tanker grændsede nær til erimen læsæ majestatis; det blev ovenfor bemærket ved Confirmationens Indførelse, at dengang den samme Indvending blev fremført; men det var kun i Smug den turde vove sig frem, da det altid var et meget fildent Spørgemaal at berøre, hvor Grændserne gif for Kongens Enevoldsmaagt. Herøleb billigede for sin egen Person slet ikke denne Betragtning, da han gif ud fra at Kongen som Konge, uden engang at tale om at der hertillands var en Enevoldskonge, havde Magt og Ret for Gud til at forandre Kirkesikke, uden at spørge Geistligheden derom, „hvis Enighed i saa Fald heller neppe er at haabe“.

Det er i den Henseende mærkeligt, at den eneste Forsamling i Riget, der havde Charakteren af en kirkelig Synodal-Repræsentation, kort iforveien havde mistet sin Selvstændighed. Dette gjælder ikke Landemoderne i de danske Stifter, thi disse havde allerede længe været uden synderlig Betydning, men derimod Landemodet for Slesvig og den kongelige Andel af Holsten, Synoden i Rendsborg. Denne Forsamling var under Conrads Forfæde i Christian VI's Tid optraadt med særdeles Iver, men hvad enten det nu var Uilfredshed med dens altfor dristige reformatoriske Forslag, eller

*) P. Herølebs Betænkning i Ritualsagen. Gen. Kirke-Inspektions-Collegiets Archiv.

det var for fastere at samle den hele Kirkestyrelse i Kongens Haand, saa blev ved Reskr. af 21 Mai 1737 General-Superintendent Conradi underrettet om, at Synoden herefter ikke maatte drøfte noget Forslag, uden at det først var forelagt og billiget af Regjeringen. Det var denne Ret til at gjøre Forslag, og dermed paa lovlig Naade at bringe forskellige Betænkninger ind i den almindelige Discussion, der havde givet Synoden i Rendsborg sin Betydning, og Virkningen af dette Forbud blev derfor den, at der aldrig siden blev holdt nogen saadan Synode*). Derfor opgav den slesvigske Geistlighed dog ikke sine tidligere udtalte Ønsker, men de kunde nu kun komme frem i General-Superintendentens officielle Forhandlinger med Regjeringscollegierne, uden at disse bleve bekendte i videre Kredse.

Hvad man dengang skattede høiere end slige Deliberationer var moralsk opvækkende Formaninger, og Slesvigs Geistlighed var ligeledes den første, der slog ind paa denne Vej. „Des königlichen Synodi zu Rendsburg wohlgemeinte und herzliche Ansprache an sämtliche Lehrer der beiden Herzogthümer“, blev en berømt lille Bog, der efter kongl. Reskript skulde uddeles til alle Hertugdømmernes daværende og vordende Præster.**). Den indeholder en Samling af pastorale Formaninger, angaaende alle Præstens Embedsforhold, og er rimeligviis i Udkast forfattet af Conradi og derpaa gennemseet af de øvrige Provster, navnlig af Schrader i Lønder. Dette Exempel blev ogsaa efterfulgt

*) Burwardi, Über die Synoden in Schleswig u. Holstein. 2. 93.

***) Denne „Ansprache“ er trykt, omtrent 100 Aar derefter af General-Superintendent Gallisen i Slesvig 1836, for naant at bringes Præsterne i Erindring.

Plichter, og skulle Bisperne i aarlige, udførlige Relationer indberette, hvorledes Menighedernes Tilstand er". § 15 „Vad det at Provste- og Præstemøderne maatte staae des bedre Nytte, saa skal Collegiet efter forud indhentet Betænkning indgive et Forslag, hvorledes disse Møder til Kirkens sande Dybyggelse kan anvendes.“ -- Ved alle disse Bestemmelser for det egentlig ikke an paa at give nye Love, men derimod paa Lovenes aandelige og levende Gjennemførelse. I samme Tid med fik Collegiet ogsaa ved § 16 Myndighed til, naar det ansaaes fornødent, at bestikke en eller anden Præst til en traordinær Kirkevisitator, for at paasee at alt gik sømmelig og ordentligt til; men det er ikke bekendt, at Collegiet i den egentlige Danmark nogensinde havde Mod til at iværksætte denne Bestemmelse, der naturligviis maatte være meget skrækkende for vedkommende Biskop og let kunde faae Udseende af et vilkaarligt Indgreb i hans Embedsmyndighed. Hvor man uidentvivel der ved nærmest vilde opnaae, var at forebygge de Misbrug, hvorover der i tidligere Tider oftere var sket Klager, og hvorom der handles i Instrurens § 9 og 10. Der bydes nemlig i § 9: „Isærdeleshed skal Collegiet være betænkt paa at forekomme alle ulovlige og utiladelige Raader, hvorved Noget kunde tilvende sig et Præstesald, og søge det om nogen Vocation er videnes, at den derom brugte Omgang eragtes mistænkelig, da at lade denne Sag med største Alvor og Forsigtighed undersøge“; fremdeles § 10 „det skal paasee, at den geistlige Stand renses for alle udyrlige, uvidende og forargelige Præster, og derimod paa alle Maader lette de retslafne Læreres Arbejde og Nøie“. Andre af Instrurens Bestemmelser have mere Hensyn til den Tids kirkelige Forhold, men ogsaa ved disse er Collegiets Charakter og Opgave den samme. Hertil kan man regne naar det i § 2—4 paalægges det at standse anstødelige Pr

æbter og religiøse Controverser, da det netop var den religiøse Gjæring, den pietistiske Bevægelse vakte rundtomkring, der foranledigede dets Oprettelse. Men ogsaa her gjaldt det ikke blot om med juridisk Skarphed at gennemføre de statslige Bestemmelser, men meget mere om at gjøre dem aandeligt gjældende, saaledes at den vakte Indsigelse ikke blot blev nedslaaet ved et Ragsprog, men overvundet ved Talens overbevisende Kraft, for at paa denne Maade den kirkelige Eenhed i Aand og Sandhed kunde opretholdes.

General-Kirke-Inspections-Collegiets Bestemmelse var det altsaa at danne en Modvægt imod Statskirkens juridiske Formalisme, men det maatte selvsagt bero paa Medlemmernes personlige Iver og Dygtighed, hvorvidt de formaade at gjøre deres Stemmer gjældende. Det er ovenfor bemærket, at deres Bestiftelse ikke beroede paa deres Embedsstilling, men paa Kongens personlige Tillid og vilkaarlige Bestemmelse; dog gjælder dette ikke om Sjællands Biskop, der som Herleb senere leilighedsviis bemærker „for Stams Skyld var taget med“, og han kom ogsaa til at danne Oppositionen i Collegiet. Biskop Christen Willumsen Worm døde efter længere Tids Svagelighed den 1 Octb. 1737, altsaa samme Dag som Collegiet oprettedes, og erholdt Biskoppen i Aggershus Stift Mag. Peder Herleb til sin Eftermand. Worm havde beklædt Bispestolen i næsten 27 Aar og var af sin Samtid høit agtet saavel for sin grundige Værdom som for sine Talegaver. Han havde i Christian VI's Tid viist sig som en afgjort Modstander af Pietismen, men han var tillige en meget klog og forsigtig Mand, der vidste at lempe sig efter Omstændighederne uden dog at fornægte sin Overbevisning. Peder Herleb er tidligere karakteriseret som Pietist af den ældre Skole, og naar han desuagtet stadig optraadte som Opponent i Collegiet, saa havde dette til dels sin Grund

Pligter, og skulle Bisperne i aarlige, udførlige Relationer indberette, hvorledes Menighedernes Tilstand er". § 15 „Paa det at Provste- og Præstemøderne maatte skaffe des bedre Nytte, saa skal Collegiet efter forud indhentet Betænkning indgive et Forslag, hvorledes disse Møder til Kirkens sande Dybyggelse kan anvendes.“ — Ved alle disse Bestemmelser kom det egentlig ikke an paa at give nye Love, men derimod paa Lovenes aandelige og levende Gjennemførelse. I samme Tiemed fik Collegiet ogsaa ved § 16 Myndighed til, naar det ansaaes fornødent, at bestikke en eller anden Præst til extraordinær Kirkevisitator, for at paasee at alt gik sømmeligt og ordentligt til; men det er ikke bekendt, at Collegiet i det egentlige Danmark nogensinde havde Mod til at iværksætte denne Bestemmelse, der naturligviis maatte være meget frænkende for vedkommende Biskop og let kunde faae Udseende af et vilkaarligt Indgreb i hans Embedsmyndighed. Hvad man uden tvivl derved nærmest vilde opnaae, var at forebygge de Misbrug, hvorover der i tidligere Tider oftere var ført Klager, og hvorom der handles i Instrurens § 9 og 10. Der bydes nemlig i § 9: „Færdeleshed skal Collegiet være betænkt paa at forekomme alle ulovlige og utilladelige Maader, hvorved Noget kunde tilvende sig et Præstefald, og saa ofte det om nogen Vocation er videndes, at den derved brugte Omgang eragtes mistænkelig, da at lade denne Sag med største Alvor og Forsigtighed undersøge“; fremdeles § 11 „det skal paasee, at den geistlige Stand renses for alle udelige, uvidende og forargelige Præster, og derimod paa alle Maader lette de reststaaende Væreres Arbeide og Møie“. — Andre af Instrurens Bestemmelser have mere Hensyn til den Tids kirkelige Forhold, men ogsaa ved disse er Collegiets Charakter og Opgave den samme. Hertil kan man regne, naar det i § 2—4 paalægges det at standse anstødelige Pro-

tabt en umistelig Mand*)". Hvad der gav Hoyer denne Overvægt var, at han altid havde sin Fætter Hofpræst Bluhme paa sin Side og ved ham atter Consistorialraad Nath. Hvid, Sognepræst for Holmens Menighed, der begge vare Medlemmer af Collegiet, saa at det, Hoyer foreslog, altid havde 3 Stemmer for sig, og Chefen Holstein, der selv ikke voterede, sluttede sig til plurima vota. Collegiets femte Medlem, der var den anden i Rangen, var Kongens forrige lærer Conferentsraad Schrøder, men han var dengang saa gammel og svagelig, at han næsten aldrig indsendt sig.

Der kunde altsaa efter Collegiets Sammensætning ikke være nogen Tvivl om, i hvilken Retning det vilde virke, og i Begyndelsen var dette ogsaa kjendeligt nok, da det i de første Aar udfoldede en meget betydelig Virksomhed, og blandede sig ind i mange forskjellige Sager. I en Skrivelse, rettet til hvert Stifts Biskop, af 16 Nov. 1737, meddelte det først Geistligheden Underretning om sin Existens og sin Instrux, samt forelagde den adskillige Spørgsmaal; blandt andre: om der i Stiftet forefandtes anstødelige Controverser; om nogen Præst i Kjøbstæder eller paa Landet var mistænkt for at være kaldet paa ulovlig Naade; og endelig: „hvortledes Præster og Provstemøder, hvori moren nu intet andet end Proces og Regnskabsager forhandles, efterdags til deres fornemste og vigtigste Henseende, nemlig Kirkens sande Opbyggelse kunde anvendes**)". Fra mangfoldige Sider indløb der naturligviis Svar paa disse Forespørgsler, og det er ikke vanskeligt paa Svarets Form at mærke den Skrivendes Tanke om den nye Foranstaltning. Mellem de Uvillige var ogsaa Biskop Ramus i Fyen, hvis Svar derfor ogsaa var

*) J. Keller, Theol. Bibl. V. S. 150, 161 og 189.

***) Collegiets Copibog for A. 1737-40 i Archivet.

i personlige Misforhold. Herøleb var en hæftig Nordmand, der med al sin principmæssige Underkastelse under den suveræne Kongevillie dog gjerne vilde raade ene i sin Kreds, og derfor ikke godt kunde finde sig i Inspectorevnes Indblanding. Udenviol har ogsaa den djærve Simpelhed i hans Levvise som i hans Skrives og Talemaade stuet befyndelig af mod den opstruede sentimentale Tydskehed, der var almindelig Tone ved Hoffet og blandt de ved Hoffet yndede Geistlige, og Herøleb maatte snart føle sig fremmed i den hele Kreds. Efter sin Opfattelse af den suveræne Kongemyndighed ogsaa i kirkelige Anliggender kunde han heller ikke finde sig i de mange Ophævelser, der bleve gjorte med Separatister og Særfindede, da han altid havde sine Raad — Mulkter, Vidst, Tugthuus o. dsl. — paa rede Haand, og derfor ikke kunde begribe, hvorfor man havde saa mange Betænklichkeiten ved at følge dem.

Collegiets Chef blev Kongens høitbetroede Minister Grev J. L. Holstein, der tillige som Over-Sekretær var Præsæs i Cancelliet, saa at han altsaa forbandt Kirkens verdslige Styrelse med dens aandelige, som Gen.-Kirke-Insp.-Coll. skulde være. Men Collegiets virksomste Medlem, som tillige var den, det havde at takke for sin Tilværelse, og som havde conciperet Instruxen, var Juristen Etatsraad Andreas Hoyer, i hvem derfor ogsaa Herøleb erkjendte sin egentlige Modstander. Han var en Slesviger af Fødsel, en Fætter til Bluhme, ligesom han og var dennes Landsfrænde. Herøleb stilbrer ham som „en klog og skarpsindig, men derhos meget farlig og ertreprenant Mand“, „han vidste at give enhver Ting sin rette Tour og sætte den i Skik“; men hans Virksomhed i Collegiet var kun kort, da han døde i Aug. 1739, og — for atter at bruge Herølebs Ord — med ham „faldt Knebelen af Kloffen, og Lamentationer blev holdt, at Guds Kirke havde

der maa betale Reisen; de ligne ganske et Landsting eller Regnskabskontor undtagen dette, at man begynder med at syng: *Veni sancte spiritus*. Da imidlertid disse Forretninger skulle udføres, saa kunde man ansætte en juridisk Embedsmand, der skulde være *vicarius Episcopi ad sæcularia*. Dette Embeds Indtægter kunde vindes ved at nedlægge Rektoratet, der efter fornuftige Mænds Tilstaaelse er ganske overflødig, ja skadeligt. Samme Stiftsforvalter, eller hvad man vilde kalde ham, kunde tillige være *actor ex officio* mod alle uordentlig vandrende Kirkebetjente. Landemoderne skulde da blive rette Kirkeconventer, hvor Stiftsbefalingsmanden vel mødte paa Kongens Begne, men Biskoppen skulde dirigere og alle Provster have Stemme. Førend Provsterne rejste til dette Convent, burde de holde et Møde med Herredets Præster for at erfare Menighedernes Tilstand^{*)}.

Medens man endnu var i fuld Virksomhed med at drøfte de i den første Rundskrivelse anstøede eller fremsatte Forslag, udgik allerede den anden, dat. d. 11 Jan. 1738, der indeholdt følgende fire Spørgsmaal: „*Quæstio I*. Hvorledes kan en gubelig Kirke-disciplin saaledes indrettes efter den første Kirkes Exempel, at den ikke ansees som verdslig Dom eller Straf eller forstyrrer den almindelige Ro, thi Tvang føder kun et ubortet Strømtevarfen eller fremkalder et blot *opus operatum*? — *Quæstio II*. Om Huusbeføgelse ikke er fornøden og nyttig, og hvorledes den bedst kan komme i Brug igjen? — *Quæstio III*. Om Medhjælpere blandt Menighedens Eldeste ikke maa ansees for umistelige for Værerne til Formaning og Tugt? Og endelig *Quæstio IV*. Hvad Enhver ellers kunde eragte for nyttigt og gavnligt, fornemmelig til den sande Christendoms Fornyelse uden Tvang og hykkelsk

*) Af Collegiets Akter for 1737 og 38 i Arkivet.

meget forfattet, omtrent af følgende Indhold: Der var i Stiftet ikke andre Controverser end at unge Studenter og Præster brugte nogle nye Talemaader, hvilket bedst kunde forhindres ved en strengere Censur; Provstemodernes Bestemmelse havde det siden Reformationen været at danne en Overret for alle geistlige Sagers Paakjendelse, samt tillige at aabne en Veilighed til Forhandling af Anliggender, der vedkom hele Geistligheden, som f. Ex. Enkekassen o. desl.; saaledes vare de endnu, og han indsaae ikke, hvad der derved kunde være at reformere. Andre vare langt villigere til at gaae ind paa disse Forsørgsler, og der forekom som det sædvanlig skeer ved slige Veiligheder en Mængde temmelig umodne Forslag, men dog ogsaa adskillige befoiede Klager. Angaaende Præsternes verdslige Forretninger klagedes der meest over Affattelsen af de Mandtalslister, som siden Suveræniteten havde paaligget Præsterne med Hensyn til Consumtionskatten. Det paalaae dem at staae til Ansvar for Listernes Rigtighed, hvad de dog umuligt kunde, og derfor var dette Ansvar for Mange en utaalelig Byrde. Desuagtet skete der dog dermed ingen Forandring, forend i Frederik V's Tid, da det hele Stattevæsen blev anderledes ordnet. — Fremdeles forekom der følgende Forslag: „Biskoppen er nu saaledes beskæftiget med økonomiske og juridiske Forretninger, at der ingen Tid levnes ham til sit aandelige Kald. Han har Inspection over Kirke-Hospital- og Skole-Bygninger, Regnskaber at eftersee osv.; han er Dommer i Landemodet, og maa derfor ved sit Embeds Tiltrædelse studere jura og mere omgaaes Lovbogen end Bibelen; thi de Sager her paakjendes er ikke blot aandelige, men Alt hvad der angaaer Præster og Kirkevæsen, som om en Præstes Penge vare mere geistlige end Bondens. Paa Synoderne afhandles reent verdslige Ting og ere kun til Besvær for Provsterne, der maa reise derhen, og for Præsterne,

tenkning, hvis Hovedsum var følgende: „Som vi har den høiprifelige Lov og Ritual, der tydelig nok giver tilkjende, hvortledes Kirke-disciplinen skal øves, saa kunne vi intet høiere og heller ønske end at sligt efterleves, eftersom den forordnede Kirke-disciplin befindes sand og god, og enhver Guds Kirkes Præst er bunden ved Gød til at holde den“. Kefs Herreds Præster afgave følgende Svar: „Efter Christi Indstiftelse staaer det fast, at Løse- og Bindenøglen er et Ægtepar, og hvad Gud har sammenfoiet skal intet Menneske adskille. Hvad Løsemagten angaaer, da er den ustridigt i den danske Kirke i sin fulde Brug, saa at Syndsforladelsen uddeles til alle dem, der i oprigtig Omvendelse og Tro til Christi Fortjeneste bede og søge den; men ustridigt er det ogsaa, at den i visse Maader er altfor brugelig, og ved en flammelig Misbrug er bleven skilt fra Bindenøglen, idet baade Bedfærdige og Ubodfærdige trænge sig til, og om de endda blive afviste, antage de for at undgaae Bånd et pharisaïst Ansigt, et forstilt Skjultvæsen. Rigtignok lærer Danske Lov anderledes; vi vide at Loven er god, om Noget bruger den *νομιμος*; vel nok i Loven, men ilde i Brug; vi have vel seende Dine til at see Kirkens Brøst, men Gud bedre! vi have svage Dine, naar det kommer an paa at give de bedste Raad derimod. — Hvad Huusbesøgelse angaaer, da er det visseelig en saare priselig Ting, men det er nu snart blevet til et Ordsprog: „Præsten har ikke noget at sige uden paa sin Prædikestol“; og paa Landet, hvor de fleste ere Trælbonter som de kaldes, have de for Hovarbeide sjælden Tid til at tale med Præsten. — At Ældste og Forstandere udnavntes, vilde vist være meget godt, hvor der fandtes nogle, som vare bekvemme og villige dertil; for disse skulde da de Syndere, der ikke have vaft aabenbar Forargelse, gjøre Afbigt; dog skulde ingen verdslig Straf tvinge dem dertil; de

Sfremteværøsen?" — „Det er forunderligt — skriver Bislop Brorsen i Aalborg i sit Svar af April 1738 paa det nævnte Circulære — den Kraft samme høibemeldte Skrivelse har havt, og de Bevægelser, som derved er skeet. Endeel jamre, at det nu er ude med den lutherste Tro, siden man vil affkaste brachium seculare og os gladii, og sukke over, at man nu ikke mere maa tro paa Gud Fader, Son og Hellig-Aand«. Man kunde ogsaa forsaavidt med Høie indre sig over den Bevægelse den vakte, som det, Spørgsmaalene indeholdt, ikke var andet end Gjennemførelse af „Forordningen af Kirkens Embede og Mondighed mod de Ubodsfærdige“ fra Christian IV's Tid af 27 Marts 1629; en Forordning, der som bekendt er gaaet over i Dansk Lov, og forsaavidt var indført i Livet, at der fandtes Medhjælpere i ethvert Sogn, at det aabnbare Skriftemaal endnu var i Brug o. desl.; men desuagtet savnede man dog endnu med Høie den rette aandelige Gjennemførelse, der her tilsigtedes, hvorfor det her fremhævedes, at den aandelige Tugt ikke skulde føles som en ydre, men som en indre Tvang. Deri var udtalt, vel ikke et Frasald fra den gamle lutherste Tro, men dog et Frasald fra den Kirkens Sammensmeltning med Staten, der havde vundet Hævd overalt i Lutherdommen, da man erkjendte, at det, Kirken maa kræve af sine Medlemmer, er noget andet end det, Staten kan kræve. I Svarene, der indløb paa dette Circulære, udtaler sig ogsaa tydeligt nok de forskjellige Retninger; Nogle kunde slet ikke see Mangelen i det Bestaaende, Andre stode vaklende og indrømmede nok det Mislige i de bestaaende Forhold, men havde heller ingen Tro til den foreslaaede Forandring; atter Andre gif villig ind paa disse og søgte videre at udføre den i Spørgsmaalene antydede Tanke. Som Exempel herpaa kunne vi holde os til Aalborg Stift. Præsterne i Hundborg Herred afgave saaledes en Be-

da skal han stræbe at efterforske ethvert Menneskes Forhold til Gud og Menneskene i Ord og Gjerning, efterforske enhver Sjæls Tilstand, om han er siffer eller opvakt og omvendt, om han er blandt Børn, unge Folk eller Fædre i Christo, og derefter raade og vejlede ham. Han maa advare sine Tilhørere, at de vel vogte sig for at spotte den sande Gudsfrøgt og de sande Gudsborn, som af Verden benævnes de Hellige, Pietister osv.; selv maa han ikke drage i Aag med dem, der forbyde deres Tilhørere de christelige Bøger, som ere trykte paa Vaisenhuset, under Skin af, at der, som nogle kalde det, er en hemmeligt Forgift i disse Bøger. Til Ældste og Medtjenere skal Præsten derfor selv bringe dem i Forslag, saa han har fuldt Haab at have en levende Tro i Hjerte, thi at sætte et uopvakt og uigienføot Menneske dertil, det vilde være af en Dødning at forlange, at han skulde opvække Døde. De Ældste skulde da have Tilsyn ikke blot med Almuen, men og med Proprietærer, Rettens Betjente, ja med Læreren selv, der alle i Ærbødighed skulde tage imod deres Paamindelser. Paa denne Maade haaber jeg, at Frugten ikke skal blive en Evang eller hyffelst Strømtevaesen."

De tvende Circularer ledede ikke, ja kunde egentlig ikke lede til noget bestemt juridisk Resultat, men derimod bidrog de i høi Grad til at vække Røre og Bevægelse blandt Geistligheden. En Sag, som Collegiet ikke kunde unddrage sin Opmærksomhed, var Spørgsmaalet om Ritualets Revision, endstjøndt det kun var med store Betæneligheder man indlob sig derpaa. Biskop Hersleb søgte rigtignok med al Iver at paaslynde dens Behandling, og blev trolig understøttet fra Slesvigs Geistlighed, men desto betæneligere bleve Collegiets øvrige Medlemmer. De løse Rygter, der vare komne ud mellem Folk, havde vakt en almindelig Frygt

aabenbare Syndere skulde ogsaa staae aabenbar Skrifte, og maatte de da ikke stedes dertil, forend Præsten af Sjælens inderlige Tilstand kan skjonne en virkelig Anger; thi ellers agtes det aabenbare Skriftemaal kun som der siges for en Overgang“. — Mere bestemt end hine Præster gif Stiftets Biskop Broder Brorson ind paa Collegiets Tankegang, og søgte i sit Forslag at vise ikke blot hvorledes en christelig Disciplin atter kunde indføres, men overhoved hvorledes en sand Dyræffelse først kunde vinde Indgang i Statskirken, og da atter danne Grundlaget for Disciplinen. „Endskjont den nu brugelige Kirketugt ved den verdslige Arms Hjælp vel kan hemme og straffe de grove Laster og Overtrædelser, saa kunne dog ogsaa Hedninger føre et ubvortes ærbart Liv, og man kan ikke deraf kjende, om de ere opvakte, omvendte og gjenfødte. Naar derfor en Præst kommer til en Menighed af Uligjenfødte og Siffre, saa maa han være som en Dvinde i Barnsnød, indtil de fødes til Guds Rige, og Christus faaer Skikkelse i Menigheden. Enhver Prædiken maa derfor være en saadan, at den gamle Adam kan miste Huen af Hovedet og Vuden fra Albuen, for at de saaledes Gjenfødte kunde bestiftes til Ældste og Medhjælpere. Det er derfor min Mening, at Disciplinen maa skjærpes, men saalænge primitivæ ecclesiæ Lærere og Tilhørere ikke findes i en Menighed, er det unueligt til sand Nytte at indføre primitivæ ecclesiæ Disciplin, og man maatte kun indstrænke sig til strengere at straffe den grovere Ugudelighed. Men efterhaanden naar Præsten faaer gode Dyræffelser, saa kunde disse sande gudsfrygtige og ikke kjedelige og naturlige Mennesker blive Ældste og Medhjælpere. For nu at Menigheden kan naae til det dette hellige og aandelige Maal, er Huusbefølgelse meget nyttig og fornøden. Naar Præsten med ydmygelige Bønner har forberedt sig til dette vigtige Kalb,

det denne Sag angaaende: (§ 20) „Hvad Kirke-Ceremonierne angaaer saa skal Gen.-Sup. lade alt blive som det er, indtil et ordentlig Ritual bliver publiceret, og ikke tilstæde, at der bliver foretaget vilkaarlige Forandringer deri; hvorved det dog paalægges enhver Lærer at oplyse sin Menighed om, at sige Ceremonier skulle behandles med christelig Frihed, og kunne efter Omstændighederne forandres“^{*)}. Den eneste Forandring, der blev foretaget, var den fra mange Sider krævede Affkæffelse af Exorcismen ved Daaben, og selv denne blev foretaget med den største Vaersomhed. Ved Reskr. af 23 Dec. 1737 blev det paalagt Præsterne at oplyse Menighederne om denne Kirkeskifts Unødvendighed og tillige om dens Haardtighed og Utydelighed, for at de, naar Gemytterne vare saaledes forberedede, lidt efter lidt kunde udelade den og lade en anordnet Bøn træde isteden, uden at de dog maatte nægte de Svagere Exorcismens Anvendelse, naar det udtrykkelig forlangtes. Efterat denne forberedende Methode var anvendt i nogle Aar, blev den endelig affkæffet ved Reskr. d. 4 Febr. 1743, og Forandringen mødte ikke nogen Intsigelse, uden fra et enkelt Sogn Kulløv i Angel, hvor Bønderne først med Hæftighed forlangte Bibeholdelsen af den gamle Form for Daaben, men dog efterhaanden lode sig tale til Rette^{*)}. — Den samme vaersomme Forsigtighed blev anvendt selv i de ubetydeligste Sager, der berørte Ritualets Bestemmelser. Saaledes var der mange Gange ført Klage over den Ufsik, at fornemme eller velhavende Folk helst vilde gaae til Alters for sig selv eller modtage Sacramentet hjemme, førend dette endelig blev forbudt ved Forordn. af 4 Septbr 1744, hvilket dog var skeet tidligere i det øvrige Danmark

*) Corpus Const. Reg. Holsatic. I S. 278.

**) Dänische Bibliothek VI. S. 94-97, 101, 124-28.

nemlig ved Reskr. 7 Jan. 1741 *). Men Ustikke af den lade sig vanskeligt udrydde, og det varede heller ikke længe før den indsøgte sig igjen, tildeels med kongelig Tillade da Regjeringen i Frederik V's Tid gjerne nærrede den antitratistiske Forsængelighed.

Langt mindre Baersomhed end i alt hvad der berørte Naalet viste Christian VI og hans kirkelige Raadgivere Forandringen af andre autoriserede Bøger, der dog ere stor Betydning for det hele Menighedsliv. Efter Bluhm Raad og ved hans Rægling blev det overdraget Erik Petropidkan at udarbejde en ny Psalmebog til kirkeligt Brug samt en ny Katechismus-Forklaring **). Denne paatog ogsaa Arbeidet efterat have faaet en skriftlig kongelig Deberthil, men ogsaa her skulde det vise sig, at der ved Piemen var vaakt et Schisma i den danske Kirke, som gjorde vanskeligt at gennemføre almindelige Foranstaltninger af Art. Hvad man ventede af den nye Psalmebog var ikke sa meget en Forandring af den gamle som et Tillæg af Psalmer fornemmelig af Brorsons, men ogsaa af andre megetste Oversættelser, der havde vundet Indgang ved de gamle Forsamlinger. Deels af denne Grund mødte den Psalmebog ved sin Fremkomst 1740 mindre Modstand, de forti dens Indførelse kun blev besaet i Slotskirkerne, hvor den ellers kun skaffede sig Indgang, hvor man godvillig tog den ***). — En langt vanskeligere Opgave var Udarbejdelsen af en ny Katechismus-Forklaring, og dog udførte Petropidkan begge disse Arbejder med sin sædvanlige Flid

*) Corpus Const. Reg. Hols. S. 360. Svfr. Udgaven af Naalet fra 1761.

**), J. Møller, Tidsskrift for Kirke og Theologie. IV S. 177.

***) Den Danske Psalmedigtning. II S. LIII-LV.

r i meget kort Tid. Tidligere havde man paa de forskjellige Steder brugt forskellige Forklaringer, men hvad man yttede med den nye var netop at bringe eensformighed til i den Henseende, hvorfor ogsaa efterhaanden alle de æl- maatte vige for denne. Unægtelig har ogsaa Pontoppidans Forklaring store Fortrin fremfor sine Forgængere, saavel med Hensyn til Anordningen af Stoffet som med Hensyn til Sim- plicitet og Klarhed i Behandlingen; men det var uundgaeligt, jo den hele Fremstilling blev gennemtrængt af den pietis- tiske Grundanskuelse, hvilket ikke kunde forblive skjult for hin- nes skarpe Syn i den Henseende. Da derfor ved Kestr. alle Biskopper af 22 Aug. 1733 Forklaringen befaledees ført allevegne, mødte den Uvillie og Modstand paa mange Steder, og blev, som det følgende nærmere vil vise, ikke uden netop Stridsæblet mellem de forskjellige Anskuelser.

Mere i Overeensstemmelse med et almindeligt Ønske var Revision af den danske Bibeloversættelse, i Christian VI anordnede, uden at dog dette Arbejde, der allerede tidligere ogsaa var forgjæves forsøgt, denne Gang fik andre Fremgang. Der blev i dette Niemed nedsat en Com- mission (den 20 Marts 1739), der foruden alle de theol- ogiske Professorene bestod af den lærde Græker, Justitsraadens Gram, den hebraiske Professor Joh. Chr. Rall og æften ved Baisenhuset En. Ewald, der for en Deel havde sørget de tidligere Udgaver; men skjøndt denne Commission ikke saa seiglivet, at den overlevede vistnok alle sine første Medlemmer, var det ikke stort hvad den udrettede. Det sidste Udbytte af dens Forhandlinger var: „De fire Evange- lier og Apostelhistorien af den af Kong Christian VI anord- nede Commission“ 1742, og sex Aar derefter, 1748, fulgte de øv- rigste Skrifter af det N. T.; man tog dernæst fat paa det

gamle, og gienemgik de fem Rosebøger, som efter Kongens Befaling udkom 1759, men dermed havde Commissiønen givet det sidste Livstegn. Disse Arbejder, der jo allestaaende kun vare forberedende, forbleve imidlertid ganske uden Virkning da de hverken nogenstunde benyttedes i den autoriserede Oversættelse, eller bleve bekendte udenfor en meget snæver Kreds. Den theologiske Professor Marcus Woldike havde imod den væsentligste Andeel i de Udgaver, der til sammen i stort Antal trykkes i Baisenshusets Officin. For at paa de Mangler, der vare paaviste i Udgaven fra 1732, det nemlig ham overdraget at besørge den næste, der udkom 1737 i lille Format, hvilket han ogsaa gjorde med stor Hyggelighed og Nøiagtighed. Woldike fulgte den rene Oversættelse, og indskrænkede sig til at gjøre denne mere tydelig og forstaaelig end den tidligere havde været; den ældre lutherske Oversættelse, der var meest kendt som „Christian V's Huus- og Reisebibel“ 1699, havde mange Benner især mellem Præsterne paa Landet. Det kendes imidlertid kun for de nordlesvigske Menigheder at et nyt Dypag af denne Udgave, der udkom i Qvart 1740 nærmest foranlediget ved, at den driftige og virksomme P. Schrader i Tønder havde paa det deroverværende Baisenshuset faaet trykt en Udgave af Luthers tydske Bibeloversættelse (1737) til Brug for Sydlesvig; da man nu gjerne gjorde Forskjællen mellem de danske og tydske Menigheder lidet kjendelig som uueligt, foretrak man her at beholde den ældre Oversættelse. Endstjondt der saaledes i kort Tid bleven trykt en Mængde Bibler, fandt man dog snart Nødvendighed for flere, og da det trak sig i Langdrag med Commissiøns Arbejde, blev Woldike's fra 1737 lagt til Grund for den nye Udgave fra 1740, der senere stadig har tjent som R

Jøtt i meget kort Tid. Tidligere havde man paa de forskjellige Steder brugt forskjellige Forklaringer, men hvad man tilføjede med den nye var netop at bringe Eensformighed tilvære i den Henseende, hvorfor ogsaa efterhaanden alle de ældre maatte vige for denne. Unægtelig har ogsaa Pontoppidans Forklaring store Fortrin fremfor sine Forgængere, saavel med Hensyn til Anordningen af Stoffet som med Hensyn til Simplicitet og Klarhed i Behandlingen; men det var uundgaeligt, at jo den hele Fremstilling blev gennemtrængt af den pietistiske Grundanskuelse, hvilket ikke kunde forblive skjult for hiin Tids skarpe Syn i den Henseende. Da derfor ved Reskr. til alle Biskopper af 22 Aug. 1733 Forklaringen befalede indført allevegne, mødte den Uvillie og Modstand paa mange Steder, og blev, som det følgende nærmere vil vise, ikke fæstet netop Stridsæblet mellem de forskjellige Ansuelser.

Nere i Overensstemmelse med et almindeligt Ønske var den Revision af den danske Bibeloversættelse, som Christian VI anordnede, uden at dog dette Arbejde, der allerede tidligere ogsaa var forgjæves forsøgt, denne Gang fik bedre Fremgang. Der blev i dette Niemed nedsat en Commission (den 20 Marts 1739), der foruden alle de theologiske Professorer bestod af den lærde Græker, Justitsraad Hans Gram, den hebraiske Professor Joh. Chr. Kall og Præsten ved Baisenhuset En. Ewald, der for en Deel havde besørget de tidligere Udgaver; men sjøndt denne Commission var saa seiglivet, at den overlevede vistnok alle sine første Medlemmer, var det ikke stort hvad den udrettebde. Det første Udbytte af dens Forhandlinger var: „De fire Evangelier og Apostelhistorien af den af Kong Christian VI anordnede Commission“ 1742, og ser Aar derefter, 1748, fulgte de øvrige Skrifter af det N. T.; man tog dernæst fat paa det

Skoler paa hvert Gods behøves, men endog baade selv bestemme og ligne de dertil udfordrede Beslutninger“. Til Udgangen af Aaret 1741 skulde alle Bygninger være færdige, og Forordningen altsaa fuldelig træde i Kraft, men saa hurtigt gik det ikke allevegne. Degnene skulde forestaae Skolerne i ethvert Sogn, og hvor alle Sognets Born ikke kunde rummes i een Skole, skulde der anlægges flere med særskilte Lærere; men baade var det vanskeligt at faae Lærere, da Lønnen just ikke skulde koste Mange, og dertil vare de, man fik, sædvanlig kun maabelige. I enkelte Sogne havde man paa gammel Vis endnu Løbedegne fra de latinske Skoler til at forestaae Kirkefanger, og dermed maatte altsaa først stee en Forandring, saa at faste Sædedegne bleve ansatte*). En væsentlig Hindring for Skolernes gavnlige Indflydelse var Bøndernes uøse og forkuede Tilstand, hvilket ogsaa fra flere Sider blev fremhævet. „I hvor mange højpriselige Anordninger til Guds Ords Forplantelse og de Unges Oplysning der end ere skete, — hedder det i et Brev til Kirke-Collegiet — hvad hjælper det, saalænge der ikke er udfunden Middel til at skaffe den fattige Almue nogen Lise for sit daglige Arbejde“. I Almindelighed blev derfor den nye Skoleanordning kun følt af Almuen som et nyt Nag, hvorved Børnene bleve tvungne til ogsaa at gjøre deres Hoveri. Biskop var den Straf, Loven bestemte for Forældre, der lode deres Born forsømme, væsentlig af en aandelig Art, nemlig Trettesættelse, ved gjentagne Forseelser aabenbar Skrifte o. desl.; men naar alt dette ikke frugtede, skulde dog Muskter anvendes, og naturligtviis følte derved Mange sig fristede til at begynde med det sidste Middel som det nemmeste og det kraftigste. Biskop

*) Jfr. Grønlunds Levnet i Molbech's Hist. biogr. Saml. 2det Hefte S. 197-200.

Hersleb, der ved alle Heiligheder anbefalede slige Forholdsregler, beklagede sig kun over at der ikke var givet Geistlighed en endnu føleligere Midler til at tvinge de Gjeustridige. Saaledes skriver han i sine Bisitatsrelationer: „Saadanne, som ere en Succes Nar gamle, og kan ikke eet Guds Ord, vil ei heller lære det, kan man nok true med Tugthuus og andet, men hvad hjælper saadan Trusel, naar slige kan see deraf, og forud vide, at Bispen kan ikke andet end true og skænde. Der staaer Bispen med ganske Ministerio bestjæmmet for Megetigheden, og derved styrkes de Vanfundige osv.“*).

Det lærde Skolevæsen undergik en heller ikke uvæsentlig Forandring, efterat den i det Niemed uedsatte Kommission havde drøftet Sagen, ved Forordn. af 17 April 1739. Det var tildeels en længe paatænkt Plan, der her kom til Udførelse; siden Christian V's Tid havde det nemlig været paatænkt at indstrænke Antallet af Latinsolerne, hvoraf der siden Reformationen havde været en i hver Kjøbstad, for at udstyre de tilbageblevne desto bedre. Rigtignok stræbte i Kommissionen Justitsraad Gram at gjøre de bestaaende Skolars Ret gjældende, begrundet deels i de disse Skoler tillagte Legater og Beneficier, deels i Beboernes Taro paa de enkelte Steder; men dog blev det pædagogiske Hensyn det seirende. Den rundeligere Udstyrelse, de tilbageblevne Skoler derved erholdt, medførte ogsaa en anden Forandring, nemlig at gjøre dem mere uafhængige af Kirken eller navnlig af Kirkens øverste Tilsynsmand, Biskoppen. Tidligere var en Ansættelse som Rektor gjerne det første Trin for en vordende Præst, og det var Biskoppen, som bortgav alle Skoleembeder. Nu blev Rektorerne kongelige Embedsmænd, ved hvis Ansættelse Biskoppen aldeles intet havde at sige, og selv ved

*) Bisitatsrelationer for 1740 i Collegiets Archiv.

Conrektorernes havde Biskoppen kun Forslaget, saae det kun var Hererpladserne, der endnu vare overladte til hans Besættelse efter Rectors Forslag. Rectoraterne, der siden Reformationen havde bestaaet ved alle Stiftsskoler, hvor disse Læsefemestere i Theologien pegede hen paa, at man tænkte sig Ungdommen fortrinsviis dannet til Præster, bleve indbragne efterhaanden som de bleve vakante, og Indtægterne anvendte til andre Diemed. Derimod vedblev endnu en rum Tid Ungdommens Opvartning med Sang ved alle kirkelige Tjenester, til Trods for alle de pædagogiske Indventinger, der kunde gjøres og stundum bleve gjorte derimod. Denne Skolernes Frigjorelse fra det geistlige Tilsyn var heller neppe noget tilsigtet; Forordningen betragter dem netop fra det religiøse Synspunkt som „den Hellig-Nands Bærksteder“; men desuagtet har denne Forandring ikke været uden Betydning. Hvad selve Underviisningsplanen angaaer, saa viser den dels en noget større Bestræbelse for ikke blot at fylde Ungdommens Hufommelse med en Mængde lærde Sager, men tillige at udvikle dens Selvtænsjomsbed; dels en noget større Erkjendelse af, at det er gjennem Modersmaalet den sande Nandsdannelse udvikles. Derfor skulde der udarbejdes Breve, Fortællinger og Taler paa Modersmaalet, den Sang og Bibellæsning, hvormed hver Dags Underviisning begyndte, skulde være paa Dansk, og overhoved skulde alle Lærebøger, saasnart mueligt forfattes i det danske Sprog. Saaledes var idetmindste Regjeringens Plan for Underviisningen, men det er meer end rimeligt, at man i Praxis fulgte den gamle Slendrian, og satte Færdighed i at udtrykke sig paa Latin som Dannelsens høieste Maal. — Til den gamle Slendrian hørte ogsaa den barbariske Skoledisciplin, der ikke sjælden udartede til et næsten utroligt Barbari. Præsten Grønlund fortæller saaledes fra sin Ungdom, hvorledes han i Roskilde

Stad blev markeret og plud to hele Dage, paa Grund af en afledt hos Nicolaus om at have tilvendt sig en Bog, der var bleven borte for Rektor⁷⁾. I Instrumen for Landsbyskoleherrens var det dem udtrykkelig forbudt (§ 21) "ilde at mishandle Borne med Hug og Slag", og dette Forbud maatte vel ogsaa gjælde de lærde Skoler. En af den Tid bemærkede Skolemænd, Christian Falster i Ribe, roses netop for at han aldrig brugte Fælde eller Svøbe, og det er en virkelig Formodning, at Nicolaus's Følsomhed ogsaa i den Hensigt kunde vel for mere humane Grundsatninger, ligesom og at Skolernes Udvælselse og forbedrede Indretning maatte have bidraget til at undbringe Disciplene langt mere end tidligere for den enkelte Lærers bespotiske Lure.

Ogsaa var Høiskolens Virksomhed og dens Uddannelse i Overensstemmelse med den i Fundatsen lagte Plan, sådant Gjenstand for Kongens særdeles Opmærksomhed. Her blev der Intet sparet for at fremme det theologiske Studium, uden at dog dette ret vilde lykkes, og naaget alle Christian VI's Bestræbelser befand Universitetet i hans Tid ikke nogen Theolog af synderlig Betydning. Marcus Welcke var uden tvivl den lærdeste iblandt dem, og hans Positiones *Acta Christiana*, der udkom første Gang 1740 som tolvte Disputationer, og siden i mange Dylag, fra 1753 tillige i dansk Oversættelse, var den dogmatiske Haandbog, der blev brugt i alle lærde Skoler som ved Universitetet. Peder Holm, efter Suhms Vidnesbyrd en meget belæst orthodox Theolog og en Discipel af Fred. Rannestad, holdt theologiske Forelæsninger først som Provst paa Klosteret siden (1738) som extraordinær Professor; men en Mand med hans strengt

⁷⁾ Grundruds Levnet i Rolbech's Hist. Biogr. Saml. 2det Heft S. 187-80.

orthodore Iver kunde i Christian VI's Tid ikke vente Begyndelse; derfor blev han forbigaaet, da Steenbuch døde 1740, og efter at man forslæves havde forsøgt paa at faae Dr. Lange fra Halle herind, blev en jydsk Præst Søren Bloch Prof. ordin. i hans Sted, hos hvem man ventede at finde en større Tilnærmelse til Pietismen*). Foruden de ved Universitetet docerende theologiske Professorer var der desuden tre andre; Chr. Lang Leth, Sognepræst ved Trinitatis, var tillige 1736 bleven professor catecheseos, og hans Lærervirksomhed indskrænkede sig altsaa til dette reent praktiske Fag; ligeledes var Erik Pontoppidan 1738 bleven extraord. theol. Prof., tilligemed den tydske Hofprædikan J. A. Seydelig, der kort isærveien var kommen herind fra Bernigerode, og stod særdeles høit anstreden især hos Dronningen; men deres Forretninger som Professorer bestod kun i at hjælpe til ved Bogcensuren, ved Bibeloversættelsen, ved theologiske Responser o. desl. Disse tre andre vare vel afgjort pietistiske, men af de egentlig docerende var Neuh den eneste ret efter Kongens Sind, hvorfor han ogsaa ved Leilighed skrev til Bluhme: „Jeg har endnu mere Tro til Halle end til det, som findes hos os; endnu er alting hos os i sin Begyndelse, dog kan det nok, naar Gud giver sin Velsignelse, blive til Røge!“**). Af den Grund bestemte han en Sum af 1000 Gylden aarlig til at underholde ti danske Studenter i Halle, for siden at kunne anvende dem som ægte Pødeqviste. „Vi kunne ogsaa her søge at opdrage unge Folk til Herren, og

*) J. Møller, Nyt Theol. Libk. III. S. 54. Anm. Jfr. om Langes Vocation Gl. Kgl. Eml. fol. 123 og Blochs Levnet i Zwegins håndsk. Forts. Gl. Kgl. Eml. fol. 1094.

***) J. Møller, Mnemosyne IV S. 410 fgb.

kan Sittman see, hvilke det er de bedste; men det synes dog som Sengen selv vil gav de første Fortrinet.

Den videnskabelige Retning, der spirede frem i Christian VII's Tid, som uden egentlig personlig at interessere ham dog altid fandt velvillig Understøttelse, var den historisk-kritiske System med Fædrelandets Fortid. Det var den fornemmelig Havs Gram udfoldede sin af Samtid og Eftertid berømt Færdighed, og ved den Kreds af yngre Mand, han bandede omkring sig, kom han til at gjøre Spørgsmål i den danske Historieforskning. Men hans Indflydelse er ogsaa kjendelig i et videre Omfang navnlig paa Theologien; der i den danske Kirkehistorie forefandt en hidtil saar gjæfsum og Me. opdyrket Mark, da det, Forgjængerne navnlig Bartholin havde samlet, var vedbleven at være Bibliothekernes Hemmelighed. Bidnesbyrd herom ere: Marcus Botoltes Bidrag til den danske Reformationshistorie (*Confessio Havnensis notis illustrata* 1738, og *Apologia pro Confessione Havnensi* 1739—40); Olivarius's Skildring af Poul Eriksen Levnet (*Commentatio historica de Vita et scriptis Pauli Eliaz Carmelita vulgo Povel Bendtsaabe* 1740). Ludvig Harboe begyndte i Forening med Grams videnskabelige Discipel Langebet Udgivelsen af „*Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dänemark*,” i 9 Dele 1738—47, af hvilke dog kun de tre første ere besorgede af dem, de sex sidste derimod af Professor Ole Røller i Flensborg. Det er en Samling, der ligesom forbereder Langebets modnere Arbejder, *Danske Magazin* og *Scriptores rerum Danicarum*, men som dog mellem en Mængde ubetydelige Sager indeholder adskillige værdifulde Bidrag til Danmarks kirkelige og literære Historie. Dog det betydeligste Arbejde i denne Retning bliver Erik Pontoppidans *Annales ecclesiae Daniæ diplomata*.

licæ oder Kirchenhistorie des Reichs Dänemark" i 4 Dele, hvoraf den første udkom 1741 den sidste 1752, men dog ikke ganske fuldført, da den standsede ved Aaret 1700 istedenfor efter Forfatterens Bestemmelse at gaae til 1736 eller 50. Rigstignot er der ligesiden Vangebets Tid ofte klaget over dette Bærfs Unoiagtigheder og Skjodesløshed; men desuagtet bliver det dog altid af stort og umisteligt Værd for dansk Historieforskning, ikke just fordi de Kilder, Pontoppidan benyttede, nu ere tabte, — idetmindste vil et noiere Bessendtskab saavel med de bartholiniske Samlinger paa Univ. Bibl. som med d. fgl. Bibl.s Manuskripter vise, at dette langtsra er Tilfælde i den Grad, man sædvanlig antager, — men fordi han først har draget dem frem og derved gjort dem til den historiske Forsknings Fællesgods. Hvad Behandlingen af det historiske Stof angaaer, saa er den annalistiske Form altfor fremherskende, til at man overalt kan finde en bestemt udpræget Charakter; i det Hele bedømmer han Folk og Reminger sundt og klart, endstjøndt man nok mærker Forf.'s Pietisme i en vis Ekaansomhed mod alle Sværmere, og i en temmelig stærkt fremtrædende Bestræbelse efter at paavise Guds Domme i Menneskenes Liv, en Bestræbelse, der ikke sjælden falder i det Smaalige og Kunstlede. At iøvrigt Annalerne ligesom Bibliotheket ere affattede paa Tydsk, rober vistnok hos Forfatterne en særegen Forkjærlighed for dette Sprog; men havde tillige sin Grund i, at man vilde sikkre sig et Publikum, da Latinen dengang allerede begyndte at gaae af Brug, og der endnu ikke havde dannet sig nogen videnskabelig Literatur i Modersmaalet.

Pontoppidan bliver af Suhm stillet sammen med Holberg som Tidens flittigste og mærkeligste Forfattere, og deres literære Fortjeneste fremhævet paa følgende Maade: „Gram og Vangebet vare vel større Lærde og skrevne noiagtigere

end Holberg og Pontoppidan, men disse vare almeeenytigere, og tjente mere Landet end hine, ville derfor og i Tiden blive mere bekendte^{*)}. Denne Bemærkning er tildeels træffende. Pontoppidan var ligesaa lidt som Holberg en lærd Mand efter den ældre akademiske Maalestol; han kan heller ikke i Grundighed og Røiagtighed stilles ved Siden af hine den kritiske Historieforsknings Koryphæer; men han var en Mand, der med levende Interesse omfattede alt hvad der aandelig bevægede Samtiden. Ved sine praktiske Skrifter, Katechismusforklaringen og Psalmebogen, som ved sine historiske Forsninger havde vundet et anseet Navn; hans „Renosa, en afsnit Prinds, som drog Verden omkring og søgte Christne“ i tre Dele 1712—13 — et Bærk, der som Titelen antyder, i Form af en Reisebeskrivelse giver en livlig Skildring af Tidens religiøse Charakteristik saavel i Udlandet som i Hjemmet, — viser, at han forstod at skrive paa en underholdende Maade for Tidens almindelig Dannede. Naar man imidlertid saaledes sammenstiller Pontoppidan med Holberg, saa maa det derved ikke oversees, at hiin vel var et opvakt og livligt Hoved, der forstod at tilegne sig Tidens Tanker, men uden egentlig at besidde eiendommelig Genialitet. Han var et Foster af sin Tid, draget frem og holdt oppe af Tidens Rægtige, medens Holberg først selv maatte bryde sig en Bane og prøve paa at afsøde selv de Brangvillige Agtelse og Anerkjendelse.

Uagtet Holberg saaledes i det Hele havde Strømmen imod sig, og gif sin Gang upaaagtet af dem, der angav Tønnen i de fornemste Kredse, saa maa han dog paa ingen Maade tabes af Sigte, fordi en saa original Lands literære Vædsomhed ingenlunde er frugtesløs, selv om man ikke i

*) Sehm, Samlede Skrifter X S. 32.

Diebliffet kan paavise dens Folger. Som bekiendt havde Holberg i Christian VI's Tid gaaſte hengivet ſig til mere alvorlige Syſler, og Frugterne heraf ere ikke mindre end hans Vittigheds = Værker af Betydning for Folkets aandelige Udvikling. Det er fornemmelig tvende af diſſe, der her ere af Bigtighed. Med ſin „Almindelige Kirkehistorie“ to Bind i Dvart, der udkom 1738 og to Aar derefter i et nyt Dplag, forſøgte Holberg ſig paa et Gebeet, ſom ingen danſk Theolog havde vovet at bettræde, omendſkjøndt Interenſen for denne Videntſkab allevegne begyndte at vaagne. Den er ikke Frugten af noget ſelvſtændigt Kildeſtudium, men udarbeidet efter forſkjellige iſær franſke Haandbøger, og har forſaavidt intet videntſkabeligt Værd; men ſom populær Fremſtilling har den ſin ſtore Betydning og ſandt mange Læſere, hvilket Holberg ſelv ſøger at forklare ſig paa følgende Maade. „For det første anſaaes den ſer at være ſkreven upartiſt, tit dables Kirkefædre, undertiden roſes Kjættene, og Paverne ſelv nægtes ikke deres forſjente Berømmelſe. For det andet er den poliſtiſke Historie beſtändig indblandet i Kirkehistorien, og det Ene er bragt i Forbindelſe med det Andet; Enden paa een Fortælling er Overgangen til den følgende, og Kjætternes, Urolighedernes og Forfølgelſernes ſande Udspring bringes for Lyſet, ikke ſom i de Aarbøger, der forvirret fremſatte Tingene uden Aarſager og iſtedenfor Historie give tørre Fortegneller paa Kjættieret. For det tredie har jeg gjort mig en ſærdeles Umage med at forklare Kirkerneſ Oprindelſe; til ethvert Aarhundredes Historie er ſoiet en Fremſtilling af Kirkerneſ og Videntſkabernes Tilſtand“ *). Dermed er ogſaa Værketſ Eiendommeligheder angivet. Sammenligner man det med Gottfred Arnolds i beſtemt pietetiſtiſt Retning forfattede Forſvar

*) Holbergs Levnet ved Rahbel. S. 243.

for Kjætterne, da staaer Holbergs Kirkehistorie ligesaalangt fra denne som fra de Orthodores sædvanlige Fremstilling; det var ikke efter nogen theologisk eller religiøs men efter en almindelig Humanitets-Maalstok, han bedømte Personer og Begivenheder, og dette i Forbindelse med den Holberg egne Fiolighed og Fynd forskaffede den Læsere blandt alle Stænder. Et andet Bærk af Holberg, der rigtignok kun fjærnere berører det Religiøse og Kirkelige, men som maaskee fuldstændigere end noget andet under Satirens Masse udtaler Forfatterens Anskuelse af Menneskelivet og dets Forhold er Niels Klims underjordiske Reise, der udkom første Gang paa Latin 1741. „Hele Historien — skriver Holberg — er reent Galleskab, da den blot er Behæftelse for moraliske Tanker og Lærdomme. Fabelens Emne er laant af nogle af mine Landsmænds Taabelighed, der stryde af deres Dmgang med Underjordiske.... Alt dette er Hjad, men dog ikke reent tomt Hjad, da det loffer dem til at læse, der staae Brag paa altser suurtseende Formaninger“ *). Holberg havde skrevet Bogen flere Aar før den udkom, og han havde ladet den ligge hen af Frygt for at den atter som hans Skjæmteedigte skulde vække en ny Storm imod ham. Det viste sig, at denne Frygt ikke var ugrundet, og mismodig over de Erfaringer han saaledes havde gjort skriver han: „Sandelig ingen Lovtaler, ingen Opmuntringer skal formaae mig til oftere at betræde denne Bane eller seile denne Sø. De Dvælsere vil jeg overlade til dem, der have en stærkere Kyg end jeg. Omhyggelig har jeg især vogtet mig for at give mindste Anledning til at bringe Geistligheden i Harnisk imod mig; thi med dette Følkesfærd holder jeg Fred, da jeg af Erfaring har lært:

Hvor heftig de Himmelske vredes!

*) Holbergs Levnet ved Rahbek. S. 264.

Dg der er sandelig Ingen, der mindre kan taale at høre deres Feil opregne end de, der selv offentlig tordne mod Feil, og Ingen er bitterere i at forfølge end de, der idelig have straalet mod Forfølgelser^{*)}. Det var nemlig fra denne Side Angrebet udgik. Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan bestræbte sig for at faae det hele Dplag konfiskeret og Bogen forbudt; men det lyffedes ikke. Gram, der ellers heller ikke kunde finde sig i Holbergs overgivne Lune, glædede sig over denne Seier, hvad enten det nu var fordi han var bleven forsonet med Holberg, eller fordi han dog hellere undte ham Siren end hine „nye apostoliske Folf“, der endnu mindre vare efter hans Sind. Han skriver nemlig derom til en af Holbergs Belyndere, Statholder Christian Rangau: „Havde D. Exc. været her i denne sidste Vinter (174½) i Kjøbenhavn, kunde De have faaet langt betimeligere Niels Klim at læse, medens det endnu stod mellem 5 og 7 med dens Sjæbne, enten den skulde confiskeres eller ikke, end de siden har faaet.... Men baade Klimius og dens Autor blev til Lyffe staaende paa deres fire Been, og kunde, naar den Dmgang, og sauntlige Causæ instrumentales og occasionales skulde aabenbares, give en ligesaa artig historiam arcanam at læse, som de man har om visse Skrifter, der lyffeligen malgré tous les artifices et toutes les intrigues des Jesuites ere slupne igjennem i det hellige Officio i Rom“^{**}).

At Censuren i det Hele blev haandhævet med større Strængthed i Christian VI's Tid end saavel før som efter, har man ofte paaستاet, netop med Henviisning til de Farer, der truede Niels Klim; men det vil man ved at betragte

*) Holbergs Levnet ved Rahbek. S. 254.

**) J. Møllers, Grams Levnet, Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter. 1810 S. 111.

Sagen nærmere ikke finde bekræftet. Det vidner saaledes om en rigtigere Aerkjendelse af Forfatterens Ret, naar det theologiske Facultet ved Reskr. af 10 Oct. 1738 blev paamindet om, at det ved Bedømmelsen af en Bog kun havde at se hen til det Private, om den indeholdt Noget der stred mod de symboliske Bøger, men at den isvrigt maatte være som den vilde efter "Forfatterens Lys og Smag", en Paamindelse, der gjordes høilig fornøden, da Censur gjerne betragtede sig selv i enhver Henseende ansvarlig for Bogens Indhold. Paa den anden Side kan det ikke nægtes, at det stærke religiøse Høre gjorde Regjeringen dobbelt aarvaagen med den Green af Literaturen, der behandlede slige omtvistede Spørgsmaal, og der blev i det Hiemmed overdraget Kirke-Collegiet et Slags Censurtilsyn med den Art Smaastrykker, uden dog derved at udrette andet end at den haandstrevne Pielitteratur vorede ganske overordentlig, hvoraf en stor Del endnu er bevaret. Derimod vil man snarere finde, at enhver dygtig og nyttig Forfatter-Virksomhed blev fremfjendt og opmuntret end at der blev lagt den Hindringer i Veien ved Censurens Tvang.

Vende vi atter tilbage til de reent kirkelige Forhold, da fæde vi ogsaa Regjeringen uafslædelig virksom i den Retning. Kirke-Collegiets Indflydelse ved geistlige Embeders Besættelse indskrænkede sig ganske til den, Bluhme og hans Venner for havde udøvet, nemlig paa givne Forespørgjel fra Kongen at foreslaae og anbefale saadanne Mænd, som det havde Tillid til. Disses Tal var just ikke stort, og derfor finde vi paa deres Forslagslister ofte de samme Navne, hvoraf det blev en Folge, at ikke sjælden de samme Mænd i meget korte Mellemrum kaldtes fra en Virksomhed til en anden. Senere har Collegiet ofte maattet høre ilde for disse sine Anbefalinger, og vistnok er det, at de ikke toge Hensyn til praktisk Forretningsdygtighed eller theologisk Lærdom, men hvad der bestemte

deres Valg, var ene og alene den religiøse Iver, og det kan ikke nægtes, at de derved begif adskillige Misgreb. Det var paa Kirke-Inspectorernes Anbefaling, at Peder Hygum efter Johannes Laksens Død i Febr. 1737 blev Biskop i Aarhus, ligesom at Hans Adolph Brorson ved Math. Auchersens Død 1741 blev Biskop i Ribe; begge vare ivrige Pietister, og, hvad der gjerne er forbunden dermed, af Naturen stærkt tilbøielige til Tungstindighed, men desuagtet forestode de deres Embeder, om end ikke med nogen udmærket Dygtighed, saa dog ligesaa godt som de fleste, og især har Brorson som Psalmedigter vundet sig et saadant Estermale, at Ingen kan undre sig over, Samtiden fandt ham værdig til en Bispestol. Med langt større Ret blev derimod Henrik Gerner's Udnævnelse til Stiftsprovst i Kjøbenhavn (1738) stemplet som et Misgreb; denne Mand, en Ven af Professor Leth, ved hvem han uden tvivl var bleven Collegiet bekendt, var Præst paa Landet i Norge i Aggershuusstift, da han pludselig overraskedes ved denne Kaldelse; efter nogen Betænkning tog han imod den, i det Haab i Kjøbenhavn at kunne virke end mere til Guds Riges Udbredelse, men blev ikke lidet forstræffet, da han ved at overtage Embedet modtog „ikke mindre end 25 Protokoller og Regnskabsbøger foruden en græsselig Mængde Obligationer“ osv. *). Hos Gerner havde Iveren, hvad der senere viste sig aabenbart, en bestemt herrnhuttisk, sværmerisk Charakter, og uden tvivl var dette Tilfældet hos flere, der skyldte Collegiets Anbefaling deres Fortømmelse; men paa den anden Side er det umisfjendeligt, at der udviklede sig en religiøs sædelig Alvor blandt Præstestanden i det Hele, der ikke kunde andet end virke velgjørende. Ingen Uordener, ingen Usædelighed af hvilkensomhelst Art blev taalt blandt

*) Henrik Gerner, Vita og Fata 1772. S. 9-13.

lignende Stand, og hvor der blot udbredte sig Stygter og et Sigt, var man strax ved Haanden med alvorlige Søgesser. En saadan Inspection skaffer sig let mange, hvilket Collegiet ogsaa snart maatte erfare, ikke blot Præsterne, der idelig bleve dragne til Ansvar for et andet, men ogsaa blandt Biskopperne, der solte sig krænke de Indgæb i deres Tilsynsret og forulempe ved de stedlige, sige Undersøgesser ofte voldte.

Kellem det Meget, der ved Kirke-Collegiet bragtes i Behandling til at fremme og understøtte den præstelige Stand, var ogsaa en bedre Ordning af Sogneherredene, og Formaalet for denne var en dobbelt, dels at skaffe enhver fungerende Præst sine retmæssige Indtægter, dels at forsyne Landet allevegne med et tilstrækkeligt Antal Lærere. Til det første Diemed sigtede Rætt. af Aar 1740, der anseede over at visse geistlige Embedsmænd benaade med Indtægterne af Præstefald uden at have med Embederne at gjøre, „hvilket synes at være en Sag af Hoveddommet og ubilligt, at En skal gjøre Arbejdet og den anden have Indkomsterne, saa at Menighederne skulle betragte Indtægterne til den, som de aldrig see, og derimod see som arbejder for deres Sjæl, lide Armod“^{*)}. Dette var Tilfældet med saadanne Sogne, der fra gammel Tid havde hørt til Domkapitlerne, og hvis Indtægter nu vare ragne enten Professorerne ved Universitetet, Rektorer, vel sædvanligst Stiftets Biskopper. Disse betragtedes som de egentlige Sogneherrer, der lode Embedet bestyre og kun maadelig lønnet Capellan; men det nævnte Rætt. bestemte nu, at Forholdet skulde ordnes paa en anden Maade, saa at hvert Sogn ved indtrædende Vacance fik sin

^{*)} Udsig. Kirkeforfatning III 1. S. 191.

Sognepræst, med et de daagældende Embedsmænd til en anden Maade en passende Erstatning. Imidlertid var den iøvrandt væsentlig at bringe indseer, og Forbedret blev de Kammerræderes Indseer, at de tidligere Ibønderhavere de beholdt den væsentligste Deel af Indtægten, naar Tiensten om ogaa de forrige Capellaner eller Vicarier heri skulde faltes og betales som Sognepræst. — Ikke mindt væsentlig var den anden Foranstaltning, at ansatte flere Præster i alle de Sogne, hvor Indtægterne tillode det, og som Højskolen gjorde det ønskeligt. Det blev i den Anledning anmodet kongelige Underretninger i alle Sogne, og specifierte Indtægtene om Kaldene, deres Indtægter og Billaar, d givne til Kirk-Collegiet*). Reinkant af disse Forhandling blev det væsentlige Resultat af Den Dato 1742, der dannet et Meddelelse til Christian III's saakaldte „Klemmedrevent medens nemlig disse formentede Præsters Antal ved Anværelse og Sammenlægning, saa blev der nu atter foretaget en kirkelig Udskrivning. Denne Reskript, der atter i Udførelsen blev rettet ved et saafølgende af 29 Juni s. A. bestemmer nye for enhver Sogn, hvilke Sogne der heri skulde deles og gøres til to; det nævner andre, hvori Sogapræsten bestandig skal holde vicariet Capellan; atter andre hvor der skulde anvendes residerende Capellaner eller hvor i vicarielle skulde blive residerende, og disse sidste Tal af det største**). Dermed overrettedes adskillige nye Sogne, og dog alle vare temmelig smaa af Folketal som af Indtægt og en Mængde residerende Capellanier saavel i Byerne som paa Landet. Imidlertid gjælder det om dette Reskript for

*) Indberetning til G.-Kirk-Isr.-Collegiet om Præstestaldene i deres Indkomster. Hæftet paa Kgl. Bibl. Ny Igl. Sml. fol. 734.

***) Udførelse, Kirkeforfatning III 1. S. 196.

de Klemmebrevene, at man ikke allevegne tør slutte fra Beslutningen til Iverksættelsen, da denne stødte paa mange Hindringer. Forandringerne skulde foretages ved indtrædende Læranse, og i Christian VI's Tid blev den tagne Bestemmelse vist i det Hele overholdt, ligesom det heller ikke i den Tid er uden Exempel, at Sognepræster selv udbød sig en Lærepræst, med hvem de frivillig deelte Indtægterne, for at kunne varetage Sjælsorgen. Andetledes blev det almindelig senere, da Iveren kjøledes baade hos Regjeringen og hos Præsterne, og man var dengang langt mere tilbøjelig til at lytte til Klagerne over de forringede Indkomster, end den paabudne Forandring i den Tid ikke sjældnen blev afslægt eller vel endog den allerede stete atter taget tilbage.

Beständig var Regjeringen sysselsat med Spørgsmaalet om, hvorledes Statskirken skulde forholde sig med separatistiske Missioner. Praktisk havde det allerede flere Gange faaet sin Besvarelse, fornemmelig i den vidtløftige Proces med Støttemønstrene, og det saaledes at slige Folk altid bleve behandledes med den største Kæmsældighed, og at man først, naar alle Forsøgninger og Overtalelser havde viist sig frugtesløse, besluttede man sig til at anvende strengere Midler. Men desuagtet blev dette Spørgsmaal idelig Gjenstand for en theoretisk Undersøgelse, og denne er forsaavidt af historisk Interesse som den forskjellige Besvarelse er et temmelig sikkert Kjendegjemsmaal paa Bedkommendes kirkelige Stilling, om han er paavirket af Pietismens friere Anskuelse, eller om han holder fast ved det gammel-orthodore, strengt statskirkelige System.

I en Skrivelse af 22 Jan. 1740 blev der forelagt saavel indenlandtske som udenlandtske Theologer følgende tvende Quaestioner til Besvarelse*): I. Om summus Impe-

*) Kongens Brev og de kjøbenhavnske Theologers Svar er første

rans per mandatum expressum salva conscientia kan lade et Barn døbe, hvis begge Forældre sig for nogen Tid siden virkelig har separeret fra vores evangeliske Kirke, og det mundtlig declareret, men endnu ikke erklæret sig til nogen Sekt, og ellers forkaſte Daaben som noget unødvendigt og unyttigt, og, om den end ſkulde ſtee, foregive, at den ſerſt kunde have Sted, naar Bornene vare komne til Skjelsalder **II.** Hvad summus Imperans salva conscientia med diſſe Folk ſelv eller de ſaakaldte Separatiſter, ſom ere indſodte Underſaatter, ſtal anfange for at forebygge Forargelſe og andre onde Suitter?

I Beſvarelſen, ſaaledes ſom den foreligger fra de indenlandſke Theologer, træder Forſkjælligheden i Anſtuellerne juſt ikke ſkarpt frem. Meest paafaldende er det, at den tydſke Hofprædikanth Prof. J. A. Seydlig, der var kommen ind i Landet for at være mellem Pietismens Forſkjæmpere, ſtemmede med den næſtældſte theolog. Profesſor M. Woldike for Anvendelſe af Tvang ved Bornenes Daab, hvilket de begge dogmatiſt ſøgte at begrunde ved, at Daaben var det af Gud anordnede Salighedsmiddel, hvis velſignede Virkning ſom Barnet ikke forringedes ved Forældrenes Bantro; kirkeretligt derved, at Forældrenes Myndighed over Bornene paa mange Maader maatte indſtrækkes af Staten, ſaaſremt de anvendtes til Bornenes aandelige eller legemlige Fordærv; men de fremhævede tillige, at Bornene i ſaa Tilfælde aldeles maatte fratages Forældrene og opdrages af Staten. — Den gamle Hans Steenbuch, der endnu Aaret for ſin Død kom til at afgive ſin Kjendelſe, fraraadede derimod beſtemt enhver

Gang trykt i Fallesens Theol. Maanedſkrift 1805 V. S. 61-87; fuldstændig findes Beſvarelſen i Collegiets Archiv og er derefter meddeelt i „Fædrelandet“ i. A. 1846.

alle af Tvang ved Daaben; fordi det strid med den
 Kirkes Bestemt, og gav derhos at betænke, hvad Følgen
 blev for vor Kirke; naar Sjæleberne engang blev
 nyttige i et Land. Med ham stemmede ganske Ersk
 i 1712, da Daaben efter hans Mening som en Bestemt
 ikke maatte paanodes Nogen imod hans Villie, og
 hans Villie som Børnens fødte Bærg maatte her
 i Børns Sted. Mindre skulde man have ventet det
 ved Holm, der ellers holdt sig temmelig udenfor
 de Evangelier, men han modværdede ogsaa sin Mening
 en egen Raade; han indrømmede nemlig, at Summen
 var fuldkommen den styrende Magt i vor Kirke,
 og han for denne kan give Anordninger, tvinge og straffe
 dem af Skjedsløshed eller ulovlig Villie satte sig op
 derved, men fremhævede tillige, at denne Myndighed
 sig kun over vor Kirkes Lemmer, og ikke over dem,
 som havde separeret sig, hvoraf altsaa fulgte, at Kon-
 gens Hensyn til Daaben ikke var berettiget til at øve
 Tvang. De toende Professorer, Keuf og Leth,
 vilde vare afgjort pietistiske, ytrede derimod store Beskyld-
 ighed; vel fraraadede de Anvendelse af Tvang, men
 dog, at man paa enhver Raade maatte see at overtale
 dem til at lade Børnene døbe, om de endog selv vare
 anden Mening — Angaaende det andet Spørgsmaal,
 des der overhoved skulde forholdes med Separatister, vare
 disse noget anderledes fordeelte, men her traadte endnu
 de Forskjællighederne skarpt frem. De trende Professorer
 Buch, Boldike og Holm meente nok, at man til
 dem kunde taale Folk, der skjændt Kongens fødte Under-
 separerede sig fra den evangeliske Kirke, men dog kun
 se der var Haab om at bringe dem til at angre deres
 d; ellers maatte de henvises til de Steder, hvor det

var tilstaaet fri Religionsovelse. De fire andre, Reuf, Peth, Pontoppidan og Seydlis anbefalede en endnu mildere Fremgangsmaade, og meente man maatte noie sig mellem saadanne, der levede i aabenbar Ondskab og ugubelig Levnet, thi med dem kunde der strengere omgaaes; og saadanne, der bleve førte til Separatisme af en ængstet og tvivlende Samvittighed, men som iøvrigt levede et stille og kristeligt Liv. Mod disse ønskede de, at der maatte bevises al Taalmodighed og Sagtmodighed, ligesom ogsaa Kongen selv havde bevist Frygt og Afsty for at de til Separatismens Strupler henseendne Christi Lemmer skulde komme under Jorsfølgelse.

De samme Quæstioner bleve ogsaa forelagte tvende af Rigets Biskopper, nemlig Brorson i Aalborg og Conradi i Slesvig, og deres Besvarelse var ganske den samme mæglende Charakter som Professorernes. Begge indremmede nemlig, at Kongen havde Ret til at tvinge Separatister til at lade deres Børn døbe, dels fordi Daaben var et Salighedsmiddel, der ikke forringedes ved Forældrenes Wantro og Bidsfarelse, dels fordi Kongens absolute Myndighed nødvendigvis maatte indskrænke Forældrenes; men dog raadede begge til den største Forsigtighed, og meente, det var bedst om Kongen ikke gjorde Brug af denne sin Magt, da det vilde være en Sag af høist farlig Consequence, og let kunde være vor Kirke til præjudicium hos Papiisterne. Angaaende det andet Spørgsmaal meente Conradi, man maatte indrømme, at der i Kirkens hele Tilstand, i Præsternes Ligegyldighed og Mangel paa Varme laae en Undskyldning for Separatismen, og begge vare enige i, at raade til Tolerance mod saadanne, der iøvrigt førte et stille ærbart Liv og ikke vægrede sig ved at betale deres Afgifter til Kirken, Skolen og de Fattige. De Ugubelige derimod, som blot affektire et udvortes Skin

af Guds frygt, kan man med Magt tvinge til at betale deres Afgifter og ikke uden kjendelig Forbedring stede til Alterens Sacramente. Conradi støttede dette sit Raad ved at henvise til sin praktiske Erfaring. En Kjøbmand i Flensborg havde i nogle Aar vægret sig ved at lade sit Barn døbe, men da denne var ham bekendt som en aandelig, alvorlig Mand, der isle sig ængstet i sin Samvittighed angaaende Barnedaab og Skriftemaal, saa lod han rolig nogle Aar gaae hen, og formanede Stedets Præst til ofte at tale med ham. Manden lod sig derved bevæge, og bragte selv sit Barn til Daaben, naar denne maatte forrettes uden Erorcismen, hvilket strax var blevet indrømmet.

Langt skarper end hos de indenlandfste møde vi Modsætningen mellem de forskjellige Anskuelser hos de tyske Theologer, hvem disse Spørgsmaal bleve forelagte. Af disse udtalte Dr. Lange, Professor i Halle, bestemt og skarpt den pietistiske Opfattelse, idet han forstædte enhver Anvendelse af Tvang som stridende mod Christendommen i Almindelighed og mod Protestantismen i Særdeleshed. Gud har skabt Mennesket i sit Billede, jagde han, d. v. s. som et frit Væsen, og derfor har han fra først af henstillet det til Menneskets Frihed, om han vilde gribe Evangeliet eller ikke, ligesom det og er den misbrugte Frihed, han paa Dommens Dag vil domme. Det er Anerkjendelsen af denne Samvittighedens Frihed, der adskiller den protestantiske Dyrighed fra den papistiske, og derfor anstaaer det endnu mindre en protestantisk Konge at anvende Tvang, hverken ved Daaben eller ved nogen Samvittighedsfag. Nærmest samstemmende med Lange var Pastor Law i Bernigerode, der ligeledes var bleven afspurgt, men hans Botum er i det Hele temmelig usikkert og vaklende. I den skarpeste Modsætning hertil udtalte sig dermod de tvende berømte lærde Theologer, Dr. Walch i

Jena, og Dr. Mosheim i Helmstädt, der paastode, hvad Jungen hertilands havde vovet at paastaae, at det ligefrem var Kongens Pligt at tvinge Forældrene. Det var nemlig Bernenes Ret som fødte i den christelige Kirke ved Daaben at indtræde i Naadepagten med Gud, og da Kongen var forpligtet til at forhjælpe enhver Undersaat til sin Ret, maatte han heller ikke taale, at denne berøvedes Bernene paa Grund af Forældrenes Vantro og Ulydighed.

Anledning til disse Forhandlinger gav et enkeltstaaende Tilfælde, da nemlig en Skomager Simon Jensen Bolle i Kjøbenhavn vægrede sig ved at lade sit Barn døbe. De omtalte Betænkninger, der indsendtes i Febr. og Marts 1740, have uden tvivl styrket Regjeringen i sin hidtil fulgte Praxis, der ogsaa omtrent var Betænkningernes samlede Resultat, nemlig at anvende størst muelig Eftergivenesshed, saalænge der kunde være Haab om at seire ved Mildhed, ellers at lade Lovens Strængthed indtræde. Prof. Veth og Pastor N. Brorson fik, ved Reskr. af 22 April 1740, Ordre til „at forsøge alt mueligt for at persvadere Forældrene at lade Barnet døbe, eller idetmindste ikke at opponere sig mod at det blev døbt“, og „om de skulde støde sig paa nogen udvortes Omstændighed ved Daaben, at samme da bliver udeladt, naar aleneste Intet af *essentialibus* forbigaaes“, — hvorved der tænkes paa, at udelade Djarlebesværgelsen og lade Reddyppelse træde istedenfor Bestænkelse. I ser Uger skulde de tvende nævnte Præster paa denne Maade forsøge at overtale Forældrene, men lykkedes det ikke, skulde det betydes dem: „enten at gaae ud af Landet, eller at sætte sig i vor Stabelstad Fredericia og holde sig sammesteds stille og rolige, som og ei gjøre sig flere Tilbængere“*). Simon Bolle var en af de meest høi-

*) Brevet findes i Collegiets Archiv i Valfen „Om Separatister“.

roftede blandt Byens særfindede Sværmere, og alle Forsøg paa at overtale eller overbevise ham viste sig snart som frugteløse, hvorfor man maatte begynde at anvende strengere Forholdsregler, og Enden blev at Simon Volle indtil videre blev landsforviist.

Paa den anden Side var det ingenlunde Regseringens Mening fuldkommen at bryde Staven over den religiøse Bevægelse; det kom her an paa at udfondre Bevægelsens rene fra dens urene Elementer, og det første Skridt i den Rækning var Forordningen om gudelige Forsamlinger af 13 Jan. 1741. Hensigten hermed angiver Forordningen selv saaledes: „at beskytte dem, som vise sand Omsorg for deres egen og Andres Opbyggelse, at de ei skulle bespottes og forfølges, samt at hindre den Uorden, endeel have begaaet, idet de under Skin af Guds frygt have forladt deres Næring og ordentlige Haandtering og gaaet omkring fra Sted til andet, for at opvække og opbygge Sjæle, eller bemænget sig med Kæreeembedet uden at have Guds eller menneskeligt Raad.“ For at opnaae denne Hensigt „skal det være ordentlig kaldede Kærere, som have Magt og Frihed til at prædike Guds Ord offentlig og hemmelig, uformeent til videre Opbyggelse at holde Samlinger i deres egne eller andres dertil bequemme Huse, at der Bibelen læses og Lærtomme deraf udbrages,“ „det kan da og være Enhver tilladt at sige sin Mening, fremsætte sine Skrupler, spørge om det han tvivler, søge Raadføring i en og anden Ting og Oplysning i nogen af vor Lærdoms Punkter, dog alt uden Disputeren, i Stillelighed og Sagtmodighed“. Disse private Andagtsøvelser, der altsaa ikke vare bundne til den offentlige Gudsstjenestes faste afmaalte Former, skulde dog ikke lede til at drage nogen bort fra denne; tværtimod „Præsten bør altid formane de tilstedekomne flittig at besøge den offentlige Gudsstjeneste; og han maa ikke, for

den Nytte han haaber af flige Forsamlinger, forsomme eller leffindig behandle sine øvrige Embeds-Forretninger, hvorfor han maa hverken nøde nogen til flige Forsamlinger, eller agte dem for mindre Christne, hvis enten Keilighed eller Drift ei tillader at besøge samme". Det var altsaa Præsten man fornemmelig tænkte sig virkende ved den private Andagts-øvelse, dog „dersom Andre, Gud oprigtig søgende, skulde have Attraa at samle sig indbyrdes for at opbygge sig af Guds Ords Ord i private Huse, maa ogsaa det være tilladt, men flige Forsamlinger maa ifkun bestaae af ganske faa Personer, og skal det Præsten tilkjendegives Steedet og Tiden, naar de skal holdes, da han ikke alene har Frihed, men og alvorlig besales at have noie Indseende dermed". Der gaaer altsaa igjennem denne Foranstaltning en Bestræbelse efter, uden al Dpgivelse af de faste statskirkelige Former, at indordne den religiøse Folkebevægelse i Statskirken, navnlig ved at bringe den i det rette Forhold til den bestiftede Lærerstand, og det uagtet Præsterne gjerne vare Gjenstand for Separatisternes meest forbittede Angreb. Tildeels blev det ogsaa indrømmet, at disse Angreb ikke vare ganske ubesøiede, forsaavidt det hedder at „Menighederne skulle alt mere og mere forsynes med retskafne, omhyggelige og erfarne Sjælesørgere" med alvorlig Paamindelse til alle Præster om med største Flid at varetage deres Embede, da de i modsat Tilfælde vilde blive tiltalte og med Straf ansæete — en Trudsæl, der i hine Tider ikke var noget tomt Ord. Et Beviis paa at man tilsigtede en friere aandelig Bevægelse i Statskirken er ogsaa den Løsning af Sognevangen, der ligger i følgende Bestemmelse: „Enhver, som søger den offentlige Gudstjeneste i sin egen Kirke, maa desforuden søge Raadføring og Bestyrkelse hos en anden Guds Ords Lærer"; og naar det skeer uden videre Uorden, „bør Sognepræsten ikke tage det til Misstyffe, men han bør

heller undersøge sit eget Levnet og Lærdom, om samme ei dertil er Aarsag, og i al Kjærlighed søge at vinde sin Nærigheds Fortrolighed og Yndest". Derhos bleve alle andre Slags Forsamlinger, hvorved man ikke holdt sig de gløve Forstrifter efterrettelig, hvorved der læstes fremmede uapproberede Bøger, eller som afholdtes af omreisende fremmede Mænd eller Qvinder, strængelig forbudne.

Ogsaa i andre Henseender viste Regjeringen Lemfædighed mod Separatister. Hvad disse gjerne stodte an imod, og hvad Geistligheden gjerne anvendte imod dem, var den Bestemmelse i D. L. 2—5—27, at „Enhver, der entholder sig fra Nadværen over et heelt Aar, skal udstaae Kirkens Disciplin -d. v. s. staae aabenbar Skrifte. Denne Bestemmelse blev vel ingenfinde ophævet, men paa mangfoldige Forespørgsler desangaaende blev der stadig bevilget Dispensation, saa at den i Birkeligheden ikke mere blev bragt i Anvendelse. Dette skete nærmest til Gunst for de ængstelige Samvittigheder, som af en eller anden Grund havde Betæneligheder ved at gaae til Herrens Bord; men det kom ogsaa dem til Gode, der af blot og bar Eigegyldighed holdt sig borte fra Samfundsmaalidet. Deres Tal var ingenlunde ringe og det især mellem de Fornemmere, hvorfor det heller ikke kunde undgaae Geistlighedens Opmærksomhed, og det Spørgsmaal blev forelagt Kirkocollegiet, hvad man skulde gjøre ved disse Fritænkere, og om man mod dem maatte bringe Lovens Strængighed i Anvendelse. Men Collegiet fornægtede heller ikke i dette Tilfælde sine frifindede Grundfætninger, og afgav paa Kongens Forespørgsel følgende Betænkning: „Ingen bør paatvinges godt, ornemmelig det Aandelige, saalænge han ei er overbevist, at det er godt. Ed. M. er ikke for nogen Samvittighedsvang; hundrede Prover ligge derom for Dinene.... Her er stor Forsigtighed fornøden; man kan ikke see ind i Folks

Hjerter; man kan ei vide, om de ei kan komme paa bedre Tanker, hvilket dog af fornuftige Folk vel kunde sluttes. Det er en heel betydelig Samvittighedsſag at gjøre Folk ulykkelige i det Verdselige, fordi de ikke vilde modtage det himmelfke Gode. De blive i ſaa Fald nøbte til at være Hyllere.... Bedre var det om Præſterne med det Gode ſogte at ſaae Indgang hos ſaadanne Folk for at rette deres ufuldkomne Overbeviisning *). Denne Erklæring er mærkelig, fordi den viſer, at det ikke blot var til Gunſt for Landsfrænder de mere friſindede Grundſætninger anvendtes; men den er det ogſaa for ſine Følgers Skyld, da den maatte bidrage overordentlig til at ſvække det gamle ſtrænge firfelige Tilſyn.

Dog diſſe Beſtemmelſer angik alene ſaadanne Folk, der iøvrigt holdt ſig rolige og ikke traadte frem med nogen udfordrende Trods; en ſaadan yttrede ſig imidlertid endnu ikke ſjælden blandt fanatiſke Sværmere, og det var egentlig diſſe, der endnu beſtandig voldte Regjeringen Bryderier. Pontoppidan beretter leilighedsviis om Frdn. af 13 Jan. 1741, at »denne Tilladelses Virkning var, at den forrige Lyſt til private Andagtsøvelſer ſaldt bort hos de Fleſte, ſelv hos dem, der ikke vilde afſtaae derfra, fordi det endnu ikke var tilladt« *) — og denne Yttring er ganſte mærkelig, ikke blot ſom et nyt Beviis for den gamle Sandhed, at forbuden Frugt ſmaget bedſt, men fornemmelig fordi den rober, at den religiøſe Iver, der yttrede ſig i Chriſtian VPs førſte Regjeringsaar, allerede begyndte ſtærkt at kjølnes, ſaa at det mere fun er med dens Udværter i enkelte vilde Sværmerier vi endnu have at gjøre. Af ſaadanne vilde Sværmere træffe vi endnu adſkillige i Kjøbenhavn. Den landsforviſte Skomagter, Simon Bolle, vendte

*) Collegiets Copibog; Betænkning afgivet d. 8 Marts 1742.

**) G. Pontoppidan, Collegium pastor. pract. C. 630.

efter syv Ugers Forløb atter tilbage, efter sin egen Angivelse, fordi han hørte en stille Røst, som sagde: „Bliv iblandt Dit Folk“ og atter: „Vend tilbage og hold dig blandt dit Folks Børn, maaske Nogen af dem vilde høre mig, at jeg kunde give dem mit Ufses Skin, paa det at de Overblevne af Folket, som vilde spørge efter mit Navn, kunde finde mig“. Simon Bolle holdt sig i Kjøbenhavn til andre Ugesindede: Stomager Ole Larsen, Uhrmager Anders Petersen, samt tvende Studenter, to Brødre fra Jylland, Wilse, der begge havde opgivet Studeringerne, „fordi de nu havde faaet fat paa noget bedre end de fandt i Kirkerne, nemlig at efterfølge Christum i hans Nedrigbed og Jdmyghed“. Simon Bolle lagde ingen Dølgemaal paa sin Hjemkomst, men affattede d. 19 Sept. 1741 et Sendebrev „til Bispen og Sognepræsterne med deres Medhjælper“, der indeholdt en bitter Klage over det hele Folks jammerlige Bankundighed i alle aandelige Ting*). I Ole Larsens Huus blev der jevnlig holdt Forsamlinger af alle de uroligste Aander, hvorved de tillige pleiede at uddele Radværen, og leilighedsviis ogsaa foretog en Vielse paa egen Haand. Nu kunde Dyrigheden ikke undlade at stride ind og Sagen blev gjennem Collegiet forelagt Kongen; der blev forlangt, at Ole Larsen skulde holde inde med slige ulovlige Forsamlinger, eller han maatte vente at blive straffet efter Lovens hele Strængbed. Separatistene svarede hertil: „Christi Kjærlighed driver os til at gjøre og lade alt hvad vi gjøre og lade i saa Maade; at det nu er Gud og vor Herre Christo velbehageligt, at troende Guds Børn komme tilhobe, det kan Ingen nægte; men naar Gud viser os Fornødenhed og Begjærlighed i at samles, dommer da om det er Ret for Gud at lyde Eder mere end Gud? — Vi ere

*) Dette Brev findes i Boffen „om Separatister“.

Tjenere og maa stedse opvarte for vor Herres Fodder; ligesom Kongens Tjener ikke veed, hvad Kongen vil imorgen, saa veed og vi ikke idag, hvad Gud vil imorgen. — Stulle vi nu lide Noget for saadan Trostabs og Kjærligheds Skyld mod vor Herre, da see Guds Villie, vi ere ikke bedre end vore Fædre“. Det synes som om Sværmernes Stivind har overvundet Regjeringens vakkende Holdning; idetmindste træffe vi dem endnu det følgende Aar (1743) i Kjøbenhavn, hvor de paany voldte Kirkebestyrelsen Vanffeligheder, da Ole Larsen tiligemed Uhrmager Anders Petersen vægrede sig ved at lade deres Smaa børn døbe*).

I Collegiet kunde man vanffelig komme til Enighed om, hvorledes man burde behandle slige Folk. Kongen havde gientagne Gange forlaugt, at Biskop Hørdeleb skulde skrive et Skrift til Separatisternes Gjendrivelse, men denne undlod bestandig at gjøre det, rimeligviis fordi det ikke var paa den Maade han vilde have Separatismen standset. Det lader sig heller ikke nægte, at Regjeringens vakkende Fremgangsmaade i høi Grad havde næret Sværmeriet; herrnhutiste Udsendinge vare allevegne virksomme for at vinde Sjæle for Menigheden; gjensideriske Bildfarelser udbredte sig mere og mere ikke blot i Kjøbenhavn, men ogsaa andensteds fornemmelig i Drammen. Her var en Broder til den oftere omtalte Stomager Simon Jensen Volle, en Student ved Navn Soren Volle kommen op og havde grundet Zioniternes Sekt, der endnu gik dristigere frem i sit Brud med Statskirken, da disse Sekterere vragede ikke alene Statskirkens Daab, men foretog endog

*) „Om Ole Larsens Forsamlinger handle Brevene af 3 Marts 42, 21 Juni 42, 28 Juli 42 i Collegiets Kopibøger; jfr. Rskr. af 29 Juni 42. I Pakken „om Separatister“ findes ligeledes adffillige Acter om denne Sag.

be: omdømt: en: ny: Afstiftelse: til: Forretning: for: Mønstre⁷.
 at: man: ikke: nødvendigt: at: Regjeringen: kom: til: en: Afgjø-
 else: Her: blev: ganske: fine: Collegier: at: betænke: at: ved: Col-
 legier: Fremgangsmaade: ere: Vidførende: og: Rettroende: kunne
 i: de: Taster: at: Kongen: og: Collegier: holder: med: disse
 vil: og: ville: ikke: have: disse: Besvær: hjemmet: det: indviede: er
 kongen: og: Geistligheden: saa: indviede: paa: de: Seeder:
 i: de: alle: ved: om: de: tør: tale: til: dem: eller: ikke: Skal: de
 og: Forordning: kan: være: for: dem: der: godvillig: ville
 indviede: sig: eller: skal: det: staa: Underhaalterne: frit: for: at: lyde
 for: sig: Hvor: vil: det: med: Liden: gaae: naar: indviede: Vorn
 Mønstre: opvære: og: blande: sig: med: Døbt: saa: at: Gode: ikke
 indviede: om: de: ere: døbte: eller: ikke: — Disse: indtrængende
 betragtninger: Trængte: endelig: Sagen: i: Gang: og: Her: blev: ind-
 viede: spede: Døbt: for: Betænkning: i: Sept. 1743. Den
 indviede: ogsaa: efter: sin: hele: Anstalt: lettest: kunne: paa: det
 indviede: med: sig: selv: betænkende: Alle: indviede: Vorn: her
 indviede: og: opføres: af: Staten: nægte: Forordning: det: da: skulle
 indviede: i: et: Englands: til: Arbeide: Alle: andre: Gjen-
 indviede: kan: man: give: en: Raaned: Betænkningstid: og: skulle: de
 indviede: med: Disciplin: igjen: optages: saafremt: de: inden: den
 indviede: af: sig: indviede: Velle: de: derimod: ikke: det: saa: lad: dem: atter
 indviede: en: ny: Døbt: eller: Afstiftelse: det: de: hver: for: sig: først
 indviede: paa: Byens: Lov: overføres: med: en: Spand: lodt: Band
 indviede: af: sig: og: sættes: i: forskjellige: Englands: til: Ar-
 indviede: Andre: Separatstier: der: ikke: ere: Gjenløbere: kunde
 indviede: med: indviede: nogen: Frihed: naar: de: skriftlig: for: Dø-
 indviede: angav: Grunden: til: deres: Separation: for: at: da
 indviede: af: denne: deres: Beskjæftelse: kan: afgjøre: hvorvidt: de

⁷ For Literatur og Kritik, udg af Byens Elffte lit. Selskab III
 S. 242 fgg.

bør tolereres eller ikke. Kun skulle alle være pligtige til at betale til Præst, Kirke og Skole og til de Fattiges Underholdning." De øvrige Medlemmer af Collegiet vilde vel nødvendigvis gaae ind paa strænge Forholdsregler, men Omstændighederne gjorde dog nu flere af dem mere tilbøielige dertil. Consistorialraad Hvid og Etatsraad Stoden vilde vel ikke vide om nogen direkte Tvang ved Børns Daab; men meente dog at de gjenstridige Forældre maatte henvises til Fristæderne. De øvrige Gjendobere og Separatister kunde man give et Aars Frist; men dersom de efter den Tid vedbleve at fare frem med Hidsigthed og ikke vilde, til Trods for Dyrighedens Advarsler, holde inde med deres ulovlige Forsamlinger, saa kunde de gjerne henses i Tugthusene, ikke for deres Trods Skyld, men som Forstyrre af den offentlige Orden. — *Johan Bluhme* vilde paa ingen Maade høre noget om Tugthussstraf, og erklærede det for sin Overbeviisning, at naar man kun gav Tid, og bestræbte sig for at ansætte dygtige Præster, saa vilde Separatismen falde bort af sig selv. — *Imidlertid* maatte man komme til en endelig Afgjørelse. Theologernes Betænkninger vare for længe siden indhæntede; nøiagtige Indberetninger om Separatisterne i de forskjellige Menigheder vare afgivne, saa at de foreløbige Arbejder dermed maatte ansees for sluttede. Støttet hertil var Collegiet i Foråret 1744 endelig kommet saavidt, at det kunde komme frem med en Indstilling til den længe lovede Forordning. Man skæbnede i Indledningen mellem tre Slags Separatister: „Nogle af dem drive paa alvorlig Christendom uden at ytre eller forplante fremmede Meninger, og opføre sig som redelige Christne og lydige Undersaatter. Derimod findes der Andre, der indbilde sig, at i Danmark og Norge er ingen Bei til Himlen at finde; de maae ud til Herrnhut, Marienhag og Marienborn, saa komme de tilbage og overtale deres Lands-

mand til det samme. Embedet ere tillige Knabaptister, og herhosse Exempler paa baade i Kjøbenhavn og i Drammen, at de lade deres Børn helligsge een, to, tre og fire Aar, ja indtil de blive voksne. Mange af disse ere saa eenfoldige, at de ikke engang sets vide hvad de tro, og deres Formænd ere ikke desto mindre eller ligesaa Alege. Indstillingen gik nu ud paa, at det skulde forbydes de herrnhutiske Embedsører at komme herind og forkyrre Menighederne. Angaaende dem af Kongens fødte Underaanter, som vel vilde lade deres Børn døbe, men som mene sig^m i Samvittigheden tvungne til at stille sig fra det almindelige Samfund, da kunde der vel søges med dem Tid og Leilighed til at komme til grundig Eftertanke, men de skulde være pligtige til at bære alle Byrder lige med deres Medborgere. Gjendsørerne derimod skulde det forbydes at være andetsteds i Landet end i Kristaderne, og inden Nittetidag 1745 skulde de lade deres Børn døbe eller forsie sig bort. — Handler Regen mod denne Anordning, skal han paaaribes, og ikke for sine særdeles Meninger i Religionen, men for sin formastelige Ulydighed mod Kants Lov og Forordning uden videre Proceß indføres i et Lughuus, og der skal beskiffes Præster til at besøge ham der, indtil han viser Tegn til Forbedring.*)

Dette Utkast til en Forordning fremkom med nogle Forandringer i det Galeste efterhaanden som forskjellige Reskripter. Imod de vdt forgreuede herrnhutiske Forbindelser blev der ved Reskr. af 20 Nov. 1744 forordnet, — at Ingen, som under noget Slags Navn har opholdt sig i Herrnhut, Wartenborn eller andre saadanne mistænkte Steder, eller der har været opdraget eller studeret, maa antages til noget geistligt Embede i Kongens Riger og Lande". Der opholdt sig

*) J. Valler „Om Separatister" i Collegiets Arkiv.

dengang ikke mindre end tolv Studenter i Marienborn, Mange havde sendt deres Børn derhen for at opdrages, og Antallet af de danske Familier var dengang saa stort, at man tænkte paa at indrette en egen dansk Menighed *). For at forebygge disse Udvandringer blev det bestemt ved Reskr. af 21 Jan. 1745, at Alle, som reiste ud af Danmark og Norge for at begive sig til de herrnhutiske Menigheder, skulde have deres her efterladte Midler og Eiendomme, samt Arv og andre Rettigheder forbrudte. — Disse Bestemmelser angik de Herrnhutisfjendede, men ikke mindre strengt lode de, der angik Anabaptister og Separatister i Reskr. af 5 Marts 1745. Motiverne til dette klages der over, at Mange havde misbrugt Kongens Langmodighed, og istedetfor ved denne at bringes til Estertanke og pligtskyldig Lydighed have de a dristig Egenraadighed unddraget sig for Lovens, Ritualets og alle i Kirkesager udgaaene Forordningers klare Bydende. Derfor maa efter § 1, 2 og 3 Ingen, som er henseende til nye fremmede Sekter, Ingen, som deler Anabaptisternes Bilsfarelse og vægre sig ved at lade deres Børn døbe, Ingen, som, om de end ikke afvige i de Ting der angaae Lovdommen og Samvittigheden, dog ikke ville rette sig efter Kongens Lov, Forordning og Politi-Anstalter, hvo eller opholdt sig i Kongens Riger og Lande, men skal inden Vaar 1746 begive sig til de Stæder, der ere forundt Religionsfrihed. Angaaende andre Separatister indskræpedes kun paa ny Forordn. af 13 Jan. 1741, og der tilføies, at, om En eller Anden skulde føle Trang til større Frihed i en eller anden Henseende, han da først maatte indgive en Ansøgning og søge kongelig Bevilling, uden at foretage sig Noget af egen

*) Henrik Berner, Vita og Fata. S. 154. Jfr. Pontoppidans haandskrevne Fortættelse til A. 1744.

Naag eller Besværgelse. Endelig bestemtes der i § 6, at, hvis nogen af de ovenfor omtalte Personer fandtes i Landet efter den bestemte Tid, skulde de henvættes til Arbejde i Fæstning eller Tugthus, indtil de viste Tegn til Forbedring, for at berøve dem Leilighed til at forføre Andre.

Om end disse Anordninger ikke bleve fuldstændig gennemførte, saa bidroge de dog væsentlig til at dæmpe den uligelige Bevægelse, fornemmelig derved at Dyrigheden paa de forskjellige Steder atter fik Rod til at behandle Sekterets paa sædvantlig Maade. Evangsforhølseregler virke i flige Tilfælde som Vand paa et brændende Huus, er Ilden saag, saa dæmpes den, er den stærk, saa blusser den stærkere op; heriunderes brændte Søstermeriets Id ikke stærkere end at man snart maatte faae Bugt med den, og man horer efter den Tid ingensinde nogen Tale om Gjendøbere. Derimod bevarede sig meget længere og stærkere hos mange Præster og lægfolk Fortjærligheden for Brødre menigheden, og selv den svortes Forbindelse med Herrnhut blev vel heller ingensinde saa fuldstændig afbrudt, som Loven paabød. At Grev Jinsendorph maatte føle sig meget krænket ved, at hans Skoler som videre fremledes som mistænkelige, kan man nok tænke sig; men den Protest herimod, han skriftlig indgav og siden lod trykke i et Skrift „Die gegenwärtige Gestalt des Kreuzes Reich Jesu; Frankfurt 1745“, der blev forbudt her i Landet, blev uden Virkning, ligesom da og Christian VI allerede for 10 Aar siden aabenlyst havde krudt med Greven. — Men dæmpedes saaledes den religiøse Bevægelse, saa svækkedes dermed ogsaa General-Kirke-Inspektions-Collegiets Betydning. Dette Collegium havde netop faaet til Dpgave at virke ved reent aandelige Midler, ved Overbeviisning og Overtalelse, og maatte man nu alligevel bestemme Landsforviisning og Tugthusstraf for reent kirkelige Overtrædelser, saa var det kun

dengang iffe mindre end tolv Studenter i Marienborn; Mange
 havde sendt deres Børn derhen for at opdrages, og Antallet af
 de danske Familier var dengang saa stort, at man maatte
 paa at indrette en egen dansk Menighed*). For at
 bygge disse Udvandringer blev det bestemt ved Reskr. af 20
 Jan. 1745, at Alle, som reiste ud af Danmark og Norge for
 at begive sig til de herrnhutiske Menigheder, skulde have været
 her efterladte Midler og Eiendomme, samt Arv og andre
 Rettigheder forbrutte. — Disse Bestemmelser angik de herrnhu-
 tistiske Indvandrere, men iffe mindre strengt lode de, der angik
 Anabaptister og Separatister i Reskr. af 5 Mars 1745. Hoved-
 Motiverne til dette lages der over, at Mange havde mis-
 brugt Kongens Rangmodighed, og iffe været tilbøjelige
 bringes til Eftertanke og pligtfuld Obedighed. Deres
 driftig Egenraatighed undraget sig for Lovens Straff, og
 alle i Kirkesager udgaaene Forordningers klare Bestemmelser.
 Derfor maa efter § 1, 2 og 3 Ingen, som er henfalden til
 nye fremmede Efter, Ingen, som deler Anabaptisternes
 Bidsfarelse og vægre sig ved at lade deres Børn døbe, In-
 gen, som, om de end iffe afvige i de Ting der angaar Land-
 dommen og Samvittigheden, dog iffe ville rette sig efter Kongens
 Lov, Forordning og Politisk Anstalter, hvo eller hvem som
 sig i Kongens Riger og Lande, men skal inden Paaask 1746
 begive sig til de Stæder, der ere forordnet til at modtage dem.
 Angaaende andre Separatister indskræpedes kun ved Reskr.
 af 13 Jan. 1741, og der tilføies, at, om de end iffe
 Anden skulde føle Trang til større Frihed i en eller anden
 Henseende, han da først maatte indgive en Ansøgning til
 søge kongelig Bevilling, uden at foretage sig noget af det

*) Henrik Berner, Vita og Fata. S. 154. Sfr. Pontoppidans
 beandfættene Hertskattelse III. K. 1744.

med saamange nye Talemaader, nye Meninger, nye Katechismens-Forklaringer. som de vilde, saa maatte Tilhørerne kun lide Gud om, at han vilde bevare hos dem sit Ord og sine Sacramenter usforfalsket, eftersom det var ondt og saae ud til at blive værre^{*)}. Siden da han var bleven Biskop i Tyronehjem, udtalte han sig endnu mere usforbeholdent og sagde saaledes i Landbyskrifterne, at Pontoppidans Katechismus var en Bog, som burde brændes^{**)}. I det Hele modtogde han gjerne Hygum ved alle Leiligheder; da denne ved et Landemøde sagde over, at Præsterne saalidt havde lagt sig efter Moral-Økologien og anbefalede Rambach's Christi. Sittenlehre, bemærkede Rønnefeldt, at Bogen kunde være god nok, men var dog ikke fri for østiafiske præjudicia; og i sin Prædiken drog han ofte til Fjelds mod Pietisterne Lære om den svære Bodelump med Gul og Laarer i Omvendelsen. Hygum undlod ikke at indberette alle disse Ankeposter for Collegiet, men Sagen blev dyset hen, og det kom ikke til nogen offentlig Anklage. — Anderledes gik det derimod i Ribe Stift; Rønnefeldt var en af det orthodoxe Parties Koryphæer, medens Niels Loren, der her kom til at spille Hovedrollen, var en fattig Landbyspræst, der altid havde maattet kæmpe med knappe Raar og som ved Flid og Udholdenhed under trange Forhold havde samlet sig den Lærdom han virkelig besad. Ved et Landemøde i Varde lod nemlig Provsten udgaae følgende Monument: «Saa som man ikke uden største Forundring maa erfare, at endog blandt Præsterne findes dem, som vægre sig ved at indføre Pontoppidans Forklaring, kaldet „Sandhed til Gudskrygtighed“ i deres Menigheder, saa ville Dhr. Provster, naar deres berom gjorte Formaninger og Forestillinger Intet kan

*) Hygums Bistats-Relation f. A. 1739 (Collegiets Archiv).

**) Engh, Samlede Skrifter X S. 22.

en daarlæg Udveel, naar der foieedes til, at Beddømmelse til domtes Straffen for sine afvigende Meningers Skyld, men for Overtrædelse af den borgerlige Orden og Lov, var dog fuldtatet blev det samme; og det maatte derfor ogsaa faant vise sig, at man ikke mere behøvede Collegiets Medlemmer i sige Sager.

Ogsaa udenfor Kjøbenhavn yttrede sig paa forskjellige Steder i Landet i disse Aar en Strid mellem de forskjellige Theologiske Retninger: Pietisterne og de Orthodoxe; og den kom her foranmelig til at dreie sig om Antagelsen af Pontoppidans „Catechismus-Forklaring“, ved hvis Autorisation de pietistiske Børemaaede ligesom havde vundet symbolisk Anerkjendelse i Landet. I Collegiet selv horte Biskop Jacobus Forklaringens afgjorte Modstandere, da han saandt den for kostbar for de Fattige, for vidtsøftig for Bønderboen, og tilgæde over, at den ikke var tydelig nok, at der fandtes Ting deri, som ikke burde være i en Catechismus, ja at der var aabnbare Urighigheder deri*). Samme Mening deelte ogsaa flere andre af Landets Biskopper og vare derfor ikke meget noteregnende i den Henseende, da de gik ud fra, at disse Menighederne vare tilbørlig oplyste i deres Christendoms Kundskab, maatte det være ligegyldigt, hvilken Lærebog dem blev brugt. Anderledes domte imidlertid Pygum i Skjæving og Brorson i Ribe, og derfor gav denne Sag Antidotal Uenighed, saasnart de vare bleve Biskopper. Pygum var Stiftsprovst i Fred. Rannestad en Mand ved sin Tid var bekjendt som en lærd og grundig Theolog af den gamle Skole, og som i sine Prædikener sjældent kunde undlade at give skarpe Støbehug til Pietisterne. Engang yttrede han ogsaa saaledes i en Prædiken: „De maatte komme frem i disse Aar

*) J. Stiller, Theol. Tidsskrift V S. 171 og 72.

ved saamange nye Talemaader, nye Meninger, nye Katechismus- og Forklaringer. som de vilde, saa maatte Tilhørerne kun sige Gud om, at han vilde bevare hos dem sin Ord og sine Sacramenter usforfalsket, eftersom det var ondt og saae ud til at blive værre^{*)}. Siden da han var bleven Biskop i Lyons hem, udtalte han sig endnu mere usorbeholdent og sagde saaledes i Landskyrkerne, at Pontoppidans Katechismus var en Bog, som burde brændes^{**}). I det Hele modtogde han gjerne Hygum ved alle Leiligheder; da denne ved et Landemøde klagede over, at Præsterne saalidt havde lagt sig efter Moral- og Theologien og anbefalede Rambach's Christi. Sittenlehre, bemærkede Ranneskab, at Bogen kunde være god nok, men var dog ikke fri for scholastiske præjudicia; og i sin Prædiken drog han ofte til Fjelds mod Pietisterne Lære om den svære Bods- kamp med Gul og Taarer i Omvendelsen. Hygum undlod ikke at indberette alle disse Anteposter for Collegiet, men Sagen blev dybsæt hen, og det kom ikke til nogen offentlig An- læge. — Underledes gik det derimod i Ribe Stift; Ranneskab var en af det ortyodore Parties Koryphæer, medens Niels Loren, der her kom til at spille Hovedrollen, var en fatig Landsbypræst, der altid havde maattet kæmpe med knappe Raar og som ved Glid og Udholdenhed under trange Forhold havde julet sig den Herdøm han virkelig besad. Ved et Landemøde i Berde lod nemlig Provsten udgaae følgende Moni- tum: «Saa som man ikke uden største Forundring maa erfare, at endog blandt Præsterne findes dem, som vægre sig ved at indføre Pontoppidans Forklaring, kaldet „Sandhed til Gud- kyndighed“ i deres Menigheder, saa ville Dhr. Provsten, naar herved derom gjætes Formaninger og Forestillinger Intet kan

*) Hygums Biskops-Relation f. A. 1739 (Collegiets Archiv).

**). Enden, Sandheds Skrifter X S. 22.

frugte, hvorfor det havde at requirere deres skriftlige Indvilling, hvad Grund de nægte at indføre denne Bog. Der var vist flere Præster i Sættet, hvem det kunde gjælde, men dog sa de tvende Brødre, Niels og Manasse Loren; den første var i Beerst i Andst Herred, den sidste i Felding i Himmerus Herred, det som rettet mod sig, og Niels Loren var ikke se med at indgive den affordrede Erklaring.

Biskop Brorson søgte først at overbevise Loren, men efterat der fra begge Sider var verket et Par Skrivelse uden at man kom hinanden nærmere, indsendte han Forsylingerne til sin Broder i Kjøbenhavn Nikolai Brorson, at han skulde afgive dem til Collegiet. Ogsaaem denne tilfælde Pontoppidan underrettet om Sagen, men han bekymret sig i Begyndelsen ikke synderlig derom, sa roste endog Lore Oprigtighed, at han aabent udtalte, hvad saa mange tæn i deres Hjerter, da han vel vidste, at skulde der samme Stemmer komde rundt, om man vilde antage Forklaring eller ikke, saa vilde de fleste sige Nei; iøvrigt bemærk han sin: „Det er yndeligt, at vi Danske, som sids. t: De haanden, altid skal have Nachspillet af en Comedie eller Digedie, som i andre Lande for længe siden er udageret.“ Da lærtid gik Sagen i Collegiet noget anderledes end Pontoppidan maastee havde ventet. Loren kunde nemlig henvende paa, at den omstridte Bog ikke havde gennemgaaet nogen ordentlig Censur af hele det theologiske Facultet, men kun gennemseet af Professor Leth, hvis Rettsomhed ogsaa var mistænkt. Dertil kom, at han i Biskop Hertelses en dygtig Forsvarer, der gjorde opmærksom paa, at det Collegiet tage sig af Sagen og altsaa indlade sig paa: drøfte de fremsatte Indvendingers Bøgt, saa maatte man først indhente det theologiske Facultets Betænkning. All herimod protesterede Pontoppidan, der ogsaaem sine Betænk-

til kunde stæffe sig Indskydelse i Collegiet; paa det bestemte, det han berøber sig paa, at Bogen var autoriseret ved et kongeligt Reskript; og maatte derfor ikke underkastes en ny Erkjendelse; fordi en enkelt Mand erklærede sig utilfreds. Collegiet bestoode at slaa ind paa en mæglende Dei og forsøge hvad der kunde udrettes ved Overtalelse. Gjennem sin Secrerar, Jesen, tilfæste det Præsten et meget ventligt Brev for at bevæge ham til Eftergivenhed; men dette Brev havde ikke den forønskede Virkning. Lorenz takkede i sit Svar for den Gødsommenhed, der var vist mod ham „fattige Mand,“ men erklærede tillige, at han ikke kunde frasælde sin Paastand; han havde ikke begyndt Sagen af egen Drift, Biskoppens Dominium havde noget ham til at afgive sin Erklæring, og den kunde han ikke tage tilbage, uden at handle mod Gud og sin Embedsord, hvor han havde lovet at holde over den katolske Kirkes Symboler; „det gaa mig saa, som Gud vil“. Sagens Forhaling bedrog til at gjøre den mere bekendt; ikke blot i Dødtroens Sogne, men ogsaa der rundt omkring begyndte Menighedernes at protestere mod den nye Forklaring, og paa enkelte Steder vilde de endog have Pontoppidan handlyst. Nu begyndte de at sige Sagen alvorligere og forlangte i en høfelig Tone, at Lorenz Indvendinger maatte overgives ham for at han kunde gjenbetve dem. „Det allermindste jeg kan have: — Brev har til Collegiet — er, at Præsten skal gjenbetve; hvis jeg herefter skal staa i offentlig Kæremæde; i hvilken endelst er jeg udskaldt for Papist, Jesuit, Secrerar, Humanist, og disse hans Beskyldninger roulerer blandt Menneskest; han gloriere af sin Driftighed, han trodser; han smæk. „Udfør det kongelige Collegium mit Sag som helst; det maas jeg selv sørge for, hvorledes jeg kan ligge som et ætlig Mand i min Grav, endssøndt jeg har arbejdet for publiko, og i publikal Tjeneste faaet de Brevsvar til

Belønning“. Imidlertid opnaede Pontoppidan dog strax sit Dnsse; Biskop Hørsløb fik det sat igjennem, at legiet nægtebe at udlevere de forlangte Papirer, i Henholden Bemyndigelse, der var givet det, at fiktive forarg Processer; men nu henvendte Pontoppidan sig umiddelbart Kongen, og da den ene af Brodrene, Manasse Loren, død i Foraaret 1744, var Niels Loren i Beerst den en der aabenbart havde udtalt sin Bægring, og man besluttede paa ham at statuere et Exempel til Advarsel for alle studede. Medens Biskop Hørsløb var paa Visitation, blev udvirket et kongeligt Rescript af 30 Oct. 1744, hvorved isten i en meget truende Tone blev indstævnet for en 3keret; men hvor energisk end denne Forholdsregel saad bragte den dog ikke Sagen sin Afgjorelse nærmere. Nu der nemlig Spørgsmaal, om Retten turde indlade sig Præstens Indvendinger mod den omhandlede Bog; naar man ham det, saa var det at domme en Mand uden at hans Forsvar; indrømmede man ham det, saa tilkom det Provsteretten, men det theologiske Facultet at behandle siges. Saaledes hengik atter nogle Aar, indtil endelig et kong Rescript af 28 Marts 1746 gav Loren et halvt Aar til enten at antage Forklaringen eller overlade Embedet 4 personel Capellan; da han imidlertid blev fast ved sin 2ring, udkom der endelig et nyt Rescript, der efter en Aars Tid gav ham Valget mellem at antage Bogen eller at lægge Embedet mod at erholde en lille Pension, og da havde det sit Forblivende. Den affatte Præst flyttede til Alminde ved Kolding, hvor han tilbragte sin Tid theologiske Arbejder; han strev her blandt andet en almin Kirkes og verdslig Historie, uden at han dog kunde nogen af sine Bøger trykke. Ved hans Afgang faldt i skanden efterhaanden bort i de syvte Menigheder, og v

lgf. Rescript af 3 Aug. 1748 blev det udtrykkelig befalet i Hædning- og Afsing-Stoler ligesom overalt i Landet alene at bruge Pontoppidans Forklaring*).

Ogsaa i Kalborg Stift rørte sig endnu bestandig Eftervirkninger af den pietistiske Bevægelse, der dog ganske havde den sædvanlige Charakter. I Byen Kalborg var Capellanen ved Budolphi Kirke Nicolai Clausen, en Svoger til Biskop Brorson i Ribe, mellem de Præster, der ibrigt virkede i pietistisk Retning, og hvis Forsamlinger idelig vare udsatte for Almuens plumpe Spot og raa Mishandling, som Stedets Dyrighed paa sædvanlig Viis halvveis saae igjennem Fingre med. I alle slige Sager var Biskop Broder Brorson afgjort paa Præsternes Side, men vanskeligere var det ham derimod, naar han havde med Folk at gjøre, der afgjort horte til den herrnhutiske Retning. Dette var Tilfældet med Præsterne Fugl i Saltum og Hune, Mag. Andreas Langgaard og hans Capellan Otto Kroghstrup i Klim o. fl. a., om hvem det fuldkommen gjaldt, at de ansaae Herrnhut for det eneste Sted paa Jorden, hvorfra der gik Bei til Himmerige, og som derfor uagtet det strænge Forbud vedblev at vedligeholde Forbindelsen med Menigheden der. Sognemændene i Saltum og Hune indgave til Biskoppen en Klage over deres Præst, hvori det blandt andet hedder om hans Læremaade: „De lunge, som gaae til Læsning, ønske, at de aldrig vare fødte, da baade Præsten og hans Tilhængere idelig tordner for dem, at de høre Satan til, saa at de ikke alene komme grædende hjem til os Forældre, men endog i Tænrum gaae ligesom fortvilede“. I slige Sager raadførte Biskop Brorson

*) Jfr. Forhandlinger om Pontoppidans Forklaring i Collegiets Arkiv. Acta hist. eool. Vol. II. Sndst paa Rgl. Bibl. Nu lgf. Sm. 4. 1129. Worms Lærlon over lærde Mand. II. S. 507. B.

sig gjerne med sin Broder i Kiøbenhavn og forsøgte i alle en mæglende Veie for at forlige begge Partier. Retten var det ham derimod, naar der fra Menighedernes Side kom Klagedes over Afvigelser fra Ritualet, da han her havde noget bestemt at holde sig til. Disse Afvigelser vare af den mest ubillige Art, at nemlig de herrnhutiske Præster vørgede sig, og at bruge den befalede Absolution i Striftemaalene og at sætte ved at tiltale Menighederne ligesom som gode Christne. I dette Punkt var Biskoppen noieregnende og forlangte en udtrykkelig Bevilling, forend han vilde tilstede den ringeste Afvigelse. Præsterne Kangaard og Krogstrup i Almindelighed og hvem de samme Anker vare fremførte, indgave derfor en Ansøgning til Kongen om, at de, istedenfor som der stod i Ritualet: „Efterdi I af Hjertet angret“ osv., maatte sige i Skriftestolen: „Naar I af Hjertet angret“ osv., og denne Bøgen blev ved Reskr. af 11 Nov. 1745 gennem Kongens Befalning givet udtrykkelig tilstaaet dem, naar de forefter vilde forpligte sig til i alle Ting at efterleve Kongens Lov og Ord. Dette var imidlertid ligesaa lidt ganske Tilfreds med dem som med flere andre ligesindede Præster, men Sagen blev saaledes hen saalænge Christian VI levede*).

Forend vi slutte Skildringen af denne Konges Bøgen, maae vi endnu engang vøale lidt ved det Opfoing i den mindelige Vidensfabelighed, der udmærker hin Tid, og som giver sig tilkjende i Oprettelsen af Videnskabsmands Selskab og Selskabet for dansk Sprog og Skrifts Forbedring. Det er de første frie literære Foreninger her i Landet, og blive altid mærkelige som Videnskabelige

*) Forskjellige Breve i nogle haandskrevne Bæller, Reskr. G. fol. 102 og 3. Sfr. Pontoppidans, Collegium pastorale prædicant. S. 535.

til en storre Selvfødsomhed fra Bidsenslæbmandenes Side, afstodt rigtig nok begge Fortællinger, om de end ikke vare Regjeringsforanstaltninger, dog med megen Iver lagde an paa at erholde høifængelig Confirmation. Dette var tilveest af Nødvendighed for derved at unddrage Selskabernes Strik fra den almindelige Censur, men ogsaa for at skaffe dem Aarskjendelse i det almindelige Omdømme. Det danske Selskab forjænet her af den Grund særlig Omtale i Kirkehistorien, fordi det begyndte d. 1 Jan. 1745 Udgivelsen af „Danske Magasin“, en Samling, der igjennem en lang Aarække har leveret fortrinlige Bidrag til den danske Historie i alle Retninger. Det var et foretagende, der blev begunstiget af Regjeringen, men ikke mindre af Tidomsstændighederne, hvilket Langebet ogsaa bemærker i Fortællingen til første Bind: „Bore Læder ere paa den ene Side ved høipræfulde Exempler og gode Illustrationer mere afholdte end for fra unyttig Tidforretning og forfængelige Lystigheder... og paa den anden Side mere frugtbare paa brave danske Mænd.“ Men vednagtet havde det ikke ganske undgaaet Sammenstød. Langebets Grundfærdighed og Nødsaglighed satte ham istand til i Magasinet at rette mange Fæll hos de ældre Historikere. Dette bragte den danske Kirkes Historiograph saaledes i Harnisk mod ham og hans Benner, at Langebet som bekjendt efter kongelig Befaling maatte i Febr. 1746 gjøre ham høifængelig Afsigt for Confessoratet. Men Pontoppidan tabte mere end han vandt ved denne Uredopreisning, og denne Sag i Fortællingen med den tørreste Bidrag ikke lidet til at stemple ham i den almindelige Mening som en forfængelig og hersefærdig Mand. — Medens Gråm var Sjælen i Bidsenslæbmandenes og Langebets i det danske Selskab, gif Holberg sin egen Vej og arbejdede paa sin Viis med utrættelig Flid. I A. 1744 udgav han sine „Moraliske Læser“, der efter hans eget Si-

gende „foraarfagede fast ligesaa mange Bevægelser som den Underjordiske Reise, saasom han i sine moralske Betragtninger gif udaf den alfare Bei“*). Det er i de første Stykker her fornemmelig afhandlet sine religiøse Anstuelser, og man ser heraf, at hvormeget han tværet mod Fanatikernes og de blinde nærrede Folk, saa staaer han dem dog nærmere end, som selv ser, navnlig ved den Naade, hvorpaa han lader Kædet og Lærdommen træde tilbage som det Uvæsentlige i Forhold til Dyden og den sædelige Stræben. Bogen fandt, naar den kom ud, god Affættning især i Lydskland, og det var i kort Tid ikke mindre end to tydske Oversættelser, men her tillands var man endnu ikke streben saa langt frem, og det var først den mere rationaliserende Tid, der ret hændte Holbergs „Moralske Tanker.“

Den Omhu for Underviisningsvæsenet i Sønder, der ogsaa fra denne Konges Tiltrædelse havde udmærket sig, blev vedblev bestandig usvækket, og Døden hindrede ham ikke at fuldføre flere Foranstaltninger, der i længere Tid havde været forberedede. En Omordning af Gymnasiet i Odense blev paatænkt uden at det dog kom videre dermed, men det blev der med Iver arbejdet paa Gjenoprettelsen af Sorø Akademi, der havde hvilet siden Frederik II's Tid. De gamle Klosterbygninger, der havde staaet fra gammel Tid af, bleve nedrevne og maatte give Plads for en ny og pragtfuld Bygning, og Arbejdet var saavidt fremskredt, at den nye Stiftelse kunde erholde sin Fundats d. 7 Juli 1747 allerede endnu samme Sommer træde i Virksomhed. Angaende Opholdspladsen af et saadant Akademi var der dengang deelte Meninger, men desuagtet gif Planen sig til. Fundatsen angiver som Bevæggrund

*) Holbergs Brevet ved Klubbet. S. 257.

og saa i hele Tidværelsen. Endnu bestandig vedblev den Indflydelse i alle Forhold ligesaa stærkt om ikke stærkere end før. Tid som i hans Faders; men de Lydtere, som nu kom ind i Landet, havde gennemgaaet en anden Udgang, og bedroge nu til at udbrøde dens Frugter i forskjellige Maader.

De strænge Forbud mod Herrnhutter og Separatister, som Christian VI's Regjering sluttede, kunde nu lettere indføres, da Sværmerne ikke længer kunde vente nogen Skæds hos Rigets Mægtige. Adskillige herrnhutistfindede Næder og Røgsfolk havde søgt at omgaae Forbudet af 20. m. 1745 ved at sende deres Børn til Herrnhut ved derfra indfaldne Kærere, som underviste Børnene herhjemme. De havde tvende fynske Præster Jørgen Nygind i Drejs og Niels Basse i Sønderby gjort, og da Biskop Ramus de sig befriet til at klage herover, udgik der efter Kirkekollegiets Indstilling et Reskr. af 9 Dec. 1746, der i Hensyn til den tidligere Bestemmelse strengelig forbød Antagelsen herrnhutistiske Skolelærere. Dette Forbud blev først anvendt af Stiftsprovsten i Kjøbenhavn Henrik Gerner, der i Tid var bleven ansat efter Kirke-Collegiets Indstilling; selv herblev, der altid havde været mod hans Ansættelse, som nemlig med en Klage imod Stiftsprovsten over at han ligesom Capellanen ved Frue Kirke, Prædicator Schott, lod sine Børn undervise af en herrnhutistfindet Person*). Gerner forlangte en Commission nedsat for at bedømme hans Forhold, og der blev ogsaa anstillet en stærk Prøve med den vidste Skole; men Kongen gjorde det snart kortere af, og ved et Reskr. af 24 Febr. 1747 blev det uden videre Undersøgelse befaleet Gerner at ændre sit Forhold for Fremtiden og

*) Klagen findes mell. Kirke-Collegiets Acter for 1747.

at afholde sig fra flige Ting. Nu var det ham ikke godt mueligt at blive i Embedet; han søgte og erholdt en Ansættelse som Inspecteur over de lutherisk-evangeliske Brodremenigheder i Preussen, og nedlagde derpaa sit Embede, uden at dog Lovens hele Strængighed blev anvendt imod ham, da han efter speciel kongelig Bevilling fik Lov til at beholde sin Eiendom ubeskaaret*). Hans Ven og Collega Schott forblev derimod i Embedet og samlede gjerne alle Herrnhuttske sindede i Byen til sig, uden at der fra Regjeringens Side blev lagt ham nogen Hindringer i Veien. Som det gik i Kjøbenhavn, gik det ogsaa andensteds i Landet. I Aalborg Stift fulgte Mag. Andreas Langgaard og hans Capellan Krogstrup Gerners Exempel; begge nedlagde som det hedder frivillig deres Embeder og gik til Herrhut (1748)**); og uden tvivl vilde man kunne nævne flere, naar man noiere kjendte Præsterne i de forskjellige Egne. Men om end enkelte af de ivrigste traadte fra, saa bleve der dog Mange tilbage, der i Stilhed nærede et venligt Sind mod Brodremenigheden, og som hemmelig bevarede et aandeligt Samfund med dem. En ganske mærkelig Frugt af denne Opvækkelse i Norrøysland er Iveren for Udbredelsen af Bibelen og andre Dygtighedsbøger. I Ulstrup og Gundersled Sogne i Viborg Stift funderede Præsten Thomas Lillelund et Legat, hvorefter enhver Gaard i begge Sogne skulde forsynes med en Bibel***). Af langt større Omfang var det stiftstrupste Bibellegat, stiftet ved Testamente af 17 Jan. 1749 af en Kjøbmand i Hobro Laurids Christensen Stistrup og hans Kone

*) Henrik Gerners Vita og Fata S. 137-48.

***) Dytegnelser om Præsterne i Aalborg Stift. Kallste Eml. 4.

****) Thomas Lillelund, Danmarks Kirkehistorie S. 206. Embedsbrev S. 5.

Alle Stætte Sønderberg. For en af Testator Mændet Kapital skulde der aarlig i alle danske og norske Stifter gratis uddeles Bøger til Fattige; men med den udtrykkelige Bestemmelse, at det skulde være Bøger af den ældre danske Oversættelse „fordi den er tydeligst og forstaaeligst for simple Folk, og af dem hidtil meest brugt“. Derfor skulde der først besørges en ny Udgave af denne Oversættelse, aftrykt efter den Skik fra 1699 med alle Fortaler og Summarier, samt med den augsborgske Troesbættelse^{*)}. Snittrup lod det imidlertid ikke blive derved. Efterat han med sin Kone var flyttet til Kjøbenhavn, søgte han bestandig at forene sin Kapital for at kunne udolde sin Foundation, som derfor ofte fik nye Tilfølgelsesbestemmelser, hvorved ikke blot Bøger, men Brochmands Bøger, Psalmesøger og andre Andagtsbøger bleve trykte og sendte til Fattige rundt om i Landet^{**}).

Frederik V befattede sig helst saa lidet som mueligt med saadanne Sager og lod derfor gjerne alting i den Henseende forblive som det var. General-Kirke-Inspektionens Collegiet vedblev og bestod fremdeles af de samme Medlemmer. Bluhme, der i saa høj Grad havde besiddet den afdøde Konges Tillid og Fortrolighed, men hvem man derfor ogsaa i Almindelighed gav Skylden for alt, hvad man dengang var misfornøjet med, frygtede selv, at hans høje Belynders Død skulde have hans Afsted til Følge; men den unge Konge bekræftede ham strax baade mundtlig og skriftlig i hans Embede, og han forblev Hofpræst til sin Død (1753), skøndt utvivlsomt uden nogenlunde at gjenvinde sin tidligere Indflydelse. Pontoppidan, der ligeledes havde været mellem

*) Lørd, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte I S. 334. 35.

***) Refr. af 10 Mai 1765.

den afdøde Konges Høitbetroede, blev vel hjærnet fra Kjøbenhavn, men det paa en meget ærefuld Maade, da han 1747 blev Biskop i Bergen. Præsten Enevold, Ewald ved Baisenhuset fik Titel af theologisk Professor (1747) og blev to Aar efter Medlem af Missionscollegiet; han var en stilig Mand og efterat den første opbrusende Iver var kjølnet, tog han med Iver fat paa forskjellige litterære Arbejder, der for deres Tid vare ganske brugbare. Hans bekendteste Værk er den „Bibelske Concordants“ i tre Dele 1748—49, bestemt til at vejlede Præster ved Bibelens Benyttelse, og Udgivelsen af dette Værk blev ganske særdeles begunstiget af Regjeringen, da det blev paalagt alle Bisperne at anbefale det til Stiftets Præster ved et fgl. Reskript af 3 Mai 1749, hvori det tillige hedder, at denne Concordants vilde kunne bruges, selv naar den forventede nye Bibeloversættelse udkom, en Bemærkning, der minder om, at Bibelcommissionen endnu bestandig forsatte sit Arbejde. — Uagtet saaledes i det Hele neppe nogen pietistisk Præst havde Grund til at beklage sig over Tilfidsættelse, saa var det dog alle vitterligt, at deres Indflydelse ved Hove nu var forbi, og derved fik deres mange Modstandere Mod og Veilighed til at træde dristigere frem. Mellem disse var som ovenfor bemærket ogsaa Biskop Hersleb, der lige fra den Tid af han var han kaldet til Kjøbenhavn, følte sig utilfreds med Hospartiet, og navnlig var han altid uenig med Kirke-Collegiet, hvorpaa den foregaaende Skildring af dette Collegiums Forhandlinger har viist flere Exempler. Neppe havde Collegiet ved Kongens Død mistet sin Støtte, førend Hersleb gav sin Harmes Lusk en Skrivelse til Frederik V, der er affattet i den Hersleb egne sarkastiske bidende Tone, og hvori han uden ringeste Skaansel bedømmer ja fordømmer de Mænd, der ifte

besøge ham^{*)}. Han vil have Collegiets Oprettelse og hele Biskopskab betragtet som et underfundigt Spil af Enkelte, der havde lyst til at gjøre deres Mening gjældende og gjerne vilde hjælpe deres gode Venner, uden i mindste Raade at tænke, at hvad der besøgte hine Enkelte som hvad der samfandt den hele Foranstaltning var en bybere aandelig Qvæm, ligesom det heller ikke var deres private Venner, de søgte at fremhjælpe, men dem, hos hvem de fandt en aandelig Samfundning, og ved hvem de derfor meente den bestilte Gjæmning bedst kunde udføres. Om end derfor de enkelte Meningsgjæringer, Bisoppen paaberaabte sig, vistnok ere værdelige og lovordige, saa ere de dog skildrede paa en saadan Maade, at de kun kunne betragtes som et Indlæg fra hans Side, og Skrivelsen maa i det Hele benyttes med nogen Børforsomhed, hvor det kommer an paa at give en nøjagtig Fremstilling. Det kunde vel være tvivlsomt, om denne Skrivelse nogensinde er kommen Kongen i Hænde^{**)}; men vist er det derimod, at den ikke ligefrem opnaaede sit Maal, da Collegiet vedblev som hidtil og vedblev at bestaae af de samme Medlemmer. Derimod udfører dets Aften, at Herleb har fuldfornemmet Ret, naar han skildrer dets daværende Tilstand saaledes: „Hovedting komme ikke mere for; thi vi ere alle saa dristige mere; dem vise vi enten fra os eller lade dem ligge... Vi passe nu istaan paa, at os kan gjøres sitlige og underdanige Rapportter fra Bisperne, hvad de gjøre, hvordan de visiter, og at de kan spørge sig for i Bagateller, naar en lidet Casus indtræder, hvilken Bisperne burde være

*) Denne Skrivelse er fuldstændig meddeelt i 3. Røllers Aebel. Bül. V S. 146-81.

***) Denne Tvivl er foranlediget ved, at jeg ingensteds i Breve eller deel. har fundet denne Klage omtalt.

at afholde sig fra slige Ting. Nu var det ham ikke gø-
mueligt at blive i Embedet; han søgte og erholdt en Udnæv-
telse som Inspecteur over de lutherisk-evangeliske Brodermenigha-
der i Preussen, og nedlagde derpaa sit Embede, uden at de
Lovens hele Strængthed blev anvendt imod ham, da han
efter speciel kongelig Bevilling fik Lov til at beholde sit
Eiendom ubestaaret*). Hans Ven og Kollega Scherf
blev derimod i Embedet og samlede gjerne alle Herrnhutter
fjendene i Byen til sig, uden at der fra Regjeringens Side
blev lagt ham nogen Hindringer i Veien. Som det gjaldt
Kjøbenhavn, gif det ogsaa andensteds i Landet. I Hal-
borg Stift fulgte Mag. Andreas Pangaard og hans Svoger
Krogstrup Berners Exempel; begge nedlagde som de
der frivillig deres Embeder og gif til Herrnhut (1749)
og ubestrikt vilde man kunne nævne flere, naar man
kjendte Præsterne i de forskjellige Egne. Men om end
af de ivrigste traadte fra, saa bleve der dog Mange tilbage
der i Stilhed nærede et venligt Sind mod Brodermenigheden
og som hemmelig bevarede et aandeligt Samfund. med
En ganske mærkelig Frugt af denne Opvækkelse i
Landet er Jæren for Udbredelsen af Bibelen og andre
Dydegselskrifter. I Ulstrup og Gunderslev Sogne i
Stift funderede Præsten Thomas Lillelund et Legat, som
enhver Gaard i begge Sogne skulde forsynes med
bet**). Af langt større Omfang var det sistnævnte
legat, stiftet ved Testamente af 17 Jan. 1749 af en Kjøbmand
i Høbro Laurids Christensen Stistrup og hans Kon-

*) Gentil Berners Vita og Fata S. 137-48.

***) Dydegselskrifter om Præsterne i Halborg Stift. Kalkse Ent. 4.

****) Thomas Lillelund, Danmarks Kirkehistorie S. 208. Ent-
brev S. 5.

nyere Aar; men ved forekommende Benlighed vandt han snart alle for sig, og var vel stillet til at forlige de endnu alle stærke Modsatninger i Kjøbenhavn.

Tonen paa alle Prædikestole vedblev vistnok i alle disse Aar at være afgjort pietistisk, ja den var det maaffet endnu i højere Grad end i Christian VI's Tid, saalænge de Mænd vare i Biskopskab, der af ham vare kaldede til Embedet; men de pietistiske Prædiker formaadede ikke i Kængden at lupte naar Tilhørere til sig. Deres Tale skulde flyde af Mandens sic Drift uden al Kunst og Forberedelse, men allerede Pontoppidan klager over, at man da for at undgaae de forrige Tidens kunstlede Sprog talte alfor dagligdags og skodesløst, uden Orden og Sammenhæng^{*)}, og Biskop H. A. Drorson i sine gjentagte den samme Anse, naar han i et Synodal-Ronitum alvorligt formaner alle især unge Prædikanter til ikke at gaae usforberedte paa Prædikestolen som Mange havde for Stid^{**)}. I Kjøbenhavn berømmedes gjerne Biskop Herseb som den ypperste Prædikant, og Suhm giver ham det Bidnesbyrd, at han „besad en saa ugemeen legemlig Belæsenhed, saa mig synes deri aldrig at have seet eller hørt hans Lige“^{***)}. Hans trykte Prædikener, der udkom samlede efter hans Død 1759, bekræfte vel tildeels dette Bidnesbyrd og bleve længe flittig læste, men de bære dog for meget Spor af de forrige Tidens Konstleri til at de egentlig kunne hævregues blandt de udmærkede Arbejder. Evald, der ogsaa en Tidlang horte mellem de meget yndede Prædikanter, udgav under Navn af „Det gamle og det nye Testaments Harmoni“ i fem Bind 1744—50 en vidtloftig Samling,

*) G. Pontoppidan, Coll. past. practicum. S. 189.

**) Synodal-Ronita i Hebegaard's Kirkeret (Om Lovens anden Bog). Kbh 1776. II. S. 1479.

***) Suhm, Samlede Skrifter. X. S. 29.

tiltraf sig hertillands kun uden Dymærksomhed blandt Theologerne, og det endstjøndt vore Historikere fastede sig med en saadan Iver over Kritiken i deres Fag, at det næsten lod til som al Historiefkrivning skulde gaae op deri. Det ganske Stridespørgsmaal om Bealtegnene i G. T. skulde ansees for medindbefattede i Inspirationen, hvilket Sveitseren Capelli først havde bragt paa Bane, og som omtrent vilde sig det samme som om Bibeltexten i sin daværende Form i G. og alt skulde betragtes som usforbederlig, blev i Almindelighed af alle orthodoxe Theologer dengang besvaret bekræftende; og det er i den Henseende ganske mærkeligt, hvad Suhm fortæller, at Orientalisten Markus Boldise paa hans Forespørgsel, hvilken Mening han gav Medhold, svarede, at Capelli uden Tvivl havde Ret, „men det turde man ikke sigt hævde“*), uden at man dog mærker til, at han videre indlød sig paa Consequenserne af denne Indrømmelse. Bengel var den første navnkundige tyske Theolog, der indlød sig paa Textkritiken, og hans Anseelse betog Kjøbenhavns Theologer al Betænkning ved denne Sag. Derfor skulde Bibelcommissionen lægge Bengel's Udgave af det N. T. til Grund for sit Arbejde efter kongelig Ordre, uden at dennes Forhold til den reciperede Text med et Ord blev omtalt fra nogen Side. — Langt mere end de kritiske Spørgsmaal vandt derimod den tyske Philosophie, den Leibnitz-wolfske, Indgang hertillands, og det saaledes at den i nogle Aar næsten blev enderraadende. Det vedkommer os ikke her at give en esoterisk Udvikling af denne Skoles Principer, medens vi derimod maa dvæle ved dens Indvirkning paa den almindelige Bidskabelighed og forneimelig paa Theologien.

Det er denne Skoles Særkjende overalt at anvende en

*) Suhm, Samlede Skrifter. X. S. 24.

deducerende Methode, der støtter sig til de urgyædelige reent logiske Grundsaetninger, Wolf havde opstillet, og af hvilke især principium rationis sufficientis var den frugtbareste, der hyppigst kunde finde Andendelse. Af denne Stræben efter Klarhed og Lydelighed fulgte ogsaa, at de Mænd, der tilhørte denne Retning, gjerne betjente sig af Modermaalet i alle videnskabelige Undersøgelser, og arbejdede i den Henseende Haand i Haand med de kritiske Historieforskere af den nordiske Skole, skjøndt de fleste af disse slet ikke søgte noget Sand til at indlade sig paa de philosophiske Spørgsmaal. I religiøs Henseende var det dem om at gjøre at tale saaledes, at Menigmand kunde forstaae deres Bevisførelser; dette var allerede Princip hos dem, men det var ogsaa bleven en Nødvendighed. I tidligere Tid pleiede den orthodoxe polemiske Theologie med usfortøden Iver at bekæmpe alle mulige Hæresier; men det var en Polemik, der fornemmelig kun blev tævet for Systemets Fuldstændigheds Skyld, uden Hensyn til om det virkelig var i Folket selv Anledning til at bekæmpe de omtvistede Bidsførelser. Theologer og Præster af den wulffiske Skole indlode sig aldeles ikke paa en saadan almindelig Polemik; der var kun een Fjende, som de bestandig beslempe, og det var Fritænkerne, endskjøndt dog paa den anden Side disse netop vare deres egne Landsfrænder, da de sædvanlig søgte at godtgjøre deres Paastande ved at støtte sig til de samme uroffelige Grundsaetninger. Denne Dødelighed i Philosophiens Anvendelse i Forhold til Christendommen, at den nemlig brugtes baade til Forsvar og til Angreb, som vi have seet hos vore Dages Hegelianer, møde vi ogsaa hos Theologerne af den wulffiske Skole, at nemlig Nogle paastode i denne Philosophie at have fundet den grundigste Naade til at godtgjøre Christendommens Fornuftighed, mens andre derimod paastode, at den Fornuftighed, der ude-

luffende holdt sig til Systemets Consequens, var i Modsigelse med de christelige Grundlærdomme. Et almindeligt Særkjende for den wolfiske Theologi er det, at den fortrinsviis tvæxer med Interestse ved Behandlingen af den naturlige Religion for her at anvende sin deducerende Methode og udaf de uroffelige Grundsandheder at godtgjøre Guds Tilværelse og Styrelse af Verden, Sjælens Væsen, dens Tilblivelsesmaade og Udødelighedshaab. Dermed skal ikke være sagt, at den var ligegyldig ved de særlig christelige Lærdomme; men naar den havde deduceret Mueligheden af en særegen Aabenbaring og godtgjort, at en saadan var virkelig givet i den hell. Skrift, saa fremsatte man Aabenbaringens Lærdomme som hvilende paa Skriftens Autoritet, uden her at finde Anvendelse for sin philosophiske Methode, og derfor uden at behandle dem med synderligt Liv og Interestse. Dog gjælder dette naturligtviis kun Skolens høire Side, medens den venstre eller Fritænkende enten ikke kunde komme til at begribe Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed udaf de uroffelige Sandheder, og at saa bleve Atheister og Materialister, eller om de ogsaa lod disse Argumenter gjælde, dog ikke vilde gaae videre og erkjende Mueligheden og Nødvendigheden af en særegen Aabenbaring. Ved Siden af den naturlige Theologi var Moralens det Gebeet, hvor de Alle bevægede sig med storst Frihed, og idet de gif ud fra det af Wolf opstillede øverste Moralprincip: „perfice te ipsum“ „stræb efter Fuldkommenhed“, var der Leilighed til at gjennemføre hele Systemet i mangfoldige Afstygninger, ligesaa dem, der nærmede sig Pietismens fortærende Bødselkamp, til dem der prædikede en materialistisk Lyfsalighedslære.

Allerede dette korte Overblik vil vise os, i hvilket Forhold den wolfiske Skoles Fostersonner staaer til den tidligere Udvikling; Tankegangen er i det Hele væsentlig den samme som

den; Holberg stadig førte Ordet for, men der er her en
 større Beskræftelse efter at bringe det altsammen i systematisk
 Sammenhæng, hvad Holberg kun leilighedsvis udtalte som
 sin individuelle Mening, og denne Beskræftelse er af Betydning
 for, fordi det var ved denne stærkt bevistende Methode den
 skaffede sig Indgang paa Højskolerne og gennemtrængte
 den almindelige Dannelse. Det var derfor ikke blot ved
 Theatret Holberg fik Strømmen med sig paa sine gamle
 Dage; det var i det Hele under gunstigere Forhold, han
 fortsatte med den samme utrættelige Glid, der havde ud-
 mærket ham i hele hans Liv, sin Forfatter-Virksomhed til
 sin Død (d. 27 Jan. 1754). Navnlig indeholde hans
 „Epistler“, der udkom i fem Bind 1748—51, mange en-
 lekte Oplysninger om hans Tankegang, endstjondt han her
 egentlig ikke vilde befatte sig med theologiske Emner. Som
 Holbergs talentfulde Discipel, der videre udviklede hans mo-
 rals-praktiske Philosophie, nævner man gjerne Mag. Fred.
 Christ. Eilshøw, hvis Forfatter-Virksomhed falder mellem
 Aarene 1743 og 50. Dog vil man aldrig hos ham, som
 saa ofte hos Holberg, finde Metaphysiken haanlig omtalt;
 tværtimod han indlader sig ikke sjælden, og det med Talent
 og Dygtighed, paa reent metaphysiske Undersøgelser, og man
 ser heraf, hvor let Holbergs praktiske Tankegang lod sig for-
 ene med den Leibniz-wolffiske Philosophie, hvis varme Tilhæn-
 ger Eilshøw var, om han end i Enkeltheder afviger fra sine
 store Læremestere. Eilshøw behandlede Sproget i sine Af-
 handlinger med en særdeles Omhyggelighed, og mange philo-
 sophiske Udtryk, der nu ere blevene os mundværkelige, har han
 først møntet og sat i Omløb*). Endstjondt man rigtignof

*) Fr. Chr. Eilshøw, De scientiis lingva vernacula docendis
 cum specimine terminologia vernaculæ. Disp. I. II. Hafniae 1747.

Mænd til at kunne afgjøre*). — Det er ogsaa let foreståeligt, at et Collegium indrettet som dette, skøndt det en Tid besad overordentlig Indflydelse, dog kunde blive en saadan Ubetrydelse; da dets Indflydelse alene beroede paa Kongens personlige Tillid. De omtalte Rapporter fra Bisperne indsendtes altsaa dog en Stund endnu, men de indeholdt sædvanlig kun en kort Underretning om, at det Intet mærkeligt var forefaldet. Ved Aaret 1753 ophørte ogsaa disse ganske, og det er da kun ved ganske enkelte Leiligheder man endnu mindes om dets Tilværelse. — At dertimod Biskop Petrich i denne Konges Tid besad Indflydelse ved Hove, viste sig ogsaa derved, at han fik sig sin Svigersøn, Biskop Havnæs, der var kommen fra Thronhjem til Kjøbenhavn for at søge hans Datter, abjureret i Embedet med Tilfugt om at blive hans eventuelle Eftermand (1748), saa at der indtil Kerlebs Død i sit 69 Aar vare tvende fungerende Biskopper i Sjælland. Ludvig Harboe var isærligt en særdeles dygtig Mand; i videnskabelig Henseende besad han grundige Kundskaber i den ældre danske Kirkehistorie, og paa forskjellige Maader havde han lagt sin Dygtighed for Dagen som Høflig Selskabsmand; deels nemlig som overordentlig General-Post-Inspektør for Jøland i Aarene 1741—45, i hvilke Aar han stiftig bereiste Den og indlagde sig store Fortjenester ved Ordningen af dens Kirke- og Skolevæsen; deels som Biskop i Thronhjem, hvor han benyttede de saa Aar, han udfyldte dette Embede, til at foretage en Visitationsreise paa 300 Mil til Finnmarks yderste Grændse. Desuagtet kunde Mange dog ikke finde sig i, at han blev Sjællands Biskop, især fordi de sig over hans unge Alder**, da han nemlig kun var syv

*) J. Nøller, Theol. Tidsskrift. V S. 181-82.

***) Sæhm, Samlede Skrifter. X. S. 27.

rettype Mær; men ved forekommende Benlighed vandt han snart alle for sig, og var vel flittet til at forlige de endnu altid stærke Modsatninger i Kjøbenhavn.

Tonen paa alle Prædikestole vedblev vistnok i alle disse Mær at være afgjort pietistisk, ja den var det maaskee endnu i højere Grad end i Christian VI's Tid, saalænge de Mænd vare i Virksomhed, der af ham vare kaldede til Embedet; men de pietistiske Præster formaade ikke i Længden at knytte deres Tilhørere til sig. Deres Tale skulde flyde af Mandens frie Drift uden al Kunst og Forberedelse, men allerede Pontoppidan klager over, at man da for at undgaae de forrige Tidens kumflede Sprog talte altfor dagligdags og flødesløst, uden Orden og Sammenhæng^{*)}, og Biskop H. A. Brorson i Ribe gjentager den samme Anse, naar han i et Synodal-Monitum alvorligt formaner alle især unge Prædikanter til ikke at gaae uforberedte paa Prædikestolen som Mønge havde for Stil^{**)}. I Kjøbenhavn berømmedes gjerne Biskop H. S. Lebe som den ypperste Prædikant, og Suhm giver ham det Bidnesbyrd, at han „besad en saa ugemeen legemlig Belæsenhed, saa mig synes deri aldrig at have seet eller hørt hans Lige“^{***)}. Hans trykte Prædikener, der udkom samlede efter hans Død 1759, bekræfte vel tildeels dette Bidnesbyrd og bløde længe flittig læste, men de bære dog for meget Spor af de forrige Tidens Konstleri til at de egentlig kunne høresgnes blandt de udmærkede Arbejder. Ewald, der ogsaa en Tidlang horte mellem de megest yndede Prædikanter, udgav under Navn af „Det gamle og det nye Testaments Harmoni“ i fem Bind 1744—50 en vidtløftig Samling,

*) E. Pontoppidan, Coll. past. practicum. S. 189.

***) Synodal-Monita i Hedegaard's Kirkeret (Om Lovens anden Bog). Kbh. 1775. II. S. 1479.

***) Suhm, Samlede Skrifter. X. S. 86.

der egentlig indeholder fem fuldstændige Postiller; det er et Forsøg paa at forklare alle de messianske Steder i *Gl. Test.* i Sammenhæng med den nye Testaments Lert, og man kan heller ikke ved disse Prædikener klage over Mangel paa Fid og Omhyggelighed i Uarbejdelsen, men isørigt hore de meget til de heldigste, Ewald har holdt.

I Slesvig søselsatte Geistligheden sig bestandig med at bringe Kirkebøgerne i Orden, uden dog at kunne komme til noget endeligt Resultat, og i det Hele havde denne Sædvanelse ikke mere den Betydning for den kirkelige Udvikling, som i Christian VI's Tid. Forhandlingerne om et nyt Ritual kom vel for det første afbrudte, men desto ivrigere arbejdede man paa at faae en ny Psalmebog. Den tønderste, som Præsident Schrader havde samlet for de tydske Menigheder 1731, og som havde vundet temmelig Udbredelse, skulde lægges til Grund for den nye almindelige Psalmebog, men man fandt, at „den indeholdt utydelige ja mod de symboliske Bogstavelige Psalmer“^{*)}, hvilket uden tvivl er at forstaae som en Opposition mod den herskende pietistiske Tone, men eftersom det var Hensigten, blev den rigtignok ikke opnaaet. Indtil den Tid gif der Tid hen; Conrad døde 1747, og hans Efterfølger stod ledigt i 10 Aar, indtil Jer. Hreb. Neuf blev hans Efterfølger, og endnu bestandig krydsede de samme Forslag. Endelig kom den autoriserede Psalmebog f.æ. 1752, men den var omtrent i Et og Alt et Dptryk af den tønderste. Den med var altsaa ikke meget vundet, og det kan ikke undre, at den endnu ikke var fuldstændig indført, førend man allena tænkte paa at faae den afløst af en anden, der bedre kunde mede med Tidens vrelende Smag.

*) Schullins Brev til Kirke-Collegiet af 25 Febr. 1747 blandt Collegiets Aetel i Archivet.

Doverhovedet fortsatte sig i det Skulte bestandig den ligtløse Sjæring; men i en anden Retning end den, de fanatiske Sværmere var staaet ind paa. „Hvor Separatisternes slud op, der har Deister og Fritænkere taget ved, for at føre verdommen og Læterne i Foragt,“ bemærker Vellestad i Slutningen af sin Kirkehistorie; men disse Fritænkere, som nu alledøge omtales og bekæmpes, traadte ikke saa højt frem, og derfor er det vanskelig at lære dem nøjere at kende. I Christian VI's Tid bleve de sædvanlig overseete ved siden af de fanatiske Sværmere, men dog blev det ogsaa røngang ved forskjellige Leiligheder bemærket, at der fandtes Ideer i Landet, der „høvede den bekendte Edelmanns Prinsper“. Denne Joh. Chr. Edelmann, der af alle Dypakter lev betragtet med Øru som Gudsbespottelsens værste Foster, er en i den Tid meget bekendt tydsk Forfatter; sin Ungdom havde han tilbragt i Herrnhut og „havde der ladet sig trække omkring som en anden Nar af Broder Ludvig“, men med Alderen var han bleven en afgjort Fritænkter, og uden tvivl er det gaaet Rangfolbige som ham, at Fritænkteriet som en efterhaanden som Sværmeriets Hede fordampede. Dog er det vistnok ikke saameget mellem Almuen som mellem de anvede-Klasser vi maa søge den nye Dypnings Benner, a den tildeels blev vakt og næret af Tidens Philosophie. Derfor var den leidnithavolfsiste Philosophie, der egentlig udvæde sig samtidig med Pietismen, mistænkt ja affhyet af alle Dypakter, og skøndt den nok havde adskillige Benner her i Landet allerede i Christian VI's Tid, forholdt disse sig den ang ganske tause. Det er derfor en anden Retning i Tidens Udsvilling, der nu kommer frem, en Retning, der endnu mere end Pietismen levede bort fra Kirkens Verdomme og Skikke.

De kritiske Undersøgelser af Bibeltexten, der bleve drevne med saamegen Iver paa de engelske og hollandske Østindier,

for „næmmelig orthodox“; skøndt han dog allerede dengang var staaet ind paa den Retning, han senere dristigere forvalgte. I sit første Skrift „Versuch wie ferne die Philosophie zur Freigeisterei verführe“ Kbh 1753, hvori han altsaa behandler et af Tidens Yndlingsemner, viser han sig allerede deri noget forskjellig fra Goisse og Andre af denne Skole, at han ikke med samme Sikkerhed tør paastaae Fornuftlærdommenes nødvendige Overensstemmelse med Christendommen; han kommer nemlig til det Resultat, at „Sandsynlighedsbeviset og den moralske Visdom ere de eneste, som med Grund kunne anvendes for den christelige Religion“. Rigtignok misbilliger han, at Philosopherne sædvanlig lade haant om Sandsynlighedsbeviset og forlange Demonstrationer; han klager over, at man af Demonstreersyge ofte har skadet Sagen ved at fremføre falske Grunde; men for at forstaae Basedov's sande Mening maa vi fornemmelig lægge Mærke til Paastandens negative Indhold, at de christelige Lærdomme ikke fyldestgjørende lade sig forsvare ved Fornuftgrunde, og videre turde han neppe endnu offentlig udtale sig paa Prent. I sit mundtlige Foredrag og i sine private Samtaler lagde han derimod langt mindre Vaand paa sin Tunge, og han kunde det, fordi man sædvanlig kun havde et skarpt Die med Fanatikerne, og for den sædvanlige pietistiske Separatisme maatte hans hele Levemaade let friskende ham, da hans Vandel, som hans Levnetsbeskriver ironisk bemærker, kun altsor meget smagte af den gamle Orthodoxi. Han blev ansat som Professor i Moral, de skønne Videnskaber og det tydske Sprog, men nogle Aar derefter blev det endog udtrykkelig paalagt ham ogsaa at holde theologiske Forelæsninger, hvormed hans mægtige Belyndere neppe kunde have anden Hensigt end at bruge Basedov til i Smug at undergrave det gamle ortho-

reducerende Methode, der støtter sig til de usyggelige reent ogiſte Grundſætninger, Wolf havde opſtillet, og af hvilke ſet principium rationis ſufficientis var den frugtbareſte, er hyppigſt funde ſeede Andrebelle. Af denne Stræben efter Klarhed og Tydelighed fulgte ogsaa, at de Mænd, der tiljorte denne Retning, gjerne bejente ſig af Modersmaalet i alle videnskabelige Underſøgelſer, og arbejdede i den Hensende Haand i Haand med de kritiſke Hiſtorieforſtere af den nordiſke Skole, ſjoudt de fleſte af diſe ſlet ikke ſotte noget Kalb til at indlade ſig paa de philoſophiſke Spørgsmaal. I religiøs Hensende var det dem om at gjøre at tale ſaaledes, at Menigmand kunde forſtaa deres Beviisførelſer; dette var aldeels Princip hos dem, men det var ogsaa bleven en Nødvendighed. I tidligere Tid pleiede den orthodor polemiske Theologie med uførtroden Iver at bekæmpe alle mulige Hærefter; men det var en Polemik, der fornemmelig kun blev drevet for Systemets Fuldstændigheds Skyld, uden Henſyn til om der virkelig var i Folket ſelv Anledning til at bekæmpe de omviftede Bildførelſer. Theologer og Præſter af den wulffske Skole indløde ſig aldeels ikke paa en ſaadan almindelig Polemik; der var kun een Hjende, ſom de beſtändig bekæmpede, og det var Kritikerne, endſjoudt dog paa den anden Side diſe netop vare deres egne Landsfrænder, da de ſædvanlig ſogte at godtgjøre deres Paafande ved at støtte ſig til de ſamme uroffelige Grundſandheder. Denne Dødelighed i Philoſophiens Anvendelse i Forhold til Chriſtendommen, at den nemlig brugtes baade til Forſvar og til Angreb, ſom vi have ſet hos vore Dages Hegelianer, møde vi ogsaa hos Theologerne af den wulffske Skole, at nemlig Nogle paafode i denne Philoſophie at have fundet den gruntigſte Raade til at godtgjøre Chriſtendommens Fornuftighed, mens Andre dertimod paafode, at den Fornuftighed, der ude-

ner og Smaafrister han havde udgivet i tydsk Oversættelse, og søgte nu som Prædikant efter bedste Evne at efterligne denne glimrende Taler i oratorisk Glæde og Pathos. En saadan Prædikemaade, der lagde an paa at røre Tilhørerne ved gribende Taler, var endnu sjælden i Tydskland og aldeles ukendt her, hvorfor den heller ikke forseilede sin Virkning. Vel forbleve begge, Cramer saavel som Klopstock, fuldkommen fremmede for den egentlig danske Befolkning; men desto større var deres Anseelse fornemmelig i den Kreds af tydske Familier, der samlede sig omkring Bernstorff, og blandt de Mange, der gjerne vilde efterligne den fine tydske Tone. Cramer forsøgte sig ogsaa med Held som Psalmedigter i Klopstock's Maneer, og begge bleve Hovedmændene i det 1759 stiftede „Selskab for de skønne Videnskaber“, der trolig stræbte at omplante, hvad man har kaldt den seraphiske Poesie, paa dansk Grund, og derved fik en ikke ringe Indflydelse paa Samtidens Smag. Bringe vi nu disse Mænds Virksomhed i Forbindelse med, hvad der tidligere er sagt om de wolfiske Philosopher, saa laae altsaa den Fare nær, at eenfoldig, hjertelig Christendom skulde glemmes over philosophiske Demonstrationer, eller over prunkende Vers og Taler.

Paa den administrative Forvaltning af Kirkesager synes det som Biskop Herøleb havde den største Indflydelse, saalænge han levede, idetmindste gienfinde vi hans Omstøtelse i flere af de Smaaforandringer, der bleve foretagne. Det var saaledes hans Omstøtelse, at der maatte overtrages Bisperne Myndighed til at fæste forargelige eller ubetydelige Processer mellem Præster*), og dertil sigtede Reskr. af 20 Febr. 1750, hvorved Bisperne i slige Tilfælde fik Magt til at mulkttere Præster efter eget Skjøn indtil 5 Rbd. Det var Herøleb,

*) J. Møller, Theol. Bibl. V. S. 180 fgd.

1; Holberg stadig førte Ordet for, men der er her en
 ure Befrættelse efter at bringe det altsammen i systematisk
 sammenhæng; hvad Holberg kun leilighedsvis udtalte som
 indfødelelle Mening, og denne Befrættelse er af Bigtige
 d, fordi det var ved denne stærkt beviseende Methode den
 ffrde sig Indgang paa Høifolerne og gjenemtrængte
 a almindelige Dannelse. Det var derfor ikke blot ved
 heatret Holberg fik Strømmen med sig paa sine gamle
 age; det var i det Hele under gunstigere Forhold, han
 nsatte med den samme utrættelige Flid, der havde ud-
 rretet ham i hele hans Liv, sin Forfatter Virksomhed til
 i Død (d. 27 Jan. 1754). Navnlig indeholde hans
 Epistler*, der udkom i fem Bind 1748—54, mange en-
 ke Oplysninger om hans Tankegang, endstjoudt han her
 entlig ikke vilde befatte sig med theologiske Emner. Som
 olbergs talensfulde Discipel, der videre udviklede hans mo-
 lf-praktiske Philosophie, nævner man gjerne Mag. Fred.
 hrift. Eilshøw, hvis Forfatter-Virksomhed falder mellem
 arene 1743 og 50. Dog vil man aldrig hos ham, som
 a ofte hos Holberg, finde Metaphysiken haanlig omtalt;
 ærtimod han indlader sig ikke sjælden, og det med Talent
 i Dygtighed, paa reent metaphysiske Undersøgelser, og man
 er heraf, hvor let Holbergs praktiske Tankegang lod sig fore-
 ie med den Leibniz-wolfiske Philosophie, hvis varme Tilhæm-
 r Eilshøw var, om han end i Enkeltheder afviger fra sine
 re Læremestere. Eilshøw behandlede Sproget i sine Af-
 indlinger med en særdeles Omhyggelighed, og mange philo-
 sphiske Udtryk, der nu ere blevene os mundværdige, har han
 rst møntet og sat i Omlob*). Endstjoudt man rigtignof

*) Fr. Chr. Eilshøw, De scientiis lingua vernacula docendis
 in appropinquo terminologia vernacula. Disp. I. II. Hafnia 1747.

maatte have ønsket, at han ved at gjøre det havde været mere fortrolig med Sprogets ægte Kjerne, saa hører han dog uden Sammenligning til de heldigste blandt vore mangt opvandede, philosophiske Sprogforbedrere. Eilschow's bedst deligste Værk er hans »Philosophiske Breve om adskillige og nyttige Ting« 1748, hvori han ogsaa mellem meget andet udtaler det Forhold til Christendommen, som de wolfiske Theologer senere søgte at have. Han anerkjender villig Bibelen's Autoritet; »thi Fornuft som Fornuft, det er Indsigt i Sandhedens Sammenhæng, kan umueligt faae i Strid med den evige ubedragelige Sandhed, som har givet os Fornuften og Bibelen« *); ligeledes afviser han bestemt sin Lands Lærere og forekaster dem ikke at have grebet den sande Frihed for Tænkningen: »Jeg holder ikke den Formaning for unyttig, om Noget vilde opmuntre dem til at blive sande Fritænkere eller Rettænkende. Seer Ider engang om, vilde jeg sige til dem, saa skal I blive de Lærere varre, med hvilke Ederes Forstand er bunden, hvormeget den end pranger mod sin Frihed... Alt det, som I sætte mod Guds Forsyn og hans Dyrkelse, har sin Oprindelse af Ederes Eysers moralske Trældom. En sund Fornuft har ligesaa lidt søgt Eder, at Verden regjeres af en Slumpelykke, som at Kiøbenhavn er blevet bygget af en Hvirvelvind« **). Eilschow døde i et meget ung Alder af Smaasopper 1750, og skjøndt han i levende Live havde modt endel Modstand især for sine Sprogforbedringer, blev dog hans tidlige Død almindelig vel klaget ***).

Med Universitetet kom den demonstrerende Theolog (sæd

*) Eilschow, Philosophiske Breve. S. 68.

***) Smitts S. 131.

***) Hans Levnet i Ddin Wolfs Historiske Ordbog V. S. 290-292.

høste været Compagniets Eiendom, blev der ved Fred. af 3 Febr. 1755 taget Bestemmelser angaaende de derværende Slavers Omvendelse. Missionscollegiet skulde i det Diemed faae et tilstrækkeligt Antal dygtige Mænd over til hine Der, som skulde undervise Slaverne i Christendommen, uden at der dog maatte anvendes nogen Træng imod dem; det vil da sige, at det maatte staae enhver Neger frit for, om han vilde antage Troen eller ikke, men alle Slaveborn skulde døbes strax efter Fødselen ligesom fødte Christenborn og derpaa undervises af de udsendte Missionærer*). Collegiet udvalgte ogsaa tre Personer til dette Hverv; men ved en anden Keilighed saae vi den Underretning, at „de to af disse vare bekendte som ubuelige, lidertlige, næsevisse Knægter, af hvilke den ene blev rejceret til Attestats, den anden til Bispeeramen, saa at der kun gif een Missionarius afsted istedetfor tre“**). Imidlertid lod man det ikke blive ved det første Forsøg, og efterat General-Kirke-Inspections-Collegiet var taget paa Raad med, udsendtes der 1757 ti Katecheter, der fordeeltes paa de tre Der, og som skulde arbejde i god Forstaaelse med den tidligere anlagte herrnhuttiske Mission***). Frengangsmaaden var vistnok i det Hele altsaa den, at alle Negerborn, der fødtes paa Colouierne, døbtes og undervistes da saagodt det vilde gaae af de tilsendte Katecheter. — Ogsaa den grønlandske Mission erholdt i disse og de paaafølgende Aar betydelig extensiv Udvidelse, derved at der nærmest for Handels Skyld oprettedes altid flere Stationer; men disses dobbelte Hensigt havde ingen gavnlig Indflydelse paa Missionen. Det var nemlig en Bestemmelse, at alle døbte Grønlændere

*) Lorc, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte. I. S. 46-52.

***) Eshn, Samlede Skrifter, XV. S. 204.

****) Lorc, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte. II. S. 98.

da det efter Forf.'s Formening var en falsk Indbildning der kunde være Strid mellem Fornuft og Christendom, hver redelig Tivler maatte ved at prøve de her fra overbevisende Grunde lade sig overtøye om Aabenbar Sandhed. Der indløb imidlertid ingen Indsigelser fra tænkterne, og de enkelte Breve, der tilfillede Forf., indlenten Forsikringer om, at Bedkommende nu sølte sig fulmen overbeviste, eller de angik kun Formen for Fremstil Det var Forf.'s Hensigt, naar Skriftet blev fuldført, igi de samlede Blade at give et fuldstændigt theologisk E paa Dansk; men Udgivelsesmaaden viste sig ikke hensigt sig, da de løse Blade let kunde forkomme, og den sidste deel, der affluttede Systemet, udkom derfor paa eenge Bogen er i det Hele skreven med Talent; man mærker Forf. har tilegnet sig den philosophiske Skoledannelse, Udviklingen er i det Hele klar og tydelig, om den end lider den uendelige Udtykning af Stoffet, som Methoden fo for at opfylde de logiske Fordringer.

Endnu langt stærkere end ved Universitetet raadede wolkfste Philosophi paa det nylig oprettede Akademi i Den theologiske Lærerspost var her overdraget Dyens E præst Peter von Haven, der har givet Frugten af sine læsninger i et Værk, betitlet „En Theologi“ 1758, skulde være en Slags Encyclopædi og, give et kort Di over den hele Videnskab. Bogen er inddeelt i tre hvoraf den første behandler den historiske, den ander dogmatiske og den tredie den moralske Deel; man u heelt igiennem Forf.'s Bestræbelse efter at bruge A philosophiske Taleprog; men Bogen er isøvrigt kun et u

*) Bogen hører af den Grund til de literære Ejselbenheder findes der paa Universitetets Bibliotheket et fuldstændigt Exempla

ikke Selskab eller Handlende kun var meget lille, blev for-
lagt eller opgivet 1779.

Frederik V's Regjering er i aandelig Henseende en Over-
gangs-tilstand, hvor forskjellige Tanter og Anstuelser bryde frem
og kynde hinanden, uden at nogen af dem endnu formaar
at føre til noget fast Resultat. Saaledes fandt ogsaa Stu-
det af Naturvidenskaberne enefelte varme Talsmand, hvilken
brøgeffe mærkeligt nok ikke udgik Syd fra, men nord fra, og
det var Erik Pontoppidan, da han 1755 blev kaldet fra
Bergen tilbage til Kjøbenhavn, der først bragte den Sag paa
Bane. Medens han var Biskop i Bergen, stod den navn-
værdige Carl Klunz i sin fulde Manddomskraft, og havde
at i hele Sverige en hidtil ukjendt Opmærksomhed for Na-
turen, især Planteverdenen. Denne Begejstring udbredte sig
ogsaa til Norge. En norsk Præst Hans Strom, der siden i
den Sag vandt et Navn i Literaturen, blev som han selv
siger, efterat han tidligere havde sysselsat sig med Huusbesøg
i det, greben af en saadan Enthusiasme for dette Studium,
at han tidligere aldrig havde følt Nødvendighed til, og han van-
de nu bestandig om i Bjerge og Dale for at forsøge sin
Indsigt ^{*)}. Et modtagelig som Pontoppidan var for alle
nye Indtryk, havde den samme Interessee ogsaa grebet ham,
og bragt ham ind paa Studier, der før havde ligget ham fjærne.
I „Forsøg til Norges naturlige Historie,“ der udkom i 2 Dele
1752-54, har han tilegnet Grev Joh. Lud. Holstein, og
læser sig her i Dedicationen saaledes: „Sandelig jeg ønskede
at den fortræffelige E. Rimmæo, at endog de af vore Stu-
denter, som ikke just ville gjøre Profession af Lægekunsten
eller noget deslige, men af Guds Ords Mandfagelse og Frem-
rettelse i et offentlig Lærereembede, anvendte endeeel af deres

*) Selskabet, Theol. Raadetskrift. IV. S. 639.

for „temmelig orthodox“; skøndt han dog allerede den var slaaet ind paa den Retning, han senere driftigere fulgte. I sit første Skrift „Versuch wie ferne die Philos zur Freigeisterei verführe“ Kbhv 1753, hvori han altsaa handler et af Tidens Yndlingsemner, viser han sig all deri noget forskjellig fra Goisse og Andre af denne Skol han ikke med samme Sikkerhed tør paaatae Fornustlær menes nødvendige Dvereenstemmelse med Christendom: han kommer nemlig til det Resultat, at „Sandsynlighede viset og den moralske Visshed ere de eneste, som med G kunne anvendes for den christelige Religion“. Rigtignok billiger han, at Philosopherne sædvanlig lade haant Sandsynlighedsbeviset og forlange Demonstrationer; han er over, at man af Demonstreersyge ofte har fladet Sagen at fremføre falske Grunde; men for at forstaae Basel sande Mening maa vi fornemmelig lægge Mærke til standens negative Indhold, at de christelige Lærdomme fyldestgjørende lade sig forsvare ved Fornustgrunde, og v turde han neppe endnu offentlig udtale sig paa Prent. i mundslige Foredrag og i sine private Samtaler lagde derimod langt mindre Vaand paa sin Tunge, og han er det, fordi man sædvanlig kun havde et skarpt Die med natiferne, og for den sædvanlige pietistiske Separatisme i hans hele Levemaade let friskende ham, da hans Ba som hans Levnetsbeskriver ironisk bemærker, kun altfor u smagte af den gamle Orthodoxi. Han blev ansat som fessor i Moral, de skønne Videnskabes og det tydske S men nogle Aar derefter blev det endog udtrykkelig paa ham ogsaa at holde theologiske Forelæsninger, hvormed i mægtige Belyndere neppe kunde have anden Hensigt end bruge Baselov til i Smug at undergrave det gamle o

betænkeligt, at give de Studenter, der særligt havde lagt sig efter *Physiken*, noget bestemt Løfte om Fortrin ved Befordring, da et saadant Fortrin efter hans Formening og i Henhold til tidligere Bestemmelser ene maatte indrømmes Lærerne ved de lærde Skoler; men derimod kunde det være godt, om „En in *Physicis* bestingveret *Candidatus Theologiæ* undertiden, men uden saadan Declaration, blev befordret til et godt Raad, hvilket strax vilde være et Signal, som opvakte Attention“*). Dette blev for de nærmest paafølgende Aar ogsaa Resultatet af disse Forhandlinger; men deres store Betydning have de derved, at være det første Forsøg paa at bringe et fuldkomment nyt Element ind i den gamle klassiske Dannelse.

Erif Pontoppidans Udnævnelse til Profantsler 1755, hvilket Embede han beklædte til sin Død, havde deels til Hensigt, at han skulde gaae Storkantsleren Joh. Ludv. Holstein til Haande med Universitetets Tilsyn, hvilken Control som oftest kaldt Professorerne meget ubeleilig, deels at give sine Vink og Raad med Hensyn til Besættelsen af geistlige Embeder. Han søgte at opstille visse faste Grundsætninger, hvorfra man kunde gaae ud, og indgav i den Henseende til Grev Holstein tvende Forslag. Det første, fremsat i et Brev af 14 Febr. 1756, begyndte med en Beflagelse over, at Folk i disse nordiske Lande af Naturen være tilbøielige til Dorskhed, og at man derfor maatte stræbe at opmuntre Fliden. Rigtignok var der siden 1707 anordnet en Distinction ved Examination af Candidater, hvorved der tildeelses dem efter deres Flid og Evner forskellige Charakterer; men det var kun af liden Virkning, saalænge man saae, at der ved Befordring kun blev taget lidet eller intet Hensyn til Charakteren. Man maatte derfor lige-

*) *Operty, Universitets-Annaler. S. 315-23. Jfr. Peter Holms afsluttede Papirer (Kallse Eml. fol. 148).*

som i Rosenborg skulde alle Professorene og deres Indtægter
 i et Klavier. Indledes at Candidater med som esot. kun maatte
 søge i anden Klasse. Hvilken af Guld og Sølv ikke den
 eneste Aetning, man kan gjøre til Præben; det gubelige
 Svær er ingen forudsætning, men det kan Dyrigheden ikke frem-
 stede uden at hede Hylert, og derfor maa den holde sig til
 hvad den kan gjøre, nemlig at være og have Fortommen.
 — Herud skatte Professorene nogle Dage efter, den 18
 Febr. i. A., et andet Forslag, der gik ud paa, at Hererne ved
 de lærde Stoler skulde komme i ganske fortrinlig Betragt-
 ning, indledes at Halvparten af hvert Aars Vacancer ud-
 læffente forbeholdtes dem, medens den anden Halvpart be-
 stemtes til verdnelige Rættelser, Skibsoverfør, Ratschefer, eller
 til — mere gamle merretede Kandidater, som ikke have høvt
 Kærlighed til et niene Publikum. Senatet gav ogsaa villigt
 ind paa disse Forslag; iffun Prof. P. Helm indgav en meget
 vittig og Separat: Betænkning af 10 April i. A. Han er-
 klærede sig i denne fuldkommen enig med Professorene i
 Lovordemæder, og vilde derfor gjerne med nogle Vædringer
 give sin Stemme til det første Forslag. Han fandt det ganske
 rigtig, at det blev taget beheimt Hensyn til Gramenscharakteren
 ved Befordringen, men da maatte denne gives med mere Om-
 byggelighed end hidindtil, og ikke bestemmes af den exami-
 nerende Professor alene. Dog maatte dette Hensyn ikke være
 det eneste; Kandidatens senere Liv og Fremgang i Studiet
 maatte ogsaa komme i Betragtning, og for at dette kunde
 skee, foreslog han at Bisoppen, Professorene og de theolo-
 giske Professorene skulde tages paa Raad med ved alle Be-
 fordringer. Til dette Collegium skulde alle Candidater, der
 vare over 25 Aar og vilde søge geistlig Befordring, melde sig,
 og Collegiet skulde da forelægge dem nogle Spørgsmaal til
 skriftlig Besvarelse, dersom de ikke isorveien ved Skrifter

høste beviist deres Duellighed. De saaledes Prøvede skulde læses Cand. aa. ministerii og beforders efter Collegiets Indbefaling. Men vedbliver Holm fremdeles, netop fordi han icke mede for det første Forslag, maatte han bestemt erklære sig imod det andet, da det ifølge det sidste ikke kom an paa Dygtighed, men paa at faae en lille Ansættelse som Hører, personel Capellan o. desl. Man maatte huske paa, hvorledes et gik til ved slige Ansættelser, at det alene beroede paa tilvædige Bekjendtskaber og Familieforbindelser, og derfor maatte, hvis det skulde gjælde, mangen dygtig Candidat, der end stræbt at forfremme sig in studiis, hengaae ubefordret, eller vel endog, om han end var saa lærd som en Professor, søge at blive personel Capellan for at faae et Embede^{*)}.

— Denne Holms Betænkning foranledigede Nedsættelsen af en Commission, der bestod af de samme Medlemmer som en ovennævnte, kun med den Forskiel, at Biskop Hersleb end i Begyndelsen tog Deel i den istedenfor Harboe. Man nævtede her tilligemed Pontoppidans Forslag de Emner, Holms Betænkning havde bragt paa Bane. Commissionen udtærede sig saaledes for, at der maatte indføres en bestemt Orden ved Antagelsen af personel eller Huuskapellaner, og heller i deres Sted bestiffes et fast Antal Hjælpepræster; fremdeles talte man om Attestatsens Skjærpelse, om Bispesæmmen, om Misbrug af Proprietærernes Kaldsret, om Kaldenes Inddeling i visse Klasser, om Rettighed til at hedde Land. sacrosancti ministerii, om Oprettelsen af et theologisk Seminar eller Collegium eccles., — altsammen Emner, om vare foranledigede ved Holms Betænkning. Vel kom

^{*)} Pontoppidans Brev af 14 Febr. og Holms Betænkning af 9 April 1756 i Conflitoriets Copibøger. Jfr. Beder Holms' eftervædte Papirer (Kallte Emf. fol. 148).

man ikke ganske til Enighed om disse Punkter, da Peder Holm ved denne som ved mange andre Veiligheder uroffelig holdt sin egen Mening; men Commissionen bragte det dog til, efter mange Forhandlinger, der varede i flere Aar, at give en samlet Indstilling, der gik ind til Cancelliet; men videre kom Sagen heller ikke; Interessesen for de kirkelige Anliggender var ikke stor nok til, at man vilde indlade sig paa slige Bittlefigheder, og Erklæringen blev derfor, efterat den med megen Glid og Meie var tilveiebragt, omsider lagt paa Hylden *).

Jøvrigt sagte Erik Pontoppidan ogsaa at benytte sin Stilling til at medarbejde den atheistiske Bantro og at indgyde vordende Præster Uretfærdigt og Afsærlighed til deres Kald. Han pleiede at samles med dem to Aftentimer om Ugen, og disse Foredrag, som ikke havde til Hensigt at fylde Hufommelsen, men at forbedre Hjerterne, undgik ikke spydige Bemærkninger, da man sagde om dem, at „Collegianterne hver Gang bleve rensete med Regelskar, der bleve baarne omkring, saasom endeel af dem torde være smisomme“ **). Pontoppidan udgav disse Forelæsninger under den latinske Titel „Collegium pastorale practicum“ 1757, der fortjener at nævnes mellem hans gavnligste og bedste Arbeider. Biskop nok giver denne Bog ikke oratoriske Regler for den geistlige Talekunst; men den indeholder frugtbare Anviisninger for den praktiske Sjælesorg, hvori Prædikenen ogsaa har sin Deel. Selv besad Forf. en riig præstelig Erfaring, og hans udbredte Læsning satte ham istand til at blande sine Paamindelser med en Mængde underholdende og oplysende Smaa-træk. Derfor blev denne Pontoppidans Pastoraltheologie

*) Myerup, Universitets-Annaler. S. 324:29.

**) Dasfs Breve, i Euhms Samlede Skrifter. XV. S. 229.

havde været Compagniets Eiendom, blev der ved Frd. af 3 Febr. 1755 taget Bestemmelse angaaende de derværende Slavers Omvendelse. Missionscollegiet skulde i det Niemede sende et tilstrækkeligt Antal dygtige Mænd over til hine Der, som skulde undervise Slaverne i Christendommen, uden at der dog maatte anvendes nogen Tvang imod dem; det vil da sige, at det maatte staae enhver Neger frit for, om han vilde antage Troen eller ikke, men alle Slavebørn skulde døbes strax efter Fødselen ligesom fødte Christebørn og derpaa undervises af de udsendte Missionærer*). Collegiet udvalgte ogsaa tre Personer til dette Hverv; men ved en anden Leilighed faae vi den Underretning, at »de to af disse vare beskændte som uduelige, libertlige, næsevisse Knægter, af hvilke den ene blev rejceret til Attestats, den anden til Bispeexamen, saa at der kun gif een Missionarius afsted istedetfor tre"**. Imidlertid lod man det ikke blive ved det første Forsøg, og efterat General-Kirke-Inspections-Collegiet var taget paa Raad med, udsendtes der 1757 ti Katecheter, der fordeeltes paa de tre Der, og som skulde arbejde i god Forstaaelse med den tidligere anlagte herrnhuttiske Mission***). Fremgangsmaaden var vistnok i det Hele altsaa den, at alle Negerbørn, der fødtes paa Colonierne, døbtes og undervistes da saagodt det vilde gaae af de tilsendte Katecheter. — Ogsaa den grønlandske Mission erholdt i disse og de paafølgende Aar betydelig extensiv Udvildelse, derved at der nærmest for Handels Skyld oprettedes altid flere Stationer; men disses dobbelte Hensigt havde ingen gavnlig Indflydelse paa Missionen. Det var nemlig en Bestemmelse, at alle døbte Grønlændere

*) Lord, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte. I. S. 46-52.

***) Salm, Samlede Skrifter, XV. S. 204.

****) Lord, Beiträge zur neuesten Kirchengeschichte. II. S. 98.

soning, Saar, Blod og Død ere indgangne i den salige Ewig-
hed"; i sinaa Psalmesamlinger omplantedes Zinzendorphs
og andre Brodremenighedens Psalmer paa dansk Grund, og
de mange Dplag, hvori de bleve trykte, vidne om, at de
fandt Affætning. Fr. Boyes Virksomhed blev imidlertid ikke
af lang Varighed, da han døde i en ung Alder 1759; hans
Tilhørere viste deres Erkjendtlighed imod ham ved at lade
hans Portrait stikke i Kobber, hvad der dengang endnu var
en særdeles Udmærkelse. Peder Sartorph blev til samme
Tid (1759) Præst først i Jylland senere i Sjælland, og
der hengik nogle Aar, førend han atter kom til at virke i
Hovedstaden. Mellem de fast ansatte Præster i Byen var
Cavellanen ved Frue Kirke Preben Schott den, der fornem-
melig drog de Herrnhutistsindede til sig, og uden tvivl have de
aandelige Brodre og Søstre heller ikke i disse Aar undladt
at holde private Sammenkomster, om det end maatte skee i al
Stilhed og med stor Forsigtighed for ikke at støde an mod de
strænge Forbud.

Stærkere end i Kjøbenhavn optraadte ved Sorø Akademi
Modstanden mod Tidens Materialisme, dengang Grev Fe-
Dannekjold Samsøe blev (1760) Akademiets Over-
hovmester. Dannekjold var en Mand af alvorlig kirkelig
Fromhed og dertil ivrig dansksindet; som Chef for Holmen
havde han i Christian VI's Tid indlagt sig stor Fortjeneste
af Marinen, men hans djærve Ligefremhed, der ikke sjælden
blev til Vaastaaelighed, skaffede ham overalt mange Fjender.
I sin Tiltrædelsestale ved Akademiets yttrede han sig blandt
andet saaledes: „Uetsindighed og Udyd ere Dørre, der aabne
Afgang i Sjælen for de af disse Kilder oprindende flamme-
lige Værdomme; jeg mener Deisternes, Naturalisternes og
Materialisternes Værdomme, som nu desto værre i vore Tider

oversømme hele Verden; Lærdomme, der ere ligesaa for-
 bædelige for Societeter, Lande og Riger, som farlige for
 Regenter og for Kirken; Lærdomme, som jeg ogsaa derfor
 skal udelukke fra dette Akademi, eller, isald de skulde indsnige
 sig, af yderste Formue skal lade mig være angelegen at faae ud-
 rybde.“^{*)}. Det var ikke vanskeligt at gjætte, hvem denne Tiltale
 var rettet imod, da Basedov saavel i sin daglige Dmgang
 som ogsaa paa sine Forelæsninger udtalte sig temmelig ufor-
 beholdtent, og ansaae det i Grunden selv for en Ære at reg-
 nes med i Fritænernes Række. Det kunde derfor heller ikke
 være længe, førend det maatte komme til et Brud mellem ham
 og den nye Hovmester. Efter gjentagne frugtesløse Paamin-
 delser indgav Dannefsjold en Forestilling til Regjeringen, at
 man maatte man forbyde Basedov at læse over Theologien,
 eller han blev nødt til paa Embeds Begne at tiltale ham for
 sin Lærdom og farlige Skrifter. Dette havde til Folge, at
 det blev Basedov formeent at holde theologiske Forelæsninger,
 hvilket tidligere var paalagt ham; men ogsaa i sine andre
 Forelæsninger over Sprog og les helles lettres vidste han at
 indrette sine falske Lærdomme, og Dannefsjold hvilede derfor
 alle, førend han fik ham ganske sjiærnet fra Akademiet. Base-
 dov havde imidlertid mange formaende Venner, der i Stil-
 hed argrede sig over Grevens Fremgangsmaade, og denne
 formaade derfor heller ikke fuldstændigt at sætte sin Villie
 igjennem. Hans Andragende gif nemlig ud paa, at man
 skulde give Basedov et Civil-Embede, endog med bedre Vil-
 kor, men ikke tillade ham at lære eller skrive, da alle hans
 Lænsmaader udi Theologien vare falske og skadelige, og de
 i Moralen flette“; men alt hvad han udrettede var, at Base-

*) S. Treschow, Bidrag til Dannefsjold-Samsøe's Levnet. 1796.
 E. 85.

akademiske har mere eller dog ligesaa vel til *Physicam* som til *Metaphysicam* og *Logicam* at studere." Grev Holsten lod ikke dette Brev gaae upaaagtet hen, og som Universitetets Patron tilskrev han derfor adskillige Professorene et Brev af 27 Febr 1754, hvis væsentlige Indhold var følgende: "Det er Kongens Villie, at de mathematiske og især physiske Videnskaber skulle være mere almindelige, og da man for Tidens el dertil finder noget bedre Middel, end om en Deel af dem, der lægge sig efter Theologien, deels bleve opmuntrede deels imponerede til at lægge sig efter Physiken tillige, saa vilde de gode Herrer nærmere overlægge denne Sag". Et saadant Forslag var altfor meget i Tidens Medfør til at det ikke skulde finde god Modtagelse, og Pontoppidan maatte, da han selv som Profantøler kom til at tage Deel i Forhandlingerne, selv søge at dæmpe den altfor store Iver. Der blev nemlig nedsat en Commission bestaaende af to Theologer og tre Jurister for at tage Spørgsmaalet under Overveielse. De tvende første, Biskop Harboe og Professor Peder Holm vare imod Forslaget, da de meente, at en Theolog havde nok at tage vare i sin egen Videnskab, hvortil den sidste søiede, at vilde man kun tage Hensyn til den Nytte, det kunde stifte, saa maatte man heller foreslaae, at Præster tillige skulde være Læger og Reiskyndige, da de derved dog kunde redde Nemeskers Liv og forlige Trætter. De to af de juridiske Medlemmer, Hjelmskjærne og Stampe, vare derimod afgjort for Forslaget, hvorved den sidste støttede sig til den Erfaring, at de Præster, der ved Siden af deres egentlige Fag, havde valgt sig et eller andet Jndlingsstudium, tillige gjerne vare de dygtigste Præster; medens derimod det tredje Medlem, Kurdorff, holdt med Theologerne, da man efter hans Mening alene maatte følge deres Raad i en saadan Sag. Da Pontoppidan nu skulde afgive sin Erklæring, fandt han det selv

betænkeligt, at give de Studenter, der særligt havde lagt sig efter Physiken, noget bestemt Løfte om Fortrin ved Befordring, da et saadant Fortrin efter hans Formening og i Henhold til tidligere Bestemmelser ene maatte indrømmes Lærerne ved de lærde Skoler; men derimod kunde det være godt, om „En in Physicis destingeret Candidatus Theologiæ undertiden, men uden saadan Declaration, blev befordret til et godt Raad, hvilket strax vilde være et Signal, som opvakte Attention“*). Dette blev for de nærmest paafølgende Aar ogsaa Resultatet af disse Forhandlinger; men deres store Betydning have de derved, at være det første Forsøg paa at bringe et fuldkommen nyt Element ind i den gamle klassiske Dannelselse.

Eril Pontoppidans Udnævnelse til Profantsler 1755, hvilket Embede han beklædte til sin Død, havde deels til Hensigt, at han skulde gaae Storantsleren Joh. Ludv. Holstein til Haande med Universitetets Tilsyn, hvilken Control som oftest faldt Professorerne meget ubeleilig, deels at give sine Bink og Raad med Hensyn til Besættelsen af geistlige Embeder. Han søgte at opstille visse faste Grundsætninger, hvorfra man kunde gaae ud, og indgav i den Henseende til Grev Holstein tvende Forslag. Det første, fremsat i et Brev af 14 Febr. 1756, begyndte med en Beflagelse over, at Folk i disse nordiske Lande af Naturen være tilbøielige til Dorsthed, og at man derfor maatte stræbe at opmuntre Fliden. Rigtignok var der siden 1707 anordnet en Distinction ved Examination af Candidater, hvorved der tildeektes dem efter deres Flid og Evner forskellige Charakterer; men det var kun af liden Virkning, saalænge man saae, at der ved Befordring kun blev taget lidet eller intet Hensyn til Charakteren. Man maatte derfor lige-

*) Ryerny, Universitets-Annaler. S. 315:23. Jfr. Peter Holms efterladte Papirer (Kallste Eml. fol. 148).

som i Wyrtemberg dele alle Præstekaldene efter deres Indtægt i to Klasser, saaledes at Candidater med non cont. kun maatte søge i anden Klasse. Rigtignok er Flid og Ærdom ikke den eneste Fordring, man kan gjøre til Præsten; det gubelig Sind er ligesaa fornødent, men det kan Dyrigheden ikke fremelste uden at føde Hylleri, og derfor maa den holde sig ti hvad den kan gjøre, nemlig at prøve og stutte Ærdommen — Hertil foiede Profantsleren nogle Dage efter, den 16 Febr. s. A., et andet Forslag, der gik ud paa, at Hørerne ved de latinske Skoler skulde komme i ganske fortrinlig Betragtning, saaledes at Halvparten af hvert Aars Vacancer udelukkende forbeholdtes dem, medens den anden Halvpart bestemtes til personelle Kapellaner, Stibspræster, Katecheter, eller til „meget gamle meriterede Candidater, som ikke have høit Leilighed til at tjene Publikum“. Consistoriet gik ogsaa villigt ind paa disse Forslag; ifkun Prof. P. Holm indgav en meget vidtløstlig Separat-Betænkning af 10 April s. A. Han erklærede sig i denne fuldkommen enig med Profantsleren i Lovsøiemedet, og vilde derfor gjerne med nogle Uundringer give sin Stemme til det første Forslag. Han fandt det ganske rigtigt, at der blev taget bestemt Hensyn til Examenscharacteren ved Befordringen, men da maatte denne gives med mere Dyrhyggelighed end hidindtil, og ikke bestemmes af den erambnerende Professor alene. Dog maatte dette Hensyn ikke være det eneste; Candidatens senere Liv og Fremgang i Studiet maatte ogsaa komme i Betragtning, og for at dette kunde skee, foreslog han at Biskoppen, Profantsleren og de theologiske Professorer skulde tages paa Raad med ved alle Befordringer. Til dette Collegium skulde alle Candidater, der vare over 25 Aar og vilde søge geistlig Befordring, melde sig, og Collegiet skulde da forelægge dem nogle Spørgsmaal til skriftlig Besvarelse, dersom de ikke iforveien ved Christen

betænkeligt, at give de Studenter, der særligt havde lagt sig efter *Physiken*, noget bestemt Løfte om Fortrin ved Befordring, da et saadant Fortrin efter hans Formening og i Henhold til tidligere Bestemmelser ene maatte indrømmes Lærerne ved de lærde Skoler; men derimod kunde det være godt, om *«En in Physicis destingueret Candidatus Theologiae undertiden, men uden saadan Declaration, blev befordret til et godt Raad, hvilket strax vilde være et Signal, som opvakte Attention»*). Dette blev for de nærmest paafølgende Aar ogsaa Resultatet af disse Forhandlinger; men deres store Betydning have de derved, at være det første Forsøg paa at bringe et fuldkommen nyt Element ind i den gamle klassiske Dannelselse.

Erk Pontoppidans Udnævnelse til Profansøler 1755, hvilket Embede han beklædte til sin Død, havde deels til Hensigt, at han skulde gaae Storkantsleren Joh. Ludv. Holstein til Haande ved Universitetets Tilsyn, hvilken Control som oftest faldt Professorerne meget ubeleilig, deels at give sine Bink og Raad med Hensyn til Besættelsen af geistlige Embeder. Han søgte at opstille visse faste Grundsætninger, hvorfra man kunde gaae ud, og indgav i den Henseende til Grev Holstein tvende Forslag. Det første, fremsat i et Brev af 14 Febr. 1756, begyndte med en Besklagelse over, at Folk i disse nordiske Lande af Naturen være tilbøielige til Dorstthed, og at man derfor maatte stræbe at opmuntre Fliden. Rigtignok var der siden 1707 anordnet en Distinction ved Examination af Candidater, hvorved der tildeeldes dem efter deres Flid og Evner forskellige Charakterer; men det var kun af liden Virkning, saalænge man saae, at der ved Befordring kun blev taget lidet eller intet Hensyn til Charakteren. Man maatte derfor lige-

*) *Apéry, Universitets-Annaler. S. 315-23. Jfr. Peter Holms skrevne Papirer (Kallse Eml. fol. 148).*

som i Wyrtemberg dele alle Præsteskaldene efter deres Indtægte i to Klasser, saaledes at Candidater med non cont. kun maatte søge i anden Klasse. Rigtignok er Flid og Ærdom ikke den eneste Fordring, man kan gjøre til Præsten; det gudelig Sind er ligesaa fornødent, men det kan Dyrigheden ikke fremelske uden at føde Hykleri, og derfor maa den holde sig til hvad den kan gjøre, nemlig at prøve og satte Ærdommen.

— Hertil foiede Profantsleren nogle Dage efter, den 18 Febr. s. A., et andet Forslag, der gik ud paa, at Hørerne ved de latinske Skoler skulde komme i ganske fortrinlig Betragtning, saaledes at Halvparten af hvert Aars Vacancer udelukkende forbeholdtes dem, medens den anden Halvpart bestemtes til personelle Kapellaner, Skibspræster, Katecheter, eller til „meget gamle meriterede Candidater, som ikke have havt Leilighed til at tjene Publifun“. Consistoriet gik ogsaa villigt ind paa disse Forslag; ifkun Prof. V. Holm indgav en meget vidtloftig Separat-Betænkning af 10 April s. A. Han erklærede sig i denne fuldkommen enig med Profantsleren i Lovødsiemeedet, og vilde derfor gjerne med nogle Wendringer give sin Stemme til det første Forslag. Han fandt det ganske rigtigt, at der blev taget bestemt Hensyn til Examenscharakteren ved Befordringen, men da maatte denne gives med mere Omhyggelighed end hidindtil, og ikke bestemmes af den examinerende Professor alene. Dog maatte dette Hensyn ikke være det eneste; Kandidatens senere Liv og Fremgang i Studier maatte ogsaa komme i Betragtning, og for at dette kunde skee, foreslog han at Biskoppen, Profantsleren og de theologiske Professorer skulde tages paa Raad med ved alle Befordringer. Til dette Collegium skulde alle Candidater, der vare over 25 Aar og vilde søge geistlig Befordring, melde sig, og Collegiet skulde da forelægge dem nogle Spørgsmaal til skriftlig Besvarelse, dersom de ikke iforveien ved Skrifter

is hvæist deres Duellighed. De saaledes Provede stulde
 i Cand. en. ministeria og beforders efter Collegiets
 sning. Men vedbliver Holm fremdeles, netop fordi han
 med for det første Forslag, maatte han bestemt erklære
 med det andet, da det ifølge det sidste ikke kom an paa
 sig, men paa at faae en lille Ansættelse som Hører,
 med Capellan o. dgl. Man maatte huske paa, hvorledes
 til ved slige Ansættelser, at det alene beroede paa til-
 lige Beskæftigelse og Familieforbindelser, og derfor
 at, hvis det stulde gjælde, mangen dygtig Candidat, der
 stræbt at forstærke sig in studiis, hengaae ubefordret,
 vel endog, om han end var saa lærd som en Professor,
 søge at blive personl Capellan for at faae et Embede*).
 Denne Holms Betænkning foranledigede Redsættelsen af
 Commission, der bestod af de samme Medlemmer som
 ovennævnte, kun med den Forskiel, at Biskop Herleb
 i Begyndelsen tog Deel i den istedenfor Harboe. Man
 lode her tilligemed Pontoppidans Forslag de Emner,
 som Betænkning havde bragt paa Bane. Commissionen
 rede sig saaledes for, at der maatte indføres en bestemt
 en ved Antagelsen af personl eller Huuskapellaner, og
 i deres Sted bestilles et fast Antal Hjelpepræster;
 desl talte man om Attestatsens Skærpelse, om Bisper-
 nen, om Misbrug af Proprietarernes Raldret, om Ral-
 s Jæddeling i visse Klasser, om Rettighed til at hebde
 d. sacerdotij ministerii, om Oprettelsen af et theolo-
 Seminar eller Collegium eccles., — altfammen Emner,
 vare foranledigede ved Holms Betænkning. Vel kom

*) Pontoppidans Brev af 14 Febr. og Holms Betænkning af
 April 1756 i Confidoriets Copibøger. Jfr. Beder Holms efter-
 Skriver (Kallste Eml. fol. 148).

man ikke ganske til Enighed om disse Punkter, da Peder Holm ved denne som ved mange andre Leiligheder uroffelig holdt sin egen Mening; men Commissionen bragte det dog til, efter mange Forhandlinger, der varede i flere Aar, at give en samlet Indstilling, der gik ind til Cancelliet; men videre kom Sagen heller ikke; Interessen for de kirkelige Anliggender var ikke stor nok til, at man vilde indlade sig paa slige Bidtlostigheder, og Erklæringen blev derfor, efterat den med megen Slid og Møie var tilveiebragt, omsider lagt paa Hylden *).

Jøvrigt søgte Erik Pontoppidan ogsaa at benytte sin Stilling til at modarbejde den atheistiske Vantro og at indgyde vordende Præster Vresfrygt og Afsærlighed til deres Kald. Han pleiede at samles med dem to Aftentimer om Ugen, og disse Foredrag, som ikke havde til Hensigt at fylde Sukommelsen, men at forbedre Hjerterne, undgik ikke spydige Bemærkninger, da man sagde om dem, at „Collegianterne hver Gang bleve rensede med Rogelselax, der bleve baarne omkring, saasom endeel af dem torde være smitsomme“ **). Pontoppidan udgav disse Forelæsninger under den latinske Titel „Collegium pastorale practicum“ 1757, der fortjener at nævnes mellem hans gavnligste og bedste Arbejder. Biskop nok giver denne Bog ikke oratoriske Regler for den geistlige Talekunst; men den indeholder frugtbare Anviisninger for den praktiske Sjælesorg, hvori Prædikenen ogsaa har sin Deel. Selv besad Forf. en riig præstelig Erfaring, og hans udbredte Læsning satte ham istand til at blande sine Paamindelser med en Mængde underholdende og oplysende Smaa-træk. Derfor blev denne Pontoppidans Pastoraltheologie

*) Nyerup, Universitets-Annaler. S. 324-29.

**) Daas's Breve, i Suhms Samlede Skrifter. XV. S. 229.

stilig beeyttet mange Stæder, endstjondt dens jævne, uloufste Sæmpelhed ikke længe kunde tilfredsstille dem, der holdt Stridt med Tidens Oplysning.

Det manglete dog heller ikke i disse Aar paa yngre Mand, der uberørte af Tidens Philosophie, inderligt og hjerterligt grebne af christelige Koleser, med ungdommelig Eivlighed ved deres Prædikener samlede omkring sig hvad der endnu fandtes i Byen af herrnhutist og pietistisk Opvættelse, meest mellem de fattigere Stænder. Blandt disse var især tvende lærere ved Baisenhuset, der altsaa vare dannede ved Enevold Ewalds Dmgang, Frederik Boye og Peder Sartorph. Den første af dem blev antaget til personel Capellan hos Prof. Reth ved Trinitatis i Aarene 1750-59; hans Prædikener havde en bestemt herrnhutist Farve, men Folk stoffedes dog i Mængde for at høre ham og han var i visse Kredse særdeles afholdt. Med ikke mindre Iver, men med større Sindighed og Klarhed prædikede Peder Sartorph førend han endnu havde faaet noget Præste-Kald, som man kan see af hans lille opbyggelige Skrift: „De Troendes Skat og Medicin“, der udkom i tre Stykker 1757-59. I det Hele blev der i disse Aar trykt en usædvanlig Mængde saadanne Traktater, sædvanlig enten Udvalg af ældre Theologers Skrifter, i hvilke man paa Balget af Stykker let gjenkjender den herrnhutist Tone, eller Oversættelser af tydske Smaaabøger af lignende Indhold. Det bekendteste mellem disse er Fr. Boyes bibelske Riim: „Nogle med Blod besprængte Blomster“, der udkom 1750 og senere i mange Dplag; disse Riim ere, ligesom en anden af Boye oversat Traktat: „Thomas Securii aandelige Myrrhabust eller syv Faste-Betrægtninger“, tilegnede Printsesse Charlotte Amalie. Ogsaa udkom fra A. 1759 som et Slags Hefestrift en Række af opbyggelige Levnetsbeskrivelser eller „Exempler paa Sjæle, som i Troen paa Jesu For-

soning, Saar. Blod og Død ere indgange i den salige Evi-ghed"; i smaa Psalmeamlinger omplantedes Zinzendorphs og andre Brødremenighedens Psalmer paa dansk Grund, og de mange Dplag, hvori de bleve trykte, vidne om, at de fandt Affætning. Fr. Boyes Virksomhed blev imidlertid ikke af lang Varighed, da han døde i en ung Alder 1759; hans Tilhørere viste deres Erkjendtlighed imod ham ved at lade hans Portrait stikke i Kobber, hvad der dengang endnu var en særdeles Udmærkelse. Peder Sartorph blev til samme Tid (1759) Præst først i Jylland senere i Sjælland, og der hengik nogle Aar, førend han atter kom til at virke i Hovedstaden. Mellem de fast ansatte Præster i Byen var Capellanen ved Frue Kirke Preben Schott den, der fornemmelig drog de Herrnhutistsindede til sig, og uden tvivl have de aandelige Brødre og Søstre heller ikke i disse Aar undladt at holde private Sammenkomster, om det end maatte stee i al Stillehed og med stor Forsigtighed for ikke at støde an mod de strænge Forbud.

Stærkere end i Kjøbenhavn optraadte ved Sorø Akademi Modstanden mod Tidens Materialisme, dengang Grev Fr. Dannekjold Samsøe blev (1760) Akademiets Overhovmester. Dannekjold var en Mand af alvorlig kirkelig Fromhed og dertil ivrig danskfindet; som Chef for Holmen havde han i Christian VI's Tid indlagt sig stor Fortjeneste af Marinen, men hans hjærve Ligefremhed, der ikke sjælden blev til Paastaaelighed, skaffede ham overalt mange Fjender. I sin Tiltrædelsestale ved Akademiet yttrede han sig blandt andet saaledes: „Lettindighed og Udyd ere Dørre, der aabne Udgang i Sjælen for de af disse Kilder oprindende flammelige Lærdomme; jeg mener Deisternes, Naturalisternes og Materialisternes Lærdomme, som nu desuoværre i vore Tider

overfoomme hele Verden; Lærdomme, der ere ligesaa for-
 døvelige for Societeter, Lande og Riger, som farlige for
 Regenter og for Kirken; Lærdomme, som jeg ogsaa derfor
 skal udelukke fra dette Akademi, eller, ifald de skulde indsnige
 sig, af yderste Formue skal lade mig være angelegen at faae ud-
 rydte.“*) Det var ikke vanskeligt at gjætte, hvem denne Tiltale
 var rettet imod, da Bafedov saavel i sin daglige Omgang
 som ogsaa paa sine Forelæsninger udtalte sig temmelig ufor-
 behødent, og ansaae det i Grunden selv for en Ære at reg-
 nes med i Friænkernes Række. Det kunde derfor heller ikke
 være længe, førend det maatte komme til et Brud mellem ham
 og den nye Hovmester. Efter gjentagne frugtesløse Paamin-
 delser indgav Dannefsjold en Forestilling til Regjeringen, at
 enten maatte man forbyde Bafedov at læse over Theologien,
 eller han blev nødt til paa Embeds Begne at tiltale ham for
 falsk Lærdom og farlige Skrifter. Dette havde til Følge, at
 det blev Bafedov formeent at holde theologiske Forelæsninger,
 hvilket tidligere var paalagt ham; men ogsaa i sine andre
 Forelæsninger over Sprog og les helles lettres vidste han at
 indrette sine falske Lærdomme, og Dannefsjold hvilede derfor
 alle, førend han fik ham ganske fjærnet fra Akademiet. Bafedov
 havde imidlertid mange formaende Venner, der i Stil-
 hed ærgrede sig over Grevens Fremgangsmaade, og denne
 formaade derfor heller ikke fuldstændigt at sætte sin Villie
 igjennem. Hans Andragende gif nemlig ud paa, at man
 skulde give Bafedov et Civil-Embede, endog med bedre Bil-
 loer, men ikke tillade ham at lære eller strive, da alle hans
 Lærsemaader udi Theologien vare falske og skadelige, og de
 i Moralen flette“; men alt hvad han utrettede var, at Bafedov

*) S. Trefchow, Bidrag til Dannefsjold-Samsøe's Levnet. 1796.
 S. 95.

Guds Ord, og da den er det, vil jo den sundeste Fornuft, o vi skulle tro den... Derfor er det umueligt, slutter jeg, at der kan være Nogle, som ere saa ildefindede mod Skriften". — Ogsaa Pontoppidan skrev en lille Bog i samme Retning, der imidlertid ikke horer til hans heldigste: „Sandheds Kraft til at overvinde den atheistiske og naturalistiske Bantro, fremstillet i adskillige historiske Exempler paa saadanne Religionspottere, som enten have vendt om og givet Gud Æren eller og taget en Ende med Forstræffelse“ 1758, der som Titelen viser, var affattet i en bestemt praktisk Retning, og vilde vise, hvorledes Livets Førelser maatte bringe Tvivleren til Sandhedens Erkjendelse. Mellem Christendommens Forsvarere i hine Aar maa vi ogsaa nævne en Mand, der skjøndt hverken Theolog eller Præst dog virkede saa godt som Nogen til at fremme og nære et christeligt Liv i sin Kreds, og det er Frederik Lütken. Han var en ærlig og djærv Charakter, og dertil en ualmindelig dygtig Mand, hvilket han havde viist saavel i sine yngre Aar, da han stod som Capitain i Marinen, som ogsaa senere, da han havde faaet sin Afsked fra Krigstjenesten og opholdt sig i Helsingør. Han tog her virksom Deel i Tidens Spørgsmaal, og hans „Økonomiske Tanker til høiere Estertanke“, der udkom fra 1755 i 9 Dele, vandt almindelig Anerkjendelse som det dygtigste, der i hine Aar kom frem i den Retning. Men under alt dette bevarede han en alvorlig christelig Fromhed, og naar han nedskrev sine fromme Betragtninger, da gjorde han det kun til sin egen eller sine Nærmestes Opbyggelse, uden Tanke om nogenfinde at give dem i Trykken, hvorved de have erholdt et Præg af fortrolig Hjertelighed som en Faders Formaning til Børn og Børnebørn. Besjendtest mellem disse er hans „Hellige Opmuntringer i mødige og tankefulde Stunder“, der udkom 1764 og endnu horer mellem vore meest yndede

kanste Opbyggelsesbøger. Især det første Affnit „Om Gud og Guds Fornægtere“ bærer kjendeligt Præget af den Tid, hvori det er nedskrevet: — „Christenheden maa nu prædike og skrive Bøger for at overtale Menneſter, som kalde sig Christne, til at troe der er en Gud, og at Verden og Udværdet ikke har gjort sig selv! Er det ikke forstræffeligt!“ — men man mærker det ogsaa nok heelt igennem paa den moraliserende Tone, hvorved en fornuftig Overvindelse af Lasterne og de hødige Baner træder istedenfor Læren om Gjenfødselse og Sjelligjørelse; men dog er hiin Betragtning her baaren og gennemtrængt af en varm christelig Følelse, der bringer ham til med Fortjærlighed at dvæle ved de kraftigste og fyldigste Bælsord. Derved bliver Lütkens djærve ærlige Fromhed et Bælsyn paa den Tid, og hans Opbyggelsesbøger maa vel sønes som de sidste og sundeste Frugter af Pietismens christelige Opvækkelse.

Den Slægt, der af Christian VI var kaldet til kirkelig Bælsomhed, døde efterhaanden ud, og skjøndt dens Iver nok var høljet med Aarene, saa bliver dens Afgang dog altid mærkelig. Blandt Christian VI's Bælskopper døde H. A. Brorson i Ribe og J. Hygum i Aarhus 1764; begge havde hælvet deres sidste Aar stille og ubeinærket; Hygum blev af dem, der stode ham nærmere, høit agtet for sine grundige Studier i de classiske Sprog og Historie,* og at Brorson indtil sin Død bevarede den samme varme inderlige Følelse, derom bærer hans „Svanesang“ et umiskjendeligt Vidnesbyrd; men Psalmer, digtede i denne Tone, bleve dengang ikke høderlig paaagtede i de dannede Kredse, og det var meest mellem Fattigfolk paa Landet og i Byerne, hvor den pietistiske

*) Jens Møller, Udvalg af Bælsop Halle's Brevverling. 1817. S. 114.

Opyvækkelse hist og her fortsatte sig, at man endnu opmuntrede og opbyggede sig ved Brorsons Sange. Biskop P. Hersleb's Død 1757 var mindre mærkelig, fordi han allerede i Ludvig Harboe havde sin bestiftede Estermand; Biskop Andreas Wøldike i Viborg, der først døde 1770, hørte egentlig ikke, saalidt som Chr. Ramus i Høen, der 1762 var bleven efterfulgt af sin Son Jacob Ramus, til den ret opvakte pietistiske Retning, saa at Brorson i Aalborg var den eneste der endnu var tilbage af denne Skole, da han først døde 1778 i en høi Alder. Ogsaa de fleste andre formaerende Geistlige fra samme Tid vare nu borte. Bluhme var død 1753, Ewald 1754, N. Brorson 1757, Math. Hvid 1759 og Chr. Veth 1761, samme Aar som Profantøleren Erik Pontoppidan. Denne Mand havde fremfor nogen anden bevaret sin livlige Virkelyst indtil sit sidste Dieblit og det i de forskjelligste Retninger. Ved sine Bestræbelser paa Embeds Begne for at bringe de akademiske Studier i Høi høstede han rigtignok sædvanlig kun Utaf af Samtiden uden at udrette meget, men Ingen kunde nægte ham store Fortjenester som historisk-statistisk Forfatter. Og dog var Pontoppidan ret egentlig efter sit Hjerte Kirkens Mand, og hans Navn vil altid nævnes mellem den danske Kirkes virksomste og dygtigste Præster.

Naar vi tage Hensyn til Literaturen i Almindelighed, saa er det umiskjendeligt, at der i Slutningen af Frederik V's Regjering er et mærkeligt Opsving i alle Retninger, og hvad der dengang blev trykt, staaer i skarpt ordnet Tankefølge, i net og sinagfuld Behandling af Emnet betydelig over hvad man tidligere var vant til at see. Den tørre prosaiske Forstandighed, der siden Holbergs Tid hertillands, understøttet af

en forskjelligartet fremmed Indflydelse, alle vegne førte det store Død, kunde nok danne Smagen, afspejle Formen, og lære med lidende Bittigheder at revse det forkeerte og Overspændte; men hvad der aldeles manglede den, var en stabende Begejstringens Rigdom og Fylde. Tværtimod var Man bange for enhver varm beandret Livsbøvelse som et overspændt Sværmeri, og hvad Tullin i sin Raidag siger om det forfinede Epliv,

At Gudsfrygt holdes der for Dunker,
Og Djævelen kun for Bøvelens Klis,

er mere end blot en poetisk Stemnings Overdrivelse. Rigdom og Fylde blev de kirkelige Lærdomme og Skikke endnu opretholdt i den overleverede Form, og man vil neppe finde Noget blandt Geistligheden eller blandt andre anseete Mænd, der aabent og bestemt vedkjender sig afvigende Meninger; men der er intet hjerteligt Liv i deres religiøse Livsanskuelse, og den tørre Forstandighed førte altid længere bort derfra, uden at man egentlig var sig det klart bevidst. Paa den anden Side frygtede man ogsaa det overhaandtagende Fritænkeri, ikke blot som farligt for Kirken, men som farligt for det borgerlige Samfundets rolige Bestaaen. „Hvis ei Religionen kan formaae de Store i Verden til at hemme Fritænkeriet, saa bør dog en sund Politik gjøre det... Religionen kan ei forgaae, uden at Staten med det samme idetmindste svækkes, om ei og tilligemed kuldfastes.“ Det er en Yttring af en uanfærdig Forfatter, af Det. Fred. Suhm i en Afhandling „Om det XVIII Seculi Charakter“ 1761; men desuagtet vil han dog ikke have Religionsbespotterne med Magt udryddet: „Rei Religionen selv forbyder os dette, dens Kjærlighed, dens Venlighed tilføder det ei; en oplyst Philosophie fordommer al Tvang, al Vold i og for Meninger;... men hvorledes skal da det overhaandtagende Frigeisteri dæmpes?

paa denne Maade: *Ærbødighed hos de Store i Ord, i Gjæringer, i Gehærder for Religionen og dens Tjenere, om ei af Kjærlighed til Religionen selv, saa dog ved Indsigt om egen timelig Fordeel* *). Men var det Klogskab, der skulde lede til at opretholde Kirken som en bestaaende Statsinstitution, var Religionen bleven en gavnlig Politianstalt til at holde Mængden i Awe, saa havde Spotterne i Grunden aandeligt vundet Seier, og det kan derfor ikke undre os, at man i fornemme Kredse, hvor man vilde holde Skridt med Tiden, fandt meest Behag i den franske Tone, medens den haanende Spot stærkt anfægtede Præster og Theologer, og gjorde dem vakkende, matte og kolde i al deres Gjærning og Tale. Der ved blev de tidligere Tidens strænge kirkelige Orden efterhaanden opløst, og Livet frigjort næsten umærkeligt fra den statskirkelige Tvang. Hvad Grev Danneberg udtæller med Hensyn til Bafedov: „Fatter nogen privat Person imod den sande Religion stridende Lærdomme, da er det fornuftigt at tillade ham det uden at forfølge ham derfor, naar ikkun Staten ikke sættes i Vove ved at betro Embeder i saa farlige Mænds Hænder“ **) — var en Grundsætning, der praktisk blev fulgt; men hvor fornuftig end denne Tolerance i og for sig kunde være, saa var dog dens nærmeste Følge, at Menigheder eller idetmindste de Dannede i Menighederne og Præsterne hver gif sine Veie; da disse sidste endnu vare bundne til de statskirkelige Lærdomsforrifter, der mere og mere bleve Gjenstand for de Dplystes Ringeagt og Spot.

Tydskland befandt sig dengang i den samme aandelige Gjæring, men dog var Bevægelsen her allerede skredet noget videre frem. Den franske leifærdige Spot med al Religion

*) Euhm, Samlede Skrifter. V. S. 11 og 13.

**) Nyerup, Eurborphiana. I. S. 39.

havde i Samtidens brendte Kongemonster Frederik II af Preussen en mægtig Beskytter, og Berlin blev i den Tid Samlingsstedet for alle de Tyskere, der slog ind paa den franske Tone. Zeller, den første tyske Theolog, der i sin „*Schriftbuch des christlichen Glaubens*“ 1764 havde begyndt at bestræbe enkelte kirkelige Læresætninger, havde der fundet et Tilflugtssted, og „*Allgemeine deutsche Bibliothek*“, begyndt 1765, blev her det bekjendte Organ for den nye Oplysning. Men de berliniske Lærde vare dog kun af underordnet Betydning, og Tyskerne i det Hele for grundige, for atvortige til paa den Raade at finde Behag i den franske Læresætning. Uden egentlig bestemt at tilslaae det, var det dog ligesom en stilltende Overeenskomst mellem alle de ypperste Theologer, at man maatte opgive Systemet i den gamle Form og forsøge paa at bryde nye Baner for den videnskabelige Udvikling. Man vilde derfor atter begynde denne Straad ved at gaae tilbage til dens første Kilde og underkaste de bibelske Bøger, saavel deres Form som deres Lærdom, en ny og grundig Uundersøgelse. I Forbindelse med dette fornyede Bibelfstudium traadte da det kirkehistoriske, for at paa ny, og derved undgaae, de Afveie, den kirkelige Udvikling tidligere var kommen ind paa, og derved godtgjøre sin Berettigelse til at slaae ind paa en anden Vej, der uden just ligefrem at bryde med den bestaaende Kirke, dog ikke i den Grad udsatte sig for Bantrens Spot. I Keipzig, hvor Ernesti og Gellert dengang vare de berømteste Navne, holdt man i det Hele stærkest paa det Gamle, men Ernesti arbejdede dog selv med paa at grundlægge den nye Videnskabelighed ved at forsvare den forudsætningsløse Bibelfortolkning. Han var selv en gammel Sprogforsker, og som han meente, man kunde forslaae enhver Bog, naar man kun var sproget mægtig, saaledes anvendte han det samme paa Bibelen, uden at agte

paa, at det først er ved Aanden enhver Bog, der virkelig er skreven med Aand, kan vinde sin dybere Forstaaelse. Gellert stod som Psalmedigter i et lignende Forhold som Ernesti til sine kirkelige Forjængere; heller ikke han vilde egentlig bryde med den kirkelige Christendom, men dog er den Stemning, der gaaer igjennem hans Sange, mere en stille, gemyrlig Tilfredshed med Livets Vilkaar end den Guds Fred, der udspringer af Troen paa Christi Forsoning, og det var denne Tone, der mere end den dybe christelige sandt Gjensklang hos Samtiden. Langt skarpere og dristigere udviklede sig den nye Videnskabelighed paa andre Høiskoler, i Halle og fornemmelig i Göttingen. I Halle var dengang Semler den, der tiltrak sig den almindelige Opmærksomhed; ved sin Bibelkritik og ved sin Accommodations-theori, der først blev anvendt 1759 paa Dævlebesættelserne i N. T., søgte han at udvise de skarpe bibelske Væresætninger som apokryphiske eller som Tillæmpninger efter herskende jødiske Forestillinger. Igjennem denne Sigtelse meente han, man alene kunde faae den ægte luttrede Christendom, og man vilde da finde, at den ganske stemmede med en oplyst Fornuftis Værdomme. Til samme Tid stod Universitetet i Göttingen i sin fulbeste Flor; Theologerne, Joh. Dav. Michaelis og Chr. W. F. Walch, Juristen Böhmer og Philologen Heyne samlede ikke blot Nordtysklands, men ogsaa Englands og Danmarks opvakte Ungdom. Især var Michaelis's grundige Studier af Orientens Sprog og Historie Gjenstand for almindelig Beundring; men saavel paa hans Fortolkning af det Gl. Test., som paa hans Theologie i Almindelighed mærker man kjendelig den samme Stræben som hos Semler, at lade en luttret Christendom fremkomme ved en Vortforklaring af det Anstødelige. I sit *Compendium theol.* fra 1760 vil han vel ikke bestride noget christeligt Dogme; men dog bliver her den Hellig Aands Raade-

våkning i Gjenfødselen og Helliggjørelsen udvandet til Christendommens oplysende og forbedrende Indsydelse, og saaledes heelt igennem; i sin Fortolkning af Gl. Test. vilde han vel ikke nægte Miraklerne, men han anvendte dog sin umaadelige Lærdom til saa meget som mueligt at indstrænke deres Tal ved at anbefale sin naturlige Forklaring. I sine mundtlige Foredrag udtalte han sig mere uforbeholdent, og søgte her paa fransk Maneer at frydre den tørre Lærdom ved allehaande lystige Indfald, der ikke sjælden blev til laade Bittigheder. Derfor var Michaelis's Navn en Gru for mange strengt orthodoxe Theologer — i Sverrig blev hans Compendium endog formelig forbudt; men i Kjøbenhavn var man allerede dengang kommen saavidt, at man havde aflagt slige Fordomme.

Den danske Minister Bernstorff stattede Michaelis's Lærdom ligesaa høit, som han beundrede Gramers Smag og Klopstock's Digtergave, og det var ham, der først henledte hele Europas Opmærksomhed paa Michaelis ved efter hans Plan at foranstalte den store orientalske Reise (1761—67). Dette Foretagende staffede den danske Regjering stor Berømmelse, og vistnok var det Danmark, der bekostede det, men allere blev det ikke blot ledet, men ogsaa væsentlig udført af Lydstere. Blandt Michaelis's daværende eller tidligere Disciple bleve Carsten Niebuhr, Peter Forsskaal og Fred. Chr. v. Haven udsæete til Deeltagere, tilligemed Lægen Chr. Gramer og Maleren Baurenfeind; men de fleste af dem døde paa den lange Reise, ikke just paa Grund af dens Besværligheder, men snarere fordi man vilde gjøre sig det altfor beqvemt og bestandig leve paa europæisk Viis. Carsten Niebuhr har siden i tvende Bæfter offentliggjort Reisens Udbytte: „Beschreibung von Arabien“ 1772 og „Reisebeschreibung von Arabien und andern umliegenden Ländern“ 1774—78. I

Beskrivelsen har han stadig taget Hensyn til de eregetiske Op-
gaver, Michaelis havde forelagt, der næsten altid sigtede til
i Landet selv at finde Bestyrkelse for de naturlige Forklaring-
er, Michaelis anbefalede, uden at dette dog altid vilde lykkes.
Saaledes kunde Niebuhr f. Ex. ikke finde det rimeligt, at
Ebbe og Storm kunde drive Bandet tilside i det røde Hav,
selv om man antog, at Israelliterne vare gaaede over paa
det smaleste Sted; han fandt det tvivlsomt, om Skystotten,
der ledede dem paa Toget, kunde forklares af den stærke
Taage, der saldt i hine Egne osv. Det hele Foretagende
vakte stor Opsigt i den lærde Verden, og bidrog overordentlig
til at hæve Michaelis's Anseelse allevegne, men fornemmelig i
Danmark, hvorfor alle unge Videnskabsmænd, der i disse Aar
besøgte Udlandet, aldrig undlode at høre ham, og Göttingen
kom derved til at øve en Indflydelse paa den danske kirkelige
Videnskabelighed, som Halle havde gjort i den pietistiske Tid.

Bestræbelserne for at bringe den nye tydske Theologie
frem paa Kjøbenhavns Universitet vilde dog ikke strax ret
lykkes. Peder Holm vedblev her endnu at holde sine Fore-
læsninger i streng orthodox Retning, men uden Talent tort
og kjedeligt, hvorfor han kun ved Stipendietvungen kunde
faae Studenterne til at høre dem, hvilket han ogsaa ganske
nært lod dem vite: „Man skulde høre mans Collegier, saa
kunde man nok hjælpe dem til Stipendier“*). Gøisse's phi-
losophiske Methode kunde vistnok, i Forbindelse med hans ven-
lige forekommende Væsen, bedre tiltale de Unge; men han
trængte til en Medhjælper, og man fandt en saadan i den
berømte tydske Hofprædikant Joh. And. Cramer, der tillige
blev ansat som Professor ved Universitetet (1765) i den af-
døde H. D. Bang's Sted. Som Discipel og Ven af Cr-

*) J. Møller, Balle's Brevet. Theol. Bibl. X S. 13.

nefti begyndte han først at anvende dennes rensede Sands for det Sproglige paa N. L.'s Fortolking, og gif saaledes som Creget i mange Henseender af fra de vante Weie. Som Historiker havde han ved sin Fortættelse af Bossuet's berømte Brev vundet et Navn i den lærde Verden, og han blev den første Theolog, der holdt Forelæsninger over Kirkehistorien ved Universitetet, hvilket han gjorde paa en livlig og smagfuld Maade, hvorved han vakte endeel Interesøse for den blandt de yngre Studerende. Cramer var i det Hele en meget visjom Mand; han indskrænkede sig ikke til videnskabelige Foredrag, men pleiede tillige at anstille praktiske Dvælses i Prædikekunsten, hvori han selv var en Mester, og daanede i det Diemed et lille Prædikefjelskab; men en væsentlig Hindring i al hans Virksomhed var, at han ikke forstod ordentlig Dans og heller aldrig gjorde sig ret Umage for at lære det^{*)}. Derfor vandt Cramer aldrig den Indfydelse paa de Studerende, som hans Evner og Værdom berettigede ham til at vente, og Rosenstand Goisse vedblev til sin Død (1769) at være Universitetets meest afholdte theologiske Docent.

Frederik V's tidlige Død i sit 43de Aar d. 14 Jan. 1766 havde ingen Indfydelse paa den aandelige Udvikling og de kirkelige Tilstande, uden forsaavidt at Gudsfornegtelse og Religionsspot traadte mere aabenlyst frem ved Hoffet. I Umlandet havde Frederik vundet et stort Navn som Kunstens og Videnskabens ophoiiede Beskytter, og hans elstværddige nedladende Venlighed mod Alle havde vundet ham Folkets Hjerte; men Bellevnet og Udvævelser af enhver Art havde ædbrudt hans Regems Kræfter, og han var allerede en ublevet Dsding i en Alder, der ellers tilhører den kraftigste Manddom. Christian VII var neppe sytten Aar, da hans Faders

*) J. Nøller, Nyt Theol. Bibl. Cramers Levnet. III.

tidlige Død paa eensgang gjorde ham til EnevoldsKonge. Hans Opdragelse og Underviisning havde tidlig været overladt Mand, der afgjort horte til Tidens Fritænkere; hans Hovmester Grev Ditlev Reventlov pleide gjerne at tale ilde om alle Præster paa Cramer nær, hvem han dog havde en uvilkaarlig Agtelse for, og der fortælles, at Biskop Harboe yttrede, da han skulde forberede Kronprindsen til Confirmationen: »Jeg har fundet ham reent uhyndig i Bibelen, men vel bevandret i Tindal« (en bekjendt engelsk deistisk Forfatter)*). Hvad man kunde vente sig af en Konge, der var opdraget i saadanne Grundsætninger og under saadanne Forhold, gif paa den sorgeligste Maade i Opfyldelse. Christian VII var i sine første Regjeringsaar en Bold for de uafadeligt verlende Hofcabaler, medens han i sit private Liv gav alle vilde Lyster frit Toilen. Et tilfældigt Lune bragte engang den gamle strængt kirkeligsinde Grev Danneberg Samsø ind i Ministeriet, og han brugte denne sin Indflydelse blandt andet til ogsaa at faae Basedov fjærnet fra Profesorsorateret i Altona, hvor han endnu mere end i Sorø havde vaakt Forargelse ved sin Værelse og Levemaade**). Men Mænd af Dannebergs Charakter horte dengang til Sjældenhederne, og Kongens sædvanlige Omgivelser vare af en ganske anden Art. Saalænge den fine og kloge Bernstorff endnu kunde bevare sin Indflydelse, blev Regjeringen i det Hele ledet ligesom tidligere; men sine Omgangsvenner og Fortrolige søgte Kongen altid blandt voltairiske Fritænkere, og det ikke sjælden af den værste Slags. Engang havde den preussiske Minister Baron Borch faaet meget at sige hos den unge Konge, og han kom

*) G. Melbeck, Til Christian VII's Historie. Nyt historisk Tidsskrift. IV. S. 543.

***) Mherup, Lurderphiana. I. S. 22-48.

paa det Indfald at overtale Kongen til at afflatte Kirker og Præster for at bruge Kirkerne som Kornmagaziner; han var ogsaa ganske villig gaaet ind derpaa, og man havde i flere Dage Noie med atter at staffe ham denne Grille af Hovedet*). Biskop var det kun en Flyvegrille, men det rober den ledige Tone, at Enhver nemlig, der vilde gjøre Lykke ved Hoffet, maatte kunde more Kongen ved at frydde hans vilde afsærende Eysfigheder med den laadeste Spot og de fræffeste Bimigheder, saa at Mænd som Bernstorff havde Noie med blot nogenlunde at opretholde den ydre Sømmelighed.

Kirkestyrelsen gif sin vante, mechaniske Gang, uden at Regjeringen havde nogen Følelse for dens Betydning. Præsterne bleve fremdeles brugte som reent verdslige Embedsmænd; saaledes blev det ved Reskr. af 6 Dec. 1766 paalagt dem eengang om Aaret, den 23de Søndag efter Trinitatis, men om de vilde ogsaa oftere, at prædike mod Contraband og al Art Toldsvig. Derfor var ogsaa i Slutningen af Frederik V's Tid Kaldsret til geistlige Embeder endnu engang salubt som Kjøbmandsvare, og ved Salget af nogle Kirker med tilhørende Jordegods i Fyen, der hidtil vare forbeholdne, blev jus patronatus og vocandi tillige overladt Kjøberne (Reskr. 11 Jan. 1765); men det var dog nok ogsaa sidste Gang det skete; da der atter blev foretaget et Bortsalg af nogle Kirker paa Falster, forbeholdt Regjeringen sig dog Kaldsretten (Reskr. 20 Dec. 1766).

Angaaende Ritualets Revision vedblev der af og til i de høiere Regjeringscollegier at føres Forhandlinger, uden at disse dog bleve bekjendte i videre Kredse, og uden at de egentlig bleve førte med synderlig Iver. En lille Forandring i Kirkestiftene, der blev foretaget kort efter Christian VII's

*) Chr. Molbeck, Nyt hist. Tidsskrift. IV. S. 577-78.

Thronbestigelse var af en reent politisk Charakter, da det nemlig blev bekendtgjort, at „den Tassigelsesfest for Seiren over Svenskerne, som efter Ritualet holdes den 11 Febr., i Henseende til Venstaa og nær Forvantsstaa med det svenske Kongehuus, skal ophøre med Aaret 1767“. — Dog blev denne ikke den eneste. De radikale Fritænkere søgte sig egentlig ikke opfordrede til at opponere mod nogen enkelt kirkelig Indretning; men stundum blev der dog bragt Forslag til Forandringer paa Bane, i det Haab ved Opgivelse af de mest anstødelige Kirkefæstte at vinde de Uvillige. Som saadanne nævnedes gjerne Besværgelsen ved Daaben og det aabnbare Striftemaal, om hvilke der allerede i Christian VI's Tid var saamegen Tale. Dengang var Exorcismen bleven fuldstændig afskaffet i Slesvig, men ikke i det øvrige Rige; ved Afskaffelsen af det aabnbare Striftemaal gif man den omvendte Bei, og den blev anordnet for Danmark (1767) nogle Aar tidligere end for Slesvig (1774). I Christian VI's Tid havde de danske Theologer og navnlig Biskop Herøleb været tilbøielige til at holde paa Kirketugten i Haab om at kunne rette de Misbrug, der fra alle Sider klagedes over. Begiven Leilighed havde Herøleb i Frederik V's Tid utalt sig paa en lignende Maade, og Biskop Harboe, som var den eneste Biskop, der nu blev spurgt, vilde just ikke tiltræde nogen Forandring, men havde heller ikke videre Betænkelse ved den, dersom Regjeringen besluttede sig dertil*). Paa den anden Side var i Praxis Striftemaalets Anvendelse bleven betydelig indskrænket derved, at Altergangsforfømmelser ikke

*) Harboe's Brev af 30 Mai 1767 vedlagt Forordningen i Justitsministeriets Archiv. I dette Brev omtales tillige en Betænkning afsluttet 1753 om Lovens anden Bog, hvilke Forhandlinger om en Revision af den statskirkelige Lovgivning, ikke ere mig nærlere bekendte.

ffedes paa denne Raade, hvilken Bedtægt ogsaa i V's Tid stedse havde fundet Medhold hos Regjerestfr. af 17 Dec. 1756 og fl.). Derfor var der Leilighed tilbage for dets praktiske Anvendelse, nemlig maalt, Horeti og Lodsagtighed, og derfor regner man det fuldstændige Affsættelse fra Forordn. af 1767, hvorved de i slige Tilfælde sædvanlige Distrikter, der af de mere Velhavende kjøbtes for Penge i, forandrede til eet almindeligt Afsladsbrev. Denne Lov byder nemlig, at „de, som forsee sig med Veierskatten efterdags være fri for at staae aabenbar Skrifte sættes 8 Dage paa Band og Brød, medmindre de begge og indsende det for de hidtil bekomne Frivillinger paabudne; foruden at de herefter som hidtil i Loven fastsatte Bøder“. Som Motiv til denne Lov anføres, at Skriftemaalet „istedenfor at opnaae den hastige gode christelige Hensigt medfører adskillige Ulemper, og giver ofte Anledning til Misbrug og Forarskning. Det er ganske vist, at et saadant Skrifte sædvanlig er en Forargelsen ved at give den letsærdige Snak ny men paa den anden Side har Statskirken dermed hvad der til alle Tider har været anerkjendt for et Led i god kirkelig Orden. Rigtignok er efter Loven aabenbare Skriftemaal ingenlunde fuldstændigt afskaffet; ved de grove borgerlige Forbrydelser kan det nemlig i Anvendelse, men ogsaa mod reent kirkelige Forbrydere Bandsatte, mod dem, der fornægte enten Kirkedom eller Kirkens Stik og Orden; men Ritualets Forsættelser om Bandsættelse ere sjælden eller aldrig gjennemførte, og andre kirkelige Forsættelser ere sædvanlig henpaatalte; derfor er det en Kjendsgjerning, at det aabenbare Skriftemaal efter den Tid lidt efter forsvinder.

Saaledes skriver en Præst Aar 1789 om sin Erfaring i Henseende: „Jeg har i tolv Aars Embedstid kun holdt aabenbare Skriftemaal, og disse kunde efter vore nuværende Indretninger let være undgaaede, da de alle tre vare Altergangsforfømmelser; min jalig Fader derimod havde i Embedsaar holdt over hundrede i Anledning af forskjell Forsæelser“^{*)}.

Udfølgelig indtraadte der en Forandring i Regeringsrolige Gang, da Rivlægen Joh. Fred. Struense havde nyttet sin Indflydelse ved Hove for at bane sig Vej til Rensens høieste Trin, og skjøndt det ikke kunde komme saa udtet for dem, der vare indviede i Hoffets hemmelige Histori maatte det dog i høieste Grad overraske Landet, med Tætte en tydsk Fritænkter, dannet i Voltaires Skole, beklædt med en Enevoldskonges hele ubegrændsede Myndighed. Som han betragtedes nemlig Struense af hele Samtiden, og saavidt med Rette som han var en epikuræist Belysning, aldrig bekymrede sig om Religion og Christendom uden sin Slibesteen for sin Wittigheds Pile. Hans Fader, den alvige og strængt kirkelige Adam Struense, General-Superintendent i Slesvig og Holsten, havde ingen Indflydelse paa ham; som vordende Læge havde han i sine yngre og fornemmelig sydselsat sig med naturvidenskabelige Studier, havde deraf øst en materialistisk Betragtning af Mennesket, der bedst passede med hans egen regellose og udsvævende Leveviis. Gjennem Læsning af den Tids beundringsværdige Forfattere havde han dannet sig sit politiske Syn, der dog mere kom frem som Brudstykker af en Tankegang end som veloverveiede Grundsætninger. Struense var una-

^{*)} Henrik Nefling, Kirkeforfatning i de danske Stater. IV. S. 479.

en Mand med Talent og Dygtighed, men uden al Chas-
: og uden al indre sædelig Holdning. Det var ufor-
ge Omstændigheder, som han havde Klogskab og Værgjer-
nok til at benytte, der spillede ham Magten i Hæn-
og han brugte den ligesaa letfindigt som han havde
efter den, uden nogensinde at gjøre sig rede for hvad
gentlig vilde, eller hvorledes han kunde gennem-
t.

den første offentlige Akt, der bebudede den nye Reage-
var den bekjendte Ordre af 4 Sept. 1770, der ophæ-
! Censur: „Vi have efter modent Overlæg besluttet, at
me en uindskrænket Frihed for Pressen i vore Riger
de, saaledes at Ingen herefter er pligtig til, at under-
e Bøger og Skrifter, han agter at lade trykke, den
mordnede Censur og Approbation“. Hvor pludselig og
end denne Forandring skete, saa manglede den dog
Forberedelse; gennem hele det 18 Aarhundrede og
melig i Frederik V's Tid var Censuren langtfra bleven
med den tidligere Strænghed, og fra en anden Side
n derved forberedt, at ikke saa blandt Tidens Dannede
delte den nye Magthavers Anskuelse i den Hen-
saa at det ikke blot var blandt Fremmede, men ogsaa
et selv, han indhøste begejstrede Lovtaler for denne
hæltning. „Endelig — skriver Suhm Aaret efter, 1771
den forsonste Dag fremkommet, den Tid jeg saameget
ngtes efter, at Enhver kan skrive hvad han tænker, at
og tænker ei mere ligge paa Forstanden, at Enhver
e sig saadan som han er.... England viser ogsaa, at
geller mod Sandhederne haver ifkun tjent til at sætte
et større Lys. De flette Skrifter forsvinde desuden af
o; de gode blive evig ved... Gode Skrifter behøve
l at modnes, flette kunne derimod af Enhver i Hast

latteligen frembringes. Skrivefriheden kunde derfor hos os ei andet end bringe flette Skrifter ud i Begyndelsen, og vi vide ogsaa at den haver gjort det; men med Tiden have vi Aarsag til at haabe gode og udsørlige, hvorudi Sandheden siges uden Sky dog med Anstændighed^{*)}.

Censurens Ophævelse aabnede Sluserne for en utrolig Mængde Flyvestrifter, der i Begyndelsen ødslede med Fortaler over de Magthavende; men efterhaanden som Stemningen forandrede sig, saa blev ogsaa Tonen i Dognskrifterne en anden, saa at man ikke sjælden haanede Cabinetministeren paa den plumpeste Maade. Dette gav Anledning til, at en ny Cabinetsordre af 3 Octb. 1771 mindede Skrifterne om, at Enhver skulde, om end Censuren var ophævet, være ansvarlig, for hvad han skrev, eller, om Bogen udkom uden Rave, maatte Bogtrykkeren bære Ansvaret. Denne Ordre fremmede Mange, og det var i den Anledning Suhm i sit nævnte lille Skrift gjorde opmærksom paa „at Forfølgelse for Skrifter, som end kunde have fortjent det, er det samme som Forbud mod at skrive; det var at nedrive med den Haand, hvad man opbyggede med den anden“. Den frygtede Suhm saaledes udtalte, var imidlertid dengang uden Grund, da Struense aldrig, saalænge han havde Magten, indløb paa Pressefølgelser.

Den omtalte Mængde af Flyvestrifter fra Trykkefrihedens saakaldte gyldne Tid er, hvor maadelige eller ubetydelige end de fleste af dem ere, forsaavidt af Interesse, som de bragte frem hvad der rørte sig mellem Folk. Man maatte vente at det saa ofte bekæmpede Fritænkeri nu skulde komme til Orde, og det skete forsaavidt ogsaa som det var det, det gav sig Luft sig i bittere og haanende Udsaldb mod den geistlige

*) Suhm, Samlede Skrifter. VI. S. 429, ff.

Staab. Grunden hertil kan neppe tilskrives Staaens daværende intellektuelle eller moralske Tilstand; men Angrebet udgik dengang fra den ubannede Maasse, der ikke kunde indlade sig paa Strid om Lærdommen, og derfor holdt sig til hvad der fandt meest i Dinene, nemlig Præsternes gode Indtægter. Begyndelsen til disse Angreb gjorde en norsk Student Jac. Chr. Vie, der havde faaet Procuratorbestalling; han havde tidligere skrevet adskillige moralske Skrifter, som ikke havde gjort synderlig Lykke; men desto mere Opsigt vakte han ved „Philopatreas trende Anmærninger a om de dyre Læder og Handelens Svagthed, b om Kettergang, c om Geistlighedens Indkomster“ altsammen afhandlet paa nogle faa Blade, der udkom 1770. Dermed var et Emne angivet, som fandt Ojenklang og blev behandlet i en Mængde Forsvars- og Modskrifter; men Vie selv havde ingen synderlig Glæde deraf, da han allerede Aaret efter (1771) blev af Høiesteret dømt til Rasphuset paa Grund af en forargelig Prædiken, han holdt i Hvidouvre Kirke, over Høifangen*), og maatte siden paa Grund af Falskneri forlade Landet. Imidlertid var Lønen i Philopatreas Angreb endnu temmelig maadeholdende, og det fremførte Tanker, der ofte have fundet bedre Talsmænd. „Præstestanden burde have en staaende Løn — heder det blandt andet — alle Dffringer burde aflaffes; ingen Embedsforretning betales — O Skam at lægge Told paa Salighedens Midler!.. Det lader forunderligt at læse i Aviserne, naar et Præstefald er ledigt, at man altid sætter høi dets Indkomster; ret ligesom Lønnen og ikke Gud's Ord's Tjenesten var Diemedet af det geistlige Embede... Blive ikkun Indkomsterne formindskede, da ville vi vel finde

*) Denne Vies Prædiken findes paa Kgl. Bibl. Thott. Sml. 4. 410.

flere lærde, skjøndt færre fede Præster... De Geistliges Antal er altfor stort osv. — Langt haanligere var Tønen i andre saakaldte Modskrifter; saaledes hedder det i et andet, „Antiphilopatreaas tre Anmærkninger“: „O I Himmels Sendebud, Zions Vægtere! hvor er det utaaeligt at see Eder angribes! skal og Misundessens Pile trænge ind til Eder, og vil man berøve Eder den velfortjente Løn for Eders Arbeides sure Sved! Til Trods for alle Præstehedere skal denne unistelige Stand blomstre!.. Det var bedre man tænkte paa at forøge denne Stands Belønninger og Antal“ osv. Af Skrifter, der talte i denne Tone, kom der vistnok mange, og de fandt uden tvivl ogsaa nok deres Læsere, men Angrebet var i det Hele for plumt til at finde Medhold i de dannede Klasser, og man glædede sig derfor almindelig over, at Dns Guldberg blandede sig i Striden ved at skrive „Philodani Undersøgelse af Philopatreaas Anmærkninger“ 1771. Han gjennemgik her Vie's Glyvestrøst Stykke for Stykke i en rolig overveieende Tone, og med Hensyn til den her omhandlede Sag anstillede han Beregninger over Geistlighedens Værdi, og fandt, at man ikke kunde kalde den overdreven, naar man gik ud fra, at Præsterne skulde leve som Middelstanden i Kjøbstæderne eller paa Landet og endda have noget tilovers til at kjøbe Bøger for*). Imidlertid glemte man snart denne Sag over de mangfoldige andre, der vare bragte paa Bane, saameget mere som Strømningen snart gik en anden Vej, nemlig at udtale en almindelig Harm og Fortrydelse over Foranstaltninger, hvori man saae en Bestræbelse for at nedbryde al Religion og Sædelighed.

Endskjøndt Struenseses Ligegyldighed mod al Religion gjorde ham utilboielig til at indlade sig paa nogen omfattende

*) Lurdorff's Samling af Trykkesfriheds Skrifter I—III Binds.

reform i de kirkelige Anliggender, saa skulde man dog ogsaa derfor Kirkens Enemærker spore hans Godtrin. Ved den nye Helligdags-Anordning af 28 Oct. 1770 blev der retaget flere vilkaarlige Forandringer i den gamle Kreds af efter, der vare anordnede i Rituallet, og som fra den ældste Tid havde vundet kirkelig Hævd. Helligtrekongers Dag, den gamle Slutningsfest for Julen blev udstreget — uden tvivl fordi de Lærde ikke mere kunde finde Stjernen, der ledede til Betlehem —, tilligemed den tredie Festsdag i de tre store kirkelige Høitider; endvidere forsvandt ganske Marie Besøgers-Dag og Marie Kenseles-Dag, St. Hans Dag og Mikkels Dag, hvilke tvende sidste især havde vundet folkelig Betydning som Midsummers- og som Høstfest; tvende andre, Marie Bevidelses- og Alle-Helgens-Dag sattes paa Afstægt, saaledes at disse Dages Evangelie- og Epistel- Læster henlagdes til den næstfølgende Søndag. Som Motiv til denne vilkaarlige Forandring i den gamle kirkelige Skik anføres, at „Festdagene mere anvendtes til Vediggang og Laster end til sand Gudsyndelse“, hvorfor man haabede, „at Søndagen og de vedblivende Fester med desmere Alvorlighed og Andagt skulde helliggøres“. Skjøndt dette Haab aldrig blev andet end hvad et fra først af var — et tomt Ord, saa stemmede Forandringen for godt med Tidens ufirkelige Sands, til at man havde forsøgt paa siden at tage den tilbage; lignende Indbænkninger i de gamle Festsdage vare ogsaa foretagne i andre Lande, og Struenses Festslov blev derfor stadig den gjældende i den danske Kirke. — Mere end med reent kirkelige rituelle Anordninger befattede Struense sig med Sager, der angik den menneskelige Sædelighed. Dertil hører Forord. af 27 Dec. 1770 angaaende Ægteffab, der forsaavidt forandrede den Bre Kongevning som de Slægtled, mellem hvilke en ægteaffablig Forbindelse tidligere kun var tilladt efter speciel kon-

gelig Bevilling, nu bleve fuldkommen frigitte, nemlig Søskendeborn og Næstsøskendeborn, en Bestemmelse, der fort efter d. 3 Apr. 1771 gientoges saaledes, at „alle Ægtefæder mellem Blods- og Svogerfædes-Forvandre, hvilke ikke i Guds Lov udtrykkelig ere forbudne, maatte herefter være tilladte uden Dispensation“. De strænge Bestemmelser, hvorved den canoniske Ret i Pavedømmets Dage vilde sætte ligesom Hegn og Gærde om Moselovens Anordninger, vare første Gang efter Reformationen blevne formildede ved Frederik II's Ægtefædeslov af 1582; men senere var man gaaet videre, og kongelig Dispensation kunde bevilge Ægtefæder i andet og tredje Led. Det var ikke ualmindeligt, at Theologerne anbefalede Moselovens Anordninger som den eneste Rettefærdighed i denne Henseende; det havde Joh. Dav. Michaelis gjort, og det gjorde hos os Nicolai Engelh. Mannestad, Professor i Høbraist ved Gymnasiet i Odense, i sit Skrift „Rødtorstig Oplysning om Forvandtffædes Led“ Kbhv. 1771, der altsaa i det Hele billigede Cabinetsministerens Foranstaltning. Men den almindelige Mening saae deri en ilesfærdig Krænkelſe af Familienforholdet, hvorfor den følgende Regjering fandt sig berøjet til atter at tage den tilbage, og ved Forord. af 14 Dec. 1775 blev særlig kongelig Dispensation atter gjort til Pligt i slige Tilfælde. — En anden Forandring i Behandling af Ægtefædesager, der foregik i Struensens Tid, fandt derimod ganske den senere Regjering's Bifald og blev af denne fuldstændig gennemført; ved Cancellistfrivelse af 12 Octb. 1774 blev nemlig for Sjællands Stift alle de Sager, der hidtil havde været behandlede af Capitel's eller T amperretten, henlagte under den nylig organiserede Hof- og Stadsret, og dermed begyndte denne halvirkelige Domstol, der hidtil havde bestaaet som en Levning af de gamle Capitler, at forsvinde for at gaae op i de almindelige verdslige Domstole.

En Forargelse vakte derimod Forord. af 13 Juni 1771, der deels bestemte, at der ved Daaben ikke maatte gjøres nogen Forskiel mellem ægte og uægte Børn hverken med Hensyn til Tiden eller andre Omstændigheder, deels at de i Lovens befalede Bøder for Feiermaal herefter skulde bortskædes. Som Motiv hertil anførtes, at Bøder og Straffe ofte forhindrede Forældrene i at opfylde de Pligter, der paa laa dem med Hensyn til Børnenes Opdragelse; men desuagtet vakte denne Bestemmelse almindelig Uvillie, og neppe var Struense falden, førend den ved Pl. 27 Febr. 1772 endelig blev tagen tilbage, da den „tværtimod Kongens Hensigt havde givet Anledning til megen Forargelse, samt Uerbarheds og gode Sæders Overtrædelse, ligesom og lovligt Ægteskab ved saadan Misbrug forhindres.“ Derimod blev det første Punkt ved Magt, da man fandt det rigtig, at der ikke maatte paatrykkes de uægte Børn nogen Plet, eller deres Fødsel dem i nogen Maade forekastes eller bebreides. Andre Anordninger af en endnu mere anstødelig Art, — som Forord. af 28 Juni 1771 for Hertugdømmerne, hvorved det blev Personer tilladt, der havde begaaet Ægteskabsbrud, at gifte sig sammen efter erhvervet Skilsmisse eller efter den ene Ægtefælles Død; Forord. om Tallotteriet, eller andre af en mere lokal Natur, — i Forbindelse med Hoffets hele udsvævende Leveviis, vakte den almindelige Uvillie mod Struense, og man maatte se en planmæssig Bestræbelse efter at nedbryde al Rydsighed og Sædelighed.

Igjennem Flyvestrifter udtalte en Mængde anonyme Forfattere denne Uvillie imod Regjeringen, og det ikke sjælden paa den groveste Maade; der indtraadte et Dmslag i Dagens politiske Stemning, og nu var Iver for Sædelighed og Beskæftighed Emnet, der ved alle Leiligheder flød i Pennen, uden at dog denne Iver hos de fleste Skrivere havde nogen

dybere Gehalt. Mellem de mere alvorlige, der er bleven mærkelig ved sin senere sorgelige Skjæbne, var en ung Student Christian Thura, som under Navn af „Sandfigeren“ troede sig kaldet til paa Prent at holde Bodsprædikener mod Tidens Banart. En lille Piece „Svar paa Publici Begne til Philopatreas“ havde gjort Lykke og faaet god Af sætning; det gav ham Mod til, med altid dristigere Selvtillid at forfølge den Bane, han var slaaet ind paa. Til at vise Tonen i disse Skrifter kunne følgende Exempler tjene: (Sandfigeren S. 178): „Prof. phys. burde saaledes docere Physiken, at Guds herlige Egenstaber fremskinnede af Naturrens Betragtning, ingenlunde saaledes, at Studenterne bleve bragte i Tvivl om Guds Eksistens. De burde ikke som vores nuværende Simon Magus, jeg mener Prof. Kragenstein, tage sig for at gjøre Mirakler, eller at bevise med physiske Experimenter, at de i den hell. Skrift omtalte vare ifkun blotte Naturens Virkninger“ — Fremdeles (Sandfigeren S. 198): „Det var at ønske, at alle de, som kaldes Geistlige, vare alle saadanne Geistlige i Henseende til Igjensfødsel og Udrustelse med de aandelige Gaver. Almuen er nu i den Tanke, at de, som i Kongens Navn blive beskikkede til at forrette geistligt Embede, de ere og strax i Sandhed Arbeidere i Guds Wiingaard; ... nei til at forrette et geistligt Embede horer en indvendig guddommelig Drift, som vi i Theologien kalde Guds Kald, og det kan hverken Konger eller Fyrster give Nogen. Tro mig, at Døren til Cancelliet, Ober-Sekretærens Forgemaffer, eller Kirkepatronens Stuer ere ingenlunde de rette Døre til Christi Faaresti“ osv. — Men fornemmelig rettede Thura sit Angrebs hele Hæftighed mod Regjeringen; saaledes: „Nu har et fremmed, ganske uvedkommende Parti Overmagten, og saalænge det varer, skal alting være engelft med Hensyn til udvortes Ting, og i Henseende til Reli-

gionen pændsift, hvad der er det samme som naturalistift eller atheistift^{*)}). . . .; eller ved en anden Leilighed: „Vee over dem, der ville overtale en Suveræn til at tro, at han ingen Pligter har uden til sig selv og sine Passioner. Det er uomstændeligt, at vore Forsædte aldrig kan have Magt til at sælge os til nogle Bølløsternes Slaver, som uden engang at høre Landets Sprog, eller Landets Børn, Stikke og Love ere blevne ophoiede i Kongens Sted^{**)}. Imidlertid lod Struense saavel dette som meget andet, der var langt mere nærgaaende, gaae hen aldeles ubemærket, og det var først den følgende Regjering, der lod den ulykkelige Thura bøde, for ved hans Domsældelse at stræmme Dogmskriverne.

Mellem disse Flyvestrifter fra Struense's sidste Tid var der dog ogsaa et enkelt, der bragte dogmatiske Spørgsmaal paa Bane og det i en bestemt rationalistift Retning: „Den Rætte om Helvedes Evighed prøvet, og dens stræffelige Følger viste af en Selvtænkende, samt Betænkning om den Rætte om Arvesynden“. Forfatteren er anonym; men den lille Piece bliver derved mærkelig, at den indeholder det første saabne Angreb paa en kirkelig Væresætning. Tankegangen er her væsentlig følgende: „Ingen Ræstefuld er saa forhærdet, at han jo ved at see de Dyrtiges lykkelige Tilstand, om ikke før saa i det andet Liv, vil komme til at bede om Forladelse, og kalde Gud da kunne støde den Angrende fra sig, han, hvis Kjærlighed ingen Grændser kjender?“ Fremdeles: „Isald Mennesket ved Arvesynden er ganske fordærvet, saa kan det Lade ikke mere tilregnes ham, men han er som han er af Gud; hvorledes kan det stemme med Guds Hensigt at gjøre

*) Chr. Thura, Sandhægeren. S. 104.

***) Chr. Thura, De danske Skrivers ulykkelige Skjæbne 1771. S. 4-5.

ner biserot og kraftigt mod Hoffets Udsvævelser, og det var Joh. Andr. Cramer, som derfor pludselig 1771 fik sin Afsted som Hofprædikant, hvorpaa han endnu samme Aar forlod Kjøbenhavn og gik til Lybet som Superintendent. Men strax efter Struenseses Fald gjenløb alle Prædikestole af Laftigelese festaler, fordi Gud havde befjærmet det kongelige Hums og nedkastet Spotterne. En Mængde af disse bleve trykte, saa ledes af Biskop Harboe, Pastor Schönheyder ved Trinitatis, Hofpræst Janson o. m. fl.; men Ingen udtalte en haard Dom over den faldne Regjering end N. E. Valle, dengang Præst i Kjettrup og Gjøtrup, Aalborg Stift: „Religionen maatte flygte tilsidst ud af Grændserne af Frygt for Spotternes Grumhed. Dyd og Ærbarhed havde man nedstødt fra de dem tilkommende Æresæder; men Lasten havde glæmt paa Thronen, og Utugt bemægtiget sig de høieste Værdigheder. Ublændinge vilde plyndret Levningerne af vore forrige Skatter, og Fremmede havde deelt det overblevne Bytte mellem hverandre“ osv.*). I samme Tone talte Suhm's berømte „Brev til Kongen“: „Længe nok have Religion og Dyd hos os været traadte under Fødder; Retfærdighed og Ærbarhed altsor længe forviste fra vore Grændser. — En stammelig Sammenrottelse af nedrige Følk havde bemægtiget sig Din Person, gjort Afgangen til Dig umuelig for alle Retfærdige. Du saae og hørte kun igjennem Deres Dine og Dren; imedens Dit Land svømmede i Taarer; Frygt og Fjendskab herstede allevegne; imedens det danske Navn var blevet til en Banære; imedens Patrioterne stode forbaufede; Rigerne udsugedes, det kongelige Huses Sol formørkedes og Alting var til Priis for Æresstjændere og Gudsbespø

*) Samling af Trykkesfrihedens Skrifter. Anden Række. 1ste Bind

er ofv. *). Dette Brev blev modtaget med en mageløs Ironisme, og faadt en ſaa rivende Affætning, ſom dengang endnu aldrig noget og ſiden kun ſaa politiffe Flyveſtrif have fundet. Det udtalte en Stemning, der rørte ſig i det hele Folk, og det vilde have fortjent al den Roes for frimodigt og djærvt Fædrelandsſind, ſom ſaa rigelig blev det til del, derſom det, hvad ogſaa en af dets Recensenter bemærkede, var bleven trykt d. 16 iſtedenfor d. 18 Januar.

Den Regjering, der ved den pludſelige Omvæltning af Jan. baneede ſig Vej til Magten, var da i Et og Alt en ſkommen Modſætning til den opløſte. Bar Strueneſe raſt og ærdig, ſaa var Guldberg ſindig og betænkſom, og ſtattebeviddig Vidensſtabelighed høiere end letfærdig Genialitet; var en heeltigjennem tydſk i ſit Sprog og franſk i ſin Tænkning, ſaa var denne danſk, og det regnedes ham med Høie til en Fortjenefte, at han ſatte Grændſer for den overalt indringende Tydſkhed. Det kan være tvivlsomt, hvorvidt man er Koy til ligefrem at benævne den Regjering, der afløſte Strueneſes, med Guldbergs Navn, men med Henſyn til det, der angaaer os her, Styrelſen af Kirke og Skole, er det ſnok hævet over al Tvivl, at det var denne Mand, der endelig afgav den ledende Tanke. Det guldbergſke Ministerium har ogſaa netop derved ſin ſtore Betydning, at der dengang kom en Mand for Styret, der med hele ſin Kjærlighed udfærdigede Kirkens og Skolens Virkſomhed, og ſogte ved alle Midler at underſtøtte og fremme denne. Desuagtet vilde man mægtende dette Ministeriums væſentlige Charakteer, naar man deri vilde ſee en Gjentagelſe af Chriſtian VI's Kirkeſtyrelſe, og Forſkjellen mellem begge er givet i Guldbergs hele theologiffe og kirkelige Stilling. Han var en Discipel af Goiffe,

*) Suhn, Sam lende Skrifter. XVI. S. 1.

dannet i den wølſte Skole, og det var hans Overbeviſen at den aabenbarede Sandhed fuldkommen lod ſig beviſe Fornuftgrunde. Det var ikke ad Høleſens Bei, han kommen til Erkjendte af Chriſtendommen, og man mo hos ham Intet til en egentlig pietiftiſt Dypvækkelse; men de bliver hans Forhold til Kirken og hans Anſtuelse af den kelige Virksomhed en væſentlig forſkjellig. Det var igjen Skolen, gennem en grundig Vidensſtabelighed, han vilde le den rette Grundvold for Kirkens fremtidige kraftige Beſtand; det han gif ud fra at enhver grundig Forſkning og Dyrkning maa tjene til at beviſe Chriſtendommens Sandhed. I for mærker man i Guldbergs Tid ſlet ikke til nogen iſt Beſtræbelse for Menighedernes Dypvækkelse, men alt gik her ud paa at virke igjennem Skolen. Man kan derfor heller uden videre betragte hans Miniſterium, hvad man i det litteſte Sprog kalder, en Reaction mod Tidens Fremſkridt Den nyere tydſke Theologi, der i Göttingen havde ſit I punkt, fandt i Guldberg en velvillig Beſkytter; han a kjendte dens grundige Værd, der havde beriget Bibeldiet med mange nye Erkjendte, og hans Beſtræbte væſentlig ud paa at omplante den paa danſk Grund. Den Raade fortsatte Guldberg, hvad Bernſtorff alle havde begyndt; vel med den Forſkiel, at han var mere t af Sind og beſad en grundigere Indſigt, en ſtørre perſonlig Interesſe for den kirkelige Vidensſtabelighed; men uden at egentlig vilde lægge noget Vaand paa den frie Forſkning naar kun denne bar Præget af Alvor og Grundighed.

Guldberg havde ſom bekiendt ſin Stilling ved Entledning Juliane Marie's Hof, ſom Lærer for Arveprinds Frederik, at takke for ſin politiſke Indflydelse. Han var allerede gang høit agtet ſom Vidensſkabsmand; hans *»Verdenshiſte* (1 Deels I og II Bind, 2 Deels I Bind 1768-72),

tiden berømmet som et udmærket Arbejde, og det samme om hans egentlige dogmatiske Hovedværk „Den naturlige i som Indledning til den aabenbarede“ 1765 og „Den rene Theologi“ 1773. Det er affattet mere som en Lærebog i en streng videnskabelig Form, men Bogen er dog uaktuelle, for vidtløftig til Stolebrug, hvorfor der i det senere blev foranstaltet et Udtog af Benj. G. Sporon „Christelige Religions Hovedlærdomme“ (1780). Angaaende den egentlige Stilling udtaler Guldberg sig i Fortalen til den rene Theologie saaledes: „Jeg har søgt at vise den enstemmige Overensstemmelse imellem Fornuft og Skrift . . . Der er mange Slags Feil i dette Arbejde; dog troer jeg ikke deri findes nogen Afvigelse fra den hellige Skriftnes Mening, som er vor Kirkes . . . I alt andet har jeg betjent mig af den anstændige Frihed, og ikke solgt mig til nogen Lære eller Læremaade“ — og i Fortalen til den aabenbarede Theologie: „Jeg har fulgt Skriften og ikke noget System, min Overbeviisning og ikke nogen Lærers Myndighed. Mig bekendt, at dette mit Skrift er eenstemmigt med vor Danstes symboliske Bøger; de indskrænke ikke en Tænkendes Frihed og afvige aldrig fra Skriften“. — Med Udbrud af den gamle systematiske Form vil Guldberg altsaa den christelige Lære i en rensket Skikkelse; men dog er den forskjellig fra Göttingerne, at han lægger større Vægt paa Samsstemning med de kirkelige Symboler, hvilket man tydelig sporer i hele Udviklingen. Hans Retning er dog gennem apologetisk, han vil forsvare den bibelske Christus mod den herskende Vantro; men derved kommer dog den indvirkning uvilkaarligt til at gjøre sig gjældende og tydelig fra to Sider. Det er saaledes Tidens Fortæring at al Lærdom skal have et moralsk-praktisk Formaal, og den leder uvilkaarligt til at lade Troens Hemmeligheder

træde tilbage som det Underordnede i Forhold til den sædelige Stræben, hvorved den hele Udvikling let erholder en velgaaende Charakteer. Den anden Fordring er, at Guds Idem skal holdes saa ophøiet som mueligt, ublandet og ubesmittet af alle sandfælige Forestillinger, og under denne Bestræbelse kommer man let til at forflygtige Guds levende personlige Aabenbaring, der fremtræder dybest og stærkest i selve Forsøningens Stiftelse. Igjennem disse tvende Fordringer vandt Tidens almindelige Philosophie Indflydelse paa Theologernes Tankegang, og en saadan er ogsaa umiskjendelig hos Guldberg, skjøndt han for sin Person ikke af den Grund finder sig besejret til at opgive noget Punkt af den vedtagne Kirkelære.

Som Guldbergs nære Næbfrænder mellem de tyske Geistlige, der efter deres Stilling kom til at træde i en nærmere Samvirksomhed med ham, maa vi nævne Joh. Jak. Cramer, Baltasar Münter og Hector Fr. Janson. — Cramer gik, da han i Struensens Tid 1771 maatte forlade København, til Lybæk som Superintendent; men „han trivedes ikke der, da han havde aflaget altfor mange theologiske Forbomme, til at han kunde faae Indgang i den By“^{*)}; han blev derfor 1774 af Guldberg kaldet som theol. Prof. i Kiel, hvor han tillige blev Universitetets Rantsler, og derved en Indflydelse paa det hele Kirke- og Skolevæsen i Slesvig og Holsten, der satte ham istand til for disse Rande dele at gennemføre de samme Forbedringer, som Guldberg arbejdede for i det egentlige Danmark. I Baltasar Münters Tid 1765 var bleven Præst ved Petri Kirke i den afdøde Rhon's Sted, besad i København en Prædikant, der ligesom Cramer søgte at fængsle Tilhørerne ved oratorisk Kunst. Som Forfatter blev han især bekjendt af sin „Bekehrungsgeschichte“

*) Suhm, Samlede Skrifter I. S. 28.

Grafen Struensee 1772, en Bog der isøvrigt er bleven et forskjellig bedømt; og han var af sin Samtid højt et baade som Prædikanter og som Psalmedigter. Hector Janson var 1766 kommen som tydsk Hofprædikanter til København, men han sluttede sig langt noiere til det danske Folk enten Cramer eller Münter havde gjort, og han kom deruden egentlig i nogen Henseende at være udmærket værd, til at indtage betydelige Embedsstillinger i den danske R.

Dog det var ikke ved indkaldte Tydskere, Guldberg søgte lærere, og vi maa derfor især lægge Mærke til den Kreds af de dygtige danske Mænd, der ved ham kaldtes til Virksomhed i Kirke og Skole. De fleste af disse havde i Aarene 7—70 studeret i Göttingen, nemlig Nikolai Edinger Valle, Niels Ancher, Claus Frees Hornemann og Herman Tressow, der alle til en Tid bleve ansatte som Professorer ved Universitetet, og endelig Christian Bastholm, der 1770 kom fra Smyrna til København. De betydeligste mellem disse var uden Sammenligning Valle og Bastholm, og da disse to Mænd kom til at øve en ganske særdeles Indflydelse paa den danske Kirke, maae vi her dvæle lidt noiere ved dem. Begge vare de omtrent jævnaldrende (Bastholm f. 1740 og Valle f. 1744), og begge havde de i aandelig Forstand gjenbragt den samme theologiske Skole; men dog er der heelt mellem dem en fjendelig Forskjæl paa deres hele Aandsretning. En Degnesøn fra Bestenstov paa Volland, havde efter Moder Margrethe Dorothea Mundt arvet et melancholisk Temperament, men tillige modtaget et stærkt Indtryk af den kristelige Fromhed. Ærlig Djærvhed og ukunstlet Hjertelighed udgjorde Grundtrækkene i hans Charakter, som han aldrig fornægtede selv i de Forhold, hvori han kom som Hofprædikanter og Biskop; han var et lyst og klart Hoved, men egentlig

ikke udmærket begavet, og Tidens tørre profaiske Forstandighed havde saaledes omsnoet hans videnskabelige Dannelse, at hans dybe Følelse ikke kunde komme til Orde. Ved stadig Flid og Grundighed i Alt, hvad han foretog sig, havde han samlet sig omfattende Kundskaber, hvorved han allevegne vakte Opmærksomhed. Vaade i Leipzig og Göttingen, hvor han som ung Mand opholdt sig paa sin Udenlandsreise, modtog han udmærkede Beviser paa hædernde Anerkjendelse, og skjøndt han strax efter sin Hjemkomst gik som Landsbypræst til Jylland, saa ventede dog Alle snart i ham at see Universitetets Stoltthed og ypperste Lærer. — Baltholm derimod var en fin og klog Verdensmand; han kunde i grundig Værdom langtfrå maale sig med Balle, men han besad udbrettet Læsning i sin Tids franske og tyske Literatur, hvorved han havde uddannet sit medfødte Talent for en let og smagfuld Behandling af videnskabelige Emner. Medens Balle fra sin Barndom af havde bevaret en eensfoldig, hjertelig Tro, uden nogensinde at føle sig anfægtet af Fritænernes blændende Vittighed, saa var Baltholm derimod gaaet en ganske anden Vej, hvilket man ogsaa seer af det, han selv fortæller om sine Studenteraar: „Hos Gøiske fandt jeg filosofisk Skarpsindighed, Lys, Orden og Grundighed. Ham haver jeg at takke for, at jeg blev Christnesystemet tro; thi for lidet beffendt med Religionens Værdomme og for meget hengiven til filosofisk Grublen, begyndte jeg tidlig at faae Hang til Fritænkeri og Tvivlssyge“ *). Om end derfor begge i deres literære og præstelige Virksomhed kom til at staae hinanden nær, forsaavidt begge segte at forlige Christendommen med Fornuftens Oplysning, saa kan der dog ingen Tvivl være om, til hvilken Side Enhver af dem maatte føle sig henhøre

*) Baltholms Autobiographie hos Lohde. S. 9.

gen, naar Forrnstiens Dplysning altid mere og mere kom til at træde i en skarp Modsetning til kirkelig Christendom.

.. Liden var frugtbar paa dygtige Mænd i alle forskjellige Retninger, og al grundig Videnskabelighed kunde altid finde velvillig Understøttelse hos Regjeringen; for kun at nævne Bøcker af blivende Værd ville vi minde om, at Jacob Langebek i sit Livs Aften begyndte Udgivelsen af *Scriptorum rerum Danicarum medii ævi*, hvoraf tre Dele udtom 1772—74; at Peter Frederik Suhm, som dengang stod i sin fulde Manddoms Kraft, bestandig berigede Literaturen med nye lærde Arbejder i Fædrelandets Historie. Det var i disse Aar, Digterne Evald og Bessel udmærkede sig, af hvilke den sidste med „Kjærlighed uden Strømper“, der udtom 1772, strax naaede sit Høidepunkt, medens Evald rigtignok først gennem mange Gjenvordigheder kunde afkæmpe sig Anseelse og i Grunden aldrig blev tilfulde statet af sin Samtid. — I et nærmere Forhold til den christelige Udvikling stod som Forfatter Lyge Rothe, der efterat han 1773 havde taget Afsked fra Statsjennesten bestandig hveselsatte sig med literære Arbejder, og begyndte 1774 Udgivelsen af sit bekjendte Hovedværk „Christendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa“. Han var en praktisk Lærer, og optraadte strax i en skarp Modsetning til de franske Philosopher fra Bayle til Voltaire. Naar det nemlig var bleven Tone mellem disse at fremstille Christdommen som Præstebedrag og som uadskillelig fra Mandstvang og Inquisition, vilde han ved at gennemgaae Verdens Historie gødgjøre dens forædlende Indvirkning paa det menneskelige Samfundsliv, og tværtimod vise, at det først var ved den, Menneskerettighederne havde vundet Anerkjendelse. Desværre mangler Udviklingen i Rothes vidtløstige Skrifter ganske synlig Klarhed; den slæber sig kun langsomt frem gennem

evindelige Gjentagelser, og ved en ubehændig Stræben efter at danne et nyt reent philosophisk Sprog bliver han ofte dunkel og uforstaaelig. Det lille Skrift: „Undersøgelse om ikke de *Reminders*, som uden Betingelse oprettedes for Voltaire vare til Haan for vor Levetid“ 1779, er det, der i Klarhed bestemt viser os *Rothes* Stilling til Samtidens Dannelses, og det er Sandhed ikke uden Betydning, at han, dengang da Mange blandedes af Skinnets, aabent udtalte og klart efterviste *Volterianismens* antichristelige Retning.

Det theologiske Facultet ved Universitetet var, dengang *Guldberg* fik Indflydelse paa Regjeringen, i en meget maadelig Tilstand. Den eneste Lærer, der her endnu var tilbage fra *Christian VI's* Tid, var den gamle, ofte omtalte *Peder Holm*; *Cramer* havde forladt *Kjøbenhavn* 1771, og *Christian B. Studsgaard*, der 1769 var kommen i *Rosenstand-Gorffes* Sted, havde Liden for meget imod sig, til at han kunde gjøre Lykke som Docent, og var heller ikke Dypgaven voren. Det var derfor en af den nye Regjering's første Handlinger i *Marts* 1772 at udnævne *Nik. Ed. Valle*, der kun i syv Maanedes Tid havde været Præst i *Jylland*, til Professor. Denne Udnævnelse blev modtaget med Glæde, fordi Alle ventede sig meget af ham, og haabede i ham at finde en dygtig Talsmand for den nye rensede tydske Theologie. Det mangede heller ikke paa Opmuntringer til at fare fort paa denne Vej. I et anonymt „Lyfkoningsbrev til sin Ven og Belynder *Mag. Valle* fra *Philomusus*“ (o: *Joh. H. Tauber*) meddeltes der ham ved Embedets Tiltrædelse blandt andre følgende ironiske Formaninger: „Nævn aldrig, der er en *Michaëlis* til, og lad Ingen vide, De kjender *Semler*! Hold ingen Forelæsninger over *Homilien* og endnu mindre over *Kirkehistorien*! Hold offentlig Forelæsning over den Deel af *Videnskaben*, der ikke behøves til *Eramen*, men privat over

der, som strængelig kræves; denne Lov er saa god som 400 *Mds Tillæg i Gage*" osv.*). Disse Sidehug vare rettede mod Holm og Studsgaard, men derimod ikke mod Cramer, der udtrykelig blev undtaget og hæderlig omtalt. Guldberg var heller ikke uvillig til, i denne Henseende at give efter for Edens Fordringer. Ved Studsgaards Forslyttelse til Aalborg udnævntes Herman Trefchow og Lorentz Ancher i hans Sted; men heller ikke dette Balg maa man have fundet tilfredsstillende, da de begge inden et Par Aar erholdt geistlig Befordring; Trefchow blev 1774 Sognepræst ved Garnisonskirken, og Ancher 1775 Stiftsprovst i Odense. I deres Sted kom den nyeste Hofpræst Hector Fred. Janson (1774) og to Aar derefter Claus Frees Hornemann. Alle havde de læret i Göttingen, og vare altsaa noie bekendte med den nye Theologie; men dog var Hornemann den eneste iblandt dem, der senere viste sig afgjort at tilhøre den rationalistiske Retning, medens Balle saavelsom Janson strængt holdt fast ved Supranaturalismen. Dog sølte Holm sig altid fremmed for sine yngre Colleger, og lagde denne sin Mistillid til dem for Dagen paa en meget paafaldende Maade. Da der nemlig 1774 i Anledning af Arveprindsens Fornæling skulde foretages en stor Doctorpromotion, vægrede han sig, skjøndt den eneste Dr. theol. ved Universitetet, bestemt ved at foretage Acten, og skal endog have yttret om Balle: „Jeg vil ei lægge min Haand paa den Kjætte“**). Heldigviis kom der en anden Dr. theol. til Byen, nemlig Nordmanden Eiler Hagerup, der efter i eet Aar at have været Biskop i Ribe blev forflyttet til Bergen, og som nu under et Ophold i Kjøbenhavn creerede 6 nye doctores, mellem hvilke Balle,

*) J. Møller, Balles Levnet. Theol. Bibl. X. S. 67.

***) Sammeleeds S. 71.

Janson, Schenheyder og Chr. Bastholm. Dog var der ikke nogen bestemt dogmatisk Uenighed mellem Holm og hans yngre Colleger, men desto hyppigere Feilighed til Sammensted ved Bestyrelsen af Communitetet og andre Stipendier, hvilken Sag altid havde ligget Holm ganske særdeles paa Hjertet. Den yngre Slægt staaede heller ikke den gamle Mand, Regjering saalidt som Studenter, og der blev, rimeligviis af Guldberg, saa Aar før hans Død forelagt ham adskillige nærgaaende og fornærmelige Spørgsmaal: hvorledes han som akademisk Lærer havde opfyldt sit Embeds Pligt? hvorfor han aldrig havde skrevet Bøger? og desl.*). Holm vidste det, at Alle vare ham imod, og yttrede derfor engang til Suhm, da han sammen med denne fulgte Længs bek til Graven: „Mange ønskede mig nok at være som den vi følge“**). Længe skulde han heller ikke være den yngre Slægt i Veien, da han døde to Aar efter, 1777, og var det end langtfra, at han var nogen udmærket Mand, saa bliver han dog mærkelig som den sidste Repræsentant for den gamle stive Skoletheologie.

Det var ikke nogen Omordning af Universitetets hele Stilling og Virkemaade som den, der var paa Tale i Struenses Tid, som Guldberg tilsigtede. Meget mere søgte han at fortsætte den tidligere Udvikling, hvorved de forskjellige Faculteter anerkjendtes i deres Selvstændighed, og de forskjellige Embedseraminer erholdt deres skarper Begrændsning imod hinanden. I det Diemed blev der foretaget en Forandring i de akademiske Stipendier og navnlig i Communitetets Plan, at dette nemlig skulde uddeles ligelig blandt alle Studenter, og ikke som hidtil udelukkende blandt Theologer, hvilket

*) Holms Forsvarsskrift af 10 Febr. 1775 er meddeelt af J. Nøller. Nyt theol. Bibl. III. S. 54—62.

**) Suhm, Samlede Skrifter. X. S. 34.

er den Sag, Holm med størst Iver havde modsat sig saalænge han levede *) — Hvad det theologiske Studium angaar, saa mærker man der kjendeligt Tidens Indvirkning. Bibelfstudiet, der havde været tilfidesat saalænge man slog sig til Ro i det dogmatiske System, blev atter draget frem, og behandlet med særdeles Omhyggelighed. Derfor blev Forelesningernes Anlæg og Plan nu en anden, og derfor blev der givet en ny Instrux for den theologiske Examen, saaledes at det blev Bibelfkundskaben der kom til at afgive Maalestokken. Det meest isinesfaldende Særkjende for denne nye Instrux er isøvrigt den, at der bestemtes visse Vensfa for hver Charakter, for saaledes bestemt at udhæve Forskjellen imellem dem. Kandidaterne af første Klasse skulde kunne oversætte ethvert hvilketsomhelst Sted af det Gl. eller Ny Test. paa Latin, og desuden kunne fortolke Psalmerne, en prophetisk Bog af Gl. Test., et Evangelium eller nogle af Brevene med Værdom og Nøiagtighed; Kandidaterne af anden Klasse skulde kunne oversætte hele det nye Test. og de historiske Bøger i det gl. og desuden nøiagtig fortolke et Evangelium eller et Brev; Kandidaterne af tredje Klasse skulde nogenlunde kunne oversætte det nye Test. De to første Klasser skulde tillige kunne gjøre rede for de mærkeligste Dmsving i Kirkehistorien, og Alle maatte kjende den lutheriske Reformations Historie og Betydning. Fremdeles skulde Alle besidde saa gode Kundskaber i Dogmatik, at de grundigt kunde forsøre det i vor Kirke antagne Lærebegreb, og i Moralen, at de kunde holde et Foredrag over Christendommens moraliske Grundsætninger, der tillige viste deres Indsigt i Philosophien **). Denne guldbergste Examensorden, der første Gang blev an-

*) Agerup, Universitets-Annaler. S. 415-416.

***) R. G. Halle, Tres Orationes, 1762. Epistola ad Walchium. S. VI—X.

vendt 1774, holdt sig ikke længe i Brug, og den er ofte bleven skarpt dattet; men der ligger dog en sund Tanke til Grund for den, at nemlig de svagere Hoveder heller maatte lære enkelte Fag til Gavn end føres ind i en Kundskabsmasse, som de dog ikke kunde vinde noget Udbytte af. Den tydeligste Oversigt over den Tids akademiske Forelæsninger faaer man af den Plan, N. G. Balle lagde for sin Docentvirksomhed; han læste nemlig: 1, over N. T.'s Eregeese, saaledes at han i eet Aar cursorisk gennemgik alle det N. T. Bøger; 2, over Kirkehistorien, en Videnskab, hvis Fornødenhed Balle fandt det nødvendigt udførligt at udtale sig om, endssjøndt det ikke var første Gang den blev foredraget, da Cramer dermed, som ovenfor bemærket, havde gjort Begyndelsen, der senere var bleven forisat af C. G. Seydlig, Provst paa Regentens, 3, over Dogmatik, en Benævnelse, der nu afløste den gamle *systema Theologiæ*; om dens Fornødenhed, bemærker Balle, behøvede han ikke at tale vidtløftigt, da man snarere var tilbøielig til at overvurdere den, som om hele Theologien var samlet i Systemet; 4, over Dogmehistorie, og det var den eneste af dem alle, der blev holdt paa Latin; endelig 5, over Homilitiken, der dog mere havde Charakter af Samtaler, da det var en almindelig Skik, at der mellem de Studerende dannede sig Foreninger for at øve sig i Prædiken, og ved disse tilbød Balle sin Tjeneste for at gaae tilhaande med Raad og Veiledning*). Kommer nu hertil Foredrag over Naturlig Theologie, over Moral, over Gl. Test., som bleve besørgeede af de andre Professorer, saa seer man nok, at der med de yngre Mænd var kommen en betydelig Mangfoldighed ind i Studiet, der siden stadig forøgedes, da der bleve holdte særffilte Foredrag over Indledning til N. og G. T. for at

*) N. G. Balle, Fem Taler ved theologiske Forelæsningers Begyndelse. 1772.

paa de mange Indvendinger, der fremkom mod Bøgenes
 Nødvendighed, og over Apologetik for at forsvare Christendommen
 mod Friænkernes Angreb. Efterhaanden maatte Latinen vige
 for de akademiske Lærestole, og Forelæningerne for Theolo-
 gi bleve om ikke altid saa dog meget hyppig holdte paa
 Modersmaalet, medens Studiet af den classiske Philologi
 for vordende Skolemænd kom til at udgjøre et særskilt Fag.
 Som en Følge af den nye Forordning for de lærde Skoler
 af 11 Mai 1775 blev der nemlig ved Universitetet indrettet
 et Examen philologicum, og det blev bestemt hvad der skulde
 læses af en vordende Candidatus eller Magister philologiae,
 hvorved den gamle Baccalaurei-Grad ganske affæfledes, da
 de dermed forbundne Rettigheder gik over til dem, der havde
 taget den philologiske Examen*). I Forbindelse med Uni-
 versitetet stod nemlig en omfattende Reform af det lærde Skole-
 væsen, og der blev i det Diemed nedsat en Com-
 mission, i hvilken Geheimeraad Guldberg var Sjælen,
 saa at han alene maa bære Ansvaret for den nye Skoleplan.
 Det var heller ikke her hans Hensigt at fortsætte de struens-
 ke Ideer, der i Jacob Baden havde fundet en talentfuld
 forsvarer; men dog var den nye Skoleplan efter alle Kjens-
 dets Dom et godt og grundigt Arbejde. Der udtaler sig
 igjennem den en Kjærlighed til Fædreland og Modersmaal,
 der vidner om Guldbergs danske Sind; Børnene skulde tidlig
 lære, hvad de skyldte Konge og Fædreland, tidlig blive for-
 trøstede med ædle Forsædres Bedrifter og gode danske Forsæt-
 tets Bøger, samt flittig øves i at udtrykke deres Tanker let
 og smagfuldt paa Modersmaalet. Men desværre gik det
 med denne Skoleplan som med dens mange Forgjængere, at
 den i Livet aldrig blev fuldstændig gennemført, da hver Lærer helst

*) Nærum, Universitets-Annaler. S. 411.

fulgte sit Sind og lod alting blive ved det Gamle. Sæd-
dens bedste Frugter fremhæves derfor af Samtidige dels i
bedre Anordning af Depositsen, eller Examen artium, der
Indførelsen af nye og bedre Skolebøger. Ved den heilig-
fremkom: Abraham Kall's Verdenshistorie; Suhm's Danmark
Norges og Holsteens Historie; Sporon's Den christelige A-
ligions Hovedlærdomme; Dve Mallings Store og 80
Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* o. fl.*). Ud-
at være bestemt ved Loven foregik der til samme Tid en and-
Forandring med Skolerne, at de nemlig fuldstændig udløst
af deres tidligere Forhold til Kirken. Disciplenes daglig
Bøn og Chorsang i Kirkerne, der mindede om Skolens
gamle Forbindelse med Kapitterne, og som senere var benyttet
ved den daglige Gudstjeneste, blev efterhaanden afflasket ad-
vegne (for Viborg ved Refstr. 24 Dec. 1772; for Aarhus
ved Refstr. af 24 Jan. 1777; for Odense ved Refstr. 1
Marts 1783). Man fandt den overflødig, da Chorsang
altid blev holdt i tomme Kirker, og forstyrrende for Und-
viisningen; men dermed forsvandt tillige den sidste Levnis-
af daglig Kirketjeneste, der havde været almindelig Bæde
fra Christenhedens ældste Tider.

Vende vi os fra Skolen til Kirken for at agte p-
hvoreledes der i den Tid blev prædikaet, da maa vi fornem-
lægge Mærke til Chr. Baltholm, der efter sin Hjemkom-
fra Smyrna 1772 var bleven Garnisonspræst i Kastellet,
som i disse Aar samlede saa Mange af Kjøbenhavns oply-
og dannede Publikum omkring sig som Kirkens snævre M-
nogenlunde kunde rumme. Alle vare enige i, at han gjorde
Epoke i den geistlige Talekunst, og selv beskriver han Beh-
der havde ført ham til dette Maal paa følgende Raad

*) Rhyerup, De latinske Skolers Historie. S. 264—70.

„Om sand Betsalenhed havde tidligere de unge Studerende intet Begreb, og de theologiske Professorer gjorde sig heller ingen Umage for at bibringe dem det. Man tog sig sædvanlig en af de gamle Præster til Monster, og havde ikke engang Indsigt nok til at vælge den bedste blandt de maadelige... Men ikke længe før min Afreise blev Dr. Balthasar Rünter indkaldt til Præst ved den tydske Kirke. Denne fortreffelige Taler hørte jeg ofte; jeg solte det Fortrinlige, hvorved han udmærkede sig fremfor de fleste geistlige Taler i Kjøbenhavn, og dannebe mig strax et løst Ideal over en god Taler“^{*)}. Resultatet af disse fortsatte Prøver og Studier, hvorved han især betjente sig af franske Monstere, nedlagde han i sit bekjendte Skrift „Den geistlige Talekonst“ 1775. Denne Bog gjorde strax megen Lykke, blev oversat paa Tydsk og af Keiser Joseph II. indført ved alle offentlige Beteranstalter i Østerrig. Hvad der altid er det Farlige ved enhver Betsalenhedslære, er, at al sand Betsalenhed maa hve sin Kilde og Grund i Aandens indre Bevægelser, og skummer man det, skal Kunsten erstatte den indre Drift, saa bliver Talens vellklingende Strøm med alle dens velvalgte Billeder og effektfulde Tansesprog dog kun som et lydende Ralm og en klingende Bjalde. Denne Vaerksomhed er der nu hos Baskholm ikke Spor af, og saa „verdselig“ var i det hele hans „geistlige Talekonst“, at han end ikke nævner den levende Tro mellem de mange Egenstaber, han forlanger hos den rette Prædikant, og aldrig Bonnen som den nødvendige forberedelse til al christelig Tale, naturligtviis fordi han ønskede at undgaae alt mystisk Sværmeri. Baskholms regelrette og konstmæssige Foredrag var beregnet for de Daaned, og

^{*)} Baskholm's Autobiographie i Rahdes Samling af Portraiter. I. S. 29.

ingensinde blev der lagt større Vægt paa denne Forskjæl mellem det, den Dannede fordrede af Prædikanten, og det, der kunde tilfredsstille den uvidende Mængde end dengang. Dette var ikke noget tilfældigt, men det havde sin dybere Grund deri, at man virkelig betragtede de Dplystes Christendom som væsentlig forskjellig fra den Christendom, som maatte prædikes for den uoplyste Mæsse, der endnu var behæftet med mangehaande Fordomme. — En langt hjerteligere og dyrværdigere Prædikant end Bastholm var Professor Balle, der 1774 tillige blev dansk Hofpræst og derved fik jævnlig Veilighed til at optræde paa Prædikestolen. I hans „Gudelige Taler“ fra denne Tid møde vi hyppig kraftige Bidnesbyrd mod Samtidens Bantro og Gudsforagt, hvorpaa følgende Ytringer kunne tjene som Exempler: „Disse ere de Tider, om hvilke Jesus har forudsagt, at den store Hob, idet den forfulgte Jesus og hans Disciple, skulde mene at gjøre Gud en Tjeneste. Endog Mange blandt dem, som leve af Evangelio, fordreie det dyrebare Evangelium om en guddommelig Forsoner; de forarges paa den Korsfæstede“ osv. „For havde Overtro og selvopdygtet Guds frygt bemægtiget sig et uindstrænket Herredomme over Jesu Forløste; men nu ere de overfaldne af Uretfærdighed og Bantro, der hersker med lige Myndighed. Hvad er saa helligt, at det jo spottes og forhaanes? hvad er saa tydeligt aabenbaret i Jesu Lærdom, at det jo svækkes og fordreies ved vrangte Forklaringer? At tvivle er bleven en Prydelse for den Selvtænkende; at modsige almindeligt vedtagne Sandheder skal være et Kjendetegn paa Skarpsindighed og Forstand“ *). Vignende Ytringer vil man forgjæves søge hos Bastholm, og det endskiøndt man af hans „Aandelige Taler“

*) N. S. Balle, Den christelige Troes hellige Lærdomme i gudelige Taler 1776. I. S. 94 og 113.

1777, hans „Handelige Taler over alle Evangelierne“ I—II Del 1779, fuldfommen er istand til at kjende hans Prædikemaade. Vel er man ikke besøiet til, ligesrem at regne ham mellem dem, der som Valle siger „fordreie det dyrebare Evangelium“, men alting er dog for afrundet og afglattet til at man kan blive Plads for et saadant skarpt Vidnesbyrd. Pastorens glimrende Talent og Smag erstattede imidlertid fuldkomment efter Samtidens Dom, hvad hans Taler manglede Inderlighed og Dybde, medens Mange hjededes ved Valles lærde og jævne om end altid veloverveiede Tale.

Tidens praktiske Sands vakte overalt en ganske særdeles Opmærksomhed for at udfinde den rette Prædikemaade. Pastorens „Geistlige Talekonst“ blev efter hans eget Vidnesbyrd nyttet af ikke faa Studenter, og han kunde derfor i sine tre Aar skrive: „Vi ere i tidligere Tider blevne berigede ved en stor Deel gudelige Taler, der i Henseende til Grundighed, Lys og Smag ere ligesaa forskjellige fra de gamle, som Middagslyset er forskjelligt fra Lusmørket“ *). Ved Universitetet var det fornemmelig Valle, der ledede de Unges kristne Dvøvelser, og for at opmuntre deres Flid lod han som i Art Præmie de bedste af disse Dvøvelses-Prædikener tillige med flere af sine egne trykke i en særskilt Samling („Gudelige Taler over Søndags og Festsdags-Evangelier, udgivne af et theologisk Selskab“, 1776). For at vække Folks Opmærksomhed for Prædikenen og lære dem bedre at følge Gangen i den, søgte man paa, at lade trykke en kort Indholdsangivelse, som omdælted i Kirken blandt Tilhørerne. Det var en tydlig Baneer, som Pastor Fr. G. Resewitz ved Petri Kirke først lode indfort; men den blev optaget af flere, saaledes af Joh. hr. Schönheyder ved Trinitatis. Denne lod siden en stor

*) Baskholm, Ny aandelige Taler 1788; Fortalen.

Mængde af disse løse Blade samlede udgaae under Navn „Indhold af Høimesseprædikener, 7 Aargange 1775-1781“ hvilket Exempel flere Præster, som N. E. Rannestad i Dronninghøiesterfulgte, og disse Udkast bleve hyppigt benyttede af Andre helst vilde gjøre sig Arbeidet saa mageligt som muelig — Dagsaa blev det Spørgsmaal ofte bragt paa Bane, det var rigtigt at tage Papiret med paa Prædikestolen. Bastholm omtaler det i sin „Geistlige Talekunst“ som en bestemt Bedtægt blandt danske Præster ikke at bruge Papir, uden at anbefale denne Skik. Saa almindelig som Bastholm taler om har den imidlertid ikke været, idetmindste herfra flere Sider Klage over, at den nu ikke sjældent blev overtraadt. Nordmanden Eiler Hagerup, der som ovenfor mærket i eet Aar var Biskop i Ribe, lod saaledes 1774 Synodal-Monitum udgaae, hvori han klager over, at „Biskopi og unge Lærere vænne sig til ofte fast Ord til andel læse deres Prædiken op af Papiret“, hvilket han fandt meget anstødeligt, og derfor paalagde Provsterne at forbyde! Dette Aar senere (1782) indgav Provst Joh. A. Dyppe Præst i Østøstø paa Folland, et Andragende til Cancelliet at „den nye mekaniske Prædikemaade, at Præsten læste Prædikenen op af Papiret“, maatte blive forbudt i hele Rikmen der blev ikke gjort videre ved Sagen, end at der blev affordret forskjellige Betænkninger desangaaende***). Imidlertid er det ikke uden Betydning, at det først var med Rationalismen eller med den religiøse Kulde, der gik nærmest for denne, Dplæsningen kom i Brug.

Ved Siden af Halle og Bastholm, der altid nævnes

*) J. Møller, Nyt theol. Bibl. XX. S. 279 fgg.

** Hebegaard, Om Lovens anden Bog. II. S. 1495.

***) Gen.-Kirke-Insp. Coll.'s Sager for 1782 i Archivet.

i den Tid mærkeligste Prædikanter, maa vi dog endnu
 nævne en tredje, der er udmærket ved en bestemt og skarpt
 præget Retning, og det er Peder Sartorphy, der fra
 1744 var ansat ved Nikolai Kirke, først som nederste siden
 som overste Capellan og tilsidst som Sognepræst. Om hans
 Virksomhed i Kjøbenhavn som Candidat har tidligere været
 tale; han havde i Mellemtiden været Præst først i Rorup
 og i Slum, siden i Saaby og Rissersrup, og overalt, hvor han
 var, strømmede Folk altid til Kirke for at høre ham, og han
 havde en ikke ringe Indflydelse i sin Kreds. Han har ikke
 været meget trykke; men det Lidet, der bærer hans Navn, har
 dog faaet en ualmindelig Udbredelse; hans „Passionsprædi-
 ker“ fra 1762 have stadig fulgt som Tillæg til Broch-
 mands Postil, og hans „Udtog af Pontoppidans Catechismus“
 1771 fandt Indgang i de fleste Skoler, hvor det endnu hist
 og her især i Norge har bevaret hans Minde. Sartorphy's
 herrnhuttist-pietistiske Prædikemaade havde rigtignok Tiden imod
 sig, og han var i mange Kredse kun Gjenstand for Spot og
 Hæder; men dog var hans Virksomhed langtfra uden Frugt;
 der var ikke saa ganske faa af de dannede Klasser, især Uel-
 lerede og fornemmelig ældre Qvinder, der foruden christelig op-
 pøst Almuesfolk folte sig meest opbyggede ved hans altid
 hyppigt besøgte Prædikener. Herrnhutterne vare i disse Aar
 kun at siges det eneste Tilflugtssted for al eenfoldig og hjertelig
 Christendom paa en Tid, da Rationalismens bidende Kulde
 havde eller fortrykte den selv i de dybeste Gemytter. Hos
 dem fandt altid Præster af Sartorphy's Retning Tilhold og
 Blotte, — og af saadanne fandtes der dog Enkelte rundt om
 i Landet; saaledes i Fyen Jacob Paulin Clausen, som da
 han blev kaldet til Præst i Svanninge ved Faaborg oversatte
 og udgav Prædiken „imodsat den sammenflakkede og halverede
 Christendom“, for at give sine Tilhørere en kort Underretning

en af hine Nars driftigste Strivere, den tidligere nævnte Student Chr. Thura, efter Ordre af 15 Oct. 1772, und Generalstiftalens Tiltale. Han havde i sin sværmeriske Ze tilladt sig haarde Ytringer, mellem hvilke især følgende blev lagt ham til Last (Sandfigeren S. 86 og 87): „At vi formindste den fastsatte orthodoxe Religion ved at afslaa nyttige og gubelige Fester, at tillade Horeri og det som alt er holdt for Blodskam, at indkalde atheistiske Papister i Riget og gjøre dem til de vigtigste Embedsmænd, — det er jo ingenting lunde at handle som Kirkens Fosterfader, men det er at være dens allerhaardeste Stedsfader“. Rigtignok havde man Andre ogsaa fældet haarde Domme over den forrige Regjeringens Handlinger; men de havde altid ladet Struense være Ansvarer, og altid nævnt det som hans sværeste Forbrydelse at han ved underfundige Rænker havde forført Kongen Denne Forsigtighed, der vel ikke støttede sig til nogen Lov, men til den almindelige Sammelighedsfølelse, havde Thura ikke iagttaget, og havde han end derfor fortjent en alvorlig Retfælselse, saa forbauses man dog over Dommen af 1 Maj 1773, der lød paa, at han havde forbrudt Vren og Gøt hvilken Dom blev formildet til, at han istedenfor at miste Vren skulde hensesættes paa Munkholm. Her maatte altså den ulykkelige Sandfiger bøde for sin Fremfusenhed; med mangfoldige Andre, hvis Skrivelser røbede et langt mere forværret Sind end Thura's, gik aldeles uanfægtede. Hans Skjæbne vakte dog ogsaa nogen Deeltagelse, og en gammel Student N. Prahl skrev i den Anledning et lille Flyveskrift „Den patriotiske Sandfigers Bedrifter, Bedømmelse og Dødsdom 1773, der efter kongelig Ordre blev konfiskeret af Politimedens Forfatteren slap med en Irettesættelse for Consistor Thura døde iøvrigt paa Bornholm, hvorhen han var ble-

vist efter i fer Aar at have henviddet paa Munkholm*). De var Begyndelsen til den nye Regjerings temmelig løse Vilkaarlighed i Behandlingen af Pressesager. Ved R. af 20 Octb. 1773 blev det paalaagt Politiet at føre et Tilsyn med Ugebladene, at deri ikke indførtes Noget, som angik Statens almindelige Foranstaltninger, Byrger, skændige Fortællinger og desl.; men der er her slet ikke om noget forskelligt Tilsyn, rimeligviis fordi man i den nævnte ansaae de gamle Bestemmelser for endnu gjældende, mindst bragte man dem endnu i Anvendelse ved given Leilighed, om end paa en temmelig vilkaarlig Maade.

Af alle slige Sager er ingen bleven mere bekendt og mere omtalt end den Fremgangsmaade, der blev anvendt, ved den nyere tydske Litteraturs udsødelige Næstværk, i Gættens „Berthers Leiden“. Den fortjener ogsaa at særdeles at fremhæves, ikke just som et Beviis paa Gættens Ufordragelighed i religiøs Henseende, men snarere som et Exempel paa, hvorledes Tidens tørre prosaiske Smag, ogsaa indvirkede saa stærkt paa dens Opfattelse af Christdommen, bedømte et Kunstværk, der var et af de mærkeligste Forbud paa det nye Aarhundrede. Man var vant til at se i Poesien tomme høitflingende Ord uden Dybde og Fylde, og derfor følte man ligesom Jorden ryste under sine Fødder, da en ægte digterisk Vulkan oplod sit Ildsvælg og i et øjeblik skildrede Hjertets Lidenskab i sin hele henrivende Bælg, men ogsaa i sin fortærende Glød. Berthers udkom i 1774, og med rivende Hurtighed udbredtes denne Bog i Danmark saavel som i Tydskland; derfor forfærdedes Regjerings Rådgiverne ved at erfare, at der i Kjøbenhavn forberededes en Oversættelse af denne farlige Gift. Medens Bogen endnu

*) Kjerup, Lærdorphanen I. S. 157-82.

om, hvad de ved alle Keiligheder vilde høre af ham. var derfor ikke uden Betydning, at de mæhrste Brødre havde faaet fast Job indenfor Rigets Grændser. Det nemlig en af den salbne Cabinetsministers sidste Regjeri handlinger ved Frdn. af 23 Decbr. 1771 udtrykkelig at hæve de strænge Forbud imod dem fra Christian VI's Tid, idet han tillige indrømmede dem fuldstændig Frihed at etablere en Koloni i Haderslev Amt. Struense herved faaet Keilighed til i Praxis at vise sin religiøse dragelighed, og skjøndt Enkelte nok havde Betænkelse paa denne Indrømmelse, trøstede man sig dog i Almindelighed med, at det pietistiske Sværmeries Tider nu var forbi, og man ikke havde noget Angreb at befrygte fra den & Brødre-Uniteten undlod heller ikke at benytte det gjorte Forbud, og kjøbte strax efter af Kongen Gaarden Tyrstrup, som de 1773 begyndte med Anlægget af Christiansfeld. De beholdt her efter Bevillingen af 23 Dec. 1771 fuldstændig Keilighed til i selve Etablisementet at indrette sig ganske efter den egen Wiis, men de maatte ikke gaae udenfor dette, og maatte de ikke anlægge nye Menigheder paa andre Steder uden søge Tilhælp. Desuagtet blev deres Indflydelse ikke umærket. Mange Forældre sendte deres Børn til de herrnhutiske dragelsesanstalter i Christiansfeld, og Udsendinge derfra fik bestandig at vedligeholde Forbindelsen med de aandelige og stende rundt omkring i Landet. Rigtignok blev det ved Res. af 25 Aug. 1772 strengt forbudt Medlemmerne „at hede Forsamlinger udenfor Menigheden eller paa andre Maade søge at gjøre sig Tilhængere“, og ved et andet Reskr. af Aug. 1777 blev det udtrykkelig formeent Præsterne i Lønning at sende deres Børn derhen; men slige Forbud kunde i dens Længde ikke overholdes, og de bleve det heller ikke. Guldberg ikke personlig var uwillig stemt imod Brødre

ismus, men dog er det ikke blot Tiden og ydre Omstændigheder, der leder os til det; det var nemlig en lignende øgt for det altfor stærke og lidenskabelige, der bragte den flige Dyrighed til at forbyde denne Bog. Willas Borchsenius, Præst i Husby i Fyen, var under en Sygdom kommen paa den Tanke, at samle alle Udsagn af Herren, hvori der paa den stærkeste Maade taler om sine Disciples Levelse, for i Modsatning til Tidens sædvanlige Stræben at tage det Anstødelige bort fra Christendommen, engang at give reent Billede af den fuldendte Christen. Den katechetiske Bladning er kun maadelig; men det var heller ikke Henset at anvende den ved Underviisning. „Bed Gjennemlæsning, hedder det i Fortalen, vil vel mangen en falde paa at se, hvad en lærd Mand sagde, da han paa sit Yderste Gang fik Bibelen i Hænde og havde læst et Stykke af risti Bjergprædiken: „Enten er dette ikke det rette Evangelium, eller vi ere ingen Christne“. Bogen blev trykt i København og fandt der god Affætning; men Biskop J. Ramus var da først opmærksom paa den, og efterat have læst den lod han pludselig Udsalget. Han indberettede det til Consistoriet og gav ved den Leilighed Bogen det Skudsmaal: „Jeg ser adskillige Udtryk, som strider imod vor christelige Religions Lærdomme, og meget anført, som kan give Anledning til dem, som just ikke ere bedst findede imod Religionen, til de Tanter og Domme“. Præsten skrev da et vidtloftigt svar for sin angrebne Bog, hvori han fornemmelig gjorde gjældende, at han ikke talte om en Christens Pligter, men imod om christelige Dyder. „Man befrygter, at flige Egationer paa den ene Side gjøre Christendommen, som den er og burde fremstilles gjørlig og behagelig, aldeles umulig og per consequentiam unødvendig, paa den anden Side latterlig for Religionspottere... Men med velberaad Hu

hæng med Philo's og de datidige Rabbineres Lærdomme. Han havde under Michaelis' Veiledning gjort d. Bl. Tegn til Gjenstand for sit Fagstudium, og vilde nu benytte sin Stilling til at afhjælpe et ofte paataalt Savn, ved nemlig af egen Drift at besørge en ny dansk Bibeloversættelse, hvortil han som en Prøve gjorde Begyndelsen med Profhetaen Micha, der udfom 1777. Det Nye og Uvante ved den Forklaring, der ledsagede Oversættelsen, var Bestræbelsen efter at bortforklare de messianske Steder som fremkomne ved en Misfjendelse af Stedernes ligefremme historiske Sammenhæng, og, skjøndt han gjorde sit Forsøg med stor Forsigtighed, undgik det dog ikke Paatale. Det hedder derom i hans Levnet, at „dette Arbeide var nærved at paadrage ham nogen Forfølgelse, som under en mindre oplyst Regjering let kunde kommet til Udbrud“*). Der udfom ogsaa strax efter et „Anhang“ til Oversættelsen fra Forf.'s Haand, hvori han erklærede, nu at have overbeviist sig om Rigtigheden af den messianske Fortolkning af Micha 5, 2, en Erklæring, der fjendeligt nok bærer Sporet af at være skreven med paaholden Pen. — Ganske i samme Retning var Bastholms „Jødiske Historie“ 3 Dele 1777—82, der som alle denne Forfatters Arbeider udmærker sig ved en omhyggelig Behandling af Formen, men hvori han først anvendte Resultaterne af Michaelis' Studier i en populær Fremstilling, og søgte derfor ligesom denne at bortforklare enkelte mirakuløse Træk uden dog at ville nægte Miraklet i og for sig. Heller ikke denne Bog undgik Paatale, hvilket Bastholm beretter i sit Levnet paa følgende Maade: „En vis Provst i Jylland, hvis Navn jeg ikke erindrer, ansaae sig forpligtet til at skrive en Piece imod mig, fordi jeg havde forklaret ad-

*) Gallefen, Maanedsskrift. IV. S. 618.

ikke efter i sex Aar at have henviddet paa Munkholm*).
 te var Begyndelsen til den nye Regjerings temmelig
 løse Vilkaarlighed i Behandlingen af Pressesager. Ved
 Nr. af 20 Octb. 1773 blev det paalagt Politiet at føre
 : Tilfyn med Ugebladene, at deri ikke indførtes Noget,
 angik Statens almindelige Foranstaltninger, Brygget,
 stændige Fortællinger og desl.; men der er her slet ikke
 e om noget kirkeligt Tilfyn, rimeligviis fordi man i den
 seende ansaae de gamle Bestemmelser for endnu gjældende,
 mindste bragte man dem endnu i Anvendelse ved given
 ghed, om end paa en temmelig vilkaarlig Maade.

Af alle slige Sager er ingen bleven mere bekendt og
 re omtalt end den Fremgangsmaade, der blev anvendt,
 i den nyere tydske Literaturs udsødelige Mesterværk,
 thes „Werthers Leiden“. Den fortjener ogsaa
 ste særdeles at fremhæves, ikke just som et Beviis paa
 ens Ufordragelighed i religiøs Henseende, men snarere
 et Exempel paa, hvorledes Tidens tørre profaiske Smag,
 ogsaa indvirkede saa stærkt paa dens Opfattelse af Chri-
 dommen, bedømte et Kunstværk, der var et af de mærke-
 e Forbud paa det nye Aarhundrede. Man var vant til
 reundre i Poesien tomme høitklingende Ord uden Dybde
 fylde, og derfor følte man ligesom Jorden ryste under sine
 der, da en ægte digterisk Vulkan oplod sit Ildsvælg og i
 rther skildrede Hjertets Videnskab i sin hele henrivende
 e, men ogsaa i sin fortærende Glød. Werther udkom
 4, og med rivende Hurtighed udbredtes denne Bog i Dan-
 k saavel som i Tydskland; derfor forfærbedes Regjerin-
 høiligen ved at erfare, at der i Kjøbenhavn forberededes
 Oversættelse af denne farlige Gift. Medens Bogen endnu

*) Meyerus, Lærdorphyana I. S. 157.82.

var under Pressen, udgik der gjennem Cancelliet en Cabinetordre fra Arveprindsen til det theol. Facultet af 9 Sept. 1776, hvori der forlangtes en Betænkning om, hvorvidt den „uden Skade for gode Sæder kan læses, da den i modset Fald skulde standses og caeseres“. Theologernes Betænkning af 16 Sept. 1776 begyndte med den Erklæring, at „for de Faa, som kunne læse dette Skrift uden Skade for deres Religion og gode Sæder, er det et saa kjedsommeligt Lidsopbude, at vi formode de fleste af saadanne ville lægge det bort, saa snart de have af de 14 Ark læst en ganske liden Deel, ei udstaaende at spille mere Tid paa en saadan modbydelig og aldeles unyttig Læsning. Men for Mængden og især den Mængde, som til uordentlig Elskov haver hæftig Tilbøjelighed, . . . maa denne lille Bog eragtes at være meget forargelig, forførerisk ei alene i Hensigt til den christelige Religion, men og til borgerlig gode Sæder skadelig“. Allerede Mottoet fandt man høist anstødeligt: „Jeder Jüngling sehnt sich so zu lieben, jedes Mädchen so geliebt zu seyn osv. „Fors. vil her forføre med den gamle Kunst eller Løgn: Alle ere saadanne, alle gjøre saa; Løgner er dog her altfor plump, thi her er nok neppe een af 10000 i begge Kjøen, der ønsker saa at elske som Werther eller saa at elstes som Charlotte, der var lystelig forlovet, førend hun saae Werther, og vel giftet, medens hans narriske og forargelige Elskov varede“ osv. I denne Tone gennemgaaer Bedømmelsen hele Bogen, og gaaer endog saavidt, at den i selve Titlen finder en forargelig Hentydning til Christi Lidelser. Denne Bedømmelse, der isøvrigt ingenlunde er eneftaaende, da de tydske Smagdommere af den franske Skole talte omtrent i samme Tone, er understrevet af P. Holm, N. E. Valle og H. F. Janson, og den bevægede Regjeringen til ved en Cancelliskrivelse til Politimesteren at forbyde Bogens videre Trykning, da

„samme er befundet at være et Skrift, der bespottet Religionen, besmykker Kasterne og kan fordærve gode Sæder“ *).

Den samme æsthetiske Smag, der fordømte Werthers Leiden, var det ogsaa, der nektuede og miskjendte den store Digter-Aand, som blandt os varslede om de kommende Tider, nemlig Johannes Ewald, en Søn af den i det Foregaaende ofte omtalte Enevold Ewald. Ved sin Cantate over Frederik V vandt han først Navnkundighed, og skjøndt det ikke hører herhen at stildre hans senere Digtervirksomhed, der netop falder i disse Aar, saa er han dog en for mærkelig Aand til, at vi tør forbigaae ham med Taushed, selv om det Dybeste og Bedste i ham først tilfulde blev stattet af en yngre Slægt. Ewald erkjendte ogsaa nok det Misforhold, hvori han mere og mere kom til at staae til sin Samtid, og udtalte sig leilighedsviis derom paa følgende Maade: „Den umiddelbare Følge af Shakespeares og Ossians Læsning var, at min Smag, mig ubevidst, blev vant og trængende til stærkere føde, end den hidtil havde ladet sig nøie med. Min Digterflamme greb videre om sig, og, umættet ved blotte Ord, vilde den have flere Begreber, flere Ting at nærme sig med; den gled bort over de skønneste Sentenser, de vittigste Modsetninger, de mest velklingende Ordspil; den higede graadig efter enhver af Naturens sande Rigdomme; og den trængte sig, selv eensom, gjennem Virkelighedens umaalte Rige ind i Mulighedernes; den dannede sig selv Materie at brænde, at stige, at nærme sig Skaberens med. Man begriber heraf, at jeg tabte endeel af min Franskhed; uagtet jeg endnu elskede, endnu høit agtede min første Lærer P. Corneille“ **). Paa

*) De tvende Cancelliskrivelser findes i Nyerups Lurdorphyana, II. S. 258-60; Theologernes Betænkning i Justitsministeriets Archiv.

***) Joh. Ewalds Levnet ved G. Rolbech 1831. S. 97.

den anden Side er Indvirkningen af Tidens Smag dog kjendelig paa alle hans Digterværker, og det ikke blot fordi hans ydre Livsforhold gjorde ham ganske afhængig af de for-maaende kritiske Smagsdommere. Evald befad en saadan Rigdom og Fylde i sin poetiske Følelse, at den hvert Dieblåt sprænger den tillærte Skoledressur, uden at han dog havde Mod til fuldkommen at hengive sig til dens Indskydelser, og derfor kommer der en uopløst Modsigelse ind i alle hans Digte. Naar han saaledes skildrer de store Sagn fra Nordens Fortid, da vil han egentlig kun overeensstemmende med de tillærte Regler bruge dem som Sindbilleder for Dyder og Laster; men de have digterisk grebet ham for stærkt, til at han kunde faae de gamle Helte til at tale som afrettede Duffer. Selv naar han som i „Fislerne“ valgte et Stof, der langt bedre egnede sig til en saadan moralsk Behandling ved her at skildre en ædel opoffrende Handling greben ud af Hverdagslivet, saa var hans Aand for stærkt til at lade sig indflemme af Strankerne, og fornemmelig i de indflettede Sange bruser den dybe mægtige Følelse, som de handlede Personer efter deres hele Forhold neppe kunde rumme, men som fandt en saadan Gjenklang i det danske Folks Hjerte, at Evalds Navn aldrig vil glemmes saalænge „Nordhavet sprudler Blod i Danstes Bryst“. Aandelig og legemlig nedtrykt henlevede han sine Dage; forgjæves henvendte han sig fra sit Sygeleie til Statssekretæren Dve Guldberg i en ydmygelig Skrivelse, for at erholde en lille aarlig Understøttelse, og først paa hans Begravelsesdag d. 23 Marts 1781 viste hans Medborgere hans Minde den hædrende Aerkjendelse, han i levende Live aldrig kom til at nyde Glæde og Frugt af.

Efterat have talt om de store Digteres Misforhold til Tiden, falder det lidt besynderligt at lade Talen hen paa en saadan Ubetydelighed som Borcksenius's moralske Kate-

berne maa have; men heller ikke af Uengsteligbed eller af Ustædigbed mod Tiden undgaae de i Religionen hidtil høje og let forstaaede Udtryk, da man ved at forfaste dem med de fleste lettere og umærkeligere kan undbrage de Christne de samme Lærdomme, som dermed ere blevne bekyndte og indvorte." Cramers Psalmebog for Slesvig og Holsten gik indledes en Middevei mellem den guldbergste, og det man i Danmark siden tilføjede med den evangelisk-christelige, hvorfor den ogsaa har holdt sig uanfægtet i Brug lige til vore Dage.

Den Betragtningssmaaade, der under Navn af at bekæmpe Kongens Fordomme i Grunden bekæmpede al Christendom og al positivt Aabenbaring, havde i Kjøbenhavn allerede dengang mange Venner; dog var det en Tydsk, ansat i et af Regjeringscollegierne, Etatsraad Hennings, der først udsatte den paa Prent, hvorved han gav Anledning til en lille uanfægtelig Feide, der i nogle Aar gjorde stor Opsigt blandt Kristligheden. Et Træk af den spanske Inquisition's hemmelige Historie, der var kommen til Publikums Kundskab, sysselsatte paa den Tid alle Dannedes Opmærksomhed i hele Europa. En navnkundig Spanier Olavides, der under Arandas Ministerium havde taget virksom Del i Arbejdet for Tidens fremstrid i sit Fædreland, og som derfor ogsaa var mellem Tidens Helte, var pludselig bleven indstævnet for Hofinquisitionen i Madrid. Han havde været medvirkende ved Jesuiternes Udviisning, havde med megen Iver søgt at fremme en forbedret Agerbrug, og havde foranlediget, at der var bleven skaffet nye Colonister for at opdyrke de Strækninger paa Sierra Morena. Hans mange Fiender benyttede denne hans Udgang med protestantiske Kjættere til at reise en Anklage mod ham, og han blev dømt til at affone sin Brøde i et jødes Kloster. En saadan Fremgangsmaaade mod en høit

ubelod jeg suft det Ord Pligter af Titelen for et at give Plads til denne Beskyldning... Pligterne veed jeg nok har sine snævre Grændser; det volder vort Kjøds Skrøbelighed og vor Naturs Ufuldkommenhed... Men anderledes er det med Dyden, den gaaer langt videre end Pligten, og begynder først der hvor Pligten slipper. Dyden kjender saa at sig ingen Grændser; den er en Datter af Himmelen og er ligesaa grændseløs som sin Moder. Gaaer en Christen for vidt i sin Dyd, saa er Christus og hans Efterfølgere ligeledes gaaet for vidt". Sagen blev forelagt Kirke-Inspektions-Collegiet, som dengang bestod af Biskop Harboe, Etatsraad Jesen og Hofprædikant Dvigt; og dette Collegium bifaldt Biskoppens Kjendelse „at mange Udtryk og Talemaader (i denne Katechismus) ere paradore, ubestemte og urigtige, saa at Bogen hverken kan eller bør blive bekjendt i Publisko". I Henhold hertil tilskrev Cancelliet den geistlige Overøvrighed i Fyen, Stiftsbefalingsmanden Henrik Bille og Biskop Jacob Ramus, at de havde at foranstalte det Fornødne, og at Bogen følgelig ikke maatte videre udbredes *).

Paa det mere videnskabelig theologiske Gebeet, den Sphære hvori Guldberg egentlig havde hjemme, viste han sig forsaavidt mere frifindet, som han ikke ved ligestrem Tvang vilde holde Noget tilbage; men dog paalagde hans bekjendte strengt livselige Grundsætninger, og Frygten for at han mueligviis kunde bringe Magten i Anvendelse, alle Skribenter en kjendelig indirekte Tvang. Følgen heraf var en Mangel paa Ærlighed ved alle theologiske Forhandlinger, og man mærker det kun altfor tydeligt, at Mangfoldige blot af Hensyn til Magts-

*) Forhandlinger om Borshentus Katechismus i Ryernus Europiana S. 282-328. Bogen selv findes i Hjelmskjernes Samling paa Kgl. Bibli.

lægkelige Liv, styre Menneskenes Handlinger, og derved staae i noget Forhold til vort Livs Moralitet, omendstjondt Fore-
 skivelsen selv af saadanne Tærdomme har en umiddelbar Ind-
 virdelse paa Religionsforfatningen, og derved staaer i noie
 Sammenhang med Menneskenes Sjæbne, med deres Lykke
 og Ulykke, med Indskrænkning eller Udvidelse af deres Virk-
 somhed, forsaavidt derved Aandsvang, Fordomme, Fana-
 tisme, Blindhed, Dorskhed, Intolerance blive begunstigede.“
 Den spinogistiske Betragtning, der dæmtrer i disse Yttringer,
 var vel dengang ingenlunde ny, men den var aldrig hertil-
 leds fremsat i en saa dristig Tone og i et saa glimrende,
 offetsfuldt Sprog; det vakte derfor ikke nogen ringe Opsigt,
 at en kongelig ansat Embedsmand turde vedkjende sig offentlig
 sine Grundsætninger. I en anonym Recension omtales Bo-
 gen i en strængt dadlende Tone, og det forekastedes Forf., at
 han paa den Raade vilde sammenblande Pavedom og Chri-
 skendom, Fanatismus og bibelsk Religion, at han vilde fore-
 lise den christelige Dyrighed i protestantiske Lande, hvad en
 papistisk Inquisition havde forbrudt. Dr. Schønheyder, Præst
 ved Trinitatis, der ikke lagde noget Skjul paa, at han havde
 skrevet Recensionen, tilsendte tillige Forf. et privat Brev, der
 sluttede med de Ord: „Kom da! vi vilde tales ved som Mænd,
 der have deres Tanker henvendt paa Gud og de høiere Ting,
 paa Døden, Dommen, Evigheden og vor fælles Redning i
 Død og Dom. Vor — ja ved Gud, der er kun een og i
 den Ene.“ En saadan aaben Kamp mellem de forskellige
 Indsættelser, som disse Ord opfordrede til, blev det imidlertid
 ikke; tværtimod fik Striden snart en reent personlig Charak-
 ter. I sit „Svar paa Recensionen“ afgav Hennings vel
 den Erklæring, at han ikke vilde formene nogen Lærer Ret til
 at værne om sin Tærdoms Keenhed, naar kun ikke Dyrighe-
 den blandedes ind i slige Religionsstridigheder; men Svaret

indeholdt tillige en bitter Besskyldning mod Dr. Schönheyder: »Recensentens Hensigt har ikke været nogen anden end at sige Regjeringen, den ikke maaatte være ligegyldig ved, hvorledes dens Undersaatter og Embedsmænd tænke; sølgelig har han villet indføre Samvittighedstvang; jeg overlader det til enhver ubildet Læser at bedømme en saadan dominifanskt Fremgangsmaade«. Dette foranledigede Dr. Schönheyder til at udgive et Forsvars-skrift: »Det fra min Side fornødne om den Bog Olavides's 1780, hvori han søgte at forsvare sit Forhold paa følgende Maade: (S. 22) »Jeg har yttret min Misfornoielse over Olavides ikke hos min egentlige Dyrighed eller hos høie Embedsmænd paa en saadan Maade, at Lovenes Magt som Hr. Hennings siger skulde komme i Gang imod ham; men saaledes som Hændelsen gav Anledning til, saa har jeg talet, der har jeg ikke dulgt min Betyrning, og mit eneste Anslag har været at forekomme den Skade, hvilken deelige Driftighed i at lade trykke, umiddelbar eller middelbar, strax eller seent, gjør paa den store Mængdes Tænkemaade. — Ikke burde Hr. Hennings være mig vred, om den forsigtige Mand, der i sit vidt udbredte Statseembede er tillige saa utallige Lærdes og Lærdoms Dyrkeres Raadgiver og Belynder (Geheimeraad Guldberg) har givet ham et velmeent og folgeværdigt Raad«. Affeet fra den reent personlige Side af Striden, der imidlertid viser, at Regjeringen ikke vilde ligesom frem stride ind, saa var der dermed opgivet et Emne, der spysfelfatte Manges Tanker. 3 anonyme Smædestrifter fremstilledes Hennings som den nøgne Sandheds ridderlige Forsvarer mod Fordom og Overtro; men i de dannede Kredse billigede man i Almindelighed ikke hans lidensfabelige Adfærd mod Dr. Schönheyder. Den besindige og kloge Prof. Laurids Smith blandede sig ogsaa i Striden, og søgte i et udførligt Indlæg at vise, at Schönheyder var i sin gode Ret, naar

han paastod, at Hennings's Sætninger ligesaa meget stred mod tilbøst Christendom, som imod den danske statskirkelige Begyngning, endssjøndt han indrømmede, at Hennings ikke havde tilfigtet noget direkte Angreb paa Aabenbaringen. Det hængaer ogsaa uimodsigeligt af hans Ytringer, at han saaa Natur og Fornuft som de eneste siffre Veiledere til Kundskab om de himmelske Ting, men meente ogsaa dermed at have udtømt den hele Christendom, hvorfor han erklærede: „Jeg gjør alt, saavidt det staaer til mig, for at leve som en god retstaffen Christen, og tænker, at det tilkommer hverken Hr. Schönheyder eller nogen Anden i Verden at gjøre mig den Ravn stridig, da jeg aldrig har sagt Noget imod den kristelige Religion og heller aldrig vil fornægte den.“ I den Anledning tog den berømte Læge Prof. Lode Ordet for at sige, hvor løst man tog det med Naturens Betragtning, naar man meente ved den alene at kunde komme til Kundskab om et altskyrende hjærtigt Forsyn, da man i Naturen sporede ogsaa en odelæggende og forstyrrende som en vederqvægende og oplivende Magt. Det var saaledes mangehaandede forskjelligartede Emner, Striden bragte paa Bane, om de end ikke bleve løst og leilighedsviis berørte; men fornemmelig tvivlede den sig dog om Tolerance, hvorvidt den verdslige Forrigthed burde taale afvigende Meninger, og endssjøndt dette Spørgsmaal ogsaa dengang besvarede meget forskjelligt, saa at dog selve Striden det bedste Beviis paa, at der i Virkeligheden var vunden en langt større aandelig Frihed, end de tidligere Tider havde kjendt*).

Dr. N. E. Valle havde ikke taget nogen umiddelbar

*) Under Navn af „Davids = Felden“ findes alle dertil henhørende Flyvekrifter og Avisartikler samlede af Lurdorff paa Kgl. Bibl. Hr. Bald, Næste Religionsgeschichte. IX. S. 243-300.

hæng med Philo's og de dattede Rabbineres Lærdomme. Han havde under Michaelis' Veiledning gjort d. Gl. Test. til Gjenstand for sit Fagstudium, og vilde nu benytte sin Stilling til at afhjælpe et ofte paataalt Savn, ved nemlig af egen Drift at besørge en ny dansk Bibeloversættelse, hvortil han som en Prøve gjorde Begyndelsen med Propheten Micha, der udkom 1777. Det Nye og Uvante ved den Forklaring, der ledsagede Oversættelsen, var Bestræbelsen efter at bortforklare de messianske Steder som fremkomne ved en Misfjendelse af Stedernes ligefremme historiske Sammenhæng, og, skjøndt han gjorde sit Forsøg med stor Forsigtighed, undgik det dog ikke Paatale. Det hedder derom i hans Levnet, at „dette Arbejde var nærved at paadrage ham nogen Forfølgelse, som under en mindre oplyst Regjering let kunde kommet til Udbrud“*). Der udkom ogsaa strax efter et „Anhang“ til Oversættelsen fra Forf.'s Haand, hvori han erklærede, nu at have overbeviist sig om Rigtigheden af den messianske Fortolkning af Micha 5, 2, en Erklæring, der fjendeligt nok bærer Sporet af at være skreven med paaholden Pen. — Ganste i samme Retning var Bastholm's „Jødiske Historie“ 3 Dele 1777—82, der som alle denne Forfatters Arbejder utmærker sig ved en omhyggelig Behandling af Formen, men hvori han først anvendte Resultaterne af Michaelis' Studier i en populær Fremstilling, og søgte derfor ligesom denne at bortforklare enkelte mirakuløse Træk uden dog at ville nægte Miraklet i og for sig. Heller ikke denne Bog undgik Paatale, hvilket Bastholm beretter i sit Levnet paa følgende Maade: „En vis Provst i Jylland, hvis Navn jeg ikke erindrer, ansaae sig forpligtet til at skrive en Piece imod mig, fordi jeg havde forklaret ad-

*) Gallefen, Maanedsskrift. IV. S. 618.

lige saa kaldte Mirakler af naturlige Aarsager; jeg vilde : befordre dette Stridsstrifts Affætning ved at besvare det, saaledes faldt det strax igjen tilbage i det Mørke, hvorfra det var kommet^{*)}. Den Modstander, som Bastholm omkom paa denne næsten haanlige Naade var Carl Parmostensen, der døde som Provst i Kolding 1803. Han var i de yngre Aar Medarbejder ved „Lærde Esterretninger“ og skrev her skreven en Bedømmelse af Bastholms Bog, der endte med al Anerkjendelse af Bærkets Fortjenstlighed dog tillige omfattede den omtalte Indvending. Stærkere lode Indvendingerne ved et andet af Bastholm's litterære Arbejder, nemlig hans „Oversættelse af det Nye Testamente, ledsaget af Anmærkninger, der udkom i to Dele 1780. „Jeg troede paa dette Arbejde — skriver han selv derom — at gjøre mig Bibliotekeren forbunden, — thi dengang læste man endnu i Bibelen; men det forstæffede mig en Tidlang megen Misforstaaelse; man meente, at jeg med Flid havde søgt at bortrettere de vigtigste af Kirkens Lærdomme; fornemmelig stodte man sig over min Forklaring over de første Vers i Joh. Evangel., hvilke jeg ikke forklarede om Christi Guddom. Jeg gav derfor strax derpaa — som han ved en anden Veilighed foier til — efter flere gode Venners Raad“ — „Beviis om Christi Guddom i Anledning af min Anmærkning til Joh. 1, 1“ — og troede, at den Sag nu var tilende^{**)}. Men det var den imidlertid ikke ganske. En anonym Recensent, of. Laurids Smith, en dygtig ung Mand dengang Lærer ved de militære Akademier, optog den nemlig paany, og

*) Bastholms Biographie i Lahdes Samling af fortjente Mænds skrifter. 5 Hefte. 1806. S. 30.

***) Bastholms Biographie i Lahde's Samling af fortjente Mænds skrifter. 5 Hefte. 1806. S. 36.

dog endnu træder frem i en tilhyllet Skikkelse. De skarpe kirkelig dogmatiske Bestemmelser om Christi Person, om Sacramenterne o. desl., undviger Bastholm bestandig; han gaar hen over dem med den Bemærkning, at han ikke vil indlade sig paa spidsfindige Spørgsmaal, men kun holde sig til hvad der i disse er af praktisk Vigtighed til at fremme Menneskenes Dyd og Lykhalighed. Derimod vil han ikke nægte de egentlig bibelske Grundlærdomme, selv om disse ere mørke og ufattelige for den endelige Forstand; han anerkjender derfor Aabenbaringens Fornødenhed og dermed Jesu Gudsdommelighed, hans Spaadomme og Mirakler, hans forsonende Død, Treenigheden; men dog fremtræde disse Lærdomme udløste af den strængt kirkelige Forklaring i en ganske anden Tankeforbindelse. Bogen er iøvrigt, hvad smagsfuld og tanksom Behandling af Stoffet angaaer, et udmærket Arbejde og ingenlunde polemisk rettet imod den kirkelige Orthodorie, men snarere undvigende i den Henseende, og derimod apologetisk for den bibelske Aabenbaring i Mod sætning til den naturalistiske Bantro. Denne Retning er af Vigtighed, fordi den forklarer, hvorledes en saadan Fremstilling kunde bane sig Vej og skaffe sig Anerkjendelse selv blandt dem, der endnu holdt fast ved det kirkelige Lærebegreb.

Medens Balle saaledes altid udtalte sig haardt og skarpt imod Tiden, saa var Bastholm smidigere og høieligere, hvorfor han bestandig vandt i det almindelige Dødsdomme, medens Balle blev Gjenstand for Mængdens Uvillie og Spot. Dog havde han, saalænge Guldberg besad sin Indflydelse, fast Støtte hos Regjeringen, der bestandig gav ham nye Beviser paa sin uskromtede Tillid og Høiagtelse. I sit 38te Aar kaldtes han saaledes til Sjællands Bispestol, hvortil Anledningen nærmest var den, at han 1782 indtraadte i andet Ægteskab med en Datter af Biskop Harboe, da han

han imidlertid sysselsatte sig med Udarbejdelsen af sit fuldstændige dogmatiske System.

Guldberg var selv ikke utilbøielig til at indlade sig paa ketelige Reformers, i det Haab derved at kunne drage de Opførte til Kirken, og foretog i det Niemed først en Forandring i den gamle Psalmebogen. Der var i Christian VI's Tid bleven gjort Forsøg paa, ikke just at fortrænge den kinglyse, men give den et Tillæg, der optog Psalmer af den pietistiske Art; men denne pontoppidanske Psalmebog var dog aldrig bleven ret almindelig omkring i Landet. Guldberg vilde heller ikke fortrænge de gamle Psalmer, som fra Formens Side havde bestaaet for hans kritiske Domstol; men han var selv stor Beundrer af den kloststockiske Poesies høitflyvende Ord, og meente derfor, at man ved at anvende denne i Kirkens Tjeneste vilde i høi Grad fremme Gudstjenestens Høitidslyst. Rigtignok var Guldberg ikke ene om Redaktionen af den nye Psalmebog fra 1778; men Biskop Harboe, der var Kommissionens andet Medlem, var i intet Forhold stærkt intrædende, saa at det vistnok er med fuldkommen Føie den ovennævnte bærer hans Navn. Ved en af de skønne Videnskabs Selskabs Priisopgaver i den hellige Poesie var man først bleven opmærksom paa Fru B. E. Boye's Digtertalent, hendes Psalmer kom til at udgjøre den største og meest karakteristiske Deel i den nye Samling. Guldberg meente ved dem at kunne tilfredsstille Alles Længsel: „Den Enfoldige skal se sin Kundskabs Maade der ikke savne, hvad der kan styrke hans Hjerte i Guds og Jesu Christi Kjærlighed, og den Opførte tro vi og at skulle finde den Aands Opfyldelse, han ønsker“; men Guldbergs poetiske Sands var ikke den rene, hans Psalmebog kan neppe siges at have tilfredsstillet ret mange selv i hans Samtid. De Opførte kunde umueligt ikke se sig i den kristelige Tone, der dog gik igjennem den,

og det varede ikke mange Aar, førend den blev erklæret for „en Sammenblanding af gammelt og nyt Nonsens, af frøstlig tankeløs Ordbram og grovt mystisk Sværmeri, fort noget usøbederligt Løi, der skulde feies ud saa snart som mueligt“^{*)}. For de Enfoldige fandt man den altfor kunstlet og usøfstaelig, og skjøndt man dermed tildeels vel nok meente, at det var dens Christelighed der gjorde den usøfstaelig, saa var Indvendingen dog unægtelig fuldkommen befoiet, og Professor Henrik Ussing søgte derfor at fortolke den for Menigmand i et lille Skrift: „Dplysende Anmærkninger til bedre at forstaae og nyttigere at bruge Sangene i den nyeste Psalmebog“ 1782. Derfor skaffede den sig heller ikke Indgang mange Steder; efter Restr. af 13 Mai 1778 skulde den indføres overalt i Kjøbenhavn, i Kjøbstæderne 1780, og paa Landet 1791; men saa langt naaede den aldrig, da der ikke var ret Mange, der bekymrede sig om den, efterat Guldberg var udtraadt af Ministeriet^{**}). — Med en betæd Smag, om end i en beslægtet Tone, samlede til samme Tid Cramer en almindelig Psalmebog for de tydske Menigheder i Slesvig og Holsten, der udkom 1781. Den havde let ved at fortrænge sin pietistiske Forgjænger, da man aldrig havde været synderlig tilfreds med Psalmebogen af 1753, og den vandt snart almindeligt Bisald ved at give mere efter for Tidens Fordring om Søfstaelighed uden dog derfor at opgive Ord og Bendinger, der, om de end kunde kaldes vanskelige at fatte, dog vare de rette Udtryk for de Christelige Hemmeligheder. I den Henseende udtaler Fortalen den Plan: „at afholde sig fra saadanne kirkelige Kunstord, der overstege den almindelige Fatteevne og forudsætte Kundskaber, som kun

*) Hallefen, Theol. Maanedsskrift. XII S. 417.

***) Den Danske Psalmedigtning. II. S. LVII-LIX.

rerne maa have; men heller ikke af Engsteligbed eller af ftergiveness mod Tiden undgaae de i Religionen hidtil ugte og let forstaaede Udtryk, da man ved at forfaste dem a desto lettere og umærkeligere kan unddrage de Christne samme Kærdomme, som dermed ere blevne bekyndte og rødede." Cramers Psalmebog for Slesvig og Holsten gif alebes en Middelvei mellem den guldbergske, og det man i anmark siden tilsigtede med den evangelist-christelige, hvorfor n ogsaa har holdt sig uanfægtet i Brug lige til vore age.

Den Betragtningssmaade, der under Navn af at bekæmpe længdens Fordomme i Grunden bekæmpede al Christendom, al positivt Aabenbaring, havde i Kjøbenhavn allerede denng mange Venner; dog var det en Tydsker, ansat i et af regeringscollegierne, Etatsraad Hennings, der først udte den paa Prent, hvorved han gav Anledning til en liter-kirkelig Feide, der i nogle Aar gjorde stor Opsigt blandt kristligheden. Et Træk af den spanske Inquisition's hemmelige Historie, der var kommen til Publikums Kundskab, sysseltte paa den Tid alle Dannedes Opmærksomhed i hele Europa. En navnkundig Spanier Blavides, der under Arandas Ministerium havde taget virksom Del i Arbeidet for Tidens rennsridt i sit Fædreland, og som derfor ogsaa var mellem idens Helte, var pludselig bleven indskrænket for Hofinquisitionen i Madrid. Han havde været medvirkende ved Jesuismes Udviisning, havde med megen Iver søgt at fremme en rbedret Agerbrug, og havde foranlediget, at der var bleven kaldt tydske Colonister for at opdyrke øde Strækninger paa jerra Morena. Hans mange Fiender benyttede denne hans gang med protestantiske Kjættere til at reise en Anklage od ham, og han blev dømt til at affone sin Brøde i et ides Kloster. En saadan Fremgangsmaade mod en høit

agtet og ædel Mand oprørte hele Europa, og gav Tidens Ordførere en forønsket Leilighed til at forstærke deres Voren mod Præsteherredømmets fordærlige Mandsvang. I samme Tone skildrede Etatsraad Hennings Mandens sorgelige Skæbne i et høittravende tydsk Digt: „Davidets, mit enigen Anmerkungen über Duldung und Vorurtheile begleitet“ 1779, og det var disse Anmærninger, der vakte en temmelig stærk Polemik, almindelig bekendt under Navn af „Davidets Feiden“. Forf.s Anskuelse og Skrivemaade lærer man bedst at kjende af Utringer som følgende: (S. 65) „Der er kun faa Sandheder, hvis Nægtelse selv de toleranteste Philosopher have fundet utaalelig. Det er Lærdommene om Gud, om Forsynet og om Dydens Belønning. Hvo der nægter disse, baner Veie for Lasterne. Alle andre Lærdomme, som ikke have nogen Indflydelse paa det praktiske Liv, ere ligegyldige for det borgerlige Samsund, og det er let at bevise, hvor lidet Læren hjælper til Moralen, samt hvor skadeligt det er at ville gjøre Læren til Moral, d. v. s. at lade De træde istedenfor Sagen“ — (S. 108) „Afmægtige, som tror at kunde erkjende Gud i hans Væsen! Kan Du gennemstaa Uendeligheden, det vrimlende Hav af Sole og Berden? Kan Du stige fra Sol til Sol, fra Stjernevei til Stjernevei, og sige, jeg nærmer mig Gud, jeg opløfter mig til ham! Indhyl Dig i dit Væsen med Blikket rettet imod det Høie, gaa Menneskehedens stille Veie, betegn dine Skridt med Begjæringer, med Gudhed, med Dyb, vær virksom i din Kreds, virksom i dine Tanker, i dine Følelser, og ikke i afmægtige Lærdomme, og hvor Du vandrer, der ville dine Veie føre Dig til Gud, den Uendelige den Evige, den overalt udbredte, den i Alt tænkte Gud.“ — (S. 148) „Kunde jeg betræde den metaphysiske Veie, saa vilde jeg søge at bevise, at ingen Væresætning, som kræver villkaarlig Tro, kan indvirke paa det

borgerlige Liv, styre Menneskenes Handlinger, og derved staae i noget Forhold til vort Livs Moralitet, omendstjondt Fore-
 skrivelsen selv af saadanne Lærdomme har en umiddelbar Ind-
 flydelse paa Religionsforfatningen, og derved staaer i nøie
 Sammenhæng med Menneskenes Sjæbne, med deres Lykke
 og Ulykke, med Indskrænkning eller Udvidelse af deres Virk-
 somhed, forsaavidt derved Aandsvang, Fordomme, Fana-
 tisme, Blindhed, Dorstthed, Intolerance blive begunstigede.“
 Den spinozistiske Betragtning, der dæmter i disse Ytringer,
 var vel dengang ingenlunde ny, men den var aldrig hertil-
 lands fremsat i en saa dristig Tone og i et saa glimrende,
 effektivt Sprog; det vakte derfor ikke nogen ringe Opsigt,
 at en kongelig ansat Embedsmand turde vedkjende sig offentlig
 slige Grundsætninger. I en anonym Recension omtales Bo-
 gen i en strængt dablende Tone, og det forekastedes Forf., at
 han paa den Raade vilde sammenblande Pavedom og Chri-
 stendom, Fanatismus og bibelsk Religion, at han vilde fore-
 kaste den christelige Dyrighed i protestantiske Lande, hvad en
 papistisk Inquisition havde forbrudt. Dr. Schönheyder, Præst
 ved Trinitatis, der ikke lagde noget Skjul paa, at han havde
 skrevet Recensionen, tilsendte tillige Forf. et privat Brev, der
 sluttede med de Ord: „Kom da! vi ville tales ved som Mænd,
 der have deres Tanker henvendt paa Gud og de høiere Ting,
 paa Døden, Dommen, Evigheden og vor sælles Redning i
 Død og Dom. Vor — ja ved Gud, der er kun een og i
 den Ene.“ En saadan aaben Kamp mellem de forskjellige
 Anskuelser, som disse Ord opfordrede til, blev det imidlertid
 ikke; tværtimod fik Striden snart en reent personlig Charak-
 ter. I sit „Svar paa Recensionen“ afgav Hennings vel
 den Erklæring, at han ikke vilde formene nogen Lærer Ret til
 at værne om sin Lærdoms Reenhed, naar kun ikke Dyrighe-
 den blandedes ind i slige Religionsstridigheder; men Svaret

indeholdt tillige en bitter Betydning mod Dr. Schönheyder: „Recensentens Hensigt har ikke været nogen anden end at sige Regjeringen, den ikke maaatte være ligegyldig ved, hvorledes dens Undersaatter og Embedsmænd tænke; følgelig har han villet indføre Samvittighedsvang; jeg overlader det til enhver ubildet Læser at bedømme en saadan dominikansk Fremgangsmaade“. Dette foranledigede Dr. Schönheyder til at udgive et Forsvarsskrift: „Det fra min Side fornødne om den Bog Dlavides“ 1780, hvori han søgte at forsvare sit Forhold paa følgende Maade: (S. 22) „Jeg har yttret min Misfornøielse over Dlavides ikke hos min egentlige Dyrighed eller hos høie Embedsmænd paa en saadan Maade, at Evnenes Magt som Hr. Hennings siger skulde komme i Gang imod ham; men saaledes som Hændelsen gav Anledning til, saa har jeg talet, der har jeg ikke dulgt min Betyrning, og mit eneste Anslag har været at forekomme den Skade, hvilken bestige Dristighed i at lade trykke, umiddelbar eller middelbar, strax eller seent, gjør paa den store Mængdes Tænkemaade. — Ikke burde Hr. Hennings være mig vred, om den forfænte Mand, der i sit vidt udbredte Statsembede er tillige saa utallige Lærdes og Lærdoms Dyrkeres Raadgiver og Betynder (Geheimeraad Guldberg) har givet ham et velmeent og følgerærdigt Raad“. Afsæet fra den reent personlige Side af Striden, der imidlertid viser, at Regjeringen ikke vilde lige frem stride ind, saa var der dermed opgivet et Emne, der sysselsatte Manges Tanker. I anonyme Smæbestrifter fremstilledes Hennings som den nøgne Sandheds ridderlige Forsvarer mod Fordom og Overtro; men i de dannede Kredse billigede man i Almindelighed ikke hans lidenskabelige Afspændelse mod Dr. Schönheyder. Den besindige og kloge Prof. Laurids Smith blandede sig ogsaa i Striden, og søgte i et udføreligt Indlæg at vise, at Schönheyder var i sin gode Ret, naar

han paastod, at Hennings's Sætninger ligesaa meget stred mod bibelsk Christendom, som imod den danske statskirkelige Løvgivning, endskjøndt han indrømmede, at Hennings ikke havde tilfattet noget direkte Angreb paa Aabenbaringen. Det reengaaer ogsaa uimodsigeligt af hans Ytringer, at han maae Natur og Fornuft som de eneste sikke Veiledere til Kundskab om de himmelske Ting, men meente ogsaa dermed at have udtømt den hele Christendom, hvorfor han erklærede: "Jeg gjør alt, saavidt det staaer til mig, for at leve som en god rettschaffen Christen, og tænker, at det tilkommer hverken Dr. Schönheyder eller nogen Anden i Verden at gjøre mig dette Navn stridig, da jeg aldrig har sagt Noget imod den kristelige Religion og heller aldrig vil fornægte den." I den Anledning tog den berømte Læge Prof. Løbe Ordet for at sige, hvor løst man tog det med Naturens Betragtning, naar man meente ved den alene at kunde komme til Kundskab om det altskyende hjærkligt Forsyn, da man i Naturen sporede ligesaavel en odelæggende og forstyrrende som en vederqværende og oplivende Magt. Det var saaledes mangehaande forskjelligartede Emner, Striden bragte paa Bane, om de end ikke bleve løst og heilighedsviis berørte; men fornemmelig dreiede den sig dog om Tolerance, hvorvidt den verdslige Dyrighed burde taale afvigende Meninger, og endskjøndt dette Spørgsmaal ogsaa dengang besvarede meget forskjelligt, saa var dog selve Striden det bedste Beviis paa, at der i Virkeligheden var vunden en langt større aandelig Frihed, end de bligere Lider havde kjendt*).

Dr. N. E. Valle havde ikke taget nogen umiddelbar

*) Under Navn af „Davides = Feiden“ findes alle dertil henhørende Flyveskrifter og Avisartikler samlede af Lurdborsh paa Kgl. Bibliotek. Bald, Næste Religionsgeschichte. IX. S. 243-300.

Deel i Davides-Feiden, men han benyttede Leilighedssviis sin dobbelte Stilling baade som Hofpræst og som Professor til at udtale sig over de omhandlede Emner. I en Confirmationstale i Slotkirken medgav han de Unge en „Nødvendig Advarsel mod sig udbredende forføreriske Grundsætninger“, hvori han fornemmelig dvælede ved disse tvende: „Følg Naturen og den alene“ og „Oploft din Sjæl over Mængdens Fordomme“, for at vise det Rigtige i dem, og tillige advare mod deres Misbrug. — Mere bestemt gif han ind paa Sagen i tvende akademiske Leilighedstaler: „De adversarii ecclesiae tolerandis“ og „De sociis ecclesiae, cum in erroribus versantur, tolerandis“ 1782, og det med bestemte Hentydninger til Davides. Han udtalte sig her paa det bestemteste imod enhver Art Tvang, svet mod Troens Fjender, som aldeles stridende mod Christendommen, men fremhævede tillige, at en saadan Tvang heller aldrig var udøvet af den danske Kirke siden Reformationen, saa at den aldrig havde besmittet sine Hænder med sine Fjenders Blod. Mærkeligere og stærkere faldt hans Ord i den anden Tale. Mod vildfarende Brødre fandt han det vel billigt og christeligt, at der søedes den største Vemfærdighed; men anderledes forholdt det sig med Lærerne i Kirken, og til dem kunde man gjøre strengere Fordringer. Rigtignok var der Mange nutildags, der paa stod, at Kirkens Lærdom ikke stemmede med den hellige Skrift; men saadan Tale maatte ikke bedaare Nogen eller tjene ham til Undskyldning. Indtil denne store Trætte var udfæmpet ved en Kjendelse af den hele Kirke, maatte enhver Præst nødvendig være sin Eed tro i at varetage sit Embede, og ved sin Eed var han forpligtet til Kirkens Lærdom. Dersom han ikke kunde det længere, dersom han fandt den stridende mod den hellige Skrift, maatte han nedlægge et Lærereembede, som

ikke kunde beholde med uskabt Samvittighed *). — Det var dog, som allerede dengang maatte sturre slemt i mange Præsbyters Dren.

Som egentlig Fører for den nye Oplysning optraadte altid temtere Dr. Baskholm, hvad man kan see af hans dogmatiske System, der udkom i populær Form under Navn af „Den christelige Religions Hovedlærdomme til almindelig Opbyggelse“ 1783, der blev efterfulgt af „Den naturlige Religion saaledes som den findes i de hedenske Philosophers Skrifter“ 1784. Disse hans dogmatiske Haandbøger mangle ikke Eiendommelighed; i den sidste gjenneingaaer man de hedenske Philosophers Skrifter, for at vise, at man ikke stuffer sig ved at tale om Fornuftens Lærdomme, som i Menneffene uden Aabenbaring kunde komme til Kundskab i Gud, om Forsynet, Dyden og Udsødeligheden. „For at aabne Fornuftens Kræfter i Religionens Sandheder, er det nødvendigt at undersøge, hvad de hedenske Philosopher, som re berøvede Aabenbaringens Lys, have kunnet lære; ved denne Undersøgelse opdager man først Fornuftens snævre Grændser, indseer en guddommelig Aabenbarings Nødvendighed for at vejlede Fornuften, og opmuntres til Taknemmelighed mod det al gode Væsen, som stænkede Verden den“. — Med er ogsaa Grundtanken given til hans Fremstilling af christelige Hovedlærdomme; han anerkjender Aabenbaringens Nødvendighed, da vi ellers maatte famle iblinde som Dværgene; men hvad Aabenbaringen giver er dog kun en Oplysning om de almeenfornuftige Sandheder, som derved vilde utvivlsom Visshed. Derfor kan man med Rette kalde Baskholms christelige Hovedlærdomme den første Frugt af en temt rationalistisk Theologie i Danmark, endstjøndt den

*) R. G. Balle, *Tres Orationes Hafniae*, 1782, S. 93, 94.

med den nye Dplyſningsſtid kunde vente ſin Fortſættelſe. Han var ſaavel i dette Værk ſom i ſine ſenere hiſtoriske Arbejder en ivrig Forſkæmper for den nye, den nyttige Dplyſning, og nyttig kaldte han kun den Dplyſning, der ligefrem praktiſk kunde anvendes til en forbedret Agerbrug eller dog til en Forbedring i den materielle Velvære; denne Dplyſnings værſte Fjende ſaae han i Univerſitetet og Geiſtligheden, der havde monopoliferet Folkeſkolen, og derfor var det herimod han rettede ſit Angrebs hele Bitterhed mere end egenlig mod Kirken og Religionen ſelv. Niegelſ var i det Hele for plum og ſmagløs til at gjøre Lykke hos ſin Samtid, men unægtelig horer han til de mærkelige Forfattere, og hans Stemme var ingeniunde uden Betydning.

Medens man ſaaledes ſogte at oploſe Systemet for at omdanne den theologiske Videnskab efter Tidens Dplyſning; ſogte man tillige lidt efter lidt at omdanne Kirkeſtiffene og de gudstjenſtlige Handlinger efter Tidens Smag. Der var i den Henſeende allerede ſkeet noget; det aabenbare Striſtemaal var affkaffet, Helligdagenses Tal var bleven indſtrænket, der var udkommen en ny Pſalmebog og der var foretaget en Forandring ved Daabsritualet, hvorved Exorcismen var affkaffet. Alle diſſe Forandringer vare foretagne ſaa lempeligt, at de ikke havde modt nogen mærkelig Modſigelſe, ikkun enkelte Steder paa Landet i Norge havde der yttret ſig Miſſernejelſe med Udelabelſen af Exorcismen; men Alle erkjendte ogſaa, at der dermed ikke var gjort nok. I Sleevig hvor Cramer ſom Profantſler for Kiøls Univerſitet havde været meget virksom for Kirkens og Skolens Reformation medens A. Struense var Generalsuperintendent, havde man gjort noget mere. Der var nemlig tillige udkommen en af Cramer udarbejdet ny „Landes-Katechiſmus“ paa tydiſk 1774 paa Danſk 1775, og desuden oprettet et Skolelærerſeminar

i Kiel, saa at der altsaa dog var gjort noget for Almens Opkomst, hvad netop Guldberg havde forsomt. Men der var ogsaa paataent mere; en Omordning af lærde Skolevæsen, hvorved de smaa Latinstoler, der fandtes i alle Landets Kjøbsteder, bleve indskrænkede til mindre Tal, som da bleve bedre udstyrede, og desuden længe paataente Plan: en Forbedring af den gamle og fra 1665 — men begge disse Forretninger bleve udførte, og bleve derfor senere optagne paany. Selv Balle, der som han selv siger ellers just ikke var bestemt en Nødhedssker, fandt ogsaa der maatte gøres og indgav derfor til Cancelliet i Foraaret 1785 tvende Forslag. Det ene af 31 Jan. angik en ny Katechismus-udgave: „Pontoppidans, paa hvilken saamange kaste Forsømmelse aldrig have studeret den med Eftertanke, er dog ikke blandt Lærebøger den fletteste. Mange vigtige saavel Troens Lærdomme som Levnets Pligter ere saaledes udelte, at ingen Katechet forlanger det bedre; . . . alligevel behøver Bogen Forbedring“ og Balle udbeder sig nu Forslag til at foranstalte en saadan ny Forklaring, der kunde overgives hans Embedsbrødre til Prøvelse. Det andet Forslag af 12 Marts angik en forandret Confirmationens-Bøn, ikke det alene: „jeg fordrister mig til at fremsføre nok et Forslag, som ikke gaaer ud paa mindre end ligeledes at efterforske og forbedre vore øvrige Formularer ved de ministerielle Forskrifter, saasom ved Trolovelse, Brudevielse og Indbydelse til Nadverens Sacramente“*). Balle meente altsaa ogsaa at være gaaet til Grændsen, saavel med Hensyn til Forsømmelse mod Tidens Fordringer som med Hensyn til den at bringe sine Forslag frem paa, og var derfor

* B. C. Balle: Bei til Høderlighed. 1785. S. 100—10.

meget omhyggelig i at vise, at hvad han saaledes vorde, ikke var andet end hvad flere af hans Formænd paa Bispestolen ved forskjellige Veiligheder ogsaa havde gjort.

Men pludselig fik Sagen en anden Bending, da Dr. Christ. Bastholm i Sommeren 1785 fremtraadte med sit „Forsøg til en forbedret Plan i den udvortede Gudstjeneste“, og dette Skridt af en kongelig Konfessionarius vakte overordentlig Opmærksomhed først i Kjøbenhavn og siden i hele Landet. Det var første Gang, at en geistlig Mand offentlig turde vedkiende sig Ansigtet om Forandringer i det Kirkens Ritual, til hvis Overholdelse han ved Loven var bunden, og her skete det af en Mand, der efter sin Embedsstilling maatte formodes i dette Tilfælde at handle efter høiere Indsigelse. Hvad der tidligere kun havde været droftet i Regjerings-Kollegiernes inderste Gemakker for ikke at vakte den ringeste Tvivl hos den vankundige Almue om at Gudstjenesten saaledes som den var, ikke var den rette, blev nu offentlig fremsat, og det ikke engang i de Lærdes Sprog paa Latin med udtrykkelig Forbehold at intet om denne Sag maatte komme ud mellem Menigmand, men paa let læseligt flydende Dansk, saa at Enhver kunde gjøre sig bekendt dermed. Der laae altsaa i hele Maaden, hvorpaa det kom frem, nok, som maatte tiltrække Forslaget almindelig Opmærksomhed, og endnu mere paafaldende var selve Indholdet. Rigtig nok lod det til, som om det kun var enkelte Smaaændringer, Bastholm ønskede higt og her, men i Virkeligheden var det en fuldkommen Opgivelse af den gamle kirkelige Cultus, lagt an paa at gjøre Gudstjenesten „kort, interessant og opmuntrende“ ved at give den hele Handling en theatralisk Effekt. Hertil sigtede Menighedens Knæfald under Bonnerne, hvad han meget anbefalede som noget der vilde have en gripende Virkning; fremdeles hyppige Gjensvar fra Menighedens Side

Præstens Tiltale; saaledes vilde han have de ti Bud og tre Troens Artikler oplæst ved hver Gudstjeneste, og til miningen skulde Præsten efter at have oplæst Buddene og Menighedens Gjenivar tilføie efter 5 Moseb. 27, 28: ordbandet være den som ikke holder Ordene i denne Lov at re berester" — og Menigheden hertil svare: „Amen" — ider maatte være Alle meget paafaldende, der ikke ganske glemte hvad Luther indskærpede om Loven og Evangeliet. Heller ikke skulde Troesartiklerne beholdes uforandrede, men efter Tid og Feilighed fremsættes i en mere opgælig Form. Messetonen, hvori der læstes for Altret, som hverken var Sang eller Tale, fandt han saa smagløs forkeert, at kun Vanen kunde gjøre den taalelig. Den pige Brug af Fadervor ønskede han meget indskrænket, og naar det skulde bruges, ønskede han det omstrevet. Betselsen, hvormed Prædiken sluttes, fandt han var hebraistisk, og vilde derfor have den omsat i et forstaaeligere sprog.

Det er umueligt at angive i Kortshed hvad det var Bastholms ønskede forandret, da der neppe var noget som han vilde lade uforandret. Den gamle Textrække for Prædikenerne blev naturligviis bort, og Afsnittene saaledes fordeles at hele nye Test. blev forelæst i Kirkerne hvert Aar. Alle salmer, eller som han altid kaldte dem Sange, der havde poetisk, moralsk eller historisk Indhold, vilde han have beholdt, da han fandt i dem „en forunderlig Blanding af Varme og Kulde, hvor Kulden rimeligviis vilde faae Overvægten". Kun Lovsange vilde han lade gjælde, selv Bedepsalmer og de sa. „unaturlige", „mon et Barn nogentid kommer synde til sin Fader"? Det er en Selvfølge, at heller ikke tros. Indstiftelser forbleve uforandrede. Forsagelsen ved Abden vilde han blandt andet have giengivet saaledes:

„og da vi vide, at den anglikanske Kirke kun i een Hovedsag afviger fra vores“. For at imidlertid en saadan Samværelse ikke skulde ansees for en Syncretismus, der kunde krænke vor Kirkes Værdighed og Ære, henvendte Guldberg sig først til en Commission, bestaaende af Biskop Valle, Professorerne Janson og Hornemann og Juristen Colbjørnsen, for at afæfte dens Betænkning. Commissionen sysselsatte sig først og fremmest med det Spørgsmaal, hvorvidt den anglikanske Kirkes calviniserende Opfattelse af Nadveren gjorde en saadan Adskillelse nødvendig; men den Tid's Theologer vare ikke tilbøjelige til at hævde de skarpe confessionelle Forskælligheder, og enedes derfor let om at tilstaae Nordamerikanernes Begjæring, „hvorefter dog bliver forudsat, at begge Kirker enes om nogle med hverandre i Troens Grund-Artikler, og at hvortil den ene eller den anden foredrager saadanne Lærdomme, ved hvilke Troens Grundvold skulde forstyrres“. Paafaldende er det i en anden Henseende, at de anglikanske Geistlige vide fremkomme med en saadan Begjæring, hvilket ogsaa Just. Janson bemærker i sin Betænkning, „da de derved synes at tilkjendegive, at de ikke vare uenige med vor Kirkes Hovedlærdomme, og saa især, at de holde denne Ordination for retmæssig og gyldig, folgelig enten affige eller for uvæsentlig ansee den ellers i den engelske Kirke antagne Mening om Episkopal-Værdigheden, uden hvilken ingen Ordination skulde være gyldig“ *). Det har dog neppe været Forespørgselsens Mening, da man vistnok snarere vilde betragte af Bispenavnet, som gaaet ud fra den Forudsætning, at man ogsaa i Danmark havde bevaret den biskoppelige Ordination. Det Mærkelige ved Forhandlingerne var isøvrigt kun den Redebønhed, hvor-

*) N. G. Valle, Magazin for den nyere Danske Kirkehistorie. I. S. 17—65.

Det første Skrift, der talte i en anden Tone, var „En søfaren geistlig Mand's Tanker om Bastholms liturgiske Forsøg udgivet med et Tillæg af Jens Winther Bengen“ 85. Forf. til den Afhandling, der udgjorde Skriftets Hovedindhold var Otto Fabricius, Sognepræst ved Vor Frelseres Kirke paa Christianshavn, der i sin Ungdom havde været Missionær i Grønland og havde tidligere skrevet mange narrative Afhandlinger; som Theolog var han bekendt af sine „Bidrag til Bibelfundskab ved Anmærkninger over vigsel og vanskelige Steder i den hells. Skrift“ i to Bind. 1782, 87. Han var en alvorlig streng Præst af den gamle Skole, som derfor ikke kunde være tilfreds med Forslaget, men som, ved at fremsætte sine Indvendinger, aldrig glemte, at det var Kongens Konfessionarius han vovede at modsiges; derfor gjorde det paa den lemsældigste Maade. I adskillige Enkeltheder f. Ex. angaaende Terterne og Skriftemaalet ved den Bastholm Ret, men i det Hele var han meget utilfreds, og tillod sig endog en lille Spydighed, at han nemlig havde hørt Fornuftigtænkendes Dom over Bastholms Prædikaante havde overtydet sig om, at „for hyppige Gebærder er altid gjøre det bedste Indtryk“. I eet Punkt erklærede man sig bestemt imod ham og det var angaaende Forbandelsen, som han vilde paalægge Præsterne: „den er ufordragelig; hvo kan gjøre det med god Villie, og hvor mange kan vel sige Amen dertil! hvo kan holde alt hvad der staaerrevet i Mose Lov“? — Mere uforbeholdent udtalte sig J. B. Bengen, residerende Kapellan ved Frue Kirke, i Tillægget, hvor han deels brugte sine egne Ord, deels anførte mange Citater af tydske Skrifter, der ivrede imod Præsternes Skyldsspyge. — Bastholm tog senere Hensyn til disse forskjellige Indvendinger, og søgte her at undskylde den oftere omtalte „Forbandelse“ med, at „vi ere ikke Christne, fordi vi

og tydeligere Skriftens Bidnesbyrd, saavel om Arbesynden, som om Forsoningen ved vor Herre Jesum Christum^o. Forandringen, der skulde indtræde med det følgende Aar, var saalænge forberedt saavel gjennem idelige Forhandlinger som igjennem betydelig Tidens Udvikling, at den blev, som det var at vente, gennemført uden at møde nogen Hindringer.

Længe beholdt Guldberg efter den Tid ikke sin Indflydelse paa Regjeringen; han maatte som bekjendt træde fra i April 1784, da Kronprinds Frederik selv tog Sæde i Statsraadet, og denne Regjeringsforandring er ikke uden kirkelig Betydning. Naturalistisk Vantro havde gjennem mange Aar altid stærkere og stærkere gennemtrængt den almindelige Oplysning; under Navn af Rationalisme skaffede den sig Indgang paa Theologiens videnskabelige Behandling og derfra paa det kirkelige Liv. Guldberg og de i hans Tid helt betroede Mænd havde med al Iver stræbt at reise Dæmninger og grave Aflob for den brusende Strøm; men med hans Bortgang styrtede den snart over alle Bredder, og deres Tal blev altid færre, der under den herskende Rationalisme usfortrødent kæmpede for de gamle kirkelige Lærdomme og Skikke.

mange andre *pia desideria*, men at tvende saa ansees-
 ge Raads forenede Bestræbelser engang ville bringe det
 til, at der arbeides paa, at Religionen indrettes saaledes,
 : Christne efter deres Lærers Forfæst, kunne dyrke deres Gud
 med og Sandhed".*) Da Valle nu netop var især med at
 give tvende Ordinationstaler under Navn af „Ve i til Hæ-
 rrlig he d“ ledsagede han dem med en udførlig Indledning,
 ori han gennemgik Forslaget Stykke for Stykke uden dog at
 vne Forfatterens Navn. Tonen i dette Modskrift var
 xp og bitter, og det lod til som om Valle ubetinget vilde
 svare Kirketjenesten saaledes som den var, saa at Foran-
 ingen af Læxtrækken var det eneste, hvori han vilde give
 : Modstander Retthold. Han holdt sig især til den engelske
 urgie, der tydeligt nok i mange Punkter havde foresvævet
 istholm, og viste hvorledes det der var laant herfra, i For-
 get var bleven forvendt og fordreiet. „Man oplæser (i
 gland) de ti Bud af den mosaiske Lov, og Folket giver
 xelig sit Svar til hvert Bud især, dog er Svaret ikke ind-
 dt i en trodsende Forsikring om Lydighed, men i en Bøn
 Gud om Naade og Kraft“. Og „hvad enten de ti Bud
 lle oplæses fra Prædikestolen eller ikke, tør jeg dog sikkert nok
 vise mig om, at ingen evangelisk Lærer, naar han alene faar
 b til at besinde sig, vil lade sig overtale til at udraabe
 n mosaiske Forbandelse over sin ved Christum frigjorte Me-
 lighed“. Til Slutning kom Valle til omstændelig at omtale
 Skridt han selv havde gjort for at udvirke enkelte Foran-
 inger, og denne Oplysning kom rigtignok til at tage sig
 get besynderlig ud efter den afgjørende Forkastelses Dom,
 r i det Foregaaende var udtalt over det omhandlede
 rslag.

*) Lærde Efterretninger 1785 S. 77. (De Worm).

Retninger, og deraf var det en Folge, at den halvt sjette halvt aabenbare Evang, der tryffede i Guldbergs Tid alle de Forfattere, der behandlede kirkelige eller theologiske Emner, nu forsvandt, saa at Enhver, uden at der egentlig blev givet nogen udtryffeligg Tilladelse, nu kunde udtale sin Mening aabent og frit. Der gik igjennem den nye Regjering en afgjort demokratisk Tone, hvorved den i høi Grad vandt den almindelige Mening for sig, og Haand i Haand med Befrøvelserne for Hovoriets Ophævelse og Markernes Udskiftning fortsagt med Bondestandens Frigjørelse, gik tillige Befrøvelserne for Bondestandens Oplysning og en forbedret Underviisning i Almueskolerne. Denne Iver og Interesse for Folkeoplysningen var ikke noget forbigaaende, men det var et stadigt Formaal for Regjeringens Virksomhed i det her betegnede Tidsrum, medens den derimod var temmelig ligegyldig ved alt hvad der angik det Kirkelige, og iffun med en vis ængstelig Forsigtighed tillod sig at gribe reformatorisk ind i disse Forhold.

Det var af et fornyet Bibelstudium, der, ubundet af de statskirkelige Lovbestemmelser i Symbolerne, kun støttede sig til et grundigt Sprogstudium og en omhyggelig historisk og sprogkundskab, man ventede at kunne lade det kristelige Kærebegreb fremkomme i en ny tidsvarende Form, frit for alt hvad der var anstodeligt for den fornuftige Tænkning for Tidens Oplysning. Kritik var derfor som i al Historieforskning saa fornemmelig i Behandlingen af den hebraiske Historie bleven Skolens Rosen; men hvad der var Resultatet af denne Kritik, hvorvidt den stadfæstede eller forkastede de hidtil tilvante, derom vare naturligtvis Meningerne meget forskellige. Det var denne grammatiske Fortolkning Halle havde ført Ordet for under hele sin Docentvirksomhed som Skrifortolker, hvad man ogsaa seer af hans eregetiske Hoved

ble Tænkfrihed"*) osv. — Ikke just i samme Tone Guldberg, dengang Stiftsamtmand i Aarhus, men dog han ikke mindre strængt om Baskholms Forslag, naar river til sin fortroelige Ven Balle angaaende dennes til Hæderlighed": „Indledningen har aldeles efter min nedslaget den Bygning, som jeg ikke saae uden Bæm-

Umodnere Forsøg og mere upasselig Forslag har jeg ikke læst Forargelsen er imidlertid stiftet, og Iere Henseender. Dog under den store Styrers Haand ; kan ogsaa af det Onde komme et Gode. Forbandel- r især sat mig i den høieste Forundring. Jeg tænker in Ven ; det er vi tænker som Paulus ; dog ogsaa han idog i Brevet til de Romere ved Loven ikke forstaae den ceremonialste. Hvilke Fortolkere ! . . . Saadan ndelse, om den blev indført, gjorde mig til Separatist ; irketjenesten bivaanedes jeg aldrig mere".*)

De anførte Ytringer vise omtrent hvorledes den høiere ighed i Provindserne bedømte Sagen, men i Hovedsta- ar Stemningen dengang ganske anderledes. Her var slm Dagens Helt, og da det her var bekiendt, at Balle elligere havde foreslaaet Forandringer i Ritualen, kunde kun forklare sig den afsjærende Tone, hvori han for- det omhandlede Forslag, af krænket Embedsforfænge- som om det kun tilkom Biskoppen udelukkende at frem- e med sligt. Den Udbredelse maatte han høre fra alle ; den lærde Historiker Abraham Kall var den, der de Angrebet ved en anonym Rec. i „lærde Esterr.", der e med følgende Udraab: „Mand Mand, som store og rskede Naturens Gaver, brændende Længsel efter at

*) Keller, Balles Brevverling. S. 147.

*) mads E. 8 fgd.

gavne, utrættelig Flid og Arbeidsomhed, vidt udbredt Værdom og derhos de lykkelig indløbende Omstændigheder bestemte til at blive en af den danske Kirkes allerførste og nyttigste Mænd, kan nogen ærlig dansk Mand rolig taale at see Dig paa andre Veie end dem der føre til Hæderlighed?" osv. Snart regnede der en Masse Flyveskrifter ned, hvoraf de fleste var, hvad en Recensent i „Købe Efterretninger“ kaldte dem, „Artebøds-Dokumenter“, men som alle søgte at overbyde hinanden i plumpe Udsald mod Biskoppen. Ingen drev det dog videre i den Retning end N. D. Niegels, der blandede sig i Striden med flere anonyme Smaa skrifter: „Ufælgelig Substitutstrig over 8 hedenske Svins Indbrud i Herrens Bønggaard“ „Breve mellem tvende Benner angaaende Valles Vertil Hæderlighed“. I et andet lille Skrift „Justinus, Celsus Origenes osv. glæde sig over, at den danske Geistlighed kan faae Tid til at gjendrive Indvendinger“ udframmede Niegels sin kirkehistoriske Værdom; han saae, som han sagde, hvorledes Geistligheden havde god Tid til at strides om en saadan Ubetydelighed som Kirkeskiftene, og vilde derfor give dem en alvorligere Beskjæftigelse ved at gjendrive de Indvendinger, der fra Kirkens ældste Tider vare fremkomne mod Christendommen selv. Til Forsvar for Valle udkom der kun et Skrift og det pseudonymt, nemlig af Rasmus Fleischer, dengang Præst i Kallundborg, der siden ved flere Leiligheder blev Valles Medstrider, men dengang vakte han ikke synderlig Opmarksomhed.

Endnu en tredje Modstander optraadte mod Bastholm nemlig Joh. Nordahl Bruun, dengang Sognepræst ved Korskirken i Bergen; han havde i sine yngre Aar som Skuespil-Forsfatter vundet Publikum's Gunst, men han kom snart til at sande de Ord, hvormed han begyndte sit Indlæg: „At skrive mod Bastholm, er at skrive mod den herskende Smag,

hverken Bei til Ære eller Lykke". Rec. i Kjøbenhavns Organ „lærde Esterr." tog ham meget haardt med, ede sin Bedømmelse med det Haab, at „Oplysningens hvis Morgentøde allerede har hilset Danmarks Sletter, ngang vil befinne Norges Fjelde". Men Stridens ar dengang allerede betydelig fjølnet; den var blusset igt op, til at den kunde vare længe ved, og den fort, det følgende Aar kun i Bergen By, hvor en Røg- havde paataget sig Bastholms Forsvar.

adskjndt den liturgiske Feide ikke udvortes ledede til vestemt Resultat, da alt tilsyneladende blev som det e havde været, saa var den dog i og for sig altfor ig, til at den ikke skulde have varige Følger. Den nye nings Forskjæmpere havde derved i den almindelige Me- antet en Seier over den statskirkelige Anordning af den : Cultus, og derved havde denne tabt en stor Deel af pligtende Kraft. Rigtignok udstedte Biskop Valle i Ef- t 1785 et *monitum synodale* om ikke at misbruge riigheden til at udbrede Meninger, ved hvilke de sym- Bøgers eller Kirkeskikkens Anseelse kunde formindstes, Gudstjenestens Forvaltning paa nogen Maade afvige ualets Forskrift; men allerede det, at en saadan Paa- e var nødvendig, lader formode at Præsterne paa egen begyndte at forandre den kirkelige Cultus, og hvad g Enkelte begyndte, blev efterhaanden almindelig Ved- Den eneste Lovbestemmelse, der staaer i nogen Sam- ng med denne Strid, angaaer eet Punkt, hvori Bast- g Valle vare enige, nemlig Usikkerheden af en Fors- med, eller dog større Frihed i Benyttelsen af, de bibelske og selv denne Lov er saa ubetydelig som uueligt, da mlig ved Reskr. af 7 Dec. 1787 tillodes Præsterne i nds Stift, som selv vilde, verelviis at prædike over

med den nye Dplysningsstid kunde vente sin Fortsættelse. Han var saavel i dette Værk som i sine senere historiske Arbejder en ivrig Forskjemper for den nye, den nyttige Dplysning, og nyttig kaldte han kun den Dplysning, der ligesrem praktisk kunde anvendes til en forbedret Agerbrug eller dog til en Forbedring i den materielle Velvære; denne Dplysnings værste Fjende saae han i Universitetet og Geistligheden; der havde monopoliseret Folkestolen, og derfor var det herimod han rettede sit Angrebs hele Bitterhed mere end egentlig mod Kirken og Religionen selv. Kiegers var i det Hele for plump og smagløs til at gjøre Lykke hos sin Samtid, men uanset lig hører han til de mærkelige Forfattere, og hans Strøm var ingentunde uden Betydning.

Medens man saaledes søgte at opløse Systemet for at omdanne den theologiske Videnskab efter Tidens Dplysning, søgte man tillige lidt efter lidt at omdanne Kirkeskikkene og de gudstjenstlige Handlinger efter Tidens Smag. Der var i den Henseende allerede skeet noget; det aabnbare Strikemaal var affattet, Helligdagenes Tal var bleven indskrænket, der var udkommen en ny Psalmebog og der var foretaget en Forandring ved Daabsritualet, hvorved Exorcismen var affattet. Alle disse Forandringer vare foretagne forlempeligt, at de ikke havde mødt nogen mærkelig Modsigelse; ifkun enkelte Steder paa Landet i Norge havde der yttret sig Misfornøjelse med Udeladelsen af Exorcismen; men Alle erkjendte ogsaa, at der dermed ikke var gjort nok. I Sleesvig hvor Cramer som Profantöser for Kiøls Universitet havde været meget virksom for Kirkens og Skolens Reformation medens A. Struense var Generalsuperintendent, havde man gjort noget mere. Der var nemlig tillige udkommen en af Cramer udarbejdet ny „Landes-Katechismus“ paa tydsk 1774, paa Dansk 1775, og desuden oprettet et Skolelærerseminar.

handedes i de følgende Aar see Valle arbejde i Forening med Baskholm, sa endog i flere Henseender at give efter og at gaae ind paa dennes Synsmaade, saa ligger det nær i denne Eftersynsmaade at see et Offer, han meente at skyldte Forsonligheden.

Den liturgiske Feides Varm havde afdraget Opmærksomheden fra en anden Sag, der ellers ogsaa er af stor Betydning, nemlig Udarbejdelsen af en ny Religions-Lærebog for Ungdommen. Ogsaa derom havde, som ovenfor omtalt, Valle indsendt sin Betænkning til Cancelliet, da Baskholm udgav sin Religionsbog for Ungdommen tilligemed Betragtning over en saadan Bogs nyttigste Indretning" 1785. Det Bæregne og Nye i denne Lærebogs Form var, dels Opgielsen af Spørgsmaal og Svar, hvori man altid tidligere havde fremsat Vornelærdommene, dels en Opgivelse af Catechismens fem Grundstykker for at ordne det Hele i en systematisk Udvikling. Tilligemed denne Afvigelse fra den ældre Form var der ogsaa i Indholdet kommen en væsentlig forandring, der simplest og kortest kan udtrykkes som Bekendelse efter at seie Lov og Evangelium sammen, ligesom man i Videnskaben forenede Fornuft og Aabenbaring. Det er her det samme, hvad Baskholm med en forbausende Naivitet havde gjort i sit liturgiske Forsøg ved at anbefale Oplæsningen af de ti Bud tilligemed Forbandelsen, og Tankerønnen der ligger til Grund derfor simpelt denne: ligesom Aabenbaringen er nødvendig for at erstatte det Manglende og styrke det Usikre i Menneskets fornuftige Gudsretkjendelse, saaledes er Evangeliet fornødent for at erstatte det Manglende i Menneskets dydige Stræben efter Lovens Opsyldelse og for at berolige den altfor ængstelige Samvittighed; men ligesom det dog væsentlig er ved sin fornuftige Tænkning Mennesket kommer til den rette Gudsretkjendelse, saaledes er et dog ogsaa væsentlig paa sin dydige Stræben, Mennesket

maa grunde sit Salighedshaab. Det var denne Tankegang der var fulgt i den omtalte „Religionsbog“, hvorved de egentlige christelige Lærdomme kom til at staa som et supplerende Anhang til en fuldstændig deistisk Dyds- og Lykkelighetslære. Den samme Otto Fabricius, der først tog til Orde mod Bastholms liturgiske Forsøg, havde ogsaa adskillige Indvendinger at gjøre mod hans Lærebog, og der udkom anonymt: „Atter et Par Ord fra en erfaren geistlig Mand angaaende Bastholms Religionsbog for Ungdommen“. Fabricius havde der i en meget lemsældig Tone forstjellige Indvendinger at gjøre, der alle samlede sig i den ene, at Bastholm gjorde Veien til Salighed let og banet, medens den vei, han prædikede, vel gjorde Veien tungere men ogsaa visere. Bastholm udgav da „Bespørelse paa nogle Ord“ osv. hvori han i sin sædvanlige overlegne Tone inødegif de fremsatte Indvendinger som Misforstaaelser, der manglede al dybere Grund. Balle var fra først af heller ikke tilfreds med den nye Religionsbog; han havde tænkt sig at lægge Pontoppidans Forklaring til Grund for den nye Lærebog, og vilde paa ingen Maade opgive Luthers Catechismus. Han udgav denne paany 1786 med vidtlostige Anmærkninger, og meente egentlig dermed at have løst sin Opgave, eller idetmindste gjort Begyndelsen til at man kunde faae en brugbar Lærebog, der passede til Tidens Oplysning. Men selv Guldberg fandt sig ikke ganske tilfreds stillet ved dette Arbejde; „at De nu staaer for Luthers Catechismus, bifalder jeg i høieste Grad“, skrev han, „men et andet er, om den større Lærebog skulde være affattet som Forklaring over Luthers Catechismus; om denne Læreform er bibelsk, nytestamentlig (og paa dette beroer dog alt): her maa jeg reent ud tilstaae, at jeg tvivler, og det med stærkeste Hæld til at nægte.“*) Da Bastholms Religionsbog derimod

*) J. Møller, Balles Brevverling. (Tillæg til Balles Levnet) S. 14.

vede vundet almindelig Bisald, saa gif Valle tilsidst ind paa den Plan; han opgav den katechetiske Form med Spørgsmaal og Svar, og om Rigtigheden heraf blev han saa overbevist, at han nogle Aar senere skrev: „Jeg formoder, at man i Fremtiden vil datere almeennyttig Dplysnings rette Begyndeelse fra det Tidspunkt, i hvilken Spørgsmaalene først udfærdiges af Bøger for Ungdommen“^{*)}); fremdeles opgav han Westhøimans Anordning for at følge en systematisk ligesom i Westholms Religionsbog, og kom derved maaskee mere end som ellers vilde have gjort ind paa dennes Tankegang. Bogenes første Udkast til Lærebogen blev ikke offentliggjort; den første Skikkelse, hvori vi kjende den, er „Forsøg til en Lærebog 1790“^{**)} og dengang udkom den anonymt, ledsaget af en Bemærkning, at Bogen „er udarbejdet af een Forfatter, gennemseet prøvet og forbedret af en anden, men begge disse Lænder ønske at skjule deres Navne, for at man kun skal sætte Opmærksomheden paa deres Arbejde alene“. Der kan neppe være nogen Tvivl om at disse tvende Mænd vare Valle og Westholm^{***)}, saa at altsaa denne sidste har haft en væsentlig Indflydelse paa Lærebogens Afvattelse. Det nævnte Forsøg blev tilstillet Facultetet „til videre Forbedring“, og Lærebogen udkom 1791 i sin endelige Skikkelse, hvorpaa den ved 1. Decbr. af følgende Aar blev befalet at skulle indføres i alle danske Skoler med Aaret 1794. Anlægget i Bogen er som sagt det samme som hos Westholm, kun at Læren om

*) N. G. Valle, Pligtanker. 1. Nr. 2.

**) Kverny omtaler i sit Litteratur-Lexikon en Udgave fra 1788, men den findes ikke paa Bibliothekerne og findes ikke omtalt i nogen af den Tids kritiske Tidsskrifter, saa at der er al Grund til at antage hin Angivelse for urigtig.

**) Det omtales saaledes som en afgjort Sag i Lærebogens Efterretninger 1791 S. 42.

maa grunde sit Salighedshaab. Det var denne Tanke der var fulgt i den omtalte „Religionsbog“, hvorved de elige christelige Lærdomme kom til at staa som et supplerende Anhang til en fuldstændig deistisk Dyds- og Lyfsalighedsbog. Den samme Otto Fabricius, der først tog til Orde ved Bastholms liturgiske Forsøg, havde ogsaa adskillige Indvendinger at gjøre mod hans Lærebog, og der udkom anonymt et Par Ord fra en erfaren geistlig Mand om Bastholms „Religionsbog for Ungdommen“. Fabricius svarede i en meget lemsældig Tone forskellige Indvendinger, der alle samlede sig i den ene, at Bastholm gjorde Salighed let og banet, medens den Veien, han havde gjort, gjorde Veien tungere men ogsaa visere. Bastholm svarede „Befvarelse paa nogle Ord“ osv. hvori han i en overlegne Tone imødegik de fremsatte Indvendinger og forstaaelser, der manglede al dybere Grund. Han var først af heller ikke tilfreds med den nye Religion, og havde tænkt sig at lægge Pontoppidans Forsøg til Grund for den nye Lærebog, og vilde paa ingen Maade have Luthers Catechismus. Han udgav dem nogle vidtløftige Anmærkninger, og meente egentlig at have løst sin Opgave, eller idetmindste gjort Bestemmelser, der kunde faae en brugbar Lærebog, der paa en anden Maade blev en Løsning. Men selv Guldberg fandt sig ikke tilfreds med det færdigstillet ved dette Arbejde; „at De nu selv skrive en Catechismus, bifalder jeg i høieste Grad“. Men det andet er, om den større Lærebog skal have en tilføjet Forklaring over Luthers Catechismus, og om den skal være bibelsk, nytestamentlig (og ogsaa om den skal have maa jeg reent ud tilstaae, at jeg ikke har været Hæbd til at „vare“.)

*) J. Mellin.

af
 er,
 lige
 med
 ig og
 ge et i
 o Semi-
 det første
 : betydelige
 dette Semi-
 or Esterlæg-
 fødsel, der i
 Baroniet Lindens
 blev overdraget
 ommissionen, der
 de de foretaget sig
 og kunde derfor ans
 inger, men alle vare
 ertil, afgjorte Nationa-

„Vil Du være en Borger i Jesu Rige saa skal Du arbejde paa at træde i Jesu Fodspor“ — og vilde have den anbragt efter Troesbekendelsen, fordi som han sagde „først Tro og da Handlinger“. Skriftemaalet fandt han vel i og for sig godt, men det opnaaede ikke sin Hensigt („Spitten eller atten Aar har jeg været i den geistlige Stand, og det haver endnu ikke mødt mig en eneste Gang, at nogen Communikant haver havt noget at tale med mig angaaende sin Sjæls Tilstand“); derfor vilde han saavel ved Skriftemaalet som ved Nadverens Uddeling have nogle Spørgsmaal anbragte om Kjærlighedsbuddet, om Fortrydelse over begangne Synder, og om priselige Forsætter for Fremtiden.

Bastholm var vis paa at alle „fornuftigtænkende Christne“ maatte ønske en Forandring i Gudstjeneste og han var derfor kommen frem med sit Forslag, da vi ellers „kunde blive døde i Danmark at ønske indtil Verdens Ende“; han haabede derved „saa meget lettere at bringe Sagen til Roden“ og selv om det ikke skulde lykkes, vilde han dog, at „Efterverdenen skulde vide, at Nogen i Danmark saavel som i Tydsland, har indseet Nødvendigheden af en Forandring“. Tildeels havde han ogsaa bedømt sin Samtid rigtig; Gærligheden i det Hele og alle de, der endnu bevarede en vis arvet Uerbødighed for de kirkelige Skikke, vare vistnok ingenlunde tilfredse med en saadan Forandring, og for de egentlige Fritænkere, hvem en reen Fornufttjeneste foresvævede Ideal, var den langt fra fuldstændig nok; men dog greb disse med Begjærighed hvad der her blev budet dem, og hine maatte tie stille i Følelse af at de dog ikke kunde møde staae Strømmen. Derfor blev Forslaget hilset med Glæde i Dagblade og Flyveskrifter, og overalt hylledes Bastholm som den oplyste Religionslærer, der havde sat sig ud over gamle Fordomme.

formode, naar Jansen, dengang Biskop i Aarhus, skriftlig anmoder Balle som Medlem af Commissionen om „Efterkuelighed at forhindre, at ikke Bisperne betages deres Tilhøj og Raadighed over Skolerne“, endskiødt han i og for sig billigede Planen, „at Degnekaldene, hvor det gaaer an, blive deelte og indrettede til Skolevæsenets Forbedring.“*) Omkring i Landet var der flere Godsbestyrelser, som Greverne G. D. Reventlov paa Volland, J. E. Reventlov i Fyen, Baron Lowenskiold til Løvenborg i Jylland o. fl. a., der med sig tog sig af Skolerne paa deres Godser, og derved arbejdede Commissionen i Hænderne. Hvad denne fornemmelig henvendte sin Opmærksomhed paa, var Oprettelsen af Dannelsesanstalter for Lærerne, de saakaldte Seminarier, der skulde afhjælpe et føleligt Savn, nemlig at skaffe duelige Lærere. I Lyfkland var man paa flere Steder ifærd med at anlægge flige Seminarier; Cramer havde i Slesvig og Holsten gjort Begyndelsen dermed, ved først at anlægge et i Kiel, siden et i Tønder; i det egentlige Danmark blev Seminarieret paa Blaagaard tæt udenfor Kjøbenhavn det første (Mestr. 25 Juni 1790), der kun kom i Gang ved betydelige Tilskud fra Regjeringen. De første Lærere ved dette Seminarium vare H. B. Riber, tidligere Forstander for Esterfløttens Skole, J. E. G. Clausen en Lydster af Fødsel, der i nogle Aar havde været Skoleinspecteur paa Baroniet Løvenborg, medens det Økonomiske ved Stiftelsen blev overdraget en Prof. Sevel, selv Medlem af Skolecommissionen, der tillige skulde føre et Overtilsyn. Alle havde de foretaget sig pædagogiske Reiser omkring i Europa, og kunde derfor anvende de nyeste pædagogiske Grundsætninger, men alle vare villige, hvad der i Grunden hørte med dertil, afgjorte Rationa-

*) J. Røller, Balles Brevverling S. 136 og 37.

afholde os fra disse grove Forbrydelser, men vi opføre os
være Christne, saalænge vi udøve dem“, ved hvilken Heilighed
han iøvrigt vedkjendte sig den rationalistiske Fortolkning af de
paulinske Breve, at naar der i disse taltes om at Loven var
affkaffet, det da skulde forstaaes om den mosaiske Cere-
moniallov og ikke om de ti Bud. Iøvrigt ubeled han dog paa
Grund af de mange Indsigelser Forbandelsen i den anden
Udgave af Forsøget. Men længe forend Bastholm selv ud-
talte sig, var allerede Recensenternes Sværm falden over
Bengen, og ligesom Bastholms Navn var bleven baaret i
Triumf gjennem den utrolige Mæsse Flyvestrifter, der be-
handlede dette Emne, saaledes maatte nu Bengens søg-
ester i den spanske Kæppe, udsat for Mængdens Haar og
Spot.

Dog glemte man snart Bengen, da der optraadte en
og vægtigere Modstander, nemlig Sjællands Biskop. Balle
havde været paa Bispestols dengang den liturgiske Feide
udbrød, og han havde paa Landet vistnok kun hørt ugunstigt
Domme over det nye Forslag. Dertil kom endnu en anden
Opfordring for ham til at udtale sig. Det var bekjendt, at
han selv ønskede enkelte Forandringer i Kirkeordene; i Fortale
til sin Commentar over Pauli Breve havde han udtalt sig om
det Onstelige i en Forandring af Læstæffen og hans væsent-
omtalte Indstillinger til Rancelliet vare ikke forblevne nogen
Hemmelighed, hvorfor man i „Den erfarne geistlige Mandes
Tanker“ finder hyppige Hentydninger til dem. Det var det
for den almindelige Mening, at Balle i Grunden var enig
med Bastholm, og denne Mening var offentlig bleven frem-
sat i Kjøbenhavns meest anseete kritiske Blad: „Vi vide at
Biskop Balle saavel som Bastholm indseer og ønsker en For-
bedring i vor offentlige Gudstjeneste, og dette giver os det
glade Haab, at denne Sag dog ikke altid vil blive blandt

af Fundats en homiletisk Prøve forlangt ved theologisk Eksam-
 en eller ogsaa strax efter, ligesom tidligere; men
 dermed følte man sig ikke tilfredsstillt. Fra alle Sider an-
 befalede Katechisation som et langt virksommere Middel end
 Prædiken til at bibringe den eenfoldige Almue de religiøse
 Begreber. Saasnart det omtalte „Forsøg til en ny Lærebog“
 var udfkommen begyndte Valle om Vinteren 1790 at holde
 foredrag over den, forbunden med praktiske Øvelser, og
 i øde dermed et dobbelt Diemed, dels at give en Anviis-
 ning til den nye Lærebogs Brug, dels at vejlede theologiske
 Kandidater i den rette katechetiske Methode. Man ansaae det
 meget mere fornødent, at disse ret bleve øvede heri, for
 at de ikke ganske skulde staae tilbage for de paa Blaagaard
 vænede Seminarister, af hvem man ventede sig saa grumme
 meget, og det blev derfor ved Frd. af 5 Oct. 1792 paalagt
 alle Candidater at underkaste sig en Examen i Katechisation
 for de maatte søge noget geistligt Embede.

Smidlertid havde man ikke glemt Duffer og Forslag til
 forandringer i selve Kirkesjænen, og dertil bidrog ikke lidet
 Henrik Udsings endnu temmelig bekjendte Værk Kirke-
 forfatningen i de danske Stater, der udkom i Årene
 1786—88 i fire eller egentlig sex Dele, da de tvende sidste
 behaarer hver af to Afdelinger. Udsing var allerede dengang,
 som residerende Capellan i Ringsted, en Mand af temmelig
 veltidigt Rygte, da han tidligere havde været indviklet i for-
 rædelige Processer, der kastede en stærk Skygge paa hans
 ædelige Charakter. Som Theolog hørte han ligesom næsten
 alle Præster i Danmark paa den Tid omtrent til de orthodoxe,
 og af dem der meente, at man ved at opgive en eller anden
 af de meest forældede og anstødelige Former kunde forlige
 sig almindelige Mening med Kirken, og derfor indeholder
 ogsaa heelt igiennem en udførlig Bedømmelse af de forskjel-

bragt paa Bane. Der indkom nu en Mæsse Betænkninger fra alle Sider, som Biskoppen søgte at sammenarbejde med sit eget Indlæg, hvilket han stadig havde sammenholdt med Ulsings Værk. Bostholm, der som Confessionarius ikke stod under Biskoppen, indgav sin Betænkning direkte, og lod den siden udgaae i Tryk 1793; han vedkiendte sig endnu ganske de samme Ansuelser, han tidligere havde udtalt i sit Forslag, men maatte her indskrænke sig til Besvarelsen af de fremsatte Spørgsmaal. Disse angik kun Enkeltheder og vare ingenlunde lagt an paa saa gjennemgribende Forandringer, som Bostholm ansaae for ønskelige. Der spurgtes saaledes først: om en Indskrænkning i Kirketjenesternes Tal vilde være hensigtsmæssig, og dette Spørgsmaal havde egentlig allerede praktisk besvaret sig selv derved, at Kirkerne stode tomme ved visse Tjenester. Froprædiken, der tidligere afholdtes i alle Kjøbenhavns Kirker og i Stiftsstederne, var efterhaanden bleven indskrænket til visse Kirker og til visse Høitidsdage; Tolvprædiken, der var i Brug paa flere Steder, blev forandret til Catechisation 1739 og ophørte efterhaanden; Aftensangstjeneste afholdtes derimod endnu selv i de mindste Kjøbsteder, hvortil der var ansat en residerende Capellan, og den meente man passende kunde forandres til Catechisation; paa Landet holdtes der Aftensang alle Høitidsdage, men det var meget besværligt, hvor Præsten havde flere Kirker, og da den kun var lidet besøgt, ønskede man den nu afskaffet; Ugedagstjenesterne paa de gamle Fastedage Onsdag og Fredag bleve endnu holdte i Kjøbenhavn og de større Kjøbsteder for Altergangens Skyld, men vare dog paa flere Steder blevne maanedlige istedenfor ugentlige; de maanedlige Bededage paa Landet, der svarede til de ugentlige i Kjøbstederne, havde allerede dengang ophævet sig selv. Forskjellig fra de sædvanlige Ugedagstjenester er Fasteprædikenerne, der have det særegne For-

en ædle Tænkefrihed"*) osv. — Ikke just i samme Tone eller Guldberg, dengang Stiftsamtmand i Aarhus, men dog smte han ikke mindre strængt om Baskholms Forslag, naar han skriver til sin fortroelige Ven Valle angaaende dennes Bei til Hæderlighed": „Indledningen har aldeles efter min Tanke nedslaget den Bygning, som jeg ikke saae uden Bæmelse. Umobnere Forsøg og mere upasselig Forslag har jeg engang ikke læst Forargelsen er imidlertid stiftet, og et i flere Henseender. Dog under den store Styrrers Haandtal og kan ogsaa af det Onde komme et Gode. Forbandelsen har især sat mig i den høieste Forundring. Jeg tænker om min Ven; det er vi tænker som Paulus; dog ogsaa han taler endog i Brevet til de Romere ved Loven ikke forstaae uden den ceremonialste. Hvilke Fortolkere! . . . Saadan forbandelse, om den blev indført, gjorde mig til Separatist; hi Kirketjenesten bivaanede jeg aldrig mere".*)

De anførte Utringer vise omtrent hvorledes den høiere Beistlighed i Provindserne bedømte Sagen, men i Hovedstaden var Stemningen dengang ganske anderledes. Her var Baskholm Dagens Helt, og da det her var bekjendt, at Valle selv tidligere havde foreslaaet Forandringer i Ritualiet, kunde man kun forklare sig den afsjærende Tone, hvori han foreskede det omhandlede Forslag, af krænket Embedsforfængelighed, som om det kun tilkom Biskoppen udelukkende at fremme med slikt. Den Bebreidelse maatte han høre fra alle sider; den lærde Historiker Abraham Kall var den, der afværgte Angrebet ved en anonym Rec. i „Lærde Esterr.", der sluttede med følgende Udtaale: „Mand Mand, som store og smærkede Naturens Gaver, brændende Vængsel efter at

*) J. Møller, Valles Brevvevling. S. 147.

*) Emåds S. 8 fgd.

Evangelierne og Epistlerne, en Frihed som man da vistnok snart lærte at tage sig selv i de andre Stifter. — Den hele Strid havde snart antaget en ubyggelig Charakter. Det var vistnok Bastholms Hensigt med sine Forslag at forsøge paa at hæve den kirkelige Gudstjeneste i den almindelige Mening, men nu var det netop alle de Ukirkelige, Fritænkere og Foragtere af den geistlige Stand, der gjorde sælles Sag med ham, og derfor meente Mange, at han ogsaa blot af den Grund maatte fortryde det Stridt, han havde gjort; men Bastholm svarede dertil kort og stolt, at han pleiede altid neie at overlægge en Sag forend han handlede, saa fortred han aldrig hvad han havde gjort. Paa den anden Side manglede Balle under denne Strid den indre Ro og Sikkerhed, som han senere altid bevarede selv under langt hæftigere Angreb, saa at hans fortrolige Ven Guldberg endnu et heelt Aar efter maatte skrive til ham: „Hvorfor saa nedslagen, saa mismodig? Deres hele Brev forkynder mig dette, og tro mig, dette Budskab har været smerteligt for mit Hjerte . . . Deres Sjæl er syrig og heel Jld: De har viist det, men brug denne Jld med Sparsomhed . . . De har en Omfandtlighed for Critiker; skriv nu ikke noget i nogen Tid for at give ud, men vel for Dem selv . . . Overalt vind Tid; Kaseriet synes hos os at have tabt af sin første Hede.“*) Udentviol var det Forhold, hvori han derved var kommen til en anden af Kirkens høit anseete Mænd, ham piinligt og trykkende, da netop deres Uenighed havde givet Kirkens Fjender Mod og Fremgang. I een Henseende mærker man ogsaa fra den Tid af en stor Forandring i Balles hele Forhold, at han nemlig bylder Offentlighed i alle sine Embedsforhold paa en Maade som baade tidligere og senere er uden Exempel. Naar vi

*) J. Møller, Balles Brevverling (Tillæg til Balles Levnet) S. 9-11.

dele i de følgende Aar see V alle arbejde i Forening med Holm, ja endog i flere Henseender at give efter og at gaae paa dennes Eynsmaade, saa ligger det nær i denne Eftersynhed at see et Offer, han meente at skyldte Forsonligheden.

Den liturgiske Feides Varm havde afdraget Opmærksomheden fra en anden Sag, der ellers ogsaa er af stor Betydning, nemlig Udarbejdelsen af en ny Religions-Lærebog for Uunuen. Ogsaa derom havde, som ovenfor omtalt, V alle indbet sin Betænkning til Cancelliet, da Vastholm udgav sin Religionsbog for Ungdommen tilligemed Betragtning over en saadan Bogs nyttigste Indretning" 1785. Det Gæregne og Nye i denne Lærebogs Form var, deels Opgivelsen af Spørgsmaal og Svar, hvori man altid tidligere havde fremsat Vornelærdommene, deels en Opgivelse af Catechismens fem Grundstykker for at ordne det Hele i en systematisk Udvikling. Tilligemed denne Afvigelse fra den ældre Form var der ogsaa i Indholdet kommen en væsentlig Forandring, der simplest og kortest kan udtrykkes som Bestræbelse efter at seie Lov og Evangelium sammen, ligesom man i Bideussaben forenede Fornuft og Aabenbaring. Det er her det samme, hvad Vastholm med en forbausende Naivitet havde gjort i sit liturgiske Forsøg ved at anbefale Oplysningen af de ti Bud tilligemed Forbandelsen, og Tænkningen der ligger til Grund derfor simpelt denne: ligesom Aabenbaringen er nødvendig for at erstatte det Manglende og styrke det Ufikkre i Menneskets fornuftige Gudserkjendelse, saaledes er Evangeliet fornødent for at erstatte det Manglende i Menneskets dydige Stræben efter Lovens Opsyldelse og for at berolige den altfor ængstelige Samvittighed; men ligesom det dog væsentlig er ved sin fornuftige Tænkning Mennesket kommer til den rette Gudserkjendelse, saaledes er det dog ogsaa væsentlig paa sin dydige Stræben, Mennesket

maa grunde sit Salighedshaab. Det var denne Tankegang der var fulgt i den omtalte „Religionsbog“, hvorved de egentlige christelige Lærdomme kom til at staa som et supplerende Anhang til en fuldstændig deistisk Dyds- og Lykkelighedslære. Den samme Otto Fabricius, der først tog til Orde mod Bastholms liturgiske Forsøg, havde ogsaa adskillige Indvendinger at gjøre mod hans Lærebog, og der udkom anonymt: „Atter et Par Ord fra en erfaren geistlig Mand angaaende Bastholms Religionsbog for Ungdommen“. Fabricius havde her i en meget lemfældig Tone forskjellige Indvendinger at gjøre, der alle samlede sig i den ene, at Bastholm gjorde Veien til Salighed let og banet, medens den Veie, han prædikede, vel gjorde Veien tungere men ogsaa visere. Bastholm udgav da „Bespvarelse paa nogle Ord“ osv. hvori han i sin sædvanlige overlegne Tone imodegif de fremsatte Indvendinger som Misforstaaelser, der manglede al dybere Grund. Valles var fra først af heller ikke tilfreds med den nye Religionsbog; han havde tænkt sig at lægge Pontoppidans Forklaring til Grund for den nye Lærebog, og vilde paa ingen Maade opgive Luthers Catechismus. Han udgav denne paa ny 1786 med vidtløftige Anmærkninger, og meente egentlig dermed at have løst sin Opgave, eller idetmindste gjort Begyndelsen til at man kunde faae en brugbar Lærebog, der passede til Tidens Oplysning. Men selv Guldberg fandt sig ikke ganske tilfredsstillt ved dette Arbeide; „at De nu staaer for Luthers Catechismus, bifalder jeg i høieste Grad“, skrev han, „men et andet er, om den større Lærebog skulde være affattet som Forklaring over Luthers Catechismus; om denne Læreform er bibelsk, nytestamentslig (og paa dette beroer dog alt); her maa jeg reent ud tilstaae, at jeg tvivler, og det med stærkeste Hævd til at nægte“. *)

*) J. Møller, Valles Brevverling. (Tillæg til Valles Levnet) S. 24.

høde vandet almindelig Bifald, saa gik Balle tilsidst ind paa hans Plan; han opgav den katechetiske Form med Spørgsmaal og Svar, og om Rigtigheden heraf blev han saa overbevist, at han nogle Aar senere skrev: „Jeg formoder, at man i Eftertiden vil datere almeennyttig Oplysnings rette Begyndelse fra det Tidspunkt, i hvilken Spørgsmaalene først udeluktes af Bøger for Ungdommen“^{*)}); fremdeles opgav han Katechismens Anordning for at følge en systematisk ligesom i Bastholms Religionsbog, og kom derved maaskee mere end han ellers vilde have gjort ind paa dennes Tankegang. Balle's første Udkast til Lærebogen blev ikke offentliggjort; den sidste Skikkelse, hvori vi kjende den, er „Forsøg til en Lærebog 1790“^{**)} og dengang udkom den anonymt, ledsaget af den Bemærkning, at Bogen „er udarbejdet af een Forfatter, gennemseet prøvet og forbedret af en anden, men begge disse Mænd ønske at skjule deres Navne, for at man kun skal sætte Opmærksomheden paa deres Arbejde alene“. Der kan neppe være nogen Tvivl om at disse toende Mænd vare Balle og Bastholm^{***)}, saa at altsaa denne sidste har haft en væsentlig Indflydelse paa Lærebogens Affattelse. Det nævnte Forsøg blev tilskillet Facultetet „til videre Forbedring“, og Lærebogen udkom 1791 i sin endelige Skikkelse, hvorpaa den ved gl. Kest. af følgende Aar blev befaleet at skulle indføres i alle danske Skoler med Aaret 1794. Anlægget i Bogen er om sagt det samme som hos Bastholm, kun at Læren om

*) N. G. Balle, Blytanke. 1. Nr. 2.

***) Nærvær omtaler i sit Litteratur-Lexikon en Udgave fra 1788, men den findes ikke paa Bibliothekerne og findes ikke omtalt i nogen af den Tids kritiske Tidsskrifter, saa at der er al Grund til at antage hin Angivelse for urigtig.

*) Det omtales saaledes som en afgjort Sag i Lærebog Efterretninger 1791 S. 42.

Sacramenterne, der hos Bastholm er behandlet som et hang, her er taget med op som et eget Capitel; iøvrigt strænker Forandringen, som Bogen undergif, sig til en større Vidtløstighed, ved en altid yderligere Udskyldning Stoffet. Dog kunde den selv i denne Skikkelse ikke tilfredsstille Naturalisterne; man betjente sig derfor maaned Steder af „J. H. Campes Ledetraad ved den christ. Underviisning oversat af J. F. Bergsøe“, 1793, en Bog der aldeles blottet for al Christendom. Men selv de der vilde gaa saavidt, lærte snart paa deres Bisk at bruge den autoriserede Lærebog; ved at forbigaae enkelte Stykker (saa b. 4de, 5te og 7de Cap.) kunde man omtrent faae den skikkelse frem man ønskede, og det var en Udvei, der snart kom i Brug.

Udbredelsen og Anvendelsen af Lærebogen fremstyrede af den Commission, der d. 22 Mai 1789 var nedsat for de danske Skolers bedre Indretning, og hvor Valles fik Sæde tilligemed Ernst Schimmelmann, Chr. Rosenkrantz o. A. Hvor priseligt det end var, at Regjeringen strax efter ved Statsbaandets Løsning at have frigjort Bondestanden, var betænkt paa at sørge for Bondestandens Oplysning, saa maa man beklage at disse Bestræbelser ganske bleve ledede i den Tid's Haand, anlagte efter hvad man dengang kaldte sand Oplysning. For at forbedre Landsbylærerne lærernes Kaar, begyndte man dengang paa, at opløse Degnekaldene for at fordele deres Indkomster mellem Sognets Skoler, saa at Degne-Embedet faldt bort, og der kom Kirkesangere og Skolelærere isteden*). At der tillige var tænkt med Opgivelsen af det gammelt kirkelige Navn ogsaa at drage Skolerne ud af al Forbindelse med Kirken, maa man

*) J. Müller, Valles Levnet Theol. Bibl. XII. S. 258.

de, naar Jansen, dengang Biskop i Aarhus, skriftlig
 er Balle som Medlem af Commissionen om „efter
 ghed at forhindre, at ikke Bisperne betages deres Til-
 ; Raadighed over Skolerne“, endstjøndt han i og for
 ligede Planen, „at Degnekaldene, hvor det gaaer an,
 deelte og indrettede til Skolevæsenets Forbedring“. *)
 ng i Landet var der flere Godsbesiddere, som Greverne
 Reventlov paa Volland, J. L. Reventlov i Fyen, Ba-
 wenskjold til Løvenborg i Jylland o. fl. a., der med
 oge sig af Skolerne paa deres Gods, og derved ar-
 : Commissionen i Hænderne. Hvad denne fornemme-
 vrendte sin Opmærksomhed paa, var Drettelsen af
 lsesanstalter for Lærerne, de saakaldte Seminarier,
 lde afhjælpe et føleligt Savn, nemlig at staffe duelige
 . I Tyssland var man paa flere Steder ifærd med
 egge flige Seminarier; Cramer havde i Slesvig og
 n gjort Begyndelsen dermed, ved først at anlægge et i
 iden et i Tønder; i det egentlige Danmark blev Semi-
 paa Blaagaard tæt udenfor Kjøbenhavn det første
 . 25 Juni 1790), der kun kom i Gang ved betydelige
) fra Regjeringen. De første Lærere ved dette Semi-
 i vare H. B. Riber, tidligere Forstander for Esterslæg-
 skole, J. E. G. Clausen en Tydsker af Fødsel, der i
 Aarhus havde været Skoleinspecteur paa Baroniet Vindens-
 medens det Økonomiske ved Stiftelsen blev overdraget
 :of. Sevel, selv Medlem af Skolecommissionen, der
 skulde føre et Overtilsyn. Alle havde de foretaget sig
 ogiste Reiser omkring i Europa, og kunde derfor an-
 de nyeste pædagogiske Grundsætninger, men alle vare
 . hvad der i Grunden hørte med dertil, afgjorte Nationa-

*) Røller, Balles Brevverling S. 136 og 37.

lister, og derfor fik den hele Seminarie-Dannelse fra først af et bestemt rationalistisk Præg. Seminariet paa Blaagaard blev Monsteret for alle senere Stiftelser af samme Art, og dets Dyrettelse blev hilset med de glædeste Forventninger, endsskjønt der allerede tidlig hist og her sortes Klage over de nye Seminaristers Mangel paa levende Christendom. *)

Det lærde Skolevæsen havde i Guldbergs Tid stadig været Gjenstand for Regjeringens Opmærksomhed, men desuagtet fandt man dog endnu ogsaa her meget at rette, hvorved Kronprindsens Svoger, Hertugen af Augustenborg, som Universitetets Patron var meget virksom. Den theol. Professor Zansen udnævntes 1786 til Universitetets Prokansler, og han arbejdede fornemmelig paa at bringe Orden og Offentlighed ind i Bestyrelsen af Universitetets meget forviklede Pengevæsen, hvorfor han Aaret efter udgav „Beskrivelse over det kjøbenhavnske Universitets Midler og Indkomster“. Dette Skrift gav N. D. Riegels Anledning til at fremsætte sine „Spørgsmaal og Tvivl“, der indeholdt mange foldige nærgaaende Beskyldninger mod den hele lærde Corporation; at alt var tilfals for Gunst og Gave, at Professorerne drev deres Fag haandværksmæssigt, uden Høielse for Videnskabens høie Betydning, at man kun syslede med lærde Spidsfindigheder uden at spørge om Videnskabens praktiske Anvendelighed og desl. Det var den demokratistiske revolutionære Tankegang, der kom til Orde hos Riegels, og det med en forbausende Dristighed: „Folket er ikke indbudet til at give sit Raad, Forslag, Veiledning, Betænkning, naar Love og Anordninger skulde gøres til almindelig Oplysnings Fremme. Despoter og Voldsmænd (verdslige og geistlige)

*) J. Møller, Valles Levnet. S. 148-51. Fallesen, Magazin fi Religionelæreren. III. S. 622 fgg.

have holdt Nationen i Uvidenhed. Et uoplyst og et i Mørke nedstaaende Land tilbeder den, der udsuger dets Blod; men Dommeren lever, for hvilken Tyrannerne skulle aflægge Regnskab" osv. En saadan Tone forfærdede de Ældre (— „Hoarene reiste sig paa mit Hoved af Forsærdelse" skriver Balle —), men den fandt Medhold hos de Yngre, og det er unægteligt at denne Tankegang fik nogen Indflydelse paa Universitetets nye Fundats af 7 Mai 1788. Hvad Bestemmelserne for den theologiske Embedsexamen og dermed for det theologiske Studium ved Universitetet angaaer, da er med Hensyn til Formen det den mærkeligste Forskiel, at Candidaterne ikke mere saaledes som efter Guldbergs Bestemmelse, havde angivet, hvilken Charakter de attraaede, men at altsaa Studieplanen og de Forbringinger, der stillede, vare eens for Alle. Ved den mundtlige Examen skulde tvende af Hovedsædendens Præster tilforordnes som Censorer, og forud for dem gaare en skriftlig Prøve i Besvarelsen af 6 til 8 Spørgsmaal; den hele Examen skulde i Reglen holdes paa Latin, dog var det Kandidaten tilladt, naar han ikke følte sig sproget mægtig, at betjene sig af Moderemaal. Hvad selve Studieplanen angik ved Universitetet, saa traadte det altid tydeligere frem, at Studiet af de lærde især østerlandske Sprog i Forening med Kirkehistorien og kirkelige Antiquiteter betragtedes som Theologiens Hovedemne med Tilfidsættelse af de systematiske Discipliner, der mere afhandledes som en dogmehistorisk Beretning om hvad Andre havde lært. „Menneskene ere dog loierlige, — skriver Guldberg derom til Balle — jeg kendte den Tid og samme Tid havde været længe, da man lærte Dogmatiken næsten uden Exegesiken, og nu igjen lærer Exegesiken uden Dogmatiken. Vilde man dog under Exegesik lære vor Kirkes hellige Sandheder! Maatte vi dog ikke faae

ind hos os den nye tydske *Rode-Theologie* *). — Med Hensyn til Besættelsen af de akademiske Exercepter ~~blev~~ de liberalere Grundsætninger deri, at Concurrencen blev anført som Reglen, naar der var flere at vælge imellem. Dette kom ogsaa strax i Anvendelse. Da nemlig Professorens den theol. Prof. Janßen s. A. (1788) blev Biskop i Aarhus, mestte sig tvende unge Mænd til denne Post, Hr. Münter og And. Birch, af hvilke Prisen tilfjendtes den Forsvarer. Begge udgave strax derpaa de afholdte Provesforelæsnings, hvilket gav Kiegels Anledning til at underkaste dem begge en skarp Bedømmelse, og kom derved til det Resultat, at det ingenlunde var Münters Dygtighed men hans tydske Færd og private Connerioner, der havde forskaffet ham ~~for~~ And. Birch blev strax derpaa Præst ved Baisenshuset og ~~der~~ der Veilighed til at forsatte sine kritiske Bibelstudier. — De samme liberale Grundsætninger spore vi ogsaa i den Bestemmelse, at en offentlig Disputation over en af Disputator angiven Afhandling i visse Tilfælde kunde træde i Examinationsens Sted, men dog saaledes, at der desom først maatte søges speciel kongelig Bevilling. Denne Bestemmelse kom ogsaa i Begyndelsen nogle Gange i Anvendelse, saaledes med den siden som Præst bekendte Jens Hornsbyld o. s. v. men det var ogsaa kun i de første Aar; siden gik dette fuldkommen af Brug.

Omsorgen for de theologiske Candidaters praktiske Dannelse havde Valles overtaget, baade da han var Professor som ogsaa nu da han var Biskop, og han fortsatte desuden hver Vinter sine Prædikeøvelser **). Derfor blev ved de

*) J. Nøller, Valles Brevverling S. 19 fg.

***) Valles saakaldte „Pastoraltheologie“ fra 1790 er ikke hvad den egentlig lover, men kun en Samling af Ordinationsstatutter holdte ved forskellige Leiligheder.

fundats en homiletisk Prøve forlangt ved theologisk Eksamamen eller ogsaa strax efter, ligesom tidligere; men ed følte man sig ikke tilfredsstillet. Fra alle Sider anbefaldes Katechisation som et langt virksommere Middel end den til at bidringe den eensidsige Almue de religiøse Gøder. Saa snart det omtalte „Forsøg til en ny Lærebog“ udkom begyndte Balle om Vinteren 1790 at holde Drag over den, forbunden med praktiske Dvølsler, og dermed et dobbelt Niemed, dels at give en Anvisning til den nye Lærebogs Brug, dels at vejlede theologiske Studenter i den rette katechetiske Methode. Man ansaae det meget mere fornødent, at disse ret bleve øvede heri, for ikke ganske skulde staae tilbage for de paa Blaagaard uddannede Seminarister, af hvem man ventede sig saa grummet, og det blev derfor ved Grd. af 5 Oct. 1792 paalagt Candidater at underkaste sig en Eksamamen i Katechisation og maatte søge noget geistligt Embede.

Imidlertid havde man ikke glemt Ønsker og Forslag til Aendringer i selve Kirketjenesten, og dertil bidrog ikke lidet den af Udsøings endnu temmelig bekjendte Bærkt Kirkeforfatningen i de danske Stater, der udkom i Aarene 1788 i fire eller egentlig sex Dele, da de tvende sidste Aar hver af to Afdelinger. Udsøing var allerede dengang, residerende Capellan i Ringsted, en Mand af temmelig dygtig Rygte, da han tidligere havde været indviklet i forskellige Processer, der fastede en stærk Skygge paa hans Egenlige Charakter. Som Theolog hørte han ligesom næsten Præster i Danmark paa den Tid omtrent til de orthodoxe, af dem der meente, at man ved at opgive en eller anden af de meest forældede og anstødelige Former kunde forlige almindelige Mening med Kirken, og derfor indeholder den heelt igjennem en udførlig Bedømmelse af de forskjel-

lige Kirkefikke, med enkelte nye Forslag hist og her. Forf. var vel bevandret i Lovbogen, og havde gjort sig noie bekendt saavel med den danske Kirkes ældre Historie som med dens daværende Tilstande; hans Ændringsforslag vare lempeligere end de bastholmste, og derhos udførligere og grundigere motiverede. De forfællede derfor heller ikke deres Hensigt, og Bogen bidrog ikke lidet til at holde de reformatoriske Bestræbelser i Live.

Balle, der som ovenfor bemærket nu ret var kommen ind paa at reformere, foranledigede selv en Cancelliskrivelse af 20 Nov. 1790, hvorved det overtroges ham at foranstalte „en Samling af aandelige Sange, som kunde være saattelige for Almuen, og i Særdeleshed tjene til Brug paa Landet“. Ueising havde i sin Bog (IV. 1 § 298) stærkt klaget over den nyeste Psalmebog af Guldberg, og fremhævede fornemmelig, at den var uforstaaelig for Almuen, hvorfor han ønskede, at den aldrig maatte blive udbredt paa Landet, men holde sig som hidtil til Kjobstederne. Denne Klage over Uforstaaelighed istemmede Alle, men hos Mange laae der noget andet under, at nemlig det Uforstaaelige netop var de stærke christelige Tanker og Bendinger, hvad man senere, da man ikke længer behøvede at lægge noget Dølgemaal paa sin Mening, udtrykte ved at den var „en Sammenblanding af gammel og ny Nonsens, af svulstig tankelos Ordbram, og grovt mystisk Sværmeri“ *). Balle begyndte altsaa i Stilhed at forberede et saadant Værk ved at indbyde fem af Døtidens anseete Smagsdommere til at træde sammen i en Psalmekommission, nemlig Dve Walling, B. H. F. Abrahamson, K. F. Rahbek, Ed. Storm og H. V. Riber. Længe kunde imidlertid dette Foretagende ikke blive nogen

*) E. N. Fallesen, Theol. Maanedsskr. 1808 XII. S. 416.

hjemmelighed, da man strax henvendte sig til en Mængde forskellige Mænd, der havde skrevet eller muligviis kunde skrive nogle Vers, med Anmodning om at tilsende dem deres Bidrag, hvormed de da ogsaa bleve rigelig forsynede, medens man saagodtsom undlod at benytte vor ældre Psalmeliteratur, som Kommissionens Medlemmer i det Hele vare enige i, at lade en forkastende Dom om. Hvad man ønskede, var netop nye Psalmer, der svarede til Tidens Oplysning, og derfor henvisste man til den nylig udfomne „Lærebog i den christelige Religion“ som Veiledning og Regel for Psalmernes Indhold. Umistjendeligt er ogsaa Slægtskabet mellem begge, Lærebogen og Psalmebogen; uden ligefrem at fornægte nogen ærlig Læresætning, søgte man dog helst at gaae uden om, eller for at tale i den Tids Maade, man rensede Jesu hvide Lære for det kolde Systemsprog, hvori den varildet. Det blev omtrent Tonen i den Psalmebog, der i de følgende Aar stykkeviis blev forelagt Publikum til Bedømmelse.

Endvidere sysselsatte man sig til samme Tid med liturgiske Endringsforslag. Det var Prof. Herman Treschow, Sognepræst ved Garnisonskirken, der først bragte dem paa Bane, da han som Medlem af Generalskirke-Inspektions-Collegiet fremsatte (1791) „visse Spørgsmaal til Kirkefisternes Forbedring“, for dette Collegium*), der atter med nogle Tillæg henvisste Sagen til Cancelliet. Det blev da ved en Skrivelse af 25 Juni 1792 paalagt Biskoppen at afsætte Betænkning angaaende de omhandlede Punkter i hele Stiftet, og saaledes var altsaa kritiske Undersøgelser om Ritualet officielt

*) Dette var den sidste Livsyttring af ovennævnte Collegium, hvis Tilværelse man i lang Tid slet ikke havde sporet, hvorfor dets Opbrudelse ved Reskr. af 28 Oct. 1791 heller ikke blev af videre Betydning.

bragt paa Bane. Der indkom nu en Madsse Betænkninger fra alle Sider, som Biskoppen søgte at sammenarbejde med sit eget Indlæg, hvilket han stadig havde sammenholdt med Udsings Værk. Baskholm, der som Confessionarius ikke stod under Biskoppen, indgav sin Betænkning direkte, og lod den siden udgaae i Tryk 1793; han vedkiendte sig endnu ganske de samme Anstuelser, han tidligere havde udtalt i sit Forslag, men maatte her indskrænke sig til Besvarelsen af de fremsatte Spørgsmaal. Disse angik kun Enkeltheder og vare ingenlunde lagt an paa saa gjennemgribende Forandringer, som Baskholm ansaae for onnelige. Der spurgtes saaledes først: om en Indskrænkning i Kirketjenesternes Tal vilde være hensigtsmæssig, og dette Spørgsmaal havde egentlig allerede praktisk besvaret sig selv derved, at Kirkerne stode tomme ved visse Tjenester. Froprædiken, der tidligere afholdtes i alle Kjøbenhavns Kirker og i Stiftstæderne, var efterhaanden bleven indskrænket til visse Kirker og til visse Høitidsdage; Lovprædiken, der var i Brug paa flere Steder, blev forandret til Catechisation 1739 og ophorte efterhaanden; Aftensangstjeneste afholdtes derimod endnu selv i de mindste Kjøbstæder, hvortil der var ansat en residerende Capellan, og den meente man passende kunde forandres til Catechisation; paa Landet holdtes der Aftensang alle Høitidsdage, men det var meget besværligt, hvor Præsten havde flere Kirker, og da den kun var lidet besøgt, onstede man den nu affaffet; Ugedagstjenesterne paa de gamle Fastedage Onsdag og Fredag bleve endnu holdte i Kjøbenhavn og de større Kjøbstæder for Altergangens Skyld, men vare dog paa flere Steder blevne maanedlige istedenfor ugentlige; de maanedlige Bededage paa Landet, der svarede til de ugentlige i Kjøbstæderne, havde allerede dengang ophævet sig selv. Forskjellig fra de sædvanlige Ugedagstjenester er Fasteprædikenerne, der have det særegne For-

maal at forklare Tidelseshistorien; ogsaa deres Afflaffelse fandt flere tilraadelig, men dog vare disse altid bedre besøgt end de andre. Den daglige Bedetime var for længe siden forsvunden paa Landet og i Byerne, og ifkun Skolebørnenes daglige Chorsang vedblev endnu hist og her, men ogsaa de sang paa sit sidste Vers, saa at man seer, saaledes den ene Tjeneste faldt efter den anden som visne Grenne fra Stammen.*) — Det andet Spørgsmaal angik de gamle Substjenesten, om Præsten skulde have Lov til selv at læse Psalmer, da han hidtil var bunden til de i Psalmebogen foreskrevne, hvorved det da maatte paasees at der valgtes færre og kortere; fremdeles om Præsten skulde have Lov til at prædike over frie Texter, om Messetonen var passende, om Messedragten ikke burde afflaffes, og Skolelæreren derved tilgives for den Forretning at føre Præsten den. — Til det første Punkt lod Svarene gjerne bekræftende, om det andet vare derimod Meningerne deelte, men de fleste ønskede dog en Forandring i Texterækken, saaledes at Bibelen blev inddeelt i visse Stykker til Forelæsning, hvorved det dog tillige fremhævedes, at man da maatte bruge en anden Oversættelse end den autoriserede, i hvilket Tilfælde man fornemmelig anbefalede: Michaelis Oversættelse af Gl. Test. fordansket af J. Bech (I—IV Deel 1785—91) og Bastholms eller senere Guldbergs Oversættelse af det N. T. Om Messetonen og Messedragten stemte de fleste for Videholdelsen af det Tilvante, og der var kun Faa, som deelte Bastholms afgjorte Uvillie herimod.

Hvor forskellige end i det Hele Rationalismens reformatoriske Bestræbelser i Ritualet vare fra Pietismens, saa fandt det dog ikke være andet, end at de om end ad forskellige

*) Jfr. Udgang. Den danske Kirkeforfatning IV A. § 280-81-82

Beie dog maatte stode sammen i visse Punkter. Dette gjaldt der saaledes om den Bægt der lægges paa Catechisationen dog med den Forskjel, at man nu mere søgte at drage den bort fra Kirken til Skolerne. Fremdeles gjaldt det om Skriftemaalet, men ogsaa her er Forskjellen let kjendelig; tidligere stodte man sig meest over Absolutionen, hvilket vistnok var Tilfældet endnu med Enfelte navnlig med Valle, der skriver derom: „Brave Præster ere mig bekjendte, som afvige heri fra Ritualets Forskrift, og selv har jeg aldrig kunnet overtale mig til at følge det efter Ordene“ — men sædvanlig enstede man den hele Handling fuldstændig forandret, saaledes at der istedenfor det private som et offentligt Skriftemaal, dvs. en almindelig Forberedelsestale til Alle ganske i Form af en Prædiken uden nogen Absolution, hvormed det sidste Spor af en præstelig Sjælesorg med den Enfelte maatte forsvinde*). I Petri tydste Menighed, der altid gjerne søgte at holde sig eet Skridt forud for de danske i Tidens Oplysning, indkom kort efter (1794) 60 Medlemmer med en Begjæring om, at et offentligt Skriftemaal maatte indføres ved Siden af det private, saa at det kunde staa Enhver frit for at betjene sig af hvilket han vilde. Denne Begjæring blev tilstaaet og sandt tildeels Esterligning i andre Kirker. — Angaaende Trolovelsen som Forberedelse til Ægtevielsen, der var anordnet i Ritualet for alle dem, der ikke høre til de Privilegerede, var der ofte klaget over, at den menige Almue betragtede den som fuldstændig Bielse, og derfor levede sammen som Ægtefolk, saasomt Trolovelsen var fuldbyrdet. Allerede i Christian VI's Tid var der tænkt paa en Forandring i den Henseende (Reskr. 17 Juli 1737), men det kom heller ikke videre; i Guldbergs Tid vilde man

*) Jfr. G. Ussing, Kirkeforfatning. IV. 2. § 366.

første ved Straffe at forhindre saadan Ufki (Frd. 19 Febr. 1783), men heller ikke dette havde frugtet meget, da Straffebestemmelserne vanskelig kunde gjennemføres. Det var derfor et almindeligt Ønske, at Trolovelsen ganske blev affattet, eller indskrænket til en simpel Anmeldelse for Præsten førend Tilbudsingen*); men desuagtet gik der flere Aar hen førend Forandringen blev iværksat, hvilket først skete ved Frd. 4 Jan. 1799**).

De omtalte Forandringer, der paa een gang angik Bærebog, Psalmebog og Ritual, og altsaa vare temmelig gjenangribende, ere et Beviis paa at Rationalismen stræbte at rive sig Magten i den danske Kirke, og det var derfor ikke andet at vente end at den ogsaa i Litteraturen maatte træde temmelig åbenlyst frem. Et Fr. Hornemann udgav en „Forklaring over Davids Psalms fem Bøger“ 1789—95, hvorom Biskep Jansen i Aarhus yttrede sig til Valle paa følgende Maade: „Hvad skal man sige om vor *primus theologus*, der fremkommer med en saa besynderlig Forklaring over de Psalmer, der handle om Messias. Er dette at forklare, naar man snapper saaledes, at det kan forståes saa eller saa — og hvordan kan en kristelig Fortolker sætte det i Tvivl, om Kristus eller Apostlerne have forstået G. T. rigtig?“***). Offentlig blev den samme Anke fremført i „Kritik og Antikritik“ et literært Organ for de Orthodoxe blandt Landets Geistlige, saalænge det redigeredes af J. W. Bengon, bekendt fra den liturgiske Feide, og understøttedes af E. Fleischer, K. Smith, Korbye, resid. Kapellan ved Nikolai o. fl.

*) Jfr. Ueening, Kirkeserfatningen. IV. 2. S. 372.

***) Disse Forhandlinger om Forandringer i Ritualet ere fuldstændig meddeelte af Valle i *Pligtankeren*, 1 og 2 D.

***) J. Neller, *Valles Brevverling*, S. 138.

Endnu mere Opmærksomhed vakte And. G a m b o r g, dengang Provst paa Regensen, siden Professor i Philosophien, ved at udgive „Nysa eller historisk philosophisk Afhandling over Gen. II og III“, der udkom 1790 først paa Tydsk uden Angivelse af Tryksted, siden paa Dansk. Forf. tager heri Moses ordentlig i Skole og ikke ham alene: „Zugen af alle de jødiske Historiekrivere rober mindste Omstændighed af philosophisk Aand eller har nogenstunde tænkt paa, at en Historiekriver maa hverken have Religion eller Fædreland“; Forestillingerne om Arvespød og Syndesald kunde efter hans Overbeviisning, som han havde fundet ved at læse Jerusalems Betragtninger over dette Emne, „aldeles ikke bestaae med fornuftige Begreber om det høieste Væsen“; derfor var han ved at anvende den heiere Kritik kommen under Veir med, at hele Beretningen i Gen. 2 og 3 hidrørte fra en ægyptisk Hieroglyph, som Moses havde fundet, men misforstaaet og udtydet paa sin Viis, og til yderligere Beviis fulgte der med Bogen en Tegning over hvorledes den paagældende Hieroglyph kunde have seet ud. Strax da Bogen udkom blev den haardt angreben af samtlige Medudgivere af „Kritik og Antikritik“. Gamborg var en fortrolig Ven af Prof. Hviid, tidligere omtalt som en af Fritænkerne Koryphæer, og havde efter dennes Død paataget sig at ordne hans Papirer og besørget Udgivelsen af hans Reise-Dagbog; derfor laae den Formodning nær, hvad ogsaa Gamborgs Modstandere beskyldte ham for, at den omtvistede Afhandling selv var en Hieroglyph, han havde fundet mellem Hviids Papirer og nu udtydet paa sin Viis. Beskyldningen manglede ikke Sandsynlighed, da Nysa unægtelig er skrevet med en vis Skarpsindighed og Værdom, medens man i Gamborgs øvrige Skrifter ikke finder Spor af saadanne orientalsk antiquariske Studier. Iøvrigt viste „Kritik og Antikritik“ sig ved denne som ved alle lignende Veiligheder temmelig aands-

letig, og det var kun en svag Modstand, det formaaede at ruse imod den herskende Tidsetning.

Det er med Skildringen af den franske Revolutions første, stærkt bevægede Aar, vi her beskæftige os, og hvis Brangse man egentlig kun saaer at see i Kirkehistorien, en Tid, da alt hvad der var hos Folk af ungdommelig Enthusiasme fulgte med spændt Opmærksomhed og med de dristigste Forventninger enhver af Revolutionens krampagtige Bevæggelser. Det var en Tid, hvor man tog sig alting let; da man glemte Fædet og Birkeligheden over Theatrets Skyggeverden og anstaaede denne som den bedste moralske Oplysningsanstalt; da man samlede ved Driskebordet om Punseskollen og sang saa det ringede om Frihed, Lighed og Broderskab — Ord der dog fik en Slags Sandhed saalænge Punsen virkede. Men denne Tid fik i Danmark en særegen Charakter derved, at alle Frihedshærmene med samme Enthusiasme sluttede sig til Kronprinds Frederik og hans Regjering, hvis demokratiske Grundsaetninger de strev sig fra igaar, men fra den Dag, han og hans Raadgivere toge Sæde i Statsraadet. Derfor kunde, om jeg saa maa sige, vore Jakobinere ikke i de larvende Klubber udværlene deres Band mod Thronen og heller ikke mod de adelige Stormænd, der stode den nær som dens bedste Støtter; men desto vægtigere saldt deres Band paa Geistligheden, i hvem de saae al sund fornuftig Oplysnings svorne Hjender, og de fandt villig Medhold hos Tidens Bantro eller fuldkommen religiøse Ligegyldighed. Det kunde derfor ikke være andet, end at Standens enkelte Medlemmer maatte føle, at de havde tabt den almindelige Agtelse og Tillid; man betragtede dem som Mænd, der vare leiede til at foredrage Værdomme, hvorfra de selv eller nogen Fornuftig kunde troe; og denne Bevidsthed lammede enten ganske deres Birkfomhed eller bragte dem til at gaae paa Forlig med Tidens Fordringer. Plump

Spot med de bibelske Lærdomme som med alt hvad der horte Kirken til, var den sædvanlige Tone i en Masse Dognsfrister, og Alle der vilde tale imod, maatte enten gjøre det med den største Forsigtighed, eller de fandt ingen Røstere. Disse Ansægtelser tyngede stærkest paa Balle, der som Bislop fremfor nogen anden maatte føle sig kaldet til at tale den baanede Christendoms Sag, især da han mærkede, at Friankeriet ikke blot daglig trængte dybere ind i Mæsen af Følket, men at det ogsaa havde vundet Indgang og fandt Talsmænd i de høiere Regjeringscollegier. For at forsøge en aaben Forsvarskamp mod alle disse Modstandere begyndte Balle i Efteraaret 1793 sine bekfendte *Bibellæsninger* i Baisenhuus-Kirken fra Kl. 6 til 8, hvor han holdt et udførligt Foredrag over et selvvalgt Stykke af Bibelen, som han Dagen iforveien lod særskilt trykke for sine Tilhørere. Hans Hensigt var her at møde alle de Indvendinger, der vare fremsatte mod Bibelen, hvad enten de blot vare henfaste som plumpe Grovheder eller udviklede med fin videnskabelig Grundighed, og disse Aftenmøder samlede en utrolig Masse Mennesker af meget forskjellig Art. Nogle som vistnok af et oprigtigt Hjerte for her at erholde Beroligelse mod de mangehaande Tvivl; Mange loffedes did af Nysgjerrighed og atter Andre for her at finde Næring for deres kaabe og frække Spot. Balle stillede sig derved ganske blottet for disse Angreb, og de forsomte ikke at benytte Leiligheden især ved at udsprede Nygter om, at det var Stævnemøder og Lyst til alslags Uteerlighed der samlede Folk i Hobetal til Kirken. Disse Nygter fandt saa almindelig Tiltro, at Balle hver Sommer betænkte sig paa om han skulde fortsætte, især efterat Baisenhuset var brændt 1795, og han atter maatte begynde i Garnisonskirken; men han bestemte sig dog altid til at gjøre det, efterat have truffet fornødne Forsigtighedsregler for at overtlyde alle dem,

der vilde lade sig overtøye, om disse Nygters Eognagtighed *). Senere udgav han disse Foredrag, som han vedblev med over ti Vintre, i Trykken under forskjellige Navne (Bibelsk Søns og Helligdagslæsning, med Forerindring af D. Høgh Guldberg, I—II, 1797. 1800. Vor Herres og Frelseres Jesu Christi Levnet paa Jorden, I—II. 1803, o. a.). Da Geistligheden overalt i Landet interesserede sig meget for dem, fandt de en saa overordentlig Udbredelse, at Skriften fik indtil 30,000 Subskribenter. Ganske mærkeligt er det, at medens man i Kjøbenhavn fandt saavel selve Bibellæsningerne som Bogen usfordragelig paa Grund af dens gammeldags stive Orthodoxi, saa var man flere Steder paa Landet, hvor Fristankeriet endnu var fremmed, utilfreds med den af den modsatte Grund. „Valles Bibellæsning — hedder det fra Zyl-land — har gjort en ufordeelagtig Virkning paa Bønderne i Henseende til nyttige Bøgers Anskaffelse, da de havde ventet noget andet og mere end de fik“ **). — Ved Siden af Valles stod Bastholm som Religionens Forsvarer mod den herstende Bantro; han søgte som hidtil i sine „aandelige Taler“, at overbevise de Dannede om en guddommelig Aabenbarings Fornødenhed til Dyds og Lyksaligheds Befordring blandt Menneftene. Men medens han saaledes bekjæmper Tidens Bantro, mærker man tillige i al hans Tale og Skrift en større Tilnærmelse til de herstende Anskuelser for igjennem disse Indrømmelser desto sikrere at vinde Indgang. For at tilbagevise den ringeagtende Tone, hvori der sædvanlig taltes om Præster, de gjængse Klager over at Standen i Grunden kun var til Byrde for Staten, skrev han sine „Tanker til

*) J. Møller, Valles Levnet. Theol. Bibl. XII, S. 177—81.

Kallejen, Magazin for Religionslærere. II. S. 620 fgg.

**) Iris og Hebe 1802. II. S. 57.

nærmere Eftertanke om den geistlige Stand (1794), der viste en Dymærksomhed næsten som hans liturgiske Forslag, og som træffende viste hans hele kirkelige Betragtning. Ordet „Præst“ fandt han i høieste Grad anstødeligt, og vilde derfor helst have det udsløttet af alle Kaldsbreve; istedenfor det skulde man bruge Religions- eller Folskelærer; Ordinationen var egentlig overflødig og den blev anstødelig ved sin Form, naar Biskoppen her sagde: jeg overantvorder Dig det helligt apostoliske Præste-Embede, da det som velkendt ikke var Biskoppen men Kongen, der bortgav Embedet; men dog vilde han ikke have den ganske affattet for ikke at svække Standens Agtelse hos den eensfoldige Ummue. Skulde denne tilfulde gjenvindes, saa maatte ogsaa den hele forberedende Undervisning ganske anderledes end hidtil lægges an paa at danne den Geistlige til Folskelærer. „Man har gjort Begyndelse til at danne Theologer men ikke Folskelærere; denne behøver ikke en centner Tung Dogmatik og Moral for at lede Menneskene paa Dyds og Ulyksaligheds Bane“. Derfor vilde han dog ikke have det theologiske Studium ganske affattet, men han vilde have gjort en skarp Forskiel mellem Folskelærerne i Kjøbstæderne og paa Landet. Hine behøvede en noiagtigere Bibelfundskab, en større philosophisk Dannelse for at kunne gjendrive Tvivlerne; en Folskelærer paa Landet behøvede det derimod ikke; han havde langt mere Nytte af at lære Chemie, Naturhistorie og Landøkonomi, for at han kunde blive den lykkelige Mand, der veiledede Landalmuen i dens timelige som i dens aandelige Beskjæftigelse. — Imod denne Betragtningssmaade i dens Heelhed var der Ingen, som gjorde nogen kraftig Indsigelse, men derimod bleve nok Enkeltheder alvorlig badlede af Jac. Baden i hans „Universitets-Journal“ og af Fleischer i „Kritik og Antikritik“. Hvad Bastholm

have udtalt i sine Tanker blev snart videre fortsat. En riig jællandsk Herremand, Baron F. E. Wedel Jarlsberg udgav et Heftekrift under den Titel: „Den geistlige Stand bør aflaffes“ 1795—97, hvoraf de to første Hefter ere tilegnede Bastholm, det sidste Balle. Allerede disse Hefters Titel naatte tiltrække dem Opmærksomhed. Forf. gav Bastholm udfommen Ret i, at det var Folkelærere man trængte til, ikke Præster; den ægte sunde Religion er kun Oplysning om Menneskets Pligter, og den har Enhver i sig selv, saa at Enhver er født Theolog og Præst; Folkelærere trængte man til, og dertil burde de store Summer anvendes, som Geistlighedens Egennytte og Herksesygge i Tidernes Løb havde afløst og afnødt Folks Uvidenhed og Fordomme. Bastholm indlød sig aldrig paa at erklære, hvorvidt han vedkjendte sig denne fortsættelse af hans Tankegang, der her var indvævet i alle Tidens yndede Talemaader om Præstebetrag og Præstebepotisme; men unegtelig var det den Betragtningssmaade, som intrent alle den Tids Oplyste og Dannede deelte, ligesom et og var den, der ledede Regjeringen i dens Bedømmelse af Geistlighedens Stilling.

Det første Forsøg, Nationalismen gjorde paa fuldstændig at vise sit Herredømme, var i Sleesvig og Holsten. Ogsaa her havde de senere Aars reformatorske Bestræbelser vundet sig irksomme, men saa længe Cramer var Profantskole og Stryuense Superintendent, holdt man sig dog i sine Reformationer saa nær som mueligt til den kirkelige Christendom. Derfor fandt man ogsaa snart, at den nye Catechismus og en nye Psalmebog, der begge skyldte Cramer deres Tilblivelse, ere komne et Par Decennier for tidlige, endskjøndt de dengang ansaaes for vigtige Forbedringer i Kirke- og Skolevæsenet. Men selv om man vilde lade disse gjælde, saa stod

dog endnu det vigtigste tilbage at forbedre nemlig den egentlige Kirketjeneste, og den gammel-lutheriske Kirkeorden, der støttede sig til Kirkeordinantsen fra 1541 og Kirkebogen fra 1663, maatte nu udholde en ny Storm, efter at den i Pietismens Tid havde været Gjenstand for mange Angreb. Man vilde her ret systematisk tage Sagen op, hvor den sidst var sluppen; Pietismens Efterladenskab Conradi's udførlige Udkast til et nyt Ritual i tvende Dvartbind, der 1738 var tilsendt Gen. Kirke-Insp. Coll., blev atter taget frem, og tilfattet en anseet Geistlig, Consistorialraad W. R. SchwoUmann, Slotspræst og Sognepræst for Frederiksberg i Slesvig, med Begjæring om at han skulde gjenneingaae det paany. Han paatog sig ogsaa Arbeidet, men saaledes at han lagde Conradi's Udkast til Side, og udarbejdede paa egen Haand en ganske ny Liturgi. For at forberede denne udgav SchwoUmann 1793 „Grundzüge der in den Herzogthümern einzuführenden Liturgie“, men videre kom han aldrig, da Forsøget døde hen under Betænkninger, der bleve afæstede forskjellige Geistlige, og da der imidlertid var kommen en ny General-Superintendent, der selv havde Lyst til at paatage sig Arbeidet*). Efter Struenses Død (1792) var J. G. C. Adler bleven hans Efterfølger i Slesvig, hvem vi allerede kjende fra Kjøbenhavn som lærer og grundig Orientalist, men tillige som afgjort rationalistisk Præst. Universitetet i Kiel var i Gramers Tid blomstret frem til en forhen ukjendt Anseelse, men til samme Tid havde ogsaa Rationalismen vundet Borgerrøst der med Professorerne Eckermann og Thieß, den første i det theologiske, den sidste i det philosophiske Facultet. Eckermann var vel ikke nogen Stjerne af første Rang paa Tydsklands

*) Schl. Holst. Provinzial-Berichte 1794. I. S. 197.

Heiſtoker, men ſom driftig Forkjæmper for den nye Dplysning havde han vundet et Navn, og mange af hans theologiſke Afhandlinger, der alle gif ud paa at bortforklare Miraklerne og opløſe den bibeliſke Hiſtorie i jævne Hverdagsbegivenheder, vare i „Falleſens Magazin for Religionſ lærere“ blevne omplantede paa danſk Grund. Dr. Thieſ blev i diſe Aar iſær bekiendt ved en „Andagtsbog“ 1797, hvori han ikke blot foredrog den platteſte Rationaliſme, men endogsaa ligeſom angreb den kirkelige Chriſtendom. Dannede af ſaadanne Lærere maatte naturligviis mange af de yngre Præſter i Sleſvig og Holſten være blevne godt forberedte til at modtage en Alterbog ſom den kunde ventes af Adler; men paa den anden Side var ogsaa paa mange Steder Miſtanke vaft ved den Driftighed, hvormed man aabentlyft vragede og ſpottede den kirkelige Lærdom, og der yntedes allevegne i Krogene om, at hvad der tilſigtedes ved den paatænkte Ritualforandring, var at fortrænge Gædrenes Tro, der ſkulde give Plads for den nye Lære. Adlers Agende var heller ikke affattet ſaaledes, at den kunde betage Mængden denne Frygt; den sluttede ſig vel forſaavidt til det Tilvante, ſom den optog mange af de Bønner og Liſtaler, enkelte Præſter ogsaa tidligere paa egen Haand havde brugt, da der ogsaa tidligere herſkede i den Henſeende ſtorre Frihed i de ſleſvigſke og holſtenſke Kirker end noget andetſteds; men med Henſyn til den gammelkirkelige Form for Gudſtjeneſten var Adlers Agende ſaa afvigende ſom den kunde være; det var de ſamme Tanker, Baſtholm havde fremsat i ſit liturgiſke Forſlag, gjennemførte paa den meeſt ſkjærende Maade. Den gamle Text-række ſkulde vige for nye Perikoper, den gamle Meſſetone ſkulde forſvinde og give Plads for en af diſe heitklingende rhetoriſke Bønner, hvoraf den nye Alterbog vrimlede, og med de gamle Collektter forſvandt ogsaa de gamle Indgangſpſal-

mer; den hyppige Brug af Kadervor skulde indskrænkes, og naar det skulde bruges, anbefalede en omstrivende Form; den gamle Betsignelse stempedes som en mørk jødisk Tale, der maatte ombyttes med almindelige Phraser. Som det gif selve Gudstjenesten, gif det ogsaa de enkelte kirkelige Handlinger; Væren om Daabens saliggjørende Kraft blev bestemt modsagt derved, at Nødkaab erklæredes for en gammel Overtro; blandt de forskjellige Anviisninger, Agenden indeholdt til fri Benyttelse for Daabens og Nadverens Forvaltning, var der i de fleste ikke Spor tilbage af den gammeltirkelige Form, og selv den Anviisning, der holdt sig nærmest til den, forbigik f. Ex. ved Daaben ganske Vagtens ene Led: Forsagelsen, og forandrede Troesartiklerne ganske vilkaarligt. Desuagtet manglede den adlerste Agende ikke sine Tilloftelser; den var affattet i et billedrigt glimrende Sprog, der formaaede at gjøre en vis theatralisk Effekt, hvorfor den ogsaa gjorde Indtryk paa de Mange, der satte en Værd i at regnes til de Dylfste og Dannede, medens dens Declamationer vare tomme og usofstaaelige for den menige Almue.

Det er denne Agendes korte men mærkelige Historie vi nu skulde dvæle ved. Adler blev færdig med sit Arbejde 1796 og indsendte det til Regjeringens Approbation. Man ventede ikke, at A. P. Bernstorff vilde give sit Minde til nogen nymodens Kirkeorden, saalænge han var Præsident i det tydske Cancellie og meget formaaende Medlem af Regjeringen. Vel var ogsaa han stærkt paavirket af den rationalistiske Tankegang, men af Naturen var han ikke utilbøielig til et vist mystisk Sværmeri, hvad der ikke var usædvanligt blandt de tydske Storknænde paa den Tid ogsaa ved det danske Hof; desuagtet, eller snarere, netop derved blev han en forrig Befordrer af den adlerste Agende, og Forsøget paa dens Gjennemførelse blev det Bærk, der ivrigt spysfattede ham i

Veveaar, da han dermed haabebe at sætte Kronen kirkelige Reformation, han i Samvirkfomhed med vde begyndt*). Adlers Agende udkom alfsaa forst fort efter paa Danft, forfynet med et kgl. Reft. 1797, der paabød Præfterne at indfore den uden gaaende Befjendtgjorelse fra Prædikeftolen for ikke n allerminde Dpftgt, og kunde den ikke fuldftænds paa engang, faa ftulde det fee ftykkevift og ef; det ftulde ftaae Menighedens Medlemmer, eller fom de her kaldtes, frit for at forlange de gamle, men gjordes der ikke noget faadant udtryffeligt ve, ftulde Præften uden videre Forefpørgfel bruge

En faadan Fremgangsmaade ved Indforelsen af teorden var ganfte ufædvantlig, da Regjeringen tede alt Anfvaret fra fig over paa Præfterne; men ifte karakteriftift for den Maade, hvorpaa Rationa- de liftet fig ind allevegne. Den kom frem fom ornufftige Chriftendom, der ftet ikke vilde andet end Tro, og fun frævede enkelte fmaa, ubetydelige dringer, medens den faa under denne uftyldige ommen forandrede de kirkelige Værdomme og Stifte. ftelte ogfaa nof det Anfvaret, fom dermed var lagt em; det var dem, der uden nogen offentlig Kund- ilde forføge Indforelsen af den nye Agende, og de i mange Menigheders Vine til at ftaae fom de, der vilde unddrage dem den gamle Chriftendom deres egne nye Værdomme frem; paa den anden om Forsøget miflykkes, faa kunde de ikke vente hold hos Dvirgheden, men maatte være forberedte ebreitelfe ikke at være gaaet forftigt nof tilværfs.

Desuagtet var der ikke saa Præster, som nok af egen Drift havde lyst til at vove Forsøget; blandt disse var i den danske Deel af Slesvig Provst Boysen i Gammel Haderslev, og der udkom i Haderslev 1797 „Et Par Ord til Vægsfolk i de danske Menigheder angaaende den nye Kirkeagende“, der skulde anbefale dens Indførelse. I Begyndelsen lod det ogsaa til som om alt gik efter Planen, ja Regjeringen meente endog at kunne fremskynde Sagen, hvorfor et Reskr. 6 Nov. 1797 paabød, at man istedenfor 1ste Advents Søndag 1798 allerede 1ste Januar s. A. skulde begynde Brugen af de nye Verikoper. Hvad enten det nu var denne Fremmskyndelse, der voldte Forstyrrelsen, eller Regjeringen allerede dengang ikke var rigtig underrettet, saa meget er vist, at Reskripterne snart antog en anden Tone, hvoraf man sees, at der paa mange Steder havde yttret sig lydelig Uvillie mod Ritualforandringen. Det gik da som man maatte vente at Præsterne fik Skylden, og i et Reskr. af 8 Dec. 1797 fik de en Paamindelse om ikke at gaae saa rask frem, men heller, hvor der viste sig Spor af Utilfredshed, indtil videre blive ved det gamle, og altid dog først spørge sig for, førend de foretog nogen Forandring. Men dermed var der ikke taget noget tilbage af hvad der tidligere var anordnet, og altsaa skulde Brugen af de nye Verikoper tage sin Begyndelse med Aaret 1798. Dette skete ogsaa, men dermed brød den gjærende Utilfredshed først aabenlyst frem, og mange Steder kom det til voldsomme Optrin. Naar Præsten begyndte at oplæse den nye Text, raabte man til ham: hold op med det Kram! gjorde han det ikke, gik enten hele Menigheden bort under Prædikenen med Banden og Sværzen, eller den anfaldt endog Præsten, saa at han paa enkelte Steder kun med Nød og neppe kunde slippe bort, og der maatte tilkaldes Husarer og Dragoner for atter at bringe Orden tilveie. I to slesvigiske Menigheder, hvor Præsten efter den nye Alterbog gik paa

Prædikestolen uden at der var sunget „Vi tro allesammen“ uden at bede „Fadervor“, reiste En af Menigheden sig, læste Fadervor og begyndte Sangen, hvorpaa Præsten ned af Prædikestolen og forlod Kirken. En Mængde vestreister ser og imod bidrog ikke lidet til at vedligeholde tidens Hæftighed, og mellem disse var der især eet, som igjennem: „Schreiben eines holsteinischen Kirchspiels-Its an seinen Freund in Schweden“ Hamborg 1798. Det skrevet i samme gemtlig-humoristiske Tone som „Wandscher Bote“ pleiede at bruge, og det saa godt, at man gjættede paa Claudius selv eller paa Grev Stolberg som Forfatter. Hans Bedømmelse af Agenden var meget skarp; han kaldte i dens mange Bønner „prunkende Ord, som kun indeholdt lidet Lys og endnu mindre Barme“; men hvad han fornemmelig gjorde gjældende, var, at Agenden ikke blot forandrede den gammel dags Form for Guds-tjenesten, men forandrede selve den gammel dags Christendom, som den var lært af Luther og foredraget i de symboliske Bøger. Endstjøndt man ikke manglede paa haanlige Udfald mod Sognefogden fra den anden Sider, saa stemte hans Ord altfor godt med Bøndernes Ønske, til at de ikke skulde gribe dem med Begjærlighed. I 1798 udkom atter 1798 „Dr. Morten Luthers Omdømme Betænkning ved Forbedring i Kirkeskifte“, der søgte at nedarbejde, hvad man kaldte, den ugrundede Frygt, at „der igjennem de nye Kirkeskifte skulde indføres en ny Lære, og de gamle Christne Tro derved afskaffes“; men alle slige Modførelser bleve de fleste Steder frugtesløse, og Forstyrrelsen vedblev. Under slige Omstændigheder gjorde Kirkehistorierne den provisoriske Foranstaltning, at de Menigheder, hvor der var eller hvor der kunde berygtes Uroligheder, skulde beholde de gamle Bøger og de gamle Skikke, og det skulde ikke længe førend denne Foranstaltning erholdt Regie-

ringens Sanction. Fred. af 26 Jan. 1798, der skulde oplæses fra alle Prædikestole og trykkes i alle Aviser, bekendtgjorte, at „det ikke var Kongens Aigt at paanode Menighederne en ny Religionslære; han havde betroet Agendens Affattelse til Mænd af prøvet Indsigt og Retfærdighed, men da han ikke vilde paalægge nogen Samvittighedsvang, saa kunde de Menigheder, der yndede den gamle Form, indtil videre blive ved samme, og da de gamle Texter vare øste af samme Skilde som de nye, saa kunde man ogsaa fremdeles beholde dem“. — Dermed var altsaa i Grunden Agenden opgivet, da dens Brug for Fremtiden vel blev tilladt men ikke befalet; men Bevægelsen standsede derfor ikke saa hurtig, da mange Menigheder, der tidligere havde ladet sig overtale til at antage den nye, nu vilde have den gamle tilbage, og der udfom endnu i Agendesagen tvende kongelige Befalinger til Præsterne. I et Circulære af 10 Febr. 1798 blev det atter paalagt dem at gaae frem med den største Forsigtighed, og paa enhver Maade søge at forebygge Splid og Forstyrrelse; Reskr. af 23 Febr. s. A. befalede dem altid at beholde Gædder og Betsignelsen i den gamle Form, da disse Udbringinger ansaaes for de meest stødende og meest paasaldende*).

Denne korte men voldsomme Kirkekamp vakte stor Opsigt i vide Kredse, og blev Gjenstand for mangehaandede Betragtninger. Mærkelig er Præsternes tilsyneladende fuldkomne passive Stilling, midt imellem Regjeringen og de gjenstridige Menigheder, men uden tvivl var dette kun et Skin, der kom af, at ingen af de gamle Præster, der holdt med den gamle Alterbog, havde Mod og Dygtighed nok til at træde

*) Jfr. Hallefen, Nyt Magazin for Religionslærere II S. 625-78 efter Henke, Archiv für die neueste Kirchengeschichte, VI. En stor Samling af de i Anledning af Agenden udfomne Stridskrifter findes paa Kgs. Bibl.

offentlig frem ikke alene imod Regjeringen men imod den herskende Mening, og fandt det derfor raadeligere at skjule sig bagved Menighedernes Gjenstridighed, medens den nye Agendes Benner meest mellem de yngre Præster vare virksomme nok, ja netop ofte forplumrede Sagen ved altfor hæftigt at fortsomme den gamle som Mørkhedens og Overtroens Bærk. For at berolige den ophidsede Stemning udstedte General-superintendent Callisen i Holsten et mærkeligt Hørdebrev til si Sønns Geistlighed af 3 Febr. 1798, hvori han vel ikke udtaler nogen Dom over den nye Agende, hvad han ikke godt kunde, da han jo officielt havde billiget den, men formaner Præsterne til at søge at gienvinde Menighedernes Tillid ved „at forsvare den ældgamle kristelig protestantiske Sandhed, og møde den Mistanke, som om man havde til Hensigt efter nogle falske Opklareres ubesindige Plan at indføre en uchristelig Lære“. Fremdeles formaner han dem til at have noie Tilsyn med de efter den nye Pædagogik opdragne Skolelærere, „uden hvilke den mod den nye Agende tildeels fremkomne Uvillie ikke var bleven saa lydelig, da de ofte vare altfor villige til at fordomme den gamle og derved vakte Frygten hos Forældrene for den nye Lære“ *). Dette Hørdebrev blev ogsaa offentliggjort og afgav et nyt Bidrag til denne mærkelige Strids Historie. I tydske Journaler og Tidsskrifter undlod man ikke at underkaste Regjeringens hele vakkende Fremgangsmaade ved denne Leilighed en skarp Bedømmelse, men man kunde ikke nægte det, at det var et aabenbart Nederlag den nye Oplysning havde lidt mod de indgroede mørke Fordomme, hvorfor „Allg. deutsche Bibliothek“ foreslog at man aldrig mere offentlig skulde omtale denne Agendestrid, for ikke at friste Uvidenheden paa andre Steder til en lignende Gjenstri-

*) Kallejen, Nyt Magazin for Religionelærere. II. S. 745-52.

dighed. „Et slemt Exempel — udbryder en anden Dplysningssven — er dette mislykkede eller meget mere tilbageslagne Forsøg paa at forskaffe den offentlige Cultus mere Værdighed og større moralsk Nytte! Skulle da Disciplene mestre Læren, skulle Kaarene befale Hyrden, hvorledes han skal føde dem? . . . Er det maaskee den for Tidernes Aand passende Hoiagtelse for Menneſkerettigheder og Samvittighedsſcribet, eller er det Uforſtandighed, Afmagt, og en al Umage undvigende Ligegyldighed?“ *) — Generalsuperintendent Ad Lee havde af disse Aars Tildragelser lært større Forsigtighed; Dplysningens Værk maatte forberedes, og mange indgroete Fordomme utryddes; i det Diemed stiftede han i Forening med Provst P a y s e n, Sognepræst ved Domkirken i Slesvig, 1798 „Det nordiske Selskab“, hvis Formaal var at fremme den offentlige Underviisning i Slesvig. „Hvilken Mængde Dogmatik opfylder endnu stedse vore Lærebøger! hvilken Forfeerthed herſker i de fleste brugelige Læreplaner, medens det ganske mangler paa en egentlig Studieplan; hvor sængsles vi ists endnu af mange indførte Formularer og Statuter; den største Deel af Nationen er endnu langt tilbage, vore Kirker gjenslyde endnu hist og her af de mørke Aarhundreders usfrugtbare Dogmatismus!“ Foreningen skulde bestaae af sande Menneſkevenner, der afholdt et Møde eengang om Aaret i Ugen for Mikkelsdag i Slesvig for at virke til sit Formaaels Fremme ved alle lovlige Midler. „Fuldkommen Uafhængighed af al ugyslig menneſkelig Autoritet i Forstands- og Samvittighedsſager“, var Foreningens Grundsætning, og den vilde virke til „af sin Kreds at forjage alle bydende Magtsprog, alle truende Citater af allerede tilstedeværende Troes-

*) L. N. Kallefen, Nyt Magazin for Religionslærere. II. S. 678 efter Henke.

domsforfrister" *). Saaledes vilde man altsaa forberede sig paa, at Forsøget heller ikke havde været ganske lykkeligt, da alle Kjøbstederne dog holdt fast ved den, og selv i de Stæder, hvor der var Præster, som vilde holde Strid imod den, søgte man tilnærmelsesviis at efterligne den.

Ende vi os atter til det egentlige Danmark og navnlig til København, hvor det fornemmelig var Tidens Gjenstand, medens den kun hist og her yttrede sig i Provins, da træffe vi her i kirkelig Henseende alt opløst i en Forvirring. Hvad der besad nogen Dygtighed blandt Mænd blev enten revet med af Tidens Tankegang og spredte sig i orientalske kritiske Studier, og en Mand som Holm Fredrik Engelbreth var derfor et Særsyn for Aar, der paa sin Udenlandsreise (1791—95) ved sin store antikvariske Lærdom havde vist Dømmekraft og som dog havde bevidnet den ustrømte Hengivenhed for den gamle lutheriske Dogme.

Men han sølte intet Kald til at træde op i det store; hans Hu stod til at prædike sin Tro uhindret i en landsbymenighed, og hans Dnske blev opfyldt, da han strax efter sin Hjemkomst blev Præst i Lydersløv i Sjælland. — I Kjøbenhavn selv var der i disse Aar ingen dansk Præst af fremragende Betydning, efterat Holm med Christiansborgs Slots Brand (1794) havde opgivet sin offentlige Virksomhed, da han efter den Tid kun prædikede i Cabinetet; den lærde Andr. Birch, som ogsaa regnedes mellem de ypperste „aandelige Talere“, døde ligeledes ved Branden (1795), der lagde Waisen i Masse, og han kom fort efter bort fra Kjøbenhavn.

Blandt Byens andre Præster, var der nok Adskillige der i nogle Aar kunde have stort Tilløb — som E. F. Hoyer ved Holmens, især i den Tid han var Capellan, Laurids Smith i den korte Tid han var Capellan ved samme Kirke, — men der var ingen af dem, som kunde forskaffe sig nogen varig Indflydelse. Af fremragende Betydning var derimod den tydske Præst Dr. J. G. Marezoll, der var B. Münters Efterfølger ved Petri 1794—1803; han var allerede førend han kom hertil en navnkundig Taler, og til ham gif omtrent alle de Dannede, der overhoved endnu gif i Kirke. Hans „Andagtsbog for Fruentimmer“, hans „Prædikener“ gjorde stor overordentlig Lykke, og bleve oversatte af M. E. Liebenberg, dengang Fængselspræst i Kjøbenhavn, og den første tillige anbefalet i en Fortale af J. C. Gutfeld, Præst i Hirschholm, der begge hørte mellem de mere bekjendte danske Præster. Ogsaa ved den reformeerte Kirke var der dengang tvende søgte tydske Prædikanter, Maurenbrecher og von Gehren, endvidere den tydske Hospræst Dr. Christiani, der dog kun sjældnen lod sig høre*). Det var ikke noget tilfældigt, at de tydske Prædikanter i disse Aar afgjort havde Fortrinet; disse Mænd vare komne ud over den vaskende Usikkerhed, der lammede endnu de fleste danske Prædikanters Tunger; her fandt man hvad man søgte, en reent naturalistisk Moral, indsvøbt i blomstrende Ord eller styhøie Talemaader.

I Hovedstadens meest dannede tydske Kreds, der samlede sig om flere tildeels udmærkede Mænd, som A. P. Bestorf, Hertugen af Augustenborg, Schimmelmann, Reventlow o. fl. fulgte man med spændt Opmærksomhed alt hvad der bevægede sig i den tydske Litteratur, uden at man synligt ændrede den aandelige Udvikling i Landet selv; ifkun den uden

*) Jfr. Orsted, Af mit Livs og min Tids Historie. I. S. 18.

sammenligning talentfuldeste danske Forfatter Jens Baggesen
 v fuldkommen dragen ind i denne Kreds og der fastholdt
 alle Smigerens Tryllebaand. Det var her den højrøstede
 bel, hvormed Immanuel Kant's Kritiske Philosophie
 sedes paa Tydsfflands Høiskoler, først fandt Gjenlyd, og
 Baggesen laftede sig over den med hele sin Sjæls Iefængse
 og stærkt blussende Begeistring. Fr. Münter, der ogsaa
 rne sluttede sig til den tydske Kreds, kunde som theologisk
 vefesfor ikke undlade at stænte den nye Philosophie nogen
 pmærksomhed, men han var intet philosophisk Hoved og det
 r kun meget løseligt dens Resultater bleve dragne med ind i
 ns Forelæsninger over naturlig Theologi. Den eneste der
 v afgjort philosophisk Talent, tilegnede sig Kant's Tænke-
 s var Chr. Hornemann, en Fætter til Theologen af
 nne Navn; men han kom kun til i enkelte Forelæsninger i
 rearet 1793 at udtale de driftige Forventninger, hvormed
 n nye Philosophie overalt hilfedes af sine begejstrede Til-
 ngere. Hans „Efterladte philosophiske Skrifter“ bleve efter
 ns tidlige Død 1793 udgivne af hans Ven Spleth, der
 leledes døde i en ung Alder, saa at Juristen Schlegel, den
 døde Hornemann's Svoger, blev den første Kantianer, der
 i 1797 fik nogen Indflydelse ved Universitetet. Derfor blev
 t ogsaa fortrinsviis mellem de juridiske Studenter den nye
 filosofie fik sine varmeste Tilhængere, medens Theologerne
 ret Hele tildeels med en vis Sky holdt sig borte fra den.
 en eneste begavede Præst, der henregnedes til denne Skole,
 r M. G. Birchner, der ligeledes døde i en ung Alder
 98, men det var mere som politisk Forfatter end egentlig
 n Præst han hos sin Samtid vandt et anseet Navn. Om-
 vfføndt saaledes Kantianismen kom til at savne sin Tale-
 med blandt Theologer, saa var Indvirkningen af den tydske
 eratur i det Hele for stor til at den ikke paa mange Maa-

der skulde faae Indflydelse paa Livens Løbet. — Man betragter gjerne Kant som den rationalistiske Løbet's Fuldbender, eller som Fuldbender af det attende Aarhundredes nedbrydende Retning i det Hele, og vistnok var han det ogsaa i en vis Forstand, men derved kommer man dog let til at miskjende Kantianismens væsentlige Betydning for den aandelige Udvikling. Kant gik ud fra sin Livs gjængse Betragtning, men saaledes at han ved at gaae ud fra den, vilde sørge bort fra den. Han gik i sin theoretiske Deel ud fra, at al vor Erkjendelse beroer paa Erfaring — der foresandt han sin Samtid —, men viste nu hvorledes man ved at gjenopbygge denne Sætning dog kom til at anerkjende aprioriske Ideer, der vare uafhængige af, og Betingelse for al Sandhed og Erfaring. Han gik praktisk ud fra, at Moralleven, det kategoriske Imperativ, er det eneste almengyldige — der foresandt han sin Samtid —, men nu søgte han at vise, at man ved at forbyde sig i denne kom til at gjenopbygge den sonderbrudte Dogmatik, om end paa et andet Grundlag. Holde vi os til det Punkt i Systemet, der staaer i nærmest Sammenhæng med det Religiøse, da forstaaede han som bekjendt den ganske objektive Beviisførelse for Guds Tilværelse, og vilde at denne ligeledes skulde tage sit Udgangspunkt fra det Moraliske, uden at han dog ved at kalde Guds Tilværelse et Postulat af den praktiske Fornuft, i og for sig vilde gjøre Guds Tilværelse tvivlsom og usikker. Dette Paradox angiver det Eendommelige i Kants Opfattelse, idet han dermed paa den ene Side fremhævede, at det kun er for den aandeligt bevægede, at den højere Aandeverden, Gud, Frihed og Udødelighed, giver sig tilkjende, men for ham er den ogsaa det visseste af alt; medens derimod paa den anden Side den, der ved at fornægte Morallevens ubetingede Gyldighed, har fornægtet alt højere Aandeliv, derved selv har tillukket sig for Aandens Aabenbaring, og

derfor heller ikke kan komme til den ved nogen blot udvortes Slutningsfølge, saaledes som denne er fremstillet i de objektive Bevisførelser. Disse Kant's Lanter bleve af Samtiden grebne og udviklede paa en forskjellig Maade; de, der hylkede reent materialistiske Grundsætninger, holdt sig til den negative Side hos Kant, og beraabte sig paa hans Forkastelse af alle Bevisførelser for Guds Tilværelse, som en Benægtelse af Guds Tilværelse selv; Naturalisterne derimod, der ved Naturens Betragtning meente at være komne til denne Erkjendelse som sikker og uomtvistelig, beskyldte Kant og hans Benner for Atheisme, og da denne overfladisk naturalistiske Betragtning var den giængse, saa blev det Synspunktet, hvorfra man i Almindelighed betragtede dem. Den kritiske Philosophies Tilhængere afviste saavel hine Lovtaler som disse Beskyldninger, og paaftod netop ved deres Lankegang at have hævdet Ideernes oversandskelige Verden en sikker og uantastelig Stilling, og derved banet Veien for en dybere religiøs Erkjendelse. „De der have kjendt den herskende Aand i de sidste Decennier af det attende Aarhundrede — skriver A. S. Ørsted *) — ville vide, at den kantiske Philosophie, uagtet den var langtfra at give det Historiske i Christendommen den Ære, der tilkom samme, dog ei alene i en ganske anden Betydning end Datidens Populærphilosofher værne om dens moraliske Kjærne, men ogsaa ydede dens af Populærphilosofherne forsmaaede eller endog haanede Dogmer en Erkjendelse, der, om den selv som symbolisk Dpfatning ikke overalt gik dybt nok, dog allerede i sig kunde have en stærk religiøs Kraft, og derhos aabne Gemysterne for en fuldstændigere Erkjendelse“.

Det første Forsøg paa at anvende de kantiske Grundsæt-

*) A. S. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie. I. S. 34.

ninger paa Theologiens Behandling, stete i et anonymt „Repertorium for Fædrelandets Religionslærere“ (1795—98), som netop derved vakte i *Diebladet* betydelig Opsigt. Strax i det første Hefte anmeldte Udgiveren det som sin Hensigt „at forberede en Revolution i det theologiske Studium som det hidtil dyrkedes i Fædrelandet“, og Kant blev da nævnet som den hele nyere Videnskabelighed store Reformatør. „I sin hele Fylde aabenbarede sig Sandhedens Aand, som Sandhedens evige Lærer forjættede alle dem, der skulde forkynde hans himmelske Lære, i sin ypperste Repræsentant, Immanuel Kant — velsignet være hans Navn i Menneſtehedens Aarbøger!“ Som en Begyndelse til denne store Reformation gav Udg. sig strax ifærd med at tilintetgjøre de kjøbenhavnske Præsters literære Organ „*Kritik og Antikritik*“, der havde tilladt sig at kalde den i hine Aar for almindelig beundrede *Campe* en *Folketsforfører* og en *Kollegiebestyrker*. „Ere Udgiverne findebe at ophæve denne Journal, der dog kun gjør dem foragtede for enhver Fornægtig, saa ville vi regne det Skete til den menneskelige Aands ydmygende Bildfarelser; steer dette ikke, saa forfikkter jeg dem, at de hos mig skal gjøre den ikke behagelige Erfaring, at den bestemte Tænker tillige er den bestemte Mand til at handle . . . Navnene *Fleischer*, *Bengon*, *Korby* skal inden foie Tid slaaes paa Kirkehistoriens Galge!“ Denne latterlig anmassende Tone forseilede ikke sin Virkning, og *Repertoriet* vakte stor Opsigt, der blev betydelig forøget ved den strange Anonymitet, Udg. vidste at bevare; det var unægtelig skrevet med et vist Talent og fik saaledes Betydning, ikke just ved at anvende Kant's Grundsætninger paa Theologien, hvad man efter Indledningen skulde have formodet, thi Kant's Navn var kun et Skildt, men ved at overføre den i den tydske theologiske Literatur herskende Tone, uden just ligesom at over-

ette tydfte Bøger, men mere ved at benytte tydfte Profes-
 rers mundtlige Forelæsninger. Det var saaledes Repertoriet,
 er først kom frem med de fiden saa bekendte naturlige For-
 aringer af Evangelierne, som Dr. Paulus, dengang i Jena,
 itte i Dmløb; det var i Repertoriet, man først paa Dansk
 este de dybere christelige Lærretninger om Arvesynd, Forsø-
 ing og Gyldestgjørelse, affærdigede som Forestillinger, hvis
 lforvarlighed den nyere Videnskab tilfulde havde godtgjort.
 Religionslæreren bør i offentlige Foredrag afholde sig fra
 ltryffene Jesu Forsoning, Gyldestgjørelse osv., fordi de
 verken ere bibelske eller Folgeslutninger af rene Bibeldeer;
 an fatte den Lante, at Jesu Komme paa Jorden var en af-
 jorsynets høieste Belgjerninger; af Menneſtehedens Natur-
 nlæg og af Jesu Religion ulede han alle Bevæggrunde til
 en reneſte Dyd". Det var saaledes den rene Rationalisme,
 er her kom til Orde, og skjøndt Udg. stadig omtalte Valle
 ned Kærbødighed som den fornuftigste Biskop, der endnu havde
 æret i Danmark, saa kunde denne dog ikke undlade at tage
 i Gjenmæle, hvad han især gjorde i tvende Ordinations-
 uler: "Et Ord i Tide til christelige Medborgere" 1795 (med
 lange Hentydninger til Dr. Paulus Mirakelforklaringer:
 Landringen paa Havet og Bespisningen i Orkenen) og "Om
 fe vort Haab paa Jesu Forsoningsdød beholder sin fulde
 kraft og Betydning?" 1796. Men det blev ikke herved.
 Der indløb nemlig idelig til Biskop Valle anonyme Dpfør-
 ringer om at paakalde Regjeringens Bistand for at standse
 i Angreb paa Kirkens Være, der som det lod hidrørte fra
 kirkens egne Tjenere. I Anledning heraf indgav Valle en
 skrivelse til Cancelliet af 15 Jan. 1796, som han tillige
 d offentliggjøre*), der er bleven mærkelig ved den usorbe-

*) Bligtanteret, II, 3. S. 137—43. Bibelen forsvaret sig selv.
 II. S. 385—89.

holdne Raade, hvorpaa han udtaler sig om Præstens Ealling. „Han (Religionslæreren) aflagde en hellig Ed for den Alvidendes Afsyn, i hvis Folge han som Præst troelig skal indstærpe Tilhørerne den himmelske Lære som den indbefattes i de prophetiske og apostoliske Skrifter samt i den danske Kirkes symboliske Bøger Her er altsaa en Pagt, der af en ærlig Mand bør holdes i den usvigeligste Dyrktidhed. Han kan ophæve den ved Aftrædelse fra sit Embede, men bryde den kan han ikke, og dog forblive i Embedet, uden at handle paa en troløs Raade som en Bedrager og paadrage sig tilbørlig Straf efter Lovene. Han straffes ikke, fordi han nu tænker anderledes end vor Troesbekjendelse udfæder, men fordi han handler anderledes, end han som god Borger og lønnet Embedsmand bør handle efter Ed og Pligt“. Dette blev sagt under Forudsætning, at Repertoriets Udgiver var Præst, hvad han bestandig havde givet sig Mænk af, men det viste sig ikke at være Tilfældet. Han navngav sig nemlig nu selv, og det var en Student *Malte Møller*, der altsaa ikke havde nogen Ansættelse, hvorved Klagen faldt bort af sig selv. Under et Ophold i Göttingen og ved andre tydske Univeriteter havde han opsamlet de theologiske Værkstykker, han var kommen frem med, men nu da Anonymitet ikke længer gjorde Repertoriet interessant, døde det hen af sig selv.

Ingenfinde blev Bibel og Christendom spottet og haanet paa en frækkere Raade end netop i disse Aar. Tilbedehidrørte dette vistnok fra Skillingsjægere, der under mange Frafer om opoffrende Iver for Dplysning og Dyd, i Grundten kun strev for at tæfkes deres Publikum; disse bleve troelig hjulpede af ungdommelige Fufentaster, som den franske Revolutions Storme havde sat i den meest ekstatistiske Stemning, og som for at efterligne deres franske Forbilleder med al

lagt vilde nedbrøbe Religion og Christendom; men ingen visse vilde dog have rovet at gaae saavidt, dersom de ikke vde fundet saa meget Medhold hos de dannede Klasser i Mændelighed som de virkelig fandt. Balle havde ubentvivl et, naar han paaftod, at Religionsformerne gif dristigere end hertillands end de fleste andre Steder. „I Lydsland man allerede at høre, da Spalding strev sine -fortrolige Breve“: Kun ikke den christelige Religion, forresten kan det være ligegyldigt hvormeget eller hvortidst man vil troe“; og os hvor man i den senere Tid har lært at søre det dristigste Sprog som nogensteds er at høre i Europa, lyder Løsen høiere: „Heller ingen Religion end den orthodore; det : Danmarks Pligt at give Verden Exemplet“^{*)}. Blandt lærerne for dette Stormløb stod den som Litteræthistoriker og sarte Prof. Rasmus Nyerup, der ved sine „Efterretninger om udenlandsk Litteratur“ siden 1793 trolig søgte at gjøre danske Læsere bekendte med alle de tydske Skrifter, der ornægtede Christendommen, medens han (siden 1790) som Redaktør af et af Kjøbenhavns meest agtede kritiske Organer „Lærde Efterretninger“ søgte at indføre den samme Tone i Bedømmelsen af de udfomne danske Bøger. Vistnok blev han i roa Plumphet langt overgaaet af sine Medstridere, men dog var han altid tilrede med bitre sarkastiske Udsald mod Kirkelæren, og omtalte denne paa den haanligste Maade som rimelig Overtro og Præstebedrag. Ved Siden af Nyerup lod en theol. Cand. Otto Horrebow, der siden blev Baccanus ved Communitetet. Medens han som Candidat besøgte Balle's katechetiske Dvølses strev han en Afhandling i „Samleren“ 1793, hvori han foredrog en reent naturalistisk Religion med Forkastelse af al Aabenbaring som en Urime-

^{*)} R. G. Balle, Bdeleu forsvaret sig selv. II. E. 661.

lighed; Balle overtalte ham da til at forlade *Dvoelferne*, da han med saadanne Grundsaetninger umueligt kunde søge geistlig Befordring; han gjorde det ogsaa, og begyndte da 1796 Udgivelsen af „Jesus og Fornuften, et Religionsblad“, der i disse Aar vakte megen Opfigt. Tidligere var det fornemmelig Ugebladene „Samleren“ og „Politisk-physisk Magazin“ (red. af en Chr. Boeck), der indeholdt de plumpeste Angreb paa Religion og Christendom, og de vedbleve bestandig i den samme Tone, trolig understøttede af en Mængde andre Skriblere, der meest gav sig af med at oversætte fra Tydsk, saaledes K. H. Seidelin, der oversatte „E. F. Barths naturlige Religions Katechismus“ 1796 o. A.

Regjeringens Forhold til disse revolutionære Fritanter eller, som de selv kaldte sig, Fornuftens og Dydens Talsmand var temmelig planløst og vilkaarligt. I Almindelighed hørte især siden Plakaten af 4 Dec. 1790 en næsten uindskrænket Trykkesfrihed, men desuagtet tillod Regjeringen sig ved enkelte Leiligheder voldsomme Indgreb. En Bogtrykker, Billum Stephanson, der mellem den Regn af Fjenskrifter som fulgte paa Slotsbranden 1794, ogsaa vilde bringe sine Bittigheder til Torvs, blev, efter hemmelige Angivelser til Cancelliet, sat under Generalskattens Tiltale, der anlagte ham for „Forbrydelser mod Gud“ og han blev dømt til Fængsel paa Band og Brød. I det hele hørte de hemmelige Angivelser til Dagens Orden; vi have allerede set et Exempel derpaa, i de hemmelige Angivelser, der indløb til Balle mod Møllers Repertorium; og dette er ikke saa usfordarligt, naar vedkommende Autoriteter virkelig toge Hensyn til sig. Man har villet bedømme Balles Forhold til „Aristokraternes Katechismus“, et Flyveskrift af en ung Student, den siden bekendte Malte Brun, ganske paa samme Maade; men der er dog den mærkelige Forskjæl, at Balle havde understrevet sin

givelse, samt at han siden offentlig vedkjendte sig den. Ved der levede ham til dette høist paafaldende Skridt, der blevet haardt bedømt baade af Samtid og Eftertid, var rigt den samme Betragtning, som han under andre Forbud ofte gjorde gjældende; ligesom han altid minde de æfter, der afveeg fra Kirkelæren, om deres Fed paa symboliske Bøger, saaledes vilde han nu bringe det Fed af abedtseden i Anvendelse, der forpligter til at vaage over kongens Enevoldsmagt*); men dermed bliver det ikke foret, hvorfor netop denne lille Katechismus skulde undgælde samme Tid som hundrede andre Piecer udtalte ganske det samme. Jøvrigt var Sagen mod Walte Brun væsentlig litit og det samme gjælder om de øvrige vilkaarlige vefesager — blandt andet Collets pludselige Entledigelse af Assesfor i Overretten — saa at vi her kun maa minde i dem, fordi dengang mere end nogenfinde ellers den positive og religiøse Jakobinisme altid gif Haand i Haand. en almindelige Mening blandt Tidens Dannede var uagtet de Udseelser afgjort for en udstrakt Trykkefrihed. Præsten i rædner's Skrift „Om Trykkefriheden og dens Love“ (1797) valte derfor en saa almindelig Dymærksomhed, og udt en saa almindelig Deeltagelse, som kun saa danske Skrifte have gjort; han udtalte sig for fuldkommen uindstrænket trykkefrihed, hvori han under et absolut Monarki saae det øfte Bærn for Borgernes Ret og Frihed. Biskop Halle udtalte sig ved mange Leiligheder, ledet af en christelig betragtning, for Ytrings- og Meningsfriheden, hvorfor han saa under al den Misgjendelse og Haan han maatte lide, stede sig med: „Der kommer nok den Tid, da Sjællands skaldte hyperorthodore Biskop vil befindes at have bidraget

mere til sand Sjælefrihed og ægte christelig Forbrøderlighed, end mange Kraftmænd midt i deres springende Fakkeldands^{*)}. Det var ikke med verbøslig Magt men med fornuftige Grunde han vilde have Christendommen forsvaret, og han gik end ud fra den Betragtning, at den Stilling, som ved Kongeloven var givet Kirken i Danmark, kunde Kongen og Folket, der i Forening havde givet Kongeloven, atter forandre. „Saa Landets offentlige Religion forandres saa maa Folket selv offentligen give sit Samtykke dertil, og da beholder jeg vel min Tro ubestaaren med Nedlæggelse af mit Embede, men har forresten ikke et Ord at sige mod Folkets Villie^{**)}“.

Det var altsaa med Grunde, at Balle vilde have Christendommen forsvaret, men derfor følte han sig ogsaa stærkt tilskyndet til at lade sin Stemme lyde med i Døgnstriferens Virvar. Rigtignok savnede den heller ikke paa denne Kampplads ganske Forsvarere. Prof. Jac. Baden søgte i sin „Universitets-Journal“ i en sindig men syndig og bestemt Tone at dæmpe og modarbejde „Kraftmændenes springende Fakkeldands“; men Præsterne taug og dem paalaae det dog nærmest at tage til Orde. „Kritik og Antikritik“, der holdt efter Evne dog havde søgt at gjøre noget, var forstummet eller var gaaet over i andre Hænder; Baskholm blandt sig aldrig i Dagbladenes Polemik, men holdt sig gjerne noget tilbage, hvad allerede var Samtiden paafaldende. „Nogle skumlede over mig, fordi jeg taug; — skriver han selv i sin Levnet^{***)} — disse Mennesker maa enten ikke have læst visse Skrifter, eller ikke indseet min Hensigt med dem, skøndt det for-

*) J. Røller, Balles Levnet, Tillæg. Theol. Bibl. XII. S. 317.

***) Balles Erklæring fra 17 Nov. 1798 i Rigtighedsret og i Bibelen forsvaret sig selv. I. S. 312.

****) Ryerup og Lahe, Samling af Portraiter Baskholms Levnet. S. 161.

kommer mig, at den maatte være tydelig nok. Nei jeg tang ikke, men jeg skrev paa min Biss, hvad jeg troede, at jeg med Klogskab kunde og burde". Han sigtede hertmed til flere apologetiske Smaa skrifter, som dog kun alle afhandlede deres Emne i Almindelighed uden noget direkte Henſyn („Forsynets vise Foranstaltning til Menneſteslagtenes Forædling ved Jesu Religion som et Beviis paa Jesu Christi Komme fra Gud" 1798 o. A.). Meget ofte var det ogsaa kun Fremgangsmaaden han maatte misbillige. I sine „Lanter om vor Tids Fremgangsmaade til at befordre den religiøse Dyrkning" 1796, skriver han: „Den Kloge og Sindige, som vil udrydde elſtede og dybt indgroede Religionsfordomme, gaer frem med langſomme, varſomme, uformærkte Skridt. Han skjuler sin Henſigt for desto ſikrere at opnaae den; hemmelig undergraver han diſe Fordommes Grundſtetter; det maa forekomme Menneſket, at Bygningen falder af sig ſelv, uden at han med Forſæt haver bidraget noget til at styrte den" (S. 9). Fremdeles: Præsten kunde paa Prædikeſtolen gjerne foredrage Lærdomme, han ſelv anſaae for Bilsfarelſer, naar de kunde tjene til Folks Beroligelse; dette kaldte Baſtholm at neblade sig til Tilhørerne, og derfor henvendte D. Horrebom i et ſærſtillt lille Skrift det Spørgsmaal til ham: „Er det en chriſtelig Lærers Pligt at lyve for Almuen?" — Balle var altid vant til at træde djarvere frem; han beſluttede ſelv at begynde Udgivelsen af et Ugeblad for at gjendrive alle Indvendinger. Hans Ven, Geheimeraad Sundberg, der ellers billigede alt hvad han gjorde til Chriſtendommens Forſvar, fraraadede ham dette Skridt. „Min Ven lover (i Adreſſe-Aviſen) at ville, ſaaſnart De har endt denne Biſtats, beſvare alt hvad der er kommet ud, og juſt dette vilde jeg ei, at De ſkulde gjøre... De har beſvaret alt hvad beſvares bør og kan, grundigen og tydeligen; de Gode

ere overbeviste, de Onde ville ikke overbevises. Der er en Tid, hvor de bedste Lærere bør følge Pauli Formaning i Tim. 4, 6, og denne Tid er, troer jeg, nu, hvor Pauli ægte Disciple maa træde af Striden med disse, for ei ustyldigen at foranledige Spotterier. En stor Deel af disse Smædere hos os strive kun for at vinde Klappen eller for at tjene en halv Snees Rigsdaler; de glæde sig ved at finde Anledning og denne maa affjæres dem" *). Rigtignok fortsatte Balle sig sin Bibellæsning i Kirkerne, og udgav ved Siden deraf sin „bibelsk Son- og Helligdagslæsning“; men han fulgte dog ikke sin Vens Raad. Han begyndte i Efteraaret 1796 et Ugeblad „Bibelen forsvarer sig selv“ og visstnok vil disse Aar, da den utrættelige Biskop saa at sigge stillede sig paa Gaden, for med ærlig Iver at forsvare sin Bibel og sin Christendom, medens literære Gadedræng overdænge ham med Haan og Skjældsord, og medens floge Folk spottede hans Færd eller saae ned paa den med fornemt Smil, — visstnok vil disse Aar meer end noget andet han har gjort, ja endog til Trods for meget man kunde ønske ugjort, altid sikkre Balles Navn en hjærlig Ighukommelse i den danske Kirke.

Søge vi nu nærmere at gjøre os bekendt med disse Fritænkere's Meninger, da er dette ikke vanskeligt, da enhver af de mangfoldige Artikler i de nævnte Ugeblade foruden andre smaa Flyvestrifter omtrent gjentog det samme, og der var Ingen som holdt noget under Dække, værdimod kappedes man ligesom om at udtale sig dristigere og dristigere. Det er vanskeligt at følge denne Nedbrydelsens Proces Skridt for Skridt, da man ligesom paa eengang, da Gjærdet først var nedbrudt, hovedfulds kastede sig ned i den fradseste Bants,

*) J. Røller, Balles Brevverling. S. 43 fgb.

og ifær bliver dette unuelligt i den danske Kirkes Historie, da det egentlig var i Tydskland Sagen videnskabeligt blev udsjæmpet, og vi hertilands strax møde de færdige Resultater. Skulle vi imidlertid nøiere paavise det Sted, hvor Gjærdet blev gjenembrudt, da er det Forsoningslæren, der maatte lide det næste, naar man først var enig om at nægte Djævelens Tilværelse samt Læren om Syndefald og Arvesynd. Baskholm havde endnu i sin Fremstilling af „Den christelige Religions Hovedlærdomme“ villet fastholde denne Lære, og altid knyttet det evangeliske Tilfagn om Syndernes Forlættelse til Jesu Død; men snart vare alle Dannede enige i at udpege netop dette som Kirketroens farligste Lærdom, da den bragte Menneskene en falsk Fortrøstning, og gjorde dem igegyndige ved at stræbe efter Fremstrid i Dyd og Pligternes Dødsydelse, medens de mere Hidsige udraabte det for en urimelig jødisk Overtro, der lærte en blodtørstig Gud, som kun kunde forsones ved sin Søns uskyldige Lidelse. Var saaledes Forsoningens Hemmelighed ikke blot nægtet men haanet og spottet, som dog er Jesu egentlige Gjærning her paa Jorden, ja maatte den Glands, der omgav hans Person snart forvinde; man nægtede altsaa Jesu Guddom og dermed ogsaa Treenheden, der snart blev stemplet som den urimeligste Belæmning; Jesu Indstiftelser maatte tabe deres Værdighed, og man fandt det forargeligt, at slige simple Ceremonier oprustes som Salighedsmidler, eller kaldte det vanvittig Tale om denne Kjøbden og Bloddriken i Nadverens Sakramente. Det var omtrent den Tankegang, der var almindelig iblandt de Dannede, og det var den Otto Horrebow først optraadte som Talsmand for i sit Religionsblad „Jesus og Fornuften“. Han priste derfor i Begyndelsen Jesus som „Visdommens og Dydens førstefødte Søn“, og vendte kun sit Angrebs hele Bitterhed mod det Gl. Test. som han ansaae for Kilden til

al den Urimelighed, der var kommen ind i den ellers saa fornuftige Christendom, og meente i den Henseende ganske at have Jesus paa sin Side, der i sin Biergrævdiken havde beviist, at han vilde affkaffe de hellige Bogers gamle Forbuds for blot at paalægge os „Morallovens lette Nag og Pligternes milde Byrde“. Dgsaa dette Angreb var godt forberedt; Hornemann havde ved Universitetet gjort sit til at forderive de Traade, der sammenknyttede det gamle Test. med det nye, for at opløse det Hele i en broget Forvirring; Math Møller havde i „Repertoriet“ sittig draget til Fjelds mod de „typologiske Bæv“ der tilhylede Diet istedetfor at opklare, og den tydske Theologi havde her seirende viist Weien. Hørebøvs Religionsblad tog nu Sagen op paa en i populær Form. I Nr. 8 (1797) forsikres der „at de onde Egenheder, som tillægges Jehova af Moses, ere for Enhver, der har Verbodighed for det høieste Bæsen et uomstødeligt Beviis paa, at Moses' Gud ikke er den sande Gud“; i Nr. 9, „at Moses indprænter den farligste af alle Eidenstaber, Rationalitet“; og endelig i Nr. 10, at „Moses blandt andre Eidenstaber tillagde sit Folks Gud Jehova Uretfærdighed og Grumhed; at han afmalte ham som Lyves og Rovers Gud, der blev lystes ved Menneskeoffer“. I den samme Tone blev der endelig fortsat fra alle Sider; „Polit. physiske Mag.“ (April 1798) meente, at Historien med Jonas havde til Hensigt at paa hvad Lettroenheden kunde fordoie, der vilde fordoie alt, naar den kunde fordoie Jonas i Hvalfiskens Bug. I et lille Hefvestrift „Om Israeliternes Tilbagekomst til Jerusalem“ hed det (S. 77): „For at behage den raaste Pobel nedlade de stillige Propheter sig endogsaa til de uværdigste Sjoglerier; saaledes gif Esaias offentlig omkring uden Beenklæder og Ezechias spiste Brød indbagt med Komog; heraf sees, hvor lidet det var mange Propheter om Hjertets Forandring at

ere«. Endelig forfikkrede en „Nytaarsgave for det yndede løn“ 1797, at „Bibelen indeholder Steder (hvilke naturligvis omstændelig udpeges), hvis Læsning ei kan andet end smitte den unge ubefæstede Piges Sjæl med alle Eiderligens Sjændsler“. Biskop Valle bemærkede hertil i sit religionsblad (I, S. 359): „At man paa een og samme tid fordømmer Salomons Høifang, men oversætter og anbefaler Voltaires Candide, er atter et Særsyn, som ifkun vægens Tone leder os til at forstaae“. Imidlertid blev i orred om ikke længe staaende herved. Sammenhængen mellem det gamle og det nye Testamente var ham dog for ært til at han ganske kunde faae den hævet, og han maatte spaae at Jesus selv, i mange Henseender var hildet i hine gamle Fordomme, eller benyttede dem dog til at bedaare Rængden og derved opnaae sine Hensigter, hvorfor han mueligt kunde være det Dydsmyndstet, han tidligere havde nseet ham for. I sit Religionsblads 1ste Bind Nr. 24—26 dialer han sig derfor nærmere om Jesu hele System; ved in Moders Veiledning og ved Granskning i de prophetiske Sange, som gave hans Enthusiasme Næring, var Jesus levende opvakt til at fremstaae som en Prophet, der vilde bevirke en almindelig Revolution ikke blot i den jødiske men i alle Religioner; efter tre Mars Forløb troede han Tingene nødne til Udførelse og holdt derfor sit mærkelige Indtog, men Rængden forlod ham, og da han nu ikke mere kunde ned Væe træde tilbage, trodsede han alle Farer, indtil han blev naglet til Korset, hvorfra han blev taget besvimet ned, og indbildte da sine Tilhængere, at han var opstaaet fra de Døde. Det var altsaa de samme Tænker, der allerede for en Deel vare vel bekendte fra „die bairdtischen Briefe im Bollstos“ og fra de berømte „Wolfenbüttler Fragmente“, og med den Forskjæl, at Fragmentisten, naar han kaldte

Jesús en Revolutionsstifter, meente at stemple ham som en Oprører, medens der derimod nu, da den franske Revolution overalt udraabtes som Fornuftens og Oplysningens glordygtige Seier, netop skulde siges Jesús en Compliment, naar han stiltredes som en Mand, der var udrustet med alle Talenter til at stifte en stor Revolution. Ogsaa i disse Angreb fandt Horrebog Understøttelse fra mange Sider. „Pol. øff. Magazin“ (Maj 1797) bemærker om Slægtregistrene i Evangelierne: „Stemte de end begge overeens, saa var dermed dog ikke deres Sandhed beviist, fordi det desuagtet dog kunde være en Fabel; men da de modsigte hinanden i enhver Omstændighed, saa beviser dette fuldkommen Falskheden“; og fort isorveien omtales Jesu Fødsel paa følgende Maade: „Historien, isald man antager den som den staaer der, er gudsbespottende og smudsig; den viser os en ung Pige, der mens hun er en Andens Forlovede (for at siges Sagen ret ud) bliver besvangret af en Mand“ osv. — Dette vil vist findes tilstrækkelig til at kjende Tonen i hine Aars, man kan gjerne kalde den, Smudsliteratur, men den fandt dog bengang sine Læsere i alle Stænder, og det maa kun endnu tilføies at de her udpegede Stæder ingenlunde ere de værste, men er som man finder dem paa hver Side af hine Blade. Det er ikke Tale om at angribe Kirkelæren og de symboliske Bøger; den Sag er for længe siden afgjort; men det gælder om ret fra Grunden af at nedbryde Bibelens Anseelse ved at forlyste sine Læsere med en Mængde meer end flidige Historier, og det af lutter Iver for Dyd og Sædelighed. Under slige Angreb undlod man heller ikke at tage Præsterne med for fuldstændig at nyde sin Seier. „Pol. øff. Mag.“ (1796) tilraaber dem: „Og nu I Præster af hvilken Sætt I endog ere, I, som have skrevet imod den første Deel af Fornuftens myndige Alder, hvad kunne I siges? Vilke I agtet

den hele Bøgt af Klarhed, der lyser Eder ind i Ansigtet, endnu stedse tillidsfulde bestige Eders Prædikestole, og vedblive at udgive disse Bøger for Eders Forsamlinger som Ord af guddommelig indblæste Stribenter og for Guds Ord? . . . Hvad kunne I endnu indvende mod den rene jædelige Deisme, for at understøtte Systemet af Eders Falskhed og foregivne Religion?" Horrebows Religionsblad (1797) vedbliver: "Præsternes Stilling vil skaffe Fordommene mange skriftlige og flere mundtlige Forsvarere, men dog vil Fornuftens Talsmænd seire; thi de ere frie Kæmper, som uden at staae i Nogens Sold af egen Drist tale Sandheds, Dyds og almeen Mennesseligheds Sag; men naar gif ikke den frie Mand af med Seiren?"

Imod alle disse "Bantroens coaliseerte Magter" maatte altsaa Balle stride i sit Religionsblad, der udkom ugentlig, jaalønge ikke Bistatserne hindrede ham deri; intet Angreb paa Bibelen var ham for plumt og urimeligt, at han jo alvorligt imødegik det og underkastede det en omhyggelig Overvejelse, uden at ændse de mange Haansord, hvormed han blev overvældet. Det er ogsaa unægteligt, at hans Iver fandt Paaskjonnelse i en ikke ringe Kreds. Guldberg, der fra først af havde fraraadet ham at begynde denne Kamp, bevidnede ham nu, efterat have læst Bladet, sin fuldkomne Samstemning, og opfordrede ham bestandig til at fortsætte med freidigt Mod, skjøndt han selv solte sig for gammel til at stille sig ved hans Side. "Folk herovre" — skrev han i et Brev af 2 Nov. 1798 — som higende læser Deres egentlige Blad til Deres Troes Beskyrkelse, beder og talfer Gud for Dem, og ansee Dem for det, De er, Guds Mand til Guds Krige, og dette er her ikke blot Folk af Almuen men af de hoiere Stænder. Ja værdigste Hr. Biskop, Deres Balg af Gud til at staae hvor De staaer, er aabenbart, og

Deres sande Værd er saa stor og saa udmærket som ingen Biskops af alle danske; Tusen alene kunde jeg vilde finde lignende. Men klarligen at være valgt af Gud, og til et Tidsløb som dette, det hverken De eller jeg forudsaa, dette er, min Elskeligste, og bør være Dem og for Deres Betragtninger den kraftigste Opmuntring, ja en Glæde, en oplivende Glæde. Læses De kun af Borgere og Matroser, og ikke derover af de Store og Lærde, nu vel saa læses De dog af Mængden, og denne Mængde er Gud dyrebær; denne Mængde, disse Folk vare Christi egentlige Menighed og siden Apostlernes^{*)}. Ganske ene stod dog Balle heller ikke i denne Strid; foruden Præsten i Kallundborg Dr. Rasmus Fleischer, der af og til ved Smaastrifter blandede sig i den, tog dennes Broder en gammel juridisk Embedsmand, Konferensraad Esaias Fleischer, der levede som Pensionist i Slagelse, virksom Andeel. Han udgav et vittiløst apologetisk Værk „Jesu Christi Religions Sandhed“, der udkom heftevis i to Dele 1798—99, hvori han, som han selv siger, meest benyttede sig af tydske Theologers Skrifter til Christendommens Forsvar. Men denue Biskop bist og her fra Provindserne kunde ikke dække Balle, der i Hovedstaden dog stod saa godt som ene. Dobbelt mærkeligt bliver det derfor, at han endog midt under Stridens Hede modtog et opmuntrende Beviis paa, at hans djærve Værdighed dog ogsaa her blev paastjønnet. Der forenede sig i Efteraaret 1797 et Samfund af agtede Mænd blandt Kjøbenhavnens ældre Embedsstand og Borgere for at indsamle en Sum til en Hædersgave for Biskoppen; Subscriptionen havde overforventning god Fremgang, der tegnede sig Christus af alle Confessioner, selv ogsaa nogle Jøder, og næste Foraar blev

*) J. Nøller, Balles Brevverling, S. 64.

der tilstillet Balle en Guldmedaille, ledsaget af en Skrivelse fra „Medborgere og Medborgerinder“, hvori det hed: „At forsvarer Religionen, Dyd og Sæder, hvis Grundtætninger den lærer, at fordoble sin Iver ved at see Andres afstige, og ligesom i Svaret af uoverseelige Banskkeligheder at øse nyt Mod og ny Styrke, det er Dyder, der stetse finde deres Løn i sig selv, og, vi sole det, ere langt ophøiede over en ofte misbrugt og stundum tvetydig Udmærkelse. Men det er en Trang for vore Hjerter, som vi ønske at fyldestgjøre, og D. S. vil ikke være uforsom ved at erfare af deres Antal, der have ilet at tage Deel i dette offentlige Agtelsesbeviis, at der blandt Deres Medborgere ere Mange, som vide at paastjonne Deres ædle Bestræbelser“. Balle modtog denne Gave med ufordulgt Glæde, og svarede i sit aabne Takfælsesbrev, at han modtog den som „et Pant paa den sanste Bergeres uroffelige Hengivenhed til Sandheds Ord kommet fra Gud; som et Beviis, der taler fra Slægt til Slægt om nordist Troslab mod kristeligt Samfund og kristeligt Fædreland“*). Men denne Glæde blev snart fortrængt af andre bittere Erfaringer, blandt hvilke ingen krævede ham mere end at han mistede al sin Indflydelse paa de unge Studerende ved Universitetet. Uden at det egentlig var som udtryffeligt paalagt, havde nemlig den uforsvarede arbejdsomme Balle ogsaa som Biskop efter gammel Skik fortsat sin theologiske Kærevirksomhed, endskjøndt hans nærmeste Forgjænger i Embedet næsten i hundrede Aar havde været fritagne for denne Forpligtelse. I Efteraaret 1798 indgav han Ansøgning om den samme Fritagelse, som han foregav, fordi en fremrykkende Alder hindrede ham i med fuld Staaet at varetage alle sine Forretninger, men i Virkeligheden fordi

*) J. Nøller, Balle's Levnet. Theol. Bibl. XII, S. 221—26.

Jesús en Revolutionsfrøster, meente at stemple ham som i Dyrer, medens der derimod nu, da den franske Revolution overalt udraabtes som Fornuftens og Oplysningens gloriose Seier, netop skulde siges Jesús en Compliment, na han stiltredes som en Mand, der var udrustet med alle Taler til at stifte en stor Revolution. Dgsaa i disse Anger fandt Horrebøve Understøttelse fra mange Sider. „Pol. phys. Magazin“ (Maj 1797) bemærker om Slægtregistrene i Evangelierne: „Stemte de end begge overeens, saa var dermed dog ikke deres Sandhed bevist, fordi det desuagtet dog kunde være en Fabel; men da de modsigte hinanden i enhver Omstændighed, saa beviser dette fuldkommen Falskheden“; og fort iserveien omtales Jesu Fødsel paa følgende Maade: „Historien, isald man antager den som den staaer der, er gudsbespøttende og smudsig; den viser os en ung Pige, der mens hun er en Andens Forlovede (for at sige Sagen reent ud) bliver besvangret af en Mand“ osv. — Dette vil vist nok findes tilstrækkelig til at kjende Tønen i hine Aars, man kan gjerne kalde den, Smudsliteratur, men den fandt dog dengang sine Læsere i alle Stænder, og det maa kun endnu tilføies at de her udpegede Stæder ingenlunde ere de værste, men ere som man finder dem paa hver Side af hine Blade. Der er ikke Tale om at angribe Kirkelæren og de symboliske Begreber; den Sag er for længe siden afgjort; men det gjælder om ret fra Grunden af at nedbryde Bibelens Anseelse ved at forlyste sine Læsere med en Mængde meer end flibrig Historier, og det af lutter Iver for Dyd og Sædelighed. Under slike Angreb undlod man heller ikke at tage Præster med for fuldstændig at nyde sin Seier. „Pol. phys. Mag.“ (1796) tilraaber dem: „Dg nu I Præster af hvilken Sekt? endog ere, I, som have skrevet imod den første Deel af Fornuftens myndige Alder, hvad kunne I sige? Ville I uagt

værken af de groveste eller plumpeste, men det bidrog sit til at forstærke det almindelige Strid. Ligesom han med sine Bibellæsninger ofte var i Tvivl med sig selv, om han skulde blive ved eller ikke, da man ogsaa om dem raabte paa at man skabede mere end han gavne, men dog altid efter nogen Betænkning bestemte sig for det første, saaledes gif det jam ogsaa med sit Religionsblad. Her som ved alle flige Leiligheder vilde de fleste gjerne gaae en Middelvei og vare derfor lige uwillige mod begge de stridende Parter, der ved deres Strid forstyrrede den jævne, magelige Ro; det var disse folk der gjerne vare rede til at bringe de Rygter videre, som Spotterne satte i Omløb, om al den Fortræd Balle voldte ved sin Bibellæsning og ved sit Religionsblad. Balle svarede altid hertil at hans Virksomhed jo ofte blev standset flere Maanedes ved hans Visitationer, men dog mærkede man aldrig at hans Modstandere bleve mere ordknappe; tværtimod havde han altid fundet, naar han kom tilbage efter en saadan Afbrydelse, havde Stoffet samlet sig i en saadan Grad, at han neppe kunde faae Tid til at vise det altsammen tilbage.

Det kan ikke interessere at følge denne hæftige og langvarige Strid Skridt for Skridt, da den hverken fra Angribernes eller fra Forsvarets Side var beregnet paa at bringe noget nyt frem, men bliver kun mærkelig som et Vidnesbyrd om den da herskende Aandsretning. Dog er der een Side af Striden, som ikke maa lades ubemærket, og det er Sammenstødet med de unge Kantianere, hvis Ordfører var den iden saa navnkundige A. S. Ørsted, dengang ung juridisk Student. Overalt hvor Kantianismen kom frem gjorde den Paastand paa at gjælde for den absolute Philosophie, der havde bragt hele Fortidens Tænkning til sin endelige Afslutning, ved at hæve den til et høiere forklaret Stade, hvorfra

Deres sande Værd er saa stor og saa udmærket som ingen Biskops af alle danske; Tausen alene kunde jeg ville finde lignende. Men klarligen at være valgt af Gud, og til et Tidsløb som dette, det hverken De eller jeg forudsaae, dette er, min Elskeligste, og bør være Dem og for Deres Betragtninger den kraftigste Opmuntring, ja en Glæde, en oplivende Glæde. Væses De kun af Borgere og Matroser, og ikke derover af de Store og Værde, nu vel saa læses De dog af Mængden, og denne Mængde er Gud dyrebar; denne Mængde, disse Folk være Christi egentlige Menighed og siden Apostlernes^{*)}. Ganske ene stod dog Balle heller ikke i denne Strid; foruden Præsten i Kallundborg Dr. Nasmus Fleischher, der af og til ved Smaasrifter blandede sig i den, tog dennes Broder en gammel juridisk Embedsmand, Konferentsraad Esaias Fleischher, der levede som Pensionist i Slagelse, virksom Andeel. Han udgav et vittløstlig apologetisk Værk „Jesu Christi Religions Sandhed“, der udkom hestevijs i to Dele 1798-99, hvori han, som han selv siger, meest benyttede sig af tydske Theologers Skrifter til Christendommens Forsvar. Men denne Bistand hist og her fra Provindserne kunde ikke dække Balle, der i Hovedstaden dog stod saa godt som ene. Dobbelt mærkeligt bliver det derfor, at han endog midt under Stridens Hede modtog et opmuntrende Beviis paa, at hans djærve Værlighed dog ogsaa her blev paastjønnet. Der forenede sig i Efteraaret 1797 et Samsund af agtede Mænd blandt Kjobenhavns æltre Embedsstand og Borgere for at indsamle en Sum til en Hadersgave for Biskoppen; Subskriptionen havde over Forventning god Fremgang, der tegnede sig Christne af alle Confessioner, selv ogsaa nogle Jøder, og næste Foraar blev

*) J. Møller, Balles Brevverling, S. 54.

der ellers vilde give Bibelennerne det sikreste Baaben
 nderne. Dertil kom at een af Britænkernes Corpphaer,
 ten Collet, der altid holdt af at udtrykke sig i de meest
 nde Paradoxer, havde erklæret, at Religionstro var lige
 g for Moralen, at den dydige Atheist netop derfor stod
 , fordi hans Dyd var meest uinteresseret. Med Hensyn
 strev Horrebow „Guds Tilværelse et moralsk Læredigt“,
 der forekommer følgende Stropher i hans knudrede
 :

Betviol en Gud og foel at størst er den,
 Som uden Haab til ham er Dydens Ven,
 Saa Daarers kolde mørke Biiddom lyder,
 Og svag er den, som med Vanini troer,
 At finde Almagts, Biiddoms, Godheds Spor
 I mindste Straa, hvorpaa et Kryb sig fryder.

blev det stadige Thema i alle Horrebow's Afhandlinger,
 intianerne ved at nægte Beviserne navnlig det physiko-
 ogiste Beviis for Guds Tilværelse ogsaa benægtede Guds
 xrelse selv, og naar de istedetfor disse vilde beraabe sig
 det moralske Beviis, saa „satte de blot Folk Blaar i
 ne“. Imod disse Angreb strev Ørsted „Religionens
 ikke Grundvold“ *) med særligt Hensyn til Horrebow's
 nger, hvorved han søgte ikke blot at rense Philosophien
 de Bestyldninger, der vare fremkomne imod den, men
 a at hævde den den Betydning for den aandelige Udvikling
 ilkom den. „En af de Sider, — hedder det her —
 fra den kritiske Philosophie maa indtage Enhver for sig,
 forsynet med et sundt Hjerter og Hoved har grandstet
 Renneffets vigtigste Anliggender, om han end ikke er
 adt med dens videnskabelige Præmisses, er Religionelæ-

altsaa efter denne Frd. Bedkommende intet Ansvar, medens derimod alene Troen paa Gud og Sjælens Udødelighed ubetinget haandhæves. Bistnok blev denne indirekte Dypgivelse af det statskirkelige Værebegreb, dengang slet ikke videre paaagtet da Sagen var under Forhandling; men det viser kun, at Naturalismen omtrent var eneraadende i Statskirken, at Alle omtrent vare enige om, i de Sætninger, der ubetinget hævdedes, om Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed at see Christendommens væsentlige Indhold. „Det Vigtigste og Virksomste, det meest Trostende og Beroligende det meest Beliggørende hvad Mennesker nogensinde kunde troe, er og bliver Guds Tilværelse, Forsyn og Udødelighed“, siger H. G. Clausen i sine Prædikener*) og F. C. Gutfeld aflægger den samme Bekendelse, naar han i sin Mindetale over Virkner siger om denne: „Opløstet over hine Fordomme som Overtroen saa ofte udgav for Religion, fulgte han Jesu Væres blide fattelige Forfrister uden at fordybe sig i mørke Grublerier om Ting, der ingen Indflydelse have paa Menneskets Held og sande Nølighed. Gud, Forsyn, Udødelighed! Store velgjørende Sandheder, I som ene kan troste, kan styrke den svage Dødelige paa Livets dunkle Vei, I svævede, hulde som Engle, om vor hvilende Broder“*). — Imidlertid var dog derved vundet, at den vakkende Halvhed og Usikkerhed, der tidligere mere end noget andet havde skræmmet Folk fra Kirkerne, forsvandt fra Prædikestolene, og Enhver var ærlig sin Mening bekendt; den skurrende Fiste stone forstummede og man talte atter af fuldt Bryst, hvorfor det ogsaa i en vis Henseende med Foie kan siges at de kraftige og dygtige rationalistiske Prædikanter ingensunde dræbte det religiøse Liv,

*) H. G. Clausen, Prædikener III S. 108.

**) F. C. Gutfeld, Leilighedstaler 1805 S. 174.

Gud, som allerede grundet i vor almindelige moralske Selvsvidstthed", og Ørsted paastod, at Kant i den Henseende havde Medhold hos alle ældre Tænkere, skjøndt Ingen før havde saa klart udtalt det; han fandt den samme Tanke i Tyge Røges Ord: „Den Idee at Gud er Artens og hvert Individ's Gud, den slipper jeg aldrig, hvad Knuder endog kunde møde ved at forklare Menneskets Tilstand, og hans Guds Humsindning med ham"*) — Med dette mærkelige Indlæg — nærfeligt fornemmelig derved at det viser hvorledes de dybere Naturer i Samtiden opfattede og tilegnede sig Kant — var Striden ikke til Ende, og endnu Aaret efter fandt Ørsted sig foranlediget til at skrive „Breve til Horrebow den kritiske Philosophie angaaende"**) , hvori han udtalte sig bittere og karpere mod sin Modstander end nogenfinde før: „Fra Forlandens og Kundskabens Side er han en aldeles inhabil Dommer over den kritiske Philosophie; han har end ikke det løseste Bessendstskab dermed; overhovedet har han slet ikke studeret nogen Philosophie, men viist sig som et Menneske, der ikke har de meest trivielle Begreber". — Denne Strid vakte strax Opsigt og blev ikke uden Betydning. „Saa er da nu Peterboriens Rige blevet ueens med sig selv; — skriver den lærde Rector i Horsens Prof. Ole Worm til sin Ven Prof. K. Nyerup — saa har da den djærve Kantianer, *Doctor irrefragabilis* A. S. Ørsted, *ad oculum* demonstreret at D. Horrebow er en ussel bitte Wids i Philosophie, og et var denne Horrebow, som med Philosophie vilde rive Bibelen og Bispen af Vinden!!! Du er nærved at omvendes til Kantianismen af Ørsted's Afhandling; det er et bevis for at Du ikke er af de Forhærdede. Men sig mig

*) Christendommens Virkning I S. 15 fgb.

**) Minerva. 1800. II S. 296 fgg.

de foregaaende Standpunkter viste sig i deres relative Berettigelse. Ved at tage sit Udgangspunkt fra den moralske Lov i ethvert Menneskes Indre meente Kant's Benner at have vundet det faste Stade, hvorved den hele Aandens Verden atter oplod sig for Betragteren, hvilende paa en uantastelig Grund; men den Myndighed, hvormed de saaledes traadte frem, vakte Bitterheden fra den modsatte Side. Naturalismens Talsmænd, der lykkelig meente fuldstændig at have besejret Bibel og Aabenbaring, følte sig meget overraskede ved dette uventede Angreb, og D. Horrebom undlod ikke ved forskjellige Feiligheder i sit Religionsblad at omtale den kantiiske Philosophi som et elendigt sophistisk System, det var ham en let Sag at gjendrive, skøndt han i Grunden ikke kjendte synderlig til den. Disse Udfald foranledigede Orsted til at stævne Religionsbladet „Jesus og Fornusten“ for Philosophiens Domstol (1798 *). Forf. udtaler sig her angaaende sit eget Standpunkt paa følgende Maade: „Saa misfornøiet han end er med Bibelpartiet, der saa vensynlig miskjender Fornustens Rettigheder, saa er han dog langtfra at høre til det Parti, der hos os kalder sig Fornustpartiet. Ikke at han jo tilbøder den samme Guddom, kun tvivler han paa, at dens Tilhængere staae i saa noie Forbindelse med den som de udgive sig for“. Denne Strids Bitterhed forogedes især derved, at der netop samme Aar over hele Tydskland var reist Beskyldningen for Atheisme mod den kritiske Philosophies ypperste Talsmænd, navnlig J. G. Fichte **); slige Beskyldninger gjentog Horrebom uafsladelig og meente ret med Flid at maatte lægge Vægt derpaa, for at overtøye Alle om, at den Fornustreligion, han og hans Benner lærte, ingenlunde førte til Gudsfor nægtelse,

*) Sveistrup, Philosophisk Repertorium 1798.

**) Philosophisches Journal von Fichte u. Niehammer. 1798.

tidt nok sagt" — skriver han i sit Religionsblad **) — at enhver Indskrænkning i fri Meningsytring med Hensyn til Religion, vilde være en Erklæring om, baade fra de Regjerendes og Præsternes Side, at den autoriserede Religion grundede sig paa Bedrageri, og ei kunde bestaae for Fornustens Domstol. — Men Gud forbyde, at det nogen Tid skal komme til at hedde saa! Jeg tjender iblandt alle Banehed for Christi Kirke intet større end dette. Da bliver den vist ei bestaaende. Ei var Peters Arm med det udtagne Sværd, men Peters Mund opladt til Christi Ravns frimodige Besjendelse, den Klippe, som Kristus vilde bygge sin Kirke paa . . . Og I skulle være Vidner! (sagde han til Disciple) Vidner vil han have og ei Drabanter! Naar da vi, som have Kald til at forkynde Christum og gøre ham elskelig ved Overtalelse, ved Formaning, ved grundig Lærdom skulde give Anledning til, at Jesu Christi høist elskelige Navn maatte ved Strængthed gøres frygteligt „da vilde det ikke være længe førend vi styrtebes omkuldb“. — Denne frimodige Besjendelse afgav Balle, da der var Spørgsmaal om, hvorvidt hans gamle Modstander Otto Horrebow fremdeles maatte blive ved med sit Religionsblad, og Spørgsmaalet blev besvaret bekræftende saa at Bladet vedblev, men det havde tabt sin dristigt udfordrende Tone, og dermed tabte sig Interessesen for det, hvorfor det snart døde hen af sig selv. Overhoved vakte denne Forordning en saa almindelig Skræk og Uvillie som om al Trykkesfrihed dermed var tilintetgjort, at dens Forsvarere blandt de unge Jurister og navnlig A. S. Ørsted selv maatte vise at dette ingenslunde var Tilfældet. Da han nemlig havde paaستاart det modsatte, opfordrede man ham til i Gjærningen at vise sit Ords Sandhed ved at paatage

*) A. S. Balle, Bibelen forsvaret sig selv III Nr. 12.

ren. . . . Medens det ene filosofiske Parti (de naturalistiske Theister) bed sig til at godtgjøre Guds Tilværelse med apodiktiske Fornuftgrunde, var der et andet Partie (Atheisterne) der troede sig istand til apodiktisk at godtgjøre Guds Ille Tilværelse; et tredje (Skeptikerne), der nægtede at der lod sig afgjøre Noget om denne Sag, og atter et fjerde (Supranaturalisterne), der tilstod dette med Hensyn til Fornuften, men derimod anviste os en overnaturlig Aabenbaring som et Surrogat for det, der manglede Fornuften. . . . Immanuel Kant var det forbeholdt at gjøre Ende paa alle disse fordervelige eller tomme Speculationer, og i Menneskets høieste Grundlov (Moralloven) fandt han, at Troen paa Gud og Udbødelighed er grundet, og det paa en langt nøiere og mere umiddelbar Maade end alt hvad vi vide om den sandhelige Natur udenfor os. . . . Ligesom Physikeren ved at udvikle sin Lære om Varmestoffet forudsætter at Alle have Følelse for Varme og Kulde, saaledes forudsætter Kant at alle Mennesker ere sig Morallovens Autoritet umiddelbar bevidste". Ordene vilde saaledes ikke blot tilbagevise Beskyldningen for Atheisme, men meget mere paastaa at der med den Kantiske Philosophie netop var givet det rette Udgangspunkt for den religiøse Udvikling. Han maatte derfor aldeles misbillige den Fordømmelsesdom, der var fældet over Fichte, endstjøndt han nok vilde indrømme, at denne selv ved paradore Ytringer havde foranlediget hün Misforstaaelse. Denne, meente han, vilde ligesaaledes som Kant nægte Guds Tilværelse, fordi han nægtede Devisernes Gylbighed; han indrømmede ligesom Kant disses subjektive Værd, men paastod tillige at det først var i Moralloven, at det Subjektive vandt Objektivitet, eller med andre Ord, at det først i mig selv maa finde Gud, førend de ydre Vidnesbyrd kunne vinde Betydning for mig. „Et ganske andet Udseend faaer Naturbetragtningen naar man forudsætter Troen paa

dene for det Udfælgelige i den paantænkte Forandring, og sluttede med, at Kongen „i Tillid til den Velvillighed til at understøtte hans landsfaderlige Bestræbelser, der stedse udmærker Nationen, har besluttet at indbyde samtlige Tiendetagere og Hødere til at indgaae mindelige Foreninger om Tienden, og sætter Kongen ikke i Tvivl, at jo de fleste ville ansee denne simple og venstabelige Afgjørelsesmaade for behageligst; især forventes det, at Præsterne ville glæde dem ved at kunne træffe billige og mindelige Foreninger, for derved at befæste deres Menigheders Vennskab og Fortrolighed, hvilket maa være enhver retsaffene Religionslærers varmeste Ønske“. Da Indbydelsen tillige stillede det i Udsigt, at der vilde komme en Lov desangaaende, saa at den altsaa indeholdt en indirekte Evang, var det en Selvsølge, at man de fleste Steder heller søgte at skynde sig med at indgaae en mindelig Overenskomst, og derfor hørte Forhandlinger om Tiendens Afløsning til en bestemt Afgift, beregnet i Korn efter Kapitelstarten, i disse Aar til Dagens Orden. Naar Contracten blev sluttet paa nogenlunde rimelige Billaar, var der i det Hele heller ikke fra Tiendetagernes Side Grund til at klage over den indtraadte Forandring, da den fritog dem for mange Misligheder og Ubehageligheder, Opkrævelsen i Kjøerlen nødvendig medførte. Den forventede Lov, som Indbydelsen stillede i Udsigt, udkom først den 8 Jan. 1810 og indeholdt ikke, hvad man maatte have ventet, noget udtrykkeligt Forbud mod Tiendens Oppebørsel i Kjøerlen, men gientog kun de ældre Bestemmelser om Afløsning ved mindelige Foreninger eller ved Tiende-Commissioners Kjendelse, naar deres Mellemkomst af de Paagældende forlangtes. Noget pludselig Forandring er der altsaa ikke indtraadt, men Planen er fra den Tid af stadig bleven fortsat, og er endnu ikke fuldstændig gjennem-

fig Udgivelsen af en af de forrige Aars liberale Stribenters, den afdøde Præst Birchner's Skrifter, hvilket han ogsaa paa sig, skjøndt han ikke havde staaet i noget Forhold til den afdøde Forfatter, og omtaler siden den Omskændighed som et Beviis paa hvor stor Mismodet dengang var. *) Biskop var det heller ikke Forordningen eller Skraffen for Forordningen, der alene foranledigede den Slappelse, der aabenbar indtraadte i den hele Literatur, men dette hænger sammen med den hele europæiske Bevægelse, der ogsaa gav Stødet til hiin Forordning. Efterhaanden som Consular-Regjeringen i Frankrig vandt Fasthed og Sikkerhed til at dæmpe de revolutionære Bevægelser, saa begyndte Regjeringerne overalt i Europa strængere at hæve Myndigheden. Den søarmæriske Beruusning, som fandt sin Næring i den franske Revolutionssaa at sige fabelagtigt phantastiske Bevægelse, var fordampet, og maatte give Plads for en ny roligere Udvikling.

Førend vi videre følge denne, maa vi endnu engang vende Blikket tilbage paa de sidst forløbne Aar, paa Regjeringens Foranstaltninger i det sidste Aarti. Omsorg for Bønderstandens Opkomst og Agerbrugens Forbedring havde væsentlig Indflydelse paa Geistlighedens hidtidige Lønningsmaade. Alse vegne var man af den Formening at Tiendens Ydelse, saaledes som hidtil i Nærven, var til stort Hinder for en forbedret Agerbrug, og den var derhos ubillig, da Bønderns Tid og Beføstning paa sin Jords Forbedring forhoiede denne Afgift i en saadan Grad, at det næsten kunde sluge den hele Fordeel. Der var derfor allerede siden Frederik V's Tid tænkt paa en Forandring i Tiendens Ydelse og Oppebørsel, men det første offentlige Skridt der stete i det Niemed var en kongelig Kundgjørelse af 18 Marts 1796, der udvillede Grun-

*) H. E. Ersted, Af mit Livs og min Tids Historie I S. 43 sp.

dene for det Unskelige i den paatænkte Forandring, og sluttede med, at Kongen „i Tillid til den Belvillighed til at understøtte hans landsfaderlige Bestræbelser, der stedse udmærker Nationen, har besluttet at indbyde samtlige Tiendetagere og Ydere til at indgaae mindelige Foreninger om Tienden, og sætter Kongen ikke i Tvivl, at jo de fleste ville ansee denne simple og venstabelige Afgjørelsesmaade for behageligst; især forventes det, at Præsterne ville glæde dem ved at kunne træffe billige og mindelige Foreninger, for derved at befæste deres Menigheders Venstab og Fortrolighed, hvilket maa være enhver retsaffens Religionslærers varmeste Ønske“. Da Indbydelsen tillige stillede det i Udsigt, at der vilde komme en Lov desangaaende, saa at den altsaa indeholdt en indirekte Lov, var det en Selvfølge, at man de fleste Steder heller søgte at stynde sig med at indgaae en mindelig Overenskomst, og derfor hørte Forhandlinger om Tiendens Afløsning til en bestemt Afgift, beregnet i Korn efter Kapitelstaxen, i disse Aar til Dagens Orden. Naar Contracten blev sluttet paa nogenlunde rimelige Vilkaar, var der i det Hele heller ikke fra Tiendetagernes Side Grund til at klage over den indtraadte Forandring, da den fritog dem for mange Misligheder og Ubehageligheder, Opkrævelsen i Kjarven nødvendig medførte. Den forventede Lov, som Indbydelsen stillede i Udsigt, udkom først den 8 Jan. 1810 og indeholdt ikke, hvad man maatte have ventet, noget udtrykkeligt Forbud mod Tiendens Oppebørsel i Kjarven, men gjentog kun de ældre Bestemmelser om Afløsning ved mindelige Foreninger eller ved Tiende-Commissioners Kjendelse, naar deres Mellemkomst af de Paagældende forlangtes. Noget pludselig Forandring er der altsaa ikke indtraadt, men Planen er fra den Tid af stadig bleven fortsat, og er endnu ikke fuldstændig gjen-

ført*). — Naar Regjeringen kom ind paa det reent praktiske Gebeet, især ved Alt hvad der angik Ordningen af Landboforholdene, bevægede den sig med langt større Sikkerhed og efter en fastere Plan, end paa de reent kirkelige Enemærker. De ofte omtalte Forhandlinger om Ritualsforandringer bleve førte uden Estertryk, hvortil de i Slesvig og Holsten gjorde Erføringer maaskee endnu mere bidrog. Ifkun Enkeltheder var endnu stadig under Forhandling; der blev atter Tale om at affaase det private Skriftemaal om Løverdagen og lade en almindelig Skriftestale Søndag Morgen træde isteden, og endstjondt Valle i en udførlig Betænkning af 11 Jan. 1800**) for sit Stifts Bedkommende erklærede sig herimod, saa blev dog denne Skik mere og mere almindelig. Ligeledes var det under Forhandling at forandre Uddelingsordene ved Nadderøen, det er Jesu sande Legeme og sande Blod, hvilket ogsaa Valle erklærede sig imod***), men derom blev der ikke taget nogen Bestemmelse. — Af de kirkelige Institutioner, der skyldte Pietismen deres Tilblivelse, blev General-Kirke-Inspektionskollegiet, hvortil man engang knyttede saa store Forventninger, ophævet ved Reskr. af 28 Oct. 1791, uden at der var Tale om at henlægge dets Forretninger til andre, da man længe havde fundet det ganske overflødig. Missionskollegiet vedblev vel endnu for den grønlandske Missions Skyld, som man ikke godt kunde afbryde, men selv Kollegiets egne Medlemmer som f. Ex. Bastholm lagde ingen Dølgemaal paa at han ansaae den hele Anstalt for urimelig†). Der blev derfor

*) G. Rann, Om det danske Tiendevesen. 1839. S. 146—48. 143.

**) J. Nøller, Valles Levnet. Bilag. Theol. Bibl. XII. S. 298—303.

***) Smkds. 314—323.

†) Bastholms Levnet i Myerup og Zahde's Samling af Portraitter S. 51.

overtaget en betydelig Indskrænkning i den grønlandste Missions Virksomhed, da Collegiet efter Res. af 20 April 1791 ikke kunde vente yderligere Tilflugt af den kongelige Raad, og Stationernes Antal derfor blev indskrænket til fem, Julianehaab, Frederikshaab, Holstensborg, Claushavn og Umanak, medens de fem mindre Stationer, Godthaab, Sikkertoppen, Egedesnæbe, Jakobshavn og Godhavn, hvoraf de fleste tidligere havde haft deres egen Præst, bleve lagte som Filialer eller Lænerer til de større*). — Af ældre kirkelige Institutioner var et egentlig kun dem, der angik Ægtefæbnet, som under et en bestemt Forandring. De gamle Tamperetter, der endnu bestode som den sidste Levning af Fortidens Domcassetter, bleve affastede ved Res. af 1 Dec. 1797, hvilket Herredet Struense havde paatænkt, uden at det dengang var levende iværksat, og alle Ægtefæbetsager altsaa for Fremtiden enlagte under Landets almindelige Domstole. Det ofte jentagne Ønske om Trolovelsens Affastelse som en kirkelig Akt, blev endelig iværksat ved Res. af 4 Jan. 1799; den blev affastet som „en overflødig og byrdesuld Ceremoni“, vedens isøvrigt alt hvad der ellers var foreskrevet for Ægtefæbets Indgaaelse fremdeles skulde vedblive.

Den mærkeligste kirkelige Foranstaltning fra disse Aar var Anordningen af den evangelisk-kristelige Psalmebog, der udkom færdig fra Kommissionens Haand 1798. Den omsendtes gennem Bisperne til Præsterne, ledsaget af en Cancellistrivelse, hvori der var udtalt det Ønske, at den ved Lærernes fornuftige Forestilling strax eller efterhaanden skulde blive indført i Menighederne uden at man dog vilde anlægge det som Pligt eller lade den autorisere ved et ud-

*) Münster, Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrechts des Nordens. I, S. 151—155.

tryffeligt Kongebud". Det var altsaa en lignende Fremgangemaade som var anvendt med den adlerste Aegende, men denne Gang lykkedes det bedre. Saavel i Valget af Psalmer som i Bearbejdelsen fandt Kommissionens Arbejde i det Hele Samtidens Bisald, skjondt dette just ikke altid var ubetinget. Schack Rathlou, en Mand af den gamle Skole, blev saaledes til Valle, efter at have læst det første Hefte, hvor Psalmebogen fremkom, at han i de følgende ventede „fler Sange om den Hellig-Aand og hans Raadsvirkninger paa vore Sjæle, om Synbefaldet, om aandelig Kamp og Strid mod Satan, Verden og vort Kjød" *); men han maatte vent forgjæves. Da Bogen fuldstændig var udkommen, var der nok Enkelte som Lode (i Iris) og J. Baden (i Univerfitets Journal), der klagede over dens matte Prosa og tomme Betragtninger, men sædvanlig herte man kun Lovtaler, og skede man fremføre nogen Anke, saa var det den, at den ikke var fuldstændig nok i at gjenneengaae Pligternes Skema. „Hvor mange moralske Materier der ere enten aldeles forbigaaede, eller loseligt berorte, ved den bedst som forgjæves har søgt passende Psalmer ved disses Foredrag" bemærker en Præst J. E. Holudan, og foreslaaer for at bøde paa dette Savn følgende: „Naar de Materier nærmere bleve opgivne, hvorover Psalmer fattes, s. Ex. om Opdragelsen, om Omforg for Legemet, alle de menneskelige Evners Anvendelse, Mod og Afskræggelse i Farer, Venstabs, vilde der snart gives Psalmer, der fortjente som et Auhang at tilføies Psalmebogen" **). Begyndelsen med dens Indførelse blev gjort i Sjælland, hvor Valle var meget ivrig for Sagen; i Fyen og paa de mindre Der fulgte man snart Exemplet; men i Jylland gif det lang-

*) J. Møller, Valles Brevverling. S. 94.

***) Kallefen, Theol. Maanedskrift 1808. II. S. 420. 21.

ommere; i Ribe og Aalborg Stift blev der paa Landet jalden gjort noget Forsøg; i de tvende andre Stifter mødte der ofte Banstueligheder. I Nordby paa Samsø gif endeel Samle ud i Baabehuset og istemte der de gamle Psalmer, som man i Kirken begyndte at synge de nye, og anstrængte sig for at overdøve dem saalænge indtil Præsten gav efter. I Eidsberg Kirke begyndte man ligeledes at bruge de nye, men Menigheden lod ved Udsendinge Præsten vide, at dersom disse Psalmer ikke bleve affastede, kom de ikke i Kirke, og holdt ved i sex Uger indtil Præsten gav efter. Andre Steder udlod Præsten sig i Underhandling med Sognefolkene for at sendrive deres Indvendinger; somme meente, at Lærdommen var ikke reen, fordi der ikke blev sunget saa meget om Djævelen som tilforu, andre indvendte, at de „ikke kunde fordrage et Ord „Helle“, som forekom saa tit, og som efter deres Mening betød det samme som „Slumpelykke“. Iøvrigt var Rodstanden hos „det i Bjerge Herred grasserende Sværmeri“, og det er første Gang vi høre de siden saa bekjendte „stærke Jyder“ omtale. Formanden for Forsamlingen i Laarup Sogn, Peder Larsen, „som nok saa langt han kan ville hindre Bogens Antagelse, fordi intet uden det Nyeste smager dette Slags Folk“, overleverede Provsten Brockner „en Skrolle paa tre Ark, hvori han med bitter Udsald talte imod Tidens Fordærvelse, imod Lærerne og Provsten selv“. Provsten indberettede det Foresaldne paa behørigt Hæd, men Psalmebogen blev dog ikke dengang indført i Laarup Sogn. Derimod var der nok enkelte Steder, hvor man villig fandt sig i Forandringen, især naar Herremanden om Præsten til Hjælp, hvilket ikke sjælden var Tilfældet *).

* R. Blichert, Den evang. kristl. Psalmebogs Hændelser i Nørre Jylland. Irid og Hebe 1802. 1-IV.

Regjeringen tog ikke videre Hensyn til disse Indsigelser, men om de end ikke ganske hindrede saa forsinkede de dog Psalmebogens Indførelse mange Steder, saa at det endnu 1811 kunde siges: „Udenfor Sjællands, Volland's og Fyens Eist er Psalmebogen lidet eller intet kjendt og brugt“ *).

Forordningen af 27 Sept. 1799 danner som ovenfor bemærket ligesom Vandskjellet mellem de to Aar hundre der, hvorfor ogsaa de Mænd, der hidtil have været de meest fremtrædende, nu træde tilbage, og afløses af Andre. Chr. Bastholm, der 1798 blev angreben af en heftig Nervesfeber, hvis Følger han vanskeligt kunde forvinde, troholdt efter Ansejning sin Afsted som Confessionarius 1800 paa de haderligste Villkaar. Efter Slotsbranden led han sig kun sjælden høre paa Prædikestolen, men han beundredes af Alle som den ypperste aandelige Taler, Danmark nogen sinde havde haft, og nød almindelig Agtelse som en overordentlig klar Tænkter og kundskabørig Forfatter. Han havde derfor igjennem mange Aar haft stor Indflydelse paa sin Samtid, og var han end ved visse Leiligheder efter de Uldredes Dom traadt temmelig skarpt frem med reformatoriske Forslag, saa gik han dog aldrig videre, end at den almindelige Mening i de dannede Kredse fulgte ham. Han tilhorte sin Tid med hele sin Sjæl, men han forstod smagfuldt at utvivle Tidens Tanker med Klarhed og Sikkerhed. Han førte sin Samtid lige til det Punkt, hvor den maatte gaae over i sultstændig Nationalisme, men der afbrød han sin præstelige Virksomhed og indskrænkede sig til en reent literær. Efterat have erholdt sin Afsted valgte han Slagelse til sit fremtidige Opholdssted og fortsatte her sin Forfatter-Virksomhed med samme utrættelige Livlighed, der altid havde udmærket ham.

*) Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn 1811 Nr. 54.

— Biskop Halle traadte vel endnu ikke saaledes frivillig tilbage, ja han modtog endog Embedet som Confessionarius, da Baskholm gjorde Afkald derpaa; fremdeles fortsatte han endnu i nogle Aar sine Bibellæringer og sit Religionsblad; men om der end ikke udvortes foregik nogen Forandring i hans Stilling, saa viste det sig dog kjendeligt at hans Tid var forbi. Man ærede og agtede ham som en hæderlig ærværdig Olding, ja han nød maaskee endog i en høiere Grad end i tidligere Aar den almindelige Agtelse; men hans Mening og Ytringer havde ikke mere nogen Bægt i Samtiden; man betragtede og behandlede dem som Særheder, der maatte holdes Alderen tilgode, da Biskoppen tilhørte en forsvunden Tid. — Den urolige Gjæring fra de foregaaende Aar, der i vilde Strig stormede løs mod Kirken og den geistlige Stand, blev nu dæmpet, men den blev det derved at den geistlige Stand selv ganske anderledes end tidligere, gik ind paa Tidens Tankegang. Den laade Spot og frække Fornægtelse afløstes af en sundig videnskabelig Rationalisme, og det var den, der saa at sige vandt Borerret ved Frd. af 27 Sept. 1799. I § 5 af denne Frd. hedder det nemlig: „Hvo som udgiver noget Skrift, der figter til at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Sjæls U dødelighed, saa og de, der i trykte Skrifter laste eller forhaane den christelige Religionslære . . . bor straffes med Landsforviisning“; her gjøres altsaa Forskjel mellem den naturlige Religions Sætninger, som ikke maa nedbrydes, og den christelige Religions Lære, som ikke maa lastes eller forhaanes, hvilket sidste Udtryk ved Frd.'s Slutning forklares nærmere saaledes: „den beskyttede Religion lastes, naar der tillægges den saadanne Mangler, at Borgersamfundets Formaal ikke derved kan opnaaes“. En simpel Benægtelse af den augsb. Conf.'s Lærdomme, naar disse kun ikke fremstilles som farlige for Staten, paadrager

altsaa efter denne Frd. Bedkommende intet Ansvær, mens derimod alene Troen paa Gud og Sjælens Udbødelighed ubetinget haandhæves. Vistnok blev denne indirekte Døgtløse af det statskirkelige Lærebegreb, dengang slet ikke videre paagt da Sagen var under Forhandling; men det viser kun, at Naturalismen omtrent var eneraadende i Statskirken, at alle omtrent vare enige om, i de Sætninger, der ubetinget handlede, om Guds Tilværelse og Sjælens Udbødelighed at see Christendommens væsentlige Indhold. „Det Vigtigste og Virksomste, det meest Trøstende og Beroligende det mest Belgjørende hvad Menneſker nogenſinde kunde troe, er og bliver Guds Tilværelse, Forsyn og Udbødelighed“, siger H. C. Clausen i sine Prædikener*) og F. C. Gutfeld aflægger den samme Bekjendelse, naar han i sin Mindetale over Virkner siger om denne: „Dølstet over hine Fordomme som Overtroen som ofte udgav for Religion, fulgte han Jesu Læres blide fattelige Forſkrifter uden at forbyde sig i mørke Grublerier om Ting, der ingen Indflydelse have paa Menneſkets Hed og sande Rolighed. Gud, Forsyn, Udbødelighed! Store veigjørende Sandheder, I som ene kan trøste, kan styrke den fange Dødelige paa Livets dunkle Wei, I svævede, hulde som Engle, om vor hvilende Broder“). — Imidlertid var dog derved vundet, at den vassende Halsøhed og Uſikkerhed, der tidligere mere end noget andet havde strømmet Folk fra Kirkerne, forsvandt fra Prædikestolene, og Enhver var ærlig sin Mening bekjendt; den skurrende Høstetone forstummede og man talte atter af fuldt Bryst, hvorsfor det ogsaa i en vis Henseende med Røie kan siges at de kraftige og dygtige rationalistiske Prædikanter ingenlunde dræbte det religiøse Liv,

*) H. C. Clausen, Prædikener III S. 108.

**) F. C. Gutfeld, Leilighedsaler 1805 S. 174.

men at de snarere atter begyndte at vække det paa enkelte Steder. Mangel paa fast Overbeviisning og den deraf udspringende indre Usandhed selv i den sande Betsjendelse er altid den værste Gift for aandeligt Liv, medens derimod et ærligt meent Ord talt af et fuldt Hjerte altid hos Nogle finder et godt Sted.

Man kan altsaa sige, at det var den friere Retning, der kom til Ragten med det nye Aarhundrede, dersom man forstaaer Frihed blot negativt, at man blev fri for den kirkelige Christendom; men ellers var Rationalismen, hvormeget man end førte Tolerance i Munden, sædvanlig meget intolerant. Da den paastod kun at ville det reent Fornuftige, kunde den ikke anerkjende nogen Nødsigelse uden som Brangvillighed eller som Ufornuft, og maatte derfor, hvad man ogsaa har mangfoldige Exempler paa, henvise alle Heterodoxier til Lugthuset eller til Daarekisten. Naar Tilskyndelse til en rebelig Opfyldelse af de borgerlige og huuslige Pligter ansees som Religionens væsentlige Indhold, saa kan denne umuligt danne et særegent Samfund, men maa være uoploselig knyttet til Staten som Sjælen til Legemet. Religionen trænger til de borgerlige Love for at den legemlige Tugt kan gaae Haand i Haand med den aandelige ved Renneflægtens sædelige Opdragelse, men paa den anden Side kan Staten ikke løse sin Dypgave blot ved den udvortes Tvang, naar denne ikke understøttes af den religiøse Formaning. Skulle Religionens Tjenere derfor rettelig røgte deres Hverv at fremme Sædelighed, saa maa de af Staten kræve Agtelse for de religiøse Institutioner. Det var denne Betragtning, der ved mange Leiligheder med Kynd og Krafft blev gjort gjældende af den Tids meest karakteristiske Prædikant H. G. Clausen, og navnlig gjorde han det i en „Prædiken paa Reformationsfesten 1804“, hvori der forekommer føl-

gende Ytringer: „Saavidt er det kommet at vi med Hoi kunne tillægge vor Tidssalder Ravn af den irreligiøse. Eller mon det skulde være for meget sagt, . . . naar Mand af udmærket Indflydelse og paa de høieste Verdigheds-Trin endog tilfidsætte den ubvortes Verbotighed, der skydes Søbets Religion, sjælden eller aldrig bivaane den offentlige Gudsdyrkelse, bestemme endog den i Lovene fastsatte Tid til ganske anden og modsat Brug, og saaledes, medens de give Forargelse ved Deres Exempel, tillige hindre Deres Medborgere i at deeltage i den Andagtsøvelse de selv forsømme?“*) Disse Ord paadrog Taleren en Jrettesættelse af det kongelig danske Cancelli, der sandt dem fornærmelige mod de høiere Autoriteter, hvilken Jrettesættelse Clausen dog med Fasthed viste tilbage. I den Forstand kunde han ofte komme til at udtale en „Advarsel mod Tidens Bantro“ da „sevo Religionens, Dydens og Sandhedens Venner, der samles i dette Tempel, trænge til en saadan Advarsel for ikke at lade sig henvise af Tidens Strøm“. Og naar man idelig anbefalede Forandring i Ritualiet, i Gudstjenestens hele Form som det virksomste Middel mod den herskende religiøse Sigegyrdighed, saa var det hans Svar: „Hvorfor skal da den gamle Kirke bære al Skylden for vore Dages Ureligiositet? Nei en Revolution i Tænkemaade og Sædernerne kan kun tilveiebringes; naar der (ved Politiforordninger) sættes Grændse for Sandhelighedens Udsvævelser, for offentlige Forlystelser; naar der med tilbørlig Strænghed vaages over Søndagens Hellighedselse. Saare priseligt er til adskilligt af dette taget Hensyn i den ypperlige Instruction for Politimesteren i Flensborg (af 27 Aug. 1806) . . . Ved slige Anordninger og deres samvittighedsfulde Overholdelse virkes til Religiositetens og Re-

*) Kallefen, Theol. Naanedskrift. 1804. II. S. 684—85.

stens Befordring, ikke mindre end ved en god Liturgi.“ *)
 Dermed skal ikke være sagt, hvad der vistnok gjælder
 af hans Samtidige, at Clausen blot betragtede Kirken
 en aandelig Politianstalt; tværtimod lagde han altid
 en Bægt paa den Sætning, som han ogsaa stillede i
 sin for sine Prædikener, at „Moralitet maa grunde sig
 paa Religiositet“, hvormed han vilde have Religiositeten
 det Ewig-Gyldige, som det, der havde Værd i og for sig.
 afviste dermed altsaa den Betragtning, der i de religiøse
 :stillinger blot saae gavnlige Skræmmebilleder, der vare
 ødne for at tæmme en toilesløs Bankundighed, og dog
 vi næsten sige, at denne Betragtning var den gjængse.
 for mødte den af Clausen opstillede Sætning, at „Mora-
 maa grunde sig paa Religiositet“ ogsaa Indsigelse fra
 Sider og han maatte i anden Udgave af sine Prædikener
 rligt tage den i Forsvar. Clausen vilde derfor vist
 le vedkjende sig de Anstuelser, A. S. Ørsted, dengang
 sfør i Overretten, udviklede i sin Afhandling: „Er Sta-
 berettiget til at give Love og gjøre offentlige Foranstalt-
 er til Religionens Fremme?“ Ørsted udtaler sig her be-
 t imod, hvad der ovenfor blev kaldt den gjængse Betragt-
 : „De nyere Tidens Politifere betragte Religion som et
 del til at hegne om Borger sikkerheden; den er deri kun
 sædligt, subsidiært Middel, der skal tjene til at bøde paa
 glerne i Statens Tvangsanstalter, men vil omfider
 aldeles overflødig.“ Han finder det derfor endog rime-
 at „de Edlere, hvis Uretfrygt for Religionen det op-
 at see den behandlet som Politianstalt, fordre, at den
 skal afføndre sig fra Staten.“ Dette kan han imidlertid
 ingenlunde billige: „Staten kan rigtignok ikke tvinge

sine Borgere til at være religiøse; men derfor kan den gjerne virke til Religions Udbredelse blandt sine Medlemmer; den kan gjøre Foranstaltninger, hvorved den stræber at opvække og grundfæste den religiøse Sandt, og den kan tvinge Borgere til slige Indretningers Anlæg og Vedligeholdelse." Og hvad den kan gjøre i det Hiem, maa den gjøre, da "Staten har den høieste Grad af Interesse i, ved Religion og Sæder at beffærme den retslige Orden, og derved faa det muligt at gjøre Brugen af dens Lovgivelser overflødig."*) Vi gjenfinde altsaa her den samme Sammenstilling af Kirke og Stat, som vi sædvanlig møde hos Rationalister; men Forskjællen fra den gjængse Betragtning ligger deri, at Religiositet her er hævdet som det Ewig-Gyldige, i hvilken den borgerlige Tugt tilsidst maa gaar op og forfaldne.

Vi have omtalt Henrik Georg Clausen (f. 1780) som en af de skarpest udprægede Talsmænd for den ~~til~~ Præster, og maa ved Siden ad ham endnu nævne Peter Duxen Boisen (f. 1782). Begge disse Mænd havde i deres tidligste Embedsaar levet sammen; Clausen var nemlig siden 1780 residerende Kapellan i Maribo, medens Boisen siden 1787 var Præst i Vesterborg, og flere andre Tilhængere sluttede sig til dem. I Maribo gjorde imidlertid Clausen kun den samme Erfaring, som der klagedes over fra ~~til~~ Sider, at Aftenangstjenesten, som Kapellanen skulde besøge, saa godt som slet ikke blev besøgt; men da han 1795 udgav "En Samling af (ii) Prædikener" tiltraf han sig først den mindelige Opmærksomhed, og Alle roste ham, fordi han stred at behandle "lærerige, praktiske, interessante Gjenstande i et fatteligt, ufunstlet, ædelt Sprog". Hæret efter blev han

*) Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter 1807. I S. 32
109. 114.

det til Kallundborg, men var der kun fort, da han 1797
 v af Konfistoriet valgt til et af de ledige Kapellanier ved
 ne Kirke, hvortil Universitetet endnu besad Kaldsret. Man
 agte ved den Leilighed den Fremgangsmaade, at lade de
 søgende prædike paa Balg, hvorpaa Professorerne afgav
 res Stemme, og Balget faldt da paa ham. I Kjøbenhavn
 det Clausen den rette Plads for sin Virksomhed, og hvad
 : tidligere havde samlet sig om Warezoll og andre tyske
 edikanter sluttede sig nu til ham, saa at han i adskillige
 r var Byens meest ansete og afholdte Prædikant. Især
 han stor Indflydelse paa de yngre Studerende, da han
 99 paa ti Candidaters Anmodning dannede et homiletisk
 Klub, der holdt ugentlige Øvelser og Møder. Clausen
 n saaledes i denne Virksomhed til at afløse Valle, og snart
 edtes Mange af dem, der vare dannede i hans Skole, som
 æfter rundt om i Landet. De „Prædikener holdne i Frue
 rke“, som han udgav i tre Bind 1800—5 horte til Sam-
 ens meest yndede Andagtsbøger, hvorfor de ogsaa udkom
 re Dypag, og afgiver den bedste Prøve paa en reent ratio-
 listisk Prædikemaade. Han var en Lovens Mand, og
 rledes han med Kraft og Fynd gjorde Lovens Ord gjæl-
 de, saae vi af hans ovenomtalte Ord af Prædiken ved
 formationsfesten 1804, der paadrog ham Cancelliets Tre-
 rtelse. Den Forsvars-Erklæring af 15 Dec. s. A., han
 gav i den Anledning, sluttede han med de Ord: „Sand-
 ren er mig hellig; den skal jeg vedblive at tale som jeg
 til har gjort; Mennekesfrygt kender jeg ikke; jeg frygter
 Intet uden at overtræde min Pligt.“ Dette Forsvar
 de til Følge, at Cancelliet, hvad man sædvanlig tilskrev
 omprinds Frederiks udtrykkelige Befaling, maatte paa en
 aade gjøre Clausen Afbigt, eller dog meddele ham en ret-
 riddiggørende Erklæring; men Sagen bidrog ikke lidet til at

...impuls, der
der hævede Mennesket ud
ning for at lade ham see
Det var Spinozismen, Pa
som ikke blot den fivr
tisme, men ogsaa den tørr
vendt sig fra og stemplet
som: her til Orde i Mø
Særdagsklogskab, som kun
den kunde tale med Kraft og
Dybe i Menneskelivet, fordi i
Støt som gennemtrængt og
Det var Erkendelsen af det
sætning til det Smaalige og
Kraft blev gjort gjældende, og
i Fantasiens Verden, i Poet
kunde: Naturfilosofiens Tale
set: havde brudt Isen, og hvit
som an paa at stille klart for M
Mand var fremfor Noen o

Dodeprædikanter. En yndet Taler var fremdeles F. Liebenberg, siden 1799 Sognepræst i Frederiks-, og efter Valles Afgang kongelig Confessionarius; dog sporer man i hans „Christelige Religionstaler I, II 1809“, en langt dybere Følelse for det Christelige, og alvorligere Stræben efter at gaae ind paa de kirkelige omme, end man er vant. til at finde hos den Tid's mo- Prædikanter.

Den fuldkommen rationalistiske Tankegang i den Tid's skemaade røbede sig allerede i den hele Talebrug; man saaledes, efter Bastholms Anvisning, ikke om Præster om Lærere, ikke om Menighed men om Tilhørere, ikke Prædikener men om aandelige Taler, ikke om Psalmer om Sange, ikke om Kirker men om Templer osv. var Bastholm, der først havde indført Adskillelsen mellem rationalistiske og moraliske Prædikener, dog saaledes at han selv holdt Prædikener af begge Slags; men i disse Aars kun moraliske Prædikener, der forsaavidt mindede om Iendommen, at de henviste til Jesu Exempel som et udtalt Dydsmynster, til hans Formaninger som Menneftens udmærkede Lærer. Da M. F. Liebenberg udgav „Christelige Religionstaler“ 1ste Bind 1805, bebreidede København's Recensent (von Gehren ved den reformeerte) i „Allg. Lit. Zeitung“ (Halle Nr. 37, 1807) ham, at lagde altfor megen Vægt paa Udtrykket „Christelig“ og isten; Liebenberg gav hertil i Fortalen til 2det Bind, følgende Svar, der uagtet al Renssældighed i Toner indtaler et stærkt Vidnesbyrd imod Tiden: „Forf. maa her yttre den Formening, at en af de mange Aarsager, grædvelig har udbredt Lunkenhed og Mangel paa Færd for Religionen blandt vor Tid's Mennefter, ligger deri,

at de nyere Religionslærere for en stor Deel ikke skulde have været gjennemtrængte af sand Varme og Iver for den Religion, hvis Forkyndere de skulde være, at de ved Talestolen og ved Ungdommens Underviisning ofte har lært og lært blot naturlig Religion eller Deisme for Christendom. Et andet mærkeligt Vidnesbyrd er det, at en Embedsmand i Testamente 1808 bestemte en Sum af 5000 Rdl. til et Legat, hvis Renter skulde anvendes til Præmie for Prædikner over disse tvende Emner: 1) „Den ved Jesu Krist's Lidelse og Død fuldbragte Forsoning som det eneste Middel til bodfærdige Synderes Frelse og Salighed“; 2) „Et evangelisk Christens Lyksalighed endog her i Livet som Verdens Born“. Ved at offentliggjøre hin testaments Bestemmelse, slutter Biskop Valle sin Erklæring med følgende karakteristiske Ytring: „Jeg har som evangelisk Landpræst ikke kunnet forebygge en Art af nedtrykkende Nedsættelse i Sind og Hu over det Særlydende, at Udbredelsen af Guds sandheds Grundsandheder bliver at fremskynde og forminskes. Naastoe har jeg Uret, men der opvækkedes i min Kundskab herom en vis Undseelse i min Varm, som ved denne Stund ikke har villet forlade mig“^{*)}. Gennem denne er denne Ytring, ikke blot fordi man deraf sees, at hans Hjerter endnu var det samme, men fornemmelig fordi det viser, at den gamle Stridsmand fra Dalsens overvældet, at hans Kraft var brudt, saa at han angstelig turde give sin Smerte Lyst i et vermodigt Gudsord.

Det var i Almindelighed ikke gennem Rigtigheden af Tidens Præster meente at kunne naae deres Maal at hæve Menneskevel; man ventede sig langt mere af Gudsordet for at fremme deres Virksomhed gjaldt det fornemmelig.

*) Ballefen, Theol. Raanedskrift 1806. I, S. 325—31.

anskuelse frem, selv om der gaaer Tid hen førend dens Følger blive kjendelige paa det kirkelige Gebeet. I samme Forstand som vi maa sige at den hele rationalistiske Livsbetragtning fandt sin Talsmand i Ludvig Holberg, skjøndt denne i sig selv ikke vilde bestride nogen bestemt kirkelig Læresætning, saaledes er det med Steffens og Ohlenschläger vort Aarhundredes Eiendommelighed kommer til Orde. Medens man sædvanlig stemplede som mystisk hvad man ret vilde kalde rimeligt og forfæstligt, saa blev netop nu det Mystiske et Død der loffede med vidunderlig Tryllemagt. Man dvælede ved det Mystiske, det Ubegribelige med særdeles Forsjærlighed og maatte derved komme til at betragte den hellige Historie paa en anden Maade. Den Sætning: „Alt er et Mirakel“, udfører vistnok i Grunden kun det samme som Modsætningen: Intet er Mirakel; men naar den saaledes som her udtales i Aandrighedens glimrende Sprog, saa ligger deri en Anerkjendelse af det Mirakuløse, af det Gaadefulde i hele Tilværelsen, der maatte lære netop at dvæle ved det Mirakuløse i den hellige Historie. Dette Omflag i Grundbetragtningen kommer til at ytre sig i alle Retninger, meget af det man tidligere behjæmpede som Almuens Overtro, som Banfundighedens Fordomme, der maatte vige for den stigende Oplysning, Folkesagn og Folkesange med alle deres Fortryllelser og Trolddom, blev nu fremdraget og behandlet med Forsjærlighed. Det var det mystisk Dybe, der i dunkle Abnælsker robede en indre Rigdom, det var det Dypheide og Storartede, i Modsætning til det Trivielle, som den nye Betragtning omfattede med sin hele Begeistring. Vistnok var denne Begeistring ingentunde, hvad den stundum vilde give sig Mine af, identisk med en levende kristelig Tro, men den ledede dog til at agte Christendommen, som en storartet historisk Begivenhed, eller dog som et dybfundigt Digt, hvis rige

hed for Kirkesjenesen, forenet med „den stærke Skole-
 saa at sige den almindelige Anskuelse, saa at H. C. O.
 ved at opponere herimod kom til at staae som Religions-
 Talsmand i en fuldkommen materialistisk Tidalder.
 litet, sand Dyd og Menneſtesforædning kunne ikke
 uden Religion“ var Clausens Grundsaetning, og i
 hertil indstærpede han ved flere Leiligheder: „Vi
 Religionslærere, der besidde Evne og Lyst til at
 de kunne og bør, ved de offentlige Foredrag i Kirken,
 dog stedse blive det, hvorved Religionen kan haandhæves
 almindelige Agtelse, og hvorved der med Held kan
 paa de Vilde og paa den mere oplyste Deel af Folket.
 Der var en Tid, da Præsten troede at han kun kunde
 ved sin Prædiken; Skoletilsyn og Katechisation bleve forfornøjet.
 Nu er Candidaten narved at troe, at det er ligegyldigt,
 han som Præst kan prædike eller ikke, naar han kun
 besøger Skolen og Katechisationen“ *).

Vare Præsterne selv saa ligegyldige ved Kirkesjenesen
 kan man ikke undre sig over, at Deeltagelsen fra Menneſte-
 ternes Side var yderst ringe, hvorover der ogsaa fra mange
 Sider fortes bittere Klager. Der blev Spørgsmaal om
 gjenopbygge de Kirker, der vare ødelagte i Kjøbenhavn
 Branden 1795, nemlig Baisenshusets og Nikolai. Det
 længe under Forhandling om Baisenshuset virkelig forøget
 sin Bestemmelse, og altsaa fortjente at gjenoprettes;
 enedes man dog om, at det maatte stee, men for at gaae
 saa økonomisk som mueligt, fik det ikke mere sit eget Capel
 altsaa heller ikke sin egen Præst. Nikolai Sogn bestod
 selv efterat Kirken var ødelagt, saalænge den gamle Sogn-
 præst J. Sartorff levede, og det var ved denne Stræng-

*) H. R. Clausen, H. C. Clausens Eftermæle. S. 37.

1800-71

Pavel var ansat som anden Capellan, men allerede førend **Sørensen**'s Død var det foreløbig bestemt, at Kirken skulde nedlægges, og Menigheden fordeles mellem de andre Sogne (Res. af 27 Juni 1800). Da han nu (1803), skulde denne Resolution strax træde i Kraft, en enkelt af Sognets Medlemmer fik en Collest i anledning af Regjeringens Tilladelse. **Pavel**, som dengang var den eneste Præst for Menigheden, anbefalede denne Collest på det varmeste i en Prædiken over det Thema: „Er den tilstaaende Ringeagt for Religionen Tegn paa den stigende Oplysning?“, men det var forgæves; der blev tegnet en Sum af 16,336 Rdl., som befandtes utilstrækkelig, og Regjeringen bestemte da (Reskr. af 21 Decb. 1801), at det skulde blive sit Forblivende ved den tidligere Resolution. **Pavel** blev kort efter forflyttet til Norge, og det folkerigeste Sogn blev saaledes fuldstændigt opløst, idet Medlemmernes fordeleles mellem de andre Sogne. — I „Dagen“ for 1804 Nr. 99 læstes følgende Annonce: „Man hører ofte Klage over Religiositetens Forsald i Hovedstaden. Er denne Klage grundet, saa synes den at kunne føres endnu stærkere om Helheden... Hele Familier og en stor Mængde enkelte Personer leve der aldeles uden Dyrtelse, det vil sige, gaar aldrig til Kirke, nyde aldrig Sacramentet.. Kan man da undrede sig over den Skandal, at en der 1792 oprettet Kirke, allerede i 1803 igjen nedlægges, ja folgtes, og over den endnu større Skandal, at Ingen brød sig derom“. Pastor Fjellsten bemærkede i denne Annonce i sit Maanedsskrift, trostede sig med at „det vist ikke blot er Hellsingør, der kan beskyldes for denne Indifferentisme; det gælder vel om de fleste Kjøbstæder“.

*) G. Pavel, Smaaafskrifter 1805.

begge Riger, store og smaa, og saaledes er det i hele Europa^{*)}.

Hist og her sporede dog i disse Aar noget christelig Livsrore blandt Almuen, der gjerne støttede sig til Brodremenigheden. I Kiøbenhavn havde den pietistiske Opvættelse egentlig uafbrudt, endssjøndt i altid mindre Kredse, bevaret sig fra Christian VI's Tid, og den fandt her sin Røring hos Brodremenigheden, hvis Agent i disse Aar, Nordmanden Peter Treschow, var en begavet Mand, der samlede sig saa Venner omkring sig, og det ikke blot af de lavere Klasse. Blandt Byens Præster var P. Sartorup den eneste, der stadig vedligeholdt en nøie Forbindelse med Brodrene, og derfor var hans Død (1803) et søleligt Tab, da han maatte det Afstikkende i sin Leve- og Læremaade, altid bevarede den almindelige Agtelse som en ærlig og nidhær Præst. — I Aaret 1800 dannede der sig i Fyen en Forening af enkelte Præster, for Tid efter anden at udgive smaa Opbyggelseskrifter for Almuen til evangelisk og praktisk Christendoms Befordring. Hovedmændene for denne R. Balslev og J. F. Boesen i Vigerslev stode begge i en derlig Forbindelse med Menigheden i Christiansfeld, og vil var der eller dog i Nordslævig, at Foreningen talte sine første Medlemmer. Begge de nævnte Præster toge sig med Jod af Sagen, og der udkom i saa Aar en Mængde Smaskrifter, meest tydske Oversættelser; J. F. Boesen udgav saakaldt „Evangelisk Magazin for danske Sandheds Elffers“ i 1801 Aar (1801—6), og blandt alle de mange andre Traktater og R. Balslev's „Betragtninger for Syge“ (1806) maatte der har holdt sig længst mellem Almuen. Tonen i disse Skrifter var i det Hele saa mild som mueligt, og der udtaltes

*) Gallefen, Theol. Maanedsskrift 1804. II. S. 465—68.

min Natur, til at jeg nogenfinde havde funnet finde et blivende Sted i denne Rationalismes lave Regioner. Nu havde Schelling, Steffens, de nyere Digtere især Novalis, bragt mig de christelige Ideer nærmere, men mod den historiske Kristus havde jeg inddruffet saa mange Fordomme, at den evangeliske Historie for mig næsten kun havde poetisk Værd . . . indtil det omsider kom til et Gjennembrud. Det stete en Dag i Sommeren 1803, da jeg mod Aften sad ene i min Bopha og læste i Jacobi's Skrift over Spinoza — da foer der mig med Eet gennem Sjælen som et Lys fra det Høie, og jeg sagde mig med al Klarhed: Dersom Samvittigheden ikke er en betydningsløs Indbildning, dersom du skal lyde den Roget, da skal du lyde den i Alt uden Undtagelse, gjøre og tale hvad der er din Pligt, ganske ubefymret om Verdens Dom; dersom der er en Gud, og du jo ikke vægrer dig ved Roget at høre Dig for ham, da skal du gjøre det i Alt uden Forbehold og ganske overlade dig i hans faderlige Haand. . . . Men ad denne Wei var jeg neppe kommen til Christus; dersom jeg ikke havde nærmet mig ham, eller han sig mig ad en anden Wei. Evangeliets Sandhed havde ofte sigestrem paatrængt sig mig, idet jeg udarbejdede mine Prædikener; nu henvendte jeg med fuldt Alvor min Betragtning paa denne vigtige Sag, og fandt snart en Afgjorelse, hvori jeg hvad det væsentlige angaaer, for steds kunde hvile. Jeg skrev i denne Tid i et Brev: „Hvad er Christendommen, dersom den ikke er Sandhed? Kun eet af to: Løgn eller Digt. I første Tilfælde en ublu Løgn om Himmelens aabenbarede og erkjendte Herlighed. Den der alvorlig læser endog kun saa Sider i denne underlige Kronike, og kan holde den blot for en lumpen Løgn, han synes mig begaaer en Synd mod den Hellige Aand. — Eller et Digt? en Epopee? midt fra Historiens Dage, udarbejdet af saa mange, i saa forskjellig

Charakter, et Digt som saaledes griber ind i Virkelig-
 Jeg havde nu en virkelig historisk Kristus, og Intet
 den Henrykkelse, den indvoortes Jubel, hvormed jeg of-
 mig selv: „Jeg har en Gud og en Frelser*)“. —
 lige Aar yngre end Mynster var Nif. Fred. Sev. Grund-
 vig (f. 1783); hans Fader Johan Grundtvig, en
 ger til Biskop Valle gennem dennes første Hustru, en
 alvorlig gammellutherisk Præst, medens han paa moderne
 kunde nedlede sin Herkomst fra Esjalm Hvides berømte
 I sit Fædernehjem i Udby i Sjælland modtog han den
 dybt kristeligt Indtryk; „alt i sin Barndom gledede
 naar han læste om Luther, og i sin Dyrert, naar han
 „Jesus og Fornusten“, drømte han sig kun voren, for at
 Valles Baabendrager“. Dog blev ogsaa han i sine
 denteraar revent med af Tidens Strømning; „med Skam
 og Skam maa jeg bekende, — skriver han selv**) — at
 saa fuldt som Noget har været deelagtig i dette Forstand-
 Hovmod, da jeg som Tidens Gjenlyd besmittede Her-
 Huus med unyttig og bespottelig Tale om Pligt og Sam-
 heds Fortjeneste, om den dydige Mand, den rebelige Sam-
 heds lærer, Jesus“. Det var Steffens' Forelæsninger, —
 første han nogensinde havde hørt“, som vakte Afnelsen
 ham om en dybere og rigere Livsanskuelse; Steffens' livfulde
 begejstrede Foredrag mere endnu end Talens Indhold lod
 ham at føle Begejstringens og Ordets vidunderlige Ma-
 saa stærkt, at han aldrig kunde glemme det. Da han havde
 forladt Kjøbenhavn og tilbragte nogle Aar som Huuslær
 paa Gaarden Egelykke paa Langeland, fastede han sig
 Iver over Studiet af den nyere tydske Litteratur og best

*) J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet, 1854. S. 150.

**) N. F. S. Grundtvig, Nytaarenat 1811 Fortalen S. 15.

Sig fornemmelig med den schellingste Naturphilosophi.
Imne Tid aabnede Øhlenschlägers „Nordiske Digte“
Gang hans *Die for* den nordiske Hedenolds kraftige
hed, og med en digterisk Phantasies hele *Ild* hengav han
til de *Indtryk*, der fuldkommen opfyldte ham. Under sit
hold paa Landet stod han ganske ene med sin glødende Be-
spiring, men han vandt derved *No* til Selvstudier, og søgte
et utværlig *Flid* at komme til Klarhed over, hvad der
nu kun dunkelt gjærede i ham. Det var ikke nogen en-
dig og hjertelig Tilsejning af Aabenbaringens Sandhed,
Grundtvig kom til ad den *Vej*; Christendommens dybe poe-
te *Indhold* sammensmeltede med hans Betragtning af de
nordiske Gudsbegreb, og han søgte derigjennem at vinde den
te *Anskuelse* af Menneskenaturen, dens dybe Længsler og
en saavel som dens *Bod* og Opreisning. Medens *Mynster*
at en rolig Overveielse lidt efter lidt vandt en fyldigere
er *bevisning* om Christendommens Sandhed, saa var den
delige *Gjæring* hos Grundtvig langt stærkere; det var en
stændig *Livsanskuelse* han vilde vinde, hvori de dybeste
elsker, der bevæge Menneskehjertet, *Kjærlighed* til det
iste og det himmelske *Fædreland*, kunde sammensmelte.
mot *gjælder* det dem begge, at med *Alene* forandrede sig
get og klarede sig meget, men begges eiendommelige *Uands-*
ing viser sig dog allerede i denne deres første *Opvækkelse*.

Imidlertid fortsatte *Regjeringen*, uden at ændse
 id der ogsaa endnu kun dunkelt gjærede i *Tiden*, den *Bane*,
 a den tidligere var flaaet ind i sin *Styrelse* af de firkelige
 liggende. *Ønsket* om en fuldstændig *Forandring* i Kirke-
 nesten hørte endnu til *Dagens Orden* og reformatoriske
stræbelser i den *Retning*, havde egentlig bestandig været
staaet, siden *Vastholm* fremkom med sit *Forslag*. Det blev
er tidligere bemærket, at skøndt dette *Forslag* ikke lige-

skal i hans Navn have Syndernes Forlæbelse? Er det at undre paa, at Tilhørerne ansee flige Prædikanter for ille christelige, tabe den Agtelse, de skulde have for deres Lærere, og overgive sig til Ledere, der paa den sørgeligste Maade mislede dem?*)

Uagtet Rationalismen saaledes tilsyneladende raadede uanfægtet, saa gjærede der dog i de dybere Aander en løstlig Modsigelse, der netop ved Aarhundredets Morgengry brød frem i Danmark med overordentlig Styrke. Slaget paa Rheden d. 2 April 1801, hvor ubetydelig end denne lille Træfning maa synes under det almindelige Krigsbulder i Europa, havde dog for det danske Folk en ganske overordentlig Betydning, ved paa eengang at vække den dybere Folkefølelse, der syntes fuldkommen kvalt under Spidsborgerlighedens Trivialiteter. „Der hører en foregaaende Kraftanspørgelse — siger en af den nye Bevægelses Hovedmænd**) — til at forjage det Spidsborgerlige, det Spidsfindige, det Smaa, og fremme en Nation for det Store og Skjønne, og en saadan Kraftanspørgelse var Slaget paa Rheden“. Naar vi høre Biskop Balle i sin „Opfordring til Medborgere ved Krigens Trusel 1801“, afbryde: „Al, hvorfor blev det ikke min Lod, som det fra Kongedømmen af var mit Ønske, at bære den blaa Kjørtel i stedet for den sorte, jeg skulde saa gladeligen være med at hjælpe Fjenden med dansk Torden, og lære ham at brase op for retskaffen Kjærlighed til Fødeland. Men dersom I tænkte om at have en Sanger med, der i Kampens Hede quader Liv og Varme i Hjerterne; jeg synger godt, om jeg selv skal sige det, og jeg skulde synge af Hjertets hele Fyld med lidenskabeligt Tro paa Gud, midt under Brag og Don, midt i

*) Ballefen, Theol. Maanedsskr. 1806. I. S. 139.

**) Øhlenschlägers Grundringer. II. S. 114.

verne, som kunde det være i Herrens Tempel — da ud-
 ulte han dermed en Stemning, der dybt havde grebet det
 anstte Folk, og hvorved alle de rige Minder om Fædrenes
 ore Idrætter, man tidligere havde spottet med som gammel
 jollefnak, atter vandt Liv og Sandhed. Hvad der saaledes
 ar dunkelt forberedt, kom til Orde med hele Begeistringens
 g Mandrighedens henrivende og blændende Magt i Hen-
 til Steffens og Adam Ohlenschläger. Begge disse
 Rønds Virksomhed maa vi tage sammen i deres første Op-
 røden; hiin vendte sig mere skarpt polemisk mod den hele
 bligere aandelige Udvikling, medens den Anerkjendelse af
 landens Magt, han førte Ordet for, først vandt Fylde og
 Indflydelse som Nordens Mand i Ohlenschläger's nordiske
 deltedigte. Det var et Angreb paa den hele foregaaende
 udvikling, ikke just fordi den fornægtede de kirkelige Læresæt-
 inger, men fordi den i sin overfladiske Forstandsoplysning
 ornægtede alt det Dybe i Mennefelivet. Hvad der hidtil
 ar fremtraadt med Fordring paa at anerkjendes som den mod-
 este Frugt af Livens Oplysning, blev her behandlet som indstræn-
 ede Hoveders Fostre, der ved at fornægte hvad de ikke kunde
 egribe kom til at fornægte hiin Sammensmeltning af det Uen-
 elige og det Endelige, det Evige og det Timelige, der først
 iver Mennefelivet sit Værd, som derfor ogsaa altid har været
 Istedet som Ahnelse og Længsel i Mennekehjertet, men som det
 orst blev den nyeste Philosophies Opgave klart at udtale. „Vor
 tids særegne Kjendetegn — sagde Steffens paa sine Fore-
 røninger — er en Irreligiositet og en overveiende Prosa,
 om Historien aldrig har seet den — den franske Nation den
 seest profaiske af alle. Prosa kalder jeg, hvad som nedværdi-
 ser selv det, som bærer det Eviges uindskjendelige Præg til
 t blot Endeligt, Poesie det, som selv i det Endelige finder
 præget af det Evige . . . Den konsequente Bortseien af alt

hvad som har en umiddelbar Relation til det Evige, og al-
lige Indstrækning til den blot endelige Eksistens kaldte For-
standen (og med Hensyn til sig selv med fuldkommen Ret)
Oplysning . . . Vel tog den franske Prosa en Tidlang over-
haand, men i Tydskland isærbelethed blev det Uendelige ikke
som en blot Reflexion adskilt fra al Eksistens, men som en
Ahnelse af en tilkommende Tilværelse altsaa med Præget af
det Evige, som Spiren til en vaagnende Poesi tilbage. Her
yttrade sig først med Winkelmann den poetiske Sands for den
gamle Tid, og den poetiske Spire blev vaft ved Gøttes
Genie. Den nyere vaagnende Philosophie lover en herligere
Tid" *). Der ligger i dette Angreb paa Tidens flade For-
stands Oplysning en Sammensmeltning af Religion med
Poesie og Philosophie, det Godes Idee fremtræder her i sin
inderlige Sammensmeltning med det Skønnes og Sandes
som Guddommens trefoldige Aabenbarelse i Mennekeliv, og
det er Genialiteten, der er Redskabet for denne Guddommens
Aabenbarelse. I den skarpeste Modsætning til Oplysningens
Udvæjning af alle Forskelligheder, hvorved Alle skulle ind-
ordnes under de almengyldige Love, udtalte Steffens med
ungdommelig Driftighed Geniets Ret til ubetinget Selvs-
stemmelse, uden at være bunden af nogen anden Lov end sit
umiddelbare Forhold til det Guddommelige. "Et Genie
spotter de blotte Klogskabsregler, gjennembryder alle de Reg-
ler, man vil udkafe for det, baner sig, og ved sig sin hele
Livsalder, en egen Vej er saa almindelig erkjendt, at Ufor-
stand derved har taget en Bebreidelse, som blot er grundet,
naar man taler om de ulykkelige Mennefter, som med en
Art af Naseri tiltro sig en Gave, som det Evige har nægtet

*) Henrik Steffens, Indledning til filosofiske Forelæsninger. 1803.
S. 165—69.

ad man nu havde at bemærke ved Boisens Forsøg, og det gik dette var ledsaget af en officiel Opfordring. Fallets „Theologiske Maanedsskrift“ for 1806 foruden „Minerva“ lærde Esterretninger“ indeholde omtrent alt hvad der ved me Feilighed kom for Lyset; Falleten selv og Pavels, gang Slotspræst i Christiania, gif udførligt ind paa Forsøgets Enkeltheder i den Tanke, at der dermed virkelig var et en Begyndelse til en fuldstændig liturgisk Forandring, men mest afgjørende for dets Skjæbne var det uden tvivl, at Boisens gamle Ven, en Mand, hvis Stemme havde saagen Bøgt som Stiftsprovst Clausens, udtalte sig bestemt imod. „Boisens Bog gjør hans Hjerte Væ. Men bemærker man den som man bør, efter det Niemed, i hvilket den er skreven, da nødes man til at nægte den sit Bifald. Udarbejdelser, den indeholder, ere som liturgiske Monstre sles ikke, hvad de burde være. De ere i det Hele mislykkede, og i den Grad feilfulde at de ere ubrugbare. Næsten erklærer jeg dette at være min Overbeviisning, saaget nødvendigere, som jeg i mange Aar har haaret og stedse bære en udmærket Hoiagtelse for Forfatteren og oprigtig Agtelse til ham . . . Men deraf at jeg erkjender hans tjeneste som Præst, følger ikke, at jeg erkjender hans Ret til at reformere vor Liturgie. At han dertil intet Kald har, har han selv ved sin Plan imod sin Billie beviist.*) Men han havde vel udtalt sig saa haardt som Clausen gjør det i sin anførte Ord, men noget udeelt Bifald havde Boisen intetsunds fundet, og Forsøget faldt derfor hen af sig selv, da han med Aaret 1807 fik andet at tænke paa end at reformere Liturgien.

De Stemmer vi hidtil have hørt, vare imidlertid alle

*) Falleten, Theol. Maanedsskrift 1806. II. S. 551 fgd.

tes Skoler næsten altid m
Biskoprens. — Samtidig
tring i samme Retning, der
derfor kom mindre uventet, i
anbefalet den. Ved Reskr.
de residerende Kapellanier i
efterhaanden som de bleve led
rede Katecheter bestiftede (N
som ordinerede Mænd stulde g
men isøvrigt kun være de for
saa at altsaa disse Embeders
Skolevæsenet, og den Aftensangs
havde besørget, for Fremtiden
blev man med at neblægge Deg
Regl. af 10 Oct. 1806 ifr. Fri
man allerede tidligere havde begy
tægterne mellem Sognets Skolela
de uheldige Aaringer hvorunder
ikke lidet til at Diemedet forseiled
Sole vidne

uanstændig for høiviste Dren; rigtignof havde Bessel mesterslig forstaaet hertillands at vise det Tomme og Hule saavel i Skuespillenes hoistkingende Phraser, som i de moraliske Fortællinger, men Ironien kan aldrig alene udrette noget, dersom ikke det Fyldige kommer til, der giver Ironien sin fuldstændige Forklaring. Det er Shakespeare der er Videnskabelighedens Digter, der som en uovertruffen Mester har forstaaet at skildre os Menneskehjertet og Menneskelivet i dets Rigdom og Kraft, den opløstende saavel som den forfærdende, hvorfor den franste Smag aldrig havde kunnet forlige sig med ham. Det Moraliske hævedet i Videnskaben uden nogen tilsvarende Anskuelse af det Oversandsfælige, det Moraliske fremstillet i Kunsten uden nogen dybere Livsrørelse, maatte nødvendig blive tomme Ord, og derfor var man nu ikke langtfra i en liges frem Trodsen imod det Moraliske, at see den ægte Genialitets Særkjende. Spinoza og Shakespeare bleve Heroerne for det nittende Aarhundredes Udvikling; hiin var kommen igjen i en fornyet Skikkelse i hele den tydske Philosophie, denne var det Gøthes Fortjeneste først at have bragt til Liv og Anskuelse for det tydske Publikum — og begge disse Retninger, inderlig sammensmeltede, kunde ikke finde nogen varmere Talsmand end den digteriske Philosophie Henrik Steffens, som derfor ogsaa i den hele Række af Forelæsninger han holdt i Vinteren 1803 over Philosophien og over Gøthe med al Begeistringens henrivende Kraft søgte at gjøre Landsmænd fortrolige med denne Livsanskuelse. Men hvad der levede som Anskuelse i Steffens, vandt dog først ret Liv og Fyld i Adam Wylenschlæger, da Nordens Folke-Vand tilstalte og greb ham saaledes, at han i et, saa at sige, nyt Tungemaal, lærte at skildre Nordens Heltetid med dens dybe Gudesagn og kraftige Livsanskuelse, hvorved der oplob sig en ny Verden for den folkelige Betragtning. Heller ikke i denne

Henseende manglede den nye Udvikling sine Forudsætninger; allerede Ewald havde følt sig stærkt tiltrukket af Romantikkens fra Hedenold, men dog ikke saaledes, at han havde været at fremstille „det Store“, „det Dybt“, som han for sig Gjenstand for den digteriske Phantasiens og skøndt det Store tiltalte ham, saa turde han dog ikke lade det fremtræde anderledes end til moralsk Belæring. „Ewalds Døds Død og Kolf Krage, siger Digteren selv, vakte de første Frugter af nordisk Digterild i mit Hjerte og gavede mig de første Øjeblikke af den gamle Heltetid“ *). Det var i sit St. Hans-Oration (1803), den første Frugt af hans Samliv med Døds, Øhlsenschläger med en aandelig Overlegenhed, der kunne bringe selv den Uvillige til at forstumme, optraadte først mod Samtidens spidsborgerlig prosaiske Betragtning, saavel i den virkelige som i Phantasien Verden; og bærer sig derved Vel til i „Baulunders Saga“ og Aladdin (1805) at pege hen paa de rige Guldmindre, de utviveligt liget vældige Kræfter, han havde fundet i Andens indre Liv; i den indre skabende Begejstring. De Løfter, han havde givet som Baulunder og som Aladdin, skuffede han heller ikke; Aladdin Mellemrum fremkom „Thors Rejse til Jothunheim“, „Baldur hin Gode“, „Hakon Jarl“, „Palnatok“ og „Krol og Svalborg“, altsammen Stobninger af den ægte Nalm, han havde fundet i Fædrenes Grave, hvorved de hensøvede Gædres Hæder og yndigheder, atter vaagnede til fornyet Liv, forbausede og gæstrev den lyttende Ungdom.

Ligesom Rationalismen er en heel fuldstændig Historie, hvis Særkende er altid at spørge efter det Rytige, det politisk Anvendelige, saaledes er det ogsaa nødvendigt at lægge Mærke til, naar der bryder en ny, aldeles forskjellig

*) Øhlsenschläger, Nord. Digte. 1807. Fortælling.

anskuelse frem, selv om der gaaer Tid hen førend dens Følger blive kjendelige paa det kirkelige Gebeet. I samme Forstand som vi maa sige at den hele rationalistiske Livsbetragtning fandt sin Talsmand i Ludvig Holberg, kjendte denne i og for sig ikke vilde bestride nogen bestemt kirkelig Læresætning, saaledes er det med Steffens og Dhlenschläger vort Aarhundredes Eiendommelighed kommer til Orde. Medens man sædvanlig stemplede som mystisk hvad man ret vilde kalde urimeligt og forkasteligt, saa blev netop nu det Mystiske et Ord der loffede med vidunderlig Tryllemagt. Man dvælede ved det Mystiske, det Ubegribelige med særdeles Forkjærlighed og maatte derved komme til at betragte den hellige Historie paa en anden Maade. Den Sætning: „Alt er et Mirakel“, udfiger vistnok i Grunden kun det samme som Modsætningen: Intet er Mirakel; men naar den saaledes som her udtales i Aandrighedens glimrende Sprog, saa ligger deri en Anerkjendelse af det Mirakuløse, af det Gaadefulde i hele Tilværelsen, der maatte lære netop at dvæle ved det Mirakuløse i den hellige Historie. Dette Omslag i Grundbetragtningen kommer til at ytre sig i alle Retninger, meget af det man tidligere bekjæmpede som Almuens Overtro, som Bankundighedens Fordomme, der maatte vige for den stigende Oplysning, Folkesagn og Folkesange med alle deres Fortryllelser og Trolddom, blev nu fremdraget og behandlet med Forkjærlighed. Det var det mystiske Dybe, der i dunkle Ahnelser røbede en indre Rigdom, det var det Dphoiede og Storartede, i Modsætning til det Trivielle, som den nye Betragtning omfattede med sin hele Begeistring. Vistnok var denne Begeistring ingenlunde, hvad den stundum vilde give sig Mine af, identisk med en levende kristelig Tro, men den ledede dog til at agte Christendommen, som en storartet historisk Begivenhed, eller dog som et bystændigt Digt, hvis rige

Idee-Indhold maatte syfselsætte og fængsle alle dybere Aander. Det vakte derfor ikke nogen ringe Forargelse, naar Naturphilosophiens egentlige Bannerefører Schelling udmærkede Christendommen „som en Religion, der som Poesie levede i Slægten“, til samme Tid som han erklærede, „Moralen ikke at være noget udmærket ved Christendommen“ og Klarhedsbudet at være „en Sentens, for hvis Skyld Christendommen ikke burde have existeret i Verden og Historien“. Det gjaldt om at anerkjende dens Grundidee, Enheden af det Guddommelige og det Menneskelige, medens selve Historien blev det uvæsentlige, og det første Exempel paa en genial Leeg med den hellige Historie har vi i Ohlenfleggers Digt: „Jesu Christi gjentagne Liv i den aarlige Natur“ 1805, som han ledsagede med den Bemærkning, at „han ikke derved vilde reducere Christus til en Mythus af den aarlige Natur, da han tværtimod vilde vise Naturen, som en aarlig gjentagen Mythus af den guddommelige Forløser“, medens han haanlig afviste alle Indvendinger af „Mennesker, som med den endelige Forstands malmløse Fiosler, forstod sig som Kastdyret med Dienklapper, at de jo ikke skulle forstyrres af alle de Særsyn, som rundt omkring dem, og vække Ideen om det Evige, Trang til Religion“.

Hvad der gjærede hos de Unge, maatte have Tid førend det ret kunde komme frem og skaffe sig Anerkjendelse. Steffenss Forelæsninger i Vinteren 1800-4 gjorde et stærkt Indtryk paa Mange, ja bleve for Enkelt af afgjørende Betydning for deres hele følgende Livsudvikling; men han havde de Ældre imod sig, der betragtede ham som en hovmodig Fantast, der forstod ved glimrende Talegaver at

*) Schelling, Vorlesungen über die Methode des akad. Studiums. 1803. S. 182 og 204.

sa, og tillige søgte Mønter at give den saakaldte Bispeexamen, der gaaer fort forud for Overtagelsen af Embedet, større Betydning eller idetmindste større Høitidelighed ved at faae udvirket (Nestr. af 13 Jan. 1809), at den herefter i Sjællands Stift blev foretaget *in consensu ministerii Hafniensis*. Der omtales ogsaa eet Exempel paa at der blev nægtet en Candidat Ordination, fordi han befandtes meget uvidende*), men at dette Exempel blev det eneste, viser noksom, at Proven snart ikke fik mere at betyde end tilforn. — Til samme Tid foregik der ved Frd. af 3 Juni 1809 en væsentlig Indskrænkning i den private Kaldsret til geistlige Embeder, men det stete neppe efter Mønters Tilskyndelse, og støttede sig overhovedet slet ikke til kirkelige Motiver. Der var ikke Tale om ved den Forvaltning at raade Bod paa stedfindende Misbrug, men kun om at hørde Kongens Majestætsret, hvorfor Forordningen begynder med at udtale den Grundsatning, at „Balget af de Mænd, til hvilke det betroes at være Folkets Lærere, kun tilkommer Regenten“. Væsentlig kan denne Indskrænkning ikke kaldes, fordi de adelige Herremænds tidligere Kaldsret (*ius vocandi*) blev forandret til en Forslagsret (*ius proponendi*), thi denne Forandring blev i Virkeligheden kun en Form, men fordi den fastsatte ufravigelige Regler, hvorved den under visse Eventualiteter atter tilfaldt Kongen. Alle offentlige Stiftelser og bispes Bestyrelse skulde strax give Afkald paa den, og dette gjaldt Universitetets Consistoriet, som man ellers maatte ansee for meest kompetent til at udøve den, medens derimod de adelige Froskensklostre i Sjælland og bispes Bestyrelse beholdt den paa Grund af bispe Stiftelsers særegne Privilegier.

Dog det var ikke blot de vordende Præsters videnskabelige Uddannelse, der laae Mønter paa Hjerte, han søgte at vække

*) Fr. Mønters Levnet, Tidsskrift for Kirke og Theologi. II. S. 377.

selv. Münter befattede sig ikke med de filosofiske Studier; hans Haandbog i „den ældste christelige Kirkes Dogmehistorie“, der udkom i to Bind, i Aarene 1801—4, røber Forf.'s udbredte Læsning, men er dog kun en broget Samling af Meninger om forskellige Lærdomme, blot som løse Indfald uden dybere Prove af deres indre Sammenhæng og christelige Værd. Af større Betydning er hans Skildring af: „Den danske Reformationshistorie“, 2 Bind, 1802, hvormed han brød Isen for en pragmatisk Behandling af den danske Kirkes Historie i en af dens interessanteste Perioder. Begge disse Værker ere omtrent de eneste, Münter har skrevet paa Dansk, medens hans øvrige lærde Forfatter-Virksomhed næsten udelukkende tilhører den tydske Literatur; var det maaskee den i disse Aar vaagnende Folkefølelse, der bragte Münter til at skrive Dansk?

Blandt yngre Mænd, der vare stærkt paavirkede af den Tids aandelige Bevægelse, maa vi især nævne tvende, der siden fik overordentlig Betydning for den kirkelige Udvikling, nemlig Mynster og Grundtvig. Jakob Peter Mynster (f. 1775) var allerede siden 1801 Præst i Spiellerup i Sjælland, saa at altsaa hans egentlige Dannelsestid faldt i Slutningen af forrige Aarhundrede; men under sin landlige Eensomhed var han ved stadig Flid tidlig bleven fortrolig med Tydsklands store Aander, og følte sig især tiltrukket af saadanne som Jacobi, Novalis o. A., der selv paa Holdværn af Tidens Dannelse dog bevarede en varm og dyb religiøs Følelse. Sit Forhold til Christendommen skildrer han selv paa følgende Maade: „Jeg var vel ingenlunde Rationalist, forsaavidt Rationalismen dog egentlig stræber at drage de christelige Ideer ned i det Platte og Trivielle, og da forsøger at udlægge og fordreie Christi og Apostlernes Tale efter deres egne matte Ansuelser . . . Der var formeget poetisk i

er, som derved først begyndte at vinde et Navn blandt Biskops Præster, Provst Engelbreth, som derved fik Anledning til at fremlægge for Publikum Frugeterne af sine orientalske Sprogstudier ved Udgivelsen af Bibelstykker i den overægyptiske, og badmuntede Mundart. Mynder forelæste her Tid efter anden følgende Afhandlinger: „Om fastsatte Texters Fortrin for frie“; „Om Justinus Martyrs Brug af vore Evangelier“; „Bemærkninger om den Kunst at prædike“; „Om Apostlen Petri første Ophold i Rom“; „Indledning til Brevet til Galaterne“. Engelbreth meddeelte foruden Udbyttet af sine orientalske Sprogstudier, flere exegetiske Smaabidrag, og en kirkehistorisk Afhandling: „Arnold af Brescias Skjæbne og Kæresætninger“. Et mærkeligste Bidrag, Biskop Münter her kom frem med, var: „Den ældste Kirkes Forsølgelses-Historie i tre Stykker med Bilag“, og „Sandspynlige Tillæg til Christi Videlses Historie af Evangelium Nicodemi“. Dagsaa N. F. S. Grundtvig tog, medens han var personel Kapellan hos sin Fader i Aaby, Deel i disse Forhandlinger, og forelæste her, foruden en lille Betragtning „om Heilighedens Videnskabelighed“*), et Udtag af sine „Roskilde Niim“. Et Udvalg af hvad der saaledes blev foretræget, hvorved dog ingen af Grundtvigs Arbejder bleve medoptagne, udkom samlet i et periodisk Skrift: „Sjælland Stifts videnskabelige Vandemøde-Forhandlinger“ udgiven af Amtsprovst P. H. Menster, og Provst B. R. Hjort (siden F. C. Gutfeld) i tre Bind 1812—20, der ogsaa indeholder mange grundige og værdifulde Arbejder, som allerede længe førend Tidsskriftet blev sluttet, var Interessen for denne Sag betydelig kjølnet. I Fyens Stift besluttede man strax, endnu i Biskop Hansens Tid (Reskr. af 5 af 1809), at følge det i Sjælland givne Exempel, og da

*) S. Møller, Theol. Bibl. V. S. 39—59.

Charakter, et Digt som saaledes griber ind i Birkelighedens! Jeg havde nu en virkelig historisk Kristus, og Intet ligner den Henrykkelse, den indvortes Jubel, hvormed jeg ofte sagde mig selv: „Jeg har en Gud og en Frelser“). — Adskillige Aar yngre end Mynster var Nif. Fred. Sev. Grundtvig (f. 1783); hans Fader Johan Grundtvig, en Svoger til Biskop Valle gjennem dennes første Hustru, var en alvorlig gammellutherisk Præst, medens han paa moderne Side kunde nedlede sin Herkomst fra Skjaln Hvides berømte H. 3 sit Fædernehjem i Udby i Sjælland modtog han derfor et dybt kristeligt Indtryk; „alt i sin Barndom glødede han, naar han læste om Luther, og i sin Dypvært, naar han læste „Jesus og Fornuftens“, drømte han sig kun voren, for at være Valles Baabendrager“. Dog blev ogsaa han i sine Studenteraar revet med af Tidens Strømning; „med Smerte og Skam maa jeg bekjende, — skriver han selv**) — at jeg saa fuldt som Noget har været deelagtig i dette Forstandens Hovmod, da jeg som Tidens Gjenlyd besmittede Herrns Huus med unyttig og bespottelig Tale om Pligt og Salighedens Fortjeneste, om den dydige Mand, den rebelige Sandhedens Lærer, Jesus“. Det var Steffens' Forelæsninger, — de første han nogensinde havde hørt“, som vakte Ahnelsen hos ham om en dybere og rigere Livsanskuelse; Steffens' livfulde begejstrede Foredrag mere endnu end Talens Indhold lærte ham at føle Begejstringens og Ordets vidunderlige Magt saa stærkt, at han aldrig kunde glemme det. Da han havde forladt Kjøbenhavn og tilbragte nogle Aar som Højskolelærer paa Gaarden Egelykke paa Langeland, fastede han sig med Iver over Studiet af den nyere tyske Litteratur og bestjef

*) J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet, 1854. S. 150-54.

**) N. F. S. Grundtvig, Nytaarænat 1811 Fortalen S. 15.

tigede sig fornemmelig med den schellingske Naturphilosophi. Til samme Tid aabnede Øhlenschlägers „Nordiske Digte“ første Gang hans Dje for den nordiske Hedenolds kraftige Storhed, og med en digterisk Phantasies hele Ild hengav han sig til de Indtryk, der fuldkommen opfyldte ham. Under sit Ophold paa Landet stod han ganske ene med sin glødende Begjæring, men han vandt derved No til Selvfstudier, og søgte med utrættelig Flid at komme til Klarhed over, hvad der endnu kun dunkelt gjærede i ham. Det var ikke nogen enfoldig og hjertelig Tilsegnelse af Aabenbaringens Sandhed, Grundtvig kom til ad den Vej; Christendommens dybe poetiske Indhold sammensmeltede med hans Betragtning af de nordiske Gudesagn, og han søgte derigjennem at vinde den rette Anskuelse af Menneftenaturen, dens dybe Længsler og Savn saavel som dens Bod og Dpreiøning. Medens Mynster gennem en rolig Overveielse lidt efter lidt vandt en fyldigere Overbeviøning om Christendommens Sandhed, saa var den aandelige Gjæring hos Grundtvig langt stærkere; det var en fuldstændig Livsanskuelse han vilde vinde, hvori de dybeste Følelser, der bevæge Mennekehjertet, Kjærlighed til det jordiske og det himmelske Fædreland, kunde sammensmelte. Bistnok gjælder det dem begge, at med Aarene forandrede sig meget og klarede sig meget, men begges eiendommelige Aandsretning viser sig dog allerede i denne deres første Opvækkelse.

Imidlertid fortsatte Regjeringen, uden at ændse hvad der ogsaa endnu kun dunkelt gjærede i Tiden, den Bane, som den tidligere var slaaet ind i sin Styrelse af de kirkelige Anliggender. Ønsket om en fuldstændig Forandring i Kirketjenesten hørte endnu til Dagens Orden og reformatoriske Bestræbelser i den Retning, havde egentlig bestandig været fortsat, siden Bastholm fremkom med sit Forslag. Det blev allerede tidligere bemærket, at skjøndt dette Forslag ikke lige-

frem ledede til noget Resultat, saa var det dog, ingenlunde uden praktisk Virkning, da den hele liturgiske Lovgivning fra den Tid af tabte sin forbindende Kraft, og enhver Præst begyndte at ændre Rituallet efter eget Lykke. Dette fundt vi nu bekræftet, og det omtales allevegne som en bekendt Sag, at mange Præster have efterhaanden tilladt sig Forandringer saavel i Formularerne ved Daab, Communion og Vielse, i de befalede Bønner til Sønd- og Festsdage osv. At sætte en Grænse for denne Vilkaarhed ved at gjøre de Indrømmelser, der maatte gjøres mod Tidens Forbringere, blev derfor hyppig nævnt som Bevæggrund til at fremskynde Indførelsen af en ny Liturgie. Hertil kom en anden Grund, der endnu hyppigere anføres, og det er den jævnlige Klage over at Kirkerne mange Steder stod næsten tomme, at Deltagelsen for de kirkelige Handlinger allevegne tog af Dag for Dag. Den samme Klage var ofte tidligere bleven fremsført ved lignende Leiligheder; dengang man arbejdede paa at erholde en ny tidsvarende Religionsbog og Psalmebog, blev det saaledes ofte nok sagt, at det var de gamle mystiske Begreber, der strammede Folk fra Kirkerne og dræbte det religiøse Liv. De attraaede Forandringer vare nu rigtignok iværksatte, uden at Virkningen svarede til Forventningerne og Klagen blev den samme. Men desto stærkere knyttede Forventningen sig nu til Ritualforandringen som det sikreste Middel til at forlige Tidens Dannelses med Kirken. Den utrættelige P. D. Boisen, siden 1805 Biskop i Holland, som fuldkommen dekte den Overbeviisning, lagde strax Haand paa Bærket, og indgav s. A. sit „Forslag til Forbedring ved den offentlige Gudstjeneste“ som Manuscript til Cancelliet med det Ønske, at Skriftet maatte trykkes efter Collegiets Befaling, „paa det at tænkende Religionslærere, førend Sagen forelægges H. M., kunde faae Leilighed til at fremsætte

Betænkninger“. Regjeringen gik ogsaa villig ind derpaa. Der blev nedsat en Commission bestaaende af Biskop Valle, Justitsraad, Ræfesor i det danske Cancelli, C. E. Lassen og Prof. Dr. Münter for at bedømme Forslaget og de udfomne Betænkninger. Forslaget skulde omsendes til alle Biskopper med Begjæring, at de Geistlige skulde afgive deres Betænkninger inden Sept. 1806, for at Commissionen kunde blive færdig med sin Indstilling inden Udgangen af dette Aar.*) Der var altsaa al Grund til at antage, at der virkelig var gjort en Begyndelse til en Ritualsforandring, men naar det desuagtet ogsaa denne Gang glippede, saa havde dette tildeels sin Grund i Forslaget selv.

Biskop Boisens Forslag har ganske Præget ikke blot af sin Tid men af sin Forfatters hele Individualitet. Man ser her, hvorledes han selv færdedes i sin Menighed, hvorledes han ganske havde levet sig ind i dens private og husholdnings Forhold; men hvad der har et saa individuelt Præg, kan anffelig blive almeengyldigt. „De Bønner og Formularer som i Forslaget indeholdes — skriver Stiftsprovst Clausen — tangle overhovedet den Aand, det Liv, den Fynd og Kraft, den Bærdighed i Tanker og Udtryk, det Ophøiede, som Bønner og Formularer maa have, der, ved at høres i vore Templer, skulle formaae at hæve vort Sind over det Lave og jordiske, at opløse vor Andagt . . . Det platte, lave, til Jemmet og Hensigten og Stedet saa lidet passende Hverdagsprog, der næsten heelt igjennem hersker i dem og stundum ligeledes nedsynker til den snakkende Tone, kjæder, trætter, forirrer, kvæler den fremstræbende Andagt“.**) Det er denne rone Gemtyllighed, der giver Boisens Forsøg sit eienbomme-

*) Collegialtidende for 1805.

**) Gallefen, Theol. Maanedsskrift 1806. II S. 552 fgd.

endnu 1823 fik et nyt Medlem, da efter Gutfelds Død hans Efterfølger N. R. Holm tillige fik Ordre til at indtage hans Plads i Kommissionen. Stiftsprovst Clausen, som af Naturen var en meget energisk Mand og som her netop var kommen ind paa sit Indlingsæmne, var utilfreds med denne Uvirkelighed, og formaade i Aarenes Lob et Par Gange sine Kollegaer til at lade høre fra sig. Ved Reformationseften 1817 indgik saaledes efter Clausens Tilskyndelse Kommissionen med et Forslag om Forandringer i Daabens, Naderens og Brudevielsens Ritual, da „Formularerne for disse Handlinger ikke var heelt igjennem af den Bestaafenhed, at det ved en ny Lovgivning kan gjøres Præsterne til Pligt at holde sig dem efterrettelige“, og det „paa den anden Side ikke kan udtrykkelig tilrådes Præsterne efter eget Behag at holde sig til Formularerne, eller afvige fra dem.“*) Dette Forslag, der altsaa støttede sig til de samme Motiver, der idelig fremsførtes da Boisens Forslag var under Forhandling, blev imidlertid uden al videre Virkning, og det var først mange Aar derefter under ganske andre Forhold, Kommissionen gjentog sin Begjæring, hvad vi siden ville komme til nærmere at omtale.

Førend vi fortsætte Skildringen af de almindelige Foranstaltninger maa vi lidt omstændelig dvæle ved en enkelt Tildragelse, der hvor ubetydelig den end kan synes, da den kun angik Bedømmelsen af en Kandidats Dimisprædiken, dog afgiver et mærkeligt Vidnesbyrd om Datidens kirkelige Tilstande, og den har for den følgende Tid faaet en ganske særegen Betydning, da den paagjældende Kandidat var N. F. S. Grundtvig. Efterat han i Sommeren 1808 var vendt tilbage til Kjøbenhavn, fortsatte han med fordoblet Vær Studiet af Nordens Hedenold, og det var som han i

*) N. R. Clausen, S. C. Clausens Eftermæle. S. 51. 53.

Fædrenes store Idretter fandt en Bød for Danmarks daværende Forsmædelse, i Fædrenes dybsindige, dunkle Gudesagn en Erstatning for Tidens kolde, hjerteløse Ophøning. Det var den nulevende Slægt, han stadig havde for Øie under al sin Sysslen med Fortiden, og naar han da som Digter skildrede Synerne fra Hedenost, der heuro og begejstrede ham, da var det ikke for at lade Helteslyggerne gaae over Skuepladsen til erkesløs Forlystelse, men som han idelig indskærpede, for at ryste Døgnets kraftløse Slægt ved at vise dem Fortidens Storhed, og vække dem til at følge Fædrenes Spor. Derfor kunde og vilde han ikke lægge det an paa en kunstnerisk afrundet Fulendthed, men som Oldtidens Skjælsang sang for at opildne Kæmpernes Mod, saaledes drev hans altid gjærende og grublende Aand ham til, uden at spørge om hvorvidt det takkedes Publikum, at lade sine Kvad lyde som en Anklage mod Tidens Banart. Allerede som nordisk Digter var han derfor i Modspætning til sin Samtid, men endnu skarpere blev denne, da han optraadte som Prædikanant. Ved Studiet af Naturphilosophien var de Indtryk, Christendommen alt fra Barndommen af havde gjort paa ham, atter bleven levende, og det var dens dybe Tanke-Indhold han søgte at gribe og udgrænse ved at dvæle ved Betragtningen af dens Gjenspeiling i de nordiske Gudesagn som en Levning af det tabte Gudsbillede; men Studiet af Nordens Oldtid betragtede han som sin egentlige Gjærning, og det laae ham dengang fjærnt at tænke paa en præstelig Virksomhed. Dette var hans Fader meget imod, og da han inderlig ønskede sin yngste Søn til Medhjælper i Embedet paa sine gamle Dage, var det af Føielighed mod Faderen, han for at gjøre det første Skridt, i April 1810 holdt sin Dimisprædiken i Regenskirken, der blev af afgjørende Betydning for hans følgende Liv.

Under Forberedelsen til denne kom han alvorligere end

hæng? De, der ledede den Tænkemaade, hvoraf vor nuværende Liturgie er et Udtryk, havde dog sikkert et System; kan man rose det samme om dem, der lede den Tænkemaade af hvilken den nye skal være et Udtryk? og søger man endnu om Grundvolden, hvor vil man da bygge, hvis man allerede begynder, uden i Lusten? . . Det saa mange Gange misbrugte Ord, den aldrig noksom paaberaabte Moralitet er ogsaa dette Skrifts Væsen. Det er vanskeligt at gribe dette glatte versatile Væsen, og holde det fast, medens man kan spørge det af hvilken Hand det er. Kun disse faae Ord forarge man mig ikke! Betænk dog vel dette: i saa mange Aar ere vi gaaede frem, og hvor megen, hvor megen Dplysning er ikke udbredt, hvor er ikke alting blevet praktiskmoralisk, smukt og populært! og under Eders Hænder — I klage det selv — forsvinder tillige Religiositet og Moralitet! I ere selv saa meget forandrede fra de forrige Tider, men I Menneskenes Lærere, ere I kun forandrede til det Bedre, hvorfor er det da steet saa anderledes med Eders Lærlinge?*) Den rolige Klarhed, den halvt skjulte Ironi, der gaaer igjennem denne Afhandling, vidner om at Mynster allerede dengang havde naaet den indre Modenhed og den Sikkerhed, der altid har givet hans Stemme særegen Vægt. — Grundtvigs første theologiske Afhandling „Om Religion og Liturgie“, der fremkom ved samme Veilighed, lærer os at kjende Forfatteren i hans gjærende Ungdomstid, hvorved „den store Revolution, som Menneskenes Begreber i de sidste ti Aar ere undergangne“ udsiftes i en skarp Modsatning til den herskende Tankegang. Forsoningens Hemmelighed var for ham det egentlige Midpunkt i al Religion, eller Gjenoprettelsen af det oprindelige, rene, ved Synden for-

*) Mynster, Ulaandede Skrifter I. S. 314 fgb. 323. 337.

felte Dyder og Laster, udtværede i Sprogets Vand, kunne stille Sjælens Tørst, om disse oploftende Betragtninger over Livets Sysler og diøse Klogskabens Raad kunne gribe Mennesket i hans Jnderste, virke Affsy for Synden og opvarme Hjertet til hellig Jdræt!“ . . . „Ere vi derimod selv Christne, sole vi os gjennemtrængt af den Overbevisning, at Jesu Christi hellige Lære, udsprunget af høiere Rod, ene mægter at neddæmpe Forstandens ængstende Tvivl, troste det summersulde Hjerte, og lede Mennesket stadig gennem Fristelse og Gjenwordighed paa Retfærdigheds og Helligheds trange Sti; o da lader os ei mismodige spørge: hvem troer vort Ord? men tillidsfulde udbryde med Apostelen: Troen kommer af Hørelsen, og Guds Ord er det, som skal høres! Lader os mandigen svinge dette Ordets kraftige Sværd mod Synd og mod Bantro, uden at agte paa Tidens letfærdige Spot, uden at frygte for deres Medsyn, som tro sig at være kloge! lader os med den Følelse, som kan gennemgløde Hjerterne, forkynde Folket det trøstende Evangelium, og selv strærende mod Himlen, hvortil Herren opfoer, stræbe at vinde Borgere for hans Raades Rige*)!“

Denne Prædiken, hvis mærkeligste Steder her ere meddeelte for at oplyse de følgende Forhandlinger, havde Grundtvig paa sædvanlig Viis indsendt til sin bestfittede Censor, Prof. P. E. Müller, ledsaget af følgende Forord: „Min høierov. Dommer ville tillade mig den Bemærkning, at denne Prædiken ikke er saaledes som jeg vilde holde den for en blandet Forsamling, men saaledes som jeg i Regenskirken i Overværelse af nogle faa Kyndige kunde holde den. Upassende forekom det mig, og umueligt var det mig der at tale som om jeg stod for en Menighed, der samledes til fælles Andagt

*) Grundtvig, *Vibefste Prædikener* 1816. S. XIX, XXVIII, XXX

og Opbyggelse". Prof. P. E. Müller deelte vistnok ingen-
 kunde de i Prædiken udtalte Ansættelser, men mild som
 han var af Naturen, og aaben for alle ydre Indtryk,
 havde aabenbart den Overbeviisningens Barme og Kraft,
 hvormed den unge Kandidat talte, i Diebliffet henrevet ham,
 og han gav Prædikanten et meget hæderligt Vidnesbyrd,
 hvilket bidrog til, at Grundtvig besluttede at udgive sin Præ-
 diken i Trykken. Han tilegnede den sin gamle Fader som
 en af de Præster, „der ikke havde fornægtet sin Frelser“, og
 forklarede i et Forord, hvad der havde bragt ham ind paa
 dette Emne. „Da den Ulfik har taget Overhaand, at theo-
 logiske Kandidater holde deres Prøveprædiken i tomme Huse,
 saa har Prædikanten kun tvende Raar, og begge onde; thi
 enten maa han kold oplæse sin Tale for de tomme Stole,
 eller han maa stande med fremhykket Barme og udregnede
 Gebærder . . . Jeg tog da den Beslutning, at udgive hvad jeg
 i ensomme Timer, naar jeg grundede paa Slægtens Trang
 og Ordets Forfyndelse, talte med mig selv. En saadan Præ-
 diken men ogsaa kun en saadan, kunde jeg holde med inderlig
 Barme, naar kun Een var tilsiende, paa hvem jeg ønskede at
 virke, og min Dommer var villig nok til at sige mig. Jeg
 udgiver denne Prædiken, ei fordi jeg troer den er, hvad efter
 min Følelse ingen Prædiken bør være, et Beltalenheds Kunst-
 værk; men fordi den indeholder, hvad jeg ønsker at sige lydelig
 til alle dem, som med mig attraae det hellige Lærereembede“.
 Den udgivne Prædiken vakte strax en ganske ualmindelig Op-
 mærksomhed, hvad Grundtvig efter sin gjentagne Forsikkring
 slet ikke havde ventet: „I mine Dine var den det Ubetyde-
 ligste, jeg havde skrevet, og som jeg lod trykke, fordi unge
 Forfattere heller gjemme Smaat i Literaturen end i Pulsten.“
 Da der strax mellem Folk ymteedes om, at han ved at ud-
 give denne Prædiken havde brudt et sin Censor givet Tilsagn,

og istedenfor det sat en almindelig Stræben efter at fremme Menneſtevel, ſaa maatte ogsaa Bedømmelſen af den præſtige Embedsregjering blive en anden. Hvad man ventede af Præſten var ikke blot, at han ſkulde være virkſom for Skolevæſnet, men at han i alle Retninger ſkulde være Almindens Veileder og Tilſynsmand. Den egentlige Kirketjeneste kunde umuligt optage ham ſaaledes ſom tidligere; baade var Tjenesternes Tal i Aarenes Løb betydelig forringet, og derhos ſøgte man allevegne paa egen Haand at afforte Tiden for Kirketjenesten ſaa meget ſom vel mueligt, deels af Princip, for ikke at trætte Tilhørerne, deels ogsaa for ſin egen Nøglighed. Til Gjengæld blev Præſterne altid mere brugte i mangehaande forſkjellige Forhold ſom en Slags lokal Politiovrighed; Fattigvæſnet blev altid mere indviklet; man forlangte deres Viſtand ved Udſtrivning til Krigstjenesten, ved Sundhedspleien o. deſl. Derfor regnedes ogsaa gjerne ſaa danne Mænd til Standens hæderligſte Medlemmer, der holdt prompte og nøiagtige Liſter og Reguſtaber, der virkede ved Tale og Skrift for Agerdyrkingens Forbedring, for Udbredelſen af Kartoffelavl, Viavl, Vinnebrøveri og al Slags Huusſtid. Sligt blev fra Regjeringens Side forſævidt krævet, ſom der ved Frd. af 10 Juni 1810 lovedes de Kandidater fortrinlig Udſomſt til Befordring paa Landet, ſom kunde fremviſe Anbefalinger fra den landøkonomiſke Profeſſor ved Univerſitetet, og der kan neppe være Tvivl om, at man ogsaa i danſke Kirker jævnlig har hørt i diſſe Aar Prædikener over ſlige praktiſke Emner.

Det var en ſorgelig Tid der oprandt for Danmark med Kjøbenhavnſ Bombardement 1807, og den derpaa følgende Krig. Forfærdelſe og Gru havde grebet alle danſke Mænd ved Eſterretningen om den frygtelige Boldsdaad, ſom under den langvarige daadløſe Krig gif over i ſløv Ligegyldighed eller

Prædiken og hvad værre er af en Dimisprædiken, har Hr. Grundtvig her ladet trykke et aabenbart Skandstrift mod den hele Stand af Religionslærere . . . Vi have troet, at vi ikke kunde forsvare at lade dette Skandstrift hengaae upaataalt . . . Vel faaer Striftet ved at paatales en Vigtighed og Navnkundighed, som det med Hensyn til dets urimelige Indhold ikke fortjener, men Taushed fra vor Side synes med Høie at kunne lægges os til Last og mistydes . . . Vi have derfor nu gjort det kongelig danske Kancelli opmærksomt paa denne Dimisprædiken, der vist ikke har sin Lige, og overlade til Samme at bestemme, hvorledes med den bør forholdes^{*)}. Kancelliet blev ved denne Klage bragt i en ikke ringe Forlegenhed, da man paa den ene Side nodig vilde støde Præsterne, og dog heller ikke godt kunde gjøre den paaagjældende Prædiken til Gjenstand for en retslig Undersøgelse, saameget mindre som den allerede havde modtaget en theologisk Professors gunstige Bidnesbyrd. Da Talen var om en Proveprædiken henvendte Kancelliet sig til Universitets-Direktionen, under hvem Pastoralfeminariet forterede, og søgte at indlede Sagen ved at afstætte saavel det theologiske Facultet som Sjællands Biskop Betænkning om, hvad der videre kunde være at gjøre. Det theologiske Facultet, som dengang bestod af C. F. Hornemann, P. E. Müller og J. Møller, maatte føle sig meget ubehageligt stillet i denne Sag, da et af dens Medlemmer allerede havde afgivet sin Censur, og søgte i sin Betænkning af 8 Juli saavel at bedømme den paaankede Prædiken paa den efter sit Skjøn skaansomste Maade, som at afvise Præsternes Klage, men pegede tillige hen paa den Bei, man kunde slaae ind, hvorved Grundtvig kunde komme til at und-

*) Brevet findes i Kultusministeriets Archiv i Boksen „Om Kand. R. F. E. Grundtvigs Dimisprædiken 1810“.

hans Bestræbelser. Som Kirkehistoriker havde han megen Interesse for alt hvad der havde gammel kirkelig Hævd, og søgte sig særdeles tiltalt af den pompøse Høitidelighed, hvormed især den romersk-katholske Kirke vidste at omgive de kirkelige Skikke. Uden selv at kunne kaldes stolt eller selvfølgelig, holdt han meget af at lade den bispoppelige Værdighed træde frem med en vis Glæde, hvorom blandt andet de i hans Tid saa hyppige encycliske Hyrdebrevs vidne, og søgte i det Hele, hvor der gaves Veilighed, at gjenoptage gamle Former og Skikke, som han da anvendte paa sin Bispe. Det er som sagt især i de første Aar denne Münter's eiendommelige Stræben træder stærkest frem.

For de theologiske Candidaters praktiske Uddannelse for Prædikestolen var der nok tidligere sørget, i de senere Aar meest ved Valles og siden ved Clausens private Bestræbelser; men Münter søgte at give dette en fastere Form, en bestemt offentlig Charakter, og fik derfor ved Reskr. af 13 Januar 1809 i det Niemed Pastoralseminariet oprettet, bestemt til at optage tyve Candidater. H. G. Clausen vedblev fremdeles at være Hovedmanden, især efter at han 1811 ved Hr. Pluns Udnævnelse til Biskop i Jyen var bleven Stiftsprovst, og ham blev det overdraget som tidligere at holde Foredrag over Homiletik og Katechetik, forbunden med praktiske Øvelser, hvori der skulde gives Candidaterne Anviisning til en ordentlig Behandling af Texten samt til en logisk rigtig Disposition. Foruden disse Hovedforedrag skulde der ogsaa læses over Psychologi og Kirkeret; det første blev overdraget til Mlgaard dengang Provst i Castellet, det sidste til Assessor H. S. Ørsted. — For at sikre sig imod at Candidaterne i Benættelsen glemte hvad de havde lært ved Universitetet, blev det paalagt dem (Reskr. 14 Juli 1810) at indgive aarlig en theologisk Afhandling til det Stifts Biskop, hvori de opholdt

ter, som derved først begyndte at vinde et Navn blandt Stiftets Præster, Provst Engelbreth, som derved fik Anledning til at fremlægge for Publikum Frugeterne af sine orientalske Sprogstudier ved Udgivelsen af Bibelstykker i den overægyptiske, men basmriske Mundart. My n s t e r forelæste her Tid efter anden følgende Afhandlinger: „Om fastsatte Texters Fortrin for frie“; „Om Justinus Martyrs Brug af vore Evangelier“; „Bemærkninger om den Kunst at prædike“; „Om Apostlen Petri første Ophold i Rom“; „Indledning til Brevet til Galaterne“. Engelbreth meddeelte foruden Udbyttet af sine orientalske Sprogstudier, flere exegetiske Smaa bidrag, og en kirkehistorisk Afhandling: „Arnold af Brescias Skjæbne og Væresætninger“. De mærkeligste Bidrag, Biskop M ü n t e r her kom frem med, vare: „Den ældste Kirkes Forsølgelses-Historie i tre Stykker med Bilag“, og „Sandsynlige Tillæg til Christi Videlses Historie af Evangelium Nikodemi“. Ogsaa N. F. S. Grundtvig tog, medens han var personel Kapellan hos sin Fader i Uebby, Deel i disse Forhandlinger, og forelæste her, foruden en lille Betragtning „om Heilighedens Videnskabelighed“*), et Udtog af sine „Roskilde Riim“. Et Udvalg af hvad der saaledes blev foretraget, hvorved dog ingen af Grundtvigs Arbejder bleve medoptagne, udkom samlet i et periodisk Skrift: „Sjælland Stifts videnskabelige Landemode-Forhandlinger“ udgiven af Amtsprovst P. H. Monster, og Provst B. L. Hjort (siden J. C. Gusefeld) i tre Bind 1812—20, der ogsaa indeholder mange grundige og værdifulde Arbejder, men allerede længe førend Tidsskriftet blev sluttet, var Interessen for denne Sag betydelig kjølnet. I F y e n s S t i f t begyndte man strax, endnu i Biskop Hansens Tid (Reskr. af 5 Mai 1809), at følge det i Sjælland givne Exempel, og da

*) J. Røller, Theol. Bibl. V. S. 39—59.

nogle Aar efter Frederik Plum blev Stiftets Biskop (1807) der vel ikke var nogen udmærket Lærd, men dog besad Interesse for boglig Sysfel især for Studiet af Klassik og Pædagogiken, søgte han med Iver at opmuntre sit E. Præster til Deeltagelse. Ved de videnskabelige Forhandlinger ved Landemødet i Odense, paatog Biskoppen sig at give i Aar en Udsigt over den theologiske og pædagogiske Litteratur i Tydsland og Danmark, der siden blev trykt; fremdeles Plum i Odense By et Stiftsbibliothek oprettet, nærmest Præsternes Brug, dog ikke ganske efter samme Plan som i Roskilde, da det kun blev samlet ved frivillige Gaver, og at erholde nogen fast aarlig Kapital. I Holland og Friesland interesserede Biskop Boisen og adskillige andre Præster meget for Sagen, og nogle Aar senere (Nestr. af 15 Febr. 1813) fik man ogsaa her videnskabelige Forhandlinger Gang; men i Jylland vilde det aldrig ret lykkes, endstjens Amisprovst J. Stockholm i Viborg Stift interesserede meget derfor, og selv gjorde Begyndelsen med en exegetisk handling: Esaias 5te Kapitel, udarbejdet for Geistlighed lærde Bestjættigelse i Viborg Stift*). For fuldstændig følge Sjællands Exempel udkom der ogsaa i nogle Aar „Videnskabelige Forhandlinger ved Jyens Stifts Landemøde“ udgivne af Fr. Plum i tre Hefter 1816—19, hvortil P. J. Paludan-Müller i Kierteminde leverede adskillige ret værdifulde Bidrag, og fremdeles „Videnskabelige Forhandlinger ved Hollands-Falsters Stifts Landemøde“ udgivne af en Komitee, dog kun eet Hefte 1818, hvori Pastor Rasmus W. Iler i Rjøbelev havde den væsentligste Andeel.

Det statige Thema, der idelig forhandlede ved de Landemøder baade i Roskilde og i Odense var Forslag til at

*) J. Møller, Theol. Bibl. IV, S. 304.

Forandring. De Forhandlinger desangaaende, som Bispeboisens Forslag havde fremkaldt, vare vel blevne voldsomt afbrudte ved Bombardementet og den derpaa følgende delige Forvirring, men egentlig ikke afsluttede, og man derfor nu at tage dem op paany, saameget mere som ommission, der i den Anledning var nedsat, endnu bestod, vidt den ikke var formelig ophævet. Münster bragte i de selv Sagen paa Bane ved at forelæse en Afhandling. „Om nogle Hovedegenskaber ved en god Liturgi“, hvorefter han fik Leilighed til at udtale sin Forkjærlighed for den gamle Kirkes rituelle Pomp: „Den Høitidelighed, som den gamle Kirkes Gudstjeneste har, især ved sin pragtfulde, vilde sandelig ikke vangsire den rene protestantiske Lære. is indvortes Bestaffenhed hører vel ikke egentlig til det gamle, men det gjør dog unægtelig et stort Indtryk paa den der forsamles i disse Bygninger for at tilbede Gud, thi har den katolske Kirke et stort Fortrin for den protestantiske.“*). Hvad Münster dermed havde bragt frem, blev afbrudt og fortsat af Andre, snart var eet snart et andet paa Bane, uden at det dog kom videre end til Disposition. Iffun i een Sag søgte Münster at iværksætte sine Forslag, og det var i Ritualet for Bispeboisens Sag, der efter hans hele Tankegang maatte ligge næst paa Sinde. Han fandt nemlig den tidligere antagne Form lidet svarende til Handlingens Høitidelighed, idt det upassende at den næsten ganske lignede Præstevest, endskiøndt dog disse Embeders Forskjelligheder burde i alle Indvielsen tydelig lægges for Dagen. Støttet til Motiver henvendte han sig i en Skrivelse af 14 Mai til Cancelliet med Begjæring om at maatte anvende

et Ritual, som han selv havde dannet ganske efter den engelske og romersk-katholske Bispevielse; herved fandt han kun een Uanskelighed, at dertil nemlig udkrævedes Tilstedeværelsen af flere Biskopper, men denne meente han for det første let kunde hæves, saalænge Valde levede, da han saa kunde overvære Handlingen. Fremdeles ønskede han det gjort til fast Regel, at der til denne Handling indbødes med et latin Program, i hvilken Henseende han selv gjorde Begjæringen med en kirkehistorisk Afhandling: *De schola Antiochena*, 1811. Det paalaae nemlig Mønter den Sommer at indvie tvende Mand, Fr. Plum til Bjens, Victor R. Hjort til Ribe Bispestol, og han erholdt strax den begjærede kongelige Tilladelse til ved denne Leilighed at bruge det af ham foreslaaede nye Ritual. Den kongelige Approbation gjaldt imidlertid kun foreløbig, hvad han selv havde ønsket, da flere Forandringer mueligen for Fremtiden maatte anses passende*). Det var Grunden til at det nye Ritual for Bispevielsen, der fra den Tid af stadig blev brugt, beholdt en halv privat Charakter, indtil det offentlig stadsfæstedes d. 12 Mai 1830 kort efter Mønters Død, efterat have modtaget enkelte Forandringer. Den gamle kanoniske Regel, at der skulde være flere Biskopper tilstede, havde man atter opgivet, men derimod var den Bestemmelse kommen til for at forøge Høitideligheden, at Kapellanerne ved Frue Kirke skulde bringe Biskoppens Indbydelse ud blandt Byens Honoratiorene. — Ogsaa den gamle Valde sysolede stadig med rituelle Forbedringsforsøg, men da han nu gjennem sit hele Liv havde talt og skrevet saameget derom, vilde han helst begynde med den praktiske Udførelse. Han fik kongelig Tilladelse til fra Nytaarsdag

*) Mønters Brev tilligemed Cancelliets Indstilling om den Sag findes i Kultusministeriets Archiv.

ets Forandring. De Forhandlinger desangaaende, som Biskop Boisens Forslag havde fremkaldt, vare vel blevne voldt at afbrudte ved Bombardementet og den derpaa følgende ninbelige Forvirring, men egentlig ikke afsluttede, og man gik derfor nu at tage dem op paany, saameget mere som en Kommission, der i den Anledning var nedsat, endnu bestod, saavidt den ikke var formelig ophævet. Münster bragte i Skilde selv Sagen paa Bane ved at forelæse en Afhandling „Om nogle Hovedegenskaber ved en god Liturgi“, hvorved han fik Leilighed til at udtale sin Forkjærlighed for den næstste Kirkes rituelle Pomp: „Den Høitidelighed, som den katolske Kirkes Gudstjeneste har, især ved sin pragtfulde udførelse, vilde sandelig ikke vanzire den rene protestantiske Lærers erkens indvortes Bestaffenhed hører vel ikke egentlig til det rituelle, men det gjør dog unægtelig et stort Indtryk paa os, der forsamles i disse Bygninger for at tilbede Gud, heri har den katolske Kirke et stort Fortrin for den protestantiske.“*). Hvad Münster dermed havde bragt frem, blev der grebet og fortsat af Andre, snart var eet snart et andet udkom paa Bane, uden at det dog kom videre end til Diskussion. Iffun i een Sag søgte Münster at iværksætte sine Forandringsstanter, og det var i Ritualer for Biskopviselsen, saa en Sag, der efter hans hele Tankegang maatte ligge den mest paa Sinde. Han fandt nemlig den tidligere anseede Form lidet svarende til Handlingens Høitidelighed, fandt det upassende at den næsten ganske lignede Præstevisen, endskjøndt dog disse Embeders Forskjelligheder burde i selve Indvielsen tydelig lægges for Dagen. Støttet til disse Motiver henvendte han sig i en Skrivelse af 14 Mai 14 til Cancelliet med Begjæring om at maatte anvende

) Sjællands Stifts Landemøde-Forhandlinger. I, S. 22.

et Ritual, som han selv havde dannet ganske efter den engelske og romersk-katholske Bispevielse; herved fandt han en Vanskelighed, at dertil nemlig udtrævedes Tilstedeværelsen af flere Biskopper, men denne meente han for det første let kunde hæves, saalænge Valde levede, da han saa kunde overvære Handlingen. Fremdeles ønskede han det gjort til fast Regel, at der til denne Handling indbødes med et latinsk Program, i hvilken Henseende han selv gjorde Begyndelsen med en kirkehistorisk Afhandling: *De schola Antiochena*, 1811. Det paalaae nemlig Mønter den Sommer at indvie toende Mænd, Fr. Plum til Fyens, Victor R. Hjort til Ribe Bispeskol, og han erholdt strax den begjærede kongelige Tilladelse til ved denne Leilighed at bruge det af ham foreslaaede nye Ritual. Den kongelige Approbation gjaldt imidlertid kun foreløbig, hvad han selv havde ønsket, da flere Forandringer mueltigen for Fremtiden maatte anses passende*). Det var Grunden til at det nye Ritual for Bispevielsen, der fra den Tid af stadig blev brugt, beholdt en halv privat Charakter, indtil det offentlig stadsfæstedes d. 12 Mai 1830 kort efter Mønters Død, efterat have modtaget enkelte Forandringer. Den gamle kanoniske Regel, at der skulde være flere Biskopper tilstede, havde man atter opgivet, men derimod var den Bestemmelse kommen til for at forøge Høitideligheden, at Kapellanerne ved Frue Kirke skulde bringe Biskoppens Indbydelse ud blandt Byens Honoratiorene. — Ogsaa den gamle Valde spølede stadig med rituelle Forbedringsforsøg, men da han nu gjennem sit hele Liv havde talt og skrevet saameget derom, vilde han helst begynde med den praktiske Udførelse. Han fik kongelig Tilladelse til fra Nytaarsdag

*) Mønters Brev tilligemed Cancelliets Indstilling om den Sag findes i Kultusministeriets Archiv.

11 at maatte i Bartou vereviiis til Hoimesse eller ensfang indrette Gudstjenesten efter sin egen Plan, blev trykt hesteviiis under Navn af „Forsøg til en bedret Indretning i den offentlige Gudstjeneste“ 1811. Andt de Forandringer, han her havde foretaget sig, var i meest ioinesaldende, at Alteret blev flyttet ud fra Bægs 1, for at Præsten kunde faae sin Plads bagved det, altid idt mod Menigheden, en Sag, han lagde megen Bægt a, da det forekom ham meget upassende at Præsten vendte ryggen til Menigheden under Altertjenesten. Desuden brugte n nye Bibeltekster og nye Kollektor, der dog omtrent vare lde i de gamles Tone; men hans Forsøg vakte kun liden pmærksomhed, og fandt endnu mindre Bisald; man smilede det som Særheder hos den gamle Mand *).

Mere gjennemgribende tegnede en anden Plan til at ive, der var lagt an paa deels at reformere deels at gjenslive den gamle Lovgivning for Kirketugten. Det var en lan, som navnlig Stiftsprovst H. G. Clausen altid havde rket for, og nægtes kan det jo ikke, at den fuldfomne Mand l paa kirkelig Tugt, til alle Tider maa anses for Statsfens aabne Saar, men Maaden, hvorpaa man dengang nkte at læge det, var reent udvortes ved at gjøre Kirks til en moralsk Politianstalt. For at give Sagen behørig itertryk skulde begge Rigers, Danmarks og Norges Førstestopper handle i Forening, og Biskop M u n t e r indgav i rening med Biskop B e c h i Christiania under 24 Febr. 1812 Forestilling til Cancelliet desangaaende, hvori der stærkt taltes Fornødenheden af nye Love for Kirketugten. „Bel e ikke — hedder det heri — alle disse Love mere passende r Tidssalderen; Tidernes Aand har været mægtigere end

*) J. Møller, Balle's Levnet. Theol. Bibl. XII. S. 290 fgb.

Fædrenes store Idrætter fandt en Bod for Danmarks davarende Forsmædelse, i Fædrenes dybsindige, dunkle Gudesagn en Erstatning for Tidens kolde, hjertelese Oplysning. Det var den nulevende Slægt, han stadig havde for Die under al sin Syslen med Fortiden, og naar han da som Digter stildrede Synerne fra Hedenold, der henrev og begejstrede ham, da var det ikke for at lade Hesteflygterne gaae over Skuepladsen til orkesløs Forlystelse, men som han idelig indskærpede, for at ryste Doguets kraftløse Slægt ved at vise dem Fortidens Storhed, og vække dem til at følge Fædrenes Spor. Derfor kunde og vilde han ikke lægge det an paa en kunstnerisk afrundet Fulbendthed, men som Oldtidens Stjaler sang for at opildne Kæmpernes Mod, saaledes drev hans altid gjærende og grublende Aand ham til, uden at spørge om hvorvidt det takkedes Publikum, at lade sine Kvad lyde som en Anklage mod Tidens Banart. Allerede som nordisk Digter var han derfor i Modsætning til sin Samtid, men endnu skarpere blev denne, da han optraadte som Prædikant. Ved Studiet af Naturphilosophien var de Indtryk, Christendommen alt fra Barndommen af havde gjort paa ham, atter bleven levende, og det var dens dybe Tanke-Zudhold han søgte at gribe og udgranske ved at dvæle ved Betragtningen af dens Gjenspejling i de nordiske Gudesagn som en Levning af det tabte Gudsbillede; men Studiet af Nordens Oldtid betragtede han som sin egentlige Gjærning, og det laae ham dengang fjærrt at tænke paa en præstelig Virksomhed. Dette var hans Fader meget imod, og da han inderlig ønskede sin yngste Søn til Medhjælper i Enbedet paa sine gamle Dage, var det af Føielighed mod Faderen, han for at gjøre det første Skridt, i April 1810 holdt sin Dimisprædiken i Regenskirken, der blev af afgjørende Betydning for hans følgende Liv.

Under Forberedelsen til denne kom han alvorligere end

endnu 1823 fik et nyt Medlem, da efter Gutfelds Død hans Efterfølger N. R. Holm tillige fik Ordre til at indtage hans Plads i Kommissionen. Stiftsprovst Clausen, som af Naturen var en meget energisk Mand og som her netop var kommen ind paa sit Indlingssemne, var utilfreds med denne Uvirkelighed, og formaaede i Aarenes Løb et Par Gange sine Collegaer til at lade høre fra sig. Ved Reformationseften 1817 indgik saaledes efter Clausens Tilskyndelse Kommissionen med et Forslag om Forandringer i Daabens, Nadverens og Brudevielsens Ritual, da „Formularerne for disse Handlinger ikke ere heelt igjennem af den Bestaafenhed, at det ved en ny Lovgivning kan gjøres Præsterne til Pligt at holde sig dem efterrettelige“, og det „paa den anden Side ikke kan udtryffeligt tillades Præsterne efter eget Behag at holde sig til Formularerne, eller afsvige fra dem.“*) Dette Forslag, der altsaa støttede sig til de samme Motiver, der idelig fremførtes da Boisens Forslag var under Forhandling, blev imidlertid uden al videre Virkning, og det var først mange Aar derefter under ganske andre Forhold, Kommissionen gjentog sin Begjæring, hvad vi siden ville komme til nærmere at omtale.

Førend vi fortsætte Skildringen af de almindelige Foranstaltninger maa vi lidt omstændelig dvæle ved en enkelt Tildragelse, der hvor ubetydelig den end kan synes, da den kun angik Bedømmelsen af en Kandidats Dimisprædiken, dog afgiver et mærkeligt Vidnesbyrd om Datidens kirkelige Tilstande, og den har for den følgende Tid faaet en ganske særegen Betydning, da den paagjældende Kandidat var N. F. S. Grundtvig. Efterat han i Sommeren 1808 var vendt tilbage til Kjøbenhavn, fortsatte han med fordoblet Iver Studiet af Nordens Hedenold, og det var som han i

*) S. R. Clausen, S. S. Clausens Eftermæle. S. 51. 53.

Fædrenes store Idrætter fandt en Bød for Danmarks daværende Forsmædelse, i Fædrenes dybsindige, dunkle Gudesagn en Erstatning for Tidens kolde, hjerteløse Dplysning. Det var den nulevende Slægt, han stadig havde for Øie under al sin Sydsen med Fortiden, og naar han da som Digter skildrede Synerne fra Hedensold, der henrev og begejstrede ham, da var det ikke for at lade Heltestykkerne gaae over Skuepladsen til orkesløs Forlystelse, men som han idelig indskærpede, for at ryste Døgnets kraftløse Slægt ved at vise dem Fortidens Storhed, og vække dem til at følge Fædrenes Spor. Derfor kunde og vilde han ikke lægge det an paa en kunstnerisk afrundet Fuldenshed, men som Oldtidens Skjæle sang for at opildne Kæmpernes Mod, saaledes drev hans altid gjærende og grublende Aand ham til, uden at spørge om hvorvidt det tækkedes Publikum, at lade sine Kvad lyde som en Anklage mod Tidens Banart. Allerede som nordisk Digter var han derfor i Modsætning til sin Samtid, men endnu skarpere blev denne, da han optraadte som Prædikan. Ved Studiet af Naturphilosophien var de Indtryk, Christendommen alt fra Barndommen af havde gjort paa ham, atter bleven levende, og det var dens dybe Tanke-Iudhold han søgte at gribe og udgranske ved at dvæle ved Betragtningen af dens Gjen-speiling i de nordiske Gudesagn som en Levning af det tabte Guds-billede; men Studiet af Nordens Oldtid betragtede han som sin egenlige Gjærning, og det laae ham dengang fjærnt at tænke paa en præstelig Virksomhed. Dette var hans Fader meget imod, og da han inderlig ønskede sin yngste Son til Medhjælper i Embedet paa sine gamle Dage, var det af Føielighed mod Faderen, han for at gjøre det første Skridt, i April 1810 holdt sin Dimisprædiken i Regenskirken, der blev af afgjørende Betydning for hans følgende Liv.

Under Forberedelsen til denne kom han alvorligere end

nogensinde før til at tænke paa de kirkelige Tilstande, alle Barndommens fromme Indtryk paatrængte sig ham paany, og han greb dem med sin Sjæls hele Ild og Kraft, saa at hans Tales Emne blev en Overveielse af det Spørgsmaal: „Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Huus?“ Den bittere Klage, der allerede ligger i selve Spørgsmaalet, gjenløb gjennem den hele Prædiken. „Herrens Evangelium gif fra Slægt til Slægt, Tiderne fremrullede det med sig, og selv vi, som bygge saa høit udi Nord, vi, der fødtes mere end sytten Aarhundreder efter at de Læber blegnede, som fjernt i Osten forkyndte det glade Budskab, selv vi have annammet det af vore Fædre, og skulle gjennem Børn og Børnebørn nedsende det til de sildigste Slægter. Vi skulle, men gjøre vi det ogsaa? trænger Jesu hellige Navn fra den bedende Faders og Moders Læbe ind i Barnets Dre og Sjæl, fremstilles og prises Frelseren i vore Forsamlinger som Guds Herligheds Glands og Jorderigs Soel? Sonderknusende er det at maatte nægte det, men nægtes maa det. Som en Lyd uden Værd og Betydning høre de Yngre iblandt os Jesu Navn almindelig nævnes, ja stort maa vi kalde det, naar de kun høre det saa, naar det ei kommer til dem, svøbt i Bespottelse og Haan. Og nu vore Kirker, jeg siger vore, thi Christi ere de ei længer, hvad høres vel der? heelt ofte forsængelig Snak om alskens Smaaling paa Jord, og kommer det høit da brammende Ord og klogtige Taler, men idel Lærdomme som kun ere Menneſte-Bud. Herrens Ord er forsvundet af hans Huus, thi naar det og lyder, er det ikke det som høres, ikke det som udlægges og indskærpes, det maa lade sig forvende og bruge til hos de Enfoldige at styrke Menneſters Mening“ . . . „Lader os gange ind i de Christnes Forsamlinger, og høre hvad det er, som skal være stærkere end Herrens Ord! lader os domme om disse en-

felte Dyder og Laster, udtværede i Sprogets Band, kunne stille Sjælens Tørst, om disse oploftende Betragtninger over Livets Sysler og disse Klogskabens Raad kunne gribe Mennesket i hans Junderste, virke Afsty for Synden og opvarme Hjertet til hellig Foræt!“ . . . „Ere vi derimod selv Christne, sole vi os gennemtrængt af den Dverbevisning, at Jesu Christi hellige Være, udsprunget af hoiere Rod, ene mægter at neddæmpe Forstandens ængstende Tvivl, troste det kummerfulde Hjerte, og lede Mennesket stadig gennem Fri- stelse og Gjenwordighed paa Retfærdigheds og Helligheds trange Sti; o da lader os ei mismodige spørge: hvem troer vort Ord? men tillidsfulde udbryde med Apostelen: Troen kommer af Horelsen, og Guds Ord er det, som skal høres! Lader os mandigen svinge dette Ordets kraftige Sværd mod Synd og mod Bantro, uden at agte paa Tidens letfindige Spot, uden at frygte for deres Medsyn, som tro sig at være kloge! lader os med den Følelse, som kan gennemgløde Hjerterne, forkynde Folket det trostende Evangelium, og selv stirrende mod Himlen, hvortil Herren opfoer, stræbe at vinde Borgere for hans Naades Rige*)!“

Denne Prædiken, hvis mærkeligste Steder her ere meddeelte for at oplyse de følgende Forhandlinger, havde Grundtvig paa sædvanlig Viis indsendt til sin bestfittede Censor, Prof. P. E. Müller, ledsaget af følgende Forord: „Min hoiærv. Dommer ville tillade mig den Bemærkning, at denne Prædiken ikke er saaledes som jeg vilde holde den for en blandet Forsamling, men saaledes som jeg i Regenskirken i Dverværelse af nogle faa Kyndige kunde holde den. Upassende forekom det mig, og umueligt var det mig der at tale som om jeg stod for en Menighed, der samledes til sælles Andagt

*) Grundtvig, Bibelste Prædikener 1816. S. XIX, XXVIII, XXX.

3 Opbyggelse". Prof. P. E. Müller deelte vistnok ingen-
 nde de i Prækenen udtalte Anskuelser, men mild som
 in var af Naturen, og aaben for alle ydre Indtryk,
 vde aabenbart den Overbeviisningens Barme og Kraft,
 ormed den unge Kandidat talte, i Diebliffet henrevet ham,
 3 han gav Prædikanten et meget hæderligt Vidnesbyrd,
 silket bidrog til, at Grundtvig besluttede at udgive sin Præ-
 ken i Trykken. Han tilegnede den sin gamle Fader som
 1 af de Præster, „der ikke havde fornægtet sin Frelser“, og
 rklarede i et Forord, hvad der havde bragt ham ind paa
 tte Emne. „Da den Ulfik har taget Overhaand, at theo-
 giske Kandidater holde deres Prøveprædiken i tomme Huse,
 a har Prædikanten kun tvende Kaar, og begge onde; thi
 iten maa han bold oplæse sin Tale for de tomme Stole,
 ler han maa stande med fremhyfflet Barme og udregnede
 ebærder . . . Jeg tog da den Beslutning, at udsige hvad jeg
 ensomme Timer, naar jeg grundede paa Slægtens Trang
 3 Ordets Forkyndelse, talte med mig selv. En saadan Præ-
 ken men ogsaa kun en saadan, kunde jeg holde med inderlig
 arme, naar kun Een var tilstede, paa hvem jeg ønskede at
 rke, og min Dommer var villig nok til at sœie mig. Jeg
 givder denne Prædiken, ei fordi jeg troer den er, hvad efter
 in Følelse ingen Prædiken bør være, et Betsalenheds Konstrukt;
 erk; men fordi den indeholder, hvad jeg ønsker at sige lydelig
 alle dem, som med mig attraae det hellige Lærereembede“.
 en udgivne Prædiken vakte strax en ganske ualmindelig Op-
 ærksomhed, hvad Grundtvig efter sin gjentagne Forsikkring
 t ikke havde ventet: „I mine Dine var den det Ubetyde-
 lste, jeg havde skrevet, og som jeg lod trykke, fordi unge
 erfattere heller gjemme Smaat i Literaturen end i Pulsten.“
 a der strax mellem Folk yntedes om, at han ved at ud-
 ve denne Prædiken havde brudt et sin Censur givet Tilsagn,

indrykkede han strax et Avertissement i en af Kjøbenhavns Aviser for at gjendrive denne Paastand. Det varede heller ikke længe, førend den blev oversat paa Tydsk, og en navnkundig tydsk Forfatter, der var bleven graa under Kampen mod Tidens Bantro, Jung Stilling, hilfede den med hjertelig Glæde. „Denne herlige unge Mand gad jeg kjende og trykke til mit Hjerte . . . Herren velsigne ham og bevare ham paa Sandhedens Bei. Saadanne Mænd trænge vi nu til“.

Hvad der mere end noget andet bidrog til at heulede Opmærksomheden paa den unge Kandidat og hans djærve Vidnesbyrd, var den Forbittrelse, som denne Prædiken vakte mellem mange af Kjøbenhavns meest anseete Præster, og skjendte Skridt, som de foretog sig imod den, aldrig bleve offentliggjorte, saa kom det dog snart ud i løse Rygter, og Sagen blev Gjenstand for almindelig Dmtale i alle Kredse. Som den egentlige Hovedmand for denne Anklage nævnes i Almindelighed H. G. Clausen, dengang endnu residerende Kapellan ved Frue Kirke, og med ham forenede sig daværende Stiftsprovst Fr. Plum, foruden Præsterne ved Helliggeist Kofod og Bull, samt ved Petri tydske Kirke Manthey og Palsen. Der fortælles, at den gamle Fabricius ved vor Frelseres Kirke, da en Opfordring om at tiltræde Anklagen kom ham til Hænde, skal have svaret tørt og spydigt: „Fabricius føler sig ikke truffen“; men iøvrigt var mellem dem, der havde underskrevet den, Manthey en Mand, der ellers i den Tid gjaldt for orthodox. Disse sex Præsters Klagebrev af 29 Ma 1810 strømmede over af Harme og Bitterhed: „I denne udgivne Dimisprædiken har Hr. Kand. Grundtvig været foroven og skamlos nok til med rene Ord at sige om os Religionslærere tilhobe, at vi ere samvittighedsløse, feige, af Hovmod forblindede Sandhedens og Religionens Forrædere, nedrige Hyllere og forsætlige Folkebebrugere . . . I Form af en

Prædiken og hvad værre er af en Dimisprædiken, har Hr. Grundtvig her ladet trykke et aabenbart Skandskrift mod den hele Stand af Religionslærere . . . Vi have troet, at vi ikke kunde forsvare at lade dette Skandskrift hengaae upaataalt . . . Vel faaer Skriftet ved at paatales en Vigtighed og Navnfundighed, som det med Hensyn til dets urimelige Indhold ikke fortjener, men Taushed fra vor Side synes med Høie at kunne lægges os til Last og mistydes . . . Vi have derfor nu gjort det kongelig danske Kancelli opmærksomt paa denne Dimisprædiken, der vist ikke har sin Lige, og overlade til Samme at bestemme, hvorledes med den bør forholdes^{*)}. Kancelliet blev ved denne Klage bragt i en ikke ringe Forlegenhed, da man paa den ene Side nodig vilde stode Præsterne, og dog heller ikke godt kunde gjøre den paagjældende Prædiken til Gjenstand for en retslig Undersøgelse, saameget mindre som den allerede havde modtaget en theologisk Professorens gunstige Bidnesbyrd. Da Talen var om en Proveprædiken henvendte Kancelliet sig til Universitets-Direktionen, under hvem Pastoralseminariet sorterede, og søgte at indlede Sagen ved at afsætte saavel det theologiske Facultet som Sjællands Biskop Betænkning om, hvad der videre kunde være at gjøre. Det theologiske Facultet, som dengang bestod af C. F. Hornemann, P. E. Müller og J. Møller, maatte føle sig meget ubehageligt stillet i denne Sag, da et af dens Medlemmer allerede havde afgivet sin Censur, og søgte i sin Betænkning af 8 Juli saavel at bedømme den paaankede Prædiken paa den efter sit Skjøn staansomste Maade, som at afvise Præsterens Klage, men pegede tillige hen paa den Vej, man kunde slaae ind, hvorved Grundtvig kunde komme til at und-

*) Brevet findes i Kultusministeriets Arkiv i Pakken „Om Kand. N. S. Grundtvigs Dimisprædiken 1810“.

gjælde uden enten at støde Præsterne eller Censur, nemlig ved at aude ikke over Prækenens Indhold men over dens Udgivelse. Talens Hovedsætninger ere allerede ofte af indsigtsfulde Theologer blevene udviklede. Det var nemlig en Folge af de theologiske Videnskabers Regeneration, at den protestantiske Kirkes lærde Theologer maatte fra d. 18 Aarh.s Mitte især henvende Opmærksomhed paa at rense og berigtige det System, deres Forgængere havde opført. Idet saaledes deres Bestræbelse ved første Dietast snarere syntes at gaae ud paa at nedrive end paa at opbygge, maatte det forarsages ved den Mennesket saa naturlige Eensidighed, i Forbindelse med Tidensalderens Frivolitet, at mange af de yngre Religionslærere hellere dvælede ved Gruset af den nedfaldne Bygning end selv stræbte at grundfæste sig en ny, der kunde trodse Tidens Angreb. Flere af den protestantiske Kirkes lærde have ogsaa erkjendt det Skadelige i denne Tidensalderens Retning og søgt at virke mod samme... Talens Hovedsætninger maatte efter denne Fremstilling af Planen anses passende efter den Tilhøreres Trang, der vare vordende Religionslærere.... Derimod mene vi, at Kand. Grundtvig visseelig fortjener Daddel, fordi han ved Trykken offentliggjorde denne Tale, og derved igjen har forskjertset den Roes for Skjonsomhed, som han ved Anvendelsen af den for disse Tilhørere kunde siges at have fortjent... Hvad nu altsaa Klagen angaar, da med al Agtelse for de Bevæggrunde, der have ledet dens Forfattere, kunne vi ei undlade at ytre vor Uoverensstemmelse med dens Hovedsiemend... Naar en Moralist afmaaler en Tidensalderes Stemning, naar han f. Ex. skildrer Tidens overhaandtagende Forlystelsesyge, mener han derfor ikke, at hver og een er nedfæntet i det samme Fordærvelsens Svælg. De christelige Kirkesædne og alle Tidens Moralister have tilbadt sig slige almindelige Skildringer, hvis Undtagelser den

kunde Menneſteforſtand maatte tilſige. Ligeſom det nu aldeles ikke af Forf.'s almindelige Yttringer nødvendig følger, kan det heller ikke med overveiende Rimelighed antages, at hans Henſigt ſulde have været med Præſtenes Udgivelse at nedværdige Prædikanternes Stand . . . Efter diſſe Omſtændigheder forekommer det os, at, om Rand. Grundtvigs Forhold ved i Trykken at udgive ſin Dimisprædiken ſulde ſynes at fortjene nogen Anke, han dog ei burde indſtævnes for Domstolene, men ſnarere werde Gjenſtand for en Jrettesættelse, iſald ikke hans herved følgende Erklæring endog derfra ſulde befri ham“. Den paaberaabte Erklæring af 3 Juli gif ud paa, at „det aldrig var eller kunde være hans Henſigt ved hans Dimisprædikens Udarbejdelse, Holdelse og Udgivelse at fornærme eller nedværdige enten den geiſtlige Stand eller enkelte Individider“ *). — Biſkop Münter's Betænkning af 8 Sept. er langſtra ſaa ſaanſom ſom Profeſſorernes, og han mener i Sagen ſelv at maatte give Præſterne fuldkommen Medhold. „Den Opmærksomhed, denne Sag har vaakt opfordrer til ligesaa ſædvig ſom upartiſt Behandling. Det kan ikke andet end glæde hver den, ſom har Verbødighed for Religionen, at en Gjenſtand, ſom for ſaa Aar ſiden, da fremmed Exempel havde ſmittet mange af vore Medborgere med en høi Grad af Irreligioſitet, var bleven betragtet med ſtorſte Uigegyldighed, nu finder ſaa megen Deeltagelse, og har i en Tid og i en Stad, hvor Gjenſtændene for den offentlige Opmærksomhed verke næſten daglig, kunnet vedligeholde ſin Nyhed i ſaa lang en Tid. Men paa den anden Side er det ſorgeligt at maatte erfare, at en ung vel med Talent begavet men ingenlunde moden Mand er ubeſteden og ubeſindig nok til

*) Facultetets Betænkning, tilligemed Grundtvigs Erklæring er meddeelt af J. Müller, Nyt theol. Bibl. XV. 1829. S. 266-81.

ved sin første Fremtræden paa Talerstolen at udbryde i Breidelser mod dem, hvis Embedsbroder han attraaer at vorte. Sagen er tillige bleven meget delikat, da denne Prædiken er bleven censureret af en Prof. Theologiae, og efter Rytet en meget ærefuld Dom om den er bleven indført i det theol. Facultets Distinktions-Protokol. Efter denne almindelige Indledning, gaaer Biskoppen over til at udtale sin Formening om Sagens videre Behandling. „Denne Prædiken kan ei frifjendes for at indeholde Anklage mod Geistligheden, . . . men et andet Spørgsmaal er unægtelig, hvad der vil være at foretage i denne Sag. . . Min private Dom om denne Prædiken er vel meget forskjellig fra Censurs, thi jeg betragter den som en tom Declamation uden bestemte Ideer og uden Orden; men desuagtet maa jeg finde det betænkeligt, hvis det theol. Facultets Censur blev underkjendt . . . Jeg kan derfor paa ingen Maade tilraade nogen offentlig Behandling. En Proces vilde blive en Skandal for hele den protestantiske Kirke, og tillige vorde et vigtigt Argument for Kirkens Hjender. Og hvo skulde vel bedømme *punctum controversiae*? hvorledes skulde Beviserne føres fra begge Sider? . . . Alligevel bør denne Sag ei ganske hendyskes. En stor Mængde agtværdige Mænd ansee sig fornærmede, og ingen fordomsfri Mand vil nægte, at Hr. Grundtvigs Fremgangsmaade har, for at bruge det allermildeste Udtryk, været saare ubeslæden af en ung Mand, der neppe har hørt op at være Lærling, og nu fremstaaer i en Proveprædiken som Zelot i den Skoles Aand, der begynder at udbrede sig overalt, ei til Baade for den protestantiske Kirke, da Mysticismus er dens Grundvold . . . Jeg kan efter bedste Skjønne ikke raade til andet end at behandle Sagen som en Disciplinær-Sag, at fordre Grundtvig enten som Candidat for Biskoppen eller som Alumnus paa Valkendorphs Kollegium for Consistoriet, og der give ham

en skarp og alvorlig Trettesættelse^{*)}. — Efter at have læst de tilsendte Betænkninger var Universitets-Direktionen, som dengang bestod af D. Walling og Moldenhaver, snart færdig med sin Dom. Den var fuldkommen enig med Biskoppen i, at der maatte gøres noget, da den unge Grundtvigs Færd ualmægtig kun var beregnet paa at vække Opfigt; den var ligeledes enig med Biskoppen i, at Sagen maatte behandles som en Disciplinær-Sag, og da den Paagældende var Alumnus paa Valkendorphs Kollegium maatte Consistoriet ansees for hans nærmeste Foresatte; men angaaende Trettesættelsens Form maatte den give Facultetet Medhold, nemlig at holde sig til Præfensens Indhold men kun til Udgivelsen, hvorved han havde brudt sit til Censor givne Tilsagn, der var den Forudsætning, hvorpaa Censor grundede sin gunstige Dom. — Da Grundtvig underhaanden var bleven underrettet om hvad der var i Gærde, frænkede det ham dybt, at han i en Sag, hvor han havde handlet som Mand af Hjertets fulde Dørbeviisning, skulde paa Grund af sin tilfældige Stilling som Alumnus paa Valkendorphs Kollegium behandles som Umyndig, og for at ungsaae det indgik han under 31 Oct. med en Ansøgning direkte til Kongen. „Dersom jeg troes at have forseet mig — skrev han heri — er det min allerund. Begjæring, at jeg da maa tiltales og dømmes efter min Konges og mit Fødelands Love. Allern. Konge! Som enhver Skribent, der ene følger sin indvortes Stemme og sætter sig med Kraft mod Tidsalderens herstende Bildfareller, maa jeg nødvendig af mange miskjendes, men jeg vover at bede paany, at min Sag maa vorde offentlig behandlet efter Loven“. — Da han derfor saa Dage efter den 5 Nov. indstævnedes for Consistoriet for at modtage den omtalte Trettesættelse i begge

*) Rinters Betænkning findes i Cultusministeriets Archiv.

de høie Collegiers saavel Universitets-Direktionens som Cancelliets Navn, vægrede han sig ved at give Nøde i Henhold til den Ansøgning, han havde indgivet til Kongen, og som han først maatte afvente Svaret paa. Denne Bægning forbedrede ikke hans Sag i hans Foresattes Dine. Skjøndt Præsterne ikke udtrykkelig havde sagt, hvad de egentlig krævede som Opreisning, saa fremlyste det dog af hele Anslagens Tone, at hvad man ventede, var intet mindre end et udtrykkeligt Forbud imod at Grundtvig nogensinde oftere besteg en Prædikestol. De høie Collegier kunde derfor mene netop at have udviist en særdeles Skaansomhed imod ham, som de nu fra hans Side slet ikke fandt paassjonnet. De saae i hans Bægning et yderligere Beviis paa, at hele hans Færd kun var beregnet paa at vække Opsigt; de gjentog, hvad allerede Mønter havde sagt, Naastanden om, at det var urimeligt og usommeligt, at gjøre en Sag af den Art, der stod i saa umiddelbar Forbindelse med Religionen, til Gjenstand for de borgerlige Domscoles Kjendelse, og Resultatet blev at hans Bægning til Kongen blev lagt til Side. Han mødte da den 5 Jan. 1811 for Konsistoriet, der efter høiere Ordre gav ham tilkjende: „At fordi han imod sit Løfte havde givet denne Prædiken i Trykken og ved nogle Anmeldelser i de offentlige Blade robet den Hensigt at gjøre Opsigt, saa modtog han herved en Trettesættelse derved“*). Saaledes var man da kommen til Ende med denne mislige Sag, men selve Trettesættelsens Form var rigtignok saa uheldig som den kunde være, da det Avertisement, der forefattedes ham, ifkun indeholdt en Oplysning om, at han ikke havde afgivet noget Løfte, der berøvede ham fri Raadighed over sin Prædiken.

„Grundtvigs Dimisprædiken gav Kjøbenhavns Gejstlighed

*) Efter Original-Dokumenterne i Kultusministeriets Archiv.

Anledning til at protistuerer sig^{*)}, bemærker J. P. Mynster ved at omtale denne Sag^{*)}, men Grundtvig kunde umuligt tage sig den saa let; han var dybt rystet ved dette uventede Angreb, der truede med voldsomt at afbryde hele hans fremtidige Livsbane. Det var ikke blot den Uret, han personlig maatte lide, der krænkede ham, men dette Angreb aabnede hans Øine for Statskirkens daværende Tilstand, da de der vitterlig afveg fra Statskirkens Lærdom, endog turde forsøge paa at løfte Prædikestolen for enhver Koft, der med Kraft og Varme vilde tale dens Sag. „Nu, nu, da det skulde stemples til borgerlig Brøde — skriver han mange Aar derefter^{**}) — blot skærært at beklage den gamle Christendoms Forsald, ja nu maatte Blodet vel engang fuge selv i de koldeste Kar hos en selbaaren poetisk Natur, hos Sønnen af Valles Svoger, . . . der en liden Stund var breven med Strømmen fra hans Barndoms Tro og Kæmpe-Dromme, men var, da Alvors-Øinen slog, vendt tilbage, havde i Historien stuet den gamle Christendoms Triumph gjennem Tiderne, havde i hine Danmarks Dødsdags tunge Dage dybt følt hvad ham fattedes, men nu hartad glemt det over nordiske Kæmpe-Dromme — hvad Under, at han pludselig vaagnede i Gru, i Forfærdelse, i glødende Harm, da det end ikke maatte være ham tilladt, naar han i Dromme besøgte den saldesfærdige Kirke med sine Fædres Grave, at ofre den, og deres Ihukommelse, og de Graahæbde, som forgjæves søgte deres Tro og deres Trøst hos de unge Præster, at ofre det alt en Laare, som jeg end mindes grant randt uvilkaarlig, og saldt paa Pa-

*) Mynster, Reddelelser om mit Levnet. S. 191.

**) R. J. S. Grundtvig, Om Religionsfrihed (E slutning af en Afhandling i Theol. Raanedøstift Ste Bind). Undertrykt af Censur. 1828.

piret, da i min Dromme-Prædiken Diet faldt paa disse. Denne Taare, den første ret fromme jeg i mange Aar havde fældt, den kunde jeg umueligt angre, om den end skulde blive Rilden til mange bittere, og selv nu, da den er blevet det, da kun Han, som tæller Stjernerne, kan tælle Taarerne, som i femten Aar nedrandt paa disse blege Kinder og paa de fleste Bøger jeg har skrevet, selv nu være det langt fra mig, som Menneske som Christen og som Præst at angre min første Taare, eller slage over hvad den kostede". — Regemlig saavelsom aandelig havde den Spænding, hvori han tilbragte Sommeren, voldsomt angrebet ham, og under denne stærke aandelige Gjæring var det at Evangeliets Lys i sin fulde Styrke gif op for ham. I en lille Digtsamling „Nytaarsnat" 1811 udtalte han hvad der var foregaaet i ham, og bemærker om det Forord, der indledeede Samlingen: „Dette er egentlig ingen Fortale til de efterfølgende Smaadigte, men udgjør meget mere i Forening med dem, Fortalen til mit følgende Liv". Havde tidligere Philosophi og Poesi smeltet sammen i Et med hans religiøse Overbeviisning, saa sondrede de sig nu bestemt fra hinanden: „Det faldt mig (tidligere) for tungt at tage Fornuften fangen under Troens Lydighed; jeg vilde selv udgrunde, hvorfor Christendommen var sand og selv da jeg erkendte Umueligheden heraf, kostede det mig dog Overvindelse, offentlig at bekfende, at jeg ei om det Uhyalige havde nogen Bished, som var min egen". Det var et Brud med den schellingste Naturphilosophi, og den deraf udspringende speculative Opfattelse af Christendommen, der saaledes var foregaaet i ham, og han vilde udtale dette ligefrem, for at „det maatte tjene til Advarsel for dem, som tro, at de ere Christne, naar de dele den falske Verbødigbed for Christendommens Hemmeligheder, som nogle af de nyeste Filoso-

hver lille til Skue^{*)}). Derfor domte han nu om sin meget omtalte Dimisprædiken, da han anden Gang udgav den i Tryk: „for skarp var den ingenlunde, men meget for lempelig, for fattig paa Mand og Kraft, fattig paa Liv og Salvelse, ikke fri for tomme Rhetor-Bendinger, ei heller fri for Ubillighed ved at give Præsterne al Skylden, som om Præsterne ikke netop skiftede sig i Tiden^{**}). Havde den estec hans egen Dom været en Klage, saa blev hans følgende Prædiken en **Uklage**.

Foreløbig forlod han imidlertid atter Kiøbenhavn. For-
 mekkelige Bannfælgeligheder havde bevæget hans gamle Fader til
 at resignere, og altsaa opgive Planen om at faae Sønnen til
 Kapellan; men ved gamle Biskop Valles Mægling blev det
 atter forandret, Faderen beholdt Embedet, og N. F. S.
 Grundtvig ordineredes til hans Kapellan i Foraaret 1811.
 Her klarede det sig altid mere for ham hvad hiin „Nytaars-
 nat“ bebudede. Den næste Prædiken han udgav drøftede
 det Spørgsmaal: „Hvorfor kaldes vi Lutheranere?“ (1812)
 foranlediget ved Efterretningen om Fr. B. Reinhards Død,
 Præst og Professor i Wittenberg, og helliget hans Ibhoms-
 melse, „den sidste ægte lutherst-kristelige Mand mellem Tydsk-
 lands navnkundige Lærde“. Den udkom kort efter i en (tem-
 melig maadelig) tydsk Oversættelse, og blev ligesom Dimis-
 prædikenen hilset af Jung Stilling, der i sit Tidsskrift „Der
 graue Mann“ d. 29 Stykke skrev: „Det er igjen en Kjær-
 næprædiken! Folk rymper Næsen over, at en ung Mand
 træder saaledes frem, men naar de Gamle tie, maa vel de
 lunge raabe, hvis de har Mod. Herren sagde til Jeremias:
 Säg ikke, jeg er for ung — og en Mand, hvis Læber han

*) Nytaarsnat 1811. Fortale S. 16. 17.

**) Bibelske Prædikener 1816. Fortalen S. XXXII.

saaledes har berørt som Grundtvig, han maa visseelig tale! I disse Aar var det, han deeltog i Landemødets Forhandlinger i Roskilde, og blandede sig ikke sjældn i Dagbladens Polemik, men fornemmelig sysselsatte han sig med Studiet af Verdenshistorien, for derigjennem at vinde det rette Syn paa Menneskelivet, dets Jdræt og Stræben. Paa denne Bei mødtes han jævntlig blandt Fortidens Tænkere med Lyge Nothe, hvis Hovedværk „Christendommens Virkning paa Folkenes Tilstand“ ogsaa havde til Hensigt at finde Traaden i Virkelighedernes Labyrinth, som Mange „slaae hen over og tale om de smaa Aarsagers store Virkninger“ uden at see Sammenhængen, uden at erkjende, at Historien er „en Kjede af store Begivenheder, alle heftede i hinanden, alle stemte til Eet“. Ligesom Nothe saae Grundtvig i Historien det kraftigste Beviis for Christendommens Sandhed, da den er Kilden til enhver ædel og ophøiet Stræben i Bidskab og Kunst som i det virkelige Liv, og ethvert Folks Færd og Bedrift ligesom den enkelte Mandes derfor kun kan sees i sit rette Lys og bedømmes paa den rette Maade, naar den sees i Forhold til den. Det var fra dette Synspunkt han udarbejdede sit første Forsøg til en Fremstilling af Menneskeslægtens Levnetsløb: „Kort Begreb af Verdens Kroniken“ 1812, som han skrev i Udby efter de Hjælpemidler, han her kunde forskaffe sig uden endnu at kunne benytte Kilderne selv. Den Dristighed, hvormed han her udviklede sin Anskuelse, den staaansellose Skarphed, hvormed han efter denne bedømte historiske Personer og Begivenheder, krænkede Mange, og fremkaldte et heftigt Sammenstød, som vi siden nærmere ville komme tilbage til.

Blandt de Smaafeider han dengang førte i Dagbladene maa vi dog omtale een, fordi den tydeligt viser, hvad Værdom de fleste af Datidens Præster førte. Dengang de nye

Bispen for Fyens og Ribe Stifter vare udnævnte, var der en unavngiven Præst, der vilde give dem nogle gode Raad med Hensyn til deres Embedsførelse, og indledede disse med, at han som en gammel Mand, snart maatte vente at laae for Guds Domstol, „der uden Personens Anseelse snart skal betale mig efter mine Gjerninger, og retfærdigen tildele mig efter Fortjeneste“. Grundtvig svarede den anonyme Raadgiver: „Er han virkelig en gammel Mand paa Gravens Bred, da er han sandelig at beklage; dog han være gammel eller ung, falsk er hans Tro, om ellers den hellige Hovel talte Sandhed; thi han siger jo, at alt er af Raade, og at Raade og Fortjeneste ei kan bestaae ved hinandens Side. Sandelig det gøres haardt behov at raade mange af Danmarks Theologer den Mindelse i Dret, som Tydlands frimodige Reinhard gav sine Medbrødre paa Reformationsfesten 1800, den nemlig, at Retfærdiggjørelsen af Raade ved Troen paa Jesum er Hovedhjørnestenen i Luthers om i Evangeliets Læreygning“. Herimod tog en reviderende Kapellan i Aarhus Dr. Larsen til Gienmæle: „Det er den hellige Skrifts udtrykelige Lære og al sund Fornuftens Lære, at vi skulle retfærdeligen faae efter vore Gjerninger: som vi have fortjent ved vore Gjerninger, enten det saa er godt eller ondt 2 Cor. 5, 10. Apoc. 20, 12 13. Altsaa lade vee over den værdige Gamle, der ved Gravens Bred er uden Frygt vente den, som skal give ham efter Fortjeneste. Hvis Retfærdiggjørelsen af Raade formedelst Troen paa Jesum ikke alene er en Lærefæmning hos Paulus, naar han disputerer imod de Jødiske, men endog efter Dr. Grundtvigs Formening en Hovedhjørnesteen i Evangeliets Læreygning, hvoraf kommer det sig da, at der i Evangelierne let ikke tales derom, endogsaa da naar det første Bud fremsettes?“ — Dr. Larsens Stykke var skrevet i en meget

Af større Betydning end den Indvirkning, der udgik fra Universitetet, blev det, at Præsten i Spsjellerup J. P. Mynster 1811 kom til at afløse H. G. Clausen som Capellan ved Frue Kirke, da denne var bleven Stiftsprovst, og i ham skulde Kjøbenhavn atter faae en Prædikant, som den engang havde fundet i Chr. Bastholm, der i Besiddelse af Tidens hele Dannelse med sikker Takt dels ledede dels fulgte Tidens religiøse Udvikling. Havde Bastholm med en Dygtighed, et Talent, en Smag, som Alle beundrede, fulgt sin Tids Dannelse hen til det Punkt, hvor den maatte slaae over i fuldstændig Rationalisme, saa var det her Mynster foresandt sin Tid, og hans Livsgjerning blev det Skridt for Skridt at lede til en alvorligere og klarere Erkjendelse af Christendommen. Ogsaa han begyndte sin Prædikevirksomhed i Hovedstaden, hvad han allerede havde bebudet i 1ste Bind af sin ældre Prædikensamling (1809), med at fremsætte Theorien for sin Virksomhed; men sammenligner man Mynsters berømte Afhandling: „Bemærkninger om den Kunst at prædike“ (1810) med Bastholms „Geistlige Talekunst“, saa bliver man let Forstjellen vaer. Her er ikke denne Fortabelse i den blotte Form, og skjøndt ogsaa han antager det at prædike for en Kunst, saa mener han dog ikke dermed den blotte Hærdighed i at anvende de tekniske Regler. „Ved et Kunstværk vil dog vel Ingen forstaae et kunstlet Værk, som træder frem med Prætension, som er bleven til uden Begeistring, kun med et koldt Hensyn til Reglerne Skjøndt nu vel ingen Theori er istand til at oplive det kolde, eller fylde det tomme Hjerte, altsaa ikke er istand til at lære det Væsentlige, hvorpaa det kommer an, saa kan og bør dog Theorien betragte de Former, hvorunder det Hellige kan træde frem, ligesom det altid er Menneftets Interesse at forstaaeliggjøre sig for

sig selv og Andre over det, hvormed man er syvselfat.“ *) Mærkede tidligere havde Mynster under Forhandlingerne om Boisens liturgiske Forslag udtalt sig temmelig skarpt mod den Edes Prædikemaade, meest dog betragtet fra Formens Side: „Hvad skal altsaa den Lærdom, der høres paa de hellige Ste-der? skal den helst stige ned, blive hængende i Menneffenes sædvanlige Forhold, snakke dem adskillige smukke Formaninger for om denne eller hiin enkelte Stilling, denne eller hiin en-
 lte Dyd? eller skulde den ikke hellere høre dem op til sig, til det Himmelske, at skabe i dem et nyt Hjerte, hvoraf Wirk-ningen da vilde kjendes i alle Forhold til alle Dyrer?“ *) I sin Afhandling om Prædikerkunsten udtaler han sig vel al-drig saa skarpt, men det ligger dog deri, naar han sætter det som Prædikens Opgave, at udtale og skildre Fromhedslivet i i dets Heelhed og Fylde, uden at fortabe sig i Enkelthederne, eller udstykke Stoffet i særskilte Rubrikker som om det var af løses udstømmende Fuldstændighed, Talen skulde laane sin bevisende Kraft. „En Skildring af hvad der boer i et fromt Sind, dets Tro, dets Haab, dets Kjærlighed, dets Nøisom-hed, Idmyghed, Styrke, dets Sorg, dets Trøst, Glæde og Fred, hvorledes det betragter Verden, sig selv, sit Forhold til Gud — en saadan Skildring, hvo turde sige den at være værfom uden overbevisende Kraft, hvor langt den endog kan være fra Alt, hvad vi kalde Demonstration . . . Man tage for sig, hvilken af de fortrinlige Prædikener man vil, da vil man finde, hvor lidet videnskabelige selv alle Slutninger og al Beviisførelse er ; . . . tidlig eller sildig vender Taleren

*) J. P. Mynster Om den Kunst at prædike. Blandede Skrifter 1852 I. S. 86. fgd.

*) J. P. Mynster, Om den foreslagne Forandring i den offentlige Underviiselse. 1806. Blandede Skrifter I S. 324

sig til Samvittigheden, viser dem Tingen som den er, og spørger, om dette er godt eller slet" *). Det var fra denne Side en Anmelder af Mynsters ældste Prædikensamling i Dansk Litteraturtidende, formodentlig Udgiveren Prof. P. E. Müller selv, især roeste den, at Prædikanten virkelig talte Fromhedens Sag, uden som mange Præster at fordybe sig i en kold abstrakt Moral, eller vel endog at foredrage en egenlystigt Klogskabslære, og anbefalede dem som fortrinlige „bisbelske Prædikener eller Homilier“, endstjondt han rigtignol mente, at Forf. stundum havde taget sig det vel let med Anordningen af Stoffet, og fandt det ubegribeligt, hvorledes enkelte mystiske Udtryk af og til kunde slippe en saa selvtaukende Forfatter af Pennen. Mynsters Prædikener især fra disse Aar vare væsentlig moralske, men ved at afhandle sin Emne søgte han at vise den enkelte Dyds Sammenhæng med Aabensbaringen i dens Heelhed, og dermed godtgjøre dennes Fornødenhed for et ægte sædeligt Liv.**). Hans hele Prædika- maade kunde ikke vække oieblikkelig Opsigt, ja der gif endog Aar hen forend han tiltrak sig nogen almindelig Opmærksomhed. Man var saa vant til den hæftige Declamation og Gestikulation, som fremfor nogen anden Bastholm havde ført ind paa Prædikestolene, at man fandt Mynsters rolige og sindige Foredrag eenstonigt og trættende. De ivrige Rationalister blandt Præster og Kirkegjængere anfebe nok over, at han atter forsøgte paa at bringe den gamle Dogmatik ind i Prædikener; men det ansægtede ham ikke, og han gif med sikkre Skridt sin rolige Gang. Væsentlig holdt han sig til at prædike Jesum som en guddommelig Lærer, som Lovens Fulds

*) J. P. Mynster, Blandede Skrifter I S. 99. 100.

**) Jfr. J. Baluban Müller, Det Apologetiske i den mynsterste Prædiken. Nyt theol. Tidsskrift V. S. 124—28.

eder, og kom derved ikke i nogen bestemt Modsatning til
 de Bedre blandt Tidens Prædikanter; men han vilde tillige,
 hvad der længe var udraabt som en urimelig og farlig Lære,
 sege hen paa ham som en guddommelig Forløser og Frelser,
 der var bleven en Forligelse for al Verdens Synd. „Jeg
 ved vel — saa saldt hans Ord i en Prædiken netop om
 dette Emne — til hvilken uærdig, fordærvelig Trøst, Læren
 om Syndernes Forladelse ofte er misbrugt; men skal den der-
 for ikke høres? skulle vi derfor ikke sige, at den stærke den
 mægtige Gud ogsaa er langmodig og af megen Misfunding?
 O dersom Du selv har prøvet Angerens Bitterhed, dersom
 Du har seet dem, hvilke Selvbebreidelsen forfulgte uden Raad:
 da har Du ogsaa hast Veilighed til at kjende hvor umistelig
 den Lære er, at Jesus er en Forligelse for den hele Verdens
 Synd, at Straffen blev lagt paa ham, paa det vi skulde have
 Fred. Hjertet annammer denne Lære saa gjerne; men dersom
 det end skulde være at Forstanden ikke ganske kunde udgrunde
 den, skulde jeg derfor nægte, hvad jeg ikke kan Andet end antage
 som en af Christendommens Hovedlærdomme, hvad ogsaa
 min inderste Følelse onsker at kunne antage derfor? Der er
 jo dog saa meget, hvorom jeg ikke tvivler, skjøndt det endnu
 i mange Henseender er en Hemmelighed for mig.“*) Han
 anerkjender altsaa Forstandens Ret til at prøve og dømme,
 men er jeg derved kommen til at erkjende Aabenbaringens
 Fornødenhed, saa kræver han ogsaa, at jeg maa boie mig
 under dens Myndighed i en Lærdom, som vel Forstanden ikke
 skulde kan fatte, men som Hjertet og Samvittigheden giver
 Obnesbyrd. Selv den Raade hvorpaa Evangeliets væsentlige
 Indhold, Tilfagnet om Syndernes Forladelse, der længe havde
 været fortiet, her kommer frem, viser tilstrækkelig, at Mynster

*) J. P. Mynster, Prædikener. II. 1815. Andet Oplag S. 275 - 296.

fig til Samvittigheden, viser dem Tingene som den er, og spørger, om dette er godt eller slet^{*)}. Det var fra denne Side en Anmelder af Mynsters ældste Prædikenfamilie i Dansk Litteraturtidende, formodentlig Udgiveren Prof. P. G. Møller selv, især roeste den, at Prædikanter vidtelig talte Fromhedens Sag, uden som mange Præster at forbyde sig en kold abstrakt Moral, eller vel endog at foredrage en egen nyttig Klogskabslære, og anbefalede dem som fortrinlige „ibelste Prædikener eller Homilier“, endstundt han rigtignost mente, at Forf. stundum havde taget sig det vel let med Anordningen af Stoffet, og fandt det ubegribeligt, hvorledes enkelte mystiske Udtryk af og til kunde slippe en saa selvstændigt Forfatter af Pennen. Mynsters Prædikener især fra disse Aar vare væsentlig moraliske, men ved at afhandle sit Emne søgte han at vise den enkelte Dyds Sammenhæng med Aabenbaringen i dens Heelhed, og dermed godtgjøre dennes Fornødenhed for et ægte sædeligt Liv.^{**)} Hans hele Prædikenmaade kunde ikke vække oieblikkelig Opsigt, ja der gik endog Aar hen førend han tiltraf sig nogen almindelig Opmærksomhed. Man var saa vant til den hæftige Declamation og Constitution, som fremsfor nogen anden Bastholm havde ført ind paa Prædikestolene, at man fandt Mynsters rolige og fædige Foredrag eenstonigt og trættende. De tvivlende Nationalister blandt Præster og Kirkegjængere anseede nok over, at han atter forsøgte paa at bringe den gamle Dogmatik ind i Prædikener; men det ansøgte ham ikke, og han gik med sinne Skridt sin rolige Gang. Væsentlig holdt han sig til at prædike Jesum som en guddommelig Lærer, som Lovens Fuld-

*) J. P. Mynster, Blandede Skrifter I S. 99. 100.

**) Sfr. J. Paludan Møller, Det Apologetiske i den mynsterske Prædiken. Nyt theol. Tidsskrift V. S. 124—28.

ender, og kom derved ikke i nogen bestemt Modsatning til de Bedre blandt Tidens Prædikanter; men han vilde tillige, hvad der længe var udraabt som en urimelig og farlig Lære, pege hen paa ham som en guddommelig Forløser og Frelser, der var bleven en Forligelse for al Verdens Synd. „Jeg veed vel — saa saldt hans Ord i en Prædiken netop om dette Emne — til hvilken uværdig, fordævelig Trøst, Læren om Syndernes Forladelse ofte er misbrugt; men skal den derfor ikke høres? skulle vi derfor ikke sige, at den stærke den nådjære Gud ogsaa er langmodig og af megen Miskundhed? O dersom Du selv har prøvet Angerens Bitterhed, dersom Du har seet dem, hvilke Selvbebreidelsen forfulgte uden Raad: da har Du ogsaa haft Kærlighed til at kjende hvor umiskelig den Lære er, at Jesus er en Forligelse for den hele Verdens Synd, at Straffen blev lagt paa ham, paa det vi skulde have Fred. Hjertet annammer denne Lære saa gjerne; men dersom det end skulde være at Forstanden ikke ganske kunde udgrunde den, skulde jeg derfor nægte, hvad jeg ikke kan Andet end antage som en af Christendommens Hovedlærdomme, hvad ogsaa min inderste Følelse ønsker at kunne antage derfor? Der er jo dog saa meget, hvorom jeg ikke tvivler, skjøndt det endnu i mange Henseender er en Hemmelighed for mig.“ *) Han merkender altsaa Forstandens Ret til at prøve og domme, men er jeg derved kommen til at erkjende Aabenbaringens Fornødenhed, saa kræver han ogsaa, at jeg maa bøie mig under dens Myndighed i en Lærdom, som vel Forstanden ikke ifulde kan fatte, men som Hjertet og Samvittigheden giver Bidnesbyrd. Selv den Raade hvorpaa Evangeliets væsentlige Indhold, Tilfagnet om Syndernes Forladelse, der længe havde været fortiet, her kommer frem, viser tilstrækkelig, at Rynker

*) J. P. Rynker, Prædikener. II. 1815. Andet Dypag S. 275 - 296.

ikke vilde lade det komme til nogen skarp Modsetning. Saaledes kunde han i Livet vedligeholde den venstabelige Forstaaelse saavel med Biskop Münter, med sin nærmeste Medarbejder Stiftsprovst Clausen som i det Hele selv med de ivrige rationalistiske Præster, uden derfor dog at lægge Dolgemaal paa sin egen Overbeviisning. Netop paa denne Maade aabnede der sig en Vej for ham, ad hvilken han kunde faa sig Indgang, og det varer heller ikke længe, før hans Indflydelse bliver kjendelig.

For atter at vende tilbage til de almindelige Foranstaltninger saa bliver Dyrettelsen af det danske Bibelselskab, der syfselsatte mange af Landets meest anseete Mænd i For sommeren 1814, under de daværende Forhold en ret mærkelig Begivenhed, ikke just paa Grund af de statistiske Opgivelser af, hvormange Bibler Selskabet har udbredt, som ved den Stræben, der deri lægger sig for Dagen. De voldsomme og rystende napoleoniske Krige, under hvilke ogsaa Danmark maatte bløde, vare bragte til en pludselig Ende, og efterat Freden var sluttet, paafulgte der en almindelig Slappelse i alle Forhold. Man tænkte kun paa at udfinde Midler til for Fremtiden at forebygge slige gruelige Udbrud, der havde været Jorden med Millioners Blod, bragt Danmark sin Undergang nær, opløst Europa i en almindelig Forvirring, og som det sikreste Mittel, det eneste Børn anbefalede det nu fra alle Sider: atter at holde Bibelen i Væ. Der ligger derfor i Selskabets Dyrettelse en Anerkjendelse af, at der maatte gøres noget overordentligt for at modarbejde den almindelige Eiggylldighed og Bantro, og fremdeles den Erkjendelse, at skuds der virkelig udrettes noget, saa var det ikke nok paa sædvanlig tyds Biis at indvirke paa Regjeringen og faae en Forordning bragt istand, om at enhver Confirmand havde under daglig Munk at anstaafe sig en Bibel, eller idetmindste et Ny Test.

men man maatte paa engelsk demokratisk Viis see at vinde Deeltagelse for Sagen blandt Folk i Almindelighed. Nu blev vistnok snart de Møder, Selskabet i det Hiemed foranstaltede, ligesaa stive og kolde, som selve Bibeludbredelsen var et reent ubvortes Middel, men desuagtet bliver det dog mærkeligt, baade at man vilde forsøge sig ad den Wei, og at man gjorde det for at holde Bibelen i Vre. Som et fjærrere Maal for disse Bestræbelser stod ogsaa det for mange Deeltageres Tanker ved en større Tilnærmelse at bane Wei for en fuldstændig Forening af alle protestantiske Kirker, forenede alle efter det store brittiske Bibelselskabs lysende Forbillede i Virksomheden for Bibelens Udbredelse. Det brittiske Bibelselskab, stiftet ti Aar tidligere 1804 og allerede dengang i fuld Virksomhed, var ikke blot Forbilledet for det danske, men gav ogsaa umiddelbar Anledning til dets Oprettelse. En af dette Selskabs virksomste Agenter, Pastor Henderson, havde nemlig i to Aar opholdt sig i Kjøbenhavn for at besørge Udgivelsen af en islandsk Bibel, og han benyttede tillige Tiden til at stemme formaaende Folk for Oprettelsen af et lignende Selskab for Danmark. Begyndelsen blev gjort derved, at der udgik en Indbydelse til Kjøbenhavns Beboere, underskrevet af Biskop Münter, Etatsraad Thorfelin, Justitsraad Frost, Proff. P. E. Müller, Thorlacius, J. Møller, Brøndsted og Pastor Mynster, og som Folge heraf mødte der en talrig Forsamling i Frimurernes Sal d. 22 Mai 1814. Biskop Münter tog her Ordet, dvælede først ved Betragtningen af de „skjæbnefulde Tider, i hvilke Aarhundreders Erfaringer ere sammenbragte i saa flygtige Aars Dieblifte“, og nævnedes som den egentlige Kilde til al den Forsyrelse „Ringeagt for det Hellige, dyrist Sandhelighed og Usædelighed af enhver Art“; han indrommede, at Tidens Lidelser og Tryk allerede havde bragt Mange til alvorlig

Eftertante: „ikke mere saa frækt som forhen spottet der over Sædighed og Sædelighed, og den i hine Dage paa saa mange Steder forsømte ja næsten glemte offentlige Gudsdyrktelse begynder“ : igjen at øves mere end tilforn“ — men for at det kunde høiere Grad, anbefalede han Bibelselskabets Sag til de Landenes Deeltagelse. Denne Opfordring løb ikke forgæves. Fleste tegnede sig strax som Medlemmer, og da det britiske Børselskab sendte en Gave af 500 £, kunde man snart begynde sin Virksomhed. Det blev strax vedtaget som ufravigelig Regel, at Selskabet kun skulde uddele den særede Bibeloversættelse, og, for fuldkommen at holde udenfor alle Partimeninge, at den skulde uddeles uden Anmærkninger eller Forklaringer; fremdeles, for ikke an til nogen Side, at Selskabet skulde tilkjøbe sig Exemplarer, det brugte, af Baisenshuset for ikke at faa privilegium. Da alting foreløbig var bragt i Orden, henvendte man sig til Kongen, og erholdt til Svar en kongl. Resoluition af 16 Juli s. A., hvori det hed: „Med særdeles Behag erfare vi, at flere beslutte sig paa at oprette et Bibelselskab den Hensigt at udbrede Religiositet, og tilfige derfor bet vor allerhøieste Bestyttelse“. Aaret efter blev en Commission valgt, og Geheime Statsminister Grev Schumacher overtog Præsidentiet*). — Det var ikke mange Aar siden, hvor høirøstet nok var talt om, at Bibelens Læsning blandt Romerne var farlig for Sædeligheden, at den bidrog til at sætte en jødisk Overtro, som Tidens Oplysning af al Maatte søge at bekjempe, alt dette var sagt saa ofte, havde dengang fundet saa almindeligt Bifald, at det nu ligt nu ganske kunde være glemt. Lægge vi Mærke til

*) Efterretning om Oprettelse af Bibelselskabet for Danmark 1807. Ifr. J. Møller, Theol. Bibl. X. S. 299-326.

Guds, medens vi her maa lægge Mærke til, at man ved den Feilighed blev opmærksom paa den fuldkomne Bilskaarlighed hvormed Religionslærdommene behandlede i Almue-skolerne; man søgte nu at raade Bod herpaa, men rigtignok kun paa en udyrtet Maade. Denne Bilskaarlighed havde viist sig aabenlyst i de „paany forbedrede“ Udgaver af Luthers Katechismus, der vare komne i Aarenes Løb, hvortil man med Bibeholdelse af Luthers Navn, som man dog ikke kunde bortkaste, havde indsmuglet en fuldstændig rationalistisk Lærdom. En Udgave fra 1812, besørget af Pastor P. Hoff i Næstved, der endnu af J. Møller nævnes som en fornuftig Skolemand *), kan bedst tjene som Exempel paa hvad der dengang maatte gjælde som Luthers Lærdom; her læser man blandt andet: „Daaben er en hellig Handling anordnet af Christus, der foretages med alle dem, som skulle vorde hans Religionsbefjendere; den giver Bandet en høiere Betydning, da det guddommelige Ord og Løfte er forbundet dermed“. — „Alterens Sacramente er en af Christus selv indsat og forordnet Handling, hvorved de Christne under Hjælp af Brød og Viin skulle ihukomme især hans Lidelse og Død“. Uden al Tvivl var det J. P. Mynsters Indstykkelse, naar Biskop Münter først udvirkede en lgl. Resolution af 4 Jan. 1813 for at der skulde besørges en privilegeret Udgave af Luthers Katechismus, og derpaa overdrog ham at udføre Arbeidet. Han paatog sig det ogsaa villigt; uden at tage noget Hensyn til den Form og Maade, hvorunder Katechismen fra gammel Tid af var kjendt og lært i de danske Skoler, opsogte han den ældste tydske Udgave, der fandtes paa Bibliothekerne, og oversatte da efter denne paa sit Haand. Hans Arbeide blev derpaa revideret af det

*) J. Møller, Theol. Bibl. 1813. V. S. 353.

snart, at dette nok lod sig gøre. ~~Planvækkelsen~~ be-
 riserede Lert til Grund og kun foretoge ~~Metode~~, ~~h~~
 gjængse enten var aabenbar urigtig, eller fulgte en an-
 nægte Læsemaade; hvor Rettelser vilde sig fornøden
 vilde man tage stadigt Hensyn til andre danske ~~Dere~~
 saavel de ældre af Hans Wittelsen og Christen Peder-
 se nyeste af Vastholm og især af Guldberg. De
 disse Grundsætninger udarbejdet ~~Prove~~ ~~erholdt~~ de høj-
 torketers Bifald, blev der under 13 Dec. 1815 med
 nævnte Mand kongeligt Kommissorium, og der ble-
 lagt Haand paa Bærket, hvad der vistnok var den for-
 tingelse for, at Selskabet kunde vente Frugt af sin Virksom-

Det var endnu Skolevæsenet, der interesserede
 Præster meest, og den længe forberedte Plan til Det
 Almuefolkene saavel paa Landet som i Byerne, blev
 fuldstændig gennemført, saasnart Regeringen efter
 Slutning havde faaet friere Hænder, ved Tid af 1
 1814. Til Planens Forberedelse hørte fremfor alt
 gelsen af Seminarier for Lærere, og dette var ogsaa
 rundt om i Landet, men desuagtet befandtes Seminar-
 Tal aldeles utilstrækkeligt, og man maatte endnu hvi-
 som man kunde, saaledes at enkelte Præster, der følte
 Kald dertil, som Pastor N. Blücher i Randbøl, Pa-
 tersen, Kapellan i Ringsted, indrettede en stadig Under-
 for Omegnens Skolelærere**). Da Forordningen nu
 fritog alle Bønder sønner, der besøgte Seminarierne
 Børnepligten, bleve disse snart oversyldte, men om-
 kelig blev til Vaade for Folkeoplysningen, et et
 maal, hvis Besvarelse vilde føre for langt bort fi-

*) J. Røller, Theol. Bibl. XIII. S. 128—143.

***) Smøds. V. S. 359—62.

Skribent til, at gaae sin Gang alene. Ikke blot hans gamle Hænder, der holdt skarpt Die med ham fra den Stund han først oplod sin Mund paa Prædikestolen, men ogsaa de yngre Rænder, der vare paavirkede af den nyere Dannelselse, alle vare nige i at udraabe ham som en Sværmer og Fanatiker. Mynster holdt sig helst tilbage, og da Grundtvig engang søde yttret, at „Christendommens Hænder vilde juble og det søde Ravn bespottes, dersom Mynster offentlig strev imod ham“, saa betragtede denne det som en stiltiende Overeenskomst, ikke offentlig at udtale nogen Dom over hinanden. Derved havde det sit forblivende i mange Aar*), indtil Mynster brod Tausheben, og søiede sin Stemme til den almindelige Fordømmelsesdom.

Spørge vi hvad det var i Grundtvigs Prædiken, der bragte Alle imod ham, saa er dette ikke vausteligt at see, naar vi hende Tidens daværende Tilstande. Medens Mynster ved at gaae ud fra den almindelige Tankegang søgte at søde eller søde denne til at gaae ind paa de christelige Læresomme, saa bevægede Grundtvigs Prædiken sig altid i den karpeste Modsatning mellem Bantro og Tro, mellem Verden og Kirken, og lod Kirkens frelsende Evangelium lyde i en hele Fylde og Styrke, for at drage og lokke alle de Hjerter, der ville oplade sig for det, men ogsaa for at dømmes og Gjenstridige. Man sammenligne saaledes den Maade, hvorpaa Mynster fører Evangeliet om Syndernes Forladelse frem, med Grundtvigs Tale derom i en Prædiken over Math. 1, 1—9.: „Dine Synder ere dig forladne! O underfulde Ord! ja Ord, som den Troende forlystes ved, og priser Bud for Barmhertighed! Men see: Nogle af de Skriftlogesjægere ved dem selv: Denne bespottes Gud. O Venner vi

*) J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet. S. 191 fgb.

theologiske Facultet, og saaledes fremkom den autoriserede Udgave fra 1814*), der i flere Stykker kom til at afvige ikke ubetydeligt fra den ældre gjængse, som dog endnu mange Steder havde holdt sig i Brug. Man havde nu rigtignok opnaaet at Katechismen fik en fast lovbestemt Form i alle Almueskoler, men derved kunde det dog ikke forebygges, at Præster og Skolelærere enten brugte den paa deres Bisp eller lagde den ganske tilside, for at holde sig alene til Balle's Lærebog, som det nu engang var langt lettere at bringe i Samklang med den sædvanlige rationalistiske Læsegang.

Hvor svage Bidnesbyrd de her nævnte: Oprettelsen af Bibelselskabet og Anordningen af en Katechismus i en bestemte lutherisk Form, vistnok i og for sig vare, saa værdede de dog om den alvorligere Følelse for Religion, den dybe Trang til Christendom, som Verdensbegivenhedernes Gang i Forening med den Dannelselse, der udviklede sig af den nyeste tydske Philosophi, valte og nærede. Det var igjennem denne Trang Mynster skaffede sig Indgang, og skjøndt de tvilende rationalistiske Præster nok kunde blive betænkelige ved, at Apofteismen atter begyndte at tage Overhaand, saa kunde de umuelig bryde Staven over slige Bestræbelser, eller ganske nægte dem Bisald. Grundtvig havde medens han var Copellan i Udby opmærksomt fulgt Mynsters Virksomhed, og skjøndt han ikke kunde billige dennes mæglende Optræden, saa var det dog hans Ønske og hans Haab, at begge kunde virke i Forening. Han forsøgte en Tilnærmelse, men efter en kort Brevveksling viste Mynster det tilbage, og da Grundtvig efter sin Faders Død i Efteraaret 1813 vendte tilbage til Kjøbenhavn, kom han derfor atter baade som Præst og

*) Jfr. J. P. Mynster, Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus. 1835. S. 37—43.

de elste Gud skjæbte de havde hans Ord, foragte og bespøtte hans Naade og Kjærlighed i Christo Jesu, som trodse Herren med den Daaretaal, at naar de kun elste Gud over alle Ting og Næsten som sig selv, da haver Gud ei meer af dem at forlange, da er Salighed en Løn, de ei kan forfeile, naar Gud er retfærdig? . . . Naar vi dog ikke grue og spændes af hellig Nidskærhed mod de bespøttelige Løgnere, som prale af at kunne ved egen Kraft udrette, hvad vi veed, som ufuldkomment kan aabenbares selv hos troende Christne, naar vi høre dem puffe paa Kjærlighed til Gud, om hvilke vi veed, at havde de kun en eneste Time haft Gud for Die, da havde de maattet føle sig sønderknuste og havde ei fundet Hvile og Røgedom, før de knælede for Naadestolen, som de nu foragte solgt og vove at bespøtte!“*) — Naar Grundtvig prædikede, samlede der sig altid endeel omkring ham; Mange spottede ad den unge tvrige Mand med de voldsomme Gebærder og det utydelige Ræle, men at der ogsaa var Mange, som han gjorde Indtryk paa, kan man vel allerede sætte deraf, at den ene af Kjøbenhavns Præster efter den anden nægte ham sin Prædikestol, saa at tilsidst Frederiksbjerg alene stod ham aaben. Her holdt han nu en Række Prædikener, men da hans mange Fjender raabte paa, at han var en Sværmer og Fanatiker, der kun havde til Hensigt at stifte en Sect, besluttede han at holde inde, indtil han havde faaet en Ansættelse i Statskirken, og tog derfor foreløbig Afsked med sine Tilhørere Anden Juledag 1815 i en Prædiken om „Hvilen under Christi Binger“. Han ahned dengang ikke, at Bentetiden skulde blive saa lang som den virkelig blev, „da Kjøbenhavns Geistlighed lagde hele deres borgerlige Anseelse i Bægtstaalen mod hans borgerlige Ring-

*) Grundtvig, Bibelske Prædikener. S. 132. fgd.

har hørt det, vi kan daglig høre det endnu, hvortledes ~~lange~~ Skrifstloge sige det Samme høit, naar Taler er om Jesus, at Han kan forlade Synder. Snart vil de lære os, at Syndesforladelse er en umuelig Ting for Gud, fordi den er umuelig for Mennesket, ubegribelig for vore Dine, snart vil de indbilde os, at vi behøve ingen Syndesforladelse, men kan forsøge selv vor Brode med Dyd og gode Gjerninger, og saadanne spørge de som hine, med hyllet Færefrygt for Gud: hvo kan forlade Synder uden Gud! som om de ikke vidste, at den samme Jesus, der siger: dine Synder ere dig forladne, siger ogsaa: Jeg og Faderen ere Eet. Men o christne Bønder! lad dem kun bevise, spørge og spotte, de selvloge Daarer! lad dem kun indbilde sig, at de ere karste og have ikke Begreb om behov, eller om de heller vil, trods med den Tale, at for Døden vorer ingen Urt, vi veed det bedre, vi hørte paa Samvittighedens sanddrø Røst og fordomte os selv, vi søgte os besværede, Herren oplod vort Dre, saa vi hørte Jesus kalde: kommer hid til mig! her skal I finde Hvile for Eders Sjæle, vi lode os drage af Faderen og kom til Jesus, og søgte Hjertet gjeennembæve af Kiflighed, opfyldes med det eders Livs usfordisnelige Haab, der det klang fra Frelserens Læber: vær frimodig, min Søn, min Datter? dine Synder ere dig forladne!" *) Der lød igjennem Grundtvigs Prædikener, som han holdt Tid efter anden i forskjellige af Kjøbenhavns Kirker, altid en Dom over Tidens Bantro, som i selvtilfreds Hovmod foragtede Guds Naades Evangelium. „Vi veed det Alle, aldrig siden Verden blev, streges saa høit som paa Kjærlighed som Lovens Fylde, og aldrig var der mindre Guds Kjærlighed i Verden. Har vi ikke hørt dem, høre vi dem ikke, de blinde, de galne, de bespottende Daarer, som sigt,

*) N. S. C. Grundtvig, Bihæfte Prædikener. 1816. S. 239—41.

havde Følelse for de nye Retninger, der aandeligt bevægede Tiden, men som i begge Henseender saavel i Kjærligheden til de nordiske Gudsfagn fra Hedenold, som i Tidens Trang til en dybere religiøs Erkjendelse var fremtraadt som overbejersret, og som netop ved dette Overmaal havde, efter Orstedes Mening gjort uberegnelig Skade, ja selv forstyrret, hvad han ellers ved sin Skrift og Tale kunde udrettet godt og prægtigt. „I lang Tid saae jeg med Harm, — saaledes indleder Orsted sit sidste Ord i Striden „Imod den store Anklager“, 1814 — hvorledes Grundtvig forvildede en ikke liden Hov af lettroende Læsere, ved uden Betænkning offentlig at remsætte som rene Udsagn af den hellige Skrift de urimelige Kvænderer han deraf gjorde paa de store Verdensanliggender, før paa alt det, der ved Siden af Religionen er bleven udrettet til Mennekestets aandelige Udvikling, formedelst Kunst og Videnskaber.“ Denne almindelige Behændelse var især foranlediget ved den Dom han havde sædret over Schelling og den nyere tydske Philosophie overhovedet, og det var især herom Grundtvig handlede i sit Modskrift „Imod den lille Anklager, eller H. E. Orsted, med Beviis for at Schellings Philosophie er uchristelig, ugubelig og løgnagtig“ 1815. Han indrommede her villig, at Schelling, selv om han ikke havde skrevet mere end sin Afhandling om Friheden, var den dybeste Tænkter maastee af al Verdens Philosophie, og fremdeles, at han saavel som Kant og Fichte, paa en Tid da man troede uden Gud i Verden, maatte komme til at staae som Sandhedens Talsmænd, men desuagtet kunde han ikke tage in Dom tilbage. Han støttede den til, at Naturphilosophien som alle pantheistiske Systemer søgte at gjøre alle Modsætninger flydende for at opløse dem i det Væsen, som er Et og Alt, og blev derved ikke blot uchristelig men ogsaa umoralsk, ved at behandle den sædelige Grundmodsatning mellem det

hed", men desuagtet blev han sit Forsæt tro. At besige Prædikestolen, og var ikke at formaa til at besøge nogen gudelig Forsamling, for at undgaae alt, hvad der kunde give ham Udseende af Sektistifer.

Jævnfides hans præstelige gif hans litterære Virksomhed, og her var, som ovenfor bemærket, hans „Kort Begreb af Verdens Krøniken, 1812“ den Stridshandske, han havde tilkastet Samtiden. Hvad der valte den almindelige Harmen imod Bogens Forfatter, var for en Deel den hændte Dom, der her var sældet over mange af Fædrelandets endnu levende eller nylig afdøde Mænd, navnlig over Baltholtz, hvilket endog bragte den ellers saa staaansomme Jens Møller, uden at ville miskjende Forf.s redelige Hensigt, til at erklære Bogen idetmindste i nogle Partier for en litterær Væddelse; men Modsigelsen laae egentlig dybere og bredede sig ikke blot om enkelte usorgfattede eller unødsagtige Udtryk; den havde sin egentlige Grund i den Dom, der her var sældet over den heds nyere Dannelsse, forsaavidt denne var paavirket af Rationalistisken. Det var fornemmelig dette, der fremkaldte et heftigt Angreb fra Chr. Molbechs Side, Grundtvigs tidlige Ven, der endnu kort isorveien i Anledning af hans Doms prædiken offentlig havde erklæret, at han „hellere vilde være i hans Sted, der modtog Trettesættelsen, end i hans eller hans Sted der foranledigede den“ *). Det var fremdeles det, der gav Anledning til, at den berømte Pysiker H. C. Ørsted indlød sig i en skarp Strid med Grundtvig, og vekslede flere bittre Fejdeskrifter med ham. Uden her at kunne ophøde os ved de mange Enkeltheder, der blev bragt paa Bane i denne, maa vi dog lægge Mærke til de forskjellige Ansuelser, der her mødtes. Ørsted skildrede Grundtvig som en Mand, der ad

*) Kjøbenhavns Skilberet 1811, Nr. 9.

binde al menneskelig Forskning til Bibelen, kom til paa sædvanlig pietistisk Viis at fordomme al aandelig Udvikling. Grundtvigs Svar herpaa var: „Religionen helliger netop enhver Stræben efter at erkjende Tingene i deres sande Væsen og Sammenhæng, og denne Stræben er jo Vidensabelighed; men have vi Troen paa en Lærdom som Sandhed om Livets Væsen, Maal og Førelse, da maa jo denne Lærdom, der skal følge og styre os i al vor Digten og Tragten og Syslen, staae os levende for Dine, naar vi sysle med Videnskabernes, og al Vidensabelighed maa da være afhængig af Religionen. Der gives i Videnskabernes Dyrelse to Slags Arbejder, der vel kan og tildeels maa være forenede, men dog ikke sig selv ere forskellige, det ene er at samle, det andet at ordne. Ingen fortjener Navn af Videnskabsmand, som blot samler — Planter eller Exempler eller Gloser eller hvad det kan er; derimod ere der Mange, som føle Drift og Kald til at samle for en eller anden Videnskab uden at have Die for denne Videnskabs Forbindelse med de andre til et Heelt, ja ofte uden at have Die for i hvad Forhold deres Arbejde staaer selv til denne Videnskab som et Heelt; endelig komme vi til dem, som føle sig meest stabile og stiftede til at betragte og ordne, til at danne eller ombanne Systemer, i dem udtaler Tidsalderen sit aandelige Syn, i dem udtaler den sin Tro eller Bantro; de kan ikke være Christne uden at danne Systemet efter en christelig Ide.“ *) Dette Indlæg fra Grundtvigs Side forblev ubesvaret, men det blev optaget som et uønsket Brud med hele Tidens Vidensabelighed.

Efter at han havde standset med sin præstelige Virksomhed, hengav han sig atter ganske til sine boglige Sysler, og lagte i Tidsskriftet „Danevirke,“ der udkom hesteviid i fire

*) Grundtvig, Imod den lille Anklager, S. 165—89.

Gode og Onde som en blot forsvindende. Der er mangfoldige Modsætninger til, som derfor ikke ere Modsigelser, eller ere det i al Fald kun under visse Betingelser, saasom Ideet og Realt, Arbejde og Hvile, Nodvendighed og Frihed; saa modsatte disse Ting nu synes, og i endelige Forhold paa en Maade ere, saa indsees dog let, at de ei i sig selv ere uforenelige, thi de nægte ikke hinanden, og de baade kan og maa tænkes forenede i det fuldkomne Væsen, i Gud. Der ere derimod Modsigelser, som nægte og ophæve hinanden, saasom Lys og Mørke, Godt og Ondt, Sandhed og Løgn. — Sandhed er i sin Grund en Værelses Selvbejaelse, og Løgnet er Modsigelsen, Sandhedens Nægtelse. Betragte vi nu de to andre Modsigelser, Lys og Mørke, Godt og Ondt, da indsee vi let, at de have deres Grund i Modsætningen mellem Sandhed og Løgn, thi Lyset og Mørket ere kun Sandhedens og Løgnens Billeder, det Gode og det Onde ere Sandheden og Løgnet i indbyrdes Kamp. Hvo som nu siger, at Grundværelsen er ligegyldig, indifferent mod de høieste Modsætninger, er hverken Sandhed eller Løgn, han lyver, thi enten maa Grundværelsen ligne sig selv og være Sandhed, eller den maatte fornægte sig selv og være Løgn, hvilket er umuligt, da Løgnet ingen Værelse har uden som Sandhedens Nægtelse.*) Derfor var det hans Paastand, at Christendom og Moralik aldrig havde haft en farligere, en mere fristende Fjende at bekjempe end Naturphilosophien, som langtfra at være i Modsætning netop var i Forbund med Tiden, saa at det var det stærkeste Beviis paa Tidens Landsforhad, at den ikke alereede havde vundet langt flere Tilhængere. — Det var fremdeles H. E. Orstedes Anklage mod Grundtvig at han nægtede Bidskabernes Ret til Selvstændighed, at han, ved at

*) Grundtvig, Imod den ille Anklager, S. 101—5.

jeg, fornemmelig i de syv sidste Aar, under megen Trængsel og Modgang, uden Parti, uden mindste verdsligt Stygskød, uden en eneste Medhjælper har behandlet som en Samvittighedsfag. Min Strid angaaer alt hvorom det paa Tidens Bolge med Evighed for Die er værd at blotte Baaben: angaaer Tro og Bidskabelighed i deres hele Omfang og indbyrdes Forhold. Det er jo vist, at de Piller, hvorpaa Kirke og Stat, Tro og Mening, og dermed alle selskabelige Forhold forðum hvilede, ere baade indvortes og udvortes rystede i deres Grundvoold, og det er jo aabenbart, at de atter maa besæftes, eller andre, om det er mueligt, ligesaa faste, opreises, dersom ikke alt skal opløse sig i et forvirret Chaos. Jeg paastaar, at der er intet Raad for os i Tiden og mindre i Evigheden, uden at vende tilbage til Fædres ærlige, enfoldige Tro, som ene kan give hvad vi behøve: Kraft og Skærlighed. Jeg har viist, hvorledes man, uden at træde nogen beviistlig Sandhed for nær, kan med streng Consequens betragte den eenfoldige Tro som al Bidsdoms Moder og al sand Bidskabelighed som Bibelens Barn, og nu vil jeg spørge, om det sømmer sig sandhedskærlige Mænd, at besvare slikt med krasse Bidsættelser eller endog kun med fornemme Smil? Hvortil ere Høistoler, hvortil er det hele lærde Væsen, dersom ei fornemmelig til, i Tider som de nærværende, det koste hvad det vilde, at vække Mængden af den gruelige Skælsøvn, hvori den, ligegyldig for alt hvad der ei tilbrer Sandserne eller kan gøres i Yenge, hendser Livet, og arbejder paa Opøsning af alt det Store og Hærlige, vi skabtes til at udvikle! Hvem tør raabe Bee over den Mand som ærlig har gjort Sit for dette Tidens store Anliggende, eller hvem vil være bekendt at sige, at det skulde være nok at bevise, at jeg havde bedømt en enkelt Bog eller Bogskriver for strængt? Hvem elsker Sandhed, og vilde

ikke lade sig hudflette, om Folk derved kunde vaagne? Hvem er vaagen, og veed ikke hvad det koster, veed ikke at det maa torbne og lyne tilgavns, førend Nogen reiser sig, og hvad er det for en Kjærlighed, som forbyder at svinge Ordets Mjølner? *) — At hans Tordenroft dog heller ikke dengang lod ganske forgjæves, uden hist og her at finde villige Øren, kan man see af det Vidnesbyrd en ung anseet Præst Eg. gert Tryde i Glumsjoe gav ham i Anledning af en Recension i „Athene“ 1817 udgivet af Chr. Molbeck, der omtalte paa den sædvanlige haanlige Maade, ikke just denne Verdenskronike, men hans Skrifter i Almindelighed: „Endskjøndt Inds. af disse Vinier selv ikke i enhver Henseende er enig med Grundtvig, har han dog ikke kunnet læse „Athene“ Juli d. A. uden inderlig Fortrydelse, og finder det uærdigt, om de, der elske og ære Grundtvigs herlige Aand, hans usfortrødne, gudfrygtige, meget misfjendte Virksomhed, lade ham ved sin uærdige, oftere gjentagne Angreb staae ene, uden offentlig at bekjende deres Agtelse for ham Derfom Rec. havde læst sin Bibel ligesaa flittig som sin Göthe, studeret sin Christendom ligesaa omhyggeligt som sin Æsthetik, vilde han ikke have kaldet Grundtvigs Theologi et dødt Legeme. Grundtvigs Theologi er netop den Luther og Reformatorerne forkyndte, og vi tør haabe til Gud, at det ei vil vare længe før det skal vise sig, at der boer en Aand i det Legeme, der vil tør maale sig med den, der boer i Reflexionernes forfatter.“ **). — Den omtalte Verdenskronike til Luthers og den lutheriske Reformations Priis var Grundtvigs Hilsen til Reformationens trehundreaarige Jubelfest.

Overalt i hele det protestantiske Lydsland beredede man

*) Udfigt over Verdens Kroniken 1817. S. XXXIX—XLIII.

***) Kjøbenhavns Skilderi 1817, No. 66.

og til at fejre denne Fest med særdeles Høitidelighed, og Biskop Münter bidrog med Glæde sit til, at man heller ikke i Danmark skulde komme til at gaae tilbage. Ved Frd. af 9 April 1817 paabød Kongen, at denne Jubelfest skulde holdes overalt i Landets Kirker, ved Kjøbenhavns Universitet og i alle de lærde Skoler. „Og da det er ham vigtigt, at den christelige Troesbekjendelse, som Dr. Luther ved Reformationen fremkaldte, aldrig skal glemmes, saa har han og ladet foranstalte, at en nøiagtig Afskrift af den augsborgske Confession erder trykt, saaledes som den oprindelig blev overgivet i det latinske Sprog, hvoraf eet Exemplar anskaffes til hvert Pastorat paa vedkommende Kirkes eller Kirkers Regning, og som dette forbliver ved Pastoratet, skal Præsterne, Mand efter Mand, dertil være ansvarlige.“ Imidlertid lod man det ikke blive herved; den gamle Biskop Valle havde kort før sin Død (1816) besørget en dansk Oversættelse af Konfessionen, som nu Prof. J. Møller udgav ved denne Leilighed efter kongl. Befaling. Hertil søiede Prof. P. E. Müller som sit Bidragsbyrd: „Den christne Kirkes almindelige Symboler med Indledning og Anmærkninger samt en Ufsigt over Treenhedslærens Udvikling, 1817“; han har heri villet vise: „hvoreledes den kirkelige Lære om Treenheden og Christi to Naturer, hvoreledes de naturligen fulgte af Christendommens hele Aand; paa den historiske Bei har han villet hentyde til den dybe Betydning af disse Dogmer, for derved at lede til en rigtigere Burden af Christendommens Mysterier.“ Der gaaer herigjennem umiskjendeligt en Stræben efter atter at hævde, eller snarere at minde om den gamle kirkelige Lærdom, men for at den Hyldest, der dermed var bragt Luther og Reformatorerne, ikke skulde støde den herskende Rationalisme, udgik jaamtidig hermed et Hvrdebrev fra samtlige Landets Biskopper: *Antistitum ecclesiae Danicae, Slesvico-Holsaticae*

et *Lauenburgensis Epistola encyclica ad Clerum de tertio Reformationis jubilæo*“, forfattet af Biskop Münster, medunderskrevet af Fr. Plum i Tzen, P. D. Boisen i Hol- land, Rasmus Jansen i Aalborg, Jens Bloch i Viborg, Andr. Birch i Marhuus, B. C. Hjort i Ribe, G. J. F. Bi- dalin i Jøland, Adler i Slesvig og Holsten, og F. C. Blod i Lauenborg. Her blev det nemlig udtryffeligt udtalt, at naar man atter vilde hævde den augsb. Conf. og holde den i Tret, saa hævdede man dermed kun den frie fornuftige Skriftfortol- ning, hvortil Confessionen selv altid viste hen: „Ehi hvor alt afhænger af Fornuftens rette Brug og den h. Skrifts rette Fortolkning, uden at denne er bunden til anden Regt end den Fornuften selv giver, saa er det aabenbart, at der ikke kan reises Dømminger for den Enkeltes Grænser, da Enkeltes Glid, ikke fastsættes Grændser, som det vilde være ulovligt og unyttigt at overstride“ *). Det var denne og lignende Erklæringer, der gjorde at Bispernes Hverdebrev fra 1817, uagtet alt hvad der tydede paa en Stræben efter at hævde den kirkelige Lærdom, blev en aaben Udtalelse af den herskende Rationalisme, og paa den Maade er dette Brev under andre Forhold senere ofte bleven paaberaabt som den danske Kirkes eenstemmige Vidnesbyrd. — Betragter man den Mængde Prædikener, som i Anledning af Festen kom fra Lyset, og bedømmer dem efter den augsb. Conf., saa seer man ogsaa nok, at sjøndt Præsterne havde faaet Bogen i Hånd, var det langtfra, de havde faaet dens Lærdom i Hoved og Hjerte. Biskop gjenløb de alle af Luthers og Reformatore- nes Priis, men hvad de roeste var mere det nedbrydende i Reformatorenes Stræben, hvorved de havde frigjort os fra Fædrenes Dvertro og den gamle Samvittighedsbælg, og der

*) *Epistola encyclica*. 1817. S. 16.

ved banet Bei for den frie fornuftige Skriftfortolkning. Ved den Keilighed lod der dog blandt Kjøbenhavns Præster i *Mynsters* Prædikener en dybere Tone, og, idet Prædikanten her vendte sit Blif mod Reformatorerne, mod de forbigangne *Eiders* Troeshelte, kom hans Tale til at lyde som en Bodsprædiken over Samtiden, stærkere end man var vant til at høre den af *Mynsters* Mund. „Betrægt de Fremstridt, den sidste Tidssalder meente at have gjort i Religions-Kundskab: bestaae de ikke for en stor Deel deri, at den saakaldte æufede Tro er bleven altid svagere, og altid fattigere? Hvor er nu den Tro, som overvinder Verden? den Tro, hvormed saa mange tilforn holdt hart ved den Ulynlige som om de saa ham? Den har forvandlet sig til en mat Længsel, til en tvivlende Formodning, og Christendommens rige Fylde er sammentrukket sig til nogle faa Sætninger, hvorom de fleste endog opsætte at overbevise sig til en eller anden besværgelse Keilighed, som de aldrig finde, fordi de aldrig søge den . . . Er det vort Bærf, I have forfat — ville hine Mænd lige — naar I have nedbrudt hvad vi vilde opbygge, naar I have foragtet, hvad vi agtede over alt andet? Er det æufet Christendom I have vundet, naar christelig Tro stedse er bleven sjældnere, og dens Frugter stedse kjendes mindre i christeligt Levnet?“ *) — Udenfor den geistlige Stand var der ogsaa en enkelt Mand, som ved den Keilighed nedlagde bekæmpt Indsigelse imod den Maade, hvorpaa Datidens Præster og Theologer beraabte sig paa Luther som deres Fører og Forskjemper; det var den lærde Rector i Horsens, Prof. D. *Borm*. I hans latinske Skoletale, der paa Grund af sin bemærkede klassiske Stil blev beundret og læst af Mange,

*) J. B. Mynster, *Sem* Prædikener i Anledning af Reformationens festsken 1817. S. 14 og 17.

hed det blandt andet: „Luther satte det Christne Føll i Frihed, og forfaste al menneskelig Myndighed i Troesfager, men dermed vilde han sandelig ikke lægge det i nye og endda tungere Lænker; han vilde ikke boie de Christnes Nakke under utallige Yaver istedetfor den ene, han havde besjæmpet. Men det havde han gjort, dersom han i Troesfager havde sat Fornuften til øverste Dommer og Boldgiftsmand. Den menneskelige Fornuft er nemlig ingensteds uden i de enkelte Mennesker, og da nu ethvert Menneske har sin egen Fornuft, saa forstaaer det sig af sig selv, at Enhver nærer, pleier og elsker sine egne Meninger.“ *)

Reformationsfesten 1817 fik tillige en sorgelig Marklighed ved den Dom og de Forsølgelser, der overgik nogle jydste Bønder, hvis hele Forbrydelse bestod i at de vilde holde ubrødelig fast ved den lutherste Lærdom, til hvis Her man feirede Festen. Om disse „stærke Jyder“ har der allerede tidligere været Tale, første Gang da de vægrede sig ved at bruge den evangeliske Psalmebog, men havde Regjeringen dengang været lemfældig imod dem, saa skulde de nu prøve den haardeste Medfart, da de vragede og fordoimte de anordnede Skolebøger, Balles Lærebog samt den ovenfor omtalte nye Udgave af Luthers Katechismus. Det var i Sogn Sogn Veile Amt, at en Smed Hans Nielsen tilligemed Jens Petersen, Thersel Petersen og nogle andre Bønder, nægtede at lade deres Børn besøge Skolen, saalænge man der brugte Bøger, der efter deres ufravigelige Paastand indeholdt aabenbar uchristelige Lærdomme, og alle stode fast og stivt paa sin at ville have deres Børn underviste og confirmerede efter Pontoppidans Forklaring og den gamle Katechismus. Stedets Sognepræst Rjør lod rigtignok i Begy-

*) *Oratio, quam die 1 Nov. 1817 habuit O. Worm. P. 39.*

delsen til at ville give noget efter for deres Stivfnd, men snart forandrede det sig, og han blev deres ubøielige Modstander. I en Skriftetale lod han en gang nogle Ord falde om, „at de som Jannes og Jambres stred mod den Hellig-Aand, og modsatte sig Guds Evangelium“ — og dette gav Anledning til en hæftig Ordstrid. Da de vare komne udenfor Kirken, opfordrede nemlig Smeden Hans Nielsen ham til at sige, hvori han stred mod Guds Evangelium, og da Præsten vilde gaae sin Vej uden at svare, greb Hans Smed ham i Armen og raabte: hi og sig det! Nu raabte Præsten at man vilde slaae ham, og kaldte flere af Menigheden til Vidne derpaa, men derover blev Smeden endnu hidsigere, spyttede ad ham og raabte: „sy for en Præst, han er en Dævels Præst.“ *) Dette i Forening med Skoleforsømmelserne foranledigede en retslig Undersøgelse, hvori sex Personer af Sagen blev indvillede, enten for at have været med at antaste Præsten, eller for at have holdt Børnene fra Skole. Under Sagens Gang vare de Tilstaae altid villige til at tilstaae hvad de havde gjort, men netop denne Villighed stødte Dommerne, da det forekom dem som om de omtalte deres Forseelser som noget fortjenstligt, og ved Overretten i Viborg bleve de alle (d. 6 Juni 1814) dømt til Tugthus paa noget forskjellig Tid. Sagen blev indanket for Høiestret, og her blev paa Grund af Forandringer i den tidligere Straffelovgivning, Dommen noget formildet (d. 28 Juli 1817), saa at kun Hans Nielsen Smed blev dømt til Tugthuset paa eet Aar; tre andre Jens Jørfsen, Thekel Pedersen og hans Kone Marie Kathrine til Band og Brød i tre Gange fem Dage, Mathias Jørfsen og Morten Johansen til to Gange fem Dage. — Men netens Sagen endnu svævede for Domstolene var den nye

*) J. G. Lindberg, Dannebrog 1841 Nr. 1.

Stoleanordning af 29 Juli 1811 kommen, og derved beredes der de Domsældte nye og langt svarere Trængsler, da man strax begyndte at iuddrive de deri fastsatte Rullter for Stoleforsømmelser. De Paagjældende betalte ogsaa villig Rullterne, saalænge de havde noget, og fandt sig deri som en Lidelse, de maatte udstaae for Evangeliets Skyld. Da de ikke længer kunde betale, stred man til Udpantning, men da det heller ikke hjalp, og Børnene alligevel ikke kom, vilde man dog først afvente det øverste Justitskollegiums Bestemmelse i Sagen, der atter først afstedede Biskoppens og Provstens Betænkning. Biskop A. Birch i Aarhus kunde i sin Erklæring af 26 Aug. 1817 paa ingen Maade tilraade mildere Forholdsregler: „at lægge Baand paa Samvittighederne bliver vist aldrig vor blide Regjerings Princip, men det er nogt ganske andet at sætte Grændser for indbildt Religionsiver og sektarisk Caprice.“ Amtsprovst N. Blicher stemte for den samme Strænghed, og Cancelliet billigede ganske de geistlige Autoriteters Synsmaade, hvorfor det beordrede, at man fremdeles skulde blive ved som hidtil. Der blev altsaa udpantet og holdt Auction over det Udpantede, men nu mødte der en ny Vanskelighed: alle Bymændene, der havde Medlidenshed med de stakkels Mennesker, vægrede sig nemlig bestemt ved at lade sig bruge som Bødler, saa at Herredsfogden tilsidt selv maatte tage sig det Arbejde paa med Bistand af nogle udensogns Folk. Amtmand Selmer i Beile, hvem det ogsaa gik til Hjerte Ar ud og Ar ind at plage disse Mennesker uden dog at udrette noget, gav i en ny Indstilling af 12 Juni 1818 Cancelliet at betænke, „at de alle om foie Tid vilde blive Almisfelemmer, dersom man vedblev at gaae frem mod disse elendige Mennesker som Collegiets Befaling bestemte;“ og Biskop Birch lod sig i sin Skrivelse af 24 Juli 1818 forlyde med, at „det sikreste Middel til at bringe disse

Forsvuldede til Nollighed vilde være, om Sognepræsten Hr. Kjer, som vist ikke mangler Embedsduelighed, men som neppe her kan virke med Held, blev befordret“. Men det høie Justitscollegium kjendte ingen Skaansel; man skulde fremdeles forholde sig efter Anordningerne, og hvis det ikke frugtede, trøe med, at Børnene vilde blive dem fratagne for at nyde anordningsmæssig Undervisning. Da Hans Nielsen havde udfaaet sin Tugthuusstraf, og atter kom tilbage til sit Hjem, fandt han der endnu det samme Tryk, og da nu dertil kom, at Præsten Kjer siden Striden først begyndte aldrig havde villet tage ham og hans Venner til Alters, besluttede han med en af sine Videssesøller Therkel Pedersen at forsøge en Reise til Kjøbenhavn, i det Haab der at finde et gunstigt Øre for deres Bøn, at Børnene maatte blive ved den gamle Forklaring og den gamle Katechismus. Man henviste dem til Confessionarius Liebenberg, som ogsaa indlod sig meget med dem; han forestillede dem, at Pontoppidaus Forklaring ogsaa engang var indført paa lgl. Befaling, saa Kongen havde endnu ligesaa fuldt Ret til at anordne en ny, men de bad kun om, at deres Børn maatte oplæres efter den samme Bog, som havde rørt og forbedret deres egne Sjæle, og videre var det ikke mueligt at komme. Liebenberg sluttede sin Indberetning af 10 Nov. 1818 med en Forbøn for „disse usfordige, men ærlige og gudfrygtige Mennesker, hvis Ulydighed ikke grunder sig i nogen ond Villie men i Mangel paa Evne til at indsee det Urigtige i deres Grundsætninger.“ — Men denne Forbøn kom for sildig; saa Dage isorveien var allerede paa Cancelliets Indstilling den lgl. Resolution af 4 Nov. 1818 afgaaet, der virkelig befalede, hvad der tidligere var truet med, at de skolepligtige Børn skulde tages fra Forældrene for at faae dem underviste i Overeensstemmelse med Lovgivningen. Først da man stred til Udførelse af denne Bøtøgsjerning, ind-

kalbte Biskop Birch og Amtsprovst Blicher dem endnu engang for sig til Horsens, for at forsøge paa at bese deres Skole, men de forsikrede grædende at de ikke med frelst Samvittighed kunde lade deres Børn lære Valles Lærebog, men vilde Kongen tage Børnene med Magt saa kunde de ikke hindre det. Resolutionen skulde altsaa iværksættes, og Biskop Birch gjorde sig al muelig Umage for at faae de paagældende otte Børn anbragte saa godt Omstændighederne vilde tillade; det lykkedes ham at faae Plads for fem, men nu mødte nye Banfeligheder, da man ikke kunde enes om, hvem der skulde betale for dem. Der gik atter Aar hen forend man kunde faae den Sag ordnet, og i den Tid indløb der atter til Cancelliet Ansøgning fra de Betrængte om at erholde den forlangte Friitagelse, men ikke fra dem alene; ogsaa fra de omliggende Sogne Lundum og Uldum indkom der Protester mod Valles Lærebog, uden at man dog atter vilde drive Sagen til den Yderlighed som i Kolding. Da Sognepræsten i Nabsogad Maarup, Consistorialraad Beckmann i en Skrivelse af 4 Nov. 1820 tilbød sig at ville confirmere disse Sværmeres Bøn efter Pontoppidans Forklaring uden at lægge Valles Lærebog ganske tilside, saa gik man ind paa denne mæglende Udvæ, og der kom atter No i nogle Aar*).

I Slesvig og Holsten fik Reformationens tredie Svæbelaar en ganske særegen Betydning ved Claus Harnø's Bæbeskrift, der fremkaldte en Strid, hvis Virkninger sporedes ikke blot der men i hele Tydskland. Den ivrige Rationalist Generalsuperintendent Adler, der efter Callisens Død 1806 havde forenet det kirkelige Overtilsyn i Holsten med Slesvig, virkede der længe i Stilhed, og var det ikke lykkedes ham at faae sin Agende fuldstændig indført, saa var det dog sædlig

*) Efter de originale Afskrifter i Kultusministeriets Arkiv.

feet mere og mere, uden at møde nogen alvorlig Modstand. Det næste offentlige Skridt mod det samme Maal, Adler forsøgte eller hvori han dog havde den væsentligste Andeel, var Udgivelsen af den saakaldte Altonaer-Bibel, der udkom Paaste 1815. Denne Bibeludgave var nemlig ledsaget af oplysende Anmærkninger i fuldkommen rationalistisk Retning, besørget af Pastor Junk i Altona, der efter sin derom gjorte Foredstilling var bleven bemyndiget dertil ved Reskr. af 1 Aug. 1811, dog paa det Vilkaar, at „de oplysende Anmærkninger, der søiedes til Oversættelsen, først skulde have Generalsuperintendent Adlers Sanction.“ Barket udkom paa Baisenhufets Forlag, forsynet med lgl. Privilegium og med Adlers Andefaling, men neppe var det udkommet, førend det blev meget skarpt recenseret af Prof. Kleufer i Kiel, hvad der gav Signalet til et heftigt Angreb fra flere Sider. Claus Harms var imidlertid bleven forflyttet fra sit første Præsteskald i Lunden i Ditmarsken til Kiel, og valte her strax som tvrig orthodox Prædikant overordentlig Opmærksomhed. Ifødenfor at blande sig i Striden om den nye Bibeludgave, henvendte han sig, da den var udkommen med lgl. Privilegium, i en Skrivelse af 4 Juli 1817 til Regeringen med Begjæring om, at den til Kirkens Gavn og mange Gemytters Beroligelse vilde tage sin nye Bibel tilbage, da det var en almindelig bekjendt Sag at „Bibelgrunden til Troen paa Jesu Guddom, paa den Hellig-Aands Personlighed, paa Synderes Forsoning ved Jesu Død, paa den Hellig-Aands Naadevirkning i Evangeliet, og paa andre Sandheder, meer eller mindre særegne for det lutherste og det christelige Lærebegreb — her var fordreiet, forkastet eller tilintetgjort“. Førend der var indløbet noget Svar, udstædte han sine Theses, mellem hvilke den 56de revser den nye Tro, der raader i den Altonaer-Bibels Forklaringer, og han er-

flærede her tillige, at Regjeringen vilde tage den tilbage igjen. Disse Ord kom til at lyde som en Spaadom, da de nemlig d. 29 Nov. 1817 virkelig udgik et Igl. Reskript til Overpræsidenten i Altona om at opkjøbe for Regjeringen Regning Restoplaget af den omstridte Bibeludgave, og indt videre henlægge det i Glückstadt til Forvaring. Dette paa faldende Skridt fra Regjeringens Side, der atter robede den samme uklare Ballek som ved Indførelsen af Alder Agende, var dog ikke foranlediget ved Harms's Theses, da man allerede tidligere havde truffet Forberedelser hertil, uden at dette kunde være kommet til Harms's Kundskab*). — Imidlertid havde man glemt Bibeloversættelsen over de omtalte Theses, der udkom til Reformationsfesten sammen med Luthers, og vare i kort Tid udbredte over hele Tydssland.

„Das sind die 95 Theses oder Streitfäße Dr. Luthers, ihren Andenkens. Zum besondern Abdruck besorgt und mit andern 95 Säßen als mit einer Uebersetzung aus No 151 in 1817 begleitet von C. H.“ I et djærvt og hjærnefuldt Eprog udslyngede Harms her et aabent Feidebrev mod den herstende Rationalisme („allerley Irr- und Wirrwißen“), der hidtil altid havde ført det store Ord, og nødt Modstanderne til at gaae forsvarsviis til Bærk. Han stillede her den stærkeste Modsætning mellem Fornuft og Bibel, idet han søgte ubetinget Underkastelse under Bibelens Myndighed, og uden egentlig at beraabe sig paa de statskirkelige Lærdomsforstrifter, de symbolste Bøger, gjorde han det dristig gjældende, at de fornufstroende Præster fuldkommen uretmæssig havde tilføjet sig deres Stilling og deres Prædikestole Saaledes Thes. 32: „Den saakaldte Fornuftreligion er enten

*1) Jfr. Junf, Geschichte der Altonaer Bibelausgabe. 1823. Harms's Aeusserungen u. Mittheilungen zu Junf's Geschichte d. Alt. Bibel. 1823.

Blødt for Fornuft eller for Religion eller for begge Dele"; Thes. 33: "Den leder til at tage Maanen for Solen"; Thes. 36: "Hvem der med sin Fornuft kan faae sat paa Religionens første Bogstav, det vil sige "hellig", ham gad jeg tale med"! Thes. 67: "Det er en besynderlig Fordring, at det skulde staae frit for, at lære en ny Tro fra den Stol, som den gamle Tro har sat, eller ud af den Mund, som den gamle Tro føder"; Thes. 68: "Gaa med Herman Taft under Lindetræet, der kan du prædike, naar Du ikke kan beholde Din nye Tro for Dig selv. Imidlertid har man allerede i flere Aar forsøgt det paa Prædikestolen og Folk har løbet efter dem". De udfastede Stridsord vakte daar en overordentlig Bevægelse; en Pastor Meier i Hagebjerg paa Als var den første, der gav sin Harme Løst i følgende snurrige Avertissement (Alt. Merkur Nr. 185): "Det vilde glæde mig, om det fædrelandske Publikum vilde befære de 95 Stridsætninger, Pastor Harms i Kiel har fremført, med en fuldkommen Tausshed. Men skal Sagen offentlig besies, saa befaler Fornuft, Religion og Samvittighed mig, ogsaa at afgive min Stemme. Den Første vil jeg ikke være, den Anden maa jeg være". Derved blev Dr. Johansen, i Kiel, der siden (1825) blev Sognepræst ved Petri Menighed i Kjøbenhavn, den første, der tog skarpt til Gjenmæle i en Prædiken 1ste Advent Søndag i Nikolai Kirke, altsaa i den samme Kirke hvori Harms prædikede, og snart deelte sig ikke blot Præstestanden men endog hele Befolkningen i to Partier for eller imod Harms. Blandt Slesvigs Præster var der ogsaa enkelte, der blandede sig i Striden; Pastor F. M. Meier mødte efter Løste med sit Indlæg: "Menschenverstand, über und gegen die 95 Theses des Herrn Harms"; og han tilligemed en Pastor Asmusen paa Føhr vare mellem Harms's bitreste Modstandere, medens Pastor Neuter i Ha-

vetofte skrev til Forsvar for de omstridte Theses; men i det Hele horte disse Indlæg til de ubetydeligste. Striden fortød med meest Esiertryk ikke blot i Holsten men over hele Tyskland, hvor blandt Datidens navnkundige Theologer Dr. Ammon, Hofprædikanant i Dresden i et Flyvekrift: „Bittere Arznei für die Glaubenschwächen der Zeit“ væsentlig villeggede Harms' Samlinger, hvilket fremkaldte et Sendebrev: „An Herrn Dr. Ammon über seine Prüfung der Harmsschen Sätze. Von Dr. Fr. Schleiermacher“. — Da Striden valte saa megen Opsigt, meente Regjeringen ikke at kunne forholde sig ganske rolig derved. Ijennem Overkonsistoriet i Glückstadt blev der d. 10 Aug. 1818 affordret Harms en Forklaring angaaende enkelte Punkter i hans Theses, som man ansaae for fornærmelige mod Kirkestyrelsen; saaledes Thes. 14 og 30, hvori der siges: „fordi der ikke holdes Vaag i vor Kirke“; Thes. 65: „Naar ellers Ingen bekymrer sig om Værdommen, saa maa man frygte for at Folket gjør det selv“ o. a. Harms undlod ikke at give et utforsligt Svar, hvori han uden at nævne noget Navn, viste, hvorledes Værdommen blev forfalsket paa mange Steder ved selvgjorte Kætechismus-Forklaringer og andre Skrifter, og naar han sagde over, at der manglede Tilsyn, saa gjaldt denne Anse ikke Regjeringen men de bestiftede Visitatorer, der slet ikke havde Die for andet end Kirkeregnshaberne o. desl. Paa denne Forestilling indløb der ikke noget Svar, og Harms forblev uanfægtet*). Kongen skal selv have været imod, at der blev afæffet ham nogen Forklaring, og yttrede, da Sagen kom for i Statsraadet: „Vi saae mere at høre end vi sfjotte om“. Da Forklaringen nu kom, udbrod han derfor:

*) Om Theses- og Bibelstriden see „Evangel. Kirchenzeitung“ 1829 Nr. 45—48. 58—60. 80—82. 88—91.

„har jeg ikke sagt det iforveien?“ og dermed faldt Sagen hen. Man fik Lov til aandelig at udfjæmpe Striden, uden at Regjeringen videre blandede sig deri.

Den Harms'ske Thesesstrid fik ikke umiddelbart nogen betydelig Indflydelse paa Danmark, men for Tyskland var den saa at sige et afgjorende Hovedslag, som Rationalismen seirte. Det havde viist sig under denne, at deres Tal var den ringe, der endnu som tidligere vilde tale „den sunde Menneſteforſtands Sag“, medens alle dygtigere Theologer, selv naar de udtalte sig imod Harms, gjorde det med udtrykkeligt Forbehold ikke at ville stilles paa lige Trin med dem, men beskæmpe. Det var paa det Berliner Universitet, oprettet midt under Krigen 1810, det nye Aarhundredes eienlige Theologi udviklede sig af de Eeteforn den nye Philosophie havde udstrøet, og dermed er ogsaa dens Charakter angiven nemlig som en mæglende; uden at bryde med den nærmeste Fortids Udvikling, vilde man have sig over de forrige Tidens Modsætninger. Mænd som Schleiermacher, de Wette, Marheinecke, Neander, der i Berlin kaldtes til Virksomhed, og nogle Aar senere (1818) Philosophen Hegel, horte til den nye Videnskabeligheds ypperste Talsmænd, hvis Opgave det var, hver paa sin Maade, at hævde ikke blot Christendommens moralske Gehalt men dens dogmatiske Ideer, ja netop hævde dem som det Uantastelige og Uforgængelige ligeoverfor det meer eller mindre Tilfældige i den historiske Indstædning, hvorunder de først vare fremtraadte. Derfor blev nu, da man havde skiltet Ideerne et uantasteligt Stade, det reent Historiske givet til Priis for Kritiken med langt større Dristighed end nogenſinde før, og netop Schleiermacher og de Wette bleve Føretterne for denne sonderlemmende Kritik, der altid mere og mere opløste og forqvælede den virkelige Historie, til samme

Tid som de forekastede den gængse moralske Nationalisme, at den med Forstandens kolde Trivsel frænkede Troeslivet der sugede til alle Tider sin Næring af den religiøst begejstrede Følelse. Det hører ikke herhen at gaae noiere ind paa diøse Mænds Forffjellighed, men kun i almindelige Træk at angive Retningen, hvorved det ikke maa lades ubemærket, at netop denne Retning havde Tiden med sig, saavel fra Regjeringens Side som i den almindelige Folkstemning. Regjeringerne ønskede tildeels nok at gjenopvække den gamle Orthodoxi, fordi det havde vist sig, at al Art Heterodori saa let smeltede sammen med politisk revolutionære Grundsætninger, men ønskede tillige, at det maatte ske uden at fornye den gamle Trætte ved at lade det komme til skarpe Modsetninger, og navnlig ønskede den preussiske Regjering at undgaae den Modsetning, der i tidligere Tider meer end nogen anden havde lammet dens Virksomhed, den imellem Lutherdom og Calvinisme, hvorfor ogsaa alle de Mænd, der samledes til Berlin, i Reglen maatte hylde og understøtte de uenerende Bestræbelser. Dog var det ikke blot Regjeringerne, der vare trattede af de revolutionære Storme, Folkstemningen var det ikke mindre, og for trættet til at lade Modsetningerne træde skarpt frem, greb den med Glæde en Mediation, der lovede at opløse dem alle i en høiere Eenhed. Kommer nu hertil, at de nævnte Lærde virkelig vare Mænd af fremragende Dygtighed, saa kan man ikke undre sig over, at Berlins Universitet snart kom til at udøve en lignende Indflydelse paa de protestantiske Høiskoler som tidligere Halle og senere Göttingen, skjøndt netop dets hele mæglende Stræben gjør Indflydelsen mindre kjendelig og isinesaldende.

Hvad der mellem Danmarks Præster endnu foresandedes eller paany vantes af religiøs christelig Iver sluttede sig i diøse Aar gjerne til Bibelselskaberne, og virksom Iver for

Bibeludbredelsen var den Vej, ad hvilken man haabede stikkest at kunne overvinde de forrige Tiders Bantro. Det kjøbenhavnske Selskab fremkaldte snart Afsæggere eller Filialer i Odense og Slesvig, stiftede efter den virksomme Pastor Hendersen's Tilskyndelse, ganske efter samme Plan; man indskrænkede sig ikke til at danne Filialer i Stiftsstederne, skøndt disse gjerne gave Exemplet, men overalt i Kjøbstederne og selv mange Steder paa Landet især i Sjælland, dannedes der ligværende Foreninger, hvor der var Præster, som søgte sig drevne til at virke for Religiositetens Bækkelse. Alle disse spredte Bestræbelser, fandt deres Samlingssted i Kjøbenhavn, hvor fornemmelig Prof. Jens Møller var utrættelig i at anbefale Bibelselskabets Plan og Virksomhed i det Haab derigennem at fremkalde bedre Tider for Kirke og Christendom^{*)}. Noget betydelig aaben Modstand fandt Selskabet heller ikke. Den Indvending, der havde meest Bægt, at den autoriserede Oversættelse var ulæselig og usforstaaelig, blev for en Deel afhjulpen, da den reviderede Udgave af Ny Test. udkom 1819, strax forsynet med kongelig Approbation, da man fandt det overflødigt og altfor be kosteligt først at lade den udkomme paa Prove. I Almindelighed var man ogsaa tilfreds med Kommissionens Arbejde; den havde ikke lagt an paa at give en ny Fordansning, men den havde opnaaet hvad den tilsigtede, at gjøre den gamle Oversættelse læselig og forstaaelig. Dermed var altsaa det seletigste Svær afhjulpet, uden at dog dermed alle Indvendinger vare viste tilbage. En Søn af Konfessionarius C. Bastholm, Pastor H. Bastholm i Slagelse, der i disse Aar havde vundet en vis Anseelse som Redaktør af den Vest-Sjællandske Avis, erklærede det leilighedsvis som sin Overbeviisning, at

*) J. Møller, Theol. Bibl. XI, S. 137 fgd.

Bibelselskaber vare mere skadelige end gavnlige: „thi den Naade, som der nu følges ved at uddele hele Bibelen i den blotte Oversættelse og uden veiledende Anmærkninger, er aldeles ikke passende til vore Tidens Bessaffenhed“ *). Lignende løst henfaste Udfald læstes af og til i Dagbladene, men Prof. J. Møllers letflydende Pen var altid rede til at vise dem tilbage i de meest bevægelige Talemaader: „Saa meget er vist, at Almuen ei vinder sin gamle Tillid til Bibelen, sin gamle Kjærlighed til dens Indhold tilbage, saa længe een Stemme efter den anden hæver sig om dens Usorstaalighed, dens Vidtløftighed, og — hvad veed jeg — hele dens Farlighed. Derfor smertede det mig saa dybt at see Dem, kjære Hr. Bastholm, hvis Hjerte slaaer saa varmt for Folkets Oplysning og Forædning, tale imod en fri Brug af en Bog, som alene er istand til at bevirke Samdrægtighed imellem Forstand og Hjerte, Cultur og Moralitet, jordisk Lykke og himmelsk Salighed“ *). Ganske uden Høfler bleve disse Anker dog ikke. Pastør Dr. Rasmus Møller i Kjøbenhavn, tidligere bekendt som en lærd og smagsfuld Oversætter af de latinske Klassikere, der i sin Disputats for den theol. Doctorgrad 1815 afhandlede det praktiske Spørgsmaal: „Sorge de ret for Christendommen, der ville udelukke de christelige Dogmer fra Børneundervisningen“, og dermed temmelig bestemt havde erklæret sig for den supranaturalistiske Retning, — havde altid med særdeles Interesse fulgt Bibelselskabets Virksomhed. Han søgte at afhjælpe det paatalte Savn ved sin „Veiledning til en andægtig og forstandig Læsning af N. T.“ 1822, der nogle Aar senere blev efterfulgt af en lignende „Veiledning til en andægtig og forstandig Læsning af Gl. Test.“ i to Dele 1826. Det var

*) Den Vest-Sjællandske Avis 1818 Nr. 117.

**) Theol. Bibl. XVI. S. 15-17.

dog fornemmelig det gamle Testamente Indvendingerne galdt, og her var den største Vanskelighed at løse. Theologerne i Bibelkommissionen havde selv ønsket strax at fortsætte og behandle det Gl. Test. efter samme Grundsætninger som det nye; især udtalte Prof. J. Møller gjentagne Gange dette Ønske, og lod det ikke blive derved, men for at fremskynde og forberede Arbeidet, lagde han strax Haand paa Værket, og forelagde Publikum som Prøve en Oversættelse af 3die og 4de Bog af Psalmerne samt af Jobs Bog *). Sagen mødte dog mange Betæneligheder. Det var ikke blot en Pastor M. Nascou, der i et eget lille Skrift 1817 paany stærkt anbefalede at indskrænke sig til et Udtog; det var endnu meget mere den almindelige Mening, at Læsningen af G. T. let kunde nære Døvtro og skadelige Fordomme blandt Almuen, og Kong Frederik VI, der selv delte den, nægtede derfor Kommissionen sit Samtykke til Arbeidets Fortsættelse **). Besynderligt seer det rigtignok ud, at man af den Grund, altsaa af Frygt for at Folk skulde faae Lyst til at læse det Gl. Test., vedblev at uddele dette i den ældre usforstaaelige Oversættelse. — Man hjalp sig altsaa fremdeles som man bedst kunde, og de Præster, der vilde gjøre Brug af det Gl. Test. i deres Prædikener, betjente sig gjerne af den Michaelis-Beckste rigtig nok meget matte Oversættelse. Endskjondt der gik Ar hen vilde især de tvende Mænd, der havde taget sig ivrigst af Sagen nemlig Prof. J. Møller og Stiftsprovst R. Møller, nødig opgive Haabet, og for at fremskynde Iværksættelsen, forsøgte den sidste igjen at begynde paa egen Haand ligesom J. Møller tidligere havde gjort, og leverede i det Diemed

*) Theol. Bibl. XVII 1820 S. 59. XIX. 1821 S. 1.

***) J. P. Myndter, Meddelelser om mit Levnet. S. 196.

en Oversættelse af Propheten Esaias *). Da der desuagt intet skete fra det Offentliges Side, besluttede begge i Føiening at afhjælpe det føleligste Savn, ved at udgive „de gamle Testamentes poetiske og prophetiske Skrifter, og Grundtexten paany oversatte“. Denne Oversættelse, hvori 1ste Deel indeholdende de poetiske Skrifter, besørget af N. Møller, udkom 1828, og 2den og 3die Deel indeholdende de prophetiske, besørget af N. Møller 1829, holder sig mest til de Wettes Udgave af den tydske Bibel, og er ret just ikke noget udmærket grunddigt, saa dog et meget brugt Arbeide. Synderlig udbredt blandt Menigmand eller Laegfolk i Almindelighed er den aldrig bleven, men den have mange Præster brugt den, og ikke saa have forstaaet den lært at forstaae og anvende det gamle Testam-

En Mand der fremfor nogen anden ivrigt virkede paa Bibeludbredelsen var Bone Falck Rønne, siden Præst i Lyngby ved Kjøbenhavn. Han havde i tidligere Tid ganske talt og virket paa den sædvanlige rationalistiske Mænd men der var senere foregaaet en Forandring med ham, han offentlig bekendte i Fortalen til en „Samling af Brevbrev“ 1819. „Erfaring viste mig, at mine Tilhø-
Antal snarere formindskedes end forøgedes, ligesom jeg de blotte Moral-Prædikanters Kirker at blive ganske tomme den hæderværdige Reinhard, hvis Prædikener jeg læste flere af Christendommens Aand besjælede Stribenter ledte mig til Estertanke . . . og nu følte jeg mere levende uomgængeligt nødvendigt det er ved alle Leiligheder at styrke den kristelige Tro“. Ligesaa utrættelig virksom han tidligere havde været for Landøkonomien og Huusfærdigheden for Gæssenes Røgt og Pleie, for Diavlenes Fremme,

*) Npt theol. Bibl. II 1822 S. 1.

at det nu for alt, hvad der paa engelsk evangelist Bisk
 kunde tjene til at befordre christelig Opbyggelse. Han fik et
 Bibelselskab oprettet i Lyngby 1817, men ikke tilfreds hermed
 bestrebte han sig tillige for at faae et Traktatselskab i Gang.
 Ogsaa denne Sag havde Prof. J. Møller lagt danske Præ-
 ster paa Sinde*), og Pastor Ronne havde i den Anledning
 naar ladet en Opskrift udgaae, der imidlertid ikke fandt
 nogen Indgang. Han var derover nær ved at opgive Pla-
 nen, da et Besøg af den siden saa bekendte franske Præst
 Roux fra Paris atter gav ham Mod til at fortsætte, og
 skaffede ham Understøttelse fra det engelske Traktatselskab, saa
 at han 1820 fik et lignende oprettet i Lyngby. Han skrev nu
 en Mæsse større og mindre opbyggelige Fortællinger, meest
 Danvæbelseshistorier, og kom derved til hyppig at benytte
 Efterretninger fra den protestantiske Mission i Hedningelande.
 Dette bragte ham paa den Tanke ogsaa i den Henseende at
 følge det i England givne Exempel, og han fik 1821 endnu et
 Missions-Selskab oprettet, hvorved han tillige haabede bedst
 at fremme den indre Mission. For at opmuntre Folk til
 Deeltagelse udgav han: „Beretning om Guds Riges Frem-
 gang i Verdens forskjellige Egne“ hestevist i fire Bind 1821
 —23, og deels derved deels ved Udsendinge, der reiste om-
 kring i Landet for at holde Missionsstimer, indsamlede han
 ikke ubetydelige Bidrag, der idetmindste for en Deel anvend-
 tes til at understøtte unge Mennesker paa Missions-Institutet
 i Basel. De Missionsstimer, han selv holdt Søndag Efter-
 middag paa forskjellige Steder i Sognet, benyttede han tillige
 som Bibellæsninger, og havde ved den Leilighed ofte den
 Glæde at høre, at „Nogle, siden det var begyndt, havde for-
 søgt Krogang og gjort en værdigere Anvendelse af Hvilede-

*) Theol. Bibl. XVI S. 233—38.

gene." Meest Vanstuelighed voldte det ham at faae Trak-
terne i Gang, skøndt han ikke forsømte noget Middel til at
faae Præster, Skolelærere og Andre til at tage sig af dem og
sælge dem. *) Paa denne Maade virkede Ronne i mange
Aar med samme utrættelige Trævlhed, og i sit „Religions-
blad“, som han begyndte 1825 og forfattede indtil sin Død
(1833) aflagde han deels Beretning om sin Virksomhed deels
opmuntrede han til Deeltagelse, for paa sin Viis at gjøre
hvad han kunde til Christendommens Befordring.

Denne Iver for Udbredelsen af gudelig Lærsning var
egentlig en fremmed Plantning, og skøndt den derfor, hvor-
meget der end blev talt om den Sag, aldrig blev heri Lan-
det drevet med det Eftertryk som andensheds navnlig i Eng-
land, hvor den havde hjemme, saa maatte den dog give Præ-
sterne af den gamle rationalistiske Skole Anledning til mange-
haande Betænkkeligheder. Prof. J. Møller vogtede sig i dette
som i alt hvad han foretog sig, omhyggelig for at støde No-
gen, men da det virkelig laae ham paa Hjerte at fremme
en christelig Religiositet, saa kunde han dog vanskeligt gaa
undgaae det. Ved at stildre den forrige Menneskealders i kirke-
historisk Henseende meest fremragende Mand Balle og Balle-
holm, lagde han det tydelig nok for Dagen, skøndt han ikke
lod det mangle paa Lovtaler over den sidste, at det var „Bis-
kop Dr. Nikolai Edinger Balles Levnet og Fortjenester“ (Theol.
Bibl. XII. 1817), han dvælede ved med Omhu og Kjærlighed,
hvorfor ogsaa denne Biographie med et Anhang af „Balles
Brevverling“ er bleven det værdifuldeste af alt hvad J.
Møller har skrevet. Det var mere end man endnu dengang
kunde taale. Havde der nylig oploftet sig et almindeligt
Strig, hvori J. Møller ogsaa blandede sin Stemme, over

*) Theol. Bibl. XIX S. 321—26. Nyt theol. Bibl. I. S. 326—36.

den ingenkunde haarde Dom Grundtvig havde udtalt over Bastholm, saa strev nu Landsdommer G. V. Baden: „Den forevigeede Conf. Bastholms Ære som Menneſte som Geiſtlig og ſom Kærd reddet mod Prof. J. Møllers Angreb“ 1819, fordi denne havde tilladt ſig at ſtille Bastholm i Skygge ved Siden af Valle. Tidens Retning begyndte at gaae de gamle rationaliſtiſke Præſter imod, hvad de heller ikke leiſighedsviis undlod at paatale. „Hver Religionens og Menneſtehedens Ven — ſriver Stiftsprovſt H. O. Clauſen *) — maa vel af Hjertet fryde ſig, at den lede Bantro nu ſaagodtſom er fortrængt, og at vor Tids Menneſter igjen vende tilbage til den religiøſe Tro, erkjende deres Trang til den, og ſætte Priis paa den. Men hvad der ingenkunde kan billiges, er, at man vil grunde denne Tro paa dunkle Følelſer og myſtiſke Foreſtillinger, og fremme Chriſtendom ikke ſaameget ved fornuſtig Overbeviisning om dens Værd ſom ved Hjælp af Phantaſi; thi derved begunſtiges kun Sværmeri, Døertro, et fromkladende Væſen, der har Guds frygtigheds Stin, men mangler dens Kraft“. Biſkop Fr. Plum taler i en lignende Tone, naar han ved Udgivelsen af „Videnſk. Forh. ved Fyens Stifts Landemode“ 1817 bemærker i Tilgængelſen til Kongen, at „herved ſkulde ogſaa i de Geiſtliges Kredſ ſittreſt arbeides imod Tidens myſtiſt poetiſke Aand, denne regelloſe Omſværmen i dunkle Afnelſer og Følelſer, der har bragt Forvirring i Religionelære og Philoſophi, idet den forſmaaede videnſkabelig Danneſe“. Ingen var dog tvrigere i at bekjæmpe denne Tidens Retning end den gamle Prof. Claus Fr. Hornemann, og „Advarſel mod Phantaſiens Miſbrug“ hørte til de Yndlingekemner, ſom han

*) Prædikener udgivne med Henſyn til Reformationſfeſten. 1817. Fortale S. II ſgb.

ved hver Leilighed foreholdt Studenterne. „Derfor det er Pligt for en Religionslærer ved Universitetet at advare nærmere og fjærrere Bedkommende mod en urigtig og fordæret Være: saa gjælder denne Forpligtelse i Henseende til den schellingssk mystiske Naturphilosophi i hoieste Grad, thi den indeholder et Sammenspind af erklæret Pantheismus og maskeret Atheismus“ „Det jeg beder Dem tage Dem iagt for, er sandtellig Adspredelse og Phantasiens Sjogleblus, og den moderne mystisk-phantastiske Naturphilosophie, som begunstiger begge Dese, som indhyller sig i mystisk dunkle sandfælige Udtryk, der ere ligesaa skadelige i Philosophi som nødvendige i Poesie“ *). Fra den Tid af begyndte Hornemann at oversvømme Literaturen med philosophisk moraliske Afhandlinger, akademiske Taler, foruden en Mængde saakaldte Forklaringer over det N. T.s forskjellige Bøger, hvori han vilde gennemføre hvad han kaldte den „mental-moraliske“ Eregesi, hvis Grundsætning var at afvise alt hvad der efter hans Mening ikke stemmede med Christendommens Hovedformaal, Forstandens Oplysning og Villiens Forbedring. Hornemann havde selv i sine yngre Aar, da han endnu gjorde sig Fjeld, og da han blev holdt oppe af hele Tidens Retning, kun været en ganske middelmaadig Mand, men nu da han svækket og sløvet af Aarene, henreven af blind Joven mod Tiden, aabenlyst behandlede sine litterære Arbejder ligesom sine Forelæsninger, med den største Skjodesløshed, var det ligesom en stiltiende Overeenskomst aldrig offentlig at omtale hans Arbejder, endssjøndt han ligesuldt beholdt sin akademiske Lærerspost. Forst da der blandt yngre Mænd hævede sig Stem-

*) G. F. Hornemann, Advarsel mod Phantasiens Misbrug 1821. S. 1. Tre latinske Taler med et Anhang om Phantasiens Magt. 1820. S. 195.

ner imod ham, hvad vi siden ville komme tilbage til, og navnlig da A. G. Rudelbach i „Theol. Maanedskr.“ 1825 udførligt og skarpt havde gennemgaaet hans cregetiske Skrifter fra de nærmest foregaaende syv Aar, blev idetmindste det opnaaet, at Hornemann for Fremtiden holdt inde med sine Commentarer.

Det kan derfor ikke undre os, i disse Aar at møde Rationalismen i en fanatisk sværmerisk Skikkelse hos yngre Mænd, der ganske ere hidsede i denne Tankegang, skjøndt det ikke saameget var mod Tidens Philosophie som mod dens Usædelighed de optraadte med sværmerisk Hæftighed. Et Exempel paa en saadan rationalistisk Budsprædikant var en theologisk Candidat fra Nordflensborg Peter Hansen Steenschwang, der i et lille Skrift „Glædens Rilde eller en aandelig Tale 1815“, med en vidtløftig Forerindring, samt i tvende andre, der aldrig blev trykte, „Juristernes Undergang“ og „Præstespeilet“, skarpt angreb den geistlige Stand. Hvad Lærdom han selv førte, kan man see, naar han opstiller som een af sine Sætninger: „Igienløsningen bestaaer deri, at vi antage Jesu Lære, og rense os fra enhver Synd, den advarer imod, og udøver enhver Dyd, som den opmuntrer til“; men denne rationalistiske Grundanskuelse var hos ham sammensmeltet med en stræng pietistisk Moral. „Ak, I utro Leiesvende! — saaledes tiltaler han Præsterne — hvor uværdige betegnes I med Korsets Tegn! Krasfiger Eder Mørhedens Gjæringer og værer noget andet end Agerfarle, Kjøbmænd, politiske Randstøbere. Gjører Eder ikke til Afguder, som seer, naar I efter Maaltiderne lade Eders Børn knæle for Eder og takke Eder, uden at bede eller tænke paa ham, som har nættet Eder. I Utaknemlige! Gjører ikke Eders Huse til Byens Dandseskoler, og giver ei de unge Mennesker saaledes aabenbar Veiledning til Synd! Gaaer ikke fra Alte-

ret til Spillebordet, løber heller ikke fra Hund til andet i Ederes Menigheder, for at fyldes med Brændevin eller andet!" osv. Det var hans Hensigt at anlægge en Skole i sin Hjemstavn, efter en ganske ny Plan, men da Regeringen konfiskerede hans Skrift, og nægtede ham Tilladelse til at anlægge Skolen, saa vilde han bort fra Fædrelandet, "for Sandheden var venneløs" og forsøge mellem Afrikas Regerer, hvad der blev ham formeent i Danmark. Han vandrede paa sin Fod gjennem Europa, og ankom syg og afkræftet til Constantinopel, hvor han endte sine Dage i et fransk Høstital *). En lignende rationalistisk Sværmer var en antitheologisk Kandidat, der er bleven mere bekendt end Oerschwang deels fordi han optraadte i Kjøbenhavn deels fordi han blandede politiske Planer med sine religiøse Sværmerier, nemlig Dr. phil. Jacob Jacobsen Dampé. I Aarene 1818 og 19 prædikede han ofte i forskjellige af Kjøbenhavns Kirker, og hans stærke Udtryk, hans exalterede Foredrag skaffede ham en Mængde Tilhørere. I een af disse Tale om Dvindelfjonnets Fordærvelse torbuede han saaledes med Forsængelighed, Vetsindighed og Usædelighed, og stilledes disses sorgelige Følger med saa grelle Farver, at Ordet og Skrig gienløb i den propfulde Kirke, og flere Fruentimmer bleve afmægtig baarne ud. En anden af hans Prædikener om „Frihedens Overensstemmelse med Christendommens Aand" vakte først Autoriteternes Dymærksomhed, og thi den egentlig slet ikke var af politisk Indhold, blev den, da han vilde udgive den i Tryk, ikke alene beslaglagt, men det blev ham forbudt oftere at bestige en Prædikestol. Da altsaa den Bei var ham spærret, anmeldte han nogle almene-fættelige Foredrag over den augsborgske Confession, hvori han

*) Danst Kirkeblende 1847 Nr. 97.

da vilde vise, at den som et Menneſteværk fra en forspunden Tid ikke længer kunde have nogen bindende Gyldighed. „At angribe den augsborgſke Confeſſion, mine Venner — ſaaledes indlede han ſit Œmne — dette er langt fra, eller jeg vilde ſnare ſige, er det Modſatte af at angribe den ſande Religion, der viſſelig maa ſiges at være af guddommelig Oprindelse, baade naar man nævner Skriften og Fornuften ſom dens Kilde“ — og sluttede ſit Foredrag med de Ord: „Vaagn Medmenneſte! og ſøl det ædlere Liv i Dig ſelv! Maaſkee Gud gav Dig en ſundere Fornuft end dem, ſom lade haant om Dig. Lad Dig ikke mishandle, ikke ſtamme- ligen nedværdige, ikke noget i Samvittighedsſager paa- tvinge!“*) Han kom dog ikke videre end til denne Indled- ning, da Cancelliet ſaa forbød ham ikke alene Fortættelſen, men formeente ham endog uden Lov og Dom at annelde og holde offentlige Foredrag. Da han ſaaledes ved et vil- kaarligt Forbud ſaae ſig berøvet, hvad han ſom Candidat og Doctor anſaae for ſin lovlige Ret, gjorde han Forsøg paa at ſætte en Petition i Gang om en konſtitutionel Forfatning, der ſiſtede Borgernes Frihed, og vilde i det Diemed foran- ſtalte en privat Sammenkomſt med ſine politiſke Venner, hvis Tal kun var meget ringe, men da blev han paagrebet, og en Sag anlagt imod ham, hvorved han 1821 blev dømt til livsvarigt Fængſel. Han blev forſt henſat i Kæſtellet, ſiden paa Chriſtiansø, indtil han efter tyve Aars Forløb atter af kongelig Raade blev løsladt**).

Det var iøvrigt ſjældent, at Regjeringen ſaaledes ſom Tilfældet var med Steenſchwang og Dampé blandede ſig i

*) J. J. Dampé, Underretning til Publifam. 1820. S. 29 og S. 39.

**) Kjøbenhavnsposten 1841 Nr. 223—255.

i den aandelige Gjæring. Det var i materiel Henseende meget trange Tider, de Aar der fulgte efter Krigen; de lave Kornpriser tryktede ikke blot Landmanden og Agerbrugeren, men lammede al Virksomhed, og fremkaldte Trang og Næringsløshed allevegne. Den geistlige Stand kom fremfor nogen anden til at føle Tidens Tryk især paa Landet, og i mange mindre Kald var det næsten umueligt at udrede de paahvilende Afgifter. I de foregaaende gunstigere Aar vare disse bleven betydelig forøgede; især de Foranstaltninger, som i den Tid vare trufne, Oprettelsen af Amtsprovstier og Seminarier, havde medført ikke ubetydelige Udgifter for Geistligheden. Regjeringen erkjendte, at der maatte gøres noget, og der blev derfor d. 22 Mai 1821 nedsat en Kommission, bestaaende af forskjellige Embedsmænd i Regjeringscollegierne Etatsraaderne A. S. Ørsted, Lassen, Collin og Kongsløw, der skulde udarbejde en Plan til Forbedring i Geistlighedens Kaar, og da Sagen var paatrængende, blev Kommissionen det følgende Aar færdig med sit Forslag. Allerede tidligere var der (Res. 11 Juni 1817) tilstaaet enkelte af de mindste Kald særdeles Lettelse i Skatter, men nu erholdt alle (Res. 11 Sept. 1822) en lignende Lettelse i Skat af Præstegaardsjordene og Tienden efter det nævnte Forslag. Fremdeles blev det bestemt ved Circ. 20 Aug. 1822, at Amtsprovstierne atter skulde ophæves, da man formeente at kunne indrette dette Tilsyn paa en mere økonomisk Maade. Amtsprovsterne havde nemlig erholdt Lon af en særskilt i det Diemed oprettet Fond, og de maatte have det, da de maatte holde Kapellan til at bestyre deres eget Præsteembede. Man fandt det nu mere økonomisk, naar Provsten ikke fik større Distrikt, end at han ved Siden deraf selv kunde bestyre sit Præsteembede, og altsaa ikke behøvede nogen særskilt Lon. Endelig blev det bragt i Forslag, at Geistligheden maatte

sætages for Afgifter til Seminariefonden, men førend den Sag blev bragt i Orden, maatte først Cancelliet undersøge „om ikke samtlige Seminarier ganske kunde ophæves, og det med dem tilsigtede Niemed opnaaes paa anden mindre betøstelig Maade.“*) Det var altsaa af økonomiske Grunde denne Forandring deels blev iværksat deels bragt i Forslag, der atter ophævede Foranstaltninger, man tidligere satte saa megen Pris paa, men dette vilde neppe være steet, dersom Regjeringen endnu betømte dem ganske paa samme Maade som tidligere. Havde det virkelig engang været Hensigten at lade Amtsprovstjerne afføse Bisperne, hvad der rigtignok kun støttede sig til Rygter, men hvad dog efter den Tids Tankgang havde Sandsynligheden for sig, saa var denne Plan nu vist fuldkommen opgivet, da ikke blot Mønter gjorde sit til at høre den bispelige Bærdighed, men da man overhovedet betragtede den kirkelige Overlevering med større Ærbødighed. Bedømt som en reent administrativ Indretning havde Amtsprovstier Inddelingen strax vist sig uhenigtsmæssig, og allerede førend den ophævedes, havde man seet sig nødt til at afvige fra den ved at ansætte de fleste Steder to eller tre Amtsprovstier i hvert Amt; men derved var det omtalte Pønningsskond endmere besværet, der tillige maatte afgive noget til den 1819 for Als og Æro bekliftede Biskop. Det var derfor blandt Præsterne et almindeligt Ønske atter at vende tilbage til det Gamle; og dette steet vel tildeels, men ikke ganske; den geistlige Skifteret forblev nemlig fremdeles hos den verdslige Overighed, og de nye Distriktsprovstier, som man begyndte at ansætte efterhaanden som Amtsprovstjerne traadte fra, bleve ligesom disse bekliftede af Regjeringen, og ikke valgte af Præsterne. Dermed var altsaa det sidste Spor af

*) Collegialtidenden 1821 Nr. 30. 1822. Nr. 46. 48. 49.

firkelig Valgret forsvundet. — Det andet Spørgsmaal om Seminariernes Dphævelse blev ogsaa offentlig drøftet, og det blev ved den Feilighed fra flere Sider anbefalet, ganske at overlade de vordende Skolelæreres Dannelse til Præsters eller Skolelæreres private Forsørg; man anbefalede dette ikke blot af økonomiske Grunde, men ogsaa som en mere hensigtsmæssig Foranstaltning. Regjeringen gik i den Henseende en Middelvei; den vilde ikke opgive Seminarierne, men den indskrænkede deres Antal, ved at lade nogle af dem gaae ind (Brahættolleborgs Seminarium i Fyen) og indrette de Tilbageblevne med strengere Økonomi. Desuagtet vedblev dog fremdeles Almueens og dens Forbedring at være Gjenstand for Regjeringens stadige Opmærksomhed, men rigtignok uden at Skolen havde Grund til at glæde sig over denne overvættede Skærlighed. Det var Indførelsen af den indbyrdes Underviisning, som i disse Aar (siden 1819) blev drevet med en Iver og Lidensabelighed, der aldeles qualte hvad godt og gavnligt der ellers kunde være ved Metoden. Det var en militær Dresur man vilde indføre i Skolerne, og Hovedmændene anbefalede Sagen som om al fornuftig Underviisning først kunde begynde, naar man fik Tabellerne ophangte og Piberne i Gang. Desværre lykkedes Planens Gjennemførelse kun altfor fuldstændig, og under Pibernes Lyd maatte al livlig Skoleunderviisning forsvinde.

Medens den geistlige Stand i det Hele var saa stærkt som nogensinde nedsunken i naturalistisk Bantro, begyndte Tidens Trang til alvorligere Fromhed stærkt at røre sig blandt Almuen. Hidtil havde en saadan Bevægelse kun yttret sig i Jylland; og den fortsatte sig her stadig i sin seige slægt afsluttede Charakter; men nu vaagnede der et lignende Røre i Fyen, og her blussede det strax stærkere frem, hvorfor det ogsaa snart fik sin Skærslidsprøve at gjenne-gaae i

Kamp mod den herskende Vantro. I Egnen omkring Afsens og Faaberg havde der fra gammel Tid af stadig vedligeholdt sig nogen religiøs Bevægelse. Hver Sommer pleiede der at komme Missionærer eller som de kaldtes „Arbejdere“ over fra Christiansfeld for at besøge Brodrene, og blandt Fyens Præster var der endnu hist og her enkelte som Boesen i Vigerslev, Baldlev i Gaardslev o. A. der bevarede Forbindelsen med dem. Disse Folk, der her som andensteds sporvis kaldtes „de Hellige“, adskilte sig fra Andre ved et stille alvorligt Væsen, deres Affhy for Dands og Kortspil, deres Kjærlighed til de gamle Psalmer og de gamle Postiller af Harper, H. Müller, som de brugte i deres Forsamlinger. Disse bleve holdte i al Stilhed gjerne Søndag Eftermiddag, og de, som deeltog deri, vogtede sig omhyggelig for alt hvad der kunde vække Opfigt, hvorfor de ogsaa holdt over stadig Kirkegang, selv hvor der var vantro og rationalistiske Præster. I midlertid skete der i dette Forhold en mærkelig Forandring, der udgik fra Kjersteminde Egnen, og Christen Madsen, en Huusmand fra Bregner Mark, blev den egentlige syenske Dyrækkelsesprædikant. I Kjersteminde havde der i flere Aar været holdt en af de omtalte smaa stille Forsamlinger hos en Snekker Klinc, som en gammel Stomagersvend fra Svendberg, H. Svane forestod og ledede, og med disse Folk var Christen Madsen kommen i Berøring, som ogsaa tidligere var en agtet og anseet Mand der paa Egnen. Hvad han havde hørt af Svane, havde først vaakt en alvorlig Betværing hos ham om hans Sjæls Salighed, og efter en voldsom indre Kamp, kom han endelig til Ro, da det forekom ham, at Herren selv havde aabenbaret sig for ham i sin Kjærligheds Gestalt, og givet ham Forvisning om sin Raadshand. Dette skete d. 28 Jan. 1819, og derfor fejrede han altid den Dag som sin Fødselsdag. Det rygtedes snart, at

Christen Madsen var gaaet over til „de Hellige“, og folk strømmede til af Nysgerrighed for at høre denne Bonde, der aldrig kunde blive træt af at tale om aandelige Ting, og som forstod at udlægge Bibelen trods nogen Præst. Den hele Bevægelse han valste havde dog en fra den jydste noget forskjellig Charakter; det kom her ikke til at dreie sig om Skolebøger men om gudelige Forsamlinger, hvor han selv gjerne førte Ordet, og skildrede med folkelig Betsalenhed Syndens Bederstyggelighed, Verdens Ugudelighed, og Herrens store Naade, han selv i Livet havde erfaret. I Begyndelsen vare Forsamlingerne, i Sammenligning med hvad de senere blev, kun smaa, kun besøgte fra den nærmeste Omegn, men desuagtet tiltrak Bevægelsen sig strax Præsters og Vyrigheds Opmærksomhed. Der afgik strax Indberetning til Cancelliet om denne nye fanatiske Sekt, og den gamle halv forglemte Forordning om gudelige Forsamlinger af 13 Jan. 1741 blev draget frem, for atter at bringes i Anvendelse. Der udgik altsaa en Cancellie-Skrivelse til Stedets Politii, som strængelig forbød slige Andagtsforsamlinger, saa at folk nok maatte læse Bibelen og gudelige Bøger hjemme i deres Huse, men ikke naar der vare Fremmede tilstede, og dermed var Tegnet givet til en Række Forfølgelser eller rettere Plagerier mod de Opvakte, og navnlig mod Christen Madsen, der ikke vilde holde op med en Ojersning, hvortil han meente at have guddommeligt Kald. Disse Plagerier hidrorte meest fra Folkhobe, der drillede og spottede de Hellige overalt hvor de samlede, og tillod sig ikke sjældnen Boldsomheder imod dem, uden at Vyrigheden havde andet Svar, paa de Forurettedes Klage end at de kunde holde op med Forsamlingerne saa fik de nok Huisfred. Christen Madsen blev indstævnet for Herredstthinget i Odense, hvor man forlangte af ham, at han skulde love at holde inde med

sine Forsamlinger, og han var nærved at lade sig overtale, men efter nogen Betænkning svarede han bestemt Nei, at han ikke kunde love det, hvilket atter blev indberettet til Cancelliet. For at blive fri for disse Fortrædigelser besluttede han at henvende sig med sin Bøn til Landets Dronning, som han skrev, „efterdi her tales om, at D. M. er en ret Jesu Christi Elskerinde, som med Glid stræber at befordre den kristelige Kirkes Vedligeholdelse“. Han begærede her Frihed for sig og sine Venner til opbyggelige Sammenkomster, detmindste saa megen Frihed som Frd. 13 Jan. 1741 i Grundten tilstod, og lod derunder tillige indflyde nogle bittere Ord mod Præsterne: „Lærerne, som skulde vise os et gudsfygtigt Levnet, de viser os at spille Kort, drikke og dandse; det gjøre vi, siger de, og hver som siger det er Synd, er en Pharisaer og en Hykler.“ Dette sidste havde Hentydning til en Ytring, Sognepræsten i Kjerteminde, Prof. Andresen, efter Christen Madsens og hans Venners Paastrand, havde brugt i en Prædiken, da han ret vilde ivre mod den nye Sekt, og da Dronningen deri saae en fornærmelig Bestyldning mod Manden, troede hun ikke at kunne lade det gaae upaatakt hen. Da det nu til samme Tid indberettedes, at „Christen Madsen vedblev at holde sine Forsamlinger og agtede fremdeles at fortsætte dem“, gav Cancelliet Stiftsamtmanden Ordre til at foranstalte Action anlagt imod ham, „deels for hans ulovlige Adfærd i foransførte Henseende, deels for de af ham i hans Ansøgning til Hds M. Dronningen fremsatte Bestyldninger mod Sognepræsten“, og Actionsordren blev udsærdiget d. 10 Jan. 1822. Faa Dage efter blev han arresteret, og tilligemed ham en jydsk Bonde fra Skanderborg Eggen, der var kommen over til Fyen for at sælge gudelige Bøger, og derhos tale til Opvækkelse hvor han kom frem. Der blev anlagt Sag imod dem begge, som

varede i mange Aar, saa at Christen Madsen bøde forinden, fort for Dommen endelig faldt i Høiesteret i Foraaret 1829, hvorved de Tilstaaede idømtes en Pengemulkt. Dog bleve de ikke holdt i Arrest i al den Tid, men efter nogle Maanedes Forløb bleve de atter løsladte imod Caution, og kunde nu begge, den ene i Fyen den anden i Jylland, fortsætte deres Virksomhed. Især var Christen Madsen utrættelig; han gennemreiste hele Fyen, saa at der neppe var eet Sog hvor han ikke havde været, og naar der var Forsamling kunde han tale uafslædelig. Stundum håndtes det, naar han talte med Iver og Hæstighed, at hans hele Legeme kom i en underlig rystende Bevægelse; det havde Folk lagt Mærke til, og man var ikke langt fra at antage netop denne Rysten som det sikreste Tegn paa Mandens Nørelse. Denne Forvildelse blev ofte omtalt med Spot og Latter af dem der stode udenfor, men den varede heller ikke længe, da det viste sig, at saadan Rysten ogsaa kunde komme over Folk, om hvem man vidste at de ikke bleve drevne af sand Gudsrygt.*) Jo stærkere Dpvækkelsen udbredte sig, desto ivrigere bleve Præsterne i at gjøre Anmeldelse derom, og Dyrigheden i at indstærke Forbudet mod de gudelige Forsamlinger, hvad der maatte give Anledning til idelige Trætter og Rettsforfølgelser. I Ellinge Sogn, Binding Herred, blev der saaledes i Foraaret 1824 anlagt Sag mod tvende Mænd, Johan Jensen Bæver, og Rasmus Ditesen, Ungkarl, men da de vilde godt gjøre at de paataalte Forsamlinger vare lovlige ved at nævne Bidner paa at de overeensstemmende med Forordningen havde været anmeldte for Præsten, saa bleve de nævnte Bidner dragne med ind under Sagen; dette gjentog sig flere Gange,

*) B. Larsen, Veiledning til Bestemmelse af „Veiledning til Bestemmelse af Dpvækkelsen i vore Dage“ Kolding 1854. S. 41.

sa at tilfældt ti Personer vare under Tiltale; men da de deraf kunde mærke, at ethvert Forsvar fra deres Side var frugteløst, lod de Sagen gaae sin Gang, og idømtes da en Pengebøf. *) — I Anledning af denne Proces udtalte Grundtvig sin Mening om Sagen, der i en vis Henseende forhøvede Mange **): „Slige gudelige Forsamlinger ere i mine Dine virkelig kun maadelige Surrogater for det kirkelige Liv, og kun maadelige Planteskoler for sand Guds frygt, Ydmyghed og Kjærlighed. Kirkehistorien har nemlig lært mig, at en vis sygelig Pietisme i slige Forsamlinger saare let parrer sig med forstruede Indsæd, Ringeagt for Lærerstanden og omfærd for Sfristen selv, og derfor har jeg aldrig tiltraadt men snarere fraraadt dem. . . . Men her er Spørgsmaal om hvad vi bør raade Staten til at gjøre, staae til med Sværdet eller see til med Rolighed! Det Sidste raader jeg, med den fuldeste paa hele Menneskehistorien grundede Overbevisning, at det er et Raad ingen Stat nogensinde vil forkynde at have fulgt.“ — Uden just at hylde denne Betragtning, var dog Kjøbenhavns daværende Gouvernør Prinds Christian Frederik kommen til Erkjendelse om det Urigtige i den hidtil fulgte Fremgangsmaade mod de Dypvækte, og havde derom henvendt sig til Cancelliet, hvad der fremkaldte følgende Circulære af 7 Sept. 1824 til Underretning for Stiftets Præster: „Gouvernøren har tilskrevet Cancelliet, at de Mænd og Kvinder, som deeltage i slige Forsamlinger, upaatvivlelig først og fremmest have den gode Hensigt at søge Opbyggelse og forbedre sig, men at Misbrugen, som Formanden for Sækten, Christen Madsen, vistnok er skyldig i, er Profelytmageri og Intolerance. Hvorledes disse skadelige Misbrug

*) J. G. Lindberg. Nordisk Kirkehistorie 1834 Nr. 38, 39.

**) Brevet Skilberet af Kjøbenhavn 1825 Nr. 12. 13.

forekommes, bør Geistligheden bedst kunne vantage over, men ifftun ved aandelige Baaben kan dette udrettes, ved sand evangelisk Christendoms Foredrag. Religiøse Forsamlinger, affholdte uden Præstens Vidende, maatte som hidtil være formeente, men den verdslige Dyrighed burde ikke forjare i denne Anledning uden Opfordring af Sognepræsten, og da vilde det endda fra Regjeringens Side være at tage i noiest Overveielse, om denne i Forhold til sin Menighed har handlet som en retskaffen og oplyst Sjælesorger.“ Til disse Govenorens Ord foiede Cancelliet som sin egen Formaning: „For at bringe disse fromme og sædelige Mennesker, som ere noget forstruede, paa den rette Vej, er det væsentligt, at Præsten ikke sætter sig i for stærk Opposition mod disse Menneskers Forestillingsmaade, men at han indskrænker sig til med al Sagtmodighed at overbevise dem af Skriften om det, som er Overdrivelse og Bildfarelse.“ Stiftets Biskop Fr. Plum ledsagede dette Circulære med nogle Ord, hvori han udtalte det Haab, at „ingen af de kjære Brødre vil lade det mangle paa den med forsigtig Skaansel og kjærlig Sagtmodighed forbundne Alvor og Alvaagenhed, hvorved Sværmeriets Smitte kan standses eller dog saa meget muligt gøres uskadeligt.“*) Dette Circulære blev ikke uden Virkning. Blandt Stiftets Præster var Dr. N. Faber i Allested ved Odense ivrigt i efter Opfordringen at gribe til de aandelige Baaben; i „Tolv Prædikener“, som han udgav 1825 havde han sat sig til Formaal at møde Tidens sværmeriske Forvildelser, og tillige søgte han ved Bibellæsninger i Kirkerne at tilfredsstille den Trang, der ellers søgte sin Næring i gudelige Forsamlinger. „Da det kan antages, — saaledes var hans Betragtning af Tidens Opgave — at den bedre Aand

*) Lindberg, Nordisk Kirketidende 1834 Nr. 39.

er vakt, saa er Veiledning og Belæring det, hvorpaa Præsten bør henlede sin Opmærksomhed; ved endnu mere at henvise og opflamme Aanden, vilde den savne den indre Styrke, og den sande Christendom maatte befindes at have tabt saare meget *) — Skjøndt de Processer, der allerede vare i Gang paa Grund af gudelige Forsamlinger, bleve førte til Ende, saa behandlede de Opvakte dog nu med større Forsigtighed, hvorved den religiøse Folkebevægelse igjen tabte endeel af sin forrimeriste Hebe, til samme Tid som den udbredte sig i videre Kredse.

I Kjøbenhavn havde i disse Aar Dr. J. P. Mynster vundet en Anseelse og Hoiagtelse blandt Landets Geistlighed, som i saa gjærende Tider sjældn bliver nogen Præst til Deel, og maatte vi tyve Aar tidligere nævne H. G. Clausen som den Prædikanant, der meest tiltalte de dannede Kirkegjængere, saa var det nu J. P. Mynster. Hvad der væsentlig bidrog til at give ham denne Overvægt, var vistnok den udmærkede Gunst han nød fra oven; Biskop Münter og Grev J. G. Moltke, saalænge han var formaaende Minister, drog ved alle Leiligheder Mynster frem, og den sidste gjorde ham endog, medens han endnu var Kapellan (1817) til Medlem af Universitets-Direktionen **); men Mynster forstod overalt at udfylde sin Plads. Den Klarhed, han havde vundet over sig selv og sit Forhold, gav al hans Tale en Sikkerhed og Bærdighed, der indgjød Agtelse og Ærbødighed, og det var egentlig denne imponerende Personlighed, der gav hans Stemme Vægt. Sine theologiske Afhandlinger udgav han samlede paa Tydsk 1825, men da de her skulde bane sig Vej i en Kæmpeorden, han ikke personlig havde paavirket, fandt de ikke

*) N. Faber, Tolv Prædikener, 1825 Fortalen.

**) J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet S. 182. 202.

den Modtagelse, han havde ventet; Dr. Paulus i Heidelberg var den første der anpriste dem, og snart vare de glemte; naar han ved den Feilighed bemærker, at „den tydske og den danske Videnskabelighed staae længer fra hinanden end man ved første Diefast skulde antage“, saa kan det neppe vare Grunden, da alle de paagjældende Afhandlinger netop vare Indlæg i Emner, der forhandlede i den tydske Litteratur, men snarere ligger den deri, at „han her som Fremmed ikke personlig kunde gjøre sig gjældende“ *). Derimod vandt den Samling af „Prædikener“, han udgav i to Bind 1823, her i Landet strax overordentligt Bifald. Den fuldendte Form i den mynsterste Prædiken, det kraftige klangfulde Foredrag, som han forstod at give Barme og Begeistring, uden selv at lade sig henrive i den Grad, at han glemte, han stod som Taler for en blandet Forsamling, maatte tiltale Alle, selv dem der ikke deelte hans religiøse Overbeviisning. Det var hans Opgave at forsvare den bibelske Christendom uden at bryde med den rationalistiske Tankegang, den han sjælden udtalte sig saa skarpt imod som han havde gjort i sine omtalte Prædikener ved Reformationsfesten; ligesom hos Bastholm var Fornuft og Aabenbaring, Lov og Evangelium her sammenfœiede, saa at de gjensidig fuldstændiggjorte hinanden, og netop derved tiltalte han den store Mængde, der uden nogen fast religiøs Overbeviisning dog følte, at christelig Religiositet horte med til et ordentligt sædeligt Liv, medens han derimod nok fra deres Side, der nærede en fastere religiøs Overbeviisning, modte smaa Ansægtelser, uden at disse dog traadte aabenlyst frem. „Det rorte mig ikke, — skriver han selv derom — at nogle Halvdannede sandt mine Prædikener utaalelige; mere ærgrede det mig, naar saadanne, der

*) Meddelelser om mit Levnet. S. 220. 229 fgd.

gave sig ud for at være, hvad Jffland kalder, „brillante Christne“ yttrede Tvivl om min Rettroenhed . . . Enfalte kom ogsaa til mig for at formane mig, og en ellers fornuftig Mand havde sagt: „Man veed ikke ret hvad Mynster troer“. Denne Mand stod under Indflydelse af Grundtvig“ *).

Grundtvig havde endelig naaet, hvad han i mange Aar forgjæves havde søgt, en fast Ansættelse i Hovedstaden, og det endstjondt Kjøbenhavns Geistlighed og navnlig Stiftsprovst Clausen stadig havde søgt at forhindre det. Hvo der var hans egentlige Modstandere, blev nemlig ikke ganske klart for ham: „I Cancelliet maatte jeg bestandig høre, at jeg var en Sværmer, og at jeg ikke maatte gjøre mig mindste Haab om Embede inden Voldene; og af flere lange Samtaler med Cancellipræsidenten Raas veed jeg, hvorlidet han gjorde nogen Hemmelighed af, at min Uenighed med Kjøbenhavns Geistlighed var i hans Dine ingenlunde en politisk Brøde, men kun en uovervindelig Hindring for den Befordring jeg attraaede, indtil endelig Majestæten overhuggede den Knude, Cancelliet ei kunde løse, ved mod min Villie men til mit Bedste at kalde mig (1821) til Sognepræst i Præstø.“ Det var imidlertid hans stadige Ønske at virke i Hovedstaden, „den By, hvorfra Vantroen udbredte sig i Landet, og hvorfra Alt hvad der skal udbrede sig i Landet maa udstrømme“, og paa hans indstændige Begjæring blev han da af Kongen kaldet Haret efter tilbage som Kapellan ved vor Frelseris Kirke. „Saa stod jeg da fra 1822 som Præst i Hovedstaden, og havde da endelig, men vel at mærke kun ved Majestædens besynderlige Naade efter en tolvvaarig Kamp vundet den præstelige Religionsfrihed, som jeg forlangte og gjerne undte

*) Meddelelser om mit Levnet. S. 190

Enhver" *). — I de nærmest foregaaende Aar havde han fuldkomment hengivet sig til nordiske Sprogstudier, og hans Jordanfning af Særo og Snorro, bebudet 1815, udfommen 1818-22, af det angelsachsiske Digt, „Bjowulfs Drape“ 1820 — havde uden tvivl væsentlig bidraget til at erhverve ham Majestæten Frederik VI's bevaagne Dymærksomhed, ligesom de afnødte selv hans Modstandere Agtelse for hans lærde Kundskaber, som for hans sjældne Styrke i Modersmaalet. Men disse Aar han saaledes henlevede mellem de Døde, havde indvortes nedslanket ham i en Dødsfulde, saa at han ogsaa legemlig følte sig Døden nær; uagtet al den berømmende Anerkjendelse, hvormed de Lærde hilsende hans Oversættelser, saa kunde han ikke dolge det for sig selv, at Samtiden i det Hele var aldeles ligegyldig ved Fortidens Størværker, og Ligegyldigheden blev snart den meest skjærende Kulde. Da han endelig kaldtes til Præst, vantes atter Opstandelseshaabet; han kom tilbage til Hovedstaden, men naar han efter et Aars Forløb skulde sige sig selv, hvad han nu havde udrettet med sin Prædiken, da kunde han kun troste sig med det Bibelsprog, at Guds Ord vender ikke tomt tilbage, for dermed at trodse Meget, som syntes at vidne om det Mødsatte, syntes at vidne om, at ogsaa hans Prædikener gik under i Ligegyldighedens døde Hav. „Maaskee var dette endnu den haardeste Prøve jeg har gennemgaaet, — skriver han selv, — jeg arbejdede af alle Kræfter paa et Forsvarskrift for Christendommen, og det Arbejde var ingenlunde forgjæves, thi det afflorede Ligegyldigheden mod den i mit eget Bryst, men med Formen kunde jeg aldrig blive tilfreds, thi hvor tørt jeg end begyndte, blev den dog snart saa poetisk, at jeg fandt den uskiftet til at vise

*) Grundtvig, Om Religionsfrihed; supprimeret Haandskrift.

sig paa det døde Hav; da det omsider lykkedes mig at faae den gjennemfigtig, saae jeg med Forstrækkelse, at Livet var forsvundet, men folte tillige med Glæde, at jeg var selv bleven levende igjen^{*)}. Det var Forskjellen mellem Tale og Skrift, hinanden modsat som Liv og Død, der nu gif op for ham; det var den Erfjendelse, som Ordsproget antyder: den græber ei for Guld som aldrig Guld eiede, at det nemlig ikke kunde hjælpe at opgrave Fortidens Guld, i christelig Hensæende af Bibelgraven, eller i folkelig af gamle Sagabøger, dersom det levende Kildevæld var tilfrusnen. Under Læsningen af Trensus's Bog „Om Rjætternes Gjendrivelse“ blev det ham altid klarere, at al vor Tale om Bibelen, vort Bidskyrd om den bibelske Lærdom havde Herrens egen Gjering til sin Forudsætning, at han maatte selv være levende tilføede endnu som Lyset og Livet, som det derfor gjaldt om at vise hen til. Hvad der saaledes aandelig sydselsatte ham, indtalte han ogsaa i sine Prædikener, især i den han holdt i et Søndag i Advent 1823, hvor „det gjennemlyne mig, at Natten var forgangen og Dagen kommen nær“, og siden næsten bestandig^{**)}; han søgte at skildre hvad han i den Tid indvoortes havde oplevet i et Digt „Nytaars-Morgen“ 1824, og skjøndt han gjorde det i dunkle og gaadefulde Syner og Billeder, saa bebudede han dog dermed bestemt en ny Retning i hele sin aandelige Virksomhed, endskjøndt det „endnu var for tidlig paa Dagen til derom at sige noget Bist“.

Grundtvigs Indflydelse i Hovedstaden var kjendeligt blandt de unge Studerende, og skjøndt naturligviis Fleertallet af disse folte sig tilfredsstillende af den vakkende halvt christelige Tale, der sædvanlig førtes, saa kom det dog derved til,

*) Grundtvig, Nytaars-Morgen. 1824. Fortale S. XIII. XIV.

**) Grundtvig, Christ. Prædikener. III.

at Tidens Modsætninger traadte stærkt frem imellem dem. Vi see dette paa de tvende omtrent jævnaldrende unge Mænd Dr. H. N. Clausen (f. 1793) og Dr. H. G. Rudelbach (f. 1792), der i disse Aar vel maatte nævnes som de dygtigste. Begge havde de gjort Theologien til deres Hovedopgave, og begge vare stærkt paavirkede af Tidens hele Udvikling, men saaledes at Clausen afgjort hældede til den rationalistiske Side, medens Rudelbach folte sig stærkt tilknyttet af Grundtvig, og sluttede sig til ham. Det var derfor Clausen, som væsentlig havde Tidens Retning med sig, og da man nu i det theologiske Facultet høilig trængte til nye Kræfter, blev han efter en toaarig Udenlandsreise 1821 ansat først som Rektor siden som Professor. Hans Forelæsninger gjorde strax overordentlig Lykke, fordi han virkelig besad en Dygtighed og et Talent, man længe havde savnet i Facultet, hvorfor han ogsaa snart drog næsten alle yngre Studerende til sig. I hvilken Retning han lærte, lagde han offentlig for Dagen i en lille Afhandling: „Kritik og Fremstilling af Underbegrebet“*), hvori han søgte at benytte Naturfilosofernes Sætning: „Alt er et Under“, ikke til at benægte men til at svække Betydningen af de bibelske Mirakler, ved at foreløse den ældre kirkelige Theori, at den gik ud fra at antage en skarp Grændse mellem det Naturlige og det Overnaturlige, istedetfor at erkjende Modsætningen som en forfuldende, Grændsen som flydende. „Enhver Begivenhed er Guddommens Virkning, umiddelbart grundet i den guddommelige Kraft, men den viser sig som Naturvirkning, umiddelbart grundet i Gud. I objektiv Betydning er altsaa Alt Under eller Intet Under; Kroets Opvaagnen til Baarens Liv er et Under saavelsoin den Dodes Opvaagnen af Graven, Hel-

*) J. Møller, Nyt theologisk Bibl., I.

af Føgemidler saavel som ved Haandspaalæggelse, og Støtrepunkt for Begrebet falder hen Naturen af Kræfter er et i Evighed undtømmeligt og deligt Dyb, og vi bestjæmme os kun, om vi forsøge til at drage Grændselinier hvor der ingen gives". Forretning hertil vilde Clausen have Begrebet i subjektivitet, og forstod da ved et Under: „enhver (relativ) Naturbegivenhed, som ved sin uforklarlige Bestaffelse vækker Troen paa den virkende Gudsdomskraft." — Denne Afhandling optraadte A. G. Rudelbach med „Bemærkninger om Prof. Clausens Kritik og Fremstilling af Underbegrebet" *), hvori han fornemmelig gjorde rede, at „Christus jo (efter Clausens Opfattelse) ei laae anderledes for os end som en Magus eller Thaumaturg, hvis hele Stræben gik ud paa at sængsle Naturens kræfter til sig", og søgte at vise, at Underbegrebet paa Aaringsens Gebet altid maatte sees i Sammenhæng med store Grund-Under, at Gud er aabenbaret i Kjød: Menneftet, som i Naturen erkjender en Stranke for sig selv, er Gjennembrydelsen af denne Stranke, eller Naturrens Emancipation ved Menneftets Son det evige store som indbefatter alle Undere i sig". Rudelbachs Beskrivelse var affattet i en bestemt men ikke nogen skarp Clausens Svar**) var derimod bittert og spydigt, og afviste sig væsentlig til den Bemærkning, at „hvor Forordet i den kristelige Hovedanskuelse er saa stor som min Rec. og mig, bliver den specielle Dødsfæle kun kristelig Bædelse". Allerede dengang lagde Rudelbach

Røller, Nyt theol. Bibl. IV.
 ologie for min Afhandling om Underbegrebet. Nyt Theol.
 bl. VI.

en ualmindelig Værdom for Dagen, og støttede jævnlig sin Udvikling ved Citater af ældre Theologer, hvilket gav hans Modstander Anledning til den Bemærkning, at „den omtalte Forskjellighed vel turde reise sig deraf, at jeg mere slutter mig til Christus og Apostlene end til Augustin og Thomas Aquinas“. — Den hele Strid vakte dengang ikke synderlig Opmærksomhed, men nogle Aar senere skulde de samme Modstandere atter mødes i et alvorligere Sammenstød.

En ung Mand, der i disse Aar optraadte i Kjøbenhavn som ivrig orthodox Prædikant, var Jørgen Thisted, saalænge han var personel Kapellan hos Pastor Hallefen ved Trinitatis (1822-24). Han havde aldrig staaet i noget nærmere Forhold til Grundtvig, men derimod søgte han i sine Prædikener at efterligne Claus Harns's Maneer. Man mærker dette paa de korte, skarpe, udfordrende Sætninger, udslyngede snart mod Samtidens Rationalisme, snart mod Bantro og Egegyldighed i Almindelighed, ligesom ogsaa paa den Egenhed gjerne at fremsætte Themaets enkelte Led i rimede Stropher; men derhos pleiede Thisted langt hyppigere end Harns at gjennevoeve sine Prædikener med lyriske Udbrud i velklingende Vers, der faldt Folk let i Ørene. Han gjorde derfor som Prædikant en ganske uhorrt Lykke især blandt den lavere Borgerstand, og Alle vare enige i at anprise hans ualmindelige Evner. Til samme Tid begyndte han ogsaa en litterær Virksomhed omtrent paa B. F. Ronnes Maade, nemlig at give Oversættelser eller fri Bearbejdelser af en Mængde tydske Opbyggelseskrifter. Sine egne Prædikener meddeelte han, foruden andet mere, i „For Christne, et Opbyggelseskrift“ 1823—25; tidligere havde han begyndt „Andagts timer, et Ugeblad til sand Christendoms og Opbyggelses Befordring“ i 8 Bind 1822—23 — en Oversættelse af det tydske „Stunden der Andacht“, der var udkommen i

rene 1807—13 ligeledes som et Ugeblad, og havde strax et en ganske overordentlig Lykke. At han netop valgte denne Bog, røber just ikke noget synderligt skarpt Blik fra Tidsskrifts Side, hvilket heller ikke forblev upaatalt. En ung Præst C. E. Thurah, Katechet ved Garnisonkirken, skrev „Kjøbenhavn's Skilderi“ 1822 „Et Par Alvorsord om et Bladet Andagtsstimer“, hvori han erklærede „Stunden der dacht“ for „en farlig og uchristelig Bog, der ved at lempe efter Tidsaanden, ved at sno sig behændigt mellem Vogn Sandhed skjuler for de fleste Snogen, som ligger under ræsset“, og fandt det dobbelt betænkeligt netop nu at komme med den Bog, „da vi leve i en Tid, der staaer paa mærkeligt Vendepunkt i det Aandelige, da det Gamle er lader sig til Synne, det Nye valler ustadigt“. Denne ligige Indsigelse mod en almindelig roest, berømt tydsk Bog, fik strax megen Opmærksomhed. Tidsskriftet svarede ved at anføre deel Bidnesbyrd til Bogens anbefaling, hvorved han endte med at forsmaaede den gamle rationalistiske Provost Gutfelds, der havde kaldt den „det ypperste Opbyggelsesstrift, jeg kjender“, og omtalte til Slutning sin Modstander som en Mand, „der ves at have ikke ilde Lyst til at lægge Brand til Kjøttet“. I samme Tone blev der raabt om Thurah i alle Ugeblade Landet over; en Recensent i Litteraturtidenden 1823 r. 35, der talte med megen Berømmelse om Andagtsstimerne og deres Oversætter, undlod ikke at indflette skarpe Ord til „den unge zelotiske Præst, der havde udstedt en sandballe imod dem som en fordærvelig Bog, der prædikede nyt Evangelium, nedtordnede Forfatteren som en Vognens rophet, en Djævelens Handlanger, en Snog i Græsset“ - og søiede haanlig til at „Fordsømmelsen blev til Bogens totale, thi den røbede i lige Grad Mangel paa sund Tænkning, theologisk Kundskab og christelig Humanitet“. Imod

disse bitre Udfald især mod den nydannede Recensent, F
 Thuras en „Antikritik“ 1823, hvori han til Skriget
 hans fanatiske Forkætringslyst, fordi han aabent havde
 talt sin Mening, gav følgende Svar: „Det er en gar
 Bise, som de Slags Engle istemme mod deres Modsta
 ligesaa de franske Encyclopædisters Dage, der meden
 sammensvøre sig mod Christus og tilraabte Folkene
l'infame, strege sig hæse paa Tolerance“. Jovrigt p
 han, at han ingenlunde var den første, der havde
 saadan Anke mod Bogen, men at det i Tydskland
 strax ved dens første Fremkomst, samt at den danske
 der høirostet havde taget til Gjenmæle imod ham, i
 havde givet ham Ret, ved paa mange Steder at
 Bogen istedenfor at oversætte den, hvilket Rec. i
 der overhoved kun havde gjort sig meget flygtig
 Sagen, slet ikke havde lagt Mærke til. Alt som
 videre frem, havde nemlig Thisted i den danske
 ladt meget, forandret endeel og hst og her indsmuglet
 egne Betragtninger. — Saavel i Litteraturen som i
 det hans Agt at optræde som Orthodoxiens Talsmand, hvad
 ogsaa gjorde ved flere Leiligheder med den ungdommeligt
 Selvtillid, som Bevidstheden om at gjøre Lykke gjerne
 giver. Meest Opsigt vakte i den Henseende hans Sammen
 stod med den gamle Prof. Hornemann. Engang
 Thisted sig ved en af dennes Forelæsninger i Regenskirke
 der ved den Gamles faade Spot med den kirkelige Christen
 dom ikke sjælden loffede Nysgjerrige. Hornemann bemærkede
 snart, at den unge orthodoxe Præst var tilstede, men blis
 rolig ved paa sin Biis, og rakte under Forelæsningen sine
 Tilhørere et Bind af sine philosophiske Afhandlinger til noien
 Forklaring. Thisted beholdt Bogen, og ved Timens Slut
 ning, da Professorens forlangte den tilbage med det Spørg

hvad han syntes om den, rakte han ham den, idet han svarede: „Den er taabelig nok, Hr. Professor!“

Den fornærmelige Ytring bragte Tilhørerne i stor Bevægelse og indgav en Klage over Thisted til Universitetets da-
 varende Rector, som først forlangte Hornemanns Erklæring; denne ønskede ikke, at der skulde gøres videre ved Sags-
 Pastoren Thisted er bekendt for at være en hæftig Bemand af Fornuftens Brug ... Fornuft for mig og for med mig er for ham Ufornuft ... Som nærmest heraf, forlanger jeg ingen videre Kyldestjforelse.“ Hans
 svarende søgte sig dog ikke dermed tilfredsstillede, og vilde
 give Hornemann Dpreisning ved at udgive disse Forsninger i Trykken *); skjøndt de heri ikke lod det mangle
 smigrende Ytringer om Thistedes øvrige Talenter, saa
 han denne sig dog foranlediget til at skrive et Forsvarsstrift, titlet „Dr. Hornemann som Branglærer“, som Censoren
 turde lade passere. Han indsendte det til Cancelliet, i
 Marts 1825, som atter afæffede Hornemann en nærmere For-
 ring. Denne afgav ogsaa en saadan, som kun blev trykt
 i fem Exemplarer, men der faldt ingen videre Resolution, og
 Thisted erholdt nogle Maanedes derefter paa Forlangende sit
 manuskript tilbage. I denne sin Forklaring havde Hornemann
 navngivet flere yngre „fanatiske“ Præster, der efter
 hans Mening forførte Folk ved mystiske Lærdomme, og denne
 smælsige Angivelse forblev ikke Bedkommende ubekendt. En
 visse H. Egge, Katechet ved Frederiks Nydste Kirke paa
 Christianshavn, som ogsaa tidligere havde været Gjenstand
 for Professorens spottende Bemærkninger paa hans Forelæs-
 ger, udgav derfor paa Tydsk et „Nødværg mod Prof.

*) Pastor Thisted i Regensliken d. 2 Dec. 1824, udgivet af Tilhørere til Forklaring.

Dr. Hornemann", der tillige indeholdt et Forsvar for en kjendt tydsk Psalm: „Jesus han er Synderes Ven", der af Hornemann var fordreiet saaledes som om dermed var sagt: „Jo større Synder des bedre" *). Egge fralagde sig iøvrigt at videre Andeel i Thisteds Hofærd, og fremhævede stærkt, at hans Indlæg i Sagen ikke var noget Angreb men kun en Nødværge. Dermed faldt Sagen hen, og da Thisted imidlertid var bleven Sognepræst i Gyrstinge i Sjælland, og dermed havde forladt Kjøbenhavn, var han snart glemt, thi han endnu i nogle Aar vedblev at udgive sine periodiske Bybyggelseskrifter.

Endnu maa vi til Tidens Charakteristik omtale en religiøs filosofisk Strid fra disse Aar, ikke fordi den fik videre Betydning, men fordi det var Litteraturens meest hædrede Mand som her toge til Gjenmæle mod materialistisk Aandsforættelse. En medicinsk Professor H. G. Howig havde i sin Udforsøelse „Om Afssindighed og Tilraanelighed" et Bidrag til Psychologien og Retslæren **) ikke blot søgt besvare Spørgsmaalet om, hvorvidt den Afssindige kunde gives juridisk ansvarlig for sine Handlinger, men ogsaa indlød paa det reent metaphysiske Gebeet, hvorvidt der overhoved kunde være Tale om Menneskets Frihed og Ansvarlighed, kom her til det Resultat, at alle Menneskets Handlinges Grunden udsprang af de naturlige Anlæg og dermed af Naturnødvendighed. „Horf. frygter ikke at erklære sig Tilhænger af den gamle Anskuelse om en evig Nødvendighed og et uroffeligt Fatum; han tvivler ingenlunde paa, at den Erkjendelse atter vil blive herskende i Verden; han ved dens tilsyneladende farlige Følger forsvinde ved nærmere betragtning, og han kjender ingen Sandhed saa velgjørende

*) H. Egge, Rechtfertigung des Walthersdorffschen Liebes etc. 1

**) Juridisk Tidsskrift VIII 1 Sæfte. 1824.

lige og forbedre Mennesket som den, der underlaster
 hele Væsen de evige Naturlove". Udgiveren af
 best. Statsraad A. S. Drsted ledsagede strax disse
 Paastaaende med nogle Bemærkninger, der endnu mere
 des af J. P. Mynster, i en anonym Recension
 i Tidenden for 1824 (Nr. 23. 24. 26), medens
 J. E. Sibbern underkastede Howig's Afhandling
 etlig Drøftelse i „Jur. Tidssk. IX. 1. Det var i
 sig ikke Nødvendigheden, Modstanderne vilde benægte,
 at denne opfattes som et styrende Forsyn, der ikke
 : men netop virker igennem den menneskelige Frihed,
 wig's Lære gif væsentlig ud paa at „alt hvad der er
 sket, og af Mennesket besluttet og virket, har sin
 ige Aarsag i hans legemlige Organisation og de Ind-
 a gøres paa ham udenfra". Det var derfor med
 han behandlede sine Modstandere som Indifferentister,
 havde Mennesket et ubundet Valg; dette havde Dr-
 stred fremhævet i sine Bemærkninger: „Vor Frihed er
 en med et Valg mellem forskellige Love, i hvis Tje-
 kunne træde; men til dens Væsen hører ikke denne
 ed til at afvige fra Guds, eller om man vil, Sæde-
 s Lov; det er Indstrækning i Menneskets Fornuft-
 igheds Frihed) der gjør, at han ikke altid følger Lovene
 høiere Tilværelse". Sibbern anerkjendte i Mod-
 til hiin Naturnødvendighed en høiere Fornuft-
 ghed, der christelig opfattes som Raade og Raades
 „Hvor det Fornuftige skal vise sig som Fornuft
 e ikke instinktmæssig men ved sin Fornuftighed,
 r indtræde en Bevidsthed om det Fornuftige,
 en Handlen efter denne Indsigt, der altsaa
 e ud fra en Selobestemmelse". Howig beraabte sig
 mmelsmænd for sin Anskuelse paa Spinoza, Locke

og Hume, medens han betragtede Kant og de nyere tyske Philosopher som sine egentlige Modstandere; men det viste sig, at hans Kjendstab saavel til hans formeentlige Venner som til hans Fjender var temmelig overladist, hvad Wynster i sin Recension fornemmelig søgte at oplyse. Uagtet der saaledes fra forskjellige Sider var reist en stærk Indsigelse mod Howig's Paastande, vilde han dog ikke træde tilbage, men udgav „Determinismen eller Hume mod Kant, et filosofisk Forsvar“ 1824, der var en Oversættelse af den engelske Skeptikers Afhandling: *Of liberty and necessity* ledsaget af en udførlig Efterkrift rettet mod alle hans Angribere. Ørsted skrev som Svar derpaa „Fortsatte Betragtninger i Anledning af Hr. Prof. Howig's nye Skrift“ 1824; Wynster svarede atter med en anonym Recension i Litteraturtidenden (1825 Nr. 1, 2, 3), og begge disse Svar ere af fattede i en langt stærkere, langt mere forkastende Tone end de første Indlæg. Howig afgav endnu et „Ultimatum angaaende Determinismen og Etatsraad Ørsteds fortsatte Bemærkninger“ 1825, hvori han blev ved sin Paastand at benegte Forskjellen mellem Natur- og Fornuftnødvendighed, som hans Modstandere havde gjort gjældende: „Determinismen kan optages i alle Systemer; man kan forresten holde med Hobbes eller Spinoza, med Locke eller med Leibniz, med Augustin eller *systeme de la nature*, væsentlig er det kun een Determinisme, saavel som der kun er eet Kausalitetsprincip“. — Den hele Strid havde forsaavidt en tilfældig Charakter som det var tilfældigt, at Howig i sin omtvistede Afhandling kom ind paa dette Emne; men væsentlig er den hele physiologiske Betragtning, hvoraf det var fremgaaet, den Dialektik nemlig, hvorved Grændserne forsvinde og dermed de væsentlige Forskjelligheder i Tilværelsen.

Fjerde Afsnit.

(1825—1836).

Kirkelampen.

At det var blevet bedre, mærkeligt bedre i kirkelig Henseende siden Aarhundredets Begyndelse, var et Ord man nu gjentog fra alle Sider. „At bekjempe Bantroen, — skrev i Unavngiven 1824*) — medens den offentlig hyldedes og ophoiedes, egne sig den djærve Christendomslærer; nu at reise sig imod den, kunne vi efterhaanden overlade den hore Hob af tjenstagtige Aander, der altid hengive sig i Døgnets Sold, fordi Laurbærrerne vindes let i dets Tjeneste; men at væbne sig til den sværere Kamp mod de mystiske og gløgende Skikkelser af Fordomme, Døvtro og altsens Anbægtigheds-Spil, som begunstiges ved Aandernes Gjæring, og true med at forfogle det nys gjenfødte Liv, synes at være Christendommens Opfordring til sine Lærere, hvis Sag det er at stue ind i Fremtiden og med Sindighed og Kraft at hore den vakkende Hob, førend Faren bliver synlig for Alle og Enhver“. Uttringer som denne, der tydeligt nok røber sit Udspring, og som sandt Bisald mange Steder, ere karakteristiske for Datidens Stilling. Ogsaa Rationalismen havde

*) Dansk Litteraturlæsende 1824. Nr. 11.

udtalt sig bestemt imod det Had og Foragt for B
Christendom, som Revolutions-Aarene aabenlyst bar til
men nu da det var forstummet, meente man, at der med
troen var overvundet, og det gjaldt da kun om, at
heller ikke gik forvidt paa den anden Side.

Ogsaa Grundtvig indrommede, at „Kirkesagerne s
himmelvidt forskellige fra Stillingen 1810“, men h
kunde han føle sig saa tilfreds ved Tilstanden eller finde
figterne saa glædelige. „Jeg lærte daglig at indse, h
jeg smertelig følte, at uden al Kirketugt er selv Præstestill
gen i Hovedstaden, hvor den ellers formedelst Sognebaa
dets Løsning har store Fortrin, dog næsten utaaelig og li
frugtbar; thi hvem kan dog i Længden holde ud at
aaabnbare Spottere og aaabnbare Lastefulde til Alters,
tage Troesløfte, hvor man veed der er ingen Tro, og
give Bielsen selv det mindste kristelige Skin, hvor Ægte
bet er aaabnbart uchristeligt, og hvorledes skulde under di
Omstændigheder Begrebet om Menighed som et helligt
ralsk Samfund i det Hele blive meer end en tom Skyg
Det var da min fulde og faste Overbeviisning, at
Troesfor nægterne ei bringes eller nødes til at frastille
Sognebaandet løses over hele Riget, Enhver have Lov
at communicere og lade confirmere, hvor han vilde,
Ægteskabets borgerlige Gyldighed stilles fra den kirkeli
kunde dette ikke skee, da maatte de ægte Christne og hvem
vilde gjælde for det, stilles fra Statskirken“ *). Tilfreds s
Grundtvig sig altsaa ikke ved Præstestillingen i Statskirk
og det blev ham paa den Maade altid tydeligere, at
maatte komme til et Brud mellem de forskellige Menig
endstjøndt han tidligere „havde sværmet for den danske Sti

*) Om Religionsfrihed (Slutning), supprimeret Gaandkrift.

ke", og endnu helst haabede paa, at Troeseenheden maatte
 bevares, saafremt Statskirken kunde faae en troesenig
 og retroende Geistlighed. De syenske Præsters Klagemaal
 over de gudelige Forsamlinger, havde bragt ham til „atter at
 gaae sin længe henlagte Præstegen" *), for at overtøye alle
 dem, at „fulde Sognepræsterne i Danmark udgjøre et Læres-
 mesterlag, hvis Arbejde Menighederne ei maatte understaae
 sig at vrage, da maatte de nødvendig være orthodoxe Præster
 og Loven". Det forekom ham heller ikke saa urimeligt at
 det sigt, naar man faae hen til Mynsters Virksomhed som
 Meditant, J. Møller's som Docent ved Universitetet, hvilke
 sig syntes at bebude „en saadan Restauration efter Tidens
 Rigtighed"; men naar han faae, at den unge Prof. H. N.
 usens Indflydelse paa Studenterne, og altsaa paa de vor-
 re Præster, „langt overgif den Virkning, nogen theologisk
 professor i Mands Minde havde haft", saa forsvandt hos
 ham: „Haabet om den danske Statskirkes Gjenfødsel uden
 smies".

Risikodig over denne Sagernes Stilling var det
 endtvivls Agt ganske at fordybe sig i sit egentlige Fag,
 dens Sprog og Historie, da tvende af hans yngre Ven-
 ne Dr. A. G. Rudelbach og Adjunkt Jac. Chr. Lind-
 berg (f. 1797) henvendte sig til ham for at begjære hans
 Medtagelse i Udgivelsen af et „Theologisk Maanedsskrift".
 Og nogen Betænkning raabede han heller til at forstaae sig
 Mynsters Medvirkning, da hans Navn rimeligviis vilde
 give til storre Anbefaling for Mange, og Diemedet derved
 lettere opnaaes, nemlig at samle alle afgjort christelige Net-
 ter i Statskirken for i Forening at modarbejde rationalistisk
 Tro; men det stete ikke, og Grundtvig blev i Forening

med Dr. Rudelbach Medudgiver. Sin Betænkelse og Tvivl, om han atter offentlig skulde optræde som Ordfører i Kirkesagen, udtalte han i de Ord, der indlede Maanedsskriftet i Januar 1825:

Skal jeg tie, eller skal jeg tale!
 Skal jeg kvæle Ordet i mit Brøst,
 Eller skal, paa Nordens Kirke-Svale
 End jeg laane det min Skjaldersøst:
 Frit forkynde, hvad mit Die skuer,
 Hvad der soæver over Kirkens Buer,
 Hvad der stiger af dens Klippegrav!

— et Spørgsmaal, som da gik over i de veemodigt troende Toner:

Stille, stille, Bions Døttre smaa!
 Græder ei saa stride bittre Daarer!
 Brides dog Smaa-Hænderne ei saa!
 Ligner dog ei Verdens usle Daarer!
 Mindes dog, til Trost i bange Kaar:
 Lægedom har Gud for alle Saar!

Veilighedsviis udtalte han sig her om Datidens kirkelige Tilstand paa følgende Maade: „Saalidet jeg har Lyst til at negte, hvad der er mig en kjær Tanke, at det nu er noget bedre end ved det nittende Aarhundredes Begyndelse, er jeg dog langt fra af deres Mening, som troe, vi kun have en Levning af det attende Aarhundredes Bantro og Ugudelighed at bekæmpe, der snart deels ved Døden deels ved Bellselskaber og andet slegt vil kunne udryddes. I mine Dage var det attende Aarhundredes Dplysning kun Udbrud af en Gift, der gennem lange Tider havde samlet sig, og nu omsider klarede sig i Christenheden, saa paa dens Udryddelse er ikke at tænke; det Høieste vi tør haabe, er, med Guds Hjælp,

de dens Udbredelse og redde dem, der saa at sige ere smittede deraf. Sandelig hvem der med Efterretning betragter Folkene, hvor der hverken var for megen Forstand eller Vædsning, og hvor man neppe kan betragte dem som betaget af Tidens Strøm, og saae dog, hvor ligegyldig og uinteressant, hvor vantro i Grunden man var, han vil sige med mig, at der gjøres Forplanterne af det attende Aarhundredes Dplysning formegen Vædsning eller formegen Vædsning naar det alt ansees for deres Værk, saa, naar ogsaa deres Uvirkelighed med alle sine Følger kan udførelses, vilde man have Uguddelighed nok at sørge over, finde en dødsdom, ulæggelig for Mange, fordi de ikke vil helbrede sig.

Det var ikke den stränge statskirkelige Livløshed i det attende Aarhundrede, der foresvævede Grundtvig som en ny Tid, hvor mange Gange det end fra alle Sider blev forekastet; men det var levende Christendom han var for, hvad der kun kan vækkes ved en oprigtig og Tilslutten til Herren, som han til alle Tider i sine Udsagnelser er nærværende i sin Menighed. Dr. Rudelbäch selv i den Tid Grundtvig nævnedes som Medudvalgt, blev betragtes som Maanedskriftets egentlig ansvarlige Redaktør, udtalte sig ogsaa i sit Indledningsord bestemt polemisk mod den rationalistiske Theologie. „Netop deri bestaaer den Værdi, at vi ville tilegne os alt det, hvori Christendommen har afprøvet sin historiske Charakter: netop dette er den Værdi, at kun historisk beskuet kan Christendommens Betydning fattes. Ingenlunde kan det da være en Fejlsindelse at give Slip paa noget af det, som har bestaaet og gaaet igennem Aarhundreder, som et dygtigt Materiale

det attende Aarhundredes Dplysning i Salighedens Sag. 2. Maanedssk. I. S. 19.

til at opføre den ærværdige, christelige Troes Men med den Baglast, hvormed Vantroen gjorde flot, kunne vi nu rigtignok ei befatte os: vi kalde den hoved Mundanisme, verdslig Stræben og Id, hvad den saa i Philosophi eller Philologi indbildte sig at have Grundstenen til Skriftens Fortolkning, og dermed fundet den rette Provesteen for alt christeligt og borgerligt Liv^{*)}. Det var saaledes den historiske Christendom, man vilde forsvare imod hvad der kaldte sig den philosophiske d. v. s. ethiske Forsøg paa at konstruere sig Christdommen paa Haand efter hvad man kaldte rimeligt og fornuftigt. Det varede heller ikke længe, førend disse almindelige Grundninger fik en Anvendelse ved Bedømmelsen af et enkelt Brev hvorved de erholdt en større Bestemtighed.

Prof. Dr. H. N. Clausens første theologiske Hovedværk: „Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus“, der udkom i København 1825, har faaet saa stor Betydning i den danske Kirkes Historie, at vi maa dvæle lidt ved at betragte dets Indhold og Plan. Det var Forfatterens Ønske at virke reformativt i alle de angivne Retninger, saavel med Hensyn til Kirkeforfatning som dens Lære og Ritus, og disse hans Forsæt sluttede sig med Hensyn til Lære og Ritus noie til, hvad ofte havde været paa Bane i den sidste Menneskealder. I Kirkeforfatningen angik, saa førte han her Ordet for Kirkens stændige Organisation, og fandt denne Stræben begrundet i hele Tidens Udvikling. „Der er intet glædeligere Bidrag til Tidens Udvikling til det Gode, og ingen sikkrere Bægt for en bedre Fremtid, end den kirkelige Sandhed, som begynder at vaagne i Europas protestantiske Lande. Uveiret, for

*) Theol. Maanedsskr. I. Fortale. S. 8.

Maa man havde raset mod Troens Helligdom, maatte kun for-
 sigte Følelsen for det frelstste Menighedens Værd; ydre Trængsler
 og Farer kom endnu til, som vendte Sindet indad og opad,
 og Interessen for Religionen maatte snart overføres paa Kir-
 ken og dens Anliggender, og frembringe en Stræben efter en
 mere kirkelig Organisation Reformations-Jubilæet 1817
 gav et Billede af en synlig kirkelig Eenhed, af et aandeligt
 Broderskabs-Samfund, som man forgjæves søgte rundt om i
 Landene; Billedet indtog og henrev ved sin Skjønhed; en
 ligesom Begejstring meddeelte sig fra Land til Land; og selv
 som hidtil havde glemt Kirkens Tilværelse over Statens,
 gik de for et Dieblik søle og bekjende sig som Medlemmer
 af et kirkeligt Samfund. Ønsket opstod, at fastholde det
 gamle Billede, at realisere i Rummet, hvad et flygtigt Tids-
 øjeblik havde opstillet for Øiet, ved atter at knytte de løse
 Samfundsbånd; fra Cabinetterne udgik Udkast til en
 ny Ordre eller rettere fornyet Kirke-Organisation; og neppe
 noget Foretagende i høiere Grad hast den offentlige
 Mæne for sig Ere nu end disse lysere Øjeblikke hid-
 til partielle, og have de end at kjæmpe med mange Taa-
 og Skygger, ere de dog altid Forbud paa den opgaaende
 Lys, som omsider vil seire. Til denne Udfigt henvender Kirkens
 sig med Tro og Haab, og fortroster sig til den Tid, da man
 vil afvise eller tro at afvæbne hver Tale om Kirkens Net-
 eder med den gamle Snak om skjulte hierarkiske Henfig-
 *) . Det var første Gang, at Fordringen om Kirkens selv-
 stændige Organisation paa den Maade var gjort gjældende,
 som en anden Vej havde man ogsaa nok tidligere stræbt

mod samme Maal, naar der krævedes en tidsvæn
 arbejdelse af de gamle kirkelige Straffelove, eller r
 lig Stiftsprovst H. G. Clausen krævede Indføre
 strængt kirkeligt Politie. Men skulle sige Organisa
 virkelig være kirkelige, saa kommer det dog først o
 an paa, at det er de Christnes, de troende Chris
 fund der organiseres; men da det nu netop var de
 den kom til at dreie sig, hvad der er det Grund
 altsaa det egentlig Samsfund-Stiftende, saa kunde S
 let om dets videre Organisation heller ikke komme
 tale. — Spørgsmaalet om det Grundchristelige n
 nemmelig blive afhandlet i Bæretets anden Hør
 „Kirkelæren“, og her udtalte Prof. Clausen sig h
 i den skarpeste Modsætning til den Retning, der r
 til Orde i „Theol. Maanedsskrift“, naar han forklar
 det mellem Katholicisme og Protestantisme saaledes
 hviler paa et historisk Grundlag, denne paa fri Te
 hiin vil ad den historiske Bei godtgjøre sin Adkomst:
 navnet, medens denne vil ad philosophisk Bei gi
 Christelighed ved at vise sin Fornuftighed. Derfor
 strax i Fortalen (S. VIII) om den protestantiske
 „som den der hverken staaer eller falder med histori
 byrd“, eller som det hedder S. 69: „Protestantism
 Hovedgrundsætninger ere: at ingen Autoritet un
 hellige Skrift kan gjælde for Christne som ubetin
 kilde, og at intet kirkeligt Samsfund kan ifølge An
 andre historiske Grunde opstille sig som den saa
 Her nævnes altsaa dog den hellige Skrift som hi
 toritet, saa at der dog ogsaa i Protestantismen bli
 vortes historisk Holdpunkt — og det fremhæver G
 blot her men ved mange Leiligheder, hvorfor han o
 vil hævde sig Navnet „Skrifttheolog“. „Kun een G

maade er den sande — siger han S. 381 — den som udsaaer fra Skriftens Fortolkning og derefter bringer dens Lære i Samklang med Fornuftens Udsagn“. Allerede dette Tillæg viser imidlertid, at han ikke vil lade Skriftens Autoritet gjælde ubetinget, men kun forsaavidt han finder dens Indhold fornuftigt og rimeligt, og udtaler sig om denne Begrænsning meget udførligt: „Naar vi betragte den hele Monomi af vor hellige Skrift, betænke, at intet Ord er os umiddelbart overleveret af Jesus selv, heller intet Ord er beseglet med hans høieste Autoritet; at Jesu Taler og Bedrifter ikke i nogen fortløbende fuldstændig Beretning ere os oplygnede; . . . at den langt overveiende dogmatiske Deel af vore hellige Boger har den af Apostlene til Forfatter, som ikke med egne Dine havde seet eller med egne Øren hørt sin Lærer og Mester; naar vi betænke, at det Dogmatiske og Moraliske, det Egentlige og det Allegorisk-Uegentlige, det Bogstavelige og det Billedlige, det Almeengyldige, det Lokale og Temporalle, det Christelige og det Jødiske heelt igennem er blandet med hinanden; at Apostlernes Individualitet umistkendeligt pinner igennem ved Behandlingen af de christelige Dogmer, og allerede giver os Billedet paa den theologiske Forskjellighed, som siden har karakteriseret den christelige Kirke . . . — da paatvinger sig en Sandhed, som aabner os dybe Blik i Guds Huusholdning i sin Kirke . . . Skriften er beregnet paa Bæsnere, som have og bruge Fornuftens Lys: ved historisk Kritik skal dens Rigtighed bevises, ved filosofisk Kritik dens Indhold prøves, og først ved dens videnskabelige Behandling kommer Eenhed og Holdning, Lys og Klarhed i Lærens Mangfoldighed“ (S. 308—10). Hvorledes Forfatteren, støttet til disse Grundsætninger, udviklede den protestantiske Kirkelære, vil der senere blive Leilighed til nærmere at omtale; men foreløbig holde vi os til Forudsætningerne selv, da det

var dem, der nærmest og stærkest bleve Gjenstand for Angreb. Af praktisk Betydning vare de forsaavidt som der maatte blive Spørgsmaal om hvorvidt disse Grundsætninger stemte med danske Præsters Forpligtelse til de symboliske Bøger. Dette havde nemlig Prof. Clausen gjort til Gjenstand for en udførlig Undersøgelse, og meente, at Banfeligheden løstes bedst, naar man ret betragtede Embedseden selv. „Re-ningen kan ikke være den, at Alt hvad der findes i de symboliske Bøger skal antages for den rene himmelske Lære, men alene denne, at denne Lære ikke er forfæilet eller forvansket deri, uden at der dog tilføies noget Bink om de Punkter, hvori Symbolerne fortrinlig skulde beagtes, eller om Maaden hvorpaa, Principet hvorefter de skulde benyttes for at udfade den rene Lære; det mangler paa en noiagtigere Betegnelse af Protestantismens og Symbolernes Aand og Løbent; og Formularens Indhold er alene en tautologisk og vag forpligtelse til at foredrage den guddommelige Lære i dens Reenhed. Derimod synes Eden at ville blive betydningsfuld og hensigtsmæssig, naar den Geistlige derved afslagde den Troesbekjendelse: „at den hellige Skrift er den ene guddommelige Troesnorm, at dette Protestantismens Princip er det ene sande kirkelige Princip, og at den protestantiske Kirke er dette Princip tro, naar den forkaster Sætningen om Nødsnødvendighedsloven ved Gjeringernes udvortes Legalitet, og Læren om de syv Sacramenter““. (S. 336 fg.). Bærfets tredje Hoveddeel handler om „Kirkeritus“, hvormed de ofte omtalte Forslag til Ritualets Revision atter bleve bragte paa Bane, men derom vil der ligeledes siden blive Leilighed at tale.

Faa Uger efter at Bogen var udkommen, udgav Grundtvig „Kirkens Gjenmæle“, hvori han allerede i Fortalen ligesvem erklærer: „Jeg træder opmod dens Forfatter ikke som Recensent men som kirkelig Modstander, thi

han har i denne Bog fillet sig i Spidsen for alle den Christne Kirkes Fjender og Guds Ords Foragtere i Landet" (S. I); "det er altsaa her Præsten, der som Lærer i den Christelige Kirke sigter den theologiske Professor, som Præstelærer i Kirkestolen, og paastaer, at som ærlig Mand maa han enten gjøre den Christelige Kirke høitidelig Afbiqt for sin uchristelige og forargelige Værdom, eller nedlægge sit Embede og aflægge sit Christne Navn . . . og vil han ingen af Deleene, da erklærer jeg ham paa den eneste ægte, historisk Christelige Kirkes Vegne for en falsk Lærer". (S. IV) For at godtgjøre sin Ret til en saa alvorlig Sigtelse, var det, at Grundtvig her, i Modsatning til Clausens usikre og svævende Theorier om Protestantisme, lagde hele Vægten paa, at Christendommen er Noget, som man enten kan antage eller forlæste, men hvis Existens man ikke kan drage i Tvivl; at Christi Kirke er en Kjendsgjerning, som ikke først skal blive til ved Theologernes Theorier. "Vi vil ikke tvistes — det er i Korthed Gjenmælets Hovedtanke — med Prof. om den curiose Materie, hvad Navnet Kirke over Hovedet betyder, . . . naar han kun vil indrømme os, at den Christelige er et Troesfund med en Troesbekjendelse, som den forelægger alle dem, der vil indlemmes i den, indlemmer dem kun ved Daaben og Nadværen i sig, naar de tilegne sig Bekjendelsen, og ansee dem som Frasaldne, naar de siden vrage Troen eller vægre sig ved Bekjendelsen, erklærer dem for falske Christne d. e. Kættere" (S. 8). "Efterat Prof. Clausen har ledsaget Catholicismen, og dermed efter hans egen Forklaring, den historisk Christelige, altsaa den eneste ægte Christelige til sit Hvilested, fører han noget Splinternyt paa Bane, som han behager at kalde slet hen den protestantiske (Modsigelsens) Kirke" (S. 13). "Bistnok læser man, at det strevne Ord er den eneste Form, hvori Læren har vedligeholdt sig i

beviislig Integritet . . . saa det er os den eneste af Gud givne Kundskabs Kilde og Troes Regel, det er Protestantismens egentlige Palladium . . . vistnok læser man alt dette; . . . men vi behøve blot at vende Blad, saa hører vi, at Protestanten kan ikke dølgge det for sig selv, at Sjentagelser, der synes at kunne være undgaaede, er ligesaa hyppige som Huler, der synes at burde være udfyldte, at Striften tier, hvor man helst lyttede til dens Tale, at den taler dunkelt og ubestemt, hvor Diet begjærligt søger et ledende Eys- (S. 15) „Jeg seer jo nok, Prof. Clausen vil kun have Christus gjort til et guddommeligt Navn paa sin egen Fornuft, og Bibelen til et Skygebillede af hans egne floge Tanker, men det er jo aabenbart kun at narres med Christus, med Bibelen og den hele christne Menighed . . . saa meget er da vist, at Prof. Clausens Christendom er aldeles falsk, hans protestantiske Kirke et Afgudstempel, hvor man vitterlig forkynder Bog som Sandhed“ (S. 21). — Det Eiendommelige i den Raad, hvorpaa Grundtvig her fører sin Klage frem, er altsaa det, at han for første Gang beraaber sig paa Troesbekjendelsen ved Daaben som alle Christnes fælles Mærke, som Billaart for vort Christen-Navn og vor Christen-Ret, ligesaa bindende for den Lærde som for Menigmand; ligesom han ogsaa i Fortalen tilstaaer, at han „først nylig er kommen til Erkjendelse af, hvad der er den christelige Kirkes uforanderlige og uroffelige Grundvold“ (S. VII). Men derved faaer Anklagen ogsaa en ganske særegen Braad, da Sagen ikke blot bliver en theologisk Meningsstrid, men derimod Spørgsmaal om Antagelsen af den christelige Grundbekjendelse, hvis Forkastelse er Udelukkelse af de Christnes Samfund. „Jeg veed meget godt, — saaledes sluttede Grundtvig sit Forord — at man vil strige Af og Bee over mit Rattermageri, som man kalder enhver Protest Kirken gjør mod sine falske Bemaer,

men jeg veed ogsaa, man skal nodes til at indrømme, at det Slags Kjætter-Mageri har man ikke seet for nylig, vel ikke siden den Bog, hvoraf jeg har lært det, det er Irencæus velsignede Bog til Kirken's Forsvar, som egentlig først nu kan forstaaes og benyttes" (S. IX). Der er altsaa i den Maade, hvorpaa det Grund-Christelige her hørbes, noget afvigende fra Reformatorernes, hvilket Grundtvig ogsaa indrømmer, men paastaar tillige, at denne Uenighed mellem ham og Luther er kun tilsyneladende, ligesaa tilsyneladende som Enigheden mellem Clausen og Luther, naar begge paaberaabe sig den hellige Skrift som eneste Regel. „Vi maae nødvendig indrømme, at alle Reformatorerne saae feil ad den christelige Kirkes oprindelige Skikkelse, og lagde vitterlig eller uvitterlig Grunden til det ny exegetiske Pavedom, under hvilket den christne Menighed suffer, og som alle christelige Boglærde maa forene sig om i Bund og Grund at ødelægge, da det er kommen saa vidt, at selv den yngste Professor paa vor Høiskole vil som *summus Theologus* være Menighedens exegetiske Pave, paa hvis Bud den historisk christelige Kirke skal nedrives og en ny bygges af lutter theologisk Maculatur. . . Men naar vi Sandheden til Ære have indrømmet en Feiltagelse, der ved Udgangen af Pavedømmets Mørke, af det aandelige Ægypten var saare undskyldelig, da stille vi ved Historiens Lys, som kun Mørkets Børn foragte, Morten Luther fra dem, der ei ville enes med ham, . . . og see Forstjellen mellem den lutherste og clausenste Tale om Skriften som eneste Kundskabs-Rilde og Troes Regel. Luther forudsatte, at det N. T. var ægte, Texten sikker, og de Ord, der tilskrives Sønnen og den Hellig Aand, et virkeligt med sig selv enigt Guds Ord, og fandt da i det Historiske en sikker Regel til at fortolke det Dogmatiske efter; Clausen derimod paastaar, Bogens Ægthed er tvivlsom, Texten usikker, den evangeliske

Historie aldeles upaalidelig" osv. (S. 31. fig.) — Det er
altsaa Hovedtanken, Kirkens Gjenmæle udtaler, men med
Slutningen er der tilføjet en Protest imod den Skade, som
paa Clausen omtaler Embeds-Eden, hvori Grundtvig ser et
ligefrem Angreb paa alle ærlige danske Præster og paa den
kirkelige Lovgivning vi underkaste os", og det som præsent
herimod, føier han til, at "Prof. maa tilskrive sig selv et
ubehagelige Følger en saadan Strid muelig kan have". Han
afviste her bestemt den Bessyldning at Edens-Eden skulde være
usikkert og indholdsløst, ligesom han bittert forskæbte den af
Edensformular, Prof. Clausen foreslog. "Naar vi forpligter
os til — skriver han S. 38 — ærlig, af al Mægt, med al
Flid at indprænte vore Tilhørere den himmelske Gudens
Propheternes og Apostlernes Skrifter og i vore symboliske
Bøger, da love vi aabenbart at forkynde alt hvad der i de
nævnte Skrifter udgiver sig for himmelsk guddommelig Ord-
dom som en saadan, og mene vi noget andet dermed, da er
det jesuitisk Forbeholdenhed . . . Betragte vi derimod den af
Ed, Prof. foreslaaer, da er det vistnok, at den maa udel-
ukke hver Christen af Lærestanden, thi maastee kan den gaae
af Hedninger, som have en hellig Skrift, af Jøder og Af-
ter, men aldrig af Christne, medmindre de Christne kun
tage det ligesaa let med Ord og Bogstaver som Professorene,
thi da kan man gjøre hvad Ed det skal være".

"Kirkens Gjenmæle" gjorde strax da den udkom, som det
var at vente, en uhort Opfigt, saa at der i Løbet af otte Dage
blev trykt tre Dplag, og i alle Kredse var Clausens Bog
og Grundtvigs Gjenmæle Emnet for Samtalen. Naar
man betænker, hvor enevældig og uanfægtet Nationalitet
eller fuldkommen religiøs Rigegyldighed havde besiddet i en
Række af Aar, kan man ikke være i Tvivl om, at paa den
Side det langt overveieende Flertal sluttede sig, og for alle

ge lod der et Strig af Harme og Forbittrelse over det niste Angreb, der vilde forsøge paa til Trods for Tidens lysning atter at bringe den gamle Aands-Trældom tilbage. at give sig Tid, eller uden at have Evne til, ret at sætte ind i Sagens Sammenhæng, søgte man at bringe den under det Synspunkt, hvorfra man for Tiden gjerne opser alle aandelige Rørelser, og som har noget træffende en overfladist Betragtning, nemlig Synspunktet af det konservative og liberale, og Clausen blev da Frihedens fjæmper, der hævdede Videnskabens Fremskridt imod forede Fordomme. Det kunde ikke komme Prof. Clausen met, at hans Bog vilde møde Modsigelse, og han havde rede i Fortalen ladet sig forlyde med, hvorledes han i saa d vilde forholde sig: „Det vil, som jeg haaber, ikke blive tydet eller udlagt som Indrømmelse og Samtykke fra min de, om jeg ved en Bog, som indeholder Stof og derfor i give Anledning til Strid og Controvers uden Ende, overer til den selv at føre sit Forsvar imod forestaaende Kris r og Angreb, saalænge Taushed nogenlunde kan bestaae d det, jeg skylder Sandheden og mig selv. Hvor Christe . videnskabelig Aand er forviist fra den theologiske Polemik det hadefulde og hovmodige Sind raser frem med ære- udende, fordømmende Ord, der bliver det desuden Fors rste af sand Christendom og Humanitet at tie, for ikke at rage til at forsøge Forargelsens Bederskyggelighed Thi heller ikke mit Skrift vil kunne gjøre Regning paa lutter illige og redelige Modstandere, at det af Flere vil blive tydet og fordreiet, af En og Anden endog fortjettret og schematiseret, det har jeg allerede under Udarbejdelsen ofte uttet sig mig selv.“*) Grundtvigs Gjenmæle indeholdt

*) Clausen, Katholicisme og Protestantisme. Fortale S. X. XI.

den skarpeste Anklage, der kunde føres mod en offentlig Lærer, men Anklagen var affattet som et Indlæg for dens Domstol og ikke for nogen verdslig Ret; den indeholdt et Spørgsmaal til Prof. Clausen, ikke om hvorvidt det var i Overensstemmelse med Kongens og Landets Lov, men derimod, om han kunde forsvare det for Gud og sin Samvittighed at føre saadan Lærdom. Clausen svarede i samme Tone; han pegede paa sin Bestalling og gjældte paa det Spørgsmaal med et andet: hvorledes kunde man tale saaledes til en kongelig ansat Professor. maa det indrømmes, at Grundtvigs Angreb var af den Art, at det, selv om det ikke var tilfaldet, dog maatte et borgerligt Selvforsvar nødvendig, men Clausen umueligt have indskrænket sig til denne Tilflugt, der vist ikke trygt kunde stole paa, at ethvert Forsøg paa at tale i orthodore Christendoms Sag, især i en saadan Tone, vilde blive domfældt af den almindelige Stemning i Kjøbenhavn uden at tvænge til nogen yderligere Gjendrivelse. Man vilde følge Sagens Gang Skridt for Skridt.

Faa Dagen efter at Grundtvig havde udslynget den defter, indrykkede Clausen i Adresseavisen af 10 Sep. Anledning af „Kirkenes Gjenmæle“ skulder jeg Publikum følgende Erklæring: at jeg med Hensyn til de i dette fremførte injurierende Bestyrdninger allerede har gjort fornødne Skridt for i Overensstemmelse med min Pligt at forfølge Sagen paa Rettens Vej; at jeg anden Forfatter end Pastor Grundtvig vilde ansee det som det at gjøre offentlig opmærksom paa de mangfoldige Bestyrdninger og Fordreielser af mine Udtryk, som ikke vilde blive Gjenstand for juridisk Tiltale, men at jeg som Mand finder det tilstrækkeligt at henvise til Fortalen angrebne Bog. Om det juridiske Udfald af Sagen

entlige i sin Tid blive underrettet“. Grundtvig svarede
 paa i en anden Erklæring i Adresseavisen af 12 Sept.,
 at han udtalte sin Forundring over det Forsvarsmiddel,
 som havde grebet til, tilbageviste den haanlige Maade,
 som han havde omtalt ham, og sluttede med de Ord:
 „vigtigt være Sagen Gud besalet, og det endelige Udfald,
 sikkert ikke behøver at kundgjøres i Adresseavisen, maa
 være om Sagen er Guds eller min egen; men skøndt jeg
 vil vide, at Danske Lov maa frifjende mig, puffet jeg
 dog ikke derpaa, da det i en Sag, hvor man skal slaae
 Streg over sin Personlighed, med Alt hvad Verden kalder
 for og Lykke, kun vil sige lidt, hvad det juridiske Udfald
 Diebliffet bliver“. Især mellem den studerende Ungdom
 var Striden den meest levende Deeltagelse. I de samme
 Dage samlede sig 88 Studenter og Candidater med C. H.
 Nyby i Spidsen for i en Adresse af 11 Sept. at bringe
 Professor Clausen Forsikringen om deres Høiagtelse og Hen-
 nedhed. „Med den meest levende Uvillie og Smerte have
 vi de bitre og frænkende Bestyrdninger, som Hr. Pastor
 Grundtvig har ladet sig henrive til . . . vi ere overbeviste
 at naar Grundtvig i hele Kirkens Navn forjættre Dem,
 at han denne Anmaselse kun med saa Individet, hvis
 ingenlunde er den almindelige Kirkes . . . vi ønske,
 at Himlen vil forlene Dem Kraft og Sagmod til at bestaae
 mod af Dem ikke fremkaldte Strid“*). Denne Adresse
 blev trykt, og afgav i Forening med en Mængde anonyme
 ubetydelige Flyvefrister og Avisartikler et utvetydigt
 Tæsbjrd om den herfærende Stemning, da alle omtrent

Indrykket i „Dagen“ og „Nyeste Efterretning af Kjøbenhavn“
 Nr. 75.

den skarpeste Anklage, der kunde føres mod en offentlig Lærer, men Anklagen var affattet som et Indlæg for Kongens Domstol og ikke for nogen verdslig Ret; den indeholdt et Spørgsmaal til Prof. Clausen, ikke om hvorvidt det var med Kongens og Landets Lov, men derimod, hvorledes han kunde forsvare det for Gud og sin Samvittighed at føre saadan Værdom. Clausen svarede i samme Tone; han pegede paa sin Bestalling og gjaldte hiint Spørgsmaal med et andet: hvorledes kunde han turde tale saaledes til en kongelig ansat Professor. Vi maa det indrømmes, at Grundtvigs Angreb var af en anden Art, at det, selv om det ikke var tilfigtet, dog maatte give et borgerligt Selvforsvar nødvendigt, men Clausen kunde umueligt have indskrænket sig til denne Tilflugt, dersom han ikke trygt kunde stole paa, at ethvert Forsøg paa at tale om orthodore Christendoms Sag, især i en saadan Tone, var allerede domfældt af den almindelige Stemning i Kjøbenhavn uden at trænge til nogen yderligere Gjenrivelse. De vilde følge Sagens Gang Skridt for Skridt.

Faa Dagen efter at Grundtvig havde udslynget sit Indlæg, indrykkede Clausen i Adresseavisen af 10 Sept.: Anledning af „Kirkenes Gjenmæle“ skylder jeg Publikum følgende Erklæring: at jeg med Hensyn til de i dette Indlæg fremsførte injurierende Betydninger allerede har gjort fornødne Skridt for i Overensstemmelse med min Forpligt at forfølge Sagen paa Rettens Vej; at jeg ved at se den anden Forfatter end Pastor Grundtvig vilde ansee det for nødvendigt at gjøre offentlig opmærksom paa de mangfoldige Betydninger og Fordreielser af mine Udtryk, som ikke vilde blive Gjenstand for juridisk Tiltale, men at jeg mod den Mand finder det tilstrækkeligt at henvise til Fortalen af angrebne Bog, Om det juridiske Udfald af Sagen se

Hønlige i sin Tid blive underrettet“. Grundtvig svarede
 derpaa i en anden Erklæring i Adresseavisen af 12 Sept.,
 deri han udtalte sin Forundring over det Forsvarsmiddel,
 Kaufen havde grebet til, tilbageviste den haanlige Maade,
 derpaa han havde omtalt ham, og sluttede med de Ord:
 Høvrigt være Sagen Gud befalet, og det endelige Udfald,
 er sikkert ikke behøver at kundgjøres i Adresseavisen, maa
 gjøre om Sagen er Guds eller min egen; men kjøndt jeg
 er at vide, at Danske Lov maa frifjende mig, puffer jeg
 og stæ ikke derpaa, da det i en Sag, hvor man skal staae
 i Streg over sin Personlighed, med Alt hvad Verden kalder
 Ære og Lykke, kun vil sige lidt, hvad det juridiske Udfald
 er Diebliffet bliver“. Især mellem den studerende Ungdom
 var Striden den meest levende Deeltagelse. I de samme
 Uge samlede sig 88 Studenter og Candidater med C. H.
 Løby i Spidsen for i en Adresse af 11 Sept. at bringe
 Professor Clausen Forsikringen om deres Hoiagtelse og Hen-
 sendhed. „Med den meest levende Uvillie og Smerte have
 læst de bitre og krænkende Bestyrdninger, som Hr. Pastor
 Grundtvig har ladet sig henrive til . . . vi ere overbeviste
 er, at naar Grundtvig i hele Kirkens Navn forjætter Dem,
 ser han denne Anmasselse kun med saa Individer, hvis
 om ingenlunde er den almindelige Kirkes vi ønske,
 Himlen vil forlene Dem Kraft og Sagtmod til at bestaae
 den af Dem ikke fremfaldte Strid“*). Denne Adresse
 var trykt, og afgav i Forening med en Mængde anonyme
 er ubetydelige Flyvestrifter og Avisartikler et utvetydigt
 buesbyrd om den herskende Stemning, da alle omtrent

*) Indtrykket i „Dagen“ og „Nyeste Skildert af Kjøbenhavn“
 Nr. 75.

talte i samme Tone, nogle gnistrede af Harme, andre stummede af Haan og Spot over Zeloternes rasende Fremfærd.

Hidtil har vi kun talt om de Grundsætninger, hvormed Prof. Clausen gik ud i sin omstridte Bog; det bliver nødvendigt, førend vi fortsætte, at gaae nærmere ind paa den Lærdom, der her blev fremsat som protestantisk Kirkelære. Enhver Udvikling af den religiøse Livsanskuelse kommer altid væsentlig til at dreffe Spørgsmaalet om Synd og Forløsning, og det er derfor mod dette Punkt, vi maae rette vor Opmærksomhed, for at gribe det Guddommelige i Clausens Udsættelse. Gjøre vi nu dette, da ville vi her omtrent gjenfinde den reent rationalistiske Tankegang, sædvanlig løselig indfødt i kirkelige Udtryk og Bendinger, undertiden dog med skarpe Udsagn mod disse. Den reent rationalistiske Tankegang, at ethvert Menneske ved sine gode og dydige Gjerninger skal fortjene sin Salighed, vedkjender Clausen sig her i Grunden ogsaa, dog med den Forskjel, at han lægger Vægt paa Sinden, hvoraf Gjerningerne udspringe, og ved at kalde det dydige Sindelag „Tro“, kan han paa sin Viis tilegne sig Salmingen, at det er Troen, som retfærdiggjør. Denne Tankegang forudsætter, at Synden i Verden ikke er noget Forsæls, hvorved Mennesket har forbrudt sig imod Gud, men en Skøbelighed, der ligger i Menneskenaturen, og Clausen kunde forsaavidt indrømme nogen Plads for den guddommelige Naade, som det altid maa tilstaaes, at den menneskelige Stræben bliver usubstansfuld, saa at den guddommelige Retfærdighed maa tage Billien i Gjerningernes Sted. Forsaavidt altsaa Prof. Clausen søgte at bringe Rationalismen i en nærmere Forholdelse med den kirkelige Lærdom, og altsaa paa en Naade søgte at mægle mellem de skarpe Modsetninger, som man ogsaa hos ham spore en Indvirkning af de senere Aars Retning i Theologien. Blandt Datidens Theologer nævnte

■ gjerne Schleiermacher med særdeles Erbødighed, men dens denne gaaer ud fra det fromme Gemyts indre Er-
 ligger i det kirkelige Samsundsliv, som Betingelse og For-
 sætning for Skriftens rette Forstaaelse, saa nævner Clausen
 i „Fornusten“, og kommer derved til at staae den gamle
 Rationalisme langt nærmere. Vi ville nu samle de adspredte
 sider i Bogen, hvori Prof. Clausen udtaler sin Opfattelse:
 I ublede den moraliske Syndighed af en enkelt primitiv
 ud, er en aabenbar *petitio principii*; thi omvendt foruds-
 set enhver syndig Handling en almindelig Receptivitet for
 Onde, og dens Grund maa altsaa søges i en fore-
 løbende Overvægt af Sandfælsigheden over Fornusten.
 Denne Strid, som tager sin Begyndelse med Menneskets første
 Kraft og gjentager sig i ethvert Individ, er at ansee som
 i succesfulde Udvikling af det Gode, saaledes som den maa
 bygge hos endelige Fornustvæsner; Sandfælsighedens Over-
 vægt er en nødvendig Følge af Menneskets oprindelige For-
 hold til den ydre Verden, altsaa i og for sig selv ikke et
 ufuldstændigt Gode, men et indskrænket, ufuldstændigt Gode; selv
 i Kamp, hvori Fornusten bukker under, og som med Hen-
 seende til det handlende Subjekt er Synd, kan i den fuldstændige
 sammenhæng vise sig som et Moment i denne Udvikling.
 Medens Mennesket saaledes ved sin Naturs Indskræn-
 ket hindres fra at være hvad han vilde være, er det der-
 ved Enhvers egen Efterladenhed, som hindrer ham fra at
 være, hvad han kunde og burde være“ (S. 523). Dog —
 selv den rene ureen, den stærkeste skrobelig, og det,
 i ene kan forviise det menneskelige Hjerte om Guds Bel-
 øgen, er Tillid og Tro paa den uendelige Misfandhed, som
 lade den svage Dyd finde Raade for sine Dine; denne
 Uvisheds-Charakter, som heraf bliver Følgen, begrundes

den væsentlige Forskjel mellem den philosophiske og religiøse Dybd" (S. 405). "Forsoning forudsætter sandelig Bredde og Havnelyst hos det højeste Væsen, og Tilregning af fremmed Fortjeneste bliver eenstydigt med Uretfærdighed . . . "Syndstilgivelse lader sig ikke tænke efter det christelige Begreb om Gud og den moralske Verdens-Orden som nødvendig Følge af nogen fremmed Fortjeneste, uden foregående Omvendelse af det paagjældende Individ . . . "Troen er en faste, levende og inderlige Overbeviisning om den guddommelige Kjærlighed i Jesu Sendelse, om den guddommelige Bliisdom i hans Være, den guddommelige Høihed i hans Person; — glemmentrængt af den bliver Sindet et Værk for Christendommens høie forædlende og begeistrende Belysning en Kilde til hver christelig Dybd, og i dette Sind alene den sande Handlingernes rene Udspring, har den Hellige sin Belysning" (S. 409). "Hvor Talen er om Retfærdiggjørelse for Gud for Hjertekjenderen, som seer Frugten i Spiren, som glemmer Troens Beskaffenhed uden at kunne modtage Belønning af Tidens Lob, er det vist anstødeligt at adstille Troens Gjerninger, hvoraf dens Ægthed skal kendes . . . "Troen med Hensyn til Gjerninger er det altsaa, at Mennesket bliver retfærdigt for Gud ved Troen, og den sande christelige Dybd er den, at vi retfærdiggjøres ved Troen formiddels Gjerninger d. e. ved den Tro, som giver Kraft til at være Gode" (S. 418). "Ligesom derfor den katolske Kirke ved at løsrive Gjerningerne fra Troens Grund sønderphariseisk Legalitets-Aand, saa vil den protestantiske, som Forsonings-Troen til Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse fore til et usfrugtbart Bigotteri" (S. 426).

Det var denne Side af Prof. Clausens Værk, som A. G. Rudelbach underkastede en grundig og stærk

nelse²⁾, og kom derved til at levere det theologiske viden-
 skabelige Supplement til „Kirkenes Gjenmaal“. Den var
 an paa kritisk at gjenneingaae hele det vidtløftige Værk,
 men den blev ikke fuldført, og Kudelbach kom kun til at af-
 handle, hvad der ogsaa udgjør de dogmatiske Hovedpunkter:
 1) Læren om Arvesynd og Forløsning 2) om Retfærdiggjø-
 relse, Tro og gode Gjerninger, hvori tillige var indbefattet
 den om den menneskelige Frihed og Guds Naade. An-
 vendte Prof. Clausens hele aandelige Retning udtaler han
 sig paa følgende Maade: „Vi ville ingenlunde sige, at
 vi har øst af den nyeste Naturphilosophies ægte Kilde,
 men tillegnet sig dens Lærdomme som integrerende Deel af
 Theologi, men vi kunne ikke nægte ham Deel i den
 Substantiations-Akt, hvorved Naturphilosophien har for-
 skaffet al positiv Sandhed til en ideal Anskuelse, saa Ele-
 menterne, hvori al Viden incorporerer sig som i sit rette
 Hjem og Binn, kun under Form af Accidenser bliver tilbage.
 Disse høiere Regioner, hvor naturligvis Christendommen
 kun historisk betinget og fremtrædende i Tiden efter Guds
 Raadslutning ikke har hjemme, gjælder al Historie kun
 en lav og foragtelig Empiri, der maa underkastes Ideen
 at blive et Led af Erkjendelsen; ethvert Dogme kun som
 Blandingsled af den høiere idealske Sandhed, der ingen anden
 erkjender end Individets absolute Begriben“ (III S. 86).
 Det var altsaa den virkelige historiske Christendom, Ku-
 delbach vilde forsvare imod Clausens idealistiske Stræben,
 hvorved at forbyde sig i Guds evige Uforanderlighed kom til
 at fornægte Christendommens egentlige Hjertelid, Naadens
 Benbaring i Tiden og Forløsningens Hemmelighed. 3

Theol. Maanedsskrift III 83—118. 163—198. 287—315. IV
 154—182. 248—278. VI 66—89. 277—90. VIII 59—96.

Modsætning til Clausens egenraadige Speculation, der for ham bliver det egentlig afgjørende, støtter Rudelbach sig til Skriftens og Symbolernes Autoritet, som han ubetinget hævder, idet han tillige vil estervise den tyde Sammenhæng i den hele bibelske Tankegang. Resultatet af sin første Undersøgelse angaaende Lærens egentlige Hovedpunkter sammenfatter han paa følgende Maade: „Det er viist, at Prof. Clausens Lære om Arvesynden og Forløsningen er ikke blot diametralt modsat den protestantiske Kirkes Bekendelse, og stridende mod den deri indeholdte sunde Lærdom, men endog hovedet uchristelig, hvis ellers Christi og Apostlernes uanvendelige Udsagn skal gjælde for Norm for den christelige Tro...“ Lægges hertil, at netop disse Artikler udgjøre Fundamentet for al Christentro, saa kan vel neppe nogen christelig Theolog forarge os om vi med Melancthon slutte: „Hvo der er uvidende (hvor meget mere, hvo der lærer vrangt) om disse Hovedstykker: Syndens Magt, Loven og Naaden (d. e. i denne Sammenhæng hele Forløsningsværket) ham indse, jeg ikke, hvorledes jeg skal kalde en Christen; thi netop disse Artikler kjendes Christus rettelig“ (III S. 195).

Dgfaa udenfor Grundtvigs nærmeste Kreds var der flere Præster, der aabent udtalte sig imod Prof. Clausens men Ingen gjorde det skarpere og bestemtere end Provst Engelbreth i sit lille Skrift „Dr. Morten Luthers Forsvar i Anledning af Prof. Clausens Bestyldninger imod ham“ 1825. Her blev altsaa en ny Side draget frem, ved Naade nemlig hvorpaa Clausen omtalte og bedømte Luther men dog vil den let vise sig i Sammenhæng med hvad vi tidligere sagt. Naar Christendommens Betsignelse kun bestaaer i at befordre en sædelig Wandel ved Formaningens og Exemples Magt, saa kan der umuelig tillægges Herrens Jøfistelser nogen virkelig aandelig Betydning uden som Teg

indbilleder, og var nu Prof. Clausen saaledes inde i den ke zwinglianske Tankegang, saa bedømte han ogsaa Sacramentsstriden i Reformationsaarene paa samme Maade. Naar zwingli, Calvin og alle de Andre paa denne Side tvivledes med Luther og hans Venner om Nadveren, saa var det for dem kun en Meningsstrid om en enkelt Lærdom, hvori nok vilde gjøre deres Bedste for at overbevise Modstanderne, men lykkedes det ikke, saa kunde gjerne Enhver beholde sin Mening om dette Punkt; naar Luther derimod holdt fast paa Christi virkelige Nærværelse i Nadveren, saa var det for ham ikke nogen enkelt Læresætning, men Betingelsen for Christendommens levende Nærværelse i Tiden, saa at Kæmpefejden heraf overskar Christendommens Livsrod, og derfor kjæmpede han for den med hele Troens Ild og Kraft. roen paa Herrens virkelige Nærværelse i Nadveren var for Luther en Salighedsjag, for Zwingli og Calvin kun et videnskabeligt Problem, og man kan derfor ikke undre sig over, hvis man fandt Luthers Hefstighed og Stivind i dette Stykke ikke utaalelig, saa lidt som at Prof. Clausen ganske deelte i den samme Anskuelse, og bedømte hans Færd ved denne Leilighed paa følgende Maade: „Den jmaalige rabbiniske og stavklogt i Skriftens Behandling, den uophorlige trættende jentagelse af Beviser, der dreie sig om *petitio principii*, den blinde Jvren mod Fornuftens Brug, den bestandige Misforstaaelse og Fordreielse af Modstandernes Grunde, det syndantistiske Consequentsmageri ere staaende Charaktertræk i lutheriske, bugenhageniske, westphaliske Stridskrifter, imedens zwingli og Decolampadius, Calvin og Petrus Martyr afbringe os usfrivillig Agtelse for den ægte videnskabelige Aand, den Sindighed og Grundighed, den Frihed og Klarhed, som mærker deres Polemik“ (S. 166 fgd.). Unægtelig er det haardt Dom, udtalt af en Lærer ved en lutherisk Høiskole,

og det var disse Ord Provst Engelbreth greb for at giere dem til Gjenstand for en skarp Bedømmelse, hvis Resultat han ligesom sammensatter i Fortalen: „Hvad Christus er for Hr. Dr. og Prof. Clausen veed jeg ikke, thi det er dunkelt antydet i hans Værk, men at det er den historiske Christus, Luther troede paa og bekjendte, tvivler jeg paa; heller ikke veed jeg, hvorledes han tænker sig Guds Naade i Forbindelse med Jesu Fremtræden paa Jorden; hvad derimod Jesu Døds forsonende Kraft angaaer, da forkaster han den paa den bestemteste Naade, og som en Folge deraf, tillige den lutheriske Lære om den hellige Nadver, om Syndsforladelsen i Daaben og dens Grund, Læren om Arvesynden, hvilke alle hos Luther staaer i den nøieste Forbindelse med Læren om Jesu Døds Kraft. Idet Hr. Dr. og Prof. Clausen tager Hjertet ud af Luthers aandelige Liv, ja idet han betragter dennes Tro paa Guds Ord som en Daarlighed, en blind Tro, ligesom astapper Blodet af hans aandelige Legeme — saa maa dette Luthers aandelige Legeme d. e. hans Lære ligge for ham som død, mishandlet og hæsligt, som han vender sig fra med Nødhydelighed. Dreven af denne er han bleven paritiff og bitterdommende mod den rebelige, gudfrygtige og djærve Stridsmand i Guds Kirke, Morten Luther“. (S. XIII fgb.).

Det vilde fore for vidt, og være uden synderlig Interesse, særstilt at omtale alle de Flyvestrifter, der ved denne Leilighed kom for en Dag, da de fleste af dem kun gjentog hvad der allerede tidligere var behandlet. Men mærkeligt er det, at der ikke var en eneste Præst eller nogenlunde ansætt Theolog i Landet, som sølte sig dreven til aabent at tage Parti for Clausen, medens der stadig kom flere til, som udtalte sig imod ham, og det uagtet den af ham forfægtede Betragtning vistnok især mellem de ældre Præster havde mange Venner. Prof. Clausen selv værdigede aldrig sin

Modstandere noget Svar, men forholdt sig ganske taus under de mangfoldige Angreb. For rigtig at bedømme Forholdet maae vi anvende paa denne Strid det samme som uylig blev sagt om Sacramentsstriden i Reformationstiden, at hvad der fra den ene Side betragtedes som et videnskabeligt Problem, det kunde være interessant nærmere at drøfte, det samme betragtedes fra den anden Side som en Salighedsag, der blev grebet og drøftet med religiøs Iver og Lidenskabelighed. For Prof. Clausen var saaledes ogsaa det Hele en Meningsstrid, hvor han vel nok kunde tænke ja endog ventede Modsigelse, naar kun denne fremkom i strengt videnskabelig Form; d. v. s. som en anden Mening ved Siden af hans, saa at begge som Meninger vare ligeberettigede og lige christelige; men ligeledes usforklarlig var for ham den religiøse Lidenskabelighed, hvad enten han mødte den i Historien som hos Luther, eller i Livet som hos Grundtvig, en Lidenskabelighed, der talte som det gjaldt en evig Saligheds Forliis i en Sag, der for ham i det høieste var et interessant kritisk exegetisk Problem. Naar derfor Modstanderne forekastede ham, at hans Værdom var „uchristelig“, saa var det altid hans Svar, at Indvendingen var „uvidenskabelig“; „fuldkommen Mangel paa videnskabelig Stringens“ var det Budsord, hvormed han viste den fra sig. Paa den Raade var det han tog Sagen, dengang han endelig fandt en passende Leilighed til Gjenmæle nemlig mod Stiftsprovst Dr. Rasmus Møller paa Holland, der ogsaa var optraadt mellem hans Modstandere. I en Afhandling om „Rationalisme i dens Forhold til Bibelen og Protestantismen“ (Nyt theol. Bibl. IX. Dec. 1825) havde nemlig R. Møller indladt sig paa at drøfte Clausens theologiske Grundsatninger, hans saakaldte Skriftprincip, og var derved kommet til det Resultat, „at Protestantisme og herskende Rationalisme paa ingen Raade kunne bestaae ved Siden af hin-

anden" (S. 290). Dette gav Clausen Anledning til at skrive et "Sendebrev til Stiftsprovst Dr. Møller" (Nyt theol. Tidl. X. Juli 1826), hvori han taler Forsk., "som udfrier ham af den tvungne, unaturlige Tausheds Tilstand, hvori han har befundet sig". Her søgte han tillige at gjøre rede for, hvad der havde paalagt ham denne Taushed, og omtaler flere af sine Modstandere, dog uden at nævne Grundtvig eller Rudelbachs Recension; han omtaler et lille ubetydeligt Skrift af Præsten J. Hornslyd "den livligt meddelende godmodige Ordning, som efter gammel Præste-Praxis udskriver endel Idring'er af min Bog, udrevne af deres Forbindelse", han omtaler Provst Engelbreth, "der er traadt frem i et andet Costyme med sit Feideskrift, hvis blotte Titel rober den velop-lærte, verdensflogte Polemiker," men afsviste ham iøvrigt med den Bemærkning, at han maatte beklage, "dersom han mod en Angriber af den Art behøvede at retfærdiggjøre sig." N. Møller havde i nysnævnte Afhandling fremsat sine Indvendinger paa følgende Maade: "Dersom vi sige til Christne: Vel synes ikke et Ord i den hellige Skrift beseglet ved Jesu høieste Autoritet — vel har den langt overveiende dogmatiske Deel af vore hellige Skrifter den af Apostlene til Forfatter, som ikke med egne Dine har seet, ikke med egne Dren hørt sin Lærer og Mester — vel give Apostlene os i Behandlingen af de kristelige Dogmer allerede Billedet af den theologiske Forskjellighed, som siden har karakteriseret den kristelige Kirke osv., men alligevel skal I betragte den hellige Skrift som eneste Norm for Eders Tro . . . monne de da ville mene, at vi talede for Alvor eller at vi dreve Gjæt med dem? mon de nogensinde ville kunne forene en saadan Anstuselse af den hellige Skrift med Tro paa dens guddommelige Herkomst? Nei! bliver det tvivlsomt om Paulus har opfattet Jesu Lære i dens Ægthed og Reenhed, kan han da ikke

maafte have givet os et urigtigt Begreb om Hensigten af Jesu Død? kan han da ikke have overdrevet sine Forestillinger om Jesu Persons Høihed?" osv. (S. 237 fgg). Denne Maade at fremsætte sine Indvendinger paa, som Spørgsmaal henvendte til menige Christne, greb Prof. Clausen strax, og erklærede den for „aldeles illegal i Videnskabens Republik, hvor ingen Jury af agtbare Borgermænd kan erkjendes som competent Dommer-Autoritet“ (Nyt theol. Bibl. X S. 276), og under denne skarpe Kritik over Maaden, hvorpaa Indvendingerne vare fremsatte, undlod han aldeles at indlade sig paa Sagen selv. Imod denne Afvisning tog saavel Provst Engelbreth til Gjenmæle (Nyt Theol. Bibl. XII 1827) som Stiftsprovst N. Møller (Smsteds XI), hvilke Indlæg atter afnødte Clausen et Svar, men uden at kunne bringe ham til at forandre Stridsmaaden. Med Hensyn til de af Engelbreth paaanfede haarde Udtryk om Luther, indrømmede han, at „Ord som „syfophantist Consequentsmageri“ „uforsømligt Had“ sagde mere end de burde og mere end han vilde sige“ (Nyt theol. Bibl. XIII 1828); men med denne Indrømmelse meente han ogsaa fuldstændig at have afvæbnet Indsigelsen, og gif derpaa atter over til sit Indlingsemne „at fremstille Hovedtrækkene af den endnu i vore Dage stedse fasthaaende Typus for den theologiske Polemik, som i intet væsentligt afviger fra den, der i Middelalderen udrettede saa store Ting, og intet væsentligt har tilfælles med den sande videnskabelige Polemik“.

Denne literære Fejde har ført os nogle Aar frem i Tiden, men vi vende atter tilbage til Stridens Hovedemne, Forholdet mellem Grundtvig og Clausen, der for Diebliffet blev fulgt med den meest spændte Opmærksomhed. I Kjøbenhavn mere end noget andetsteds havde Clausen Stemningen afgjort for sig, især da en Mand, om hvem man mindst skulde have

ventet det, den Mand, der hidtil var optraadt som kirkelig Christendoms Talsmand i Kjøbenhavn, da J. P. Mynster temmelig utvetydig traadte over til Clausens Side. Efter sin sædvanlige Maade at komme frem med hvad han offentlig havde at sige, behandlede han dette Emne i en Prædiken „Om den christelige Biisdom“ paa tyvende Søndag efter Trinitatis over Dagens Epistel Eph. 5, 15—21, og udtalte sig her saa tydeligt, at Ingen kunde misforstaae ham, om Grundtvigs og om Clausens Færd. „Naar vi skulle handle — saaledes faldt hans Ord — skulle vi jo dog ikke fare frem iblinde, ikke uilsomt følge vort svage, vort saa ofte betragne Hjertes Tilskyndelser, men vi skulle skjonne hvad der er Herrens Villie, og vi skulle kjøbe den beleilige Tid; og hvorledes kunne vi dette, dersom Gud ikke giver os Forstand, eller dersom vi ikke bruge, hvad Gud giver? Dersom Du ikke vil dette, hvor senderrevet vil da dit Bæsen, hvor sorgelig, hvor fordærvelig vil da ofte din Irræt være! Da vil Du idag med Hastighed antage, hvad Du imorgen vil forkaste, da vil Du idag paastaae, hvad Du imorgen vil kalde tilbage, idag foretage, hvad Du imorgen vil fortryde, Du vil gjøre alt til den ubeleilige Tid paa den ubeleilige Maade; og saaledes vil Du give ikke blot Dig selv, men det Hellige, Du vil forsvare, til Spot for Daarer og Ildesindede. Thi sandelig! ligesom saadanne Mennesker i ethvert Forhold kun afftedkomme Forstyrrelse, saaledes blive de ogsaa ofte, om end imod Vidende og Villie, Christi Korsets Fiender; de give en Forargelse, som de ikke igjen kunne læge, de vække en Tretragt, som de ikke igjen kunne stille“. — Det var altsaa om Grundtvig; om Clausen hed det derimod: „See Veien til Sandhedens Erkjendelse, til Troens Eenhed er lang og vanskelig, og vi støde alle an i mange Ting; lader os hjælpsødt, at vi kunne komme altid videre, og naar Noget tilbyder

og Noget, som skulde tjene os til Fremgang i Erkendelse i
 Wiisdom, da lader os prøve Alt og beholde det Gode, men
 sky det Onde under alle Skikkelser.*) — Dette Dage efter
 holdt Grundtvig en Prædiken om, „den kristelige
 Kamp“ ligeledes over Dagens Epistel Eph. 6, 10—17, der
 især i Begyndelsen indeholdt bestemte Hentydninger til den
 mynsterste. „Brødre, vi have Kamp; saa siger Apostelen til
 sine Medkristne, og formaner dem paa det Alvorligste
 til at fare i Harnisk, saa at de i Guds fulde Rustning kunne
 møde Sjenden. Brødre, vi have Kamp! dette maa da, Kristne
 Bener, være det store Alvors Ord, hvormed vi tiltale hver-
 andre, saasandt vi ellers vil bevare Broderskabet med Apo-
 stelen. Lad da kun Verdens Præster og Propheter raabe:
 Brødre, vi vil have Fred, Verdens Fred, hvad det saa end
 skal koste! Lad dem kun høre Verdens Priis for Mildhed
 og Sagtmødighed, for Wiisdom og Kjærlighed! lad dem kun
 hellige og velsigne Verdens Had og Forbittrelse imod os,
 fordi vi som Frelseren vidne om den, at dens Gjerninger
 ere onde! Rolig og frimodig sig vi da: Brødre, vi maae
 og vi vil have Kamp i Herrens Navn, vi vil det vistnok ikke,
 fordi Kampen er behagelig, ei fordi vi fattes den høie Wiis-
 dom, at det er langt mageligere, medens Sjenden raser, at
 sidde med Hænderne i Skjødet, end i aaben Mark at gaae
 ham paa Klingen; nei visstelig, ei derfor vil vi have Kamp,
 men fordi vi see af Herrens Ord, og af Christen-Folkets store
 Levnetsløb, at Kampen er uundgaaelig, naar vi ikke som Kry-
 stere vil rømme fra Sandheds, for vor Herres Jesu Christi
 og hans Korsets Banner“*).

Dette Ordskifte fra Prædikestolene, der saaledes fulgte

*) J. B. Mynster, Den kristelige Wiisdom. 1825. S. 8 og 15.

*) R. F. S. Grundtvig, Den kristelige Kamp 1825. S. 3—5.

Slag i Slag mellem de to egentlige Hovedmænd for den kirkelige Udvikling i Landet, var i Grunden af langt større Betydning end man maaskee i Diebliffet tillagde det. At Mynster ikke ønskede noget aabent Brud med Nationalismen, kunde ikke være Grundtvig ubekendt; det havde han noksom viist under sin præstelige Virksomhed i Kjøbenhavn, det havde han viist som Medlem af Universitets-Direktionen, da han som saadan havde væsentlig Andeel i Prof. Clausens Ansættelse; men et andet Spørgsmaal var, naar det var kommen til et aabent Brud, om han saa dog ikke afgjort og bestemt vilde slutte sig til den kirkelige Side, hvor meget han end uueligviis misbilligede Grundtvigs Optræden. „Dr. Mynster behøvede kun — skrev denne nogle Aar senere *) — lidt for at have givet mig det offentlige Bink om, at han vilde behandle Prof. Clausen som en vildfarende Broder, og mig som en af Christi Korsets Hjender, blot et saadant offentlig Bink derom som det, alle Læsere har fundet i hans Prædiken om den kristelige Viisdom, saa vilde jeg strax skjønnet, at en Fristad i Israels tjente baade mig og mine bedst, saalange den Ypperste-Præst levede, og den danske Statskirke kunde da neppe være mig saa dyrebar, at jeg for dens Skyld vilde opoffre min borgerlige Rolighed. Nei, det vilde jeg have forlovet, og Dr. Mynster har viist erfaret, at det er gaaet Mange af vore sællede Læsere, som ei er saa, omtrent ligedan, og desaaarsag protesterer jeg for Historiens Domstol mod enhver Bedømmelse af „Kirkens Gjenmæle“, som gaaer ud fra den Forudsætning, at jeg skulde tænke, Dr. Mynster, naar det gjaldt, vilde hellere have Kirke-Samsund med Prof. Clausen end med mig; thi under den Forudsætning, kunde „Kirkens Gjenmæle“ nok være ærligt meent, men neppe fri

*) Om Religionsfrihed (Slutning). Supprimeret Haandskrift.

kendes for en Ubefindighed, der lidet passede sig for en Mand i mine Aar og af min dyrekjøbte Erfaring“. Mynsters Anfælselse var saa stor, at man allerede dengang kan betragte ham som Statskirken aandelige Overhoved; mange især af de høiere staaende Embedsmænd i Hovedstaden hørte til hans Menighed, og en Kjendelse af ham var derfor i slige Sager af overordentligt Vægt saavel i Regjeringscollegierne som i Domstolene. Hadde Mynster forenet sin Stemme, om ikke med Grundtvig, saa dog med Engelbreth, N. Møller eller andre Præster af den ældre Skole, saa vilde uden al Tvivl Rationalismen i Lærerstandens statskirkelig været knækket; men nu da han bred Staven over Grundtvig og undskyldte Clausen, nu blev Stillingen en ganske anden, og Grundtvigs Vosen blev fra den Tid: en Opgivelse af Statskirken. Tidligere havde han tænkt sig som en rimelig Udgang af Striden, at Clausen var bleven forflyttet til det filosofiske Faculiet, „hvor Gamborgs Katheder ordentlig syntes at vente paa ham“; men skulde Clausen vedblive at staae som Lærer i Kirkeskolen, ansaae han fuldstændig Religionsfrihed som den eneste Udvei, hvad han ogsaa udtalte kort efter i sine „Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige“: „Jeg har altid omhyggelig stræbt at vise, at den Kirketvang og det Tungebaand man gjerne vilde indbilde Folk jeg yndede, netop er hvad jeg ønskede afskaffet, og det maa derfor være mit Spørgsmaal til de Lovkyndige, om de ikke tro som jeg, at en Religionsfrihed om trent som den engelske, kun lidt videre udstrakt og lidt bedre ordnet, lod sig forene med Konge-Loven, og vilde som et dansk Sonoffer bilægge en Trætte, der, om den end ikke er farlig for Staten, dog er skadelig“*).

*) Grundtvig, Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige 1826 S. 38.

våghedsløshed, der aflagde Eden, uagtet han, idet han læns Befjendelsesbøger gjenfandt de væsentlige Troesord, dog ikke i samme kunde erkjende et i alle Dele det Udtryk for den guddommelige Sandhed.*) Imod Indlæg fra Juristernes Side skrev J. Chr. Lindberg skrift: „Hvad er Christendom i Danmark“, hvori først gjennemgik Paulsens Bog og især dennes Betragtmaade af Bispernes Hyrdebrev fra 1817 som en aufrø Fortolkning af hele den ældre Lovgivning. Denne bog havde en anonym Recensent af Paulsens Skrift i „Kvitteraturtidende“ 1826 ganske givet sit Samtykke, idet den udog erklærede: at Hyrdebrevet „i Grunden ophæver ældre Lovgivnings Bestemmelser om en kirkelig Lærenorm siden af den kristelige Religions Hovedkilde, idet den samme en Udtydning, der er aldeles modsat hine Bestemmelser hele Aand og historisk visse Hensigt.“ Denne Paastand gjorde netop Lindberg Seiren let; blev det dog indrømmet, at Hyrdebrevet var „aldeles modsat de Bestemmelser hele Aand og historisk visse Hensigt“, saa det en Selvfølge, at en Erklæring af en saa tvivlsom Art sig selv; medens Paulsen havde udtrykt sig med større Våghed, og kun villet bruge Hyrdebrevet i Forening med værfende Praxis som en authentisk Fortolkning af hvad her hans Mening var usikkert og tvivlsomt i de ældre Bestemmelser. Imod Ørstedes Paastand bemærkede Lindberg: „Vad jeg ingenlunde vil nægte, at der i den augsb. kan gjøres Forskiel mellem vigtigere og mindre vigtige, større og mindre væsentlige Sætninger, og mener at selv antyder denne Forskiel ved de Udtryk: *damare,*

rejicere og *improbare* fordomme, forkaste og forsage, som den bruger om forskjellige Arter af vildfarende Lærdomme, saa maas jeg dog nægte, at den indeholder noget Uvæsentligt Fordi ikke alt i Bibelen er himmelsk Lære, deraf kan man ingenlunde slutte, at der i Symbolet skulde indeholdes Noget som ikke er himmelsk Lære . . . Naar Kirken afgiver sin Troesbekkendelse, erklærer den, hvilke Sætninger den regner til Christendommens væsentlige Sætninger, kun dem optager den i sin Troesbekkendelse, som altsaa i Korthed meddeeler Hovedindholdet af de Christnes Tro, fremstiller Hovedsætningerne af den himmelske Lære, som er udviklet i Bibelen" (S. 101—5). — Lindberg behandlede Spørgsmaalet om Symbolernes Gyldighed i Danmark ganske i Almindelighed, men hans Formodning laae nær, at Drsted havde skrevet sin Afhandling med særligt Hensyn til den Rets sag, som dengang havde vundet for Domstolene, naar man mod Slutningen af første Stykke læste som dets Resultat: "I Almindelighed her som overalt De der have Tilsyn med Læreembedets Forelse, som De der have at domme i de deraf opstaaede Sager, være tilbøjelige til den mildeste og hjærligste Forklaring af Altsom den taaler en saadan, og indskrænket Forfølgelse og Forbødelse for Branglære inden de snævrere mulige Grændser." Det var fra denne Side Grundtvig fornemmelig tog sigten i sine "Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige" 1826, foranledigede ved, at "Drsted, som beklæder et af de vigtigste juridiske Embeder i Landet, og beklæder desuden vor juridiske Literatur et Højsæde, der lettelig kunde gjøre ham Stemme til et Drakelsprog, ikke har taget i Betænkning, og tidlig og saa lydelig at yttre sin Partisshed for min Part." Han gjorde her først opmærksom paa, at Spørg

*) Jur. Tidsskr. XII, 1. S. 287.

t i denne Sag ikke dreiede sig om de symboliske Bogers Gheb, da det ikke var ham, der havde anlagt sin Modre for Retten, tværtimod forfikkede han: „Jeg gjorde alt til at undgaae Rettergang om Religionen, som altid er tidlig Sag, og maa, under en saadan religiøs Gjæring den nærværende, tit mishage Regjeringen“; nu da han mod var den Anklagede, saa var Spørgsmaalet nærmest hvorvidt han havde juridisk Ret til at gjøre hvad han de gjort, og derom udtalte han sig her saaledes: „Min udsætning er, at Angreb paa falsk Værdom er Præstens ledøpligt. Ingen Præst i Danmark kan tiltræde sit Embede, uden først efter Ritualet høitidelig at sværge, at han blot selv vil sty og fly (*fugere et detestari*) falsk Værdom men ogsaa af alle Kræfter (*pro virili*) angribe og bedøden (*impugnare*), og heller lade sit Liv end at give og fanatiste Sætninger (*dogmata*) sit Samtykke den mod falsk Værdom er altsaa Præstens Pligt, og da den nu ikke engang har denne Forpligtelse tilføelles med teologiske Professore eller andre Religions-Lærere, saa Kampen mod falsk Værdom udelukkende hans Embedsøpligt.“ var derfor i denne Sag hans første Spørgsmaal til de yndige: „Kan en Embedsmand for sin Embedsøpligt stæv som Injuriant?“ — I det andet Stykke, hvormed Dr. afsluttede hiin Afhandling, bemærkede denne med Hensyn Grundtvigs Ittringer: „Han syntes at antage, at jeg har i afgive et Bortum i den Injuriesag mellem Hr. Prof. sen og ham, der for Tiden staaer for Retten men vilde have fundet det høist upassende, at indlade mig paa specielle Spørgsmaal, hvorom hans Forsvar i hiin Sag sig, og som aldrig forhen har været sat i Bevægelse.“*)

vat Person, men kun Regjeringen til Ansvar. Det var, ogsaa Orsted havde bemærket, en ny og uventet fattelse af Forholdet, og unægtelig havde han her Præstedens Ord, der i den omhandlede

Tertio serio et sancto voveo, quod non tum velim fugere et detestari doctrinam verbo adversam, sed etiam velim eandem pro virili impugnaverim sanguinem potius fusurus, quam dogmata falsa et sapientia approbaturus.

Det kunde imidlertid neppe omtvovles, at Retten ikke vilde kende denne for gyldig efter den sædvanlige juridiske Lovens Ord, ikke som de lyde, men som og burde have lydt under andre Lid og andre Forhold. I sin Fortolkning af den anførte Hof- og Stads-Retten til det Resultat, henvende sig skriftlig til de overordnede i Embeds Medfør vilde paatale falsk han offentlig som Forfatter imod en trykt Bog, saa han ikke styde sig ind under sin Embeds som privat Mand staae til Ansvar for rimelig man end maaskee vil finde holdet i og for sig, saa er det vist, at Ord som kunde give den Medhold, og at ethvert paa nødvendig maatte mislykkes. Naar der saaledes i Tid, Præste-Eden blev forestreven, fornemmelig kunde udfomme noget Skrift her holdt Lærdomme, der afveeg fra dem, Præsten efter skulde haandhæve" og fremdeles "at det ligger i Sagetur, at det ei kunde gøres Medlemmerne af en Stand til udvortes Kaldspligt at optræde Bærter mod falsk Lærdom" — da er dette

som Lovfortolkning aabenbar yderst svagt. Naar der Bøgt paa Censurens Ophævelse, saa kunde deraf langt større Foie drages den Slutning, at hiin Præsterpligtelse derved havde faaet en langt større Betydning end at den derved skulde være gjort overflødig. Naar aldeles hedder, at hele Præstestanden umuligt kan have aldspligt at optræde som Forfattere, da var det heller afstaaet, men kun sagt, at Eden aldeles intet indeholdt saadan, hvorpaa Præsten skulde opfylde denne Pligt at være forsigtig, og at han altsaa, naar han ellers følte sig i det, ogsaa kunde gøre det ved at optræde som Forfatter.

Den 10 April 1826 afgav Hof og Stadsretten sin Dom, der lod paa, at „den af Indskævnede Grundtvig nedlæggelse om nærværende Sags Afvisning, kan ikke være vedholdt“; og denne Kjendelse blev af største Betydning, da Grundtvig strax efter fandt sig besejret til at nedlægge sit Embede i Statskirken, som han ikke troede længer at kunne beklæde. Dette Skridt var Mange paa den Tid, og det blev strax meget forskjellig bedømt. Tørgen, der altid var meget rast til at udtale sin Dom, skrev „Grundtvig forekom os aldrig større end da han var i Stranken mod Clausen, men heller aldrig mindre end da han nedlagde sit præstelige Embede, fordi han skulde være en Injurieproces“*). Han betragtede nemlig dette Udbragelse fra Kampen, som en Rømtning fra Romerens, endstjondt Grundtvigs senere Forhold noksom var det ingenlunde var hans Mening. Han havde som Præst i Jesu Christi Kirke, nedlagt sin Indvending mod Prof. Clausen, men meente dermed tillige at have opfyldt sin statskirkelige Embedspligt. Da nu den afgjorte

*) *Directorium for aandelige Sager.* II S. 4.

Kjendelse viste, at Ketten vilde behandle den hele Strid som en privat Sag, der var Statskirken som saadan fuldkommen ligegyldig, ansaac han det for sin Pligt at opgive sin statskirkelige Embedsstilling, for som fri Præst at stride den aandelige Strid. „Naar vi ikke vil bryde overtvært med Statskirken, — skrev Grundtvig kort efter — da er vi nødt til at bestride det Antichristelige i den, men vi skal dog ret med Fuld vise, at det hverken er af Herskesyge eller for Kjødgydernes Skyld, saa vi ikke alene onste Antichristen borgerlig Religionsfrihed, men overlader ham, hvis Dyrigheden det tillader, gjerne hele Statskirken, naar vi blot maa have Lov til at gaae ud og bygge os et lille christeligt Bedehuus.“ *)

I de Dage Grundtvig nedlagde sit Embede, feiredes der overalt i Danmark en Jubelfest, henlagt til Pintsedagen 1826, nemlig Christendommens tusindaarige Jubelfest i Danmark. En populær Fortælling „Om Kong Harald Klaks Daad, et Skrift for den danske Borger og Bonde, udgivet ifølge Kgl. Befaling“ af Biskop Münter, skulde gjøre Menigmand bekendt med Festens Anledning, men saavel denne lille Bog, som den „Samling af Prædikener“ der i den Anledning blev udgivet af Kjøbenhavns Geistlighed, tjener kun til at vise Tidens aandelige Armod midt under den ydre Pomp. Glæden over at „Jesu blide Lære fra den Tid af havde formildet Hedningernes vilde og raa Sæder“, dæmpedes ved den Betragtning, at „Christendommen som Ansagar forkyndte den, kun var indskrænket og ufuldkommen“, og de fleste vendte heller med Stiftsprovst H. W. Clausen Blikket mod de kommende Aarhundreder, „da Jesu Lære vil erkjendes i sin simple elskværdige Skjønhed, da man vil ophøre at stride om Læresætninger, der kun beroe paa Mennekeligt og Mistydning af Skriftens Ord, da

*) Theol. Maanedsskrift XIII S. 208.

rnuftig kristelig Tro vil blive herskende". Ogsaa ved denne
 ellighed var det Grundtvig, som reneft forstod at udtale de
 kristelige Toner, der gjennem Aarhundreder havde rort sig i
 folkets hjertet; hvad han fornemmelig viste ved mellem „Psal-
 ner til Jubelfesten" atter at opfriske den ældgamle Dagvise:
 „Den signede Dag, som vi nu see, Af Havet til os op-
 lømme", opfrisket som en Takkesang for det Aandens Lys,
 om nu i tusind Aar havde skinnet over Danmark. — Ved
 samme Jubelfest havde atter samtlige Biskopper udstedt et
 Hvrdebrev *Epistola encyclica ad Clerum, jussu et*
sumpto Regio, forfattet af Fr. Münter, medunderskrevet af
 General-Superintendent Adler, af Biskop Fr. Plum i Fyen,
 P. D. Bolsen i Holland, J. Bloch i Viborg, A. Birch i
 Aarhus, E. D. Kosoed i Ribe, N. Jansen i Aalborg, St.
 Tetens paa Als. Brevet indeholder Betragtninger over de
 henrundene tusind Aar, samt en Skildring af den Begivenhed,
 der havde foranlediget Festen; det dvæler ved Klager over Kir-
 lens Tilstand og udtaler følgende Dom over Datidens Kirke-
 strid. „Under de theologiske Meningers Tratte høres der i
 den evangeliske Kirke ikke sjælden Stemmer, som helst maatte
 ke stille. Paa den ene Side dvæler man dem, som holde
 fast ved gamle Theologers og Lærebøgers Meninger og
 Bætninger ivrigere end Modstanderne synes om; paa den
 anden Side blive de, som i Skriftens Fortolkning og Dog-
 mernes Udvikling gaae af fra de vante Veie, skjøndt de
 jolde Christi Navn i Ver, angrebne med Haansord og In-
 jurier, som om de vare den hellige Religions Kjender, og
 demplede som vantro og ugudelige; ja de samme Folk ud-
 tale ikke sjælden en almindelig Fordømmelses-Dom over det
 attende Aarhundredes Theologer, som om de alle nedbrød
 Christi Rørdom, som om der ikke mellem dem kunde nævnes
 ubmærkede Lærere og Betsjendere Dog ogsaa disse gif

ventet det, den Mand, der hidtil var optraadt som kirkelig Christendoms Talsmand i Kjøbenhavn, da J. V. Mynster temmelig utvetydig traadte over til Clausens Side. Efter sin sædvanlige Maade at komme frem med hvad han offentlig havde at sige, behandlede han dette Emne i en Prædiken „Om den christelige Viisdom“ paa tyvende Søndag efter Trinitatis over Dagens Epistel Eph. 5, 15—21, og udtalte sig her saa tydeligt, at Ingen kunde misforstaae ham, om Grundtvigs og om Clausens Hærd. „Naar vi skulle handle — saaledes kaldt hans Ord — skulle vi jo dog ikke fare frem iblinde, ikke iilsomt følge vort svage, vort saa ofte bedragne Hjertes Tilskyndelser, men vi skulle skjonne hvad det er Herrens Villie, og vi skulle kjøbe den beleilige Tid; og hvorledes kunne vi dette, dersom Gud ikke giver os Forstand, eller dersom vi ikke bruge, hvad Gud giver? Dersom Du ikke vil dette, hvor sonderrevet vil da dit Bæsen, hvor sorgelig, hvor fordærvelig vil da ofte din Zdræt være! Da vil Du idag med Hæftighed antage, hvad Du imorgen vil forkaste, da vil Du idag paastaae, hvad Du imorgen vil falde tilbage, idag foretage, hvad Du imorgen vil fortryde, Du vil gjøre alt til den ubeleilige Tid paa den ubeleilige Maade; og saaledes vil Du give ikke blot Dig selv, men det Helligt, Du vil forsvare, til Spot for Daarer og Ildesindede. Thi sandelig! ligesom saadanne Menneſter i ethvert Forhold kun afstedkomme Forstyrrelse, saaledes blive de ogsaa ofte, om end imod Vidende og Villie, Christi Korsens Fiender; de give en Forargelse, som de ikke igjen kunne læge, de vække en Tvebragt, som de ikke igjen kunne stille“. — Det var altsaa om Grundtvig; om Clausen hed det derimod: „See Veien til Sandhedens Erkjendelse, til Troens Eenhed er lang og vanskelig, og vi støde alle an i mange Ting; lader os hjælpes ad, at vi kunne komme altid videre, og naar Rogen tilbyder

os Noget, som skulde tjene os til Fremgang i Erkjendelse i Wiisdom, da lader os prøve Alt og beholde det Gode, men sky det Onde under alle Skikkelser.*) — Dette Dage efter holdt Grundtvig en Prædiken om, „den christelige Kamp“ ligeledes over Dagens Epistel Eph. 6, 10—17, der især i Begyndelsen indeholdt bestemte Hentydninger til den mynsterste. „Brødre, vi have Kamp; saa siger Apostelen til sine Medchristne, og formaner dem paa det Alvorligste til at fare i Harnisk, saa at de i Guds fulde Rustning kunne møde Sjenden. Brødre, vi have Kamp! dette maa da, Christne Benner, være det store Alvors Ord, hvormed vi tiltale hverandre, saasandt vi ellers vil bevare Broderskabet med Apostelen. Lad da kun Verdens Præster og Propheter raabe: Brødre, vi vil have Fred, Verdens Fred, hvad det saa end skal koste! Lad dem kun hofte Verdens Priis for Mildhed og Sagtmodighed, for Wiisdom og Kjærlighed! lad dem kun hellige og velsigne Verdens Had og Forbittrelse imod os, fordi vi som Frelseren vidne om den, at dens Gjeringer ere onde! Rolig og frimodig sig vi da: Brødre, vi maae og vi vil have Kamp i Herrens Navn, vi vil det vistnok ikke, fordi Kampen er behagelig, ei fordi vi fattes den høie Wiisdom, at det er langt mageligere, medens Sjenden raser, at sidde med Hænderne i Skjodet, end i aaben Mark at gaae ham paa Klingen; nei visfelig, ei derfor vil vi have Kamp, men fordi vi see af Herrens Ord, og af Christen-Folkets store Krønetsløb, at Kampen er uundgaaelig, naar vi ikke som Krydsere vil rømme fra Sandheds, for vor Herres Jesu Christi og hans Korsets Banner“*).

Dette Ordstifte fra Prædikestolene, der saaledes fulgte

*) J. P. Mynster, Den christelige Wiisdom. 1825. S. 8 og 15.

*) N. F. S. Grundtvig, Den christelige Kamp 1825. S. 3—5.

den christelige Kirkes Fjender og Guds Ords Foragter i Landet"; „at hans protestantiske Kirke er et Afgudsstempel- & dæsl., skulde dømmes som Injuriant og Keresfiender. Afgaaende Bestyrdningen for falskt Værdom, da betragte han sig paa, hvad man ser af Præmisserne til Dommen: „at den samme Lære (han førte) i det Væsentlige, efter hvad der under Sagen er oplyst, ikke blot hyldes af Landets væge geistlige Embedsmænd, men endog udtryffeligt har vort fremsat i det af Rigets samtlige Biskopper til alle Landets Præster udstedte Hyrdebrev, der forend dets Betskjendtgjørelse, har været forelagt Hans Majestæt, som derefter har tilladt, at det, saaledes som det var affattet, maatte uddeles blandt Geistligheden". Grundtvig besvarede aldeles ikke Clausens Indlæg, men nedlagde paany Paastanden om Sagens Anviisning, støttet til, at der, efterat hiin Kjendelse var affagt, var meddeelt ham „Affked i Raade". Retten kunde imidlertid heller ikke gaae ind herpaa, da Sagen efter dens Formening var reent privat, og altsaa ikke angik Grundtvigs Forhold som Embedsmand men kun som Forfatter. Grundtvig lod altsaa Clausens Indlæg ubesvaret. „Harde det været mig om at gjøre at blive frikjendt — saaledes udtalte han sig nogle Aar senere om sin Betragtning af Sagen — da formoder jeg, det vilde lykkedes mig, naar jeg vilde paatage mig at bevise, de saakaldte fornærmelige Udladelser var, juridisk talt, og begrundet i Professorens Udladelse om den danske Statskirkes Værdom og Forsatning, hvis Tjenere vi begge skulde være, men herom var det mig slet ikke at gjøre, og da det efter min Anskuelse slet ikke kunde undlades, naar jeg vilde beholde mit Embede, saa nedlagde jeg dette, og læste den ikke engang Modpartens Indlæg, endfige at jeg skulde have besvaret det, eller engang tilladt mine Venner at gjøre det for mig. . . . Min Hovedtanke var imidlertid kun den, at

jeg aldrig havde tænkt paa at fornindste Prof. Clausens borgerlige Agtelse, men kun hans kirkelige Ære og Agtelse, saa jeg kunde under den gale Bending, Sagen havde taget, ei gjøre noget bedre end lade Professorens vinde, og saa see til hvad han dermed i Grunden havde vundet^{*)}. Retten gif i sin Vedommelse ud fra at Sagen var en almindelig Pressesag: „Her er ikke Spørgsmaal om Indstævntes Ret til at fremstaae som Modstander af den Lære, som Citanten i sit Skrift havde fremsat, hvortil Enhver, endog uden ved Embedsseed at være paalagt saadant, maatte være berettiget; men Spørgsmaalet gaaer alene ud paa, om han ved at bestride Citantens Lærdomme, har betjent sig af utilbørlige og fornærmelige Ubladelser mod denne“. Retten tog derfor aldeles intet Hensyn til de ældre statskirkelige Bestemmelser, men holdt sig alene til Pressesforordningen af 27 Sept. 1799, der tillader fri Discussion i trykte Skrifter om religiøse Gjenstande, naar disse blot ikke gaae ud paa at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Sjæls Udødelighed, og Skribenten isøvrigt ikke tillader sig at „laste og forhaane“ den kristelige Lære. I Henhold her- til maatte Retten ansee Citantens Paastrand for velgrundet, at de mod denne brugte fornærmelige Ubladelser erklæredes „døde og magtesløse,“ men af Hensyn til, „at Indstævntes Angreb iffun hidrører fra Iver for det, som han anseer for det Rette, at det ikke har været hans Tanke at ville frænke Citantens borgerlige Ære eller bedømme hans Sindelag og Hensigt“ — saa bestemtes Straffen til en Mulkt af 100 Rbd. samt Processens Omkostninger. Denne Dom blev affagt d. 30 Oct. 1826. Dens svareste Følge var, at Grundtvig der-

*) R. F. S. Grundtvig, Om den Clausenske Injurisag, 1831. S. 10 fg.

Sagen var altsaa kommen under Juristernes Behandling, og skjøndt det rigtignok var i Form af en Injuriproces, der altsaa egentlig kun meget løst berørte Hovedmomentet, saa betragtede man den i Almindelighed dog som noget ganske andet, som et Spørgsmaal om hvorvidt Staten fremdeles skulde have de gamle kirkelige Værdomsforrifter, og derved reise uoversigelige Skranter for Tidens fremadstridende Oplysning. Den første Jurist, der literært bragte Spørgsmaalet paa Bane, var Prof. Paulsen i Kiel, i et lille Skrift „Betragtninger over den danske Kirkes symboliske Bøger fra den kirkeretlige Synspunkt“; han søgte heri at godtgjøre, at det stred mod Protestantismens Princip at opstille usfravigelige Værdomsforrifter, samt at dette Princip ogsaa i Praxis var anerkjendt i den danske Kirke, i hvilken Henseende han forremmelig beraabte sig paa Bispernes Hyrdebrev fra 1817 som en authentisk Fortolkning af de danske Præsters og Læreres Forpligtelse. Det samme Spørgsmaal behandlede Etatsraad Ørsted i sin bekjendte Afhandling: „Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring“*), der rigtignok efter Titelen lod formode en mere omfattende Undersøgelse, men som dog væsentlig dreiede sig om det samme, om de symboliske Bøgers retslige Gyldighed. Han kunde ikke være enig med Paulsen i, at den blotte Praxis kunde afgive en bestemt Regel, men fandt i selve Edens Ord det rette Udgangspunkt for dens Forstaaelse, og kom derved til det Resultat, at „det vilde være stammelig Spilfægteri, dersom Røgen vilde tillade sig at spørge denne Eed uden Overbevisning om, at der saavel i Skriften som i de symboliske Bøger fandtes en himmelsk Lære . . . men paa den anden Side vilde det være høist uretsfærdigt, om man vilde besyldte den for

*) Juridisk Tidsskrift XII. 1 og 2.

uvittighedsløshed, der aflagde Eden, uagtet han, idet han
 Kirkens Bekjendelsesbøger gjenfandt de væsentlige Troes-
 sandheder, dog ikke i samme kunde erkjende et i alle Dele
 kjendt Udtryk for den guddommelige Sandhed.*) Imod
 disse Indlæg fra Juristernes Side skrev J. Chr. Rindberg
 i Skrift: „Hvad er Christendom i Danmark“, hvori
 han først gennemgik Paulsens Bog og især dennes Betragt-
 ningsmaade af Bispernes Hvrdebrev fra 1817 som en au-
 thentisk Fortolkning af hele den ældre Lovgivning. Denne
 Mening havde en anonym Recensent af Paulsens Skrift i
 „Danst Litteraturlidende“ 1826 ganske givet sit Samtykke, idet
 han endog erklærede: at Hvrdebrevet „i Grunden ophæver
 den ældre Lovgivnings Bestemmelser om en kirkelig Lærenorm
 paa Siden af den kristelige Religions Hovedkilde, idet den
 giver samme en Udtydning, der er aldeles modsat hine Be-
 stemmelsers hele Aand og historisk visse Hensigt.“ Denne
 uheldige Paastand gjorde netop Rindberg Seiren let; blev det
 nemlig indrømmet, at Hvrdebrevet var „aldeles modsat de
 ældre Bestemmelser hele Aand og historisk visse Hensigt“, saa
 var det en Selvfølge, at en Erklæring af en saa tvivlsom
 Udtalelse som et bispeligt Hvrdebrev derved maatte dom-
 me sig selv; medens Paulsen havde udtrykt sig med større
 Forsigtighed, og kun villet bruge Hvrdebrevet i Forening med
 den herseende Praxis som en autentisk Fortolkning af hvad
 der efter hans Mening var usikkert og tvivlsomt i de ældre
 Bestemmelser. Imod Ørsteds Paastand bemærkede Rindberg:
 „Sjælden jeg ingenlunde vil nægte, at der i den augsb.
 Konf. kan gjøres Forskjel mellem vigtigere og mindre vigtige,
 væsentligere og mindre væsentlige Sætninger, og mener at
 selv antyde denne Forskjel ved de Udtryk: *damnare*,

*) Jurid. Tidst. XII 1, S. 243.

ved i Henhold til samme Forordnings § 20 mistede sin Strikvæfthed og var hjemfalden Censuren.

Ingen af Parterne kunde egentlig finde sig tilfredsfulde ved denne Kjendelse. Rigtignok havde Clausen vundet, men det var for ham en saare ringe Vredopreisning, at hans Modstander, der havde fremført en saadan Anklage imod ham, var bleven dømt i en lille Muldt, fordi det ikke kunde siges om ham, der var ansat som Lærer i Statskirken, at han „lastede og haanede“ den christelige Lær. Grundtvig, der fra først af havde erklæret Injuriefagen for et stort Misgreb, kunde fra sin Side ikke ønske dens Fortsættelse og derfor kom Sagen aldrig for Hoiesteret. Kort efter at Sagens Udfald var bleven bekendt, udgav Lindberg en „Bedømmelse af Rettens Kjendelse og Dom i Grundtvigs Sag“, der i hoi Grad maatte vække almindelig Opmærksomhed, da en af Rettens Afsesforer N. N. Spandt benyttede denne Leilighed til at afgive sin Erklæring om Sagen, stilet som Brev til Forf.: „At den af Clausen mod Grundtvig anlagte Sag ikke blev afviiist, gjorde mig meget ondt, ikke fordi jeg troede, at Grundtvig kunde dømmes i nogen Straf for de af Clausen paaankede Udtalelser, eller disse anses at qualificere sig til Mortification, men fordi jeg deels sandt, at det var Uret, at en Præst skulde udholde en Injurieproces for hvad han havde foretaget sig til Opfyldelse af sin Embedspligt; deels frygtede for, at Afviisnings-Paastandens Forkastelse skulde bevæge Grundtvig til at refignere: noget han, som vi veed, ogsaa virkelig har gjort. Thi skjøndt jeg ikke tør misbillige dette hans Skridt, kan jeg dog forsikre, at jeg blev inderlig bedrovet derover, som vel ikke vil undre Noget, naar jeg lægger til, at jeg ordentligviis hørte ham prædike hver Søndag og Helligdag, og havde ingen større Glæde end den jeg følte ved at høre ham.

Men var jeg misfornøiet med Kjendelsen, hvorved Sagen blev tillagt Fremme, da kan De nok begribe, at jeg endnu mindre kan være enig i den i Sagen affagte endelige Dom, ved hvilken Udblæfser, som efter min Overbeviisning ere brugte med fuldeste Foie, mortificeres, og Grundtvig muldteret for et Forhold, som jeg ikke kan andet end kalde ulasteligt, ja endog finder at være i hoi Grad prisværdigt. Denne Dom gjorde et saadant Indtryk paa mig, at jeg, som Medlem af den Ret, der havde affagt den, strax følte Trang til offentlig at ytre, at jeg ingen Deel havde i den". Det omtalte lille Skrift besad gauste den Skarphed og Klarhed, den hensynsløse Dristighed, men ogsaa den tirrende Bitterhed, der karakteriserer Lindbergs Polemik, og efterviste flaaende det fuldkommen Holdningsløse i Sagens Behandling. Hans Angreb mod Dommens Præmisses rettede sig fornehmelig mod to Punkter: „Hvorledes det er muligt for den resp. Ret at undgaae Hovedsagen, at bedømme Prof. Clausens Lære, naar den vil bedømme de mod Prof. Clausen i Anledning af hans Lære brugte Udblæfser, bliver vanstelig at begribe, men er dog Rettens bestemt erklærede Mening. . . . Naar altsaa den resp. Ret ikke vil indlade sig paa at bedømme om Prof. Clausens Lærdomme ere falske, saa begriber Ingen, hvorledes den kan bedømme om han er en falsk Lærer eller ikke; naar den resp. Ret ikke vil indlade sig paa at prøve hans Tale om Guds Ord, saa begriber Ingen, hvorledes den kan bedømme, om han i sin Bog er fremtraadt som en Guds Ords Foragter eller ikke" osv. Dette var det første Punkt, Lindberg dvælede ved, og det andet løb ud paa det samme, at nemlig en Undersøgelse om selve Lærdommen var aldeles uundgaaelig. „Ogsaa har den resp. Ret aldeles ikke taget Hensyn til det Standpunkt, hvorfra Pastor Grundtvig har bedømt Prof. Clausens Lære . . . Af hans Ord er

det klart nok, at der i den hele Strid ikke bliver Spørgsmaal om Prof. Clausen har haft Ret til at trykke sit Skrift, men alene om han som theologisk Professor, som Præste-Lærer i Kirke-Skolen, har Ret til at føre saadan Lærdom som han har gjort. Der maa altsaa under Sagens Behandling for Retten spørges: ikke om Prof. Clausen har som Skribent overtraadt Trykkesfriheds-Forordningen, men om han som theol. Prof. har lært forsvareligt" osv. Den Maade hvorpaa Nogens samtlige Biskopper i Præmisserne vare blandede ind i Sagen, undgik heller ikke Lindbergs skarpe Paatale: „Under den Forudsætning — at det er eller bliver oplyst, at Landets samtlige Biskopper i det Væsentlige dele Mening med Prof. Clausen — gjør jeg den Erklæring om Landets samtlige vedkommende Biskopper, at de ere falske Lærere, og kan under ingen Omstændigheder tage den tilbage“*) — Disse Ord bragte Biskop M u n t e r saaledes i Harnisk, at han angav Lindbergs Skrift for Cancelliet, og gav derved Anledning til at der under 27 Dec. 1826 blev meddeelt saavel denne som Spandet i Kongens Navn en Trettesættelse for deres Fremgangsmaade, hvori det for Lindbergs Vedkommende hed: „Vi have ikke fundet det aldeles nødvendigt at drage ham til Ansvar for Domstolene; derimod ville Vi, at vor Direction for Universitetet og de lærde Skoler, tilkjendegiver ham Bort allerhøieste Misbehag med hans Fremgangsmaade i det Hele, samt betyder ham, at han, hvis han oftere skulde gjøre sig skyldig i en lige Adfærd, maa vente, at alvorligere Forholdsregler ville blive tagne imod ham“. Prof. Clausen, hvem Sagen nærmest angik, henvendte sig til Universitets-Direktionen og Cancelliet med en Forespørgsel om han paa

*) J. G. Lindberg. Den kgl. Lands-Overtrets samt Hof- og Stadsrets Kjendelse og Dom. 1826 S. 80 og 84 fgd. 91.

d af sit Embedsforhold skulde sagsøge Lindberg, „som
 ver i Flyvestrifter med en Myndighedstone, som hos en
 Candidat er uden Nage i vor Literatur, at overøse
 aed de groveste Bestyldninger“, og Alsøesfor Spandet,
 erklærer de grundtvigste Ubladelser, som ved Rettens
 ere mortificerede, for brugte med fuldeste Foie“. Da
 liet overlod det til hans egen Beslutning, noiedes han
 t offentliggjøre saavel sin Forespørgsel som Cancelliets
 ledsaget af følgende Erklæring: „Naar jeg har seet
 dninger, hvis Fornærmelighed kun opveiedes af deres
 lighed, ikke forelægges Regjeringen til lovmæssig Un-
 else, ikke fremsættes i videnskabelige Tidskrifter til
 ig Dørfelse, men udspreedes i Flyvestrifter, der ikke
 forfeile Afgangen til den blandede Mængde; naar jeg
 e ulige Kamp, overvældet af Manges forenede Angreb,
 t fra Dag til Dag — da var det vist ikke, fordi jeg smig-
 nig med det daarlige Haab, at denne Tale overalt og
 ieblikket skulde forfeile den tilsigtede Virkning — men jeg
 — fordi jeg ikke kunde overvinde mig til at tale, hvor de
 Betingelser fattedes til en værdig Strid i Sandhedens
 te: gjensidig Tillid til hinandens Retfærdighed En
 Scene af Mørkets Aarhundreder kan blive gjentaget i
 Dage, men dens Virkning bliver ikke den samme som
 rdum var, og hvor tre Aarhundreder have kæmpet for
 der arbeider den religiøse Underkuelseres Aand visse-
 ves“. *) Dgsaa Pastor Seerup i Gjerding følte sig
 n Keilighed dreven til „at forene sin Stemme med de
 ige Dommeres i at misbillige Grundtvigs Fremgangs-
 “; han gjorde dette i en temmelig tom deklamatorisk
 men dog paa en saadan Maade, at Grundtvig neppe

maaſtee i enkelte Dele af fra den vante Bei mon det ſkulde være Grunden til, at ogsaa de rammes af Vatikanets Lynſtraale? Skjøndt rigtignok Religionen ſelv er alle Chriſtnes ſælles Eiendom, ſaa forſtaaer det ſig dog af ſig ſelv, at ikke Enhver kan have en Mening om enhver Ting; derfor er det en Selvfølge, at Folk enten ſlet ikke forſtaaer theologiske Tviftigheder, eller, naar de ſøge at forſtaa dem, tage Ordene i en ganſte anden Mening end den hvori de ere ſagte. Deraf opſtaaer de Forſamlinger, Separationer og Selter, der ikke ſjældn blive farlige for Samsundet. Sid dog de Menneſter vilde betænke det, ſom i ſmaa Feideſkrifter paa et Par Sider eller Blade, ſom Folk kunne løbe igjennem, der ikke pleie at læſe ſtorre Bøger, angribe deres Modſtandere og ſøge at vinde Folk for deres Meninger. Ikke ſjældn foregive diſſe Menneſter, at de drevne af deres Samvittighed tale Guds og Sandhedens Sag, og maaſtee troe de det ogsaa ſelv; men ſædvanlig tale de kun efter bedſte Evne deres egen Sag. Det er nemlig Menneſter, ſom jage efter Folkegunſt, ſom ſøge en ſmudſig Binding og derfor vilde føre ſig Mængdens Uvidenhed til Nytte; det er Menneſter, ſom hige efter en rigtignok ublodig Martyrkrone, og hvem man med Tertullian, ſkjøndt rigtignok i en anden Mening, kan kalde „ikke-chriſtelige Martyrer“. Derſom de alene ſøge Sandheden, ſaa lad dem holde op med at forvirre Mængden med allehaande Flyveſkrifter; men er det dem virkelig ſaa meget om Sagen at gjøre, ſaa lad dem betjene ſig af andre Midler, der lettelig maatte frembyde ſig i vidensſabelige Skrifter, for at møde dem, der efter deres Mening nedbryde den ſande Tro, og ſaaledes lette deres Hjerte“ *).

Det var alſaa Bispernes Ord, og Ingen kunde være i

*) *Epistola encyclica ad Clerum* 1826. S. 41. 43.

vidt om hvad der sigtedes til. Behøvede Tønen, den voldsomt rørende Tone i „Kirkenes Gjenmæle“ en Retfærdiggjørelse, kunde den ikke faae nogen fuldstændigere end ved Bispernes Hørbrev, thi sandelig det maatte være kommet vidt i Danmark, naar samtlige Biskopper turde vove offentlig uden videre stemple de Mænd, der talte Kirkenes og Kirkelærens Sag, som æreløse Styverfængere! Rigtignok hørte Bisperne selv de Gamle, der netop vare komne frem og holdtes oppe af Nationalismen, men de vilde dog neppe have vovet at tale i den Tone, dersom de ikke vare visse paa at have Stemning for sig, og var Stemningen en saadan, saa maatte der i Almindelighed være Slag til for at trænge igjennem. Vil man se, at Bisperne aldeles ikke udtalte nogen Dom over Sagen selv men kun over Maaden, hvorpaa den forsvaredes, da er det aabenbart, at de aldrig kunde have udtalt sig i den Tone over Forsvarsmaaden, dersom det ikke var Sagen selv det gjaldt, skjøndt de manglede Mod til aabent at udtale det. Naar de fornemmelig forekastede disse Mennesker, at de skrev naar Flyvefrister og ikke mødte deres Modstandere paa Videnskabens Enemærker, saa beviste de derved netop selv, at aldeles at lade det videnskabelige Angreb i „Theologisk Maanedsskrift“ uændset, at det kun var de skarpe Flyvefrister, der skjøndt mod deres Villie afnødte dem Opmærksomhed.

For Diebliffet blev dette Hørbrev eller dog den Stemning blandt Landets øverste Geistlige, der udtalte sig igjennem det, ikke uden Indflydelse paa den Injurie-sag, der nu er optaget til Behandling, efterat Vaastanden om Afviisning, Grundtvig havde nedlagt, var kjendt ugyldig. Prof. Clausens Indlæg gik ud paa, at Forfatteren af „Kirkenes Gjenmæle“ paa Grund af flige ærekrænkende Udtaleser som: „han (Clausen) i sin Bog har stillet sig i Spidsen for alle

den christelige Kirkes Fjender og Guds Ords Foragtere i Landet"; „at hans protestantiske Kirke er et Afgudstempel" o. desl., skulde dommes som Injuriant og Uerestkænder. Angaaende Bestyrelsen for falsk Lærdom, da beraabte han sig paa, hvad man seer af Præmisserne til Dommen: „at den samme Lære (han førte) i det Væsentlige, efter hvad der under Sagen er oplyst, ikke blot hyldes af Landets øverste geistlige Embedsmænd, men endog udtrykkelig har været fremsat i det af Rigets samtlige Biskopper til alle Landets Præster udstedte Hyrdebrev, der forend dets Bekjendtgjørelse, har været forelagt Hans Majestæt, som derefter har tilladt, at det, saaledes som det var affattet, maatte uddeles blandt Geistligheden". Grundtvig besvarede aldeles ikke Clausens Indlæg, men nedlagde paaany Paastanden om Sagens Afvisning, støttet til, at der, efterat hiin Kjendelse var affagt, var meddeelt ham „Affbed i Raade". Retten kunde imidlertid heller ikke gaae ind herpaa, da Sagen efter dens Formening var reent privat, og altsaa ikke angik Grundtvigs Forhold som Embedsmand men kun som Forfatter. Grundtvig lod altsaa Clausens Indlæg ubesvaret. „Harde det været mig om at gjøre at blive frikjendt — saaledes udtalte han sig nogle Aar senere om sin Betragtning af Sagen — da formoder jeg, det vilde lykkedes mig, naar jeg vilde paatage mig at bevise, de saakaldte fornærmelige Udtalelser var, juridisk talt, velbegrundet i Professorens Udtalelse om den danske Statskirkes Lærdom og Forfatning, hvis Tjenere vi begge skulde være, men herom var det mig slet ikke at gjøre, og da det efter min Anskuelse slet ikke kunde undlades, naar jeg vilde beholde mit Embede, saa nedlagde jeg dette, og læste siden ikke engang Modpartens Indlæg, endfige at jeg skulde have besvaret det, eller engang tilladt mine Venner at gjøre det for mig. . . . Min Hovedtanke var imidlertid kun den, at

jeg aldrig havde tænkt paa at formindste Prof. Clausens borgerlige Ægtelse, men kun hans kirkelige Ære og Ægtelse, saa jeg kunde under den gale Bending, Sagen havde taget, ei gjøre noget bedre end lade Professoren vinde, og saa see til hvad han dermed i Grunden havde vundet“ *). Retten gif i sin Bedømmelse ud fra at Sagen var en almindelig Pressesag: „Her er ikke Spørgsmaal om Indstævntes Ret til at fremstaae som Modstander af den Lære, som Citanten i sit Skrift havde fremsat, hvortil Enhver, endog uden ved Embedseed at være paalagt saadant, maatte være berettiget; men Spørgsmaalet gaaer alene ud paa, om han ved at bestride Citantens Lærdomme, har betjent sig af utilbørlige og fornærmelige Udblæelser mod denne“. Retten tog derfor aldeles intet Hensyn til de ældre statskirkelige Bestemmelser, men holdt sig alene til Pressesforordningen af 27 Sept. 1799, der tillader fri Discussion i trykte Skrifter om religiøse Gjenstande, naar disse blot ikke gaae ud paa at nedbryde Læren om Guds Tilværelse og den menneskelige Sjæls U dødelighed, og Skribenten isøvrigt ikke tillader sig at „laste og forhaane“ den kristelige Lære. I Henhold hertil maatte Retten ansee Citantens Paastand for velgrundet, at de mod denne brugte fornærmelige Udblæelser erklæredes „bøde og magtesløse,“ men af Hensyn til, „at Indstævntes Angreb iffun hidrører fra Iver for det, som han anseer for det Rette, at det ikke har været hans Tanke at ville frænke Citantens borgerlige Ære eller bedømme hans Sindelag og Henfigt“ — saa bestemtes Straffen til en Mulkt af 100 Rbd. samt Processens Omkostninger. Denne Dom blev affagt d. 30 Oct. 1826. Dens svareste Følge var, at Grundtvig der-

*) R. J. S. Grundtvig, Om den Clausenske Injuriesag, 1831. S. 10 fg.

ved i Henhold til samme Forordnings § 20 mistede sin Strikvestrihed og var hjemfalden Censuren.

Ingen af Parterne kunde egentlig finde sig tilfredsfulde ved denne Kjendelse. Rigtignok havde Clausen vundet, men det var for ham en saare ringe Gresopreisning, at hans Modstander, der havde fremført en saadan Anklage imod ham, var bleven dømt i en lille Mufft, fordi det ikke kunde siges om ham, der var ansat som Lærer i Statskirken, at han „lastede og haanede“ den christelige Lære. Grundtvig, der fra først af havde erklæret Injuriesagen for et stort Misgreb, kunde fra sin Side ikke ønske dens Fortsættelse og derfor kom Sagen aldrig for Høiesteret. Kort efter at Sagens Udfald var bleven bekendt, udgav Lindberg en „Bedømmelse af Rettens Kjendelse og Dom i Grundtvigs Sag“, der i høi Grad maatte vække almindelig Opmærksomhed, da en af Rettens Ræsesforer N. W. Spang det benyttede denne Leilighed til at afgive sin Erklæring om Sagen, stilet som Brev til Fors.: „At den af Clausen mod Grundtvig anlagte Sag ikke blev afvist, gjorde mig meget ondt, ikke fordi jeg troede, at Grundtvig kunde dommes nogen Straf for de af Clausen paaankede Udtalelser, eller disse anses at qualificere sig til Mortification, men fordi jeg deels fandt, at det var Uret, at en Præst skulde udholde en Injurieproces for hvad han havde foretaget sig til Opfyldelse af sin Embedspligt; deels frygtede for, at Afvisning af Paastandens Forkastelse skulde bevæge Grundtvig til at resignere: noget han, som vi veed, ogsaa virkelig har gjort. Tilskøndt jeg ikke tør misbillige dette hans Skridt, kan jeg dog forsikre, at jeg blev inderlig bedrovet derover, som vel ikke vil undre Nogen, naar jeg lægger til, at jeg ordentligvi hørte ham prædike hver Søndag og Helligdag, og havde ingen større Glæde end den jeg følte ved at høre han

erdeles Grad henlede Opmærksomheden paa Ritualet, og vi samme derved til at omtale den rituelle Side af Striden. Igesvden C. Vastholm først havde banet Rationalismen i den danske Kirke, havde Ønsker og Forslag til Ritualets forandring, som vi have seet, idelig været paa Bane, og høndt de ikke havde formaaet at ændre Lovgivningen, saa møde derved dog den Vedtægt vundet Hævd at tilstaae Præsterne Frihed i den Henseende. Da Prof. Clausen i sit nye omtalte Værk atter bragte Forslag om Ritualsforandringer paa Bane, kunde han derfor anbefale dem paa følgende Raade: „Naar det i en Kirke er kommen saa vidt, at vel neppe en eneste Geistlig holder sig de forestrevne liturgiske formularer aldeles efterrettelig, og at de derimod i Almindelighed blive betragtede som Themata, der bør varieres ved Udeladelse, Tilfætning og Forandring, saalænge indtil de ere någte i fuldkommen Overensstemmelse med den individuelle og naturlige Anskuelse, da vilde det være underligt at forlange noget andet og stærkere Beviis for en virkelig og grundet Trang til væsentlig Forbedring i den Henseende og bliver denne Vilkaarlighed tillige fra høiere Stadier ignoreret, da maa deri sees en formelig Erkjendelse af denne Trang, hvilken Liberalitet maa paaskjønes som et Beviis paa Agtelse for Samvittighedsfrihed.“*) Den dristige Maastand, at neppe en eneste Præst fulgte Ritualet, fremkaldte Indsigelse fra flere Sider, og da Sagen saaledes paany varragt paa Bane, gav dette uidentivl Anledning til, at Revisions-Commissionen, der var bleven nedsat 1813, og hvis Medlemmer dengang vare Stiftsprovst H. G. Clausen, Provst L. R. Holm og Etatsraad Ørsted, atter lod høre fra sig, høndt man i mange Aar ikke havde sporet dens Tilværelse.

*) H. N. Clausen, Om Catholicisme og Protestantisme. S. 833.

det klart nok, at der i den hele Strid ikke bliver Spørgsmaal om Prof. Clausen har haft Ret til at trykke sit Skrift, men alene om han som theologisk Professor, som Præste-Vater i Kirke-Skolen, har Ret til at føre saadan Lærdom som han har gjort. Der maa altsaa under Sagens Behandling for Retten spørges: ikke om Prof. Clausen har som Sribent overtraadt Trykkesfriheds-Forordningen, men om han som theol. Prof. har lært forsvarligt" osv. Den Raade hvorpaa Nogens samtlige Biskopper i Præmisserne vare blandede ind i Sagen, undgif heller ikke Lindbergs skarpe Paatale: „Under den Forudsætning — at det er eller bliver oplyst, at Landets samtlige Biskopper i det Væsentlige dele Mening med Prof. Clausen — gjør jeg den Erklæring om Landets samtlige vedkommende Biskopper, at de ere falske Lærere, og kan under ingen Omstændigheder tage den tilbage"*) — Disse Ord bragte Biskop M u n t e r saaledes i Harnisk, at han angav Lindbergs Skrift for Cancelliet, og gav derved Anledning til at der under 27 Dec. 1826 blev meddeelt saavel denne som Spandet i Kongens Navn en Trettesættelse for deres Fremgangsmaade, hvori det for Lindbergs Vedkommende hed: „Vi have ikke fundet det aldeles nødvendigt at drage ham til Ansvar for Domstolene; derimod ville Vi, at vor Direction for Universitetet og de lærde Skoler, tilkjendegiver ham Bort allerhoieste Mishag med hans Fremgangsmaade i det Hele, samt betyder ham, at han, hvis han oftere skulde gjøre sig skyldig i en lige Adfærd, maa vente, at alvorligere Forholdsregler ville blive tagne imod ham“. Prof. Clausen, hvem Sagen nærmest angik, henvendte sig til Universitets-Direktionen og Cancelliet med en Forespørgsel om han paa

*) J. G. Lindberg. Den fgl. Lands-Overtrets samt Hof- og Stadsrets Kjendelse og Dom. 1826 S. 80 og 84 fgb. 91.

vælte ved Ubetydeligheder som Tiltalen til Fadderne, og gaae
 det hen over det Væsentlige, Forandringer i „Formularernes
 religiøse Indhold“, uden at angive anden Maalestof for disse
 Forandringer end den almindelige Smag, hvad „der volder
 Anstød og Forargelser“. Det forudsattes uden videre, at vi
 naturligviis alle ere gode Christne, saa hvad der støder os,
 er heller ikke Christendom, uden at der lades Rum for den
 Muelighed, at det netop er det Christelige i hiin Formular,
 der volder dette Anstød og denne Forargelse. Cancelliet fandt
 sig imidlertid ikke besejret til at gaae ind paa det Forslag, og
 svarede under 9 April s. A., at „Man dog ikke anstaae det
 for hensigtsmæssigt, at der for Tiden foretoges nogen For-
 andring i den omhandlede Formular“. Det var ikke vanste-
 ligt at forudsæe, at enhver Forandring i saa Henseende let
 kunde give Tidens gjærende religiøse Bevægelse et Medhold
 og en Styrke, der kunde have betænkkelige Følger, medens
 man nemmest undgik disse ved at lade alt blive ved det
 Gamle, hvad man ogsaa lettest kunde, naar man betragtede
 de rituelle Bestemmelser som uvæsentlige Formularer, der
 nu engang for en Ordens Skyld maatte bruges. Da den
 omtalte Indstilling og det derpaa følgende Svar ikke bleve
 offentliggjorte, saa forblev i Livet alting som hidtil, og Præ-
 sterne benyttede sig fremdeles af den selvtagne Frihed, indtil
 der fra en anden Side stede Indsigelse derimod. Afsesfor
 N. N. Spand et, der tidligere er omtalt som en af Grund-
 vigs Benner, indkom nemlig med en Klage over Sognepræ-
 sten ved Garnisonkirken, Prof. Brorson, at han ved at døbe
 hans Barn havde forbigaaet Forsagelsen og forkortet Troes-
 bekkendelsen, hvorfor han forlangte at saavel dette Barn som
 hans tre ældre Børn, der alle vare døbte af Brorson, maatte
 blive døbte paany ved en fuldstændig Daab. Dette sidste
 kunde Cancelliet ikke bevilge, da det formeente, at enhver i

skulde have meest Aarsag til at beklage sig. „Der er Ingen jeg vil staae tilbage for i at hoiagte og elske vor Grundtvig. Der er nok Faa eller Ingen, der med Føie kan rose sig af at have været foran ham i klar og reen Opfattelse af ægte Christendom, fra den Tid, denne begyndte atter at gjenfødes iblandt os .. Men derfor kan jeg dog ikke bisalde hans Fremgangsmaade imod Prof. Clausen i Kirkens Gjenmæle; den er haard, altfor haard, og vist nok overilet ... Som Theolog kan Prof. Clausen have feilet, det vil han dog vel selv indromme, skjøndt man kan see af hans Replik til Prof. Møller, at han er, man kunde fristes til at sige, indtil Overmodighed kjæf i sin Paastaenhed; men som Christen skal han dog ikke derfor af Christne fordommes eller fornærmes paa Verre og gode Navn ... Ufeilbarlig maa enhver Præst i Danmark ansee det for at henhøre til sin Embedepflicht og Embedsforelse efter sin Embedsseed, af al Magt at bekjempe falsk Værdom. Det har vor Grundtvig villet gjøre ved denne Leilighed, og det har han gjort i al sin Skrift og Prædiken som Ordets troe Tjener, og derfor være ham af enhver Sandhedens Ven oprigtig Verre og Tak!“ *)

Medens denne Retsag svævede for Domstolene, og i det Hele blev fulgt med almindelig Opmærksomhed, søgte Grundtvig tillige i „Theologisk Maanedsskrift“ tydeligere at udvise og forsvare det Eiendommelige i sin Angrebsmaade. I Modsetning til Rationalisternes konstlede Skriftfortolkning, der vilde hævde deres Paastande netop som den ægte Christendom, og derved forvirrede Mange — „ledte jeg med Belysning om et almeengyldigt, og udtryffeligt Vidnesbyrd baade om Troen og Saligheds-Midlerne, og fandt saa pludselig langt mere end jeg søgte i det mundtlige Ord med Herrens Indstiftelse

*) Nyt theol. Bibl. XI S. 337. 38, 40.

Wempe foreløbig vilde hævde den gamle Raade i Forvaltningen af Herrens Indstiftelser, hvilket Grundtvig netop lagde al Bægten paa, skjøndt det kun lidet stemmede med hans Tankegang, at man vilde mene Sagen afgjort med at afnøde alle vantro Præster en Bekjendelse med Læberne, de i Hjertet vragede. Det var dog ogsaa langt fra, at denne Paamindelse strax udrettede hvad den tilsigtede, men naar der siden under Stridens Fortsættelse indløb Klager over Præsters vilkaarlige Forvaltning af Sacramenterne, undlod Lindberg ikke at paaberaabe sig den omtalte Cancelli-Skrivelse.

Stridens første Afsnit kan imidlertid betragtes som endt. Endskjøndt Regjeringen ikke havde taget noget Parti, ja endog ved hiin Skrivelse paa en Raade givet Grundtvig og hans Benner Medhold, saa var Følgen af Injuriesagen dog bleven den, at Prof. Clausen havde hævdet sin Stilling i Statskirken, imedens Grundtvig havde forladt dens Tjeneste. Endnu stærkere end Regjeringen officielt kunde lade sig forlyde med, vare, saa at sige alle formaaende Regjerings-Mænd yderlig opbragte paa Grundtvig og hans Benner, saa at den herskende Skole kunde uden Skaansel lade Modstanderne føle hele Bægten af deres borgerlige Overlegenhed. Ikkun Kongen, Frederik VI selv, viste sig ogsaa i disse Aar ved flere Leiligheder Grundtvig personlig bevaagen, og skjøndt han ingensunde kunde billige dennes Optræden, saa var han dog en altfor redelig og bestemt Charakter til at han skulde lade sig henrive af den herskende Stemning. Naar der derfor ymtes om, at „Somme ønskede, man skulde anvende Magt for at tue visse Folk, men at dette strandede paa Biskop Münters bestemte Erklæring, som aldrig vilde taale, at Noget i hans Stift skulde lide for Religionens eller

Samvittighedens Skyld" *) — saa kunne disse forblommede Ytringer, der anføres som Beviis paa Biskop Münters store Tolerance, neppe sigte til nogen bestemt Plan, men ere dog mærkelige Vidnesbyrd om Stemningen i visse Kredse. Hidtil havde „Theologisk Maanedsskrift“ været det Organ, som samlede Modstanderne, og hvorigjennem de stode i Forbindelse med en udbredt Læserkreds; men da det standsede i August 1828, lod det næsten til som om den lille Skare, der havde vovet Kampen, atter skulde spredes. „Jeg maatte inderlig glæde mig over Maanedsskriftet — skrev Grundtvig nogen Tid forinden — som Buggen til en uafhængig nordisk Theologi, naar det kun ikke, som det har truet med, skal stille Kadelbach og Lindberg ved de dem tiltænkte Professorater, og altsaa, hvis jeg maa raade, Danmark ved dem; thi da var Maanedsskriftet vistnok kjøbt meget for dyrt, og jeg vilde da snst, heller at have understrevet dets Dødsdom end dets Bedubelse. Thi sandelig kan og vil Dr. Mynster, Biskop Münter eller hvem det end er, berede disse to unge Lærde samme torneede Bane som den, der forudm beredtes den unge Digter, da Gud skee Lov, de ei ere stevnede endnu som Jurianter, og mit Raad til dem skal være at vandre ud med deres Lærdom, medens de endnu have Mod og Kræfter, vandre hen, hvor man dog i det Mindste ustraffet kan skrive ligesaa frit for Statens Religion som inod den, og det kan man, saavidt jeg veed, alle vegne undtagen i Danmark“ **). For sit Bedkommende erklærede Grundtvig, at han vilde træde tilbage fra den kirkelige Kampplads for atter at fordybe sig i Statens og Skolens Historie. „Da jeg hverken kan slutte

*) J. Møller, *Oratio in memoriam* Dr. Frid. Münter. *Nyt theol. Bibl.* XVIII. S. 161.

**) Om Religionsfrihed. Supprimeret Haandskrift.

mig til dem, der ville holde Fæd med det Antichristelige i Kirken, eller til dem, der ville stoppe dets Mund, og saa indbilde sig at det er omvendt, saa er jeg virkelig paa en Maade tilovers, og hvad der end kunde være min Pligt, hvis jeg troede, de gammeltdags Christne nødvendig maatte ud af Statskirken, saa er det dog ubentviol nu med den modsatte Formodning min Pligt, indtil videre at suspendere mit Judicium og min præstelige Virksomhed^{*)}. I det han sluttede Maanedsskriftet, henvendte han endnu et Ord til sine Medarbejdere, navnlig Rudelbach og Lindberg: „J som ærlig deelte Spotten og Bredden og Sorgerne med mig, J vil ikke forsmaa min besynderlige Talsigelse, fordi J vederqvæge min Aand, som saalænge forgjæves og suffende havde ventet paa, at dog enkelte boglærde Christne skulde række den Eenlige Broder-Haand for Menighedens Dine og forstærke hans Bidnesbyrd! Det smerter mig vel stundum, at Eders Forbindelse med mig maaskee har spærret Eder Veien til en Stilling, hvor Eders sjældne Kundskaber, utrættelige Flid, edle Maal og mandige Tænkemaade ret kunde ære og gavne Fædrelandet, men det trøster mig dog altid, at vores Forbindelse var ligesaa uskyldig baade for Gud og Menneſter, om den var frivillig, og at efter alle kirkehistoriske Mærker, vorder netop Modstandernes Forbittrelse os for, at vor Gjerding i Herren var ikke forgjæves^{**)}. Saasnart Maanedsskriftet var sluttet, forlod Dr. Rudelbach Fædrelandet, kaldet som Superintendent og Sognepræst til Glaucha i Sachsen, af Stedets Patron en Grev Ludvig af Schönburg, hvilket Embede han tiltraadte i Mai 1829, og dermed havde han

*) Theol. Maanedsskrift. XIII. S. 208 fgd.

***) Theol. Maanedsskrift. XIII. S. 211.

trukket sig ud af de forviklede Forhold, som han blev inddraget i, og til litterært blandede sig i.

Medens Grundtvig saaledes holdt sig tilbage fra Embedet, og heller ikke længer som Præst aflagde det levende mundtlige Vidnesbyrd i Menigheden, søgte han dog som Stribent at bevare Forbindelsen med dem, der tidligere havde sluttet sig til ham ved at udgive sine „Christelige Prædikener eller Søndagsbog“, i tre Bind 1827—31. Den Forandring, der var foregaaet i hans kirkelige Betragtning, spore vi ogsaa kjendelig her, saa at han ikke saameget talte Hedninger til Dinvendelse som taler til Oplysning for de Christne. Er Tonen igjennem den ældre Samling angivet af Profetens indtrængende Formaning: „Land, Land, Land, herrens Ord“, saa gjenspygler gjennem denne mere den jødelende Lovsang: „Saa er det da vist, mine Venner, at Israels af Juda haver atter vundet, det lykkedes ei de Sidste bedre end de Første at adskille Guds og Jesu Herlighed, og som skulde være visere derpaa end vi, at det kan aldrig lykkes, og for hvis Dine Frelseren nu staaer forklaret paa det Bjerg af Kundskaber, som Hjenden opstode for derfra at bestige hans himmelske Throne“ *). Dette gjælder fornemmelig de Prædikener, der indeholdes i 3die Bind, og her er det, som tydeligere og bestemtere end i de tidligere søger at oplyse Menigheden om „det Guds Ord, som ikke blot følger med, men skaber Naademidlerne og er derfor selv det store levende hemmelighedsfulde Naademiddel, Liv og Aand, som Herr vidner“ **).

Den indtraadte Standsning i Striden, blev fra begge Sider benyttet til at bringe Sagen frem for tydske Læse

*) Christelige Prædikener. I. S. 17.

**) Christelige Prædikener. III. S. 59.

deles Grad henlede Opmærksomheden paa Ritualet, og vi nme derved til at omtale den rituelle Side af Striden. Iesiden E. Vastholm først havde banet Rationalismen i den danske Kirke, havde Ønster og Forslag til Ritualets andring, som vi have seet, idelig været paa Bane, og endt de ikke havde formaaet at ændre Lovgivningen, saa vde derved dog den Vedtægt vundet Hævd at tilstaae Præerne Frihed i den Henseende. Da Prof. Clausen i sit e omtalte Værk atter bragte Forslag om Ritualforandringer a Bane, kunde han derfor anbefale dem paa følgende aade: „Naar det i en Kirke er kommen saa vidt, at vel ppe en eneste Geistlig holder sig de foreskrevne liturgiske mularer aldeles efterrettelig, og at de derimod i Almindehed blive betragtede som Themata, der bør varieres ved eladelse, Tilfætning og Forandring, saalænge indtil de ere agte i fuldkommen Overensstemmelse med den individuelle gmatiske Anstuelse, da vilde det være underligt at forlange get andet og stærkere Beviis for en virkelig og grundet ang til væsentlig Forbedring i den Henseende bliver denne Bilskaarlighed tillige fra høiere Stadier ignoeret, da maa deri sees en formelig Erkjendelse af denne ang, hvilken Liberalitet maa paassjønnes som et Bes s paa Agtelse for Samvittighedsfrihed.“*) Den dristige iastand, at neppe en eneste Præst fulgte Ritualet, fremkaldte dfigelse fra flere Sider, og da Sagen saaledes paany var agt paa Bane, gav dette uden tvivl Anledning til, at Revisns-Commissionen, der var bleven nedsat 1813, og hvis edlemmer dengang vare Stiftsprovst H. G. Clausen, Provst R. Holm og Etatsraad Ørsted, atter lod høre fra sig, endt man i mange Aar ikke havde sporet dens Tilværelse.

*) H. R. Clausen, Om Catholicisme og Protestantisme. S. 833.

ringeagter dem, men stedsse strider med Grunde; at hans Bog derfor vel paa adskillige Steder opfordrer den evangeliske Theolog til Modsigelse, men aldrig Loven til Forfatterens Afstraffelse^{*)}. Skjøndt Grundtvig rigtignok aldrig havde paa kaldt Loven til Clausens Afstraffelse, saa var det dog aabenbart, at Prof. J. Møller dermed vilde udtale sig imod hans og Lindbergs Fremgangsmaade, hvilket foranledigede denne sidste til at skrive: „Er Dr. Prof. Theol. H. R. Clausen en ærlig Lærer i den christne Kirke? et alvorligt Spørgsmaal til Dr. Prof. Theol. J. Møller“ — et Feidekrift, der fort og skarpt gjentog hvad der tidligere var sagt mod Clausen og hans Bog. Han nedlagde her den Paastand: „Enten skulle vi frit og aabent kalde Prof. Clausens Være falsk, eller vi skulle boie os for den, og da nødes til ligesaa frit at be kjende, at den Tro, som Dr. Mynster og Pastor Grundtvig, som de og alle Præster efter Loven have forkyndt som Guds Ord til Salighed, er aabenbar Vogn“ (S. 5), og samler, for at godtgjøre dette, i Korthed alle de Indsigelser, som fra forskjellige Sider vare fremsatte mod Prof. Clausens Værdom. J. Møllers Klage over den Ubillighed der var viist mod Clausen besvarede han saaledes: „Var det maaskee Naaden at møde ham, som kommer til os som vor Troes Fjende, at møde ham med en Død og daartlig Recension af hans Bog, og ende den med den jammerlige Dom som Deres Høierværd. finder saa udtryksfuld, at „Prof. Clausens Bog indeholder meget som fortjener at prøves, meget som bør billiges og følges, og adskilligt, som maa misbilliges og forkastes“. Eller havde vi maaskee derved gjort, ret en Heltægjerning til Sandheds Forsvar og Troens Bestyrkelse, naar vi give os selv et Kjætter-Navn (Supernaturalister, rationale Supernaturalister),

*) Nylt theol. Bibl. XV, S. 255. 58.

se ved Ubetydeligheder som Tiltalen til Fadderne, og gaae
 hen over det Væsentlige, Forandringer i „Formularernes
 religiøse Indhold“, uden at angive anden Maalestof for disse
 ændringer end den almindelige Smag, hvad „der volder
 Anstød og Forargelser“. Det forudsættes uden videre, at vi
 naturligvis alle ere gode Christne, saa hvad der støder os,
 eller ikke Christendom, uden at der lades Rum for den
 Melighed, at det netop er det Christelige i hiin Formular,
 der volder dette Anstød og denne Forargelse. Cancelliet fandt
 imidlertid ikke besøiet til at gaae ind paa det Forslag, og
 rede under 9 April s. A., at „Man dog ikke ansaae det
 hensigtsmæssigt, at der for Tiden foretoges nogen For-
 ring i den omhandlede Formular“. Det var ikke vanskeligt
 at forudsee, at enhver Forandring i saa Henseende let
 vilde give Tidens gjærende religiøse Bevægelse et Medhold
 en Styrke, der kunde have betænkkelige Følger, medens
 man nemmest undgik disse ved at lade alt blive ved det
 gamle, hvad man ogsaa lettest kunde, naar man betragtede
 rituelle Bestemmelser som uvæsentlige Formularer, der
 engang for en Ordens Skyld maatte bruges. Da den
 gamle Indstilling og det derpaa følgende Svar ikke bleve
 tilfredsgjorte, saa forblev i Rikets alting som hidtil, og Præ-
 serne benyttede sig fremdeles af den selvtagne Frihed, indtil
 fra en anden Side skete Indsigelse derimod. Afsædsvor-
 den M. Spand et, der tidligere er omtalt som en af Grund-
 lovs Benner, indkom nemlig med en Klage over Sognepræ-
 stens ved Garnisonkirken, Prof. Brorson, at han ved at døbe
 sine Børn havde forbigaaet Forsagelsen og forförtet Troes-
 erklærelsen, hvorfor han forlangte at saavel dette Barn som
 sine tre ældre Børn, der alle vare døbt af Brorson, maatte
 blive døbt paany ved en fuldstændig Daab. Dette sidste
 blev Cancelliet ikke bevilget, da det formeente, at enhver i

den treenige Guds Navn foretaget Daab maatte anfuldgyldig, endskjøndt det maatte misbillige, at Prof. ikke noie fulgte Ritualet. Samme Dag udgik der i den en alvorlig Paamindelse til alle Præster om „ved alige Handlinger noie at følge de allernaadigst foreskrevne Formularer, uden nogen Udelabelse og uden noget. En saadan Paamindelse, der gik stik imod hvad de ventede og ønskede, overraskede Alle. Drsted, som Medlem af Cancelliet, var dengang fraværende paa i Norge, og dette blev der ofte gjort opmærksom paa var den eneste Maade, hvorpaa man kunde forklare Skrivelses Tilblivelse. Stiftsprovst H. G. Clausen især maatte føle sig stuffet, gav sin Harmes Luft i nogle Forespørgsler: hvorledes Daabsformularen skulde „noie“ og „uden Udelabelse“ i det hyppige Tilfælde, ingen fremmede Faddere vare tilstede, og hvorledes de paalægges Præsten at bruge den forestrevne Absolution i Skriftestolen, som forudsætter at Confitenterne Ritualet foreskriver, „knælende have for Præsten deres Synder og bedet hannem om Afløsning“ *). I første Forespørgsel, der indeholdt den samme Ubetyd som allerede var nævnet i Kommissionens Brev, svarede Cancelliet, det fulgte af sig selv, at i Tilfælde af at Forevare døde førend Barnets Daab eller der ikke fremstod Faddere end Forældrene, maatte de Ord udelades, udsatte det Modsatte. Det andet Punkt, som Spø. Grunden allerede havde besvaret ved at henvise til de fuldstændige Forfætt, indlob Cancelliet sig ikke videre. Hovedsagen var, at Regjeringen altsaa for at undgaa

*) H. G. Clausens Eftermæle. S. 54.

Mempe foreløbig vilde hævde den gamle Raade i Forvaltningen af Herrens Indstiftelser, hvilket Grundtvig netop lagde af Bægten paa, skjøndt det kun lidet stemmede med hans Tankegang, at man vilde mene Sagen afgjort med at afsnøbe alle vantro Præster en Bekjendelse med Pæberne, de i Hjertet vragede. Det var dog ogsaa langt fra, at denne Paamindeelse strar udrettede hvad den tilsigtede, men naar der siden under Stridens Fortsættelse indløb Klager over Præsters vilkaarlige Forvaltning af Sacramenterne, undlod Lindberg ikke at paaberaabe sig den omtalte Cancelli-Skrivelse.

Stridens første Affnit kan imidlertid betragtes som endt. Endskjøndt Regjeringen ikke havde taget noget Parti, ja endog ved hiin Skrivelse paa en Raade givet Grundtvig og hans Benner Medhold, saa var Folgen af Injuriefagen dog bleven den, at Prof. Clausen havde hævdet sin Stilling i Statskirken, imedens Grundtvig havde forladt dens Tjeneste. Endnu stærkere end Regjeringen officielt kunde lade sig forlyde med, vare, saa at sige alle formaerende Regjerings-Mænd yderlig opbragte paa Grundtvig og hans Benner, saa at den herskende Skole kunde uden Skaansel lade Modstanderne føle hele Bægten af deres borgerlige Overlegenhed. Ikkun Kongen, Frederik VI selv, viste sig ogsaa i disse Aar ved flere Leiligheder Grundtvig personlig bevaagen, og skjøndt han ingensunde kunde billige dennes Optræden, saa var han dog en altfor rebelig og bestemt Charakter til at han skulde lade sig henrive af den herskende Stemning. Naar der derfor ymtes om, at „Somme ønskede, man skulde anvende Magt for at kue visse Folk, men at dette strandede paa Biskop Münters bestemte Erklæring, som aldrig vilde taale, at Nogen i hans Stift skulde lide for Religionens eller

Samvittighedens Skyld" *) — saa kunne disse forblommede Ytringer, der anføres som Bevis paa Biskop Münters store Tolerance, neppe sigte til nogen bestemt Plan, men ere dog mærkelige Vidnesbyrd om Stemningen i visse Kredse. Hidtil havde „Theologisk Maanedsskrift“ været det Organ, som samlede Modstanderne, og hvorigjennem de stode i Forbindelse med en udbredt Lærerkreds; men da det standsede i August 1828, lod det næsten til som om den lille Skare, der havde vovet Kampen, atter skulde spredes. „Jeg maatte inderlig glæde mig over Maanedsskriftet — skrev Grundtvig nogen Tid forinden — som Buggen til en uafhængig nordisk Theologi, naar det kun ikke, som det har truet med, skal stille Studsbach og Lindberg ved de dem tiltænkte Professorater, og altsaa, hvis jeg maa raade, Danmark ved dem; thi da var Maanedsskriftet vistnok kjøbt meget for dyrt, og jeg vilde da ønske, heller at have underskrevet dets Dødsdom end dets Bebudelse. Thi sandelig kan og vil Dr. Wynster, Biskop Münter eller hvem det end er, berede disse to unge Lærde samme torneede Bane som den, der forud beredtes den unge Digter, da Gud skee Lov, de ei ere stevnedes endnu som Injurianter, og mit Raad til dem skal være at vandre ud med deres Lærdom, medens de endnu have Mod og Kræfter, vandre hen, hvor man dog i det Mindste ustraffet kan skrive ligesaa frit for Statens Religion som imod den, og det kan man, saavidt jeg veed, alle vegne undtagen i Danmark“ **). For sit Bedkommende erklærede Grundtvig, at han vilde træde tilbage fra den kirkelige Kampplads for atter at fordybe sig i Statens og Skolens Historie. „Da jeg hverken kan slutte

*) J. Møller, *Oratio in memoriam* Dr. Frid. Münter. Nyt theol. Bibl. XVIII. S. 161.

**) Om Religionsfrihed. Supplimeret Haandskrift.

til dem, der ville holde Fred med det Antichristelige i
 ten, eller til dem, der ville stoppe dets Mund, og saa ind-
 se sig at det er omvendt, saa er jeg virkelig paa en
 rade tilovers, og hvad der end kunde være min Pligt,
 s jeg troede, de gammeltdags Christne nødvendig maatte
 af Statskirken, saa er det dog uden tvivl nu med den mod-
 e Formodning min Pligt, indtil videre at suspendere mit
 vicium og min præstelige Virksomhed" *). I det han slut-
 : Maanedsskriftet, henvendte han endnu et Ord til sine
 :arbejdere, navnlig Rudelbach og Lindberg: „I som ær-
 deelte Spotten og Brede og Sorgerne med mig, I vil
 forsmaae min besynderlige Talsigelse, fordi I vederqvæ-
 e min Aand, som saalænge forgjæves og suffende havde
 tet paa, at dog enkelte boglærde Christne skulde række den
 lige Broder-Haand for Menighedens Dine og forstærke
 s Bidnesbyrd! Det smertes mig vel stundum, at Eders
 skindelse med mig maastee har spærret Eder Veien til en
 Aing, hvor Eders sjældne Kundskaber, utrættelige Flid,
 e Maal og mandige Tænkemaade ret kunde ære og gavne
 drelandet, men det trøster mig dog altid, at vores For-
 delse var ligesaa uskyldig baade for Gud og Menneſter,
 i den var frivillig, og at efter alle kirkehistoriske Mærker,
 ger netop Modstandernes Forbittrelse os for, at vor Gjer-
 g i Herren var ikke forgjæves" **). Saasnart Maanedss-
 stet var sluttet, forlod Dr. Rudelbach Fædrelandet, kaldet
 a Superintendent og Sognepræst til Glaucha i Sachsen,
 Stedets Patron en Grev Ludvig af Schönburg, hvilket
 abede han tiltraadte i Mai 1829, og dermed havde han

*) Theol. Maanedsskrift. XIII. S. 208 fgd.

**) Theol. Maanedsskrift. XIII. S. 211.

Mænd, i hvem han ogsaa saae sine kirkelige Modstandere, uden at Tvivl vilde have gjort et Brud uundgaeligt. I hans Sted traf Balget Peter Erasmus Müller, der efter den gamle Prof. Cl. Fr. Hornemann's Død i Febr. s. A., var bleven ældste theologiske Professor. P. E. Müller besad vel ikke sin Forgjængers udbredte Rædson, men han var meget mere grundig i sit egentlige Fag, Nordens gamle Historie og Litteratur, og hans Forsjærlighed for dette Studium havde gjort ham til Grundtvigs personlige Belynder. Hele Tidens Udvikling havde bragt ham Christendommen nærmere, hvad man ogsaa seer ved at sammenligne hans „Kirkelige Dogmatik“ fra 1826 med hans tidligere Arbejder, og sjøndt han aldrig var nogen betydelig Theolog, saa var han dog en strængt redelig Mand, der uden at lade sig forblinde af Partihensyn med ærlig Zver søgte at ramme det Rette. Hans mæglende Mellemkomst bidrog derfor væsentlig til at forebygge et ulægeligt Brud i Statskirken, da Sagen ingensinde førtes med større Bitterhed end netop i de fire Aar, da han var Biskop.

Hvad der foranledigede denne Bitterhed behøver neppe nogen lang Forklaring. Prof. Clausen havde som Theolog fra først af sat sig til Opgave at gaae en Middelvei mellem Tidens skarpe Modsetninger ved at bringe den herskende rationalistiske Bantro i en nærmere Forstaaelse med den statskirkelige Læremåde, og han udtalte dette ingensinde bestemt end netop i dette Aar, saavel med Hensyn til det Angreb, hvorfor han havde været udsat, som med Hensyn til de symboliske Bøger og det statskirkelige Ritual. Han meente ad den Vei sikrest at kunne føre de forrige Tidens Troenighed og Religiositet tilbage, medens enhver anden Fremgangsmaade kun vilde bane Vej for nye Partikampe. „Naar Partiaanden — saaledes sildrer han Diebliftets Stilling og

sit Forhold til den — træt af at raabe mod Kirkeodm, Hierarchi og Symbolsvang, venter Raabet imod enhver Yttring af kristelig-protestantisk Frihed, og hylter atter i Troens Anliggende Bogstavets aandsqværende Herredømme: da fattes der i en saadan Periode aldrig paa zelotiske Partimænd, som opflamme og nære den uroligt gjærende Aand; og disse ville da styre deres Angreb ikke alene mod dem, der virkelig staae paa den modsatte Side, men ogsaa mod dem, der paa Videnskabens Vegne og i dens Tjeneste søge at modarbejde den overilede og ubesindige Dypposition, at standse den blinde Tilbagestormen, var det endog kun af den Grund, at den efter menneskelige Ting's Gang, tidligere eller senere atter vil have et nyt og voldsomt Omsving til Følge*). Denne mægkende Unionbestræbelse, der vilde bane sig Midveien ved at undgaae alle bestemte Udtalelser, og saaledes tilvælge de skarpe Modsetninger, maatte netop tiltale den herskende religiøse Egegyldighed, der ikke havde Interesse nok for de religiøse Spørgsmaal, til virkelig at gjenomtænke dem; medens det paa den anden Side var en saadan svævende Almindelighed, Grundtvig og hans Venner nedlagde den bestemteste Protest imod, for at det kunde komme til et Enten-Eller mellem de Modsetninger, Egegyldigheden helst vævede sammen. Derfor udtalte Grundtvig sig nu langt bestemttere end tidligere for en aaben kirkelig Skilsmisse, og fandt en saadan langt nødvendigere under de nærværende Forhold end nogenstunde før. „Var der skjellig Grund til en kirkelig Udsondring i Luthers Dage, skøndt man paa begge Sider erklærede sig enig om Daabspagten, og om Forkastelsen af alle gamle Kjætterier, da er en fuldkommen kirkelig Skilsmisse aabenbart uundgaaelig nu, da det først og sidst

*) G. R. Clausen. Den theologiske Partiaand. 1830. S. 89.

er om Troen og Daaben der strides, altsaa om det, hvor med vort Kirkesamfund siensynlig staaer og falder Man behøver ikke at gaae i mange Kirker for at overbevise sig om, at der hersker modsigende og med hinanden uforenelige Religioner i National-Kirken, og der kan da ikke længer være Spørgsmaal om at vedligeholde en kirkelig Fred og Enighed, hvor der findes den aabenbareste Riv og Strid, men kun om, paa hvad Maade Sandhed kræver, og Staten baa-der ved, at Striden fører. Hvorvidt nu Uchristnes Samvittighed kan tillade dem at stride for Medlemmer af en Christen Kirke, at lade deres Børn døbe paa en Tro, de for- kaste, og confirmere i en Daabs-Pagt, de selv opmuntre dem til at bryde, det bliver deres Sag; men de Christnes Samvittighed tillader dem ingenslunde at have Kirkesamfund med deres Troes aabenbare Fjender og Fornægtere endfige da at overgive deres Børn til Religion-Underviisning hos Præster, som stræbe at nedbryde deres Tro, saa, dersom der er Christne i Landet, er en kirkelig Skilsmisses uundgaaelig*). Der ligger i slike Erklæringer en Protest mod Prof. Clausen forsaavidt han havde gjort sig til Talsmand for hui svævende Almindelighed, men den ramte ligesaasuldt den her- stende Vigegyldighed, der fandt det urimeligt at gjøre videre Ophævelse af slike Smaaling, om der døbtes paa een eller paa en anden Maade, om der i Prædikenerne forkyndtes den samme Saliggjorelsens Vej. Jo stærkere derfor Fordringen om kirkelig Skilsmisses blev udtalt, desto stærkere blev ogsaa den almindelige Uvillie, der hos Geistligheden steg til bittet Had, især da Mag. Lindberg ret med Flid lagde det an paa at drage alle Modsigelser i Statskirken frem og vise dem i

*) J. G. Lindberg, Maanedsskrift for Christendom og Hæder. I. S. 162. 261.

det meest skjærende Lys ved at sammenholde dem med den gamle Forgivning for Kirkesager. En saadan kirkelig Skilsmisse var jo vistnok altid muelig, naar de Udtrædende havde „Sind til at betale den Told, som det krævede“, men Grundtvig haabede og ventede „en venlig Skilsmisse,“ saaledes at Regjeringen borgerlig anerkjendte de frie gammel-lutheriske Menigheder, skjøndt det endnu ikke var ham klart hvorledes denne kunde iværksættes paa den lempeligste Maade.

Prof. Clausen udgav sit bebudede Forsvarsskrift under Navn af „Den theologiske Partiaand, dens Charakter og Stridsmaade, oplyst ved Exempler“, der altsaa var det første offentlige Indlæg i Striden fra hans Side. Han kunde heri med Føie forelaste sine Modstandere, at de ved den Maade, hvorpaa de havde angrebet hans Bog „Om Katholicisme og Protestantisme“, havde bragt Folk „til at forestille sig den som Produktet af en theologisk Ultraisme, der vidt og bredt sogte sin Rige“, medens hans Formaal med Bogen netop var at „benytte de nyere Tidens Fremskridt i Kundskaber og Indsigt til en dybere Opfattelse, en rigtigere Burdering, en friere Anvendelse af de ældre Tidens Former og For skrifter.“ Men naar han i sit Forsvar istedenfor ærligt og aabent at vedgaae sine Afvigelser fra de symboliske Bøger, vilde omgaae eller tilhulle disse som Misforstaaelser eller Fortværlinger af hans Ord, saa gav han sig derved blot for Modstandernes Angreb, der maatte blive desto bittere ved den overlegne Haan, hvormed han under sin formeentlige Beviisførelse altid havde omtalt dem. Han holdt sig her til Rindbergs sidste Piece „Er Prof. Clausen en ærlig Lærer?“ — og gennemgik alle de i dette Skrift sammenstillede Anklagepunkter, blandt hvilke vi her kun ville fremhæve det, der altid blev lagt stærkest Vægt paa, angaaende Troen paa Jesu fyldestgjørende Forsoning, nemlig følgende Utring:

„saaledes vil den protestantiske (Kirkelære), som gjør nings-Troen til Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse i ufrugtbart Bigotteri“. Hertil bemærker Clausen nu: „har paa egen Haand forandret Bogens Ord „den protestantiske Kirkelære“ til „vor Kirkes Lære“. Men han har gjort meget ilde; thi disse Udtryk betegne, som Enhver ikke det samme: Koncordieformelens Lære er protestant reformeerte Konfessioners Lære er protestantisk, men ikke „vor Kirkes Lære“; og at der med hine Ord netop er tænkt paa vor Kirkes Lære, viser det Exempel, i anført af en reformeert Konfession, den heidelbergste *Chismus*, hvor Forsonings-Læren er fremsat i sin ee Strængbed, der vist ikke bringer sunde og gode Frømen skulde det være nødvendigt at erindre om, at Strængbed er fremmed for den augsborgske Konfession vor Kirkes Lære?“*) Folk i Almindelighed, der altid misbilliget Gjenmælet mod Prof. Clausen, fandt snart, at han ved dette Forsvar fuldkommen havde retgjort sig; men fra Mag. Lindbergs Side fremkaldte det skarpeste Indlæg under hele Striden: „Dplyger til Prof. Clausens Forsøg paa at redde sin falskhed“, et Indlæg, som derfor ogsaa i høieste Grad ualle hans Modstanderes Forbittrelse. „Skulde det v lade sig tænke — det var Lindbergs væsentligste Anke Prof. Clausen i dette Forsvar taler Sandhed, naar han først til sidst paastaer, at han i hele sin Bog ikke har bet Statskirken, ikke har lært imod den augsborgske Konfession; skulde man virkelig lade sig overtale til at troe, kunde være mueligt, at ikke alene jeg men mange med alle skulde være faldet paa at fordreie det samme og

*) Clausen, Den theologiske Partisaand. S. 85.

samme Maade! Nu skulde Folket løbe med den Vogn, at Clausen skulde i fem Aar have været af næsten alle kirkelige Skribenter i Landet, offentlig fremstillet som en Mand, der foer med falsk Værdom og aabenbar Vogn og nu først skulde han have fundet sig forandriget til at give den simple Erklæring, at Alle kun fordreiede hans Ord. Det er en forhen bekjendt Krigsbrug af Prof. Clausen, at naar han under Kampen kommer i Snibe, paastaer, at han ikke har meent, hvad hans Ord naturligt udse, og at han i Almindelighed især i hans tykke Bog, har sat sine Ord saaledes paa Struer, at han har sig een eller anden Udflugt aaben. Men ingenkunde ere alle hans Ytringer saaledes stillede, at han kan paa denne jammerlige Maade, der rober den daarligste Sag, slippe fra sine Ord^{*)}. — Denne Anse var anført mod Forsvarskriftet i Almindelighed, men den gjaldt ogsaa det Punkt der ovenfor særlig blev fremhævet, om Forsonings-Troen som Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse, og Lindberg foier desangaaende til: „At Clausen i sin Bog har taget Exemplet paa den protestantiske Kirkelære, som han laster, ikke af den augsborgske Konfession, men af den heidelbergste Katechismus forandrer naturligviis ikke i mindste Maade Sagen; det giver kun tilkjende, at han i Almindelighed laster den historisk protestantiske Kirke, som bestandig har vedkjendt sig Forsonings-Troen som Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse. Exemplet kunde han altsaa vælge af hvilken som helst symbolisk Bog, uden videre Hensyn; at han, for at have Ryggen fri, kan have valgt den heidelbergste Katechismus, indrømmer jeg gjerne, men det Valg kan slet ikke dække ham^{**}).

*) Lindberg, Maanedsskrift for Christendom og Historie. I. S. 82. 83. 85.

***) Emfids. S. 89.

maal, om han var en ærlig Værer i den christne Kirke blot var udfommet, men havde endog passeret Landets

Domstole uden at paadrøge sin Forfatter nogen Været henvendte sig derfor atter til Cancelliet med Forspørg han paa Grund af sin Embedsstilling skulde anlægge mod Forfatteren og fralægge sig de gjorte Beskyldninger da han erholdt samme Svar som forrige Gang, indfandt han sig atter til at offentliggjøre det (d. 19 Aug. ledsaget af følgende Erklæring: „Ved den i disse 2 Mag. Vindberg udgivne Piece skulde jeg ikke have fundet ledning til at afvige fra min hidtil fulgte Fremgang dersom ikke deels Titelen maatte vække endel Opmærksomhed, deels den Omstændighed, at Skriftet er ved Dem blevet frifundet for Generalstatalens Tillade, kunde lade hos ikke Underrettede den Mening, at Frifindelsen skulde gjælde de private Beskyldninger . . . Som jeg forbeholder jeg mig med det Første at give en Belysning den hele Methode, som Hr. Vindberg anvender . . . den Fremstilling vil være tilstrækkelig med Hensyn til offentlige Mening, uden at bringe mig i videre Berøring bemeldte Forf.“ *) Det var altsaa første Gang, at vi vilde værdige Vindberg om ikke et Svar saa dog en Indsigelse og han holdt ikke blot dette Tilfælde, men vi møde har i de følgende fire Aar, hvad man i de foregaaende 10 Aar var vant til, særlig paa den kirkelige Kampplads i de forskjellige Veiligheder.

Der var imidlertid foregaaet et Skifte paa Sjællands Bispestol, som ikke blev uden Betydning, da nemlig den døde d. 9 April 1830. Angaaende hans Forhold til Striden bemærker hans Biograph: „Münter lod gjer

*) Dansk Litteraturlæse 1830 S. 557--60.

den samme Statskirke ansat Lærer og Præst. I Hof- og Stadsrets-Dommen over Clausens og Grundwigs Sag var det anrydet, at naar en Præst i Kraft af sin Embedsced vilde gjøre en Protest mod falsk Lærdom gjældende, skulde han ikke komme frem med den paa Prent, men ad sædvanlig Wei henvende sig til sin lovlige Øvrighed; en juridisk Embedsmand, hvem Busck privat havde spurgt derom, havde ligeledes givet ham det Raad, at kunde han ikke tie med den Sag, hvad den Adspurgte for sin Person ansaae for det tilraadeligste, saa maatte han indstille den med vedsoiet Betænkning for Cancelliet som sin lovlige Øvrighed, da den i saa Fald vistnok maatte blive undersøgt. I Sommeren 1830 feiredes netop atter en kirkelig Jubelfest til Talsigelse for den augsborgske Konfession paa den Dag, da den for trehundrede Aar tilbage var bleven overrakt Keiser Carl V. Da det nu jo væsentlig var denne, Striden statskirkelig maatte komme til at dreie sig om, sølte Busck sig opfordret til, samme Dag han skulde holde denne Talsigelses-Prædiken, d. 25 Juni, at frembære sin Indsigelse ad den nys angivne Wei, ved at indsende til Cancelliet en „Angivelse af Præstelæreren H. N. Clausen som en Bestrider og Forhaaner af Landets ved Kongeloven helligen stadfæstede Religion“. Efter at have anført alle de Steder i Prof. Clausen's Bog, der ofte vare paaanførte som forargelige og anstødelige, vedbliver han: „Og naar Præstelæreren da lige ovenpaa al denne tvetydige Tale siger Pag. 531: „at den protestantiske Theologi i mange Dele snarere anmelder sig som en Fortsættelse af den katolske Kirkelære, end som et reent og tro Udtryk af Kristens Lære, idet den har optaget og beholdt saadanne Bestemmelser, som stride mod dens hermeneutiske Principer, og som Kirken derfor selv maa føle sig forpligtet til efterhaanden at udstøde“, naar Præstelæreren ved den danske Statskirke taler

Mand, i hvem han ogsaa saae sine kirkelige Modstandere, uden at Tvivl vilde have gjort et Brud uundgaeligt. I hans Sted traf Balget Peter Grasmus Müller, der efter den gamle Prof. Cl. Fr. Hornemann's Død i Febr. f. A., var bleven ældste theologiske Professor. P. C. Müller besad vel ikke sin Forgængers udbredte Lærdom, men han var meget mere grundig i sit egentlige Fag, Nordens gamle Historie og Litteratur, og hans Forsjærlighed for dette Studium havde gjort ham til Grundtvigs personlige Belynder. Hele Tidens Udsvilling havde bragt ham Christendommen nærmere, hvad man ogsaa seer ved at sammenligne hans „Kristelige Dogmatik“ fra 1826 med hans tidligere Arbejder, og skøndt han aldrig var nogen betydelig Theolog, saa var han dog en strengt redelig Mand, der uden at lade sig forblinde af Partihensyn med ærlig Iver søgte at ramme det Rette. Hans mæglende Mellemkomst bidrog derfor væsentlig til at forebygge et ulægeligt Brud i Statskirken, da Striden ingensinde fortes med større Bitterhed end netop i de fire Aar, da han var Biskop.

Hvad der foranledigede denne Bitterhed behøver neppe nogen lang Forklaring. Prof. Clausen havde som Theolog fra først af sat sig til Dypgave at gaae en Middevei mellem Tidens skarpe Modsætninger ved at bringe den herskende rationalistiske Bantro i en nærmere Forstaaelse med den statskirkelige Læremaade, og han udtalte dette ingensinde bestemt end netop i dette Aar, saavel med Hensyn til det Angreb, hvorfor han havde været udsat, som med Hensyn til de symbolske Bøger og det statskirkelige Ritual. Han meente ad den Wei sikkest at kunne føre de forrige Tidens Troens enighed og Religiositet tilbage, medens enhver anden Fremgangsmaade kun vilde bane Wei for nye Partikampe. „Naar Partiaanden — saaledes skildrer han Diebliffets Stilling og

sit Forhold til den — træt af at raabe mod Kirkedom, Hierarchi og Symbolsvang, vender Raabet imod enhver Ytring af christelig-protestantist Frihed, og hylter atter i Troens Anliggende Bogstavets aandedrøvende Herredømme: da fattes der i en saadan Periode aldrig paa zelotiske Partimænd, som opflamme og nære den uroligt gjærende Aand; og disse ville da styre deres Angreb ikke alene mod dem, der virkelig staae paa den modsatte Side, men ogsaa mod dem, der paa Videnskabens Begne og i dens Tjeneste søge at modarbejde den overilede og ubesindige Opposition, at standse den blinde Tilbageformen, var det endog kun af den Grund, at den efter menneskelige Ting's Gang, tidligere eller senere atter vil have et nyt og voldsomt Omsving til Følge*). Denne mæglende Unionbestræbelse, der vilde bane sig Midveiien ved at undgaae alle bestemte Udtalelser, og saaledes tilbage de skarpe Modsetninger, maatte netop tiltale den herskende religiøse Eigezyldighed, der ikke havde Interesse nok for de religiøse Spørgsmaal, til virkelig at gjenmæntænke dem; medens det paa den anden Side var en saadan sværende Almindelighed, Grundtvig og hans Venner nedlagde den bestemteste Protest imod, for at det kunde komme til et Enten-Eller mellem de Modsetninger, Eigezyldigheden helst vædede sammen. Derfor udtalte Grundtvig sig nu langt bestemtere end tidligere for en aabent kirkelig Skilsmisse, og fandt en saadan langt nødvendigere under de nærværende Forhold end nogensinde før. „Var der skjellig Grund til en kirkelig Udfondring i Luthers Dage, skøndt man paa begge Sider erklærede sig enig om Daabspagten, og om Forkastelsen af alle gamle Kjætterier, da er en fuldkommen kirkelig Skilsmisse aabenbart uundgaaelig nu, da det først og sidst

*) G. N. Clausen. Den theologiske Partiaand. 1830. S. 89.

er om Troen og Daaben der strides, altsaa om det, som med vort Kirkesamfund siensynlig staaer og falter. Man behøver ikke at gaae i mange Kirker for at overbese sig om, at der hersker modsigende og med hinanden uforenelige Religioner i National-Kirken, og der kan da ikke længer være Spørgsmaal om at vedligeholde en kirkelig Fred og Enhed, hvor der findes den aabenbareste Riv og Strid, kun om, paa hvad Maade Sandhed kræver, og Staten kan der ved, at Striden føres. Hvorvidt nu Uchristnes Samvittighed kan tillade dem at stride for Medlemmer af en Kristen Kirke, at lade deres Børn døbe paa en Tro, de ikke kaste, og confirmere i en Daabs-Pagt, de selv opmuntre til at bryde, det bliver deres Sag; men de Christnes Samvittighed tillader dem ingenlunde at have Kirkesamfundets Børns Troes aabenbare Fjender og Fornægtere endfigen at overgive deres Børn til Religions-Underviisning hos Prædikere som stræbe at nedbryde deres Tro, saa, dersom der findes Uchristne i Landet, er en kirkelig Skilsmisse uundgaelig. Der ligger i slige Erklæringer en Protest mod Prof. Lindbergs forsaaarvidt han havde gjort sig til Talsmand for den sværende Almindelighed, men den ramte ligesaafuldt den sværende Ualmindelighed, der fandt det urimeligt at gjøre ved Ophævelse af slige Smaating, om der døbttes paa een Maade paa en anden Maade, om der i Prædikenerne forkyndtes samme Saliggjorelsens Bei. Jo stærkere derfor Forbuden om kirkelig Skilsmisse blev udtalt, desto stærkere blev og den almindelige Uvillie, der hos Geistligheden steg til den Grad, især da Mag. Lindberg ret med Flid lagde det an om at drage alle Modsigelser i Statskirken frem og vise det

*) J. G. Lindberg, Maanedsskrift for Christendom og Historie. S. 162. 261.

et meest skjærende Lys ved at sammenholde dem med den gamle Forgivning for Kirkesager. En saadan kirkelig Skilsmisse var jo vistnok altid muelig, naar de Udtrædende havde Bind til at betale den Told, som det krævede, men Grundtvig haabede og ventede „en venlig Skilsmisse,“ saaledes at Regjeringen borgerlig anerkjendte de frie gammelstærste Menigheder, skjøndt det endnu ikke var ham klart foreledes denne kunde iværksættes paa den lempeligste Maade.

Prof. Clausen udgav sit bebudede Forsvarsskrift under navn af „Den theologiske Partiaand, dens Charakter og Stridsmaade, oplyst ved Exempler“, der altsaa var et første offentlige Indlæg i Striden fra hans Side. Han endte heri med Foie forekaste sine Modstandere, at de ved den Raade, hvorpaa de havde angrebet hans Bog „Om Katholicisme og Protestantisme“, havde bragt Folk „til at forestille sig den som Produktet af en theologisk Ultraisme, der vidt og bredt søgte sin Ege“, medens hans Formaal med Bogen etop var at „benytte de nyere Tidens Fremskridt i Kundskaber og Indsigt til en dybere Opfattelse, en rigtigere Burden, en friere Anvendelse af de ældre Tidens Former og skrifter.“ Men naar han i sit Forsvar istedenfor ærligt og aabent at vedgaae sine Afvigelser fra de symboliske Bøger, de omgaae eller tilhulle disse som Misforstaaelser eller ortreielser af hans Ord, saa gav han sig derved blot for Modstandernes Angreb, der maatte blive desto bittere ved en overlegne Haan, hvormed han under sin formeentlige Beskæftelse altid havde omtalt dem. Han holdt sig her til indbergs sidste Piece „Er Prof. Clausen en ærlig Lærer?“ – og gennemgik alle de i dette Skrift sammenstillede Anlagpunkter, blandt hvilke vi her kun ville fremhæve det, der lid blev lagt stærkest Vægt paa, angaaende Troen paa Jesu Udsejgende Forsoning, nemlig følgende Uttring:

„saaledes vil den protestantiske (Kirke)lære, som gjør Forsønings-Troen til Reiserdyggjorelsens eneste Betingelse lede til ufrugtbart Bigotteri“. Hertil bemærker Clausen nu: „Dr. L. har paa egen Haand forandret Bogens Ord „den protestantiske Kirke)lære“ til „vor Kirkes Lære“. Men han har her gjort meget ilde; thi disse Udtryk betegne, som Enhver ved, ikke det samme: Koncordieformelens Lære er protestantisk, de reformeerte Konfessioners Lære er protestantisk, men derfor ikke „vor Kirkes Lære“; og at der med hine Ord netop ikke er tænkt paa vor Kirkes Lære, viser det Exempel, som er anført af en reformeert Konfession, den heidelbergste Katechismus, hvor Forsønings-Læren er fremsat i sin renselige Strængbed, der vist ikke bringer sunde og gode Frugter; men slutte det være nødvendigt at erindre om, at denne Strængbed er fremmed for den augsborgske Konfession og vor Kirkes Lære?“*) Folk i Almindelighed, der altid havde misbilliget Gjenmælet mod Prof. Clausen, fandt derfor snart, at han ved dette Forsvar fuldkommen havde reiserdyggjort sig; men fra Mag. Lindbergs Side fremskaldte dette det skarpeste Indlæg under hele Striden: „Dplysnin ger til Prof. Clausens Forsøg paa at redde sin falske Lærdom“, et Indlæg, som derfor ogsaa i høieste Grad øggede alle hans Modstanderes Forbittrelse. „Skulde det virkelig lade sig tænke — det var Lindbergs væsentligste Anke — at Prof. Clausen i dette Forsvar taler Sandhed, naar han fra først til sidst paastaar, at han i hele sin Bog ikke har angrebet Statskirken, ikke har lært imod den augsborgske Konfession; skulde man virkelig lade sig overtale til at troe, at det kunde være mueligt, at ikke alene jeg men mange med mig, alle skulde være faldet paa at fordreie det samme og paa

*) Clausen, Den theologiske Partiaand. S. 65.

samme Maade! Nu skulde Folket løbe med den Løgn, at Clausen skulde i fem Aar have været af næsten alle kirkelige Bkribenter i Landet, offentlig fremstillet som en Mand, der før med falsk Værdom og aabenbar Løgn . . . og nu først skulde han have fundet sig foranlediget til at give den simple Erklæring, at Alle kun fordreiede hans Ord. . . . Det er en forhen bekjendt Krigsbrug af Prof. Clausen, at naar han under Kampen kommer i Snibe, paastaar, at han ikke har meent, hvad hans Ord naturligt udfige, og at han i Almindelighed især i hans tyffe Bog, har sat sine Ord saaledes paa Skruer, at han har sig een eller anden Udflugt aaben. Men ingentunde ere alle hans Ytringer saaledes stillede, at han kan paa denne jammerlige Maade, der rober den daarligste Sag, slippe fra sine Ord^{*)}. — Denne Anke var anført mod Forsvarsskriftet i Almindelighed, men den gjaldt ogsaa det Punkt der ovenfor særlig blev fremhævet, om Forsonings-Troen som Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse, og Lindberg seier desangaaende til: „At Clausen i sin Bog har taget Exemplet paa den protestantiske Kirkelære, som han læser, ikke af den augsborgske Konfession, men af den heidelbergiske Katechismus forandrer naturligviis ikke i mindste Maade Sagen; det giver kun tilkjende, at han i Almindelighed læster den historisk protestantiske Kirke, som bestandig har vedkjendt sig Forsonings-Troen som Retfærdiggjørelsens eneste Betingelse. Exemplet kunde han altsaa vælge af hvilken som helst symbolsk Bog, uden videre Hensyn; at han, for at have Ryggen fri, kan have valgt den heidelbergiske Katechismus, indtømmer jeg gjerne, men det Valg kan slet ikke dække ham^{**)}.

*) Lindberg, Maanedsskrift for Christendom og Historie. I. 2. 82. 83. 85.

***) Empfids. S. 89.

og Lindberg arbejdede med Iver paa at faae den sat i Carl Grundtvigs gamle Tilhørere fra Frelsers Kirke, der i mange Aar havde savnet deres Præst, sluttede sig fornemmelig til ham og han begyndte da i sin Bolig paa Ralsbrænderierne at holde talrigt besøgte gudelige Forsamlinger. Med ham forenede sig nogle unge tydske Præster, der begyndte at holde Forsamlinger med deres Venner paa Christianshavn og paa Amager. I de herværende tydske Sogne var nemlig Forholdet det samme som saa at sige overalt i den protestantiske Christenhed; medens Rationalismen sad til Højborde med Dr. Johansen ved den store Menighed i Petri Kirke, maatte den kirkelige Orthodoxi ligesom kæmpe for sin Tilværelse ved den lille Frederiks-Kirke paa Christianshavn. Sognepræsten for denne Menighed, Pastor Gøricke, tillige tydsk Garnisonspræst, havde holdt sig udenfor den kirkelige Strid; men desto ivrigere tog hans Capellaner, først Egge siden Siemonsen Deel i den. Gøricke døde 1829, og Embedet henstod ubesat, da der var Tale om at nedlægge Frederiks-Kirken. Det maatte da ligge nær, at faae den til Afbenyttelse, dersom der skulde dannes en fri Menighed. Tilligemed Pastor Siemonsen var en hell Student C. C. Harnsen meget ivrig i at holde Forsamlinger. Han var en Sydslesviger, der var kommen til Kjøbenhavn for at fortsætte sine theologiske Studier, og blev her ganske revet hen af den aandelige Gjæring, han forefandt. Disse hyppige og talrige Forsamlinger undgik ikke Politiets Opmærksomhed, og man begyndte at anvende den sædvanlige Fremgangsmaade imod dem, men endnu dog temmelig løsfaerdigt. Grundtvig selv tog ingen Deel i disse Sammenkomster og haabede endnu paa en fredelig Skilsmisse, da det forekom ham umuligt Regjeringen kunde negte hans Trosveneres Tilladelse til at danne et egent Samfund, naar de slet ikke forlangte nogen Pengeunderstøttelse af Staten, og alle

den samme Statskirke ansat Lærer og Præst. I Hof- og Stadsrets-Dommen over Clausens og Grundtvigs Sag var det antydet, at naar en Præst i Kraft af sin Embedsced vilde gøre en Protest mod falsk Værdom gjældende, skulde han ikke komme frem med den paa Prent, men ad sædvanlig Vej havende sig til sin lovlige Øvrighed; en juridisk Embedsmand, hvem Busck privat havde spurgt derom, havde ligesom givet ham det Raad, at kunde han ikke tie med den Sag, hvad den Adspurgte for sin Person ansaae for det tilrædeligste, saa maatte han indstille den med vedsoiet Betænkning for Cancelliet som sin lovlige Øvrighed, da den i saa Fald vistnok maatte blive undersøgt. I Sommeren 1830 viredes netop atter en kirkelig Jubelfest til Taksigelse for den nyssborgste Konfession paa den Dag, da den for trehundrede Aar tilbage var bleven overrakt Keiser Carl V. Da det nu is væsentlig var denne, Striden statskirkelig maatte komme til at dreie sig om, sølte Busck sig opfordret til, samme Dag han skulde holde denne Taksigelses-Prædiken, d. 25 Juni, at frembære sin Indsigelse ad den nys angivne Vej, ved at indsende til Cancelliet en „Angivelse af Præstelæreren H. N. Clausen som en Bestridt og Forhaaner af Landets ved Kongeloven helligen stadfæstede Religion“. Efter at have anført alle de Steder i Prof. Clausen's Bog, der ofte vare paaankede som forargelige og anstødelige, vedbliver han: „Og naar Præstelæreren da lige ovenpaa af denne tvetydige Tale siger Pag. 531: „at den protestantiske Theologi i mange Dele snarere anmelder sig som en Fortsættelse af den katolske Kirkelære, end som et reent og tro Udtryk af Kristens Lære, idet den har optaget og beholdt saadanne Bestemmelser, som stride mod dens hermeneutiske Principer, og som Kirken derfor selv maa føle sig forpligtet til efterhaanden at udstøbe“, naar Præstelæreren ved den danske Statskirke taler

fem og tyve Skribentaar og i tyve Embedsaar har gjort og med den Grad af christelig Oplysning jeg har opnaaet, og mange Gange i offentlig Skrift uigjendrevet og uimodsagt har udviklet, er en kirkelig Skilsnisme mellem de gammelstags Lutheraner og de nymodens uundgaelig nødvendig, og deligesaavel for den borgerlige Enigheds og fri Videnskabeligheds som for den christelige Samvittigheds- Friheds og den menneskelige Ærligheds Skyld . . . og jeg skønner da ikke rettere, end at Skilsnismen steer paa lempeligste Maade, naar det tillades de Præster, hvis Samvittighed ikke længer tillader dem at beklæde Embeder i Statskirken at gaae ud deraf med deres, mange eller faae, Tilhørere, og kirkelig sørge for sig selv Det er Alle vitterligt, at jeg i meer end tyve Aar med Mund og Pen har arbejdet paa at bringe Statskirken til den tabte Riighed med Lovens Forfærd og de symboliske Bogers klare Indhold, da nu desuagtet Omstændighederne saa sølsomt har udviklet sig, at netop vi maa bede om Tilladelse til at gaae ud af Statskirken, saa er det klart, at paa den ene Side vover Staten ei det mindste ved at indromme saa billigt et Forlangende, og paa den anden Side maatte et Afslag sætte Regjeringen i den ubehagelige Stilling at bruge Haardhed mod dem i Statskirken, der dog uuegtelig have Lovens og Historiens priselige Bidnesbyrd gjennem Aarhundreder for sig". — Endssjondt Grundtvig altsaa sandt Begjeringen saa billig og uskyldig som det kunde forlanges, saa var det ham dog ikke ubekjendt, hvad han ogsaa yttrede i sin Paategning, at „de fleste Statsmænd endsigte da Statskirkens høie Embedsmænd betragtede Sagen fra en ganske anden Synspunkt". Det viste sig ogsaa, da Ansøgningen kom ind til Cancelliet, og derfra blev sendt til de geistlige Autoriteters Betænkning, nemlig til Biskop P. E. Müller's og Provsterne H. G. Clausen's og A. R. Holm's.

Stiftsprovst H. G. Clausen udtalte strax i sin Betænkning
 i 12 Decbr. 1831 det Synspunkt, hvorfra han bedømte og
 derfor han fordømte den. „Ansøgningen er aabenbar lagt
 op paa ved sin kaptiøse Form at bringe Statsøvrigheden til
 at modsiges sig selv. Enhver Adskillelse nemlig fra den her-
 ende Kirke forudsætter hos dem, der adskille sig, en Afvigelse
 fra den kirkelige Lære eller det kirkelige Liv. Men de som i
 ærværende Tilfælde forlange Adskillelse gjøre netop Paastand
 paa, at det er dem, der som rette og sande Christne over-
 øds den lovhjemlede Kirkelære, og ville saaledes bringe
 Dørrigheden til offentlig at erkjende, at det er Staten som er
 levende sin Religion, Regjeringen der er bleven sin Forplig-
 else, utro . . . At imidlertid et saadant Phænomen kan vise
 sig paa vor kirkelige Horizont i det 19de Aarhundrede kan
 ikke forundre os, naar vi betænke, hvorledes Kjøbenhavns
 irksøgende Publikum gennem en Række af Aar er bleven
 bearbejdet ved de aldrig hvilende Zeloter, der have opbudt alt
 for at affædkomme Forvirring og Splid i Kirken“. Provst A.
 L. Holm's Betænkning af 20 Decbr. s. A. gik ud paa det
 samme, men den var mindre fyndig og klar i sin Udsvikling.
 Prædiker Rogen mindre Dogmatik end Moral, er han der-
 for ikke uchristelig, thi Christus selv prædicatede Moral, end-
 sjøndt det ikke forsvares, om Rogen ei foredrager Christen-
 ommens Dogmer, og naar Indstiftelsens Ord bruges ved
 Kæbberens, naar Bornene døbes i Navnet Faderens, Sønnens
 og den hellig Aands, og dette Løfte fordres ved Confirma-
 tionen, saa kan ei siges, at Kirkesamfundet er opløst eller at
 man er nødt til afføndre sig fra Kirken“. Biskop N. E.
 Rüller sluttede sig i sin Betænkning ganske til Provsterne:
 Biskop har gennem flere Menneſkealdere i den danske Kirke
 segen Forskjellighed fundet Sted i Prædikanternes Foredrag,
 og en saadan maa overalt finde Sted i protestantiske Lande;

men den maa være blind, som ikke erkjender, at i de sidste tyve Aar er Antallet meget tiltaget paa de Præster, som noiere knytte deres Foredrag til Christendommens positive Sætninger, medens i samme Forhold Tilhørernes Bifald med slige Foredrag er steget. . . . Ligesom heraf følger, at Ansøgningen er grundløs og altsaa ikke fortjener at bevilges, saaledes kan allerede af dens egen Bestaafenhed dette deduceres. Enten have de Ansøgende tilstrækkelig Grund til at søge en Adskillelse fra det øvrige Kirkesamfund eller ei. Antager man det første, maa man med det samme indrømme, at den danske Kirke maa være en uchristelig Kirke. Antager man det sidste, og dog bevilger Ansøgningen, indrømmer man, at separatiske Menigheder kunne oprettes uden tilstrækkelig Grund, altsaa blot efter Indfald". For grundig at forebygge sligt vilde han ved samme Leilighed henlede Regjeringens Opmærksomhed paa de gudelige Forsamlinger der holdtes i Byen: „Endnu ere vistnok disse ubetydelige, og Antallet som besøge dem synes ifkun lidet at forsøges, men det er usorodseligt, om ikke sammenstødende Omstændigheder ville aabne mange Høres Øren for Forrernes Tale. Jeg kan derfor ikke andet end ansee det for skadeligt at tilstede slige offentlige Forsamlinger, der vitterligen gaae ud paa at udbrede Ringedagt for Statskirken og Had mod dens Præster, og mener det derfor at være tilraadeligt, naar Hs. Maj.'s Svar paa huii Ansøgning er givet, at Loven gjøres gjældende mod hine Conventikler". — Saa skarpt og skjærende kom altsaa de forskjellige Betragtningemaader her til at mødes; de statskirkelige Autoriteter, der i det høieste vilde indrømme at der havde været, men ingenlunde at der virkelig var nogen væsentlig Forskjel i Lærdommen, kunde derfor kun see Egenraadighed, Trods og Stivind i det, der fra den anden Side traadte frem som opoffrende Beviis paa Troesiver. „Efterlægten

og selv den nærværende Slægt — skrev Grundtvig herom kort efter — vil have ondt ved at troe sine egne Dine, naar den seer, at vor Troes Modstandere, istedetfor deri at see et sjældent Offer, lagt ligesaavel paa Fædrelandets og Borgerfredens som paa Troes og Samvittigheds-Frihedens Alter, tvertimod saae en stræffelig Fornærmelse, som der vilde megen Kjærlighed til at undskyldte hos de rasende Zeloter, som begif den^{*)}. Det kunde neppe være tvivlsomt, hvilken Betragtningssmaaade Cancelliet vilde give Medhold; man fandt, at den Forsubstning, hvorfra Ansøgningen gif ud, var ligesaa ubeviist og ubegrundet som den var fornærmende; den kunde derfor ikke alene ikke bevilges, men man ansaae det endog for rigtigst om de tvende Mænd, der vare traadte i Spidsen, Sæbemeister Madsen og Stomager Aborre bleve opfaldte for Biskoppen, for at denne kunde overttyde dem om det Ugrundede og Utilbørlige i deres Ansøgning. Under 2 Febr. 1832 meddeelttes der Ansøgerne Kongens Afslag paa deres Begjæring, og dette Afslag betragtede Grundtvig fra sin Side som afgjorende, saa at han saa Dage efter mødte første Gang i den Forsamling, der afholdtes i Lindbergs Bolig paa Ralkbrænderierne, og prædikede over de Ord: „Her er godt være, her ville vi bygge Boliger“. Næste Søndag prædikede han atter, og da der dengang havde samlet sig saa mange Tilhørere at Stuen ikke kunde rumme dem, tænkte man paa i Ugens Løb at saae leiet et stort Løstørum paa Christianshavn, der da skulde indrettes til Bedesal. Som en Følge heraf, blev Grundtvig, tilligemed Pastor Siemonsen, indstævnet for Politiet d. 27 Febr.; men Grundtvig holdt sig til sit Ordinationsløfte, og svarede, at det maatte være ham som ordentlig kaldet Lærer usformeent at prædike Guds Ord

*) Grundtvig, Om Daabspagten 1832. S. 1 fgb.

da saaledes, at der ved Reformationen endaa var blaaet meget af den katholicke Euardeig tilbage, som det gjaldt efterhaanden at faae udrenset, medens Grundtvig gjorde mærksom paa, at Hovedsagen kunde i kirkelig Hensyn umueligt være hvad Luther udrensende, men netop hvad, holdt fast paa som det oprindeligt Christelige, altsaa netop hvad man kaldte de katholicke Elementer. Naar han derfor svarede Ja paa hiint Spørgsmaal, saa meente han dermed at den lutheriske Reformation skulde fortsættes med Hensyn til Kirken, saaledes at Livet og Pysen i Menigheden altid vandrede i Kraft og Klarhed, med Hensyn til Staten, at den selv i vittighedsfrihed, Reformationen førte Ordet for, ogsaa blev fuldstændig gennemført i de borgerlige Samfund, og endelig med Hensyn til Skolen, at den christelige Dplysning, som beleen kan yde, altid klarere saaes i sit Forhold til de Christnes uforanderlige Tro. — I Anledning af den augsb. Confessionens Jubelfest 1830 udgav Mag. Lindberg den danske Kirkes symboliske Bøger, saavel paa Latin som paa Dansk ledsagede af „Historiske Dplysninger“, og her var det for første Gang offentlig vedkjendte sig Grundtvigs Betragtning af Daabspagten, uden dog deri at see en Afvigelse fra den strengt lutheriske Lære. Han drøftede fornemmelig det Spørgsmaal, hvorvidt det skulde eller kunde historisk bevises, at den Tro, vi ved Daaben bekjende, virkelig er den oprindelige, svarede hertil, at saalænge det Modsatte ikke med utvivlsomme historiske Grunde godtgjøres, have vi Ret til fremdeles at klære vor Tro for den ægte christelige. Paastaet var Modsatte rigtignok, men man havde derved overseet, at ældste Kirkesædrene med Hlid undgik at opstrive Daabspagten fordi den var de Christnes Hemmelighed; forlangte man en nøiagtig Opstrift, som de ikke vilde give, men kun Hentydning til det, der var alle christne Læsere bekjendt,

ænkelse ved dette Forslag, gives der endnu et Alternativ, dette nemlig at Pastor Grundtvig indtil videre beholdt sin Person Tilkaldelse til at holde dansk Aftensang i Frederiks tydske Kirke, dog saaledes, at Ritualet fulgtes, at den oprisrede Psalmebog blev brugt, og at alle andre Love med Hensyn til den offentlige Gudstjeneste bleve efterlevede. I sidste Form blev Tilkaldelsen ufortøvet givet den 1 Marts, at Grundtvig den følgende Søndag kunde holde sin første Aften i Frederiks tydske Kirke som fri Prædikant for de Tilhørere, men uden at maatte udføre nogen af de sædvanlige præstelige Forretninger*). Friheden var altsaa meget væsentligt begrændset, men dermed havde dog den Menighed, samlede sig om ham, tiltvunget sig en borgerlig Anerkjendelse, og dette hidtog ikke lidet til, at Striden efterhaanden tog en noget mildere Charakter.

Endskjøndt disse Forhandlinger ikke bleve førte offentlig, tiltrak de sig dog temmelig Opmærksomhed, da en saadan Begjæring om Udtrædelse, selv om den endnu ikke deelede sig, maatte føles som et Stød, der rystede den hele kirkelige Bygning. J. W. Mynster skrev i den Anledning, under det berømte Mærke sig, en Afhandling „Om Udtrædelse af den danske Statskirke“**), hvori han i een Hensigt hævdede de strengeste kirkelige Grundsætninger, og at den omtalte Begjæring i alle Henseender urimelig og usvarlig, men paastod tillige, at „dersom der ved at negte den Frihed ikke skulde paalægges en aldeles forkastelig tvivlingsvækkende tvang, maatte der i Statskirken selv indrømmes Plads for Væren“, eller, som Folk pleier at sige, „man maatte

Efter de originale Afskrifter i Kultusministeriets Arkiv. Jfr. Evang. Kirchengeltung 1835. Nr. 32 og 33. Dansk Ugeskrift. I. 1832. Nr. 17—18.

og Lindberg arbejdede med Iver paa at faae den sat i B Grundtvigs gamle Tilhørere fra Frelsers Kirke, der i m Aar havde savnet deres Præst, sluttede sig fornemmelig til! og han begyndte da i sin Bolig paa Kalkbrænderierne at h talrigt besøgte gudelige Forsamlinger. Med ham forenede nogle unge tydske Præster, der begyndte at holde Forsam ger med deres Benner paa Christianshavn og paa Amal I de herværende tydske Sogne var nemlig Forholdet samme som saa at sige overalt i den protestantiske Christen medens Rationalismen sad til Højbords med Dr. John ved den store Menighed i Petri Kirke, maatte den lille Orthodoxi ligesom kæmpe for sin Tilværelse ved den Frederiks-Kirke paa Christianshavn. Sognepræsten for de Menighed, Pastor Gøricke, tillige tydsk Garnisonspræst, h holdt sig udenfor den kirkelige Strid; men desto ivrigere k hans Capellaner, først Egge siden Siemonsen Deel i d Gøricke døde 1829, og Embedet henstod ubesat, da der i Tale om at nedlægge Frederiks-Kirken. Det maatte da h nær, at faae den til Afbenyttelse, dersom der skulde dan en fri Menighed. Tilligemed Pastor Siemonsen var en k Student E. E. Harmsen meget ivrig i at holde Forsamling Han var en Sydslesviger, der var kommen til Kjøbenhavn for at fortsætte sine theologiske Studier, og blev her gaa revent hen af den aandelige Gjæring, han foresandt. Di hyppige og talrige Forsamlinger undgik ikke Politiets k mærksomhed, og man begyndte at anvende den sædvanl Fremgangsmaade imod dem, men endnu dog temmelig k fæltigt. Grundtvig selv tog ingen Deel i disse Samm komster og haabede endnu paa en fredelig Skilsmisse, da forekom ham umuligt Regjeringen kunde negte hans Tro venner Tilladelse til at danne et egent Samfund, naar slet ikke forlangte nogen Pengeunderstøttelse af Staten, og i

alene, en saadan Syndernes Forladelse, der borttager al Syndens Angest, Nag og Smerte, og pækker os til nyt Liv; eller den er hverken meer eller mindre end ethvert Menneske ogsaa maatte kunne erholde for sin egen Skyld". Nu var det egentlig ikke hans Raad at betage Præsterne Lærefriheden, men kun at faae denne lovsig begrændset derved, „at Regjeringen lod ved dertil committerede Mænd, der have almindelig Tillid som gudsfrygtige og rettroende, de Artiskler udtrykkelig udhæve, der ansaaes som Hovedlærdomme, fra hvilke ingen Afvigelse tilstededes"; — og anbefalede tillige paa den anden Side, som det bedste Middel til at forebygge Ufred, en lempelig Løsning af Sognebaandet: „overalt i Landet burde uden tvivl Tilladelse til at søge en anden Præst end den, der er bestiftet for Sognet, være at erholde". Trydes Afhandling fremkaldte et, ligeledes anonymt, Svar af Pastor Stenersen Gad i Kjøbenhavn*), der var holdt i den sædvanlige Tone, hvori Forf. altsaa vædede sig ind i almindelige Talemaader, der kunde tilhulle og omgaae Sagen selv: „Min Hovedhensigt er at bestride den Mening, at et vist theologisk System, der muligen kan udledes af Skriften, men ikke udtrykkeligen deri er fremsat, skulde være af saa høi Vigtighed, at Mennesker, der ere enige i ansee Christus som vor sande Veileder til Salighed, for et saadant Systems Skyld skulde adstille sig i forskjellige Kirker". Fra begge Sider beredede man sig til at drøfte den Sag i al Ro og Sindighed, men Udgiveren af „Danst Ugeskrift" gjorde en brat Ende derpaa ved at negte flere Artisklers Optagelse, uden tvivl fordi han kjendte sit Publikum for godt til at turde byde det lange Stykker om kirkelige Emner. Provst Trydes velmeente Forsøg paa, ved en Forandring i Tonen at opnaae omtrent det

*) Danst Ugeskrift. II. Nr. 39.

fem og tyve Skribentaar og i tyve Embedsaar har gjort og med den Grad af christelig Dplysning jeg har opnaaet, og mange Gange i offentlig Skrift uigjendrevet og uimodsaagt har udviklet, er en kirkelig Skilsmissje mellem de gammelstogte Lutheraner og de nymodens uundgaaelig nødvendig, og deligesaavel for den borgerlige Enigheds og fri Videnskabeligheds som for den christelige Samvittigheds, Friheds og den menneskelige Verligheds Skuld ... og jeg skjonner da ikke rettere, end at Skilsmissen skeer paa lempeligste Maade, naar det tillades de Præster, hvis Samvittighed ikke langer tillader dem at beklæde Embeder i Statskirken at gaae ud deraf med deres, mange eller faae, Tilhørere, og kirkelig sørge for sig selv Det er Alle vitterligt, at jeg i meer end tyve Aar med Mund og Pen har arbeidet paa at bringe Statskirken til den tabte Riighed med Lovenes Forstrift og de symbolste Bøgers klare Indhold, da nu desuagtet Omstændighederne saa sælsomt har udviklet sig, at netop vi maa bede om Tilladelse til at gaae ud af Statskirken, saa er det klart, at paa den ene Side vover Staten ei det mindste vel at indromme saa billigt et Forlangende, og paa den anden Side maatte et Afslag sætte Regjeringen i den ubehagelige Stilling at bruge Haardhed mod dem i Statskirken, der dog umegtelig have Loven og Historiens priselige Bidnesbyrd gjennem Aarhundreder for sig". — Endssjondt Grundtvig altsaa fandt Begjeringen saa billig og uskyldig som det kunde forlanges, saa var det ham dog ikke ubejsendt, hvad han og saa yttrede i sin Paategning, at "de fleste Statsmænd endssige da Statskirkens høie Embedsmænd betragtede Sagen fra et ganske anden Synspunkt". Det viste sig ogsaa, da Ansøgningen kom ind til Cancelliet, og derafra blev sendt til de geistlige Autoriteters Betænkning, nemlig til Biskop P. E. Müller's og Provsterne H. G. Clausen's og A. K. Holm's.

symboliske Bøger, betragtet som en Middelvei mellem „det strængt historiske Uforanderlighedssynem“ og „den eenfaldige, overlevede Reformlyst“. Han vilde derfor heller ikke indrømme, at de Endringer, han foreslog, egentlig berørte den Lærdom, der udtaltes gennem Ritualets Ord; de angif efter hans Paastand kun enkelte uheldige Udtryk, der let kunde misforstaaes, og han opstillede i den Henseende som Regel, at Forandringer maatte foretages: „hvor eet eller andet Sted af den hellige Skrift er urigtigt og unøiagtigt oversat; eller hvor en speciel religiøs Forestillingsmaade, en bestemt dogmatisk Theori, som tilhører den senere Skoletheologi, er sat istedenfor den almindelige, simple Skriftlære“^{*)}. Lægger man imidlertid Mærke til de Udtryk, der saaledes udpeges og paaankes i Daabs- og Nadverordene, saa bliver man let vaer, at det er Læren om Arvesynden og om Jesu Fyldestgjørelse, som egentlig dermed skal rammes. I Indledningen til Daabs-handlingen vrager Prof. Clausen følgende Udtryk: „hvorfor vi alle af Naturen ere Bredens Børn og os fattes Guds Være“ — „dette Barn er undfanget i Synd og født i Misgjerning“; i selve Daabs-handlingen anfer han fornemmelig over Dævle-Forsæggelsen, hvorved der „idetmindste ikke burde savnes et forklarende Ord, som gjorde opmærksom paa den religiøse Idee, der har Gyldighed for alle Christne,“ og endelig i Betsignelses-Dnsket efter Daaben, over de Ord til det spæde Barn, at Gud „har forladt Dig alle dine Synder“. Stærkest træder Modsigelsen mod selve Læren frem, naar Clausen i Betsignelses-Dnsket efter Nadveren stødes over de Ord, at den Korsfættede og Gjenopstandne „haver spiset og stænkset Eder med sit hellige Legeme og Blod, hvormed han haver fyldestgjort for alle Eders Synder“, og bemærker dertil: „Derfor disse Ord

*) Maanedskrift for Litteratur II S. 62.

men den maa være blind, som ikke erkjender, at i tyve Aar er Antallet meget tiltaget paa de Præster, som knytte deres Foredrag til Christendommens positive Smedens i samme Forhold Tilhørernes Bisald med foredrag er steget Ligesom heraf følger, at Ansøgn grundløs og altsaa ikke fortjener at bevilges, saal allerede af dens egen Beskaffenhed dette deduceres. have de Ansøgende tilstrækkelig Grund til at søge en lelse fra det øvrige Kirkesamfund eller ei. Antager første, maa man med det samme indrømme, at de Kirke maa være en uchristelig Kirke. Antager man det og dog bevilger Ansøgningen, indrømmer man, at stiftede Menigheder kunne oprettes uden tilstrækkelig altsaa blot efter Indfald". For grundig at foreby vilde han ved samme Veilighed henlede Regjering mærksomhed paa de gudelige Forsamlinger der i Byen: "Endnu ere vistnok disse ubetydelige, og Ant besøge dem synes ifkun lidet at forøges, men det er seeligt, om ikke sammenstødende Omstændigheder vil mange Fleres Øren for Jørernes Tale. Jeg kan det andet end ansee det for skadeligt at tilstede slige Forsamlinger, der vitterligen gaar ud paa at udbred agt for Statskirken og Had mod dens Præster, og det derfor at være tilraadeligt, naar Hs. Maj.'s S hiin Ansøgning er givet, at Loven gjøres gjældende i Conventikler". — Saa skarpt og skjærende kom altsaa skjellige Betragtningensmaader her til at mødes; de lige Autoriteter, der i det høieste vilde indrømme at de være ret, men ingenlunde at der virkelig var nogen Forskiel i Lærdommen, kunde derfor kun see Egenr Trods og Stivsyn i det, der fra den anden Side frem som opoffrende Bevis paa Troesiver. "Eft

og selv den nærværende Slægt — skrev Grundtvig herom kort efter — vil have ondt ved at troe sine egne Dine, naar den seer, at vor Troes Modstandere, istedetfor deri at see et sjældent Offer, lagt ligesaavel paa Fædrelandets og Borgerskedens som paa Troes- og Samvittigheds-Frihedens Alter, værtimod saae en stræffelig Fornærmelse, som der vilde megen Kjærlighed til at undskyldte hos de rasende Zeloter, som begiften“ *). Det kunde neppe være tvivlsomt, hvilken Betragtningensmaade Cancelliet vilde give Medhold; man fandt, at den Forudsætning, hvorfra Ansøgningen gif ud, var ligesaa ubeviist og ubegrundet som den var fornærmende; den kunde derfor ikke alene ikke bevilges, men man ansaae det endog for rigtigst om de tvende Mænd, der vare traadte i Spidsen, Sæbemeister Madsen og Stomager Aborre bleve opfaldte for Biskoppen, for at denne kunde overtude dem om det Ugrundede og Utilbørlige i deres Ansøgning. Under 2 Febr. 1832 meddeltes der Ansøgerne Kongens Afslag paa deres Begjæring, og dette Afslag betragtede Grundtvig fra sin Side som afgjorende, saa at han saa Dage efter mødte første Gang i den Forsamling, der afholdtes i Lindbergs Bolig paa Ralkbrænderierne, og prædikede over de Ord: „Her er godt være, her ville vi bygge Boliger“. Næste Søndag prædikede han atter, og da der dengang havde samlet sig saa mange Tilhørere at Stuen ikke kunde rumme dem, tænkte man paa i Ugens Løb at saae leiet et stort Loftstuum paa Christianshavn, der da skulde indrettes til Bedesal. Som en Følge heraf, blev Grundtvig, tilligemed Pastor Siemonsen, indstævnet for Politiet d. 27 Febr.; men Grundtvig holdt sig til sin Ordinationsløfte, og svarede, at det maatte være ham som ordentlig kaldet Værer usformeenet at prædike Guds Ord

*) Grundtvig, Om Daabspagten 1832. S. 1 ijd.

hemmelig og aabenbare. Einberg, der ogsaa var Indflydende paa Grund af at Forsamlingerne bleve holdte i hans Hus; svarede ligeledes, at ingen verdslig Magt kunde svække Ordinationens Gylldighed; saalænge man i Statskirken ikke tillod taalte men beskyttede falsk Lærdom, maatte det staa alle Christne frit for at træde ud; isvrigt kunde man ikke beskylde sig over Ulydighed fra hans Side, da ingen Undersaat kunde gjøre større Tilbud end at lade sig binde, naar man med Magt forbyd ham hvad han ikke kunde undlade med Gud og god Samvittighed. Politi-Direktoren erklærede, at han for Diebliffet ikke havde Befaling til at arrestere, og vilde derfor først udbede sig nærmere Forholdsregler. Samme Dag gik Grundtvig til Biskoppen for at tale med ham om Sagen, og underrette ham om, at det var hans Agt at fortsætte Forsamlingerne paa Christianshavn, hvad han var overbevist om vilde frebygge det Værre, og hvad han maatte ansee for at være ham som ordentlig kaldet Lærer uformcent. Denne Samtale forandrede væsentlig Biskoppens Betragtning af Sagen, og uden Hensyn til de tidligere Forhandlinger, skrev han den følgende Dag d. 28 Febr. til Cancelliet: „Jeg anseer det under nærværende Omstændigheder for at være tilraadeligt, at Pastor Grundtvig erholdt Tilladelse til at holde slige Forsamlinger, hvorved Andre, som maaskee vare ildefindte og fanatiske, kunde des snarere hindres fra at forvirle Menigmand med deres Tale, og hiin Forordning om gudelige Forsamlinger med Strængbed overholdes . . . Foruden Pastor Grundtvig er der kun een ordineret Mand, som kunde antages for sin Person at ville ansøge om det samme, nemlig Pastor Siemonsen; men da denne Mand allerede ved en Række af Foredrag har lagt en aabenbar separatistisk Tendens for Dagen, mener jeg allerede deri er tilstrækkelig Grund til at negte ham Tilladelse . . . Skulde det tgl. danske Cancelli finde

sager Du Synden og alt Dødt, som er Gud mishageligt“, hvorhos han tillige i Troesbekjendelsen udelød det Led: „nedfoer til Helvede.“ Dette blev paatalt ved en Daabshandling d. 4de November 1832, hvor Barnets Fader, Skomager Jensen, derfor ligesvem svarede Nei til det Spørgsmaal om han vilde have Barnet døbt paa den Tro. Stiftsprovsten døbte det alligevel, ja truede endog Faderen, fordi han havde tilladt sig at sige Nei, hvorfor denne indgav sin Klage skriftlig til Biskoppen med Begjæring om at hans Barn maatte faae en fuldstændig Daab efter Ritualet. Af den Brevoverling, som dette gav Anledning til mellem Biskoppen og Stiftsprovsten, offentliggjorde denne følgende Erklæring: „Jeg er tiltraadt mit Embede i den danske Kirke i en Tidsalder da man vedkjendte sig den Grundsætning, at Guds Rige bestaaer ligesaa lidt i Menneſteord og Formularer som i Mad og Drikke, . . . og jeg er overalt og til alle Tider gaaet frem efter samme Grundsætning. Hvorfor isvrigt Conventikelsøgerne have valgt netop mig til Gjenstand for deres Angivelse behøver ingen Forklaring . . . men at den danske Regjering skulde ved at tvinge tilbage den gamle Agendes Bogstav ville udelukke og hindre den frie Bevægelse, det har jeg aldrig kunnet overtale mig til at tro.“**) Til samme Tid søgte han at anvende al sin Indflydelse for at faae Dønstet og Fordringen om Ritualets Forandring atter bragt paa Bane, hvilket ogsaa lykkedes derved, at han fik omtrent hele Kjøbenhavns Præstestab til at indgaae med et Andragende desangaaende under 7de November, og kunde da vente, at Afgjørelsen for hans personlige Vedkommende vilde blive opsat indtil hine Forhandlinger vare tilendebragte. „For mig i min Alder — skrev han i et Andragende til Kongen af 17de No-

*) Dansk Litteraturlidende 1832 Nov.

vember — er imidlertid ikke andet at gjøre end at følge de Grundsætninger, jeg stedse har fulgt til Glæde for mig selv og til Opbyggelse for min Menighed Og naar det betænkes med hvilken spændt Forventning det zelotiske Parti, som allerede er tilbøielig til at betragte sig som staaende uden for Lov og Dom, oppebier Udfaldet af nærværende Sag tør jeg holde mig overbevist om, at den indsendte Klage vil blive anseet som afviiist.“*) Clausen vægrede sig altsaa bestemt ved at give efter, og Sagen stod saaledes hen en Tid; han vilde have sin Sag betragtet som Frihedens som Aandsfrihedens Sag, men havde paa den anden Side aldeles ingen Betænkelse ved, hvad han meget mere stadig arbejdede paa, uden at ændre Modstandernes Frihed, at faae deres Indsigelser afviste ved et Magtsprog. Denne Forvirring i Frihedsbegrebet, som ikke blot han men alle Rationalismens Ordforere altid udviklede sig i, bragte Grundtvig til atter at træde frem med et lille Skrift: „Om Daabspagten, i Anledning af Stiftsprovst Clausens Barne daab og offentlige Erklæring“ 1832, der fremkaldte en vidtloftig litterær Strid, som vi snart skulle komme tilbage til. „At mange Sognepræster — stred han heri angaaende den paagjældende Sag — under Naab paa Samvittighedsfrihed vitterlig eller uvitterlig lægge et tungt Lag paa Samvittighederne hos de gammeltdags Christne, det er vistnok en bekjendt Sag; men da den høiere Geistlighed (ved at modsætte sig Begjæringen om Udrædelse) dog i den sidste Tid har benægtet det, saa er vi nødt til at opløse det, og naar man derfor hudfletter os som Angivere, da maae vi vel taale det, men ethvert fornuftigt Menneske indseer dog let, at naar man nøder os til at blive i Statskirken, og nøder os til at lade vore Børn døbe af vedkommende Sogne-

*) S. G. Clausens Gjemte. Bilag V.

præst, vi da er saa spage som mueligt, naar vi bie med at klage, til man f. Ex. virkelig forvansker Daabspagten med et af vore egne Børn^{*)}. — Det varede ikke længe førend der atter indtraadte et lignende Tilfælde, der endnu blev langt forargeligere derved, at det næsten kom til Haandgribeligheder. Det var ved en Daabshandling den 8 Dec. 1833. Uagtet Faderen udtrykkelig havde forlangt at Daabspagten maatte blive fuldstændig oprettet med hans Barn, vedblev Stiftsprovsten paa sin Viis, og da derfor En af Fadderne svarede Nei, og vilde hindre Konen, der bar Barnet, i at bringe det til Funten, lod den myndige Præst ham uden videre kaste ud af Kirken ved en af Betjentene. For i Fremtiden at undgaae slikt maatte der træffes en Afgjørelse, og der meddeeltes da Stiftsprovsten enagl. Resolution af 22de April 1834, hvori enhver Afvigelse fra den anordnede Daabsformular misbilligedes, og det paalagdes ham at holde sig Rituallet efterrettelig. Dette Kongebud, der saaledes afviste, hvad han gjennem en lang Levealder utrættelig havde arbeidet paa, og i Grunden anseet for saa godt som opnaaet, frænkede den gamle Mand dybt. Han tænkte paa at ansøge Kongen som en Raade om hvad han tidligere ansaae for sin umistelige Ret, at det maatte tillades ham at forrette Daaben paa sin Viis for dem, der ønskede det; men han undlod dette af Frygt for et Afflag og foretrak heller at overlade enhver Daabshandling til Kirkens andre Præster**), uden Tvivl i det sikre Haab at det umuligt kunde vare længe, førend et forandret Ritual maatte erholde Lovskraft.

Disse Angreb paa Præster i deres Embedsgjerning gave altsaa Stødet til, at Forhandlinger om Rituallets Revision

*) Grundtvig, Om Daabspagten, 1832 S. 5.

**) G. G. Clausens Eftermæle. S. 58.

lade Præsten beholde sin Prædikestol". Den Indvending, at der ved at indrømme Præsterne denne Frihed, lagdes en utaalelig Byrde paa de sognebundne Menigheder, dersom der i disse virkelig rørte sig noget christeligt Liv, gif han meget løst hen over, og sølte sig i den Henseende tilfredsstillet ved den fattige Trost, „at der gives Indretninger i Statskirken, ved hvilke man kan betrygges for at den Lære, som bør vedligeholdes i Kirken, ikke kan forsvinde". Han tænkte derved paa de autoriserede Bøger, Bibeloversættelsen, Lærebøger o. desl.; han holdt stærkt paa at Præsten, i hvad han saa end prædikede, skulde være strengt bunden til Ritualet, og at der i den Henseende ikke maatte foretages Forandring uden ved en Regjerings-Foranstaltning. — Med dybere Følelse for Sagens Vigtighed afhandlede Provst Tryde, dengang Sognepræst i Herlufmagle, anonymt det Spørgsmaal: „Da der ikke gives en virkelig Grundforsjællighed i den religiøse Overbeviisning blandt dem, der kaldes protestantiske Christne, og om dette kan lades ude af Syne, naar Talen er om, hvad der bør stee for at tilveiebringe Kirkefred?"*). Alere det Spørgsmaalets hele Form viser, at Provst Tryde stod Grundtvig og Lindberg langt nærmere, men han ansaae det dog fornødent, maaskee som eneste Vilkaar for at skaffe sin Ord Indgang, udtryffeligt at stille sin Sag navnlig fra Lindbergs, hvem han efter sædvanlig Skik omtalte paa den haanligste Maade, som en Mand, der ved sin hele polemiske Færd, kun skadede den Sag, hvis høirostede Forsvarer han vilde ansees for at være. Iøvrigt besvarede han hinc Spørgsmaal, hvorom Striden egentlig dreiede sig, med Ja, og fremsatte Grundforsjælligheden saaledes: „E n t e n er den Guds Naade, som tilbydes os i Jesus Christus, og ved ham

*) Dansk Ugeskrift. 1. 1832. Nr. 30.

os, men vil man ikke det, da raade man dog til Løsningen af Sognebaandet, det kirkelige Stavnbaand, der aabenbar under de nærværende Omstændigheder er en utaalelig Byrde for de gammel dags Christne Først naar det steer, først da kan med Billighed Talen være om Hensyn paa de Geistliges Samvittighed eller Tankegang, som finde sig besværede ved den gammel dags Christendom og de vedtagne Udtryk derfor. Da Spørgsmaalet jo ikke kan være om aabenbar Bantro eller Bestridelse af den Christne Tro, vil der ogsaa kunne tages tilfredsstillende Hensyn derpaa ved de belte Formularer, mellem hvilke Valget staaer til Præsten.“*) Af dette lille Skrift skrev Prof. Clausen en skarp anonym Anmeldelse**), der siden udkom særskilt med Navns Nærværelse, forøget med et lille Tillæg. Uden at ændre det deri udtalte Fredsforslag dvælede han ved Paastanden om Daabspagtens Uforanderlighed, som han fandt desto utaaleligere som man dengang med Sikkerhed ventede Djævelforsagelsen afskaffet. „Men hvad er nu denne Tales Betydning? ville de spørge, der fordrer noget mere end stærke Ord og høie Toner Der er to Sætninger, som den tænksomme Læser uden tvivl vil vente at finde ret omhyggeligt oplyste og forsvarede i dette Skrift, fordi den paradore Paastand, om hvilken Forf. dreier sig, staaer og falder med disse Sætninger. Den første er den: at Troen paa en personlig Djævel som Fjende af den Christne Kirke, hører nødvendigt og væsentligt til den Christelige Tro; den anden er den: at Forsagelse af en Djævel hører nødvendigt og væsentligt til den Christelige Daab.“ Begge disse Spørgsmaal besvarede Prof. Clausen benægtende ved at henvise til Bibelen og til Kirkens Historie,

*) Grundtvig, Om Daabs-Pagten 1832 S. 14—15.

**) Naanedeskrift for Litteratur VIII.

samme Maal som Grundtvig stillede efter, var saaledes mislykket, og maatte netop tjene til at vise navnlig Vindbergs hele Færd i et andet Lys. Der horte mere til end sindige Grunde for at bryde den herskende Skoles Aag, i Vagt med den almindelige religiøse Vigegyldighed; der horte Mod og Selvoffrelse nok til at trodse saavel Skolens Haansord som den almindelige Folkesnafs fine eller plumpe Spot.

Til samme Tid førtes Striden paa det rituelle Gebeet med ikke mindre Heflighed, skjøndt Stillingen her forsaavidt var en anden som Forsvarerne af det gamle Ritual her havde Vigegyldigheden paa deres Side, da det altid var det nemmeste at lade alt blive ved det Gamle, og dette gav dem her en Overvægt over det store Fleertal, der ønskede Forandring. Cancelliet havde ved Reskr. af 12 Aug. 1828 afgivet sin Erklæring, og da der netop dengang skulde trykkes et nyt Dplag af Alterbogen, blev det gjort til Regel, at der aldeles ingen Forandringer skulde foretages, uden forsaavidt at Bibelsstederne skulde gjengives efter den reviderede Oversættelse af N. T. og Troesbekjendelsen ved Daaben efter den autoriserede Udgave af Katechismen. Dette Gjennemsyn blev overdraget Pastor C. H. Bisby, og det nye Dplag udkom 1830. Prof. Clausen havde derfor dog ikke opgivet Haabet om at trænge igjennem med sine Endringsforslag, og bragte gjentagne Gange Spørgsmaalet om Ritualets Revision offentlig paa Bane*). Ved at gjøre dette undlod han aldrig at fremhæve, at hvad han tænkte paa, ingenlunde var en Omdannelse af den hele Gudstjenestes Form saaledes som denne tidligere var tilfattet, og vilde have sit Forhold til Ritualet ligesom til de

*) Bemærkninger om de kirkelige Formularer (Maanedsskrift for Litteratur. II. 1829). Anmeldelse af det nye Dplag af Alterbogen (Maanedsskrift for Litteratur. IV. 1830).

en levende Dplysning om den kristelige Tro og Kirke, der forudsætter begge som givne . . . Men, siger man, hvor finde vi da denne Bestemmelse? Vort Svar er: i den beviislige og vitterlige apostoliske Tradition; men beviislig apostolisk Tradition kalde vi alt, hvad der uden at have Apostlernes udtryffelige skriftlige Vidnesbyrd dog med historisk Visshed lader sig føre tilbage til den apostoliske Kirke, og hvad der efter alle historiske Vidnesbyrd overalt og til alle Tider og af Alle er holdt og troet i Kirken." — Dmtrent paa samme Maade var det Pastor Lic. J. F. Fenger tog Sagen i en lille Afhandling: „Om Forsagelsen og Exorcismen i den gamle Kirke“ *), hvori han deels stærkt fremhævede Forskjellen mellem Besværgelsen og Forsagelsen, hvad Modstanderne gjerne søgte at sammenblende eller dog at fremstille som eensartet, deels vilde af Kirkefædrenes Vidnesbyrd godtgjøre Forsagelsens noie Forbindelse med Daaben. „Væsentlig bliver stedse ved vor Daabspagt de Betingelser, paa hvilke den sluttedes, . . . forandres nu diise, og stilles noget andet isteden, saa foregive man længe nok, at det Nye er bedre, fornuftigere, kristeligere: Den gamle Daabspagt er ikke mere den samme.“ — Dgsaa Provst Tryde tog til Orde i denne Sag, og det saaledes at han gav Clausen Ret i, at Læren om Djævelen ikke hørte nødvendig med til den kristelige Lære, medens han dog vilde have Forsagelsen bibeholdt som „en gammel kristelig Skik“ **). Imod dette Forsøg paa at gaae en Middelvei, optraadte igjen Mag. V. N. Boisen, Præst paa Holland, og han vedkjendte sig ganske Paastanden om Djævellærens Nødvendighed, uden dog at ville bevise denne af Daabspagten Uforanderlighed, men af den hellige Skrifts

*) Nordisk Kirketidende I 1833 Nr. 21—22.

***) Christelig Kirketidende. Dens 1833 Nr. 8.

skulle forstaaes i den Betydning, at Christens Ved-
 og Død har taget paa sig de Straffe, som de enkelte
 sler ved deres Synder have forskyldt, har tilfreds-
 evige Retfærdigheds Forbringere i vort Sted, da beh-
 ingen videre Forklaring; men i dette Tilfælde gjæf-
 Formularen, at den møder lige store Banfælgeligheder
 enten man seer hen til Ideen om Gudsdommens Bæ-
 til de praktiske Følger^{*)} Clausen omtalte disse og 1
 Endringer, han begjærede, blot som Forslag, og 1
 Raade bleve de ogsaa drøftede og prøvede af Flere,
 af Provst E. Tryde, der uden at nægte Menighede
 til at foretage Endringer dog bestemt vilde høre den
 fortolkning, der var fulgt i Ritualets Ord.^{**)} Men i
 den var Talen ikke om blotte Forslag; det var End-
 som foruden adskillige andre allerede i mange Aar havde
 brugte af Præster, og dermed fik Sagen en anden Ege-
 Clausens Svoger, Pastor Stenersen Gad, der 18
 bleven residerende Kapellan ved Trinitatis, pleiede se
 istedenfor de omtalte Ord i Velsignelses-Ordfet ved N-
 at sige „til hvis Ihusommelse I helligholde denne Ha-
 — aabenbart for at holde Talen i en mere calvinisti-
 stemthed, og for at undgaae det bestemte Udsagn om
 gjørelsen. Dette var i nogen Tid gaaet upaataalt hen-
 en af Radvergjæsterne Snektersvend D. Gieslesen bl-
 mærksom derpaa, og efterat han et Par Gange for-
 havde annodet Præsten om at følge Ritualet, henvend-
 sig med sin Klage til Biskoppen. Paa denne Klage m-
 Biskop V. E. Müller strax uden at spørge om videre
 ring Pastor Gad en alvorlig Tilretteviisning i en S-

*) Naanedeskrift for Litteratur II S. 68.

***) Nyt theol. Bibliothek. XVII.

af 5te Juli 1831, der sluttede med: „Jeg formoder altsaa, at D. B., efterat have bragt i Erfaring, at De har forarget de Skrobelige i Troen, ikke blot for Lovens Skyld, men isølge den Iver for Næstens Vel, hvorpaa De har aflagt umistjendelige Prøver, Intet vil forsømme af hvad der tjener til Fred og Opbyggelse, og saaledes ikke vil forfare med en Forandring af Ritualet, der har givet Anledning til Forargelse.“ Gads Svar af 19de Juli lød paa, „at han, bringende den Trældoms- og Frygtagtigheds Aand, der atter søger at rodfæste sig i vor Tid, et tungt Offer, bogstavelig skulde følge Ritualets Ord i det paaanførte Punkt — vel ikke af Iver for Næstens Vel, der netop havde bestemt ham for denne Afvigelse, men af Lydighed mod Loven og af Hensyn til sin Biskops Befaling.“*) Gad gav altsaa strax efter, og det vagnet han meente at have „Skriftens, Fornuftens og Erfaringens Bidnesbyrd“ for den Afvigelse han havde brugt; men Sagen var bleven temmelig bekendt, og da man i Almindelighed dømte meget haardt om Angivelsen, bragte Magister Lindberg den offentlig paa Bane i sit Maanedeskrift i et lille Stykke om: „Præsten Gad for Herrens Alter,“ hvori han blandt andet søgte at oplyse hvad man kaldte Bogstavtrældom: „Bille Clausenianerne endelig have, at det kun skal kaldes en Bogstavfaz, hver Gang de angribe Troen, lad dem da engang sige os, hvorfor de selv ere saa ivrige mod de stakkels Bogstaver; gjælder det ikke andet, hvorfor lade de da ikke de Stakler i No, hvorfor lade de da ikke os beholde disse Bogstaver uantastede?“ — Dette Angreb vakte betydelig Opsigt, og Gad maatte da ogsaa paa Prent give sit Selvsvar: „Den danske Præst's mislige Forhold til Ritualet, hvori han vilde vise, at et saadant Angreb ikke egentlig ramte

*) Gad, Den danske Præst's mislige Forhold til Ritualet. S. 8—11.

ham personlig men hele den danske Præstestand: „Man forestiller sig, at Ritualet i alle Landets Kirker følges nøie og ufravigeligt, medens ikke en eneste Geistlig følger det i alle Dele; man studser ved, at en enkelt Præst bliver angrebet som Overtræder af Ritualet, fordi man ikke veed, at enhver Præst i Landet er udsat for en saadan Angivelse.“ Guds Afsærd ved den Heilighed blev dog meget forskjelligt bedømt, selv blandt dem, der vare enige i at fordomme „Parties“ Angreb; navnlig kunde alle Biskop Müllers Benner ikke billige Guds Forsvar, og i „Litteraturlidende“ blev der svaret ham, at „Præstens Forhold til Ritualet ikke er misligt, naar han ikke selv gjør det misligt“, da man ved at bedømme det maatte skjelne mellem de væsentlige og mindre væsentlige Stykker; til hine regnedes da Alt hvad der angik Sakramenternes Forvaltning, medens saadant maatte ansees som mindre væsentligt, hvad der allerede var gaaet af Brug og altsaa ikke længer var Skik i Kirken.*) Gud svarede herpaa i et lille Skrift. „Om liturgisk Frihed, de danske Biskopper tilegnet“ 1832, hvori han ligesom Clausen vilde gaae en Middelvei mellem regellos Biskaarlighed og livløs Evang, og anbefalede som den sande Frihed, at „den Geistlige ved Ritualet er bundet til den almindelige Form men ikke til alle enkelte Ord,“ uden altsaa videre at indlade sig paa den Forskiel, hans Modstander havde gjort mellem Herrens Indstiftelser og andre Kirkesikke. — Endnu mere Opsigt vakte det, da Nationalismens egentlige Hoved den gamle Stiftsprovst H. G. Clausen blev Gjenstand for et lignende Angreb. Han pleiede nemlig naar han døbte, foruden de omtalte Endringer, at udelade Betegnelsen med Korset, og i selve Dagens Oprettelse, istedenfor Forsagelse af Djævelen at sige: „For-

*) Dansk Litteraturlidende 1832 Nr. 12—13.

sager Du Synden og alt Ondt, som er Gud mishageligt“, hvorhos han tillige i Troesbekjendelsen udelod det Led: „nedfoer til Helyede.“ Dette blev paataalt ved en Daabshandling d. 4de November 1832, hvor Barnets Fader, Skomager Jensen, derfor ligesvem svarede Nei til det Spørgsmaal om han vilde have Barnet døbt paa den Tro. Stiftsprovsten døbte det alligevel, ja truede endog Faderen, fordi han havde tilladt sig at sige Nei, hvorfor denne indgav sin Klage skriftlig til Biskoppen med Begjæring om at hans Barn maatte faae en fuldstændig Daab efter Ritualet. Af den Brevverling, som dette gav Anledning til mellem Biskoppen og Stiftsprovsten, offentliggjorde denne følgende Erklæring: „Jeg er tiltraadt mit Embede i den danske Kirke i en Tidssalder da man vedkjendte sig den Grundsætning, at Guds Rige bestaaer ligesaa lidt i Menneſteord og Formularer som i Mad og Drikke, . . . og jeg er overalt og til alle Tider gaaet frem efter samme Grundsætning. Hvorfor isvrigt Conventiellsøgerne have valgt netop mig til Gjenstand for deres Angivelse behøver ingen Forklaring men at den danske Regjering skulde ved at tvinge tilbage den gamle Agendes Bogstav ville udelukke og hindre den frie Bevægelse, det har jeg aldrig kunnet overtale mig til at tro.“**) Til samme Tid søgte han at anvende al sin Indflydelse for at faae Ønsket og Fordringen om Ritualets Forandring atter bragt paa Bane, hvilket ogsaa lykkedes derved, at han fik omtrent hele Kjøbenhavns Præstestab til at indgaae med et Andragende desangaaende under 7de November, og kunde da vente, at Afgjørelsen for hans personlige Vedkommende vilde blive opsat indtil hine Forhandlinger vare tilendebragte. „For mig i min Alder — skrev han i et Andragende til Kongen af 17de No-

*) Dansk Litteraturlidende 1832 Nov.

vember — er imidlertid ikke andet at gjøre end at følge de Grundsætninger, jeg selv har fulgt til Glæde for mig selv og til Opbyggelse for min Menighed Og naar det betænkes med hvilken spændt Forventning det zelotiske Part som allerede er tilbøielig til at betragte sig som staaende uden for Lov og Dom, oppebter Udfaldet af nærværende Sag tør jeg holde mig overbevist om, at den indsendte Klage vil blive anseet som afvist.*) Clausen vægrede sig altsaa bestemt ved at give efter, og Sagen stod saaledes hen en Tid; han vilde have sin Sag betragtet som Frihedens som Landfrihedens Sag, men havde paa den anden Side aldeles ingen Betænkelighed ved, hvad han meget mere stadig arbejdede paa, uden at ændre Modstandernes Frihed, at faae deres Indsigelser afviste ved et Magisprog. Denne Forvirring i Frihedsbegrebet, som ikke blot han men alle Rationalisismens Ordfoere altid indviklede sig i, bragte Grundtvig til atter at træde frem med et lille Skrift: „Om Daabspagten, i Anledning af Stiftsprovst Clausens Børnedaab og offentlige Erklæring“ 1832, der fremkaldte en vidtløftig litterær Strid, som vi snart skulle komme tilbage til. „At mange Sognepræster — stros han heri angaaende den paagjældende Sag — under Naad paa Samvittighedsfrihed vitterlig eller uvitterlig lægge et tungt Nag paa Samvittighederne hos de gammeldags Christne, det er vistnok en bekjendt Sag; men da den høiere Geistlighed (ved at modsætte sig Begjæringen om Udtrædelse) dog i den sidste Tid har benægtet det, saa er vi nødt til at oplyse det, og naar man derfor hudfletter os som Angivere, da maae vi vel taale det, men ethvert fornuftigt Menneffe indseer dog let, at naar man nøder os til at blive i Statskirken, og nøder os til at lade vore Børn døbe af vedkommende Sogne

*) S. G. Clausens Eftermæle. Bilag V.

paany kom i Gang, fremkaldte ved et Andragende vedkom-
 gaaende fra Kjøbenhavns Geistlighed af 7de Novbr. 1832.
 Men medens disse Forhandlinger førtes langsomt og i det
 skjulte, kom de forskjellige Ansuelser til offentlig at mødes i
 en temmelig stærk litterær Fælde, der kom til at dreie sig
 netop om et Hovedpunkt nemlig om Forsægtelse af Djev-
 velen i Daabspagten. Grundtvig havde i sit ovennævnte
 lille Skrift, foranlediget ved Stiftsprovst Clausens Bærnehaas
 og offentlige Erklæring, søgt at føre Dymærksomheden bort
 fra den reent personlige Strid, for kort og syndigt at udtale
 sine kirkelige Grundsatninger. „Det er unægteligt, at vi
 kun er i Kirkesamfund med dem, der har Daab tilfælles med
 os, og nu er vor Daab ikke meddeelt os ubetinget, men Kir-
 ken har oprettet en Daabspagt med os. Denne Daabspagt,
 som vi godt tør paastaae, er uadskillelig fra den ældste kir-
 kelige Daab, er altsaa idetmindste uadskillelig fra vor Daab,
 saa naar man forandrer Pagten ved vore Børns Daab, da
 er med Pagten ogsaa Kirkesamfundet forandret. . . . Nu
 paastaar vistnok Stiftsprovsten, at hans Forandringer er
 ubetydelige, og siger dermed til vor Forbauelse, at han endog
 af ubetydelige Grunde vil forandre vor Daabspagt; men har
 han virkelig, som jeg ikke tvivler om, forandret Spørgsmaa-
 let: forsager Du Djævelen osv., til: forsager Du Synd og
 alt Ondt, da er Forandringen i mine Dine saa betydelig, at
 jeg høitidelig erklærer mig udmeldt af ethvert Kirkesamfund,
 der har vedtaget eller herefter vedtager den Forandring.“ *)—
 Ved Siden af denne bestemte Erklæring søgte han tillige at
 tale et Fredens Ord, der kunde løse den kirkelige Forvikling.
 „Vil man lade os kirkelig fare, saa velen i Guds Navn, jeg
 vil ikke klage, thi jeg er vis paa at vi have Trosteren med

*) Grundtvig, Om Daabs-Pagten 1832 S. 8—9.

es, men vil man ikke det, da raade man dog til Løsningen af Sognebaandet, det kirkelige Stavnbaand, der aabenbar under de nærværende Omstændigheder er en utaaelig Byrde for de gammel dags Christne Først naar det stæer, først da kan med Billighed Tales være om Hensyn paa de Geistliges Samvittighed eller Tankegang, som finde sig besværede ved den gammel dags Christendom og de vedtagne Udtryk derfor. Da Spørgsmaalet jo ikke kan være om aabenbar Bantro eller Bestridelse af den Christne Tro, vil der ogsaa kunne tages tilfredsstillende Hensyn derpaa ved nogle belte Formularer, mellem hvilke Valget staaer til Præsten.**) Af dette lille Skrift skrev Prof. Clausen en skarp anonym Anmeldelse**), der siden udkom særskilt med Navns Nærværelse, forset med et lille Tillæg. Uden at ændre det deri indtalte Fredsforslag dvælede han ved Paastanden om Daabspagtens Uforanderlighed, som han fandt desto utaaeligere som man dengang med Sikkerhed ventede Djævelforsagelsen afskaffet. „Men hvad er nu denne Tales Betydning? ville de spørge, der fordrer noget mere end stærke Ord og høie Toner Der er to Sætninger, som den tænksomme Læser ubestværlig vil vente at finde ret omhyggeligt oplyste og besværede i dette Skrift, fordi den paradokse Paastand, om hvilken Forf. dreier sig, staaer og falder med disse Sætninger. Den første er den: at Troen paa en personlig Djævel som Fjende af den Christne Kirke, hører nødvendigt og væsentligt til den Christelige Tro; den anden er den: at Forsagelse af en Djævel hører nødvendigt og væsentligt til den Christelige Daab.“ Begge disse Spørgsmaal besværede Prof. Clausen benægtende ved at henvise til Bibelen og til Kirkens Historie,

*) Grundtvig, Om Daabs-Pagten 1832 S. 14—15.

**) Raanedeskrift for Litteratur VIII.

og sluttede med at udtale den Overbeviisning, „at det ikke vil lykkes enkelte Ordførere at tilveiebringe nogen Slags kirkelig Adskillelse i vort Fædreland.“ Grundtvig indlod sig intet ikke paa Clausens Beviisførelse, men svarede kun kort, at hans lille Bog alene havde et praktisk Formaal: „Sagen er jo her kun om Daabspagten i den dansk-lutheriske Statskirke skal forandres, uden at vi, som ville blive ved det Gamle, faae Lov dertil. Vil Hr. Professoren videnskabelig bestride min Paastand om den apostoliske Rigtighed af den danske Statskirkes ældgamle Daabspagt, da synes det jo høist latterligt at kaste sig over Paastanden, hvor den stod nogen og blottet, i Talen om vor borgerlige Samvittighedsfrihed, istedenfor at prøve Styrke med den som den er udført i „Kirkens Gjenmæle“ og oplyst gennem mine Afhandlinger i Theol. Maanedsskrift.“*) — Derimod modte Clausens Paastande Indsigelse fra flere andre Sider, og det paa forskjellig Maade. Dr. Rudelbach i Glaucha behandlede blandt Andre det Spørgsmaal: „Er Forsagelsen ved Daaben i den gamle kirkelige Form et væsentligt Stykke af vor Daabspagt eller ikke?“**), hvilket han besvarede med Ja, og det saaledes, at han væsentligt nærmede sig Grundtvigs Betragtningensmaade, om han end ikke ganske sluttede sig til den. „Det er ikke af den hellige Skrift — saaledes var hans Tankegang — vi skulle bevise, hvad der er væsentligt ved den kristelige Daab og hvad ikke, skjøndt vi meget gjerne indrømmer, at der ogsaa i Skriften vil for den klaroiede, der staaer paa Troens uroftelige Grundvold, findes Spor nok, som leder ham til at rensfærdiggjøre den kirkelige Praxis som apostolisk Det N. T. er ligesaalidt en Katechismus som en Ritualbog, men

*) Lindberg, Nordist Kirketidende I S. 69.

**) Nordist Kirketidende I 1833 Nr. 17--18.

Tjenere til en eneste Ordform i en eneste Betydning — ikke som den mest passende og høitidelige men som ubelukkende sand og gyldig som Betingelse for Sacramentets Sandhed; til hvilken Blindhed i Paastande, Partieaanden kan føre, og hvor nødvendigt det er, naar denne Aand har drevet det til en saadan Yderlighed, at møde den med Fasthed og Eftertryk, ikke af noget Villigheds- eller Klogskabs-Hensyn, men i den protestantiske Sandheds og Friheds, i den evangeliske Christenheds Navn." — Grundtvig svarede herpaa ved atter at anbefale Sognebaandets Løsning som det eneste praktiske Middel til at udjævne Striden*); men Clausens heftige Iver for at faae Forsagelsen afflattet, fremkaldte ogsaa bestemt Modsigelse, navnlig af Provst W. F. Engelbreth, der skrev „Sendebrev til Dr. Prof. Clausen i Anledning af hans Afhandling: Om Djævelslæren“ 1834. Den Betragtning af Sagen, han her søgte at udvikle og gennemføre, var følgende: „Saalænge Kristus for Christne ikke er eller kan være en blot Idee, men er og maa være, saalænge Kirkens Historie er til, en virkelig historisk Person, der har levet og virket i Verden, . . . saalænge maae ogsaa Christne erkjende en personlig tilværende Modstander af ham og hans Kirke, betegnet under Navne: Djævelen, Satan, den Onde osv., idet Kristus fremstiller ham som Person modsat sig selv, som en virkelig tilværende Person, og sætter sit Rige mod hans Rige.“ Støttet hertil vilde han altsaa betragte Erkjendelsen af Djævelens Tilværelse som væsentlig, og med Hensyn til det praktiske Spørgsmaal om Forsagelsen var det hans Svar: „Forandringen er udgangen fra enkelte Geistlige selv, som have tilladt sig saadant, medens Menighederne have tiet dertil; og for disse Enkeltes Skyld skulde den kristelige

*) Grundtvig, Sognebaandets Løsning og Prof. Clausen 1834.

Kirke forkaste et Udtryk, som muligt er givet Kirken af Apostlerne selv (thi det Modsatte kan de benægtende ikke bevise), idetmindste har 17 Aarhundreders Hævd i den største Deel af den christ. Kirke, og har sin Grund i Herrens og hans Disciplers Lære om ikke just Ordene findes i N. T.; at dette er betænkeligt, troer jeg vil være indlysende for ethvert oprigtigt Medlem af Kirkens Samsfund^{*)}). Dette med rolig Klarhed og Værdom skrevne Indlæg, foranledigede Clausen^{**)} til den Erklæring, at hans Indsigelse kun gjaldt Paastanden om Forsagelsens ubetingede Nødvendighed; hvad han forlangte var kun det, at de forskjellige Fortolkninger af de paa-gjældende Skrifsteder skulde ansees for lige berettigede, lige christelige. Derfor fandt han det i praktisk Henseende rigtig, „at lade de tvende Formler „at forsjage Djævelen“ og „at forsjage Ondskab og Synd“ — være opstillede til fri Brug efter indbyrdes Overenskomst mellem Præsten og hans Menighed“; men misbilligede desuagtet bestemt Sognebaandets Løsning, da han fandt det uforvarsligt, paa Grund af en saadan Ubetydelighed som Brugen af disse forskjellige Formularer, at indromme en Opløsning af den gamle Sogneforbindelse. „Kirkens Historie er rrig paa Adskillelser og Oplosninger af forskjellig Art og Omfang, hvoraf mange staaer i overmaade fjern Forbindelse med Christendom og Kirke, hvis Navn har maattet lade sig bruge til at hellige den opløsende Iver: men alligevel vilde det ikke være let, i dette store Antal at finde en Grund, som kunde staae ved Siden af den, der her bliver brugt til at motivere en Opløsning af den bestaaende Sogneforbindelse. Hvilket Begreb der dog maa ligge til Grund om et Christen-Samsfund, hvor man ikke undseer

*) Engelbreth, Sendebrev til Dr. og Prof. Clausen. 1834 S. 17. 85.

***) Rec. af Engelbreths Sendebrev i Raanedskrift for Litt. XL

sig ved for Alvor at paastaae, at denne Punkt hører til dem, om hvilke der maa være Enighed for at Samsundet skal kunne bestaae!*)

Medens denne litterære Feide forttes, fortsatte Mag. J. C. Lindberg med utrættelig Iver sine Bestræbelser for at drage den i Statskirken raadende Forvirring frem for Dagens Lys, og derved ligesom nøde Statskirken selv til at anerkjende sit Krafald fra den gamle kirkelige Lovgivning. Det var væsentlig ham, der ledede de Angreb, som i disse Aar stete paa Præster med Hensyn til deres Forvaltning af Sacramenterne, og dermed var det lykkedes ham at bringe den rituelle Forvirring for en Dag; men han ønskede at gjøre det samme med Hensyn til Præsternes Værdom, at det ogsaa her kunde blive aabenbart, hvad Forskjel der var mellem Loven og Livet, og heller ikke hertil manglede der ham Leilighed. Præsten C. H. Bisby havde som residerende Kapellan ved Frelserens Menighed paa Christianshavn, og især som Præst for Fangerne vundet et Navn ved sin Omsorg for løslatte Forbrydere, og i det Hele som praktisk Mand og populær Skribent. Han pleiede i nogle Aar at lade alle sine Prædikener trykke i et opbyggeligt Ugeskrift „For praktisk Christendom“, endog førend de vare holdte, og mellem disse var ogsaa en Prædiken paa første Paaske dag 1831. I denne ahandlede han det Spørgsmaal: hvorvidt gives der en evig Fordøm m e l s e? og meente, at dette maatte besvares baade „med Ja og med Nei,“ hvorved han tillige havde angivet Præstenes Deling. „Ja der er en evig Fordømmelse til; — saaledes faldt hans Ord — thi Erindringen kan aldrig fuldkommen udslettes, og det Tabte aldrig fuldkommen indhentes . . . Vilde vi med Glæde see Opstaadelsen imøde, da lad ingen nagende Erindringer opstaae med

*) Raanedeskrift for Litteratur XII S. 394.

ham personlig men hele den danske Præstestand: „Man forestiller sig, at Ritualet i alle Landets Kirker følges nøie og ufravigeligt, medens ikke en eneste Geistlig følger det i alle Dele; man studser ved, at en enkelt Præst bliver angrebet som Overtræder af Ritualet, fordi man ikke veed, at enhver Præst i Landet er udsat for en saadan Angivelse.“ Guds Afsærd ved den Heilighed blev dog meget forskjelligt bedømt, selv blandt dem, der vare enige i at fordomme „Partiets“ Angreb; navnlig kunde alle Biskop Müllers Benner ikke billige Guds Forsvar, og i „Litteraturlidende“ blev der svaret ham, at „Præstens Forhold til-Ritualet ikke er misligt, naar han ikke selv gjør det misligt“, da man ved at bedømme det maatte skjelne mellem de væsentlige og mindre væsentlige Stykker; til hine regnedes da Alt hvad der angik Sakramenternes Forvaltning, medens saadant maatte anses som mindst væsentligt, hvad der allerede var gaaet af Brug og altsaa ikke længer var Skik i Kirken.*) Gud svarede herpaa i et lille Skrift. „Om liturgisk Frihed, de danske Biskopper tilegnet“ 1832, hvori han ligesom Clausen vilde gaae en Middelvei mellem regellos Vilkaarlighed og livløs Tvang, og anbefalede som den sande Frihed, at „den Geistlige ved Ritualet er bundet til den almindelige Form men ikke til alle enkelte Ord,“ uden altsaa videre at indlade sig paa den Forskiel, hans Modstander havde gjort mellem Herrens Indstiftelse og andre Kirkesikke. — Endnu mere Opstod vakte det, da Rationalismens egentlige Hoved den gamle Stiftsprovst H. G. Clausen blev Gjenstand for et lignende Angreb. Han pleiede nemlig naar han døbte, foruden de omtalte Vædringer, at udelade Betegnelsen med Korset, og i selve Pagtens Oprettelse, istedenfor Forsagelse af Djævelen at sige: „For-

*) Dansk Litteraturlidende 1832 Nr. 12-13.

sager Du Synden og alt Ondt, som er Gud mishageligt“, hvorhos han tillige i Troesbekjendelsen udelod det Ved: „nedfoer til Helvede.“ Dette blev paataalt ved en Daabshandling d. 4de November 1832, hvor Barnets Fader, Skomager Jensen, derfor ligesvem svarede Nei til det Spørgsmaal om han vilde have Barnet døbt paa den Tro. Stiftsprovsten døbte det alligevel, ja truede endog Faderen, fordi han havde tilladt sig at sige Nei, hvorfor denne indgav sin Klage skriftlig til Biskoppen med Begjæring om at hans Barn maatte faae en fuldstændig Daab efter Ritualet. Af den Brevverling, som dette gav Anledning til mellem Biskoppen og Stiftsprovsten, offentliggjorde denne følgende Erklæring: „Jeg er tiltraadt mit Embede i den danske Kirke i en Tidssalder da man vedkjendte sig den Grundsætning, at Guds Rige bestaaer ligesaa lidt i Mennesteord og Formularer som i Nad og Drifte, . . . og jeg er overalt og til alle Tider gaaet frem efter samme Grundsætning. Hvorfor isvrigt Conventikelsøgerne have valgt netop mig til Gjenstand for deres Angivelse behøver ingen Forklaring . . . men at den danske Regjering skulde ved at tvinge tilbage den gamle Agendes Bogstav ville udelukke og hindre den frie Bevægelse, det har jeg aldrig kunnet overtale mig til at tro.“**) Til samme Tid søgte han at anvende al sin Indflydelse for at faae Dnsket og Fordringen om Ritualets Forandring atter bragt paa Bane, hvilket ogsaa lykkedes derved, at han fik omtrent hele Kjøbenhavns Præsteskab til at indgaae med et Andragende desangaaende under 7de November, og kunde da vente, at Afgjørelsen for hans personlige Vedkommende vilde blive opsat indtil hine Forhandlinger vare tilendebragte. „For mig i min Alder — skrev han i et Andragende til Kongen af 17de No-

*) Dansk Litteraturlidende 1832 Nov.

vember — er imidlertid ikke andet at gjøre end at følge de Grundsætninger, jeg stedse har fulgt til Glæde for mig selv og til Opbyggelse for min Menighed Og naar det betænkes med hvilken spændt Forventning det zelotiske Parti, som allerede er tilbøielig til at betragte sig som staaende uden for Lov og Dom, oppebiter Udsaldet af nærværende Sag tog jeg holde mig overbevist om, at den indsendte Klage vil blive anseet som afviiet.*) Clausen vægrede sig altsaa hos stemt ved at give efter, og Sagen stod saaledes hen en Tid; han vilde have sin Sag betragtet som Frihedens som Aandsfrihedens Sag, men havde paa den anden Side aldeles ingen Betænkelse ved, hvad han meget mere stadig arbejdede paa, uden at ændre Modstandernes Frihed, at faae deres Indsigelser afviste ved et Magtsprog. Denne Forvirring i Frihedsbegrebet, som ikke blot han men alle Rationalismens Ordform altid indviklede sig i, bragte Grundt v ig til atter at træde frem med et lille Skrift: „Om Daabspagten, i Anledning af Stiftsprovst Clausens Barnebaab og offentlige Erklæring“ 1832, der fremkaldte en vidtsøftig litterær Strid, som vi snart skulle komme tilbage til. „At mange Sognepræster — strev han heri angaaende den paagjældende Sag — under Naab paa Samvittighedsfrihed vitterlig eller uvitterlig lægge et tungt Nag paa Samvittighederne hos de gammel dags Christne, det er vistnok en bekjendt Sag; men da den høiere Geistlighed (ved at modsætte sig Begjæringen om Udtrædelse) dog i den sidste Tid har benægtet det, saa er vi nødt til at oplyse det, og naar man derfor hudfletter os som Angivere, da maae vi vel taale det, men ethvert fornuftigt Menneſte indseer dog let, at naar man nøder os til at blive i Statskirken, og nøder os til at lade vore Børn døbe af vedkommende Sogne

*) S. G. Clausens Eftermæle. Bilag V.

præst, vi da er saa spage som mueligt, naar vi bie med at klage, til man f. Ex. virkelig forvansker Daabspagten med et af vore egne Børn" *). — Det varede ikke længe førend der atter indtraadte et lignende Tilfælde, der endnu blev langt forargeligere derved, at det næsten kom til Haandgribeligheder. Det var ved en Daabshandling den 8 Dec. 1833. Uagtet Faderen udtryffeligt havde forlangt at Daabspagten maatte blive fuldstændig oprettet med hans Barn, vedblev Stiftsprovsten paa sin Biis, og da derfor En af Fadderne svarede Nei, og vilde hindre Konen, der bar Barnet, i at bringe det til Fonten, lod den myndige Præst ham uden videre kaste ud af Kirken ved en af Betjentene. For i Fremtiden at undgaae sigt maatte der træffes en Afgjørelse, og der meddelees da Stiftsprovsten en fgl. Resolution af 22de April 1834, hvori enhver Afvigelse fra den anordnede Daabsformular misbilliges, og det paalagdes ham at holde sig Ritualet efterrettelig. Dette Kongebud, der saaledes afviste, hvad han gjennem en lang Levealder utrættelig havde arbeidet paa, og i Grunden anseet for saa godt som opnaaet, krænkede den gamle Mand dybt. Han tænkte paa at ansøge Kongen som en Raade om hvad han tidligere ansaae for sin umistelige Ret, at det maatte tillades ham at forrette Daaben paa sin Biis for dem, der ønskede det; men han undlod dette af Frygt for et Afslag og foretrak heller at overlade enhver Daabshandling til Kirkens andre Præster**), uden Tvivl i det sikre Haab at det umuligt kunde vare længe, førend et forandret Ritual maatte erholde Lovskraft.

Disse Angreb paa Præster i deres Embedsgjerning gave altsaa Stødet til, at Forhandlinger om Ritualets Revision

*) Grundtvig, Om Daabspagten, 1832 S. 5.

**) P. G. Clausens Eftermæle. S. 58.

Wanden, og ønskede derfor ogsaa af den Grund, saalænge Sagen svævede for Retten, at holde sig udenfor Striden. — I hans Sted fremtraadte nu paa den litterære Kampplads hans Ven, Rectoren ved Slagelse Skole Dvifgaard, som dog først vilde forsøge en mindelig Udvei ved at foreslænge Fenger, at han vilde holde sit Stridsstrift tilbage, naar denne striftlig til ham vilde afgive den Erklæring, at „han havde forseet sig mod Bibel og Sandhed“. Dvifgaard var en gammel Skolemand, og havde sagtens mod Disciple, han vilde straffe og dog skaane, brugt den Fremgangsmaade saa ofte, at han glemte at Forholdet var her et ganske andet, og da Fenger havde afvist Forslaget, udgav han sine „Bemærkninger“, hvormed han meente fuldstændig at have tilintetgjort sin Modstander. Dvifgaard var selv ganske hildet i den sædvanlige rationalistiske Betragtning, og havde tidligere fremstillet det som Christendommens Hovedsum, „at Mennesket søger og stræber aldeles at fatte, og saa godt han kan at holde de moralske Bud, og at han hvad Troesætninger angaaer, med et fromt og beskedent Sind overtænker, betragter og undersøger dem“. Det var derfor især eet Ord i Fengers Prædiken at „Christi Frigjorte ikke mere ere under Loven“, der oprørte ham og bragte ham til at udbryde: „Ja lad Præsten i Slotbjergby og hans Aand tordne saa meget de ville! Jesu Frigjorte have Loven over sig! . . . Kun der hvor Loven æres i dens Værdighed og Hellighed, kun der kan Mennesket føle sin Svaghed saa stor som den er, men ogsaa kun der kan Mennesket skjonne Guds Naades og Kjærligheds Dyb i Christo Jesu.“ *) „Det er besynderligt — svarede Pastor Fenger hertil i sit Modstrift — at Hr. Rector Dvifgaard ikke ret har raadført sig med Brevet til de Gæ-

*) Dvifgaard, Bemærkninger mod Pastor Fengers Prædiken. S. 31.

later, førend han nedstrev sine Ytringer; jeg kan derfor ikke andet end paa det Indstændigste anbefale dette Brevs Læsning til dem der ønske Vise, hvad det er at være frigtort fra Lovens Forbandelse" — og søiede han til: „Enhver seer let, at det er Forsoningslæren, dens Antagelse eller Forkastelse, hvorom alt i Grunden dreier sig, og denne Lærdom har altid været, og er endnu en Anstødssteen for de saakaldte Fornuft-Christne eller Rationalister, fordi denne Lærdom er og bliver en Daarlighed for den selvloge Fornuft“*).

Denne Strid i Slagelse og Omegn blev ført saa livlig, at den vakte Opmærksomhed vidt omkring, navnlig i Hovedstaden, hvor de egentlige Hovedmænd for de forskjellige Retninger ogsaa kom til at udtale sig om den. Prof. Clausen strev i sit Organ „Maanedsskrift for Litteratur“ (IX Bind) en anonym Anmeldelse af de udfomne Stridskrifter, Mag. Lindberg havde i „Nordist Kirketidende“ stadig fulgt Striden, og endelig kom der i „Dansk Litteraturtidende“, udgivet af Prof. J. Møller, en ligeledes anonym Anmeldelse (af Mag. H. U. Møller, Præst paa Volland), der i en temmelig skarp Tone erklærede sig imod Bastholm og hans Venner. Prof. Clausen vilde heller ikke ganske gjøre sælles Sag med disse; han fandt, „de egentlige Stridspunkter af den Beskaffenhed, at ved tilbørlig Udvikling af de omtvistede Begreber Striden i dens nærværende Stikelse uden Tvivl vilde være forebygget“; han anseede over, „at de fleste Paastande og Udviklinger vare fremførte i en vis ubestemt Almindelighed“; men fremhævede det dog leilighedsvis som „en træffende Sandhed“, hvad Bastholm yttrede i sit Svar til Fenger, om „en Sekt her i Landet, som lægger an paa at til-

*) Fenger, har jeg forset mig mod Bibel og mod Sandhed. S. 37. 34.

veiebringe Skilsmisse i Kirken og som ved at fremstille Troen som den eneste Veie til Salighed drager syndefulde Mennesker til sig". Saavel Prof. Clausens Kjendelse i Raanedstiftet som den anonyme Anmelder i Litteraturtidende bidroge til at give Striden ny Næring, og den sidste bragte atter Pastor Bastholm frem paa Kamppladsen. Han havde dengang vundet sin Sag mod Skolelærer K. Sørensen, hvis Ytringer vare af Underretten i Slagelse kjendte døde og magteløse, saa at altsaa den ene af de Grunde var bortfalden, der tidligere havde paalagt ham Tausshed. Han søgte da i en offentlig Erklæring at retfærdiggjøre sin tidligere Fremfærd, og angav som Grund hvorfor han var optraadt „inderlig Rummer over, at ved et usornuftigt og fanatiskt Foredrag af Religionen i den Egn, hvor jeg lever, Christendommens høie moralske Værd blev stedse mere modarbejdet, og dens sande Værd undergravet"; han talte om „den Fordærvelse, der truer med at bryde ind i Kirken under Drithoboriens Mæste" og sluttede med: „Jeg holder de Mennesker for at være Jesu Christi værste Fjender, som forfølge og forkjætte deres Medmennesker istedetfor at lede dem paa den rette Veie ved Underviisning, ved Sagtmodighed og Godhed; dem bør saavel Staten som Kirken udelukke af sit Samfund." *) Det udæstende og truende i denne Erklæring stod i den besynderligste Modsigelse med den undvigende og ængstelige Tone hvori Bastholm tidligere havde talt om sit Forhold til Fenger, og fremkaldte fra dennes Side et ligesaa bestemt Ord: „Anklage Hr. Pastor Bastholm for Dyrigheden eller forfølge ham ved Domstolene vil jeg ikke, saalænge jeg ikke bliver nødt dertil; den Væere at bruge saadanne Vaaben overlader jeg helst ham selv og hans Parti, der saa jævnlig benytter sig deraf. Men tie kan jeg

*) D. Litteraturtidende 1888. Nr. 44.

te, med aandelige Baaben vil jeg møde ham Det er let at indsee, hvad Udfaldet vil blive af den Modsætning og Strid, som finder Sted og træder stedse klarere frem imellem dem, som regne sig til Medlemmer af den danske Statskirke. Alle Venner af Fred og Enighed, der kan bestaae med sandhedsfjærlighed, maa derfor ønske og bede, at Baandene saa blive løsnede, og jeg gjentager her den Overbeviisning, at de nærværende Forhold raabe paa Nødvendigheden, om at se af Religionsfrihed, saa dog af Sognebaandets Løsning".*)

Udspændingen var altsaa under Striden udviklet saa skarpt at man her fra begge Sider erkjendte det kirkelige Fællesskab for svækket, saa at det kun var de reente ydre Baand, der endnu holdt Partierne samlede.

Sjællands Biskop Peter Erasmus Müller havde i yngre Tid været saa svagelig, at hans Død d. 4 Sept. 1831 ikke kunde komme uventet, og allerede saa Dage efter d. 9 Sept. blev daværende Slotspræst, Confessionarius Dr. J. P. Mynster udnævnt til hans Eftermand. Kort iforløbet Tid var ogsaa Prof. Jens Møller død i Nov. 1833 endnu sine Manddomsbaar, der baade som akademisk Lærer og som offentlig Skribent havde bidraget sit til at fremme en livlig kristelig Oplysning; dermed var H. N. Clausen blevet ikke blot ældste theologiske Professor, men var tillige i flere Aar enstemmig Talsmand for det hele Facultet. Mynster havde alle Stridens Aar været paa Clausens Side; „Jeg antog mig med al Iver den Forurettedes Sag — skriver han selv herom — baade hos Kongen, som talte med mig derom, og i Samtaler og Breve; overalt jo alvorligere jeg arbejdede for Christendommens Sag, og jo villigere jeg blev hørt, desto mere gik jeg paa enhver Maade at frastige mig al Lod og Deel

*) Nord. Kirketid. 1834. Nr. 3.

med det zelotiske og i enhver Henseende extravagante Punk^{*)}. Enig var han vistnok ikke med Prof. Clausen i alle Sager, men ham kom det fremsfor alt an paa, at Formen blev indtaget, og dertil hørte væsentlig, at Forstjælligheden, naar den kom frem, maatte behandles som en anden litterær Meningsstrid, og ikke som et religiøst Livsspørgsmaal, som en Salighedsdag. Det havde Grundtvig og hans Benner gjort, og dermed var hans Dom færdig; det var nok til at bringe ham til at overse, hvor meget han vilde have givet Medhold, naar det blev fremsat paa en anden Raade. Selv spæde han derfor al personlig Deeltagelse i en Fæde, der forekom ham høist uhyggelig og fordærvelig, medens han med ufravendt Opmærksomhed fulgte de theologiske Forhandlinger i Lydsland, der forekom ham at give et uden Sammenligning rigere Udbytte. Han blandede sig undertiden i disse, saaledes ved sin Afhandling „Om Dogmatikens Begreb“, som Grundtvig gjorde til Gjenstand for en udførlig Omtale^{**)}, fordi Mynster slet ikke her havde værdiset, hvad der var bleven sagt om den apostoliske Troesbekjendelse, som Menighedens levende Vidnesbyrd om sin Tro, nogen Opmærksomhed. Iøvrigt blev denne ligesom Mynsters andre theologiske Afhandlinger i Lydsland selv kun lidet paaagtet. Sin Anstuelse af Christendommen fik Mynster i disse Aar Veilighed til udførligt at fremsætte i sin berømte Andagtsbog: „Betragtninger over de christelige Troeslærdomme“ 1833. De ere oprindelig Prædikener eller dog affattede i Prædike-Tonen, men saaledes at de tilsammen udgjøre et sammenhængende Heelt, et Forsvar for den christelige Lære, den christelige Livsanstuelse. Christendommen er for Biskop Mynster væsentlig en Mening,

*) J. P. Mynster, Reddelelser om mit Levnet S. 224.

***) Maanedsskrift for Christendom og Historie I. S. 582 fgg.

en Livsansfælsse, som han ubetinget giver Medhold fremfor andre Meninger, men saaledes at denne Meningsforskjellighed dog tildækker Klostet, som det religiøse Livsspørgsmaal aabner, Klostet mellem Salighed og Fordømmelse. Christendommen er for ham som en ny Lære væsentlig en ny Lov, der sierer „Pligten at troe“ til Lovens andre Pligtfordringer, og derfor bliver Herrens Indsigtelse, gennem hvilke den Korsfæstede og Gjenopstandne vil forisætte sin stæbende Gjerning til Dagens Ende, efter hans Opsættelse, om ikke rationalistisk saa dog kalvinistisk, til udvortes Tegn, skjøndt vistnok uundværlige Tegn paa hvad der indvortes gennem Læren skal udrettes. „Ordet Prædiken er Hovedsagen i Kirkens Anordning, og naar kun Ordet læres klart og reent, da overlod Herren det til os, ved hvilke udvortes Skikke vi ville søge at berede det Indgang og forstærke dets Indtryk; kun anordnede han tvende Handlinger, uadskillige fra hans Kirke“ — Daaben og Nædveren.*) Egentlig Folkelæsning er Mynsters Betragtninger aldrig bleven; dertil manglede der i al hans Tale og Skrift for meget den Kraft og Oprindelighed, som ufonstlet hjertelig Strebethed alene kan give; den var en Andagtsbog for de Dannede, der selv dunkelt religiøst bevægede samlende søgte et Hovedpunkt, skreven med en talentfuld Sikkerhed og Kethed, med en overlegen Ro og Klarhed, der ganske tiltalte Samfundens Smag. Den blev strax da den udfom greben med Glæde, og dens overordenlige Udbredelse ikke blot her og i Norge, men ogsaa i Tydsland, Sverrig og Island vidner om, at den mange Steder er bleven brugt i Familiekreds til opbyggelig Søndagslæsning.

Det var lykkedes Biskop Mynster i sine „Betragtninger“ at give en Andagtsbog, der kunde tiltale og nogenlunde til-

*) J. P. Mynster, Betragtninger II S. 300.

fredsstille alle Parter, og den samme Bei vilde han nu Biskop slaae ind paa i praktisk kirkelig Retning, nemlig at give Kirkefjenesken en Form, der nogenlunde kunde fredsstille Alle, en Form der kunde omslutte de forskjellige Retninger uden at sprænges. Mynster maatte saaledes Talsmand for Geistlighedens Duffer og Forhaabninge Ritualets Revision, skjondt han ikke selv havde nogen umiddelbar Deel i at sætte Forslaget i Bevægelse var som ovenfor omtalt fremkommet under Angrebet paa stiernes Forvaltning af Sacramenterne. Det Kjøbenhavnske Præstestabs Andragende af 27 Nov. 1832 stottede sig sentlig til følgende Motiver: »Under den Meningsforstaaelse, der i vort Fædreland saavel som andetsteds i Forbindelse med en fornyet Interesse for Religionen, har frembragt almindelig Gjæring i Gemytterne, have nogle Enkelte i Afvigelse fra Ritualet som Anledning til at optræde mod stierne, og derved forstyrret Kirkens Fred og Menigheds Opbyggelse, og forsøgt paa at svække det tillidsfulde Forhold mellem Præst og Menighed. Det synes ikke overensstemmende med den protestantiske Kirkes Grundsætninger at binde et heelt Lands Geistlighed til ordret Fremførelse af mularer, som en stor Deel af dem finder i enkelte Dele dende mod sin Overbeviisning og mod den theologiske Bestyrelsens Resultater. Det synes ikke tilraadeligt for Freden i Kirken og Menighedernes Opbyggelse og en sand christelig Udbredelse, at lade et kirkeligt Anliggende forblive uafgjort, hvorfra der hvert Dieblik kan tages Anledning til Strid til de forargelige Optrin, af hvilke allerede flere have fundet Sted, og til at bortdrage Folkets Sind fra Christendommens indre Bæsen til ydre Former. Det synes endelig at være Haab, fastgrundet i Regjeringens omfattende Omsorg for christelig Oplysning og Opbyggelse, som enhver dansk Un-

saat med Taknemlighed erkjender, at den ikke vil lade en saa vigtig Sag som det Rituelle i den offentlige Gudstjeneste og de kirkelige Handlinger henstaae uden Forbedring, medens ikke blot en stor Deel af Geistlighedens Ansæt udtale sig for en saadan, men ogsaa Folkets Opmærksomhed i det Hele er henvendt paa denne Gjenstand. Kun heri — kun i en Revision af Ritualet, en Forbedring i dets enkelte Dele med en uforandret Fastholden af den overleverede Grundform, saaledes at enhver Præst maatte antages at kunne uden at handle mod Samvittighed og Overbeviisning følge samme, og enhver Christen derved finde Opbyggelse, synes Midlet være givet til at sikke Kirkens Fred, Menighedens Opbyggelse og det geistlige Embeds Værdighed.*) Skjøndt dengang selv Medlem af Kjøbenhavns Præstestab, havde J. P. Mynster ikke understrevet, fordi som han siger han dog vilde faae den vigtigste Deel i Arbeidet; men det var neppe den eneste Grund; skjøndt han nok i det Hele kunde billige hint Andragende, maatte han dog finde det stødende, at Ansæt om Ritualets Forandring kom frem som en Samvittigheds-Sag, hvad det var for Prof. Clausen og hans Venner, ja maatte være, naar de fandt Ritualet „i enkelte Dele stridende mod Præsters Overbeviisning og den theologiske Videnskabs Resultater“. Dette vilde Mynster for sin Bedkommende neppe indrømme, og han behandlede derfor altid Ritualsagen ikke som Samvittigheds- men som en Smagsag. Offentlig udtalte han sig ved samme Tid saaledes derom: „Det bør snarere billiges end dables, naar en Præst, forsaavidt han tør holde sig forviøset om sin Menigheds Samtykke, uden at forbigaae eller forandre noget væsentligt, forkorter en gammel Formular, der trætter ved sin Længde, eller ombytter et i nærværende Tid stødende

*) S. R. Clausen, S. G. Clausens Eftermæle S. 60—61.

Udtryk med det nu brugelige. Men saakkaert udgik Misfor-
 noiselse yttre sig i denne Anledning, da her egentlig den Klæ-
 gende Ret, saalænge Anordningen endnu bestaar. Det end
 synes ogsaa Præsten at have Ret, naar han efter saa lang
 Tid begjærer en Revision af vor Liturgi. Hvorvidt det nu er
 Tiden at foretage denne, derom kunne Meningerne være deele.
 Paa den ene Side kan anføres, at dersom vi endog tør vent,
 at denne Revision nu vil lykkes bedre end for nogle Decen-
 nier siden, saa er igjen just nu saa megen Strid vaalt om en-
 kelte Væresætninger og Udtryk, at det ikke tonner sig Umagen
 at udsætte sig for at see denne Strid foretaget, da Nødvendig-
 heden af hiin Forandring ikke er saa paatrængende. Paa den
 anden Side kan man med Grund paastaae at det bedste er
 Tid at gjøre hvad der er fornuftigt; og at naar Revisionen
 foretages med tilbørlig Kyndighed og Bærsomhed, da er der
 ingen Strid af nogen Betydning at befrygte, saafremt nem-
 lig det reviderede Ritual efter tilstrækkelig Prøvelse foreskrives
 til almindeligt Brug.*) Det varede længe forend man i
 Cancelliet kunde komme til Enighed om denne Sag, da der
 ogsaa i dette var Mænd som af religiøse Grunde toge det
 gamle Ritual i Forsvar, skøndt A. S. Ørsted anvendte al sin
 Indflydelse for at overbevise Collegiet om Forandringens Nød-
 vendighed, der i hans Dine var saa paatrængende, at de Præ-
 ster maatte ansees fuldkommen reiserdiggjorte der gjorde det
 paa egen Haand. Disse idelige Trætter om Præsters selvtagne
 Afvigelser gjorde en Afgjørelse nødvendig, og samme Dag som
 det blev paalagt Stiftsprovst Clausen at følge Ritualet
 ved Daaben, udgik der en fgl. Resolution af 22 April 1834
 ifølge hvilken der skulde indhentes motiverede Erklæringer om

*) Rynster, Om Udtrædelse af den danske Statskirke. Danst Ugeskrift
 I. 1832 S. 267—68.

Ritualets Revision fra hele Landets Geistlighed, og det var Begyndelsen til en vidtløftig Forhandling. — I Fyen var der ved den Tid nylig foregaaet et Biskopsstifte. Den gamle rationalistiske Biskop Dr. Frederik Plum var død d. 18 Jan. 1834, og hans Eftermand Dr. Nicolai Faber tog sig strax med Iver af Ritualsagen. I et „Hyrdebrev“ af 29 April f. A. meddeelte han Stiftets Præster Regjeringens Bestemmelse, og mente at bringe denne i Udførelse paa bedste Maade ved at dele Stiftet i ti Conventer, der hvert afgav sin Betænkning over et af ham i det Hiemed forfattet Udkast. — Prof. H. N. Clausen vilde ogsaa gjerne bidrage Sit til at fremme den Sag, der saa længe havde ligget ham paa Hjerte, og skrev derfor i „Kjøbenhavnsposten“ en Række Artikler: „Betragtninger over de forestaaende Forhandlinger om liturgiske Forbedringer i Danmark“. Han fandt Diebliffet den gang til at optage dem særdeles gunstigt. „Jo skarpere nu omstunder de Modsætninger, som tilforn i naturstridig Blanding fandt Rum i det selsomme Individ, ere traadte ud fra hinanden, desto lettere er det ogsaa blevet for dem, der søge Sandhed med Alvor og Kjærlighed at kjende og undgaae Extremene . . . desto lettere vil ogsaa den Opgave kunne løses at ordne det kirkelige Livs Former saaledes, at den religiøse Fornødenhed, som er fælles for alle Troende og Fromme, bliver tilfredsstillet, medens Ultraernes Fordringer paa begge Sider blive afviiist“. Det var altsaa Middelveien Clausen ogsaa i dette Stykke vilde slaae ind paa, men skjøndt han talte om Ultraernes Afvisning, var han dog ikke af dem der som Biskop Wynster ubetinget vilde holde paa Censformigheden. „Den protestantiske Kirke har til alle Tider paa det bestemteste erklæret sig imod at paatvinge Menigheden og dens Lærere en liturgisk Censformighed i alle Dele . . . ; saaledes er i den nye preussiske Agende Forsagelsen ved Daaben fremstillet i en

dobbelt Form: „af den Døde“ og „af Synden“; hvorefter nu denne Grændse mellem det Faststaaende og Bevægelige skal drages maa vistnok i Almindelighed bestemmes efter høiere Synspunkter, men i det Enkelte kan meget blive afhængigt af forbigaaende Forhold“^{*)}. Det var Clausens sidste Haab at der virkelig var gjort en Begyndelse til Ritualets Forandring; „at det atter skulde ende med Intet, bør vi ei engang tænke os som Muelighed“, og sluttelig anbefalede han Biskop Fabers Hverdebrev som et Exempel, der fortjente Efterligning i de andre Stifter. — Cancelliets Circulære blev heller ikke uden Virkning; der indkom allevegnefra i Aarenes Løb en Mængde Betænkninger, og man ventede, at idetmindste noget af alt dette var bleven offentliggjort, at navnlig Biskop Faber og Fyens Geistlighed var traadt frem med deres Betænkning; men det skete ikke. Efter sgl. Resolution af 22 Juli 1837 blev alt det Indkomne tilstillet Sjællands Biskop, for at han skulde udarbejde et Forslag, og dertil benytte som Medarbejdere hvem han maatte finde skikede dertil. Saaledes blev dog Sagen ganske lagt i Biskop Mynsters Hænder, og han kunde altsaa frit slaae ind paa den Vej, han ansaae for meest heldbringende. Ved et nyt forordnet Ritual vilde han sikkre Statskirkens Eenhed, men tillige affatte dette saaledes, at det ikke paalagde den individuelle Frihed for snævre Baand. At der var Forskiellighed, og at denne maatte udvikle sig gjennem Strid og Tvist, kunde og vilde Mynster nok indrømme. „Hvad er Christendom? — skriver han i sine „Betragtninger“ — See de stridte derom ikke blot i de Rødes Stoler, men paa Gader og Torve, i Kirkerne offentlige Forsamlinger og i Bønder og Frænders Samsund. Skulde jeg ønske, at det var anderledes? skulde jeg virkelig ønske, at Christdommen var ble-

*) „Kjøbenhavnsposten“ 1834. Juni.

ven en død Besiddelse, som overantvordedes fra Haand til Haand, fra Mund til Mund, uden Estertanke uden Prøvelse? onste, at den ikke havde det Liv iblandt os, saa den kunde volde Strid? at den ikke agtedes Striden værd? Eller skulde jeg onste, at denne Strid kun maatte finde Sted mellem de Strikfloger, at den som en Hemmelighed kunde stjules for Mængden? Frygte I for Forargelse? Ja vee den, ved hvem Forargelsen kommer! Men ikke dette forarger mig, at der tvistes om det helligste Klenodie — hvorledes kunde det være anderledes under denne Verdens Vilkaar?*) Sjøndt han saaledes nok kunde indrømme, at Strid var fornøden i al aandelig Livsudvikling, saa lagde han dog altid stærkest Bægt paa Fornødenheden af at holde Loven i Hævd, for derved at holde Samfundet sammen. „Man siger undertiden, — skriver han et andet Sted — at de, der leve sammen, og ikke kunne forliges, bør stilles ad; men denne Sætning gælder kun for Tilfældet af yderste Nød. I Almindelighed er det upaatvovelig langt gavligere, omvendt at indskærpe, at de der ikke kunne stilles ad, bør forliges. Herved menes naturligvis ikke, at nogen udvortes Tvang skulde hindre fra, sommeligen at yttre sig over de Punkter, hvori man er uenig; kun Meningen er, at den Omstændighed, at man maa og bør leve sammen, maa virke til, at man arbejder paa ved Overbeviisning at komme til Enighed, og at man ikke over det, hvori man er uenig, overseer det ofte langt væsentligere, hvori man er enig. Paa denne Raade er mangt et Egteskab, der først tegnede slet, endt ret hæderligt; paa denne Raade ere Provindsfer i et Rige, som til en Tid betragtede hinanden med bittert Fjendskab, efterhaanden smeltede sammen; og paa denne Raade vil Striden i Kirken kunne fremme den firkelige Ud-

*) Rynster, Betragtninger I S. 8. 9.

vikling; hvorimod alt Haab om Forsoning og fælles Bistand er opgivet, naar man løber fra hinanden for enhver Grille^{*)}.

Hvad Grundtvig og hans Venner domte om en saadan Naade at gennemføre den - kirkelige Eenhed fremgaaer tilfulde af tidligere Ytringer. Mynsters Naade at behandle Ritualet som en udvortes Form, der frit kunde afskædes efter Tidens Smag, var aldeles modsat Grundtvigs hele Betragtning. Allerede i sin første Afhandling om „Religion og Liturgi“ havde han, skjøndt taaget og samlende, talt derimod; og senere havde det altid mere klaret sig for ham. „Liturgi og Kærdom er hos de lutheriske Christne paa det nøieste forbundet og Ordet ved Naade-Midlerne, som netop er det store Livets Væbte i Liturgiën er ingeniunde en blot Gjenstand for „Smag og Behag“ men Kilden til hele de Troendes Haab og Trøst, saa hvem der vil berøve dem det, vil, hvad enten de veed det eller ikke, ret egentlig berøve dem deres Religion^{**)}. Det kunde derfor for ham kun være Spørgsmaalet, om Statskirken fremdeles vilde taale Fædrene-Troen med de uforandrede Naademidler, da enhver Forandring heri fra Statskirkens Side var det samme som en Udelukkelse af alle Christne, som deraf ofte deres Saligheds-haab. „Hvad nu en saadan Udviisning angaaer, da er det vistnok min Mening, at Fædrene-Troen, eller rettere alle de Enkelte, for hvem den er en Saligheds-sag, vilde være bedst tjent dermed, da alt kirkeligt Forhold til Troens Modstandere maatte være dem ubehageligt, og selv den størst mulige Frihed i en Statskirke dog er forbundet med mange Hindringer for det Christelige Livs Værd; men uærlig maatte jeg være, om jeg sagde, det var min Mening, at Fædrene-Troen ogsaa paa den Naade

*) Dansk Ugestrift I S. 270.

***) Grundtvig, Den danske Statskirke 1834. S. 19.

vilde virke gavnligt paa Folkelivet og Staten i det Hele. Biskop vilde nemlig altid Fædrenes Troen skjænke Staten sine bedste, flittigste, troeste og lydige Borgere, men deels vilde den i aaben Feide med Statskirken tabe det Meste af sin Indflydelse paa Folket i det Hele, og deels vilde den baade af indvortes og udvortes Grunde blive langt mindre frugtbar for boglig Kunst . . . Nu er det jeg gjentager: skal Fædrenes Troen fremdeles virke og leve i Statskirken, da maa Sognebaandet løses og Alt for Resten blive omtrent som det er, eller endnu friere, og naar jeg siger „som det er“, da mener jeg dermed ikke hvad der staaer paa Papiret, men hvad der i den sidste Menneftaalder virkelig har været Tilfældet, at hverken solte Præsterne sig i deres Værdom bundne til de symboliske Bøger, eller ved Ministerialia til Alterbogen, men benyttede dem frit, som de trostede sig til at forsvare efter den Hellige Skrift og almindelig Sandhed^{*)}. Det var den Forandring i Grundtrois Synsmaade, der var foregaaet under Striden, og som han først fuldstændig udviklede i det Skrift, hvoraf de anførte Uttringer ere tagne, „Den Danske Statskirke, upartist betragtet“ 1834. Det havde viist sig, at Statskirkens Embedsmænd kunde komme til at staae saa skarpt imod hinanden, at de gjensides fordomte hinanden som fanatiske Sværmere eller vantro Branglærere, uden at den statskirkelige Styrelse videre ændrede denne Strid; skjøndt han rigtignok fandt dette kristeligt uforsvarligt, saafremt Statskirken virkelig skulde gjælde for et aandeligt Fællesskab forenet i den samme Tro, saa fandt han det dog i borgerlig Henseende baade gavnligt og glædeligt, at Regjeringen lod sine Præster i alle aandelige Ting frit handle efter bedste Overbeviisning. Gavnligt og glædeligt fandt han det, fordi Frihed er Betin-

*) Grundtrois, Den danske Statskirke 1834. S. 16. 18.

gelsen for al aandelig Livsudvikling og fordi Statskirken som en Statsindretning nærmest maa og i Grunden alene kan fatte det som sin Opgave at sørge for det hele Folks timelige Udvikling og Dplysning, og ikke for den Enkeltes Salighedsag.

„Naar man derfor i Halsfemserne paastod, at skulde Præsterne være nødvendige, maatte det ene være for Skolens Skyld, da udtrykte man sig meget rigtigere end man selv vidste. Man veed at det attende Aarhundredes Dplysning, som hos os endnu gjør Lykke, ei let paa hele Jorden kunde finde en vrangvilligere Forstaler end mig, men deri maa jeg dog nødvendig give den Ret, at man i vore Dage ved at forsomme Dplysningen forsmæder det eneste kraftige Middel til at forebygge de naturlige Følger af den Selvflogskab og Selvraadighed, man umuelig kan udrydde . . . En Dplysning, der gaaer Haand i Haand med Stats-Religionen, er derfor virkelig ogsaa Noget, man begynder at tænke paa selv i England, men en vigtig Dplysning synes man ved denne Bestræbelse at fattes, den nemlig, at Staten aldrig har haft nogen Religion og faaer heller ingen, fordi Staten kun er en Personification og ingen Person . . . Men hvor Troen, som stæer er hos os, ansees borgerlig for en Bisag og Dplysning for Hovedsagen i Statskirken, der vil ogsaa af Fædrene-Troen udvikle sig en Dplysning, ligesaa velgjørende og ærefuld for det borgerlige Selvskab som den selvflogte og selvraadige Dplysning efter alle Tidens Erfaring er ødelæggende og derved vanærende Naar derfor Staten ved borgerlig at besytte Fædrene-Troens Præster i sin Kirke, beholder dem til Bønner, men ved aandelig at lade dem støtte sig selv, nøder dem til at være paa deres Post, da gjør den paa eengang Fædrene-Troen og sig selv den største Tjeneste.“ *) Det var derfor

*) Grundtvig, Den Danske Statskirke 1834. S. 56. 59.

Grundtvigs Forslag, at Statskirken vilde give alle sine Præster fuldstændig dogmatisk og liturgisk Frihed, hvilket han dog dengang lagde mindre Vægt paa, fordi de foregaaende Stridens Aar havde viist at den var i Livet indbrømt, skjøndt den ikke i Loven var anerkjendt; hvad han derimod stærkest fremhævede, og hvad der ogsaa havde viist sig meest paa-trængende, var Sognebaandets Løsning, hvorved Enhver der i sin Samvittighed sølte sig besværet af det Baand, der bandt ham til en vantro Præst, frit kunde holde sig til den Præst, der tiltalte ham meest. Det var et Forslag, der ikke støttede sig til nogen kirkerelig Theori, men var øst af Livet og Erfaringen; det tilfigtede ikke nogen Opøsning af Statskirken, men forudsatte denne som en ved foregaaende Mars Strid godt-gjort Kjendsgjerning, og Forslaget gif ud paa at vise, at en saadan Opøsning istedenfor at være til Skade netop kunde blive til Gavn. Hvad der virkelig var sælles, Værefrygt for den hellige Skrift, vilde han ikke nedbrøde, og meente at Statskirken fremdeles burde holde den i Væ: „Saa høist forskjellig man end fortolker og forklarer Bibelen med Hensyn paa Fædrene-Troen, er dens historiske Deel dog saa klar og tillokkende, saa rig paa Tankestof for Værd og Væg, og paa den anden Side er dens Sædelære saa reen saa fyndig, at ingen Stat kan ønske sig et bedre bogligt Grundlag for Folke-Oplysningen, naar kun Tvisten om den mellem Præsterne kan holdes vedlige, saa ikke noget Parti bliver enevældigt; thi i saa Fald sover det ind paa sine Laurbær, og affpiser Folket med en Bibelhistorie og en Værebog (*liber sententiarum*), der stundum bliver det Modsatte af Bibelen, og altid Stene for Brød“ *).

Til samme Tid som Grundtvig saaledes rakte sine

*) Grundtvig, Den Danske Statskirke 1834. S. 61.

firkelige Modstandere Haanden til borgerligt Forlig, søgte han tillige i sine tvende videnskabelige Hovedværker, Frugten af mange Aars Granstuing og Flid: „Nordens Mythologi eller Sindbilledsprog, historisk-poetisk udviklet og oplyst“ 1832 og „Haandbog i Verdenshistorien“ 1833-36—fuldstændigt at udvikle sin Anskuelse om den nydanske, levende, folkelige Videnskabelighed, han haabede og ventede. Dermed optog han atter Kampen mod Tidens hele videnskabelige og populære Dannelse, der uden at ændse det Dybe i Menneskelivet saaledes som det taler til os gennem Myther og Sagn, uden at agte paa det Store og Dyploiede, der viser sig i Verdenshistorien — med selvbehagelig Forstandighed spiller paa Overfladen, og mener med Blikket alene fæstet paa Diebliffet at kunde løse alle Livets indviklede Knuder som man under Stilleoveller analysere en Sætning. Det var dertil han fra Ungdommen af egentlig sølte sig kaldet, at arbejde paa en fri nordisk Videnskabelighed, medens den kristeligt reformatoriske Kamp, han havde stridt, var noget han efter sine gjentagne Forsiktringer mod sin Villie var bleven trængt ind i, da man vilde formene ham frit at vidne om sin og Fædrenes Tro. Det vilde her føre for vidt at udvikle Grundtvigs Anskuelser om den Dplysning, han førte Ordet for, men hvad vi maa lægge Mærke til er den Forskjel han vil have gjort mellem Christendom som en Troes- og Saligheds-sag, og kristelig Anskuelse som en verdenshistorisk Magt, uundværlig og uadskillelig fra al ægte menneskelig Dplysning. „Det maa nødvendig blive indseet, — skriver han derom — at Trættens og Tvistepunkten mellem Christne og Naturalister er ingentunde Christi og den kristelige Anskuelseres Guddommelighed, for hvilken de guddommelige Virkninger deraf gennem atten Aarhundreder er et urokkeligt Kraftbeviis, men Trættens

er en ganske anden, der vel theologisk rigtig betegnes ved Spørgsmaalet om Christi evige Gubdom, men historisk klart udtrykker sig i en modsat Tro om Natur-Mennesket. At Natur-Mennesket er skabt i Guds Billede, og havde i Guds Fods-Aande alt hvad han behøvede til at naae sin store Bestemmelse som en Guds Søn, derom maa alle Mennesker med Aand være enige, og at der meget tidlig maa være tilfødt ham et stort Uheld, der bragte Jorden hos ham i en skjæv Stilling til Himlen, Tiden i Misforhold til Evigheden og Menneske-Naturen i Bilterede, det bevidner baade den daglige og den universal-historiske Erfaring Sagen er kun, om Skaden kan helbredes paa naturlig Maade eller ikke, og det er vor store kirkelige Trætte, hvori al Mæglen kun er latterlig, thi her er ingen Middelvei, uden en magtesløs Tvivlraadighed De Christne troe nemlig, at Menneske-Naturen ved Faldet er bleven saa fordærvet, at al egentlig Helbredelse er umuelig, men prise Daaben som et virkeligt Gjenfødelsens Bad, hvori den Troende aandelig omfæbes, og at opelste dette ny Menneske til en guddommelig Forening med Frelseren, det er deres kirkelige Opgave. Dette kan Naturalisten uden grov Selvmodsigelse umulig indrømme; han maa tvertimod paaatae, at den gamle Menneske-Natur baade kan og skal lade sig helbrede, saa det er slet ikke Meningen, at Man skal optages i Kristus, men kun at Man skal aandelig optage ham i sig, som det guddommelige Forbillede paa, hvad vi alle skal renses og klæres til: Menneske-Børn der hæve sig til Guds-Børn Naar vi blive os vor Modsatning klart bevidst, og stræbe hver i sit Kirkesamfund skarpt at gennemføre den, da frygte vi ikke mere for at have fælles Anskuelse i Alt hvad der kan være sandt under begge Forudsætninger, og da først kan Erfaringen bevise,

enten de Christne eller Naturalisterne fare vild^{*)}. Anvendelsen af denne Tankegang paa de almindelige Forhold ligger nær; det er den christelige Anskuelse saaledes som den er fremsat i Bibelen, der har gennemtrængt de Folkesjæle vi kalde christelige, uden at disse derfor i egentlig Forstand er christne Folk; det er denne christelig Anskuelse, der alene formaar at give den folkelige Oplysning sit ægte menneskelige Præg, uden at derfor dog Tro og Christendom i egentlig Forstand er en Skolesag.

Grundtvigs hele christelig reformatoriske Kamp havde saaledes overrasket og overvældet Samtiden, at der maatte gaae Aar hen, førend saavel Venner som Fjender ret kunde forstaae og klare det Eiendommelige i hans Anskuelser. Dette gjælder ikke mindst den kirkelige Betragtning, hvori han fra først af tog sit Udgangspunkt, hvad han kalder sin Opdagelse, at det nemlig er i de hellige Indsigtelser, Christne skulle høre Herrens levende Ord, at det er der, han til alle Tider er levende tilstede og taler til enhver af os sit Livets og Frelsens Ord, medens vi i Skriften kun læser om hvad han har gjort og har sagt, altsaa hvad der for os er forbigaengent og dødt. Støttet hertil hævdede han Daabspagten som Herrens uforanderlige Pagt og Vilkaar for enhver Christen, i hvis Uforanderlighed han saae det sikreste Værn mod al forvirrende Skolelærdom, der ved at skyde sig ind under Skriften og dens rette Fortolkning vilde gjøre alt usikkert, hvad der angaar de Christnes Salighedshaab. Uden just videre at indlade sig paa hans Tankegang, maatte man i Almindelighed nok see saameget, at han tillagde det apostoliske Symbolum en ganske særegen Vægt, og da nu netop noget lignende skete ved samme Tid i Tydskland, blandede man gjerne begge Paaastande sam-

*) Grundtvig, Nordens Rytologi 1832. S. 14-17.

men, for da i Korthed at stemple dem som fuldstændig gjendrevne af den tydske Videnskabelighed. Derfor indlod de egentlige Ordførere for den herskende Skole sig aldrig videre paa Sagen, og naar de leilighedsviis kom til at berøre den, lod de nogle Ord falde om „en katholisk Tendens, der ved at hævde en Tradition ved Siden af eller vel endog over Skriften ledede til at fornægte vor Kirkes Princip“. Enkelte af de bibelsk-kristelige Theologer omkring i Landet gif dog noget noiere ind derpaa; nogle misbilligende Ytringer af Biskop Dr. R. Møller imødegif Mag. Lindberg i en klar og fattelig Udvikling *); Stiftsprovst Stochholm i Aalborg skrev en egen Afhandling derom: „Beviis for, at den kristne Kirke ikke grunder sig paa det apostoliske Symbolum men paa den hellige Skrift“ (Nyt theol. Bibl. XX. 1832), der atter fremkaldte et Modskrift af Pastor G. Busck: „Protest imod at Dr. R. Luther føres som Vidne imod Pastor Grundtvig“, hvilken Afhandling Prof. J. Møller optog i sit „Tidskrift for Kirke og Theologi“ II. 1833, rigtignok med en lille Uudfyldning, og med den Forsikring til Læserne, at det var sidste Gang han optog noget „om denne nu baade i Danmark og Tydskland saa fuldstændigen drøftede Materie“. Desuagtet fremkom der i samme Tidskrifts IV Bind 1834 endnu eet Indlæg i samme Retning af Pastor H. Seerup i Mariager: „Bemærkninger angaaende den apostoliske Troesbekjendelse, især med Henjyn til nogle offentlige Ytringer imod sammes apostoliske Oprindelse og kirkelige Gyldighed“. Ved samme Tid begyndte Mag. H. U. Møller, Præst i Rasted paa Folland, et skarpt Angreb i et særskilt Skrift: „Forsvar for den

*) E. C. Boisen, Om Kirken og Præstens Forhold til samme; med en Fortale af Biskop Dr. R. Møller, jvfr. Nordist Kirketidende 1834 Nr. 11. 14. 16.

evangeliske Kirkes Grundætning, et lutherisk-christeligt Endeskrift imod Pastor Grundtvig" 1834, hvori han beklagede, at man i Almindelighed var saa ligegyldige ved den Sag: „Man

sandt det endog underligt, at Dr. R. Faber kunde finde det Umagen værdt 1827 at udgive et Modskrift imod en sædvanlig Mening; . . . flere andre af vore Theologer have tillige vist antydet, at den er aldeles forfæstelig; men derom mærker man, at flere hos os og deriblandt endog Præster vedblive at være enige med Grundtvig i denne antiprotestantiske Mening.“ Heller ikke dette fremkaldte nogen særskilt Dødsfælde. Pastor E. C. Boisen i Nebbelunde, der tidligere havde vedkjendt sig den kirkelige Afskuelse i et lille Skrift „Om Kirken og Præstens Forhold til samme“ 1831, tog i Gjenmæle mod Mag. Møller („Om Betydningen af den christelige Kirkes Betsendelse“), og disse tvende Smaa skrifter bleve, i Forening med Mag. Møllers, Gjenstand for en udfølgelig Recension i „Maanedsskrift for Litteratur“ 1835 af Candidat Bindesbøll, der vel ingenlunde samstemmede med Grundtvig, men dog meente, at den ældre protestantiske Theologi ikke kunde fritjendes for en vis „Bibliolatri“, og at man maatte indrømme dette Misgreb. Imod slige forblommet Beskyldninger om Træfald fra den Kirkens Lære, hvis bestfædte Præst han var, udtalte Grundtvig i et Stykke „Om Kirkelære om den hellige Bibel“ sine kirkelige Grundætninger i Kortshed saaledes: „Jeg vedbliver naturligviis at ansee den for Medchristne, der vil blive ved den samme Daabspagt som jeg, hvorpaa de saa end grunde dens Gyldighed, og vedblive at erklære dem for ægte Lærere i den dansk-lutheriske Kirke som finde den augsborgske Konfessions Hovedlærdomme Skriften, hvordan de saa end beskrive deres Fortolkningsregel . . . Saalangt er jeg fra at ville paanøde Noget min Betragtning af Kirkens Forhold til Skriften, men anbefale den

ia jeg nødvendig paa det varmeste, da jeg har overbevist mig om, at Christendommen bliver derved baade langt lettere forsvare, bedre at forklare sig, og mere frugtbar paa Oplysning og Opbyggelse . . . Sige fra Begyndelsen har jeg aabent ærligt bekendt, at jeg derved traadte i Modsætning til de theologiske Skole, men ogsaa viist, at jeg derved ei paa anden Maade nærmede mig den papistiske, der jo under Navn Tradition sammenjædster Menighedens offentlige Vidneskab om sin Tro og Daab, med allehaande baade mundtlig og skriftlig Overlevering fra Kirkefædre, Paver og Munk. At man nu strengt prøvede Grundene for min Paastand om Troesbekjendelsen og Sacramentordet, og prøvede paa at vise, at jeg ei holdt Stik for Skriftens klare Udtryk og sund Fornuft, at det vilde være i sin Orden; men at man først endeel Aarsæger det vigtigste Skolespørgsmaal, der kan opfaas blandt kristne, som om det var ingen Ting, og nu vil forsøtte sig, uden at kunne sige, jeg viger et Haarsbred fra den Tro, som skal bekjendes, den Kærdom, der skal søres, og de Løfter, som gøres i vor Kirke, det er dog, mindst talt, barnagtigt.“*)

Som det gik med Grundtvigs Anskuelse om Troesbekjendelsen og Sacramentordene, gik det ogsaa med hans statsrettelige Frihedsforslag, at der maatte gaae Aar hen, førend Sammenkomsten nogenlunde kunde forstaae, hvad det egentlig sigtede til, men som man i Begyndelsen optog det temmelig ligegyldigt. Det kom frem som et Fredsforslag, der borgerlig skulde forlige alle Partier, men dengang der ved Lindbergs Bestræbelser virkelig blev gjort Forsøg paa at sætte det igjennem, blev det optaget som et nyt Feidebrev. Hvad den Deel af Forslaget angik, som Grundtvig lagde stærkest Vægt paa, nemlig Sognebaantsløsning, da fandt man det i den Grad urimeligt, og

*) Nordiskt Kirketidende 1834. Nr. 52.

Sagen selv saa umuelig, at det var bedst ikke at tale derom for at det kunde falde bort af sig selv, og hvad Forslagets anden Deel angik, dogmatisk og liturgisk Frihed for Præstern, som Grundtvig allerede ansaae for faktisk anerkjendt, saa var det ogsaa langt fra at man kunde gaae ind paa det. „Theologisk Frihed og kirkelig Lærefrihed — skriver Prof. Clausen, den videnskabelige Friheds utrættelige Talsmand — staae i den noieste indbyrdes Forbindelse, og vilde vi tænke os Præsters og Theologers Virksomhed adskilt ved Lovens Bøm, saa at det skulde være hine forneent, at anvende Resultaterne af den videnskabelige Forskning til at staae sundere Begreber Indgang, da vilde kun et tomt Skyggeliv være levet Theologien.“*) Naar her altsaa ogsaa forlanges kirkelig Lærefrihed, kunde man mene, at idetmindste Prof. Clausen og hans Venner med Glæde maatte gaae ind derpaa, men naar Clausen her som ved mange andre Leiligheder førte Ordet for videnskabelig Lærefrihed, og forlangte den praktisk gennemført, saa at altsaa Præster i deres Embedsgjerning saavel paa Prædikestolen som ved Sacramenternes Forvaltning maatte benytte den videnskabelige Forsnings Resultater, saa vilde han have dette betragtet som „en christelig protestantisk Frihed“, der ingenlunde ophævede det kirkelige Fællesskab, og dette sidste lagde han netop al Vægt paa. Det laae derfor fjærnt fra hans Tankegang at ønske Sognebaandets Løsning for derved at sørge for Menighedens Samvittighedsfrihed, thi de videnskabelige Resultater, som det var de theologiske Profesors Rald at bringe for Lyset, maatte Alle boie sig for, og Alt hvad der ikke boiede sig for dem, var Sværmeri og Fanatisme, der var aandeligt uberettiget. Derfor bleve netop de Mænd,

*) Om det theologiske Studium. Raanedeskrift for Litteratur II S. 342.

der baade theoretisk havde forsvaret og i Livet gjort Brug af dogmatisk og liturgisk Frihed, Forslagets ivrigste Modstandere, fordi de nok følte, at naar en saadan Frihed blev vedtaget som Statskirken's Grundsætning, saa var dermed det kirkelige Fællesskab hævet. Langt hellere vilde de da gaae ind paa Biskop Wynsters Forslag at bindes til faststaaende Formularer, naar disse kun bleve nogenlunde lempede, for paa den Raade dog at bevare Skinnets af en indre aandelig Eenhed.

Biskop var der bestandig flere yngre begavede Mænd, der varmt og inderligt sluttede sig til Grundtvig, ligesom han og i Frederikskirken altid prædikede for en stor Forsamling; men i det Hele gjælder, at hvad der hørte til, eller dog vilde regnes til de dannede Klasser, ikke kunde forstaae ham eller føle sig ret tiltalt af ham, hvad enten hans Tale bruste som en skumrende Elv, eller den, som gjerne i hans senere Aar, flød jævnt og lunefuldt. Indtryk gjorde derimod hans Ord som hans Skrift paa Almuen overalt hvor der var vaagnet noget religiøst Liv, og det var i disse Aar Tilfældet ikke saa faae Steder. Det rystende og vækkende Indtryk, Grundtvig fremfaldte, trængte til Forklaring, og her blev Mag. J. Chr. Lindberg Mellemmanden, der i et klart og fatteligt Sprog udviklede og forsvarede Grundtvigs Tanker. „Nordisk Kirketidende“ blev derfor Organet for den religiøse Folkebevægelse, og under geistlige eller verdslige Embedsmænds Drillerier og Forsølgelser mod de Dypvakte, fandt disse altid i ham en uforsagt og utrættelig Talsmand, der førte deres Sag med en saadan Dygtighed, at selv om han ikke kunde trænge igjennem paa høiere Steder, saa faldt hans Ord dog som en Svøbe, hvis Slag føltes af Statskirken's mange vantro og ligegyldige Præster.

Det var fra Fyen og i Fyen især fra Kjerteminde og Drigstrup Sogne den religiøse Dypvækkelse var udgaaet, og

Huusmanden Christen Madsen havde her trods Førfølgelse og Modstand virket utrættelig til sin Død 1829. Dengang blev der mange Steder paa Landet, og af Kjøbstæderne især i Svendborg holdt smaa eller store Forsamlinger, hvor man mødtes til gudelig Sang og Læsning. Rasmus Nielsen i Drigstrup fortsatte saa at sige Christen Madsens Gjerning, trolig understøttet af Aandsfrænder i andre Egne af Landet, især Peder Larsen Streppenburg i Tommerup, og Lars Pederfen Møller i Bigerølev. Kjendelig Indflydelse imellem dem havde tidlig det aandelige Nøre, som Kirkelampen i Kjøbenhavn vakte. „Med „Kirkens Gjenmæle“ — skriver en nyest Almuesmand, den siden som Politiker bekendte J. A. Hansen — begyndte et nyt høit mærkeligt Afsnit af vor Kirkes Historie; nu stod Grundtvig ikke længer alene, men stedse flere Kjæmper sluttede sig sammen paa begge Sider, og en Hølingang fandt Sted i de følgende Aar, som donede igjen til Landets yderste Grændser, ja endnu langt længere, og nu kunde Folket ikke mere sove uforstyrret, nu saae En op hist, en Anden her, og spurgte hvad denne Parmen havde at betyde, og disse vakte Flere, som Kamplarmen ikke havde kunnet vække, og der blev Livsrøre“ *). Præster saavelsom Herredsfogder vare blevne noget betænkelige ved at blande sig i dette Nøre efter den sidste Cancelliskrivelse fra 1824, som Stiftets Gouvernør, Prinds Christian havde foranlediget; men mellem Almuen selv var Hadet og Uvillien det samme mod disse „Hellige“, der holdt sig borte fra alle verdslige Pystigheder, og det gav sig Luft paa forskjellig Maade. Naar en eller anden Familie i en By begyndte at holde Forsamling, kom gjerne det hele Byslag i Bevægelse; ofte bleve de Forsamlede overfaldne med Hujen, Strigen og Stenkast; undertiden gif man mere

*) J. A. Hansen, Sendebrev til Hr. Pastor Grundtvig 1840 S. 13.

planmæssig til Bærts ved at udelukke dem af Bylauget, ved at negte Huusmænd Bistand til deres Jordlobs Dyrkning og desl. I Svendborg blev engang en saadan lille Forsamling overfaldet og forstyrret, uden at Dyrigheden paa Stedet videre andsfede det, hvor blandt Andre en Kjøbmand H. Casper Brandt var tilstede. Han henvendte sig i en Skrivelse af 17 Marts 1832 med en Klage desangaaende til Stiftets Gouvernør, og yttrede her om disse Folk, som man sædvanlig kaldte „Sværmere, Sekteriske og Forstruede: „Det var at ønske, at de som kaldes med Dgenavne, maatte af rettsafne Værere examineres mundtlig eller skriftlig om deres Troesbekjendelse og Levnet, da skulde det befindes, at deres Troesbekjendelse og Frugterne deraf er ganske overeensstemmende med den danske Statsreligion i vort lykkelige Danmark.“ Prinds Christian var ikke ligegyldig ved denne Sag, og gav under 15 Mai s. A. Amtmanden en Paamindelse om, at „slig Gade-Florden og ethvert Brud paa Huusfreden bliver altid en Overtrædelse af Loven, som Dyrigheden deels maa advare imod, deels forebygge ved fordoblet Narvaagenhed“ *) Egentlig uvillig stemte mod Præstestanden som saadan vare de opvakte Bønder ikke; hvor der var Enkelte som Provst Boesen i Bigerslev eller Præsterne Balslev i Haarslev, Veth i Svanninge o. A., der virkelig prædikede med Iver og Barme, holdt de sig gjerne til, selv om de skulde vandre mange Mil for at komme derhen; men Præsterne kom dog sjælden eller aldrig i Forsamlingerne, og turde ikke ret indlade sig med de overalt udfregne sanatiske Sekterere. Den herskende Bantros Spot og Haan imod dem kom jævnlig til Orde i den meest læste Avis „Thyens Stifts-Tidende“, hvis Redaktør S. Hempel altid talte i den Tone; men i Odense udkom ogsaa under Navn af

*) Nordist Kirketidende 1834 S. 779 og 677.

„Christelig Kirketidende“ et religiøst Ugeblad i Aarene 1832—35, udgivet af Pastor V. Westengaard og Adjunkt ved Landthedralsskolen Dr. Kalkar, og af disse Mænd maatte man det mindste vente en omhyggeligere Prøvelse. Udgiverne erklærede det ogsaa strax som deres Ønske, „at modtage Bidrag fra Landets forskjellige Egne om de opbyggelige Sammenkomster udenfor Kirken, for at erfare Oprindelsen til saadanne Konventikler, deres Virkninger, og Midlerne, hvorved de udbrede sig.“ Paa denne Opfordring indløb kun eet anonymt Svar, der omtalte den hele Bevægelse som et betænkeligt Sværmeri: „Kilden til mange Bilsfarelser er den Lærdom, at Skriften kun er en død Skat, naar ikke Aandens Aabenbaring kommer til, og denne mener man fortrinnsviis udgyder sig over deres Sammenkomster; derfor fremtræde flere Prædikanter, som ofte under Foredraget komme i en exalteret Stemning, og dette ansees da som et sikkert Tegn paa Aandens Nærværelse.“ Om trent af samme Mening om Forsamlingerne var vistnok alle de Præster, der endda bedømte Sagen mildest, og derfor sendte en af de iorigite Deeltagere i disse selv, Gaardmand Anders Larsen Samborg, Udgiverne en retsærdiggjørende Erklæring, men den blev ikke optaget. „Hvi tillægge os Spottenavne? — hedder det heri — og hvorfor kaldes vi en Sekt, da vore Medstændere indtil dette Nu ikke har overbeviist om, at vi har faret vild i nogenstomhelst af de Lærdoms Grunde, som indeholdes i den evang: luth. Kirkes symboliske Bøger? . . . Og efterdi vore Opbyggelses-Forsamlinger ingen anden Hensigt have, end, at vi i og ved dem kunne vidne om vor Tro, da vide vi ikke, hvorledes det kan betragtes som en Forseelse, at vi forsvare og holde over Forsamlingerne; thi at Guds Aand har betjent sig af de efter Udseende svage Andagtsøvelser som Midler, hvorved han har draget Mange fra Verden til Troen.

Fra Kist til Dyd, derpaa gives mange og store Beviser" *).
 Ganste overladte til dem selv vare altsaa Forsamlingerne,
 uden at nogen af de Præstlærde vilde indlade sig med dem;
 man kan derfor ikke undre sig over at de vare udsatte for en-
 kelte sværmeriske Forvildelser, men vist er det ogsaa, at de
 hidrog til at udvilde en Dygtighed hos mange Bønder, som
 man ikke skulde vente, og stor Iver besjælede Leberne saa at
 de endog udstrakte deres Virksomhed til de omliggende Stifter.

Den gamle Trætte mellem Cancelliet og "de stærke
 Jyder" i og om Bierre-Herred, Veile Amt, angaaende de
 autoriserede Skolebøger, brød netop ud igjen i disse Aar
 1833—37, med samme Styrke som før. Denne Gang kom
 det til Udbrud i en Naboby Østersnede, Nørvang-Herred,
 under Ribe-Stift, hvor en Bonde Nabs Anderssen i Gam-
 melsole fandt, at saavel Thonboes Bibelhistorie som Valles
 Lærebog indeholdt vrangne Lærdomme, hvorfor baade han og
 andre Eigesindede vilde have deres Børn underviste efter
 Pontoppidans Forklaring og den gamle Udgave af Katechis-
 mus, istedenfor efter den af Mynster besørgebe. I Nabo-
 sognene Korning og Naarup var Forholdet i Grunden det
 samme, men Præsten i Naarup, Consistorialraad Bøchmann,
 havde i mange Aar søiet dem i at bruge de gamle Bøger
 ved Confirmationen uden dog ganste at lægge de autoriserede
 tilside, og paa den Maade blev Sagen holdt hen. Bøn-
 derne i Østersnede vægrede sig ikke ved at lade Børnene be-
 søge Skolen, men passede kun altid at give dem de gamle
 Bøger med; desuagtet blev Forordningen af 1814 anvendt
 imod dem, saa at Skolekommissionen mulsterebe dem for
 Forsømmelser. Bønderne bleve uroffelige ved deres Væg-
 ring, og nu gjentog sig igjen de forrige Optrin med Udpant-

*) Nordist Kirketidende 1834. S. 777. 78.

ning og Salg af deres Indbo, deres Kreaturer o. dsl. Mellem de mange Klagebreve, som de Betrængte frees til de overordnede Autoriteter, er der et af 23de Febr. 1834 til Amts-Skoleinspektionen i Beile, hvori de udførligt fremføre, hvad der forargede dem: „I Valles Lærebog staaer: Den almindelige Fordærvelse hos Menneskene bestaaer deri, at de ikke bruge deres Forstand til sund Eftertanke — dette er ikke som Skriften siger, at vor Forstand er formeddelt Synden fordærvet, og vi kan ikke udrette noget godt og modstaae Fordærvelsen, men Gud maa gjøre det altsammen. De staaer ogsaa i Lærebogen: vi maae trage efter at vorde Gud liig paany, og derfor daglig stræbe at tiltage saavel i Kundskab som i Rettskaffenhed, at vi saaledes kunne blive nye og bedre Mennesker — dette var reent ud at forkaste baade Gud og hans Ord og Aand, tilligemed de tvende Sacramenter, som ganske fornyer og gjensøder Menneskene foruden deres Stræben efter Kundskab og Rettskaffenhed; thi førend et Menneske er bleven gjensødt og fornyet, kan det ikke tiltage i Kundskab og Rettskaffenhed, som kan være Gud behøgelig, men meget mere er det ham en Bederstyggelighed at ville fornye sig selv ved Rettskaffenhed. Ligeledes staaer det i Lærebogen: vi maae stræbe efter at forhverve os Her eller Agtelse og Tillid blandt vore Medmennesker — dette er ikke som Jesus siger: de som trage efter Her hos Menneskene, de have deres Løn borte. Ligeledes staaer det ogsaa i Lærebogen: vi have ingen Ret til at fordømme noget Menneske for sine urigtige Meningers Skyld eller fordi de bekjende sig til en anden Religion — skal vi da kalde enhver Religion lige god? eller hvorved skal vi da forsvare den christelige Religion baade for Born og Tyende, naar vi ikke

aa fordomme de andre?"*). — Disse og lignende Be-
 isgrunde indlob de overordnede Autoriteter navnlig Cancelliet sig slet ikke paa; Cancelliet vilde kun holde de autoriserede Bøger i Hævd fordi de vare autoriserede, og derfor vilde man uden at ændse nogen Klage, gaae frem mod de rangvillige efter Lovens hele Strængighed. Stiftets Biskop og Müller i Ribe havde fra først af været imod det hele kullteringsvæsen, og da Ophavsmanden til den hele Pro-
 z, Nads Andersen, havde fundet Feilighed til personlig at omstille sig for Kongen i Beile, blev det overdraget Biskop-
 n at forsøge paa at tale dem til Rette. Dette førte imid-
 tid ikke til noget. I en Skrivelse af 3 Oct. 1835 afgav
 en Indberetning derom til Cancelliet, hvori han atter ud-
 lte sit Ønske om at Kullteringen maatte ophøre, da den
 og ikke naaede sin Hensigt, og omtalte leilighedsviis Consi-
 vialraad Bschmann's Forhold, der confirmerede Børn efter
 gamle Bøger. Ifkun dette sidste lagde Cancelliet Mærke
 og indlede en Brevverling med Bschmann, hvorved han
 en Paamindeelse om at see nøie til med udensogns Børn,
 om Brugen af de rette Bøger. Alting blev altsaa som
 ligere, men Bøndernes Overbeviisning roffedes ikke, og de
 r med stor Taalmodighed og Fasthed al den Bold, der
 vergif dem; engang vilde Udpantningsmændene være saa
 ielige, at lade Manden selv bestemme hvad de maatte tage,
 en denne svarede: „Nei, jeg giver Eder ikke Noget, tag
 sv, hvad I har Raagt til“. — Da det ene Aar saaledes gik
 en efter det andet, blev dog Dyrigheden tilsidst trøttet af
 sse Executioner, og Sognets Skolecommission undlod der-
 af af Medlidenhed med dem at indsende til Amtet Listerne
 der de ubetalte Skolemulcter, saa at disse altsaa ikke bleve

*) J. E. Lindberg, Danebrog Nr. 1.

inddrevne. Da dette blev oplyst, var Skolecommissionen nær kommen i Forlegenhed, da Cancelliet forlangte, at den selv skulde erstatte hvad den havde unbladt at lade inddrive; men Biskop Tage Müller tog den i en Skrivelse af 28de Jan. 1837 i Forsvar, og man fraskaldt denne Fordring, hvorved den fik Rod til at gjøre det samme næste Aar, og Udpansingen hørte saaledes op indtil videre*).

Denne Strid havde, som det gjerne gaaer, til Følge, at mange Andres Opmærksomhed blev henledt paa de omtalte Bøger. Det varede ikke længe, førend der ogsaa fra andre Sogne i Ribe og Aarhus Stift indkom lignende Begjæringer, ligesom og fra Fyen, hvor henved 200 Personer anholdt om, at deres Børn maatte undervises og confirmeres efter Pontoppidans Forklaring. Cancelliet blev imidlertid fast i sin Bægring, og ingensteds mødte Brugen af de autoriserede Bøger en saa afgjort Modstand som hos de nysomtalte Jyder; men samtidig med at negte denne Begjæring, indskjærpede Cancelliet den gamle Forordning mod gudelige Forsamlinger, og det ramte egentlig Fynboerne haardest. I en Skrivelse til samtlige Biskopper af 12te Dec. 1835 hedder det nemlig: „Da Cancelliet er bleven overbevist om, at der især i nogle Stifter afholdes talrige saakaldte gudelige Forsamlinger, tildeels foranlediget ved en eller anden Tilreisende og sigtende til at skaffe det størst mulige Antal Underkrifter paa Begjæringer om Forandring i Henseende til de Bøger, der ere autoriserede til Brug ved Religionsunderviisning, og den bestaaende kirkelige Orden“ — saa blev det paalagt Præsterne „nøie at overholde de i Frd. af 13 Jan. 1741 givne Forskrifter, i hvis Følge slige Forsamlinger ikke maa være

*) J. E. Lindberg, Danebrog Nr. 1, sammenholdt med Arkivstykke
i Kultusministeriets Archiv.

talrige og heller ikke afholdes af omslakkende Personer eller uden vedkommende Geistliges Nærvarelse eller Forevidende^{*)}. Strivelsen gjaldt altsaa egentlig „dem, der reiste omkring under Foregivende af at ville styrke og omvende Andre“, og det var fornemmelig fynske Bønder, der ved idelige Reiser søgte at vedligeholde Forbindelsen med de Opvakte i Jylland, især i Egnene mellem Rødbing og Weile, i Harsbøl ved Holstebro, og paa Mors, og overalt, holdt nu Herredsfogder og Præster skarpt Udkig med dem, saa at Processer om gudelige Forsamlinger hørte til Dagens Orden. Hvad der gjorde denne hele Fremfærd oprørende, var ikke saameget de Multer og Bøder, Vedkommende idømtes, som det, at Fromhed og Gudelighed paa den Naade erklæredes fredbøs i Landet, og at derved den huuslige Frihed blev givet til Priis for vedkommende Embedsmænds Vilkaarlighed. Hvem der skulde kaldes „omslakkende Personer“ og hvad der skulde kaldes „en gudelig Forsamling“ var et aldeles bestemmelsesløst Begreb, og Embedsmændene kunde i Henhold hertil, hvad de heller ikke sjælden gjorde paa den brutaleste Naade, fortrædige enhver Reiserende, naar han blot havde gudelige Bøger hos sig, eller muligviis et eller andet Sted havde talt et gudeligt Ord; de kunde trænge sig ind i enhver huuslig Kred, for at passe paa at der ikke blev sunget en Psalm eller talt et Ord til Opbyggelse. Men som det altid gaaer, at Trykket ægger Modstanden, saaledes blomstrede ingenstunde de gudelige Forsamlinger baade i Jylland og Fyen som netop i disse Aar.

Ogsaa i det vestlige Sjælland var der dengang et stærkt religiøst Røre, især paa Grevskabet Holsteinborgs Gods. Lehnsgreve Fr. A. Holstein ønskede meget at benytte sin

*) Nordisk Kirketidende 1836. S. 15. 16.

Stilling til at vække noget kristeligt Liv blandt Godsets Bønder, og kaldte derfor Lic. J. Holm til Præst for Holsteinborg og Bendsø, der allerede i sine Candidataar havde udgivet en Prædicenssamling „Christus, Veien til Faderen“ 1826, som Prof. J. Nøller gav det Studsmaal, at „Forsviøselig ikke uden Held havde dannet sig efter Grundtvig“. Til samme Tid kaldte Greven en jydsk Skolelærer Rasmus Sørensen til Bendsø, og han tilligemed en spænk Bønde, Rasmus Ottesen blev de egentlige Ledere for de gudelige Forsamlinger, der snart tiltog saaledes i Tal, og valte saa stor Opfigt, at Pastor Holm blev betænkelig og holdt sig tilbage. I Slagelse virkede Pastor H. Bastholms Personelkapellan Østrup i samme Retning, og da her en Grav Monster, der tidligere havde levet et temmelig vildt og rygesløst Liv, pludselig var bleven greben og omvendt af Østrups Prædicenser, saa begyndte ogsaa snart Forsamlingerne i denne By. Den omtalte theologiske Fejde, der førtes saa levende i og omkring Slagelse i Aarene 1833—34, gjorde sit til at vække Opmærksomheden for de religiøse Livsspørgsmaal, og derved forstærke det aandelige Nøre, hvortil det uden kom at den geistlige og verdslige Dyrighed snart paa sædvanlig Maade blandede sig deri. Nu begyndte ogsaa Grev Holste i u at blive betænkelig, og skrev „Nogle Ord til Christendommens Venner paa Grevskabet Holsteinborg“ 1834, hvori han formanede dem til at holde sig nøie Lovene efterrettelig, der forbød de store Forsamlinger i private Huse, hvilke han heller ikke fandt saa hensigtsmæssige og gavnlige som smaa huuslige Opbyggelsestimer i Familierekredsen. Dette fremkaldte tvende Modskrifter af Skolelærer N. Sørensen og af Mag. Vinberg i Nord. Kirket.; denne sidste vilde ikke forsvare Forsamlingerne i og for sig, men fandt dem fuldkommen retfærdiggjorte under de daværende Tilstande;

—overhovedet skal vi ikke glemme, at Nøden har en stor Ret, og at det ikke gaaer an under en almindelig kirkelig Forvirring at fordre, at alting just skulde gaae til som det burde, da vi nødvendig maa finde os i at meget gaaer som det kan, og hertil søiede han da en anbefaling af Sognebaandets Løsning som den for Tiden rimeligste Udvei*). Dette bragte Grev Holstein, i et „Tillæg“ til hine „Ord“, til paa det bestemteste at erklære sig herimod. „Det forekommer mig, at Hr. Magisteren i dette Stykke prædiker en Frihed, som ligner Jakobinernes Frihed, og som gjør Tilværelsen af enhver som helst Kirke aldeles umuelig; skal nogen som helst Kirke bestaae, saa maa den have Love, og Kirkens Lemmer være bundne til disse Love“. Endstjondt han saaledes ikke ganske kunde billige den Reming, Forsamlingerne var slaaet ind, ja endog bestemt misbilligede det grundvigske Frihedsforslag, der begyndte at finde Indgang i disse, saa vedblev han dog fremdeles at virke paa samme Viis, og bestræbte sig altid for at faae ivrige kristeligtindede Præster til Egnen. Pastor C. F. Rønne, først i Haarslev siden i Høve, E. Mau, Rønnes Eftermand i Haarslev, toge altid Forsamlingerne varmt i Forsvar og toge selv virksomt Deel i dem; Grundvigs yngre Benner blandt Præsterne P. A. Fenger i Slotsbjergby, J. F. Fenger i Kiunge, Hahn i Hylsted o. A., stode ligeledes i stor Anseelse blandt de Dyvaste, og disse strømmede om Søndagen flareviis til deres Kirker. Forsamlingerne vedbleve dog endnu, ja de bleve endog altid talrigere besøgte, men det var som oftest Præster, der ledede dem, og derved dæmpedes betydelig den lønlige Uvillie mod Lærerstand, der dog i Grunden altid, meer eller mindre ubevidst, gjærede i Forsamlingerne. I Fyen holdt Præ-

*) Nordist Kirketidende 1834 Nr. 42.

sterne sig som ovenfor bemærket, altid mere tilbage, indtil Agerbeet i Sommeren 1834 blev Præst i Espe og Banti han havde ikke blot Mod til at indlade sig med de allee saa utstregne „Hellige“, men han bevægede sig imellem med Liv og med Lyft; derfor stoffede de sig ogsaa om i hvad enten han prædicatede og holdt Bibellæsning i Kirkerne ler han sang og bad med dem i Forsamlingerne, og ved Keiligheder optraadte han som deres ivrige Forsvarer.

Der var saaledes et mærkeligt Røre mange Sted disse Aar, og gjennem de navnte eller ligesindede Præ Indflydelse, saavel som gjennem Lindbergs utrættelige Be bølser fik Bevægelsen efterhaanden mere fast Holdning og bestemtere kirkelig Charakter. Grundtvig selv stattede ist gudelige Forsamlinger meget høit, hvad han ogsaa flere G skarpt og bestemt offentlig udtalte, endstjondt han altid svarede deres borgerlige Ustyldighed og paaviste saavel Ukloge som det Urimelige i at ville hindre dem ved borgt Magt; han betragtede dem, selv hvor de vare ustyldigh bedst, som en Art religios Selskabelighed i stor Stil, der ikke var efter hans Smag, da han altid fandt større Opn tring og Bedervægelse i smaa Vennekredse end i store fflaber. Fra et reent kirkeligt Standpunkt lader det sig h ikke negte, at Forholdet er forqvælet, naar Menigheder i samle sig uden Præster, eller naar Præster ikke formaae samle Menigheder omkring sig; men paa den anden Side der det sig ligesaa lidt negte, at disse frie og formløse f samlinger bleve under de daværende Forhold, under Kæ standens Bantro og Uigegyldighed, et virksomt Middel til vække Liv og Røre der, hvor man faldt i Sovn under den f Kirketjeneste. Den Fare ligger altid nær for slige Forsamling at et vist pietistisk fromtskabende Bæsen her gjør sig g fende, der sætter Christendommens Mærker i en ubvortes

stikkende Keveviis ; men netop i den Henseende virkede Grundtvigs middelbare Indflydelse overordentlig gavnlig, og bidrog til hos Mange at klare det aandelige Syn, selv om det tidligere havde været indhyllet i en pietistisk Taage. Mange og det især af de bedst begavede blandt Ordførerne, kom dog aldrig klarere til at see, at hvad det fremfor alt kom an paa, var Reenhed i Læren, Oprigtighed i Forsyndelsen, Trostab i Forsamlingen som Trostab i Tilagnelsen af Herrens Indstiftelser. Derved fik den hele Kirketjeneste med sin Daab og med sin Nadver ganske andet Liv og Betydning for dem ; dermed saagnede Frygten for den paatænkte Ritualforandring, der knebde med at berøve dem langt mere end om man forbød dem at læse nogle gamle kristelige Vostiller i Forsamlinger, eller paanødte dem nogle halv kristelige Lærebøger i Skolerne ; og Klager bleve lydelige mange Steder, hvor Præsterne tillod sig vilkaarlige Ændringer. Man begyndte at see, at det ikke saameget var Forsamlinger udenfor Kirkerne, som fri og livlige Forsamlinger i Kirkerne, det kom an paa, og at derfor kirkelig Frihed, Frihed for Tro og for Lære maatte være Løstnet for Alle. Netop i Efteraaret 1835 samledes første Gang Stænderforsamlingen, hvor der var givet Folket Velighed til at udtale sine Ønsker, og det varede da heller ikke længe forend hine Ønsker om kirkelig Frihed begyndte at lade sig høre. Medens saaledes den høiere Geistlighed med Biskop Mynster som Fører efter Regjeringens Opfordring ad den hemmelige administrative Vej forberedte Ritualets Revision, havde Grundtvigs Forslag og tildels hans hele kirkelige Betragtning gennem offentlig Tale og Strift vundet, om ikke talrige og formaende, saa dog varme og dygtige Venner rundt om i Landet, der beredte sig til at bringe deres Ønsker frem gennem den folkelige Repræsentation.

Det var altsaa Sagernes Stilling, da man d. 30 Oct.

til 1 Nov. 1536 feirede Reformationens tredje Jubelfest i Danmark, og dette stete især i Kjøbenhavn med al den officielle Pomp, der stod til Regjeringens Raadighed. Levende Deeltagelse blandt Massen af Befolkningen fandt denne Festlighed ikke, og den religiøse Ligegyldighed gav sig Luft i Kløger over de urimelige Beskostninger sligt krævede, paa en Tid da Ønstet om energiske Besparelser hørte til Dagens politiske Emne. Men selv under denne stive statskirkelige Høitidelighed udtalte sig dog i Almindelighed Ønstet om at vende tilbage til det Spor, Luther og Reformatorerne havde betraadt, stærkere og oprigtigere end det var steet gennem den forrige Menneftaalder, og trods den herskende Ligegyldighed rørte det sig dog trindt omkring et kraftigt gjærende Liv, samlet om en Mand, om hvem det kan siges med fuldere Sandhed end om nogen Præst efter Morten Luthers Dage, at han gik frem i hans Aand og hans Kraft. Hvad Danmarks første lutherste Konge Christian III, mere ledet af en dunkel Følelse, havde sagt ved Ordningen af den danske Kirkes Skikke, at noget i denne var vor Herre Jesu egen usforanderlige Anordning, medens andet var Menneftebud, der kunde forandres efter Tidens Veilighed*), det havde Grundtvig søgt klart at tyde, og peget paa hvad der er Herrens usforanderlige Anordninger, i det Haab derom frit og levende at kunne samle alle Christne af den danske Tunge — og med dette Haab ville vi slutte denne Skildring, hvori vi have fulgt den danske Kirkes Førelser gennem tre Aarhundreder.

*) Kirkeordinantsens Fortale. I Udgaven fra 1574 VI og XI Blad.

Bilag.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

A. Rettelser og Anmærkninger.

(Første Deel).

- F**orord. Første Side, Lin. 18. Talsmænd læs Landsmænd.
- S. 1, L. 6. Den omtalte Reces er udstedt ikke d. 20 Oct., men d. 30 Oct. 1536. „Mandag næst efter *Sanctorum Simonis et Iudæ Apostolorum* Dag“.
- S. 3, L. 6. Efter de Ord: „Dieblikkets Krav var uafviseligt“ kunde — til yderligere Bestyrkelse af den her udtalte almindelige Betragtning — tilføies: „Danmarks Rige kan ikke ubi Fred, Rolighed, Gendragtighed og godt Politiregeres — strev Malmø Byes Borgere i deres Forpligtelse til Kongen af 24 Aug. 1536 — uden det skeer gjennem en Ørighed eller verdsligt Regimente“ . . . derfor „love og tilføie vi, at vi aldrig efter denne Dag ville tilhjelpe, at nogen Biskop kommer til noget verdsligt eller geistligt Regimente, eller til noget Biskops-Domme eller Ret i Danmarks Rige, førend det skeer at der bliver samtykt og holdt et almindeligt, generale, kristeligt Concilium“ (Kirkehist. Saml. II. S. 392). Politiske Forhold havde fremkaldt Bruddet, da de danske Biskopper ved at hindre Kongevalget efter Frederik I's Død havde forbrudt sig mod Kronen og bragt al den Krig og Elendighed over Landet, hvad Rigsdags-Recessen altid lagde

endnu ikke; for at den kunde blive det, maatte den først bekendtgjøres paa Rodermaalet, hvilket stete i Biskop Blades Overføttelse af 1539, og denne blev da forelagt Herredagen i Odense til Antagelse. Udbyttet af dens Forhandlinger foreligger i Udgaven fra 1542, der er ledsaget af en „Fortale“ underskrevet af Kongen og samtlige Rigets Herrer, hvori der klages over, at der „haver været Trodragt og Uenighed udi Riget, og haver ei været holdet i den ene Kirke som i den anden en menig Brugelse“, hvorfor det befales, at denne Ordinants „skal holdes udi alle Stifter og Kirker“ — „uden saa er at udi en almindelig fri christelig *generalis concilio* anderledes besluttet og samtykkes“. Den kaldes „den rette Ordinants“ hvad altsaa vil sige det samme som den ene gjældende, og mellem Tilfætningerne i Bogen selv er ogsaa denne: „Item ville vi ei heller at nogen skulle her for vore Riger udprente eller udprente lade Haandbøger, Misfaler eller andre ceremoniske Bøger“ osv. (d. 75 Blad). Hvad der stete for Danmark i Odense 1539, stete for Slesvig og Holsten paa Landdagen i Rendsborg d. 9 Marts 1542. Den omtalte danske Udgave af 1542 har endnu ikke de 26 Riber-Artikler, der udkom særskilt trykt lidt senere samme Aar, men i alle følgende Udgaver optoges de som Tillæg til Ordinantsen. Denne fik i Karens Lov endnu tvende andre Tillæg: „Frederik II's Ordinants i Egtestabsfager“ af 1582; og „Christian IV's Forordninger om Kirkens Embede og Myndighed mod de Ubodfærdige“ af 1629. (Sfr. Engelstoft, Liturgiens Historie. S. 8:19).

13 fgd., om Slesvigs Forhold s. ndfr.

24, 2. 3. Angaaende den Forandring der foregik i Herrensloftrenes Stilling, var det allerede bestemt i Rigsdagens Reces af 1536, at „herefter skulle de ikke have Fuldmagt uden Konningens og Rigens Raads Ja, Billie og Samtykke at afhænde, sælge eller pantfætte noget af Klostersets Jorde“

- gods og Eiendom" (Rosenvinge. Gl. danske Lore IV S. 165), hvormed altsaa disse Stiftelses Selvstændighed væsentlig var brudt.
- S. 28, L. 22. Her kunde tilføies, at man ogsaa en Tidlang efter Reformationen vedblev at bede i Kirkerne for „Hø. keiserlige Majestæt." C. F. Engelstoft, Theol. Tidst. XI. 1. S. 92.
- S. 36, L. 6. Mange Liggerklostere vare allerede gaaet til Grunde under Reformations-Kampene. Af Landets 27 Graabroedreklostre vare de fleste forstyrrede inden Frederik I's Død, ifkun enkelte overlevede ham, som Klostrene i Lund, Rostilde, Helsingør, Odense og Ribe (Kirkehist. Samlinger I, S. 328 Anm.).
- S. 41, L. 13. Andreas Corvins Bostil --- skal være Ant en Corvins.
- S. 44, L. 14. Naar der siges, at man ikke tænkte paa Jer- andring i den nu fastsatte Kirkeorden, saa er det kun fers- saavidt rigtigt som Ordinantsen af 1537 og den danske Udgave af 1539 ikke taler derom; men derimod er det i „Den rette Ordinants" (1542) og i de senere Udgaver seid til som Bogens Slutning: „Derfom noget udi denne Ord- nants forsemmet er, da ville vi altid det med vort elskelige Danmarks Riges Raads og lærde Mænds Raad ferrankle og revidere hvis christeligt og billigt er, og som ikke er imed det hellige Evangelium og Guds rene Lærdom" (Udgaven fra 1574 fol. 104). Rigets verdslige Regjering hørvede sig altsaa her den lovgivende Myndighed i Kirken, dog saaledes at „lærde Mænd", hvad nærmest vil sige Bisperne og de theologiske Professore, i slige Sager toges paa Raad med. Af slige lovgivende Kirkesøder afholdtes der tre: i Ribe 1542, i Kjøbenhavn 1579 (om Hægteflabsageres Behandling) og atter i Kjøbenhavn 1629 (om Kirke- tugten).
- S. 46, L. 16-21. De Statuter for Lunds Domkapitel, her omtales, anfører Pont. III, S. 258-63 under A. 1540, men tilføier i Fortalen (S. 26) den Rettelse at

der er glemt et C i Aarsangivelsen, saa at de altsaa skulde henføres til 1640. Men begge Angivelser ere urigtige, og det rette Aar er 1590. Der mangler altsaa ikke et C i Angivelsen MDXL, men det sidste L skal forandres til C. En Afskrift af disse Statuta Gl. Regl. Sml. 4. 2472 har dette Aar, og de her tilføiede Understrifter af Kapitlets daværende Medlemmer godtgjor denne Angivelses Rigtighed. De ere altsaa en Samarbejdelse af Kapitlets dengang hundrebaarige Statuter, givne af Erkebiskop Johan Brostrup 1489, der som det hedder i Forordet pleiede at oplæses een Gang hvert Aar, og Samarbejdelsen skete, fordi der i disse laae endeel af den gamle Suurdeig, og fordi Forsædrene ikke saamtidig med Reformationens Indførelse foretog en Reformation af Statuterne.

Den Raade hvorpaa Omtalen af Domkapitlerne her er indledet maa altsaa falde bort som aldeles urigtig, og heller maatte dette være skeet med den almindelige Bemærkning, at Christian III lod alle de ældre kirkelige Institutioner bestaae, naar de paa nogen Raade kunde bringes i Samklang med den indførte Kirkeorden. Herved kunde da tillige den af Bugenhagen forfattede *Ordinatio pro Canonicis et Monasteriis*, der blev føiet til Kirkeordinantsen, have været omtalt og benyttet. — Urigtig er som Folge heraf ogsaa Slutningsbemærkningen S. 49, Lin. 25-29, da man nu vistnok snarere maa ledes til den modsatte Formodning, at Domkapitlerne allevegne holdt paa de gamle Statuter saavidt det paa nogen Raade lod sig forene med den nye Tingenes Orden, uden af egen Drift at foretage nogen Forandring.

- S. 48, L. 24 fgg. Angaaende Kronens Ret til at besætte Kapitlernes Præbender kan det bemærkes, at Kongen i Reccesen af 1536 forbeholdt sig „*jus patronatus*“ til alle Prælaters Digniteter og andre Leen, som Kronen, Kongen og Bisperne hertil have haft at forlene“ (Rosenvinge IV,

§. 165). Allerede før Reformationen havde Kongerne gjort Fordring paa denne Ret, og tildeels var den bleven anerkjendt; Christian I erholdt saaledes ved en Bulle af 10 Mai 1474 „*jus patronatus & præsonlands*“ til 16 Prælaturer ved de nordiste Kirker, 8 i Sverrig og 8 i Danmark; (Jfr. De Danske Domkapitler. §. 51). Det er trivlsomt om denne Ret virkelig blev hærdet af hans Efterfølgere, men selv om dette skete saa erholdt den nu en langt videre Udstrækning ved at omfatte alle Præbender.

§. 49, §. 15. Naar Provsten i Lund Nicolaus Urne her kaldes en Brodersøn og ikke som sædvanlig en Broder til Bispe Lage Urne, da skyldes dette en mundtlig Meddelelse af Hr. Registrator Kall Rasmussen.

§. 51, §. 4 fgd. Alt hvad der her ligesom §. 13 og §. 80 siges om Reformationens fuldstændige Gjennemførelse i Slesvig er usiagtigt og tildeels urigtigt, hvorfor en kort Skildring af disse Forhold her maa finde Plads. Christian III havde flere Aar før han blev Konge sin Residens i Haderslev, og benyttede denne sin Stilling til at gennemføre Reformationen ikke blot i Haderslev Amt men ogsaa i Lønning-Leen, som paa den Naade for en Tid blev unddraget Ribe Stift. Den lutherske theologiske Skole, der oprettedes i Haderslev, og som fik stor Betdning for den hele reformatoriske Bevægelse i Danmark, var uden tvivl dannet af det derværende Collegiat-Kapitel, der derfor heller aldrig nævnes efter Reformationen. Tvende Læsemestere i Theologien holdt her Forelæsninger over den hellige Skrift for alle de omboende Præster, og af disse tvende var den ene tillige Provst, som paa sine Bispatser gik rast frem med at afsætte og indsætte Præster, naturligtvis for at fjerne dem, der ikke hjalp de reformatoriske Grundfætninger (Kirkehist. Samlinger I, S. 390-94). Paa samme Naade var man gaaet frem overalt i Slesvig. De forskjellige Provstedsommer i Stifter,

der isvrigt tillige vare Prælaturer ved Slesvig Domkapitel, vare efterhaanden ved Regjeringens Indflydelse, kommen i de evangeliske Sogne-Præsters Hænder, og disse havde benyttet denne Myndighed til at gennemføre Reformationen, hver i sit Distrikt, som man kan tænke kraftigt understøttet af Hertug Christian. Paa denne Maade var man gaaet frem, endstjøndt Bispedømmet endnu bestod, saa at, da den sidste Biskop Godtse Ahlefeldt døde d. 25 Jan. 1541, var Stiftet i Virkeligheden opløst i fire reformeerte Provstier eller Superintendenturer: Haderslev, Flensborg, Slesvig og Husum. Dengang Christian som Konge udsædte Kirkeordinantsen 1537 var den underskrevet ogsaa af de slesvigiske Præster, nemlig af to Læsemskere i Haderslev (foruden den kongelige Hofpræst for denne By) samt af en Præst fra hver af de tre nævnte Byer, der dengang rimeligviis alle, allerede vare Provstier eller Superintendentur, og Kirkeordinantsen var paa den Maade faktisk gjældende i Slesvig, stjøndt den ikke var offentlig anerkjendt, saalænge Bispedømmet formelt bestod. Fremgangsmaaden var altsaa her noget anderledes end i det øvrige Danmark, men da Ahlefeldt døde, og medens Kongen opholdt sig i Slesvig Vinteren mellem 1541-42 blev Ordningen fuldstændig gennemført. Der blev da sluttet en Overenskomst med det slesvigiske Domkapitel, der bestod sig i en næsten fuldkommen opløst Tilstand, da dette hidtil ikke saaledes som de andre danske Domkapitler havde underskrevet Ordinantsen. Opløst var Domkapitlet fordi Kongen under Krigen havde maattet lægge Beslag paa en stor Deel af dets Indkomster, og da det desuagtet for Fremtiden skulde udrede Lønnen til den nye evangeliske Biskop eller Superintendent for hele Stiftet, saa blev Præbendernes Antal betydelig indskrænket; af 24 blev kun 8 tilbage, to Prælater og sex Kaniker. Disse i Forening med de fire Provstier eller Superintendentur fik Ret til at vælge Stiftets evangeliske Biskop under Forbe-

hold af Kongens Samtpfte. Iovrigt blev Indretningen ligesom kort efter i de andre Stifter; een Kanoniker skulde være Læsemester i den hellige Skrift, fire Kanoniker skulde udgjøre Consistoriet, der behandlede Egteskabsager, og endelig skulde tre Kanoniker have med Skolen at gjøre, som Rector, Subrector og Cantor. Den gamle Bispestol med dens Lilliggende Amtet Svabsted var derimod ikke som de danske Bispestole forbrudt til Kronen, og vedblev derfor at eksistere som en samlet Forlening, der først blev overdraget til Kongens yngste Broder, og siden i lang Tid var et Tvistsens Gble mellem det kongelige og det hertugelige Huus. Denne Overeenskomst blev seiet til den plattypste Oversættelse af Kirkeordinantsen, der paa Landdagen i Rendsborg d. 9 Marts 1542 blev kundgjort som Læ for begge Hertugdømmer Slesvig og Holsteen. Kongen havde først tiltænkt Bugenhagen den nye Bispeværdighed, men da han afflog den, saldt Balget paa Tilemann von Husen, en theologisk Doctor fra Wittenberg, der i nogle Aar havde holdt Forelæsninger i Kiebenhavn. (Zfr. Jensen, Versuch einer geschichtlichen Darstellung der Kirchenverfassung Schlesiens. Falch, Staatsbürg. Magazin VII).

S. 57, L. 17. Johan Friis læs Jørgen Friis.

S. 82, L. 9. Hvad man i længere Tid har formodet, at Christiern Pedersen havde haft Andeel i den danske Bibels oversættelse af 1550, det er nu hævet over al Tvivl, da man er bleven opmærksom paa følgende Ord af en Samtidig: „Mester Christiern Pedersen, som var Kanik i Lund, haver med stor Flid paa ret forstaaeligt Dansk Maal, udsat den danske Bibel, efter kgl. Majestæts Ordinants med vort Universitets Fuldbjrd og Myndighed“ (Kirkehist. Sml. II, S. 395).

S. 88, L. 10. Peder Noviomagus skal være P o v e l Noviomagus.

S. 95 og 96. Til det der her er sagt om B. Blades Forhold

til Sacramenterne navnlig Johan a Lasso og hans Følgesvende, kan endnu sees een Omstændighed, der fremgaaer af et Brev fra den theol. Prof. Macalpin (Maccabæus) af 14 Jan. 1554, indflettet i Palladius's Levnet i en haandstreven sjællandsk Biskopkrønike (Ny tgl. Sml. 4. 1130). Den Sætning i Hofpræst Borels Prædiken: „at de bleve fordomte, som ikke med Luther lærte, at Christi Legeme var i, med og under Brodet i Alterens Sacramente“, der især stødte Lasso — maa være bleven forelagt de theol. Professorer til Underkrift, og det saaledes at Fordømmelsen bestemt anvendtes paa de engelske Flygtninge. Blade havde talt med Macalpin derom, men denne vægrede sig bestemt ved at gjøre det. Han undskyldte sig med, at han ikke kendte de Paagjældende og deres Meninger, og indskrænkede sig til den Erklæring, at han holdt fast ved Ordene som de lød uden alle Sophismer. „Skulde man finde, at jeg derfor ikke kan og ikke bør taales, — saa skal jeg saasnart det bliver mig lovlig forkyndt, i al Fred og uden Nogens Fortørnelse drage herfra“. Dette stete som bekendt ikke, og man maa altsaa have fundet sig tilfredsstillet ved den afgivne Erklæring, men det viser, at man ogsaa allerede dengang var opmærksom paa Macalpins tvivlsomme Holdning.

- §. 122, L. 20. Hemmingsen er født i Herritslev Sogn (af hvilket nu kun Gaarden Tegholm er tilbage) d. 22 Mai 1513. (Baulli, Hemmingsens Pastoralthnologi S. 8).
- §. 136, L. 10. Til Fremstillingen af Biskop Niels Jespersens og Herr Hans Norbys Mellemværende, kunde endnu det sees, at den forjagede Præst fik Mod til at sagsøge den adelige Herremand for Kongen og Rigets Raad, hvorved han atter erholdt sit Kalb samt Erstatning for den lidte Skade. Rosvinge, Udvalg af gl. danske Domme II, S. 319 og 24.
- §. 145, L. 15. Mellem Frederik II's Bestræbelser for at opretholde den kirkelige Enhed og Enighed, maatte her

ogsaa Frd. af 13 Jan. 1568 (Danst. Reg. V, 86) have været omtalt, hvorved Gudstjenesten i Frue Kirke i Kjøbenhavn blev gjort til Kønster for hele Landet; „efterdi vi ere komne udi Forfaring, hvorledes at sig skal begive nogen Tvivl og Uenighed blandt Sognepræster og Kapellaner, synderligen udi det høiærdige Alters Sacraments Tracterelse, hvilket vi ugjerne formærke, og ville det for ingen Deel lide eller tilstede“.

§. 147, §. 19 fgd. Hvad der her udtales som rimelig For-
modning, at Hemmingsen er Forfatter til „de 25 Artikler
for de Fremmede“ — bliver høvet over al Tvivl, naar
Bisshop S. P. Resen siger ved et Landemøde i Roskilde:
paulo post obitum D. Joannis Alberti hosce articulos conscripsit Hemmingius. Sjællandse
Synodal-Monita (Kallste Sml. 4. 490) ved Maret
1618.

§. 150, §. 11. I Frederik II's her omtalte Fundats for Com-
munitet af 1569 er fremdeles følgende Bestemmelse at
mærke: „Alle Superintendenter herudi Riget skulle være
fortænkte, at de efter denne Dag Ingen annamme, indrie
eller ordinere til Præste-Embedet, medmindre de nogen Aar
tilforn stitteligen og vel her udi Universtitet have studeret,
og siden stilles herfra med Rectors Testimonium — eller
og, dersom de have studeret udenlands, at de dog tilforn
examineres af Professorerne i det theol. Facultet herudi
Universtitet, og af dem fange Vidnesbyrd, saa de udi
alle Artikler udi Religionen kommer overeens med Guds
Ords Ljenerer udi dette Rige“ (Wedman, *Hist. commu-
nit. Reg.* p. 178). Dette sidste var altsaa ligesom
Fremmed-Artiklerne nærmest anordnet for at bevare Cens-
heden i Læren, men i det Hele ligger der en Autorisation for
Universtitet til at være den eneste Præsteskole for Danmark,
hvor Alle, der vilde vente Ansættelse, først maatte studere
og hvorfra de maatte medbringe Vidnesbyrd. Dette blev

ogfaa senere flere Gange indskærpet; saaledes ved et Synodal-Monitum i Roskilde 1573: „Provsterne skulde paasee, at Ingen fik Præstekald, som ikke havde studeret eet Aar ved Universitetet“ (Pont. III S. 437) og ligeledes tyve Aar senere 1593, da det theol. Facultet skrev til Biskopperne om det samme (Pont. III S. 522). Skjøndt det herved ikke udtrykkelig siges, saa maatte dette dog bidrage til at forringe Kapitelskolernes og de ved samme ansatte theologiske Læsemesters Betydning. I det Hele er det et mærkeligt Træk gjennem de sidste 18 Aar af denne Konges Regjering, at de gamle Indretninger, der havde deres Rod i det rom. kath. Væsen, meget stærkt forsvinde, og give Plads for den nye kirkelige Orden overalt i Landet. Af de store Kloostre opløses sig det ene efter det andet, og Beboerne flytte ud som særskilte Sognepræster; paa samme Maade svækkedes de før saa anseelige Domkapitler, medens Universitetet vandt i Omfang og Anseelse.

155, L. 9. Det her omtalte Kongebrev 15 Sept. 1571 er af afgjørende Bigtighed for Domkapitlerne, da disses Medlemmer havde deres væsentligste Indtægt af de til Præbenderne annecterede Sognekald. Da nu dette Forhold oplestes, og Sognene fik istedenfor Vikarer og Kapellaner selvstændige Sognepræster, saa bleve de fleste Præbendere saa smaa, at Ingen mere kunde leve af dem, og bleve da bortgivne enten som Tilgift til en eller anden Betjening eller som en Art Pension.

160, L. 7. Loven for Behandlingen af Trolddomsfager, hvorom det her siges, at det er uvidt om den nogensinde som istand, er optaget i Frederik II's Kallundborgske Resces § 8, hvor det bestemtes, at „naar Kirkenævnd har oversvoret Nogen om Trolddomsfager, da skal denne ikke strag rettes, men blive besiddendes til saalænge Sagen er indstævnet til Landssthinget.“ (Rosenvinge, Samling af Gl. danske Love IV. S. 292. 93).

183, L. 2. „udelukkende“ skal være „udenlands“.

B. Haaudskrevne Kilder

til den danske Kirkehistorie fra det kgl. Bibliothek.

Foruden de Original-Dokumenter, hentede fra Archiverne, der ved flere Leiligheder ere benyttede og paa sine Steder anførte, har jeg især nemmelig gjort Brug af de betydelige Samlinger af Haaudskrifter, der findes paa det store kongelige Bibliothek. Nedenstaaende Liste indeholder en Fortegnelse paa alle dem, der i Værket selv ere anførte eller dog benyttede til at fuldstændiggjøre en eller anden Beretning.

1. Almindelige.

a) Erik Pontoppidans Fortsættelse af *Annales eed. Dan.* fra Aar 1701-47. (Ny kgl. Sm. fol. 737).

b) *Collectanea Pontopidani ad Historiam Dan. præsertim ecclesiasticam.* 7 Voll. (Thott. 4. 1574-80).

Det første Haaudskrift indeholder flygtige og tilfældige Opregnelser fra de angivne Aar; de sidste 7 tætt bestrevne Lærtbind indeholder en stor Mængde forskellige Udtøstter til den ældre og nyere Tid, sammenskrevne deels af sjældne Bøger, deels af Original-Dokumenter og gamle Haaudskrifter — uden Tvivl de Samlinger, Forf. har benyttet til sine Annaler.

Acta historico-ecclesiastica Nov. Antiqua, ad ecclesiam Danicam potissimum spectantia, collecta et conscripta a

- S. 496, L. 16. Kongebrev af 22 Febr. 1690 skal være Jrd. af 25 Jan. 1690.
- S. 539, L. 23. Restr. af 10 Dec. 1710 skal være 1714.
- S. 546, L. 3 og 17. Bibel-Udgaven fra 1699 „Huus- og Reise-Bibel“ er ikke betydet af Laurentsen men af Bockenshofers Enke og C. Geertsen. Boghandler Laurentsen, der først 1708 fik Monopole, kom ikke til at foranstalte nogen ny Udgave, da Monopole inden dette stede var gaaet over til Missions-Collegiet. Naar der s. S. L. 18 tales om Bibel-Udgave fra 1634, da er det en Trykfeil for 1633.
- S. 549, L. 32 R. L. Restod læs R. L. Rahbel.

(Anden Deel).

- S. 55, L. 11. Udtryk læs Udbrud.

Synodal-Monita er meer eller mindre udførte Presbyterologier. Den ovennævnte, en Fortsættelse af det bekendte Bærk, gennemgaaer Stiftsprovsterne i Kjøbenhavn; en anden Samling til Kjøbenhavns Geistligheds Historie, især fra den pietistiske Tid, findes Kall's Eml. 4. 487. Enkelte Oplysninger om „Bisperne i Sjællands Stift“ vil man finde i en haandskreven Bispekrønike. Ny tgl. Eml. 4. 1178. Optegnelser om Præster i Aalborg, Viborg, Aarhus og Ribe Stifter finder man i Ny tgl. Eml. 4. 1190-94. 1198 — hvilke bindstærke Volumina dog kun ere sparsomt beskrevne. Byens Beskrivelse og dens Bispekrønike findes i Thott's Eml. 4. 1419-23 — foruden mangfoldige andre.

Et Bind med gamle Kongebreve mest det Geistlige og Skolevæsenet vedkommende fra 1478-1596. (Ny tgl. Eml. 4. 1128).

Denne Samling indeholder flere meget vigtige Udflytter til Oplysning om de indre kirkelige Forhold gennem det sjetende Aarhundrede. Uden al Tvivl er den en Afskrift af Lund Stifts-archiv, da alle de Breve, her meddeles i en let læselig Afskrift, enten angaae Lunds Stift, eller hvis de ere af almindeligt Indhold, giengives i den Form, hvori de ere meddeelte Lunds Biskop.

Jorstkjellige Dokumenter angaaende Kirken og Skolen meest fra Norge. En Deel Kongebreve om samme fra Frederik II's og Christian IV's Tid. (Kall. 4. 472).

En broget Samling deels af Kongebreve fra Christian III's, Frederik II's og Christian IV's Tid, deels af Sjællandske Synodal-Monita (1559-1614), foruden en Mængde andre Optegnelser fra Norge, skrevne i den første Haldeel af det 17de Aarhundrede. Man vil her finde interessante Bidrag til Norges Kirkehistorie, (blandt andre: „En Beretning om Tienden i Stavanger-Stift“).

Mag. Andreas König. 5 Voll. (Ny fgl. Eml. 4. 1129).

Forfatteren til disse Samlinger var Sognebræt i Halsje og Homs Aarhuus Stift (død c. 1780); de Afskrifter, han her har sammenstrevet, tilhøre alle Tiden efter Reformationen og de fleste det attende Aarhundrede.

Statuta synodalia in Diœcesi Lundensi in ordine digesta per Magnum Mathiæ. (Kall. 4. 504).

Synodalia Annuæ Othoniæ tempore Dni Jacobi Mathiæ Veil. in locos communes digesta et redacta. (Ny fgl. Eml. 4. 1187).

Disse tvende ere Fersøg paa at bringe Synodal-Beslutninger i et Slags System, den første for hele det 16de Aarhundrede, den sidste for Biskop Jacob Madsens Embedstid, og da Arbejdet er gjort med Flid og Nøiagtighed, indeholde de mange Oplysninger i en let overskuelig Form. Desforuden findes der paa Bibliotheket en stor Mængde Samlinger af Synodal-Monite fra alle Stifter, hvoraf gjerne hver Samling indeholder en vis Række, de fleste vistnok Afskrifter, som Stiftets Præster skulde tage, naar de originale Monita cirkulerede imellem dem. Af Sjællandske Synodalakter findes den meest omfattende Samling, som jeg hyppigst har benyttet i Kall's Eml. 4. 489, en lignende småds 4. 490; Ny fgl. Eml. 4. 1170—77, fra en senere Tid Kall's Eml. fol. 105—8; af nyeste: Kall's Eml. 4. 492. Ny fgl. Eml. fol. 727, småds 4. 1187; af aarhusiske fra en senere Tid Kalls Eml. fol. 109. Ny fgl. Eml. 4. 1195: 96 — og desforuden mangfoldige andre.

Samlinger til Sjællands Alexie af Zwergius. (Bl. fgl. Eml. fol. 1094).

En anden Art Optegnelser man finder ligesaa hyppig som

Proces og Dom mellem Kesen og O. Koch. 1614. (Gl. fgl. Eml. 4. 1458).

Protocollum Velitationis Theologicæ inter O. Coccium et D. Joh. Resenium in arce Coldingensi 1614. (Gl. fgl. Eml. 4. 1456 og 57).

Forstjellige Bidrag til samme Sag; N. M. Aalborgs Brev til Koch, Bispernes Censur over Kesens Forsvarsstrif m. m. (Gl. fgl. Eml. 4. 1455 og 1459).

Actio contra Mag. Nicolaum Michaëlium 1614. Sententia, qua ab officio removetur 1614. (Gl. fgl. Eml. 4. 1462; 63 jf. 1464).

Proces og Dom i Christ. Dybrad's Sag. 1620. (Gl. fgl. Eml. 4. 1466; 67 jf. Batten Gl. fgl. Eml. fol. 123).

Breve til og fra Solger Rosenkrands i Aarene 1627-37. (Gl. fgl. Eml. 4. 1468).

Litteræ Ol. Rosenkrandsii ad Theologos Hafn. 1652. (Gl. fgl. Eml. 4. 1471).

Rosenkrands's Brevvefæl. (Gl. fgl. Eml. fol. 131).

Olig. Rosenkrands, Veritas via vitæ æternæ. (Gl. fgl. Eml. 4. 1469).

P. Winstrup, Scrutinium confessionis etc. (Ny fgl. Eml. fol. 28).

Clotz contra Rosenkrands. (Ny fgl. Eml. fol. 31).

Det theologiske Facultets Svar. (Gl. fgl. Eml. 4. 1469 jf. Ny fgl. Eml. fol. 33 defekt).

Forstjellige Dokumenter i Sagen mellem Rosenkrands og Alog. (Gl. fgl. Eml. 4. 1473).

Pro vera et indubiæ fidei nova obedientia Deo pro-

ta. *Apologia ad Regem Christianum IV. (Olig. Rosen-
mads. Voll III). (Bl. Igl. Eml. fol. 125:26; 127:29).*

Min enfoldige grundige heift nedege Erflæring og Und-
rledning. (Solg. Rosenkrands). 1642. (Bl. Igl. Eml.
1470. Ny Igl. Eml. fol. 30 o. fl. St.).

Alta frau Christinen Jublen auf Stubbergaard wider
i Prediger Georg Friis. Beretningen er opsat af dennes
soder Math. Friis. (Thett. fol. 99 ff. Bl. Igl. Eml. 4.
75).

Akter og Dokumenter i Niels Svendsen Chronichs
oces 1650:51. (Thett Eml. 4. 336:37).

Es. Fleischers afgivne Bekjendelse. (Bl. Igl. Eml. 4.
78).

Niels Sv. Chronich, *Apologia contra opiniones hetero-
zas ei adscriptas 1688.* (Bl. Igl. Eml. 8. 3410).

P. J. Kragelunds samt otte Provsters Betænkning, om
is udi Accessen, Ordinantsen og de 21 Ribeartiller *salva
verænitæte* kan forandres og forbedres. 1661. (Ny
Eml. 4. 1147. Kall Eml. 4. 475).

S. Wandals Demonstration imod Commerce-Collegii
erflag samt den derpaa fulgte Approbation af endeel af
i. M.'s Etatsraad angaaende Religionsfrihed. 1672.
l. Igl. Eml. 4. 1481. 1482. Ny Igl. Eml. 4. 1149).

Dr. Et. Grave's, Mag. M. Fosf.'s, Mag. Joh. Leths
Mag. Chr. Lodberg's Betænkning og Erflæring angaaende
i Katholske Religion. 1674. (Bl. Igl. Eml. 4. 1484.
r urigtigt henført til A. 1679)).

Anonymi Forflag til et Collegium til Biskopsagernes
erbedring 1676. (3 Baffen Bl. Igl. Eml. fol. 123).

J. Baggers, S. Glads, S. Kofstags og R. Graves Erklæringer til Christian V om Zugenotterne 1680. (Thott Eml. 4. 1589).

Lintrupii Epistolæ ad viros doctos 1709-17. (Thott Eml. 4. 1841).

De hodierna conversione Indorum 1715 og Seidestri-
ter derimod. (Ny fgl. Eml. 4. 1151; 54. Kall's Eml.
4. 481).

Afstykker i Sagen mellem Stiftsprovst Løbberg og
Fattigdirektionen. (Gl. fgl. Eml. 4. 1492. Kall 4. 480).

Haandskrifter om Missionen i Finland. (Ny fgl. Eml.
4. 1152-53. Kall Eml. fol. 227; 28; 29. Ato 603.
Gl. fgl. Eml. 4. 2853-55.

Om den grønlandske Mission. (Gl. fgl. Eml. fol.
853. Kall Eml. 4. 637-38. Ny fgl. Eml. fol. 1293-94.
Thott Eml. fol. 987-88. Ato 1571-72.

Smaa skrifter i den pietistiske Strid 1731-37. (Gl. fgl.
Eml. 4. 1494-98; i Balleen fol. 123. Ny fgl. Eml. 4.
1155-59. Kall Eml. fol. 102-4. Ato 476-78. 482.
Thott. 4. 345. 1591.

Prof. Peder Solms Papirer meest angaaende Universi-
tetets Historie. (Kall, fol. 148).

C. Register.

De med * mærkede Tal vise hen til Anden Deel. (Med de dubblerede Sidetal i Første Deel betyder 0, at Tallet viser hen til sidste Række).

Halborg, Hans, Bogtrykker i
Rbhn. 233.
Halborg, Niels M., Præst.
 Brev til D. Rod. 242.
 250. 254. Forkl. over
 Aabenb. 254-55. Proces
 og Dom 256-57.
Ahorre Stomager *567. *571.
Abrahamson, B. S. S.,
 Psalme-Comite *284.
Abler, J. G. S., tydsk
 Præst i Rbhn. *260-61.
 Genrl. - Superint. *296.
 Agende *297-98. Strid
 derom *298-302. *304.
 *434. *440; 41. *521.
Adolph, Hertug, 108. 175.
Agerbeck, Præst i Espe *638.

Ahlefeldt, kath. Biskop 13.
 14. 51. [*649].
Akademie i Rbhn. 492-93.
 564. s. Sorø.
Albani, Kardinal, (Brevvev-
 ling med Bagger) 455.
Albertsen, Biskop i Sjælland
 120. 129; 30.
Albinus, Nic., s. Sviid.
Alterbog, Plades, 106-7.
 S. Baggers 478, s. Ri-
 tual.
Ammon, Hofpræst i Dresden
 *444.
Ancher, Lorents, Prof. og
 Præst *213. *217.
Anchersen, Math., Biskop i
 Ribe *58. *114.
Andersen, Peder, Præst 97.

- Andersen, And., Biskop i
 Aalborg 396.
 Andersen, Nads, i Hammel-
 sole *631; 33.
 Andresen, Præst i Kierteminde
 *463.
 Andrea, Jac., Kantstler i
 Lybingen 151-52. 162-
 66. 168. 175. 181. 323.
 Andrea, Sam., Prof. i
 Marburg 486.
 Anna Sophie, Dronning, Fer-
 hold ved Hofset 570-71.
 Anna Orensdaatter, Enke i
 Husum 296-97.
 Arctander, N. L., 204. Bi-
 skop i Viborg 234. 251.
 Arndt, Johan, hans Skrifter
 267. 295.
 Arnsfeldt, Axel, til Lyshelt
 283.
 Arnkiel, Troels, Præst i
 Aabenraa 483.
 Arnold, Kirchen- u. Kæper-
 gesch. 501. *110-11.
 Arvidsen, Bent, Rector 68.
 122.
 Arrebo, Anders, Davids Psal-
 ter 279.
 Asmundsen, Inge, Biskop
 i Skaane 129. 177-78.
 Asmusen, Præst paa Fehr
 *443.
 August, Kurfyrste af Sach-
 sen 166-68. 170. 175.
 178-79. 180-82.
 Axfelsen, Kort, (Conrad
 Axlac) 162; om Grotts-
 men 229, theol. Prof.
 232-33, Axfelsens Modkan-
 der 249; 50; 52; 55; 56.
 258-59. 270, hans Død
 298.
 Bachmeister, Lucas, Prof. i
 Kjøbenhavn 130. 212-13.
 Badelerius, Hermes, J. La-
 sco's Ledfager 93.
 Baden, G. L., Landsdemmer
 *381, om Vastholm *453.
 Baden, Jac., Prof. *206-7,
 Univ.-Journal *316. *338.
 Bagger, Hans, Biskop i
 Sjælland, Livsforhold 446-
 48. 452. 455, Betænk-
 ning 457-59. 466. 467.
 473, Ritual 475-76.
 477, Alterbog 478, Kat-
 echismus 478-79. 486,
 Død 490. 91.
 Bagger, M. O., Apostat
 509.
 Baggesen, Jens, „Ungdoms-
 Arbejder“ *261.
 Balle, Nic. Edinger, Præst
 i Gjettrup *208, Charak-
 ter *213-14 if. 574,
 Prof. *216-17. *220,

- Prædikener *224. *232.
 *247-48, Biskop i Sjæl-
 land *250-51. *252. *253-
 54, Gæstgæst Arb. *258-
 59, om Ritualet *263
 „Bei til Hæderlighed“ *268-
 71. *273-74, Katechis-
 mus og Lærebog *276-77.
 *281, Prædikesvelser *282-
 83, Psalmebog *284-85,
 Bibellæsning *292-93,
 Strid mod Repertoret *311-
 12. *313-14, Forhold til
 M. Brun *314-15, om
 Rensingsfrihed *315-16.
 *332-33. *546, Ugeblad
 *317-18. *323-27. Hæ-
 dersgæve *325. *341.
 *350, om Slaget paa
 Rbeden *358-59. *370.
 *373, nedlægger Embedet
 *383. *390, Rituelle
 Forsøg *390-91. *407.
 *433. Hans Lernet *452.
 Balslev, Andr., Katechet
 *79. *80.
 Balslev, R., Præst i
 Haarslev *354-55. *461.
 *629.
 Bang, Hans, Præst 247.
 Bang, H. D., Prof. *190.
 Bang, R., Biskop i Jhen
 428. 431. 448.
 Bardillan, J. S., Henrik
 af Nav.'s Gesandt 192-93.
 Bartholin, Caspar, med.
 Prof. 271-72, theol. 297-
 98, Død 319.
 Bartholin, Hans, theol.
 Prof. 531-32. 541-44.
 567. *13.
 Bartholin, Thom., 271. 439.
 Bartholin, Th., (Den Yngre)
 489-90. *10. *11.
 Bartstjær, Joh., Høfpræst
 383, Biskop 396.
 Barth, C. F., „Nat. Rel.“
 *314, „Brieft“ *321.
 Bafedow, J. B., Prof. i
 Sorø *163-64. *179-80.
 *186. *192.
 Baftholm, Chr., Charak-
 teer *214. *218, Prædi-
 kemaade *222-24. *225-
 26, Høfpræst og Conf.
 *237, „Jed. Hift.“ „Overf.
 af R. I.“ *238-40,
 „D. chr. Rel. Hovedlærd.“
 *249-50. *319. „Plan
 til Gudstjenesten“ *264-
 74, „Religionsbog“ *275-
 78, Betænkning *286.
 *293, „Om den geistlige
 Stand“ *294-95. *297.
 *305, Forhold til Britæ-
 nerne *316-17, nedlægger
 Embedet *340. *371. *412.
 *419. *426. *452-53.
 *599.
 Baftholm, Hans, Præst i

- Elagelse *447:48, Strid
 med Fenger *599:606.
 Baurenfeind, Maler *189.
 Beck, Biskop i Christiania
 *391.
 Bechmann, Præst i Aarup
 *440. *631. 33.
 Bechmann, Prof. i Frankfurt
 486.
 Bellarmin, Cardinal 304.
 Bengel, Udgave af R. L.
 *156.
 Bentzon, J. B., Præst
 *267:68. *289. *310.
 Bernstorff, N. B., Greve
 *298:99. *306.
 Bernstorff, J. S. G., Greve
 *165. *192.
 Bertelsen, Ivar, 139:44.
 153. 156:57. 176. 182.
 185. 194. 199.
 Berthelsen, Laur., Biskop
 i Aarhus 114:15. 203.
 Bibeleversættelser,
 Danste, Christian III's
 (1550) 80:83, Frederik II's
 (1589) 196, Resen's (1607)
 233:34, Udg. (1633) 320:
 21, Svane's (1647) 359,
 Frederik III's Plan 427:
 28, Christian V's Plan
 467:68, (Huus- og Reise-
 Bibel 546. *100), Mis-
 sionsbibelen 545:47. *34:
 35, Den flesvigste Udg.
 *100, Christian VI's Kom-
 mission *99:101 ff. *156,
 Frederik VI's Revision af
 R. L. *419:20. *447:48.
 Bibelselskab, Det danske,
 *416:20. *446:50.
 Die, J. Chr., (Philopatrisa)
 *199:200.
 Bille, Henrik, Stiftsamtmand
 *236.
 Bille, Ove, kath. Biskop i
 Aarhus 13.
 Bille, Thorben, kath. Erke-
 biskop 13.
 Bindeshell, Rand. *624.
 Birch, And., *260. *282.
 *305, Biskop i Aarhus
 *434. *438. *440. *521.
 Bircherod, Jens, Prof.
 om Rigsdagen (1660) 397:
 98, om Evane 425, (Fet-
 slag om Kirkestyrelsen 449:
 52), Biskop i Aalberg
 500. 501. 566.
 Bircherod, Jac., Prof. 449.
 467:68.
 Birchner, R. G., Præst
 *377, „Om Trykfrigheden“
 *315. *334. *342.
 Biskopper, 10-12, Balg-
 maaden 10. 203. 207:8.
 308:9. 407. 415, Ritual
 for Bilsen *389:90.
 Bispemoder 44:45. 307.
 406, (Rødet 1540) 45:

- 46 (i Ribe 1542) 52-55, (i Antvorskov 1546) 74-75, (i Kjøbenhavn 1555) 103, (1579) 187, (1607) 234-35, (1629) 307-8.
- Bjælle, Jens, Ridder 231.
- Bjørn, Oluf, Præst i Thisted 499-501.
- Blache, Niels, Rector 66. 122.
- Blicher, N., Præst i Randbøl *420. *438-40.
- Bloch, Jens, Biskop i Viborg *434. *521.
- Bloch, Søren, theol. Prof. *106.
- Bloch, F. C., Superint. i Lauenborg *434.
- Bluhme, J. B., Hofpræst *8. *15. *20. *55. *59. *68-69. *89. *98. *106. *112. *113. *130. *149. *184.
- Bodelmann, Præst i Husum 108.
- Bodinus, fransk Retslærd 282; 83.
- Boesen, J. J., Præst i Bigerslev *354-55. *461. *629.
- Boijen, C. C., Præst *624.
- Boisen, P. O., Biskop i Holland *346. *348. *351, Ritualforslag *372-75. *388. *434. *521.
- Boisen, P. N., Præst *587-88.
- Borch, Ole, (Collegium) 505.
- Borchsenius, Katechismus *234-36.
- Bord, Baron, preuf. Minister *192-93.
- Bornemann, Cosmus, jur. Prof. 473.
- Bornemann, Hans, Biskop i Aalborg 465. 466. 566, i Sjælland 491. 497. 514-15. 525. 531.
- Boscducentis, Henrik, Hofpræst 88. 92. 133.
- Bosuet, katolsk Bolemler 508.
- Bothsaf, theol. Prof. 527.
- Boye, B. L., Digterinde 241.
- Boye, Fred., Kap. ved Trinitatis *177-78.
- Boysen, Provst i Haderslev *300.
- Brahe, Otto, 160.
- Brahe, Tyge, 160-62. 184. 204. 210-12. 272.
- Brandt, Fred., Præst i Ryskjæbing 494.
- Brandt, S. G., Præst i Nordborg *9.
- Brandt, S. G., i Svendborg *629.
- Braker, i Hønsborg 485. 528.
- Brekling, Fr., Præst i Høndered 393-95. 484.

Tisen, Gen. Superint.
 om Agenden *303. *440.
 Cammerarins, Prof. i Leip-
 zig 144.
 Campe, „Ledetraad“ *278.
 Carl, Brinds, Frederik IV's
 Broder 545. 574.
 Carl V, Keiser (Interim) 78-79.
 Casjuben, Boghandler 348.
 546.
 Censur, udøvet af Bisper
 og Prof. 88. 173. 422.
 (Holberg 554). *112-13.
 Ophævelse *197-98.
 Charlotte Amalie, Dronning
 457. 474. 494.
 Chemnig, M., Superint.
 i Brunsvig 163-64. 166.
 Christensen, M. Lange, Bi-
 sshop i Narbunns, 8.
 Christian III, Charakteristif
 115-18.
 Christian IV, Charakteristif
 362-63.
 Christian V, Charakteristif
 502-3.
 Christian VI, Charakteristif
 *4-5. *144-45.
 Christian VII, Charakteristif
 *191-93.
 Christian, Frederik, Brinds
 *465-66. *628; 29.
 Christiani, tydsk Hofpræst *306.
 Christian, Wilhelm, Hertug,
 Grafalden, 323.

Chronichius s. Kronike.
 Clausen, Hans, hemmelig Pa-
 rist 291.
 Clausen, S. G., Stifts-
 provst, om det Væsentlige i
 Gstd. *342. ved Reforma-
 tionsfesten *343-44; 45.
 Livsforhold *346-48. *352.
 om Boisens Forslag. *373;
 75; 76. Pastor. & Semin.
 *384. Ktugt. *391; 92;
 93 om Gr.'s Dimispræd.
 *398-99. *412. *419. om
 Mysticisme *453. *469.
 *520. *535-38. Betænk-
 ning *569. Strid om Do-
 bemaaden *580-83. *584.
 Erklæring *593-94. *612.
 Clausen, S. R., Prof.
 *472-74. *483. „Om Ka-
 thol. og Protestant.“ *486-
 90. Erklæring mod Gr.
 *496. hans theol. Stand-
 punkt *498-500, angr. af
 Rudb. *500-2, af Engelbreth.
 *502-4, R. Møller *505-
 7; Proces *517-18, Erklæ-
 ring mod Lindb. *528-29,
 Om Ritualet *535. *576-
 77; 78, Erklæring mod
 Pb. *547-48. „D. theol.
 Partiaand“ *550-51.
 *553-54. „Den Injurie-
 rede“ *559-60. *561; 65.
 Om Forjagelsen *585. *588-

- Bredenberg, Kap. ved True *50.
- Brenø, Provst i Stuttgart 151. 175. 323.
- Brochmand, Hans, theol. Prof. 320. 339.
- Brochmand, Jesper, theol. Prof., Deeltagelse i Refens Strid 250. 251. 258, i B. Hans Knudsens Sag 262-63. 266, om Kirkestyrelsen 260-62°. 270-71, Charakter 285. 298, under den tydske Krig 301-2. 308. 313, theol. System 321-23. 532, Polemiker 304. 323-24, om Rosenkrands 268. 339-40, Biskop i Sjælland 344-45, Postil 345-46. 347-48. 356, under den svenske Krig 357, Forhold til C. Ulfeld 365-66. 369. 371-72, Død 374-76. 419.
- Broniver, jesuitisk Missionær 290-92. 316.
- Brock, Jens, Skolelærer *75. *76.
- Brorson, Broder, Biskop i Aalborg *55. *59. *94. *95. Betænkning *120. *139. *184.
- Brorson, Hans Ad., Præst *6. *55. Biskop i Ribe *114. *134-37. *139. Død *183-84.
- Brorson, Niels, Præst *55-57. *59. *122. *184.
- Brorson, Præst ved Garnisonsk. *537.
- Brun, M., „Aristokraternes Katechismus“ *314-15.
- Bruun, Nordahl, Præst i Bergen *272-73.
- Bruun, Th., „Fritimer“ *252-53.
- Brunsmann, Joh., Strid med Ethno 442-43. 498.
- Brochner, Præst i Raarup *339. *356.
- Bronsted, Prof. (Bibel-Commissionen) *417.
- Bull, Præst ved Helligaand. *398.
- Bughenhagen, 4-6. 14-18. 29-30. 71-73.
- Burchard, Biskop i Ribe 355.
- Busch, Gunni, Præst. Anklage mod Clausen *556-58. *623.
- Behmer, Prof. i Göttingen *188.
- Belle, Simon J., Gjen- deber *122-23. *126-27.
- Belle, Søren, Student, Gjen- deber *128.
- Callisen, Jørgen (Calistus), Prof. i Helsingørk 204°.

Callisen, Gen. Superint.
om Agenden *303. *440.
Cammerarins, Prof. i Leipzig 144.
Campe, „Ledetraad“ *278.
Carl, Prinds, Frederik IV's
Broder 545. 574.
Carl V, Keiser (Interim) 78-79.
Casfuben, Boghandler 348.
546.
Censur, udøvet af Bisper
og Prof. 88. 173. 422.
(Holberg 554). *112 = 13.
Ophøvelse *197-98.
Charlotte Amalie, Dronning
457. 474. 494.
Chemnis, M., Superint.
i Brunsvig 163-64. 166.
Christensen, M. Lange, Bi-
shop i Aarhus, 8.
Christian III, Charakteristif
115-18.
Christian IV, Charakteristif
362-63.
Christian V, Charakteristif
502-3.
Christian VI, Charakteristif
*4-5. *144-45.
Christian VII, Charakteristif
*191-93.
Christian, Frederik, Prinds
*465-66. *628; 29.
Christiani, tydtst Fospræft *306.
Christian, Wilhelm, Hertug,
Frafalden, 323.

Chronichtus s. Kronike.
Clausen, Hans, hemmelig Pa-
pist 291.
Clausen, S. G., Stifts-
provst, om det Væsentlige i
Ghd. *342. ved Reforma-
tionsfesten *343 = 44; 45.
Livsforhold *346-48. *352.
om Boisens Forslag. *373;
75; 76. Pastor. = Semin.
*384. Rtuft. *391; 92;
93 om Gr.'s Dimispræd.
*398-99. *412. *419. om
Myfticisme *453. *469.
*520. *535-38. Betænk-
ning *569. Strid om De-
bemaaden *580-83. *584.
Erklæring *593-94. *612.
Clausen, S. R., Prof.
*472-74. *483. „Om Ka-
thol. og Protestant.“ *486-
90. Erklæring mod Gr.
*496. hans theol. Stand-
punkt *498-500, angr. af
Rudb. *500-2, af Engelbreth.
*502-4, R. Møller *505-
7; Proces *517-18, Erklæ-
ring med Lindb. *528-29,
Om Rituallet *535. *576-
77; 78, Erklæring mod
Lb. *547-48. „D. theol.
Partiaand“ *550 = 51.
*553-54. „Den Injurie-
rede“ *559-60. *561; 65.
Om Forsagelsen *585. *588-

69. *590-91; den krædelmøde tænde *605-6. *607-8. om Ranalets Gerændring *613-14. *626.
- Glaufen, Jac. P., Præs i Ervninge *227.
- Glaufen, J. G. G. Semina-riellæser *279.
- Glaufen, Nic., rej. Kap. i Aarhus *139.
- Glebaue, de, Dverre i Hjertebog 499.
- Glaufen, Thomas, Læser i Glæneberg 528.
- Geller, Nielseser *315. *329.
- Concordiefermlen, Gerdemmele 182 = 84 jfr. J. Erub. Mittina 236 = 37. Halberge 242 fgg., Reiens og Brockmanns Vedemmelise 240-41. 262°-63°. 323. [*624], i Elsvig 362. 480. jfr. *9.
- Confirmation, ndligere Sær 303-4. jfr. 516, i Elsvig 361. 483, dens Indferelise og Betænkeltgheder derved *67-72.
- Conradi, G. Joh. Superintend. *6. *68. *82-83. *96-97. *120 = 21, Ded. *154.
- Cooper, Wileh, eng. Britanker 503.
- Coster, Henrik, Læge i Odense 327.
- Cortsen, Thom., Bisfop i Ervanger 378.
- Coverdale, M., Bisfop i Greter 95.
- Cracau, hursj. Geheimeraad 167-68.
- Cramer, Chr., Læge *189.
- Cramer, Joh. Andr., hvdff Præs *165 = 66. Prof. *190-91. *220, Affed *208. *216, Profansler i Kiel *222. *242 = 43. *262. *279. *295.
- Crusius, G. Provst i Gidenstedt 261.
- Cyrcus, G. A., Grafal- den, hans Abiforie 317-18
- Cyrcus, Paul, 317.
- Cæfar, Philiv, (calc.) Euv- rerint. 238. 265-66.
- Gerbig, Rigsmarskalk 465.
- Dame, Fred., Provst i Glæneberg 296.
- Dampé, J. J., rat. Exer- mer *456-57.
- Danfwerth, Præs i Gujum 297.
- Danneftjeld Samfæe Grete *178-80. *186. *192.
- De gne, Lebedegne 37. 274.

- *102, Redlæggelse af Deg-
netaald *278-79 *380.
- Deichmand, Barth., Biskop
569-70.
- Delbanco, Procurater *546;47.
- Delbrück, Prof. i Bonn
*533-34.
- Dine Bindhøfver (Ulfelds Pro-
ces) 366.
- Domkapitler 46-49 jf.
133 [*646-48] ved Frue
Kirke 26, deres gradvise
Opløsning 154-55 [*653]
368. 415. 417-18. 434-
35. Kapitelsrettens Dyber
*337 jf. *202-3, Kap.:
Eogne 155. *115-16,
Elesvig 51-52. 331.
389 [*649-50].
- Domstole, geistlige 54-55.
268-69.
- Dorothea, Entedronning 130.
152.
- Dorsch, P., Præst i Frede-
riksobde 388.
- Dorphy, Niels, Præst ved Ni-
colai *50. *59. *79-80.
- Drachard, Chr., Missionær
*18.
- Dybvad, Chr., 230, Pro-
ces og Dom 282-84.
- Dybvad, Jørgen, theol.
Prof. 169. 179. 203.
213, Proces og Dom
230-32. 282.
- Dyl, Nic., pap. Missionær
289.
- Eberhard, pietistisk Student
524; 25.
- Eckermann, theol. Prof. i
Riel *296-97. *594-95.
- Edelmann, Joh. Chr., Fri-
tanter *155.
- Eduard VI Konge i Eng-
land 89, 90, 95.
- Edinger, Nic., Provst paa
Falster 573-74.
- Egede, Hans, Præst, Mis-
sionær 538-40. 561-63.
*17. *18. *170.
- Egede, Povel, Missionær,
*17. *18. *170.
- Egge, Katechet paa Christians-
havn *477-78. *566.
- Eggebrecht, N., Kongens
Sagfører 256.
- Eilichow, Fr. Chr., Phi-
losoph *159-60.
- Eisenberg, Gl., Prof. 262.
- Eipen, Povel, Superint. i
Elesvig. 108. 175. 179.
184. 238.
- Elers, Jørg., (Collegium) 505.
- Eliesen, Laur., Præst i
Odense 83-86.
- Eliesen, Povel, 57. 65.
66.
- Elisabeth, Dronning i Eng-
land 178; 80. 203.

- Engelbrecht, W. Fr., Præst
i Lyderslev *305. *387
imod Gl. *502:4. *505:6,
om Forsagelsen *589:90.
Enkeltaser, geistl. 367. 392.
408:9. 518.
- Ernesti, Prof. i Leipzig
*187:88. *190:91.
- Ernst, den Fromme Hertug,
430.
- Eftildsen, Niels, Provst i En-
bjerg Herred 247.
- Ewald, Gnevold, Præst ved
Baisensbuset *20 *26:28.
*30:34. *39. *40. *43.
*68. *99, Concordants
*150, Præd. *153:54, Død
*184. *233.
- Ewald, Joh., Digter *215.
*233:34. *364.
- Examen, theol. [1652;
53]. 207. 518:19.
*174:75. *220:21.
- Exorcismen, Strid derom
(J. Bertelsen) 139:44.
(Jens-Jacobsen) 199. 212,
i Christ. IV's Tid 226:29;
i Christ. VI's Tid *67.
*194; Affkæffelse *255:56.
I Slesvig: Strid derom
265, Affkæffelse *96. *97.
- Faber, N., Præst *466:
67. *534, Biskop i Hven
*613. *624.
- Fabricius, Jacob, Ender-
int. 238. 266. 317. 333.
- Fabricius, Otto, Præst ved
Frelsers K. *267. *276.
*398.
- Falleisen, Præst, Udg. af
theol. Tidsskr. *297. *353:
54. *375. *474.
- Falster, Chr., "Satirer" 548.
- Fastedage, Bedes- og
ugentlige og maanedlige 300:
1, Fasteprædikener 347, alm.
Faste- og Bededag 476:77.
*286:87.
- Feddersen, Præst i Bonhøj
*356.
- Fenger, J. Præst i Limø
*587. *637.
- Fenger, W. A., Præst i
Sletsbjergby, Strid med
Wastholm o. A. *599:607.
*637.
- Fichtes Philosophi *328. *361:
62.
- Fleischer, Gsaias, Student
380; 81; 85, Præst ved
Helliggeist 459.
- Fleischer, Gsaias, Conferens-
raad *324.
- Fleischer, Johan, Student 380.
- Fleischer, Rasmus, Præst
i Kalundborg *272. *289.
*310. *324.
- Forsamlinger, Forbud imod

- dem 525. *21-22. *123-25. *465. *634 = 35, i Bjerger-Herred *339. *436-40. *631 = 34. i Hven *460-67. *628-31. *634 = 35, i Vestfjælland *635-38.
- Forstaaal, P., svensk Lærd *189.
- Fosø, Math., Hofpræst 411, Biskop i Aalborg 440. 566.
- Frands, Prof. i Kiel *594.
- Frandsen, Peder, jødt Prædikant *355-56.
- Frank, Prof. i Halle 519.
- Frauen, Joh., Hofpr. og Conf. *10. *13. *19. *20. *26. *28. *29.
- Frederik II, Charakteristif 197-98.
- Frederik III, Charakteristif 428-29.
- Frederik IV, Charakteristif 512-13.
- Frederik V, Charakteristif *146. *191.
- Frederik VI, Kronprinds *257-58.
- Frederik III, Hertug 294-95.
- Frederik Wilhelm, Kurfyrste 488.
- Frederik, Prinds, Biskop i Slesvig 80.
- Frid, Præst i Nyborg *77. *78.
- Friis, Chr., til Borreby, Rantsler 251. 264. 282.
- Friis, Chr., til Krogerup, Rantsler 262. 264. 266°. 269. 290. 302. 331-33, Død 349-50.
- Friis, Johan, Rantsler 26, Død 153-54. 157.
- Friis, Jørgen, kath. Biskop i Viborg 57.
- Friis, Jørgen, Præst i Sevel, hans Læremaade, Process og Affættelse 355-57.
- Friis, Rothel, Kapellan *356; 57.
- Frost, Justitsraad *417; 19.
- Fugl, Præst i Saltum *139-40.
- Funt, Præst i Altona *441.
- Ford, Claus, (Psalmer) 149.
- Gad, Stenersen, Præst ved Trinitatis *575. *578-80.
- Gamborg, Prof., „Nyfa“ *290. *511.
- Gedelyche, J. P., jødt Prof. selyt 575.
- Geertsen, Bogtrykker 546.
- Gehren, v., ref. Præst i Kbh. *306. *349.
- Gellert, Prof. i Leipzig *187-88.

- Gersdorff, Joachim, (Bogsamling) 419.
 Gerner, Henrik Præst i Birkerød 392. 494.
 Gerner, Henrik, Stiftsprovst i Abh. *59. *114. *147: 48.
 Gettorp, Jens N., om Skolebørns Lege 275.
 Gislesen, N. Smedersvend *578.
 Gjendebæret i Odense 83-87, Menninger i Skedvig 260: 61, i Abh. *122; 28, Forhandling om dem *117: 22, Fortud *132.
 Gjedesen, Jens, Biskop i Aarhus 234. 251. 258.
 Gjee, Anna, Kloster: Jomfru 133.
 Gjee, Birgitte, (Herlufsholm) 137:38.
 Glad, N. N., (Latus) Prof. 129. 142. 169.
 Glud, Eeren, Biskop i Bisborg 457.
 Glysing, Piet. Student 524: 25.
 Godste, Peter, Befalingsmand 88. 89.
 Goifte Rosenstand, P., theol. Prof. *161: 62. *180-81. *190-91. *209. *214. *216.
 Goldschmidt, Præst i Starup 484.
 Gram, Hans, Prof. 547: 48. 557: 58. *11. *52. *72. *99. *103. *107. *112. *141.
 Grave, Erik, Hofpræst 409, Biskop i Aarhus 440. 457.
 Griffenfeld, (Schumacher), 375. 419:23. 426. 432; 34; 40; 442; 44:47. 449. 460. 518.
 Grotius Hugo 265°. 552.
 Grundet, Jens, Rector i Ribe 130.
 Grundtvig, N. J. E., Ungdom *370: 71, „Rel. og Lit.“ *377:79. *387. *393: 94, Dimissprædiken *395: 407. *407: 10. *422:23, Prædiken *423: 26, Estrid med H. C. Etsted *426:29, vdfst. Retning *429:32. *465, Præst i Abh., *469: 71. *482: 83, Theol. Maanedst. *483: 85, „Kirken Gjenmalet“ *490:94; 95; 96, Erklæring *497, „den christ. Kamp“ *509:10; 11, Process *517: 18, Redlæggelse af Embedet *519:20. *521, Process *523: 26, Theol. Uff. *530:34. *539:41,

- Præd. *542. *551-53, til Clausen *561-63, „Stal d. luth. Ref. fortsættes“ *563-64, om Udtrædelse *567-73, om H. G. Clausens Daab *582-83, om Forsagelsen *584-85. *586. *589. *608, om Frihed i Statskirken *616-19. *620-22. *622-27. *628. *639-40.
- Grundtvig, Joh., Præst *370.
- Gryndler, Missionær 560.
- Grønbech, Isak, Præst i Åbhn 208-9.
- Grønlund, Præst i Ribe *104-5.
- Guldager, Hans, Præst i Rønne 544.
- Guldberg, Høgh, Advokat *545; 47. *597.
- Guldberg, Ove, theol. Forf. *181-82. *200, Minister *209-10, Theolog *211; 12; 13. *229. *236, Psalmebog *241. *251-52. *255, Fratredelse *256, *262, af hans Breve til Balle *271. *274. *276. *281. *317-18. *323-24.
- Gullænder, Søren, Præst (Psalmer) 347-48.
- Gunner, Biskop i Thronb- hjem *206-7.
- Gutfeld, J. G., Præst *306. *342. *348. *387. *392-93. *419.
- Gyldenløve, Greve, hans Død 391.
- Gyldenmund, Ole (Chry- sostrimus) Præst og Prof. 8. 56. 69. 76-77. 82.
- Gyldenstjerne, Knud, lath. Biskop i Fyen 12-13.
- Gyldenstjerne til Stubbergaard 354.
- Goride, tydsk Præst i Åbhn *566.
- Gøthe, Dom over „Berther“ *231-32. *362-63.
- Hagerup, Eiler, Biskop i Thronb- hjem *20. *25. *26. *64.
- Hagerup, Eiler, Biskop i Ribe *217. *226.
- Hagerup, L. B., i Christian- sand *270.
- Hagæus, (Hagensen), Rector i Malmø 221.
- Hahn, Præst i Hyllested *637.
- Hallager, C. B., Skolelærer *351.
- Hansgaard, Fuldmægtig *567.
- Hansen, Chr., Biskop i Malm- borg 251. 308.
- Hansen, J. A., i Rudtj- s- bing *628.

- Hæder. Datter : Hæder *387.
 Hæder. S. Gæder i Hæder
 Hæder 68.
 Hæder. Datter. *107, Datter
 i Hæder *152-53. *168.
 *172. *192. *194. *208.
 *236. *241. Dødt *250:
 51.
 Hæderberg. H. Præst i
 Hæder 107. 111.
 Hæder. G. Hæder og
 Hæder *440-45. *474.
 Hæder. theol. Student *566.
 Hæder. Hæder H. *355: 57.
 Hæder. H. G. (den orient.
 Hæder) *189.
 Hæder. H. Prof. og Præst
 i Hæder *162-63.
 Hæder. Prof. i Berlin *445.
 Hæderlund, Datter i Hæder
 208. 228. 234.
 Hæder, Niels H., Præst
 238-39.
 Hæder, Jæger, Datter i Hæder
 308.
 Hæderingen, Hans, Prof. 169.
 176.
 Hæderingen, Niels, Prof.
 og Præst 77. 83, „Læse
 om Hæder.“ 110-12, Ung-
 dem 121-22 (jf. 66. 68),
 theol. Retning 123-25, H.
 og Tausen 125-29, Postil
 og „Pastor“ 131-32. 138,
 Etrid med J. Bart. 138;
 39; 41; 43; 44, om
 Troesbetjendelsen. 146-47,
 Frem. Art. 147-48. [*652],
 Forhold til Andrea 150:
 53. 154, om Trolddom 158:
 59; 60, Kryptocalvinisme
 (*Syntagma*) 167-74, vri-
 vate Liv 176, Afstættelse
 179-80. 183, „om Hæder
 Hæder“ 186, „Immanuel“
 193-94, „om Raadvalget“
 204-5. 212, Dødt 216-18,
 jævnfærd med Brodmand
 321. 371.
 Hæder, „Hæder Stiftstidende“
 *596. *629.
 Hæder, Agent for brit.
 Hæder. *417. *447.
 Hæder, Etatsraad (Cla-
 vides) *243-47.
 Hæder af Navarra, Under-
 handlinger, Frederik II med
 180-81. 191-92.
 Hæder, H., Præst i Hæder
 83.
 Hæder, engelsk Hæder
 503.
 Hæder, i Hæder, Hæder,
 Hæder; Hæder imed-
 dem *131-32. *147-49,
 Hæder i Hæder *228,
 i Hæder *229.
 Hæder, Ole, Præst ved
 Hæder *24-25. *65.
 Hæder, Peter, Slotspræst

Bisshop i Christiania *25.
 *59, reform. Forslag
 7, om Confirm. *68.
 72, om lgl. Myndig:
 1. *82. *84, Bisshop
 i Land og Gen. R.
 *87. *88. *95 = 96.
 3. *128; 29. *134.
 Klage over Koll.
 52, Prædiken *153.
 Død *184. *194.
 og Trolddom 100:1.
 10, Forbud derimod
 498:502.
 cob, Cantor ved Ka:
 Roskilde 65. 82.
 Prof. i Göttingen
 i, Laur. J., Bisshop
 396.
 ie, Etatsraad *172.
 Chr., *387, Bi:
 Ribe *390. *434.
 igelst Britænder *503.
 j, theol. Prof. *543.
 , Rudv., om Lær:
 Læreaankalter 547:
 1 = 12, Ungdomsliv
 , Naturalisme 552:
 Beder Baard" 557:
 17. *2. *108 = 9,
 thistorie. Niels Klim"
 12, „Mor. Lanter"
 2, Sors Ud. *143,
 r" Død *159. *365.

Gold, Chr., Rigsraad 269.
 Holm, A. R., Præst ved
 Holmens *351. *393. *419.
 *535 *569.
 Holm, Jac., Bisshop i Aalborg
 228. 234.
 Holm, J., Præst paa Hol:
 steinborg *636.
 Holm, Peder, theol. Prof.
 *105:6, om Gjend. og Ses:
 parat. *119. *172, om
 theol. Exam. *174 = 75.
 *190. *216; 17; 18.
 *219. *232.
 Holmboe, Strædder *332.
 Holst, Stiftsamtmand *29:30.
 Holst, P. R., rekt. Kap.
 ved Trinitatis *20. *26.
 *27. *43. *44. *49:52.
 Holst, P., Præst, Udg. af
 Katechismen *421.
 Holstein, F. A., Greve til
 Holsteinborg *602. *635:
 37.
 Holstein, Joh. G., Præsæs
 i Nisf. Koll. 539. 559.
 Holstein, Joh. L., Minister
 *79, Præsæs i K. Insp.
 Koll. *88:89. *96. *171:
 72. *173.
 Holstein, U. S., Stortantsler
 567. *64.
 Hornemann, Chr., Philo:
 soph *307.
 Hornemann, Cl. F., theol.

- Prof. *213. *217. *237.
38. *254, *Geog. Arb.* *259.
*289, „Christ. og Sofr.“
*367. *399. *419, „om
Phantasiën“ *453-54, *Thi-
feds Angreb* *476-78.
*550.
- Hornshold, J., Præst *282.
*376. *506.
- Hørrebøw, Otto, theol.
Kand. *213, til *Vaitholm*
*317, „Jesus og Fornuften“
*319-23, *Strid med Dr-
fed* *328-31. *333.
- Hewig, F. G., medic. Prof.
*478-80.
- Hoyer, A., Provst i Glens-
borg 529.
- Hoyer, A., Medl. af Kirke-
Coll. *88-89.
- Hoyer, C. F., Præst ved
Holmens K. *306.
- Hoyer, Herman, i Eiderstedt
260. 296.
- Hunnius, N., Superint. i
Lybeck 430.
- Hussen, Lilemann, Superint.
i Slesvig 15. 51. 80.
- Hvid, A. Chr., *260-61 *290.
- Hvid, Math., Provst ved
Holmens *59. *74. *79,
Medlem af R. Insp. Koll.
*89. *130, Død *184.
- Hvid, Ric., (Albinus) Biskop
i Lund 178. 201-2.
- Hvitfeld, Arild, 208. 209.
- 10, *Bispekrønike* 222-23.
- Hvgum, P. J., Præst *35.
*57. *58, Biskop i Kar-
huus *114. *134, Død
*183.
- Jacob, Konge i England
203-4.
- Jacob, Præst i Hjørlande 159.
- Jacobsen, R., Provst i Kp-
Høbing 263-64.
- Jansen, R., jef. Missionær
290-92. 295. 316-17.
- Jansen, R., Biskop i Aalborg
*434. *521.
- Jansen, S. Fr., Hofpræst
*208. *212 = 13, theol.
Prof. *217; 18. *232.
*254, *Profantøler* *280,
Biskop i Aarhus *282. *289.
- Jensen, J., Præst paa Hveen
211-12.
- Jensen, Joh., i Ellinge *464.
- Jensen, Skomager *581.
- Jersin, J. Din., Prof. 273.
297, *Oprættelse* 298-99,
Biskop i Ribe 308-9,
Skrifter og Død 324-26.
336.
- Jersin, Marie, gift med Kre-
nise 377. 79.
- Jesfen, Etatsraad, Medl. af
Kirke-Insp. Koll. *168.
*236.

- Jesperfen, R., 25, Biskop i Fyen 129. 134-35, Gradual 149. 184, Død 200.
- Jesperfen, B., Hofpræst 491. 497. 513.
- Johan III, Konge i Sverrig 224.
- Johan Adolph, Hertug 238. 261. 265.
- Johan Jacobs, Rennonit 260-61.
- Johansen, Præst *443. *566.
- Jonas, Bolqvarts, Superint. 108.
- Jonasen, S., Domprovst i Rostilde 495; 96; 97.
- Jørfen, (Jarcus), B., Rant i Lund 68.
- Jung-Stilling, Uttringer om Grundtvig *398. *407-8.
- Justesen, Jens, Præst i Abhn 380. 391.
- Juul, Kield, Biskop i Viborg 104.
- Juul, Chr., til Stubbergaard 354.
- Juel, J., Provst paa Nordmør 536.
- Jydichæt, Admiral 570.
- Jøder 436; 38. Omvendelse 522 = 23. 544 = 45. 574-76.
- Kaas, Riels, Rantsler 154. 168-70. 177. 183. 185. 198, Død 207.
- Kaas, Præsident i Rancelliet *469.
- Kaasbøll, Præst ved Helliggeist. *30-35.
- Kaldret s. Præster.
- Kalkar, Adjunkt i Odense, *630.
- Kall, Abr., om Valle *271-72. *419.
- Kall, J. G., Prof. *99.
- KantsPhilosophi *307-9. *361.
- Kapellanier ref. oprettes *116 nedlægges *380.
- Katechismus 15-16 (Klanger over Resens Udg. 252. 258), Bagger's 478 = 79, Forklaringer 566 = 67, Pont. s *98-99, Balles *276-77, Rev. Udg. *421-22.
- Katholiker, Disputationer 56 = 59, Jvren imod dem 74 = 75, Overtro 98 = 100, 104. 134. 218 = 19. 290, Misstionsforsøg 290 = 93. 316 = 17. 438 = 44. 455 = 56. 508 = 9, Frihed for dem 318. 436. 474.
- Kiel Universitet 480.
- Kingø, Th., Biskop i Fyen 448 = 49. 460. 465. 466. 473. 493 = 95, Bfvg. 496 = 97, Død 513.

- Kirke-Collegium** (Gen. R. Insp. Coll.) *74. *75. *77, Indretning og Birkfømhed *80. *81. *84-96. *113fgg. *133-34. *149-52. *236, Opløsning *285. *336.
- Kirkeforfatning** (s. Bispemoder) Svanes Forslag 399-400. 405-6, Birkførods 450-51, Døfter 559. *81-82. *487-88 (for Slesvig s. Rendsborg).
- Kirkegods, Stiftsleensmænd** 50. (150.) 189-90, Stiftsfrivere 402. 449, Salget af Kirker 449. 469-72.
- Kirkehistorie, dansk** 185-86. 317-18. 487. 489-90. *107-8. *168.
- Kirketugt, (s. Striftemaal)** for Slesvig 294, for Danmark 307-12.
- Kirker, G., jef. Niesj.** 439-40. 443-44. 455. 477.
- Kjær, Præst i Korning** *437; 39.
- Kjøbing, Ole Jac., Præst** 263°.
- Kleuker, Prof. i Kiel** *441.
- Klinge, Zach., svensk Hofpræst, Biskop** 392.
- Klinck, Smedker i Kierteminde** *461.
- Kløvsted, Døds i Ribe** *165-66.
- Kløvstrø, Gerns** 23-26. 26-27. [*645-46], Ligger 26-37. [*646], Hellig-Nands Huse. 37, Rønne 78. 133-34, Udristning 155-58. 286.
- Kløp, Stephan, Superint.** 331. 333-34, Strid med Rosenkrands 339-40 med Brekling 393-94, Dø 426. 479. 481.
- Knopf, Chr. Hier., Hofpræst** 130. 144. 182. 213.
- Knudsen, G., (Beile) Biskop i Høen** 228. 234. 251. 254, Proces og Dom 262-65.
- Knudsen, Th., (Hjgum) Præst** 149.
- Koch, Ole, Præst ved Helliggeist., Refens Rodsander** 242-43, Prædikaner 244-46, Proces og Dom 247-48, Røde i Kolding 249-52, Affættelse og Dø 253. 257. 266°. 267. 308.
- Koch, Provst i Hadenraa** *56. *57.
- Kofod, Præst ved Helliggeist.** *398.
- Kofod, Biskop i Ribe** *521.

- Rolding, R. R., Hofpræst
130. 142. 144.
- Rortholt, theol. Prof. i Kiel
483.
- Rraft, J., Prof. *163.
- Rrag, R., Superint. 14. 69.
- Rrag, R., Prof. 207; 8.
- Rrag, P., Provst 247.
- Rragelund, P., Biskop i Ribe
407.
- Rragelund, Præst i Engberg
461.
- Rragenstein, Prof. i Phisik
*204.
- Rrogstrup, Kap. i Klim
*139-40. *148.
- Rrumpen, Styge, lath. Bis-
kop 57. 76.
- Rronike, Niels Sv., Lec-
tor, separatistisk Røre 377-
84. 385. 388. 390, hans
Strifter 525.
- Rrolichen, Kapellan ved Frue
*50.
- Rronichen, C., Student 385;
90.
- Rroning, R., theol. Prof.
og Biskop 422-23.
- Rroster, Prof. i Kiel *594.
- Rrandemøde (s. Domstole)
Klager over dem *90-91,
Bdftb. Forhandl. *386-88.
- Rrange, Wilh., „om Korsfæ-
elsesdagen“ 373-74.
- Rrange, Prof. i Halle *106.
*121.
- Rrangebet, Jacob, *107-8.
*141. *145. *215.
- Rranggaard, Præst i Klim
*139-40. *148.
- Rarsen, A., Gumborg *630-
31.
- Rarsen, Anders, Prof. 169.
196. 203.
- Rarsen, Hans, Kanik i Ros-
kilde 66.
- Rarsen, Ole, Separatist *127-
28.
- Rarsen, Peder, jydsk Bonde
*339. *356.
- Rarsen, P., Stræppenborg
*628.
- Rarsen, Præst i Marhuus *409.
- Rasco, Joh., Flytning 89-
93.
- Rassen, Asf. i Rancelliet
*373.
- Rasfenius, Joh., tydsk
Præst i Rbh. 490; 91-92.
493.
- Raugesen, Hans, Biskop i
Ribe 207.
- Rauridsen, Chr., Præst i
Brændekilde 201.
- Rauridsen, Claus, Biskop i
Aalborg 104.
- Raurensen, Bogtrykker 546.
[*655].
- Raw, Præst i Bernigerode *121.

- Lemming, S., Præst i Ry-
 borg *78.
- Leth, Ch. Lang., Præst ved
 Trinitatis *59. *79, Prof.
 *106. *114. *119-20.
 *122. *177, Død *184.
- Leth, Hans, Hofpræst 431.
 433. 440. 445. 452.
 453. 463-64. 466. 473,
 Død 490. 518.
- Leth, Præst i Svanninge
 *629.
- Lerche, P., Landsdommer 469.
- Leyding, Mag. i Hamborg
 523.
- Liebenberg, M. G., Præst,
 Confess. *306. *349; *50.
- Lihme, Præst i Hjaltring 462.
- Lille, Peder (Rosfontanus) 41.
- Lillielund, Th., Præst i Ul-
 strup *148, *155.
- Lindberg, J. Chr., Ad-
 junkt *483, „Hvad er
 Christd.“ osv. *513-14,
 Om Rettens Kjendelse *526;
 27-28. *529. *541, „Er
 Prof. Cl.“ osv. *544-45.
 Action *545-47. *552,
 „Oplysninger til Cl.“ osv.
 *554-56, De symb. Bes-
 ger *564. *566, Begjæring
 om Udtrædelse *567. *576.
 Strid med Gad *579, med
 Bisby *591-98. *605.
- *623. *625. *627. *636;
 37.
- Lintrup, Søren, Rector
 550, theol. Prof. 531;
 32; 33. *13.
- Lodborg, Chr., Domprovst
 440, Biskop i Ribe 461.
- Lodborg, Stiftsprovst, Estrid
 med Fattig-Directionen 520-
 21. 531. 535. 537. 539.
 559, Biskop i Fyen 566-
 67. 574.
- Lohmann, Hartwig, Beige-
 lianer i Flensborg 295-
 97, i Odense 326-28.
- Longomontan, Astronom 272.
- Lubienitsky, St., polsk
 Adelsmand, Unitarier 409-
 10.
- Lubinus, Prof. i Moskø 250.
 267.
- Lunde, Thom., Kapellan ved
 Frue 244.
- Lyfius, Joh., Provst i Flens-
 borg 482.
- Lyscander, A., Provst 247.
- Lytken, Fr., Skrifter *182-
 83.
- Lytken, S. A., tydsk Hof-
 præst 513-14. 516-17.
 527. 530-31. 535. 542.
 *68.
- Lælius, Morten M., Biskop
 i Aarhus 308.

Lætus, Cr., s. Glad.
Løvenskjold, Baron *279.

Maaloe, theol. Kand. *332.

Ma calpin (Maccabæus)
theol. Prof. 56. 79-82.
85. 95. 110, Død 114,
om Radv. 171 [*651].

Madsen, Chr., Provst i
Kjøge 396.

Madsen, Chr., fra Bregner
*461-65. *628.

Madsen, Jac. Beile, Bi-
skop i Fyen 200-1. 215.

Madsen, Jac., Prof. 168;
69. 183, Død 196.

Madsen, Jac., Biskop i Aar-
huus 267. 358. 376.
396.

Madsen, J., Sæbemeester
*567. 71.

Madsen, Mogens (Magn.
Rathice), Biskop i Lund
202. 220. 222. 229.
234. 256.

Madsen, Poul, Biskop i
Sjælland 130. 171-72.
177, om Concordieformlen
184. 185. 196, Død
203.

Magnusfen, Arne, 420. 489-
90.

Malling, Ove, Redl. af
Psalmetom. *284.

Manthey, Præst ved Petri
*398.

Marezoll, Præst ved Petri
*306.

Marheinecke, Prof. i Berlin
*445.

Marie, Dronning i England
90.

Marie Stuart, Dronn. i
Skotland 56.

Marinus, Leon, i Amsterdam
317.

Marvin, Fru Ellen, 308.

Masius, Sect. G., tydsk
Hofpræst, theol. Prof.
485-88. 490. 493. 513.
527. 531.

Mathias, Kanik i Kbhvn. 58.

Mau, E., Præst i Haarlev
*637.

Maurenbrecher, ref. Præst i
Kbhvn. *306.

Medelby, Poul, Superint.
278, Postil 279.

Meier, F. M., Præst i Ha-
gebjerg *443.

Meier, Sabakuf, Præst i
Flensborg 296.

Melanchton, Philip, 4-5.

Meurfus, Joh., Prof. i
Sorø 288.

Michæelis, Joh. Dav.,
Prof. i Göttingen *188;
89; 90.

Middelfart, Mads J.,

- Bisshop i Lund 270. 290.
308. 315-16. 328. 345.
- Micromius, Præst, engelst
Alygtning 90. 93.
- Nichelsen, S. C., Præst ved
Holmens *601-2.
- Nikkelsen, Christoph, Præst
i Odense 84-86.
- Nikkelsen, Hans, Bisshop
i Fyen 308. 327. 328.
356. 357. 369.
- Nikkelsen, Henrik, Præst i
Odense 328, i Haderslev
330. 333.
- Nikkelsen, Ludvig, Præst i
Odense 328.
- Nikkelsen, Evend, Prof. i
Odense 328.
- Nission 513-15. 535-44,
Collegiets Oprettelse 536-
37, i Trankebar 513.
535. 540. 560, i Grøn-
land 538-39. 561-63.
*17. *169-70. *336-37,
i Vestindien *169, i
Smyrna *170, Interesse
for Missionen *451.
- Nolbeck, Chr., Prof. *426.
*432.
- Noldenhawer, J. G., theol.
Prof. *260.
- Nollken, J., Bogtrykker 348.
- Norrad, C., Bisshop i Ribe
355.
- Norring, Chr., Prof. 82.
154.
- Nortensen, Claus, Landebie-
der, Præst 8. 16.
- Nosheim, Prof. i Helmsådt
*122.
- Nosfin, S., Præst ved
Trinitatis *20. *36-37.
*50. *59, ved Nikolai
*79. *80.
- Noth, Soph. Amalie 492.
- Nuhle, Henrik, Superint.
526.
- Nullmann, jef. Pater 305-6.
- Nunne, Chr., Præst (Kate-
chismus) 566.
- Nundt, Chr., Degn i Be-
stenskov 571-74.
- Nundt, Marg. Dor., 574.
- Nunt, Kirstine, 308. 313.
366.
- Nunt, Oluf, kath. Bisshop 13.
- Müller, J. Baludans, Præst
*388.
- Müller, Joh. C., i Holland
523.
- Müller, B. C., theol.
Prof. *367. *396-97.
*399, „Moralssystem og
Apologetik“ *410-11. 417,
„Alm. Symb.“ *433.
Bisshop i Sjælland *550.
*569-70; 71-72; 73.
*578-79, Død *607.

- Müller, Tage, Biskop i Ribe *633; 34.
- Münich, Overhofmester 539.
- Münster, G. M., Præst i Gadstrup *357-58.
- Münter, Balth., tydsk Præst *212-13. *223. *306.
- Münter, Fred., theol. Prof. *260-61. *282, Skrifter *368. *373, Biskop i Sjælland *383-84. *385-93. *401-2. *417-18. *421, Jubelfest *433-34. *467, Jubelfest *520-22. *539-40, Død 548-49.
- Mynster, Jac. Pet., Præst i Spjellerup *368-70; 71, imod Bojsens liturg. Forslag *376-77. *379. *386-87. *404-5, Præst i Kbh. (Prædiken) *412-16. *417-19. *421; 22, ved Jubelfesten *435-36, Stilling i Kbh. *467; 68; 69. *479-80, *483, „Om d. christ. Viisdom“ *508-10-11. *540. *544. *548-49, Om Kirke-Striden *560-61. *563. *573-74, Biskop i Sjælland *607, „Betragtninger“ *608-9, Rituals-Forb. *610-12. *614-17. *639.
- Møller, G. U., Præst i Raasbø *605. *623-24.
- Møller, Jens, theol. Prof. *399. *411. *417. *421. *426. *433, Bibelselskab *447-50; 51. *483, Om Kirkestriden *543-44. *546. *594. *605, Død *607. *623. *636.
- Møller, Malte, „Repertorium“ *310-12. *320.
- Møller, Ole, Prof. i Glensborg *107.
- Møller, Rasmus, Præst paa Lolland *388. *448-49; 50, om Clausen *505; 6; 7. *534. *623.
- Møller, Rudolph, Biskop i Gjern 513. 516. *68.
- Mønster, P. S., Amtspræst *387.
- Nadveren, Distributionsformlen 477 (jf. 169, Anm. 358), *336.
- Nannestad, Fr., theol. Docent *13. *14, Provst i Aarhus *105. *134-35.
- Nannestad, N. G., Præst i Odense *202. *226.
- Nastou, M., „Om G. T. i Udtog“ *449.
- Neander, A., Prof. i Berlin *445.
- Nikolaus, Alterpræst 58.
- Niebuhr, G., „orientalsk Reise“ *189-90.

- Rielsen, Hans, Smed i Kørning *436-37. *439-40.
 Rielsen, Jacob, affat Præst 201-2.
 Rielsen, Lars, Jesuit 224-25.
 Rielsen, Rasmus, i Drigstrup *628.
 Rielsen, Troels, Provst i Christiania 378.
 Rielsen, Willads, Præst i Udbyneder 387.
 Rold, Chr., theol. Prof. 421-22. 452. 456. 466. 467-68.
 Roviomagus, Bovel, Hofpræst 88. 91. 92. 117-18. 133.
 Ryerup, Rasmus, Prof. 313. 331-32. 419.
 Røysen, Joh., Præst i Flensborg 528-29. 531, Biskop 535. 540, Død *114.
 Rudebrand, Anna, til Uggersløvgaard 135-36.
 Ruarus, Adam, „Kirkehaandbog“ 333.
 Riesen, Ole, Hauges Ben*357.
 Rivarius, „B. Eliens Levnet“ *107.
 Ordinants, Chr. III's (fra 1537) 4. 5. 12, (fra 1539) 30-31. 32. 44, (1542) 53. [*644-45].
 Ostrup, B. Mortensen, Biskop i Skaane 256.
 Osvald, Fred., Student 265.
 Ottesen, Rasmus, Bonde i Ellinge *464. *636.
 Ose, Peder, Rigets Hovmester 170-72. 177.
 Paaste, N., Biskop i Bergen - 266. 283.
 Paludan, Søren, Skriver 149.
 Paræus, D., Prof. i Friedberg 250.
 Parsberg, Randrup, Rigsråd 251. 264.
 Pastoral = Seminariet dets Oprettelse *384 (jf. *176. *225. *282-83. *347).
 Paulli, Holger, Sværmer 522-23. 574.
 Paulli, Simon, Læge 522.
 Paulsen, jur. Prof. i Kiel *512-13.
 Paulus, Prof. i Jena *311. *468.
 Paveles, Cl., Capellan ved Nikolai *348. *353. *375.
 Papsen, Præst i Slesvig *304.
 Papsen, Præst ved Petri *398.
 Pedersen, Christiern 82, Død 97-98, Tertegn's Po-

- fil 104. 116. 125. 209. [*650].
- Bedersfen, Jørgen, Provst i Tønder 175. 179.
- Bedersfen, Jørgen, Provst i Errindlev 263-64.
- Bedersfen, Lars Møller *628.
- Bedersfen, Morten, Præst 156-57.
- Bedersfen, Niels, theol. Prof. 320.
- Bedersfen, Therkel, Bonde i Korning *436-37. *439.
- Beng, Chr., Stattholder 330.
- Betersfen, Andreas, Separatist *127-28.
- Betersfen, Fr., Kapellan i Fjolde 484.
- Betersfen, Joh. Vilh., Superint. i Guttin 485.
- Betersfen, Parmo G., Provst *238-39.
- Betersfen, Kapellan i Ringsted *420.
- Beucer, Prof. i Bittenberg 144. 167; 68. 175.
- Bfeiff, D., tydsk Præst i Kbhv 410.
- Biscator, Joh., Prof. i Herborn 270. 320.
- Blade, N. G., Biskop i Skaane 77-78. 98-99. 104. 118; 20.
- Blade, Peder, Biskop i Sjælland 6-7. 9. 12. 15, „Saandbog“ 16, Biskops 17. 18, „om Striftemaal“ 34. 40, Erklæring 79. 82. 85. 88. 93-94, „Om Sværmerne“ 96. 100-1-2, „Alterbog“ 106. (150). 110. 114, Død 118-20. 121.
- Blæs, C. A., Minister *16. *54.
- Blum, Fred., Stiftsprovst i Kbhv *351. *383, Biskop i Fyen *384. *388. *390. *398. *434, „om Mysticisme“ *453. *466. *521, Død *613.
- Blum, Joh., Stiftsfriver 402.
- Blutschau, Missionær 514.
- Bontoppidan, Erik, Præst i Kjøge 494.
- Bontoppidan, Erik 257. 490, om Rel.-Frihed *2-3, Livsforhold *8-10. *53, Hofpræst *55, om Confirmation *72. *84, Pfbg. og Kat.-Fork. *98-99. *106, „Annaler“ *107-8. *109. *112, Betænkning *119-20, om Kat.-Forkl. *134-39, Biskop i Bergen *149-50, Profantsler *171-73, „Coll. pastor.“ *176-77. *182, Død *184.
- Bovelsen, Chr., Prior i Odense 25. 83. 157-58.

- Provster 32. 469, Amtsprovster *379, 80. *458-59.
 Præsters Bestikkelse, Eognenes Valgret 32-33. 53. 75. 114-15. 140. 206. 213-16 (231) 280-81. 407. 409. (Elesvig 482) 413. Rgl. Raldsret 414-16. 423-24. 445. 453-54. 517-18. *60-61. *173-76, Patronatsret 33. 400-1. 460-62. 469-72. *60-61. *385.
 Præsters Indkomster 19-21. 53. 71-73. 369-70 (jf. 367). *458-59.
 Prædikener, danske 39. 43, jf. 74. 104, Lausens 41-43, Hemmingsens 131-32, Brochmands 345-46. — *153-54. *222-26.
 Psalmebøger, danske 40, S. Thomejens 148-50, jf. 347-48, Ringos 467, 496-98, Pont. *98, Guldbergs *241-42, Ev.-christ *284; 85. *337-40, Elesvigiske *154, Kramers *242-43.
 Puffendorff, Sam., Prof. i Lund 503-4. 528. 552.
 Qvist, Hofprædikant *236-37.
 Qvistgaard, Rector i Slagelse *604.
 Rabbel, R. S., Medlem af Psalmet. *284.
 Ramus, Chr., Biskop i Hven *64. *77-78. *89-90, Død 184.
 Ramus, Jac., Biskop i Hven *184. *235-36.
 Randulph, G. R., Præst i Rostilde 374.
 Ranpau, Dan., 138.
 Ranpau, Chr., Stattholder i Norge *112.
 Ravn, Hans, Rector 373.
 Reefeld, Bonar., „Katechismus“ 479.
 Reenberg, Chr., Kapellan ved Nikolai *33. *44.
 Reenberg, M., Stiftsprovsti i Åbn *20. *35. *43. *44. *50. *59.
 Reformeerte, Eng. Selsk. 88-94, Forbud 91. 102-3, i Bremen 107-8, i Elesvig 260-61, Forhandlinger om dem 457-59. 472-74. 485-88.
 Rehling, Kateket i Åbn *79-80.
 Reinboth, Joh., Superint. 410.
 Reinhardt, J. W., Pri. og Præst i Bittenberg *407. *450.
 Reinholdt, Joh., Provst 333.
 Rendsborger Synode 330

31. 360-61. 481-83. *6-7. *82-83. .
- Rerav**, Raam. S., Præst i Robby 176-77.
- Resen**, Hans S., theol. Prof. 339. 356, Biskop 376.
- Resen**, Hans B., 96, theol. Prof. 212-13, om Exorc. 227-28, Bibelovers. 233-34. 235-36. 239-40. 242-44, Strid med Kof 247-48, om Kadv. 248-49. 250, Møde i Kolding 251-53, Strid med Aalborg 255-257, Forsvar 258-60, Biskop i Sjælland 262, Strid med Hans Kn. Beile 264. 266. — 259°. 260°. 263°. 268. 269. 270; 71. 289. 292. 299, under den tyfste Krig 300-1. 303. 306. 308. 313-14, Bibeludg. 320-21. 328. 339, Død 343. 359.
- Resen**, Peder, jur. Prof. 421.
- Resewig**, Præst ved Petri *225.
- Reufø**, Jer. Fred., theol. Prof. *14. *15. *20. *26-27. *35-39. *74. *119-20, Superint.* 154.
- Reuter**, Præst i Havetoft *443-44.
- Rewentlow**, Greve, *61.
- Rewentlow**, Chr., Greve *278-79. *306.
- Rewentlow**, Ditlev, Greve *192.
- Rhon**, A. Chr., Præst ved Petri *8. *15. *20.
- Riber**, S. B., *279-80. *284.
- Riegels**, N. D., *261-62, Polemit *272, om Universitetet *280-81.*282.
- Ringtjøbing**, A., Biskop i Aalborg 356.
- Ritual**, Christian V's 466-67. 475-76. 477-78, Ordfør om Forandring 559-60, Revision *63-67. *95-96. *193-96, Balle's Forslag *263, Bøstholms *264-75. *285-89. Bojsens *371-79. *389-91. *393, Strid *535-39. *576-83, Revision *610-16, Slesvig (Gaandebog 333) *6-7. *96-97. *295-305.
- Rosenberg**, J., Biskop i Viborg 356.
- Rosenkrands**, Gunde, 267. 353. 386.
- Rosenkrands**, Holger, til Rosenholm, Livsforhold 266°. 267, Forhold til Brochmand og Resen 268. 269, Leensmand i Odense 277. 301, Udtrædelse af Rigsraadet 301-3, Brev

- vegling 334-36, Berre-
 maade 336-38, Theologer-
 nes Angreb 338-41; Be-
 gjæring om Bispestolen 344,
 Stridens Fortf. 350-52,
 Død 352-53. Hans Stole
 386-87.
- Rosenkrands, Holger, til
 Glimminge 315-16.
- Rosenkrands, Jørgen,
 353. 386. 418, Begjæ-
 ring om Bispestolen 426.
- Rosenkrands, Jørgen, Rigs-
 raad 114-15. 170-71.
- Rosenkrands, Ivar, Mini-
 ster *10. *16. *21. *26.
 *27.
- Rosing, S., Biskop i Christi-
 ania 457.
- Rostgaard, Fred., 547-48.
 557. 570-71.
- Rostock, R., Præst i Mittel-
 fart 567.
- Rothe, Lyge, *215-16.
 *331. *408.
- Rudelbach, A. G., *455,
 Strid med Clausen *472-
 74, Theol. Maansf. *483-
 84; 85; 86, Kritik *500-
 2. *531. *541-42, Su-
 perint. i Glaucha *543.
 *586-87.
- Rønne, B. F., Præst i
 Lyngby *450-52. *474.
- Rønne, C. F., Præst *637.
- Rønnow, Joachim, lat. Bi-
 shop 12. 69.
- Sabolin, Jørgen J., Biskop
 i Hjøen 8. 118. 120.
- Samse, Nor., Borger i
 Kbhvn. 524.
- Sandhagen, Superint. 483.
 514. 526.
- Sander, Prof. *351.
- Sandorff, Pietist *42.
- Sartorius, Er., Kunst i
 Sorø 68.
- Sartorff, Pet., *177,
 Præst ved Nikolai *227,
 Død *352. *354.
- Schade, Advokat i Altona
 *180-81.
- Schellings Philosophie *362.
 *366.
- Schimmelmänn, Ernst, Greve
 *278. *306.
- Schlegel, Jurist, kantist Phil.
 *307. *419.
- Schleiermacher, Prof. i Ber-
 lin *444. *445.
- Schrader, Provst i Lønder
 *6. *83. *100. *154.
- Schröder, Jac., fravalde
 Præst 221.
- Schröder, Etatsraad, *4.
 *29. *30. *68, Medlem
 af K. Kollegiet *89.
- Schröder, J., Provst i Ha-
 derslev 329; 30.

- Schulin, Etatsraad *29.
 Schulze, B., Missionær 560.
 *18.
 Schwarz, Josva, Hofpræst,
 Superint. 473; 74. 479-
 80. 481-83, Polemik mod
 Pietister 526-28.
 Schwollmann, Præst i
 Slesvig *296.
 Schøller, Casp., Cancelliraad
 470.
 Schönheyder, Præst ved
 Trinitatis *208. *218.
 *225-26. *245; 46; 47.
 Schøtt, Preben, Kapellan
 ved Frue *147; 48. *178.
 *229.
 Seaburg, nord.-amer. Præst
 *255.
 Seerup, Præst i Gjerding
 *529-30, i Mariager *623.
 Sehested, Chr. Thomsen,
 Rantsler 350. 353. 366.
 386. 399.
 Sehested, Hann., 397.
 Selmer, Amtmand i Veile
 *438.
 Semler, Prof. i Halle *188.
 Sevel, Prof. *279.
 Seydliß, J. A., Prof. *106.
 *118; 20.
 Seydliß, C. G., Docent *220.
 Shack, Rathlow, om Pfbg.
 *338.
 Schafspeare *363.
 Sibbern, F. C., Prof. i
 Philos. *479.
 Sibbern, R., Præst i
 Glydskadt 526; 27.
 Siemonsen, Kateket paa
 Chavn. *566; 67. *572.
 Sinnesen, Joh., (Syn-
 ningius) Prof. 66. 69.
 76. 77. 81.
 Simson, David, Kofst Præst
 93.
 Sinknecht, Præst i Haderslev
 329-30.
 Standorphy, M. P., theol.
 Prof. 356.
 Stavenius, L. M., theol.
 Prof. 356, Biskop 376.
 Stavenius, P., jur. Prof.
 419. 435. 473.
 Stavenius, Justitiarius 570.
 Stjelderup, B. J., Provst
 244. 247.
 Stjønning, Jac., Biskop i
 Viborg 8.
 Skoler, lærde, 37-38. if.
 29. 273-76. 370, Gym-
 nasier 276-78. 318-19.
 348-49. 464, Reduction
 463-64. *103-5 (if. *13).
 *221-22, Almue 39.
 278. 517. 563-64. 565-
 66. *101-3, (Slesvig
 *143-44), Seminarier
 *278-80, *351-52. *459-
 60.

- Stram, Otto, Pilgrimsfart 219.
- Striftemaal, 34-35, 112-13. 309-12, Strid derom *23-26, Betænkning *65-66. *91-95, Absolutionsformlen *26. *140. *288. *336, aabenbar Str. *125-26, affasset *194-96.
- Strol, Chr., Præst i Svendborg 43.
- Stange, Peder B., Præst i Slagelse 396-97.
- Stangerup, J. Ol., Prof. 196. 212.
- Stetter, Christopher, Prof. 452.
- Smith, L., Prof. *239, 40. *289. *306.
- Smith, Troels, (Ritualets Trykning) *96.
- Sognedeling, 105. *116-17.
- Sorø Skole 194-95, Akademi 286-88, ophævet 418, gjenoprettet *142-43, Virksomhed *162-65. *178-80.
- Sorterup, Jørgen, „Heltefange“ 548.
- Spandet, N. M., Udsesfor, Erklæring *526-27. *528; 29, Klage over Brorson *537. *567.
- Spangenberg, herrnh. Theolog *42-43.
- Spener, Indflydelse i Danmark 510. 528.
- Sperling, Otto, Prof. i Hjø. 505.
- Sporon, B. G., „Lærebog“ *211. *223.
- Steenbuch, Hans, theol. Prof. 532. 537. 539. 543, Misf. Bib. 546. 559. *14. *29. *34. *35. *48-49. *53, Det *106, Betænkning*118-19.
- Stenschwang, rat. Sværmer *455-56.
- Steffens, Henrik, Fortællinger *359-61. *363. *365. *366-67. *370.
- Stephansen, B., Bogtrykker i Svend *314.
- Stephansen, (Stephanus d. Eldre) 229. 286.
- Stephansen, (Stephanus d. Yngre) 288.
- Sten, S. Chr., (Strifter) 195-96.
- Steno, Niels, frafalden 438-39. 442-43. 444. 455-56.
- Stichelius, Provst i Haderslev 482.
- Stistrup, Kjøbmand i Høbro *148-49.

- Stockholm, J., Provst** *388.
 *623.
Storm, E., (Psalmetonum.)
 *284.
Strandiger, D. L., Præst
 i Flensborg 528-30.
Struense, Adam, Superint.
 *196. *262. *295-96.
Struense, Joh. Fr., *196-
 97. *200-5. *206-9.
 *228. *229.
Strøm, S., norsk Præst *171.
Stub, Ivar, Prof. i Hebr.,
 Proces og Dom 236-39.
Studsgaard, Chr. B., Prof.,
 Biskop *216-17. *270.
Støden, Etatsraad, Medlem
 af R. Kollegiet *130.
Støttrupperne, fire Brø-
 dre *72-77.
Suhm, P. Fred., om Fri-
 tænkerne *185-86, om
 Trykkesfrihed *197-98, Brev
 til Kongen *208. *215,
 om Holm *218.
Svane, Hans, theol. Prof.
 359, Studier 372, Biskop i
 Sjælland 376-77, ved Rigs-
 dagen 395-97, Erkebisp,
 Forslag 398-400. 402; 3;
 4. 411, Død 424; 26.
Svane, Hans, i Kirteminde
 *461.
Svane, Peter, Borger i kbh.
 524.
Svare, Peder, Delan i Ros-
 tilde 41. 68. 71.
Svendsen, Bryn., Biskop i
 Skalholt 420.
Symboliske Bøger 15.
 145-46, d. augb. Conf.
 165-66. 172-73. 198-
 99, d. uforandrede 240.
 263°, foreftrevent 299.
 414. Artikler for Fremmede
 (jf. 91), 145-48. 256.
 289. 368 (see Concordies
 formlen). Protest imod dem
 *46-47, Om deres Gyl-
 dighed *512-14.
Syv, Peder, 493; 94; 95.
Søren, Præst i Beerst 462.
Sørensen, Niels, Præst i
 Nalms 388.
Sørensen, Rasmus, Skolelæ-
 rer *603. *606. *636.
Tauber, J. S., (Philomusos)
 *216-17.
Taulow, Bertel, Præst i
 Nørhøst *77.
Tausen, Hans, 9. 15,
 Postil 41-43, Biskop i
 Ribe 55, Bibelovers. 81
 jf. 41. 112-13, Død 119-
 20, hans Lære om Radv.
 126-28. 130.
Teller, „Lehrbuch“ *187.
Temetrius fra Kairo 116.
Terkelsen, Chr., Prof. 14.

- Terning, Job., Kant i Rbh. 58.
 Trens, Biskop paa Als (jf. *459) *521.
 Tetting, N. Knudsen, Beigeltianer i Glensborg 295:97. 326.
 Thaarup, Redaktør af „Dagen“ *596.
 Thaisen, Gjendsber i Rbh. *76.
 Theodorus, Titus, „Summaryer“ 197.
 Thestrup, Biskop i Aalborg 566.
 Thisted, Besættelse 499:501.
 Thisted, Jørgen, Præst *474:78. *519.
 Thiesø, „Andagtsbog“ *297.
 Thombo, Bed., ref. Kap. *351.
 Thomajius, Chr., Prof. i Halle 487. 504. 552.
 Thomesen, Chr., til Lande-rup 265.
 Thomesen, Hans, Livsforhold 130 (jf. 119), Psalmebog 149:50. 159.
 Thomesen, Peder, Biskop i Børglum 9. 12. 76.
 Thorfelin, Etatsraad *417; 19.
 Thorlacius, Prof. *417.
 Thorsen, Bent, „Handeligt Kunstammer“ 354.
 Thura, Chr., „Sandfigera“ *204:5. 230.
 Thura, C. E., Ratsbet *475:76.
 Tidemann, P., Præst i Hersted 81. 98.
 Tiende 21:22. 35:36. 232, Afsløsning *334:35.
 Tistorph, Mittel, Præst i Rbh. 433.
 Tode om Evang. Bfvg. *338.
 Torfesen, Tormod, fgl. Antiqu. 420.
 Torm, Erik, Præst i Rbh. 376. 396.
 Tornefrands, Henrik, Abbed 24:25.
 Trellund, Hans, Biskop i Viborg 531. 535. 537. 543:44. 559. *58.
 Treschow, „Zubellærere“ *168.
 Treschow, Herm., Prof. og Præst *213. *217. *285.
 Treschow, Riels, Prof. i Philos. *367.
 Treschow, Peder, Agent for Brødremenigheden *354.
 Trolle, Herluf, 78. 97. Stole 137:38. 153. 209.
 Troyel, Hans, Præst paa Ghavn. 571.
 Tryde, C., Præst i Glumsø

- *432. *533-34, Provst i
 Herlufmagle *574-75. 578.
 587.
- Tullin „Maidag“ *185.
- Turson, Jon., Ranit i Lund
 68. 249.
- Twesten, Prof. i Kiel *595.
- Tychonius, Lassen, Præst
 i Skive 544; 45, Stifts-
 provst i Viborg 568; 69.
 *70. *71.
- Tögen, Ranasse, Præst i
 Felding *138.
- Tören, Riels, Præst i Beerst
 *135-38.
- Ubiquitetslæren 151-
 52. 162-64. 175. 241-
 42. 245-46. 262-64.
 323.
- Ulfeld, Corfits 366. 374.
 411.
- Ulfeld, Jacob, Kantøler 251.
 264.
- Ulfeld, Laurids (Bibliotek)
 419.
- Ulfstand, Haad 201.
- Universitet i Rbh 14-
 15. 26-29. 56. 154.
 207. 218. 269-70. *10-
 15. *105-7. *206-7.
 *280-82.
- Urne, Claus, Domprovst i
 Lund, 49.
- Urfin, Jørgen, Præst i Kal-
 stov 533-34.
- Ussing, Henrik *196. *206.
 *242, „Kirkeforfatning“
 *283-84.
- Utenhovius, eng. Flygtning 90.
- Walch, Prof. i Jena *121-
 22.
- Walch, Prof. i Göttingen
 *188.
- Waldendorph, Chr., (Colle-
 giet) 210.
- Waldendorph, Henning, Leens-
 mand 328.
- Waltther, Bovel, „Kirkehaands-
 bog“ 333.
- Wandal, Joh., Biskop i Vi-
 borg 267. 308.
- Wandal, Joh., Biskop i Ribe
 8. 55.
- Wandal, Joh., theol. Prof.
 374, „*Jus regium*“ 412-
 13. 417. 421, Biskop i
 Sjælland 427. 431. 432,
 mod Altsfrihed 436-38,
 mod Jesuiter 443-44, Dod
 446-47. 466. 477. 486.
- Wandal, Joh., theol. Prof.
 488. 531.
- Wandal, Peder, Præst i
 Raugstrup 267. 386.
- Wedel, Anders S. 125,
 Hofpræst 144-45. 153.

The image shows a page of text that is extremely blurry and out of focus. The text is illegible due to the low resolution and motion blur. There are faint vertical lines suggesting columns of text, but no individual characters or words can be discerned.

